ADRIAN RĂDULESCU ION BITOLEANU

ISTORIA DOBROGEI

EX PONTO

ADRIAN RĂDULESCU ION BITOLEANU

ISTORIA DOBROGEI

MOTTO :
„Din punct de vedere istoric dreptul nostru asupra Dobrogei este incontestabil."
Mihai EMINESCU

ADRIAN RĂDULESCU ● ION BITOLEANU

ISTORIA DOBROGEI

EDITURA EX PONTO
CONSTANTA - 1998

Coperta : Ion TIȚOIU

Capitolele I - XI
au fost elaborate de
ADRIAN RĂDULESCU

*

Capitolele XII-XVII
au fost elaborate de
ION BITOLEANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
RĂDULESCU, ADRIAN
Istoria Dobrogei / Adrian Rădulescu,
Ion Bitoleanu
Ed. a 2-a, rev. - Constanța : Ex Ponto, 1998
536 p.; il.; 21 cm.
Bibliogr.
ISBN 973 - 9385 - 32 - X

I. Bitoleanu, Ion
1. Dobrogea

94(498.8)" ... / 1989"

CUPRINS

Pag.

CUVÂNT ÎNAINTE

Războiul de independență din 1877, are un deznodământ neașteptat pentru România: câștigăm Dobrogea dar pierdem cele trei județe din sudul Basarabiei, Cahul, Izmail, Bolgrad. Jocul diplomatic al marilor puteri europene, dă satisfacție Rusiei, care și-a impus - la Congresul de la Berlin - prezența pe malul Dunării, arteră atât de importantă pentru menținerea legăturilor cu Europa și pentru împlinirea tendințelor sale panslaviste în zona Balcanilor. României i se atribuia în fond un teritoriu care era al ei înaintea instaurării dominației otomane în sec. XV. Acest spațiu restrâns dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră a făcut parte organică din imensa arie a etnogenezei românești care cuprinde zona carpatică, nord și sud-dunăreană și cea pontică. În acest areal au viețuit și în mileniul păgân și în cel creștin traco-geții, dacii și romanii, din conviețuirea cărora primele veacuri ale noului mileniu au făcut să se zămislească românii și aromânii (ultimii, în Balcani).

Dar spațiul românesc de astăzi s-a constituit în realitate din două provincii romane distincte: **Dacia** - 106-271 și **Moesia Inferior** (Sciția Minor) - 29/28 a.H. Dacă prima provincie a constituit leagănul daco-roman propriu-zis, cea de-a doua înseamnă o importantă parte a etnicului traco-geto-roman. Latinii aduc o cultură nouă, o altă ordine economico-socială; aduc nenumărate credințe păgâne, dar mai cu seamă creștinismul.

În această nouă ediție privind istoria Dobrogei, a cărei primă versiune intitulată **Istoria românilor dintre Dunăre și Mare - Dobrogea**, a văzut lumina tiparului în anul 1979, imediat după comemorarea Centenarului independenței noastre naționale și de stat, vine să reconfirme că unul dintre cele mai puternice bastioane de latinitate danubiano-pontică este Dobrogea. Ea vine să împlinească un proces istoric fără de care prezența românilor în această parte de țară nu s-ar putea explica. Dacă Dacia a iradiat cultură și spiritualitate daco-romană timp

de 165 de ani - cu adaosurile **ante** și **post** romane date de multitudinea relațiilor dintre locuitorii din nordul și sudul fluviului Dunărea, - apoi Dobrogea și-a manifestat pertinent și autoritar aceleași atribute timp de peste șapte veacuri consecutiv. Se poate constata din lectura cărții că ideea abordată despre romanizarea Munteniei și a Moldovei până la omogenizarea limbii, obiceiurilor, credinței și spiritualității, devine o coordonată majoră. Se desprinde din text de asemenea, că realitățile Evului Mediu timpuriu cuprind valențele bizantine - în parte și italienești - majore, adică influențe de cultură și civilizație tot de sorginte latină, modificate în funcție de evoluția lor în epocă. Și, aceasta, în ciuda atâtor avataruri produse de marile și pustiitoarele migrații.

Arheologia, cu tehnicile și mijloacele sale moderne, demonstrează convingător perenitatea și consistența autohtonilor geto-daci și români aici. Am opus rezistență goților, hunilor, avarilor, slavilor etc.; aceștia au trecut însă mai departe fascinați de miracolul orașelor mediteraneene. După plecarea lor se va relua efortul refacerilor în așezările rurale și urbane; viața își continuă cursul normal. Supraviețuirea devine scop. Cercetările arheologice dovedesc peremptoriu permanența geto-romană, pe tot parcusul veacurilor IV-VII. Acești locuitori, ale căror resturi de trăire le găsim la tot pasul între Dunărea de Jos și Marea Neagră, sunt beneficiarii imediați ai tuturor valorilor de cultură și civilizație mediteraneană, italică și bizantină. Afirmațiile potrivit cărora migratorii valului doi, avari, slavi, bulgari, ar fi găsit aici un teren prielnic așezării lor, rămân fără argumente documentare. Astfel de alegații - cum că pustiirile anterioare au creat condiții de stabilire a unor noi veniți, sau că civilizația romano-bizantină a fost total lichidată - nu fac decât să asigure o justificare a aparițiilor tardive în acest spațiu, ale unor etnii alogene. Întreaga istorie a sec. IV-XII este încărcată de dovezi incontestabile ale unor activități intense de muncă și creație a localnicilor. Același lucru este valabil și pentru epoca medievală în totalitatea sa, atunci când românii au fost dublați în așezările Dobrogei de turci și de tătari. Aceștia au conviețuit însă în condiții de înțelegere și muncă egală cu românii.

Autorii s-au străduit să redea cât mai fidel realitatea istorică a acestui spațiu românesc, transdunărean. Au făcut-o cu preocuparea permanentă de-a marca trecutul Dobrogei contextului național - în ansamblul său - altfel am fi putut cădea în păcatul regionalizării. Deci nici pe departe nu se poate vorbi de o decupare a patrimoniului istoric dobrogean pe care îl vedem indisolubil legat de toate celelalte provincii românești, intra și extracarpatice.

S-au accentuat aspecte proprii ale acestui ținut dintre Dunărea de

Jos și Marea Neagră, având conștiința că nu putem vorbi astăzi de romanizarea spațiului carpato-danubiano-pontic, fără contribuția majoră a locuitorilor de aici la procesul etnogenetic propriu nouă. Așa bunăoară, se înțelege mult mai bine romanizarea părții de răsărit a Munteniei, Moldovei în întregimea ei, numai dacă avem în vedere puternicile influențe care au plecat de aici în nord, cu penetrarea înlesnită atât de identitățile etnice, dar și de interesele materiale care legau cele două maluri ale Dunării.

Se tratează cu luare aminte epocile modernă și contemporană, în toată devenirea lor progresivă mai cu seamă fiindcă se ajunge la o sinteză românească de natură să simbolizee întreaga gamă etnică, în hotarele Dobrogei. Alături de români și turco-tătari avem nenumărate entități etnice de altă sorginte: lipoveni, armeni, greci, evrei ș.a., cărora le acordăm meritele în edificarea societății actuale - actualitate care înseamnă însă un fenomen complex: acela dat de conflagrațiile mondiale dintre anii 1916-1918 și 1941-1945, pe de o parte, pe de alta, de lunga perioadă a celor 45 de ani ai totalitarismului comunist, cu repercursiunile sale atât de greu de eradicat de după revoluția din decembrie 1989.

Demersul istoric realizat în acest volum se adresează tuturor acelora care doresc să se edifice despre ce înseamnă Dobrogea cu specificul său însoțit adesea de bogăția patrimonială ilustrată azi în muzee, cuprins de imensul bagaj de componente spirituale, care a dus la edificarea ființei noastre religioase: să nu uităm o clipă că de pe acest pământ a iradiat cu forță credința creștină adusă și sintetizată la începuturi, de Sfântul Apostol Andrei.

Mulțumim Editurii **Ex Ponto**, prin excelență domnului Ion Popișteanu, un iubitor și promotor de literatură și istorie, fără stimulul căruia nu știm dacă **"Istoria Dobrogei"** ar fi ajuns să fie retipărită acum, în preajma aniversării a 120 de ani de când s-a asigurat prezența românească în singurul său spațiu transdunărean, odată cu declararea independenței naționale și de stat.

- Autorii -

Ion al Mircea Nicoară, având conştiinţa că nu putem vorbi astfel de românizarea spaţiului carpato-danubiano-pontic fără contribuţia majoră a ierarhilor de aici la procesul etnogenezei poporului nou. Astfel, bunăoară, se înţelege mult mai bine semnificaţia plină de măreţie a Munteniei, Moldovei în întregime, şi numai după aceea în celelalte puternicile influenţe care au plecat de aici în timp, de asemenea înlesnite atât de identităţile etnice, dar şi de interesele economice care legau cele două maluri ale Dunării.

Să insistăm cu toate acestea asupra epocii moderne şi contemporane, în toată devenirea lor progresivă mai cu seamă fiindcă ne atrage în atenţie teza românească de natură să simbolizeze împreună panta etnică în istoria Dobrogei. Alături de români şi turco-tătari avem numeroase entităţi etnice de alte origini: lipoveni, armeni, greci, evrei ş.a., cărora le acordăm atenţie la edificarea societăţii actuale – actualitate care înseamnă însă un fenomen complex, ca în fel de conflagraţiile mondiale dintre anii 1916-1918 şi 1941-1945, pe de o parte, pe de alta de lunga perioadă a celor 45 de ani ai totalitarismului comunist, cu repercusiunile sale până de greu de eradicat chiar după revoluţia din decembrie 1989.

Demersul nostru realizat în acest volum se adresează tuturor acelora care doresc să se edifice despre ce înseamnă Dobrogea în spaţiul românesc. Însetaţi adesea de bogăţia patrimoniului ilustrată aici în numeroase capitole de la cel mai vechi nivel de monumente de arhitectură, cele mai din locul de edificare a ţinutului nostru religioase; să nu uităm o clipă că de pe acest pământ a început pe ţară credinţa creştină adusă şi difuzată la început de Sfântul Apostol Andrei.

Mulţumim Editurii Ex Ponto, prin excelenţa directorului Ion Rusiescu, un iubitor şi promotor de literatură şi istorie, fără sprijinul căruia nu ştim dacă "Istoria Dobrogei" ar fi ajuns să fie repusă în circuit acum, în preajma aniversării a 120 de ani de când s-a înregistrat prezenţa românească în acest spaţiu transdunărean, odată cu declanşarea independenţei naţionale şi de stat.

Autorii

CAP. I. PRIMELE MĂRTURII DE VIAȚĂ OMENEASCĂ ÎN DOBROGEA. PALEOLITICUL

Așezată între Dunărea inferioară și Marea Neagră, într-o regiune care a oferit omului dintotdeauna cele mai prielnice posibilități de trai, Dobrogea constituie o parte integrantă și unitară a vetrei carpato-dunăreano-pontice, în care istoria a pulsat cu deosebită vigoare din timpuri imemoriale. Cercetările arheologice și speologice efectuate în ultimele decenii pe terasele apelor, în peșteri sau pe văile mai bine adăpostite, au permis constatări de un mare interes privind începuturile activității omenești. S-a dovedit prezența omului încă din paleolitic (gr. **palaios** = vechi, **lithos** = piatră), vârsta pietrei vechi sau a celei cioplite. Cele mai reprezentative urme ale acestei epoci îndepărtate cunoscută până acum în Dobrogea, aparțin treptei mijlocii a paleoliticului. Unele elemente arheologice ne îndreptățesc să presupunem un trecut și mai îndepărtat al omului pe pământul dintre Dunăre și Mare dar, pentru a deveni certitudine sunt necesare probe documentare pe care numai săpăturile arheologice sistematice ni le pot aduce la lumină.

Paleoliticul mijlociu, încadrat cronologic între aproximativ 100000-35000 a. H., a fost investigat în mai multe centre din Dobrogea. Straturile de viețuire din această epocă demonstrează o climă rece, determinată de glaciațiunea **Würm** - ultima dintre cele patru mari glaciațiuni (primele trei sunt: **Günz**, **Mindel**, **Riss**). Resturile de oase ale unor animale care dădeau nota caracteristică faunei din peisajul vremii, dovedesc tocmai acest lucru: ursul peșterilor (**ursus spelaeus**); calul sălbatic (**equus caballus fossilis**); cerbul (**cervus elaphus**); renul (**rangifer tarandus**); hiena (**hyaena spelaea**), bizonul (**bos s. bison**); câinele sălbatic (canis **lupus**); vulpea (**vulpes vulpes**); leul (**felis leo spelaea**); mamutul (**elephas primigenius**) s.a.

Viețuirea omului și a animalelor în această etapă a decurs, după unele observații, într-un peisaj de pădure, format în primul interstadiu al glaciațiunii Würm, din plop, stejar, arin, carpen, etc., iar în cel de-al doilea, în special din ulm. Se conchide, pe baza analizelor, că ne aflăm în anumite perioade de ameliorări climatice. Analizele polenice au dovedit că au sporit apoi gramineele și ierburile specifice unui climat arid, și că, ulterior, în perioade ceva mai calde, au apărut plante cu caracter termofil și arbori de climă mai blândă.

Până la această dată lipsesc din ținut urmele fosilifere ale omului

paleolitic. În schimb s-au descoperit din abundență unelte din piatră cioplită, alături de elemente de faună și floră, care, împreună, întregesc tabloul vieții primitive din această parte a țării noastre. Paleoliticului mijlociu îi sunt proprii aspecte ale culturii materiale cunoscute sub numele generic de **musterian** - după numele unei localități din Franța (**Le Moustier**) - considerată tipică din acest punct de vedere.

În ultimele trei decenii s-au identificat pe întinderea teritoriului dobrogean, mai multe așezări musteriene. Astfel, între anii 1956-1958, au fost cercetate peșterile "**La Izvor**" din satul **Cheia** - pe Valea Casimcei - și "**La Adam**", de lângă satul Târgușor, pe aceeași vale. Locuirea omenească de mai lungă durată - așa cum ne înfățișează grosimea straturilor - vădește aspecte culturale proprii, reflectate de uneltele de silex și de resturile de floră, ambele specifice Dobrogei. Așezările din aceste grote se încadrează subperioadelor Würm 1 și Würm 2, iar materialele litice fac parte din grupa musterianului - fiind cioplite în așa numita tehnică **levalloisiană**.

Mai recent au fost cercetate, fie prin săpături, fie numai prin descoperiri de suprafață, așezări ale paleoliticului mijlociu în aer liber, în mai multe locuri, dintre care amintim: **Saligny**, lângă **Cernavodă**, cu resturi de unelte de silex aparținând **facies**-ului musterian denticulat; **Peștera**, cu inventar litic recoltat la suprafață, identic celui din stațiunea precedentă; **Castelu**, lângă Medgidia, cu unelte rudimentare lucrate în tehnica levalloisiană; **Mamaia-sat**, unde săpăturile au pus în lumină două locuiri, despărțite de o depunere de pământ steril - încadrate una în Würm 1-2, iar alta în Würm 2-3, cu resturi de cultură materială, în speță unelte de piatră caracteristice musterianului denticulat; **Ovidiu-Nazarcea**, unde materialul litic cules din profilul unor gropi mari aparține **facies**-ului musterian denticulat; potrivit ultimelor cercetări, această așezare se include cronologic penultimului sol fosil, cel format în timpul stadiului Würm 1.

Uneltele descoperite în mai toate părțile sunt, în general, din silex, lucrat în tehnica presiunii, uneori cu retușuri aplicate fie pentru obținerea unor forme adecvate necesităților, fie pentru crearea de lame tăioase sau vârfuri ascuțite. Între cele cunoscute, sunt de menționat în special, **vârful de mână** - sau **vârful musterian** - de mici dimensiuni, ce se leagă (înmănușează) la un mâner de lemn sau de os, sporindu-i mult eficiența; deseori este folosit și ca vârf de lance. **Răzuitorul**, drept sau convex, ușor de mânuit, servește la prelucrarea lemnului, la tăiatul plantelor și cărnii, la răzuitul pieilor de animale. Acestora le adăugăm lamele și așchiile de silex, precum și vârfurile de lance cioplite pe două fețe - de unde numele de **bifaciale** - care, legate la cozi de lemn,

serveau drept sulițe. Cu acestea se completează gama uneltelor paleolitice.

Pe cale arheologică și paleoantropologică s-a demonstrat că omul paleoliticului mijlociu este cel de tip **Neanderthal** - după numele unei peșteri din Germania. Incontestabil și în Dobrogea a trăit același tip uman; osemintele lui au fost întâlnite și în alte puncte din țara noastră, ca de exemplu la **Ohaba-Ponor**, în Transilvania. El este acela care a reușit, prin muncă, să-și confecționeze uneltele amintite, să producă și să întrețină focul și, în procesul firesc al evoluției somatice, să grăiască articulat, să gândească și să-și perfecționeze deprinderi complexe. Mediul ambiant, dominat de adversitatea unor fenomene naturale necunoscute pentru el, îl conduce spre explicări naive, și reprezentări incipiente de caracter religios.

Paleoliticul superior, 35000-10000 a. H. În linii generale, așezările celei de-a treia subdiviziuni (trepte) a marii epoci a pietrei cioplite, continuă ori suprapun pe cele din epoca anterioară. Acum se înregistrează însă progrese mari în toate compartimentele vieții umane. Uneltele, ca factor determinant în caracterizarea civilizațiilor din epoca respectivă, manifestă de data aceasta alte aspecte, deosebite de cele din musterian. Cele descoperite la **Saligny** - pe înălțimea "Dealul Turcului" - în peșterile "**La Adam**" și "**La Izvor**" - pe Valea Casimcei, la **Seimenii Mari** pe terasele Dunării, la **Gura Dobrogei** sau pe terasele de lângă **Mangalia**, respectă specificul cultural numit în chip convențional **aurignacian** (după numele peșterii **Aurignac** din Franța).

Bogăția în piatră a Dobrogei - între alte varietăți litice întâlnim și silexul de calitate superioară - a înlesnit producerea uneltelor, așa după cum s-a constatat în "atelierele" de la **Peștera** și **Satu Nou**. La Satu Nou s-au găsit așchii rezultate din prelucrarea pietrei, unele sparte, altele întregi.

La uneltele de tip aurignacian, se constată o formă de prelucrare nouă, superioară, pe care o numim **lamelară**; aceasta înlocuiește cioplirea directă, practicată anterior. Tehnica lamelară cu o bucată de lemn interpusă bulgărelui de silex și percutorului, a dat rezultate bune, vădite în mulțimea exemplarelor lungi ce se folosesc la tăiat, curățat, sau la confecționat arme. Apar acum răzuitoare pe lame, gratoare, așchii de forme diferite, străpungătoare, vârfuri de săgeți și, implicit, arcul. Dar, important de relevat este că acum omul are posibilități de a prelucra intens osul. Astfel, se dobândește o mult mai complexă serie de unelte, pe baza acumulării îndelungate de experiență și rutină, de natură să-i fie omului utile în numeroase domenii de activitate practică: asigurarea hranei prin cules și vânat, confecționarea

îmbrăcămintei și posibilitatea de apărare contra fiarelor sălbatice.

În sfârșit, apar unelte mai mărunte - **microlitele** - mult mai ușor de întrebuințat, în special la vânătoare.

Urmarea firească a progreselor dobândite, cu influențele directe asupra vieții omenești, a fost accentuarea procesului antropogenetic, în cadrul căruia omul de tip neanderthalian capătă valențe și atribute fiziologice și fizice superioare, subsumate tipului de **homo sapiens fossilis** (circa 30000 a. H.), așa după cum demonstrează pe teritoriul țării noastre fragmentul de craniu de la **Cioclovina** (jud. Hunedoara). Pentru Dobrogea se înregistrează numai un mugure dentar, al unui copil de circa 6 ani, provenit din peștera "La Adam", dintr-un mediu stratigrafic aurignacian.

Pe plan social, ginta maternă, căreia i se integra colectivitatea cu indivizi înrudiți, face progrese mari pe linia organizării; în orice caz, legăturile ginților dobrogene, cu cele din nordul Dunării sunt oglindite în numeroase vestigii, fără să excludem însă prin aceasta afinitățile și cu alte zone învecinate.

Mezoliticului sau **epipaleoliticul** - circa 10000-5500 a. H. - reprezintă perioada de trecere de la epoca pietrei cioplite la cea a pietrei șlefuite (gr. **mesos** = mijloc; **lithos** = piatră). În spațiul de aici epoca este luată în considerare mai mult în baza unor analogii, având drept criterii, aproape în exclusivitate, descoperiri proprii epocii, dar neintegrate unor așezări omenești, bine definite. Doar în peștera "La Adam" s-a determinat stratigrafic mezoliticul. În rest, considerațiile și concluziile istorice se întemeiază pe observații care explică logic și legic continuitatea de viață în această zonă cu inerentele aderențe la regiunile înconjurătoare.

Pe linia aceluiași proces evolutiv, care duce la dobândirea unor unelte noi, mai bune, constatăm dezvoltarea și diversificarea gamei de microlite: cuțite, răzuitoare, vârfuri de săgeți, vârfuri de lance, silexuri de diverse forme. Majoritatea acestor unelte sunt adaptate unor îndeletniciri necunoscute mai înainte, cum ar fi vânătoarea animalelor caracteristice noii etape a **halocenului** - (noului geolog) - păsările, animalele mărunte sau pescuitul. În funcție de aceste cerințe se generalizează arcul și săgeata, iar monoxila începe să fie tot mai frecvent folosită. Necesitățile de hrană, mai ales în noile condiții de climă, impun cultivarea primitivă a plantelor și, implicit, apar unelte adecvate: secera cu dinți de silex, frecătorul (un bolovan de piatră rotund pentru strivit semințele), râșnița de mână etc., toate răspândite în numeroase puncte din regiune, mai ales acolo unde sunt atestate cele mai vechi așezări neolitice (Hamangia, Cernavodă). De asemenea, ani-

malul domestic este tot mai mult prezent pe lângă om, unde cercetările arheologice din peștera "La Adam" au identificat câinele, oaia, porcul ș.a. Se prefigurează deci cele două practici de bază ale viitorului nu prea îndepărtat: cultivarea plantelor și domesticirea animalelor.

Omul deprinde tot mai mult o diversitate de activități, legate de mediul ambiant, de necesități și de orizonturile tot mai largi ale judecății sale. Acum apare **homo sapiens recens** - omul rațional actual - care se constituie în comunități gentilice mai numeroase și cu un considerabil avans pe linia dezvoltării forțelor de producție. Se dezvoltă așezările și devin mai dense, iar în vecinătatea lor este plasat uneori, cimitirul; grija față de morți devine astfel, un atribut social. În strânsă conexiune cu practicile funerare se cristalizează și ies în evidență reprezentările religioase cu un conținut bogat și în forme tot mai variate.

CAP. II. COMUNITĂŢI GENTILICE DE AGRICULTORI ŞI PĂSTORI DIN EPOCA NEOLITICĂ

Progresele realizate de omul din paleolitic, în formele arătate, permit o dezvoltare continuă a mediilor sociale incipiente.

Neoliticul - 5500-2000 a.H. - epoca pietrei şlefuite sau a pietrei noi (gr. **neos** = nou şi **lithos** = piatră), reprezintă o etapă superioară în istoria societăţii omeneşti, pe care mărturiile arheologice atât de abundente de la Dunărea de Jos, ne-o înfăţişează într-o evoluţie complexă. El a fost împărţit, convenţional, în trei perioade - timpuriu, mijlociu şi târziu - iar mai recent a început să fie consacrată divizarea acestei epoci numai în două perioade - **neoliticul** propriu-zis (timpuriu şi mijlociu) şi **eneoliticul** (neoliticul târziu). Această nouă împărţire a avut drept criteriu de bază transformările survenite în cultura materială a triburilor neolitice, care oglindesc în chip nemijlocit modificări în structura economică şi socială a vremii.

Etapele respective sunt documentate pentru Dobrogea prin aşezări complexe şi dezvoltate, dense şi durabil locuite de oameni, cu o economie în care predominau practicile cultivării primitive a plantelor şi creşterea animalelor domestice. Acest mod de viaţă contribue la o mai mare legare a individului de un loc fix - îl face sedentar; sunt aspecte istorice pe care le avem bine dovedite în mileniile IV-III a. H. Cercetările arheologice au făcut posibilă cunoaşterea unor culturi materiale care au înflorit pe acest teritoriu, unele cu trăsături proprii ariei de la Gurile Dunării, multe însă în strânsă înrudire sau chiar în întrepătrundere cu triburile gentilice de la nordul fluviului. Investigaţiile de până acum nu au putut preciza dacă unele aşezări mezolitice târzii de pe teritoriul ţării noastre au putut aparţine neoliticului aceramic sau nu. S-a presupus că unele materiale din peştera "La Adam" ar postula existenţa unui asemenea orizont şi aici, dar descoperirile sunt needificatoare.

Bine constituită, proprie litoralului vestic al Mării Negre - dar şi cu unele dovezi de răspândire în stânga Dunării - este celebra cultură Hamangia* (mileniul V şi începutul mileniului II a. H.). Numele îi este dat de localitatea Baia (jud. Tulcea) - numită altădată Hamangia - unde cercetările din ultimele decenii i-au înlesnit identitatea. Răspândirea acestei culturi cu o deosebită intensitate pe tot teritoriul Dobrogei şi

---

* Corect este Hamamgia; derivat de la **hamam**, băieşi.

chiar mai departe în sud, până în zona Burgasului din Bulgaria, este dovedită de descoperirile de la Ceamurlia de Jos, Golovița, Târgușor,Gura Dobrogei, Tariverde, Popina (Razim), Hârșova, Tekirghiol, Mangalia, Limanu, Cernavodă etc. La Cernavodă, de exemplu, sunt mai multe așezări și un cimitir cu peste 400 de morminte de inhumație. Locuințele erau sub formă de bordeie, semi-bordeie sau colibe, construite pe malurile apelor și pe terase joase, iar alteori, constatăm prezența lor în peșteri, ca la Gura Dobrogei. Toate erau de dimensiuni modeste. O singură excepție: la Golovița s-a degajat o încăpere mai mare, cu patru idoli antropomorfi, ceea ce a condus la părerea că era un lăcaș de cult.

Între uneltele de silex mai reprezentative menționăm: cuțitele, lamele retușate, răzuitoarele simple și străpungătoarele. Acestora li se adaugă topoarele din piatră dură - în numeroase cazuri granit - bine șlefuite, de formă plată sau trapezoidală, fără gaură de înmănușare, râșnițele de mână, puținele unelte de os și câteva podoabe de aramă.

Ceramica însă, constituie cea mai de seamă mărturie a culturii Hamangia. Vasele cu forme variate și decor original sunt printre dovezile arheologice cele mai valoroase ale acestei epoci. Destinația lor practică era felurită, folosind în special la prepararea și conservarea alimentelor și la păstrarea apei. Sunt lucrate dintr-o pastă în compoziția căreia intră nisip și cioburi pisate. S-au descoperit străchini, oale cu corpul mare și gâtul cilindric mai înalt, pahare, cupe cu picior, capace de vase, strecurători ș.a. Unele sunt decorate prin incizie sau poartă incrustații cu o substanță albă, altele, de dată mai veche, au fost împunse cu scoica, din specia **Cardium**, realizându-se mici adâncituri succesive. Uneori apar motive geometrice, caneluri fine, benzi, unghiuri, romburi, cercuri, spirale, meandre și torsade, toate ingenios realizate.

De-altfel, înclinațiile artistice ale purtătorilor culturii Hamangia sunt mai evidente în domeniul artistic propriu-zis.

Pe lângă podoabele de cupru - încă rare - amintim pe acelea foarte frecvente făcute din cochilii de scoică (**Spondylus gaederopus**) sau din marmură: brățări, coliere, perle și mici vase de cult. Mai presus însă de orice, arta originală a acestei epoci este onorată prin figurinele antropomorfe, modelate primitiv. Ele sunt mult răspândite și se leagă direct de cultul fecundității și al fertilității, reprezentând femei în diferite ipostaze. De un realism bine inspirat și consacrat de o practică tradițională, formele schematice se manifestă clar la cele două categorii de figurine - idoli: a) cele "în picioare" și b) cele "șezând". Deseori, poartă ornamente care amintesc tehnica împunsăturii vaselor: șiruri

de puncte sau adâncituri făcute cu scoica, demarcând părți ale corpului omenesc.

Plastica antropomorfă este ilustrată magistral de cuplul statuetelor descoperite într-un mormânt de la Cernavodă: "**Gânditorul**" și "**Femeia**". Prima ne reprezintă un bărbat care stă pe scăunel; are coatele sprijinite pe genunchi, iar capul teșit, marcat de orbite mari este prins în mâini. Reflectă atitudinea omului trudit care se odihnește și meditează. Femeia șezând, cu pântecul și șoldurile dezvoltate, cuprinde cu mâinile genunchiul piciorului drept, ușor ridicat; capul mic, cu gâtul înalt, inspiră aceeași imagine simbolică de odihnă și cugetare. Grupul celor două statuete constituie expresia caracteristică a familiei, surprinsă artistic în trăsături de înalt rafinament și de autentică originalitate, ceea ce le conferă atributul unor adevărate capodopere ale artei neolitice din țara noastră.

Aspectele complexe de viață din această epocă, așa după cum se oglindesc în cercetările din așezările corespunzătoare culturii Hamangia, denotă, de asemenea, o activitate economică avansată. Folosirea uneltelor din piatră șlefuită, dă un impuls, fără precedent, celor două mari compartimente ale vieții economice tradiționale: cultura primitivă a plantelor și creșterea animalelor. Descoperirea uneltelor adecvate - atestate din plin prin râșnițe, săpăligi din corn de cerb, frecătoarele pentru râșnit - cât și oasele de animale (bou, oaie, capră, porc etc.), toate concură perfect la întregirea viziunii noastre asupra îndeletnicirii omului acelor vremuri. Dacă adăugăm că vânătoarea și pescuitul, mult perfecționate grație armelor eficiente, creează omului surse sigure de hrană în climatul de stepă, completăm tabloul Dobrogei neolitice în vremea când purtătorii culturii Hamangia ocupau un spațiu întins. Teritoriul pe care este atestată această cultură cuprinde - poate numai pentru unele etape ale răspândirii sale - un spațiu mult mai larg decât cel al formării sale, cu o extindere spre vest până în stânga Dunării (descoperiri la Grădiștea - Călărași, jud. Călărași) și spre sud, până la Burgas (Bulgaria). Probabil că primele comunități gentilice, venite dinspre sud, s-au așezat inițial în zona litorală, pătrunzând apoi și în interior, până spre fluviu și dincolo de el. Purtătorii acestei culturi au dezvoltat la Dunărea de Jos aspectele lor originale, asimilând fondul etnic și cultural anterior și primind, la rândul lor, influențe din arii vecine. Procesul evolutiv, până la formele pe care în mod sigur alte cercetări le vor amplifica, a durat aproape neîntrerupt, timp de trei milenii. Dezvoltarea sa se încheie atunci când pe fondul său se nasc în Dobrogea și în lumea Dunării de Jos, la începutul mileniului al III-lea a. H., noi entități neolitice care se vor

interfera.

Descoperiri recente demonstrează că pe ambele maluri ale Dunării Inferioare, s-au dezvoltat comunități gentilice ale căror arii s-au întrepătruns. Săpăturile de la Hârșova, acum în curs de desfășurare, într-un **tell** dintre cele mai mari din țară, au dovedit că exista în acest teritoriu resturi de locuire din timpul așa-numitelor faze **Boian II** (sau Giulești) și **Boian III** (sau Vidra), acestea cu importante sincronisme neo-eneolitice de la Dunărea de Jos. Cultura Cernavoda (cu fazele A și B) a fost datată pe baza unor importuri Cucuteni (A 1) ceva mai devreme decât se credea: 3400 a.H.

Pătrunderea culturii **Cernavoda** I, care coincide cu apariția aici a primilor indoeuropeni, a pus capăt culturii Gumelnița, în Dobrogea neexistând faza B. Ultimele nivele gumelnițene (A 2) se datează simultan cu faza A 3 a culturii Cucuteni.

Cel mai important complex Gumelnița A 2 de la Hârșova este un sanctuar cu două mari altare, din care s-au recuperat multe vase ceramice, idoli, un ac de cupru etc. Dintre cele peste 20 de locuințe gumelnițene se detașează locuința - atelier de prelucrare a produselor din **spondylus gaederopus**.

Apariția culturii **Gumelnița** reprezintă o dezvoltare organică a culturii Boian. Se demonstrează pertinent inconsistența unor teorii privind "cultura Varna" care ar fi ocupat întreaga Dobroge și sudul Basarabiei. În fapt "cultura Varna" nu este altceva decât un aspect de litoral al fazei A 1 a culturii Gumelnița.

Să mai notăm situația stratigrafică de la baza tell-ului unde se credea că în nivelele **Boian** (fazele **Vidra** și **Spanțov**) nu există decât niște importuri Hamangia. În realitate, s-a demonstrat că aici sunt materiale amestecate, **Boian** și **Hamangia,** ceea ce arată o simbioză a celor două culturi. Triburile culturii Boian (numele vine de la fostul lac **Boian**, acum desecat, din apropierea satului **Vărăști**, com. **Dorobanțu** - jud. Călărași) sunt mult răspândite în Câmpia Munteniei, în nord-estul Bulgariei, în sud-estul Transilvaniei, în sudul Moldovei și al Republicii Moldova. Deci Dobrogea se integrează unei mari arii geografice, sudată organic, unitar. La Hârșova și Cernavodă, alături de elemente Hamangia, au fost scoase la lumină importante mărturii ale fazei **Boian III,** în special ceramică, la a cărei ornamentare sunt folosite motive incizate în alternanță cu "spații rezervate", iar inciziile și incrustațiile sunt umplute cu pastă albă.

Aceleași săpături din importantul **tell** de la Hârșova, de pe malul Dunării, arată că în acest punct a existat un "cap de pod" al purtătorilor culturii Boian, locuitorii săi menținând un contact strâns cu cei ai

comunităților învecinate, Hamangia. Către aceeași concluzie conduc descoperirile similare de la Hinog-Cernavodă, și altele, aflate în imediata apropiere a unor intense locuiri Hamangia.

Către a doua jumătate a mileniului IV și începutul mileniului III a. H., Dobrogea se integrează organic unității generale a vieții eneolitice de pe teritoriul României și al Europei sud-estice. Se dezvoltă cultura **Gumelnița** - după numele satului omonim de lângă **Oltenița**, spre **Ulmeni** - pe arii geografice ce se întind în Câmpia Munteniei, Dobrogea, nord-estul Bulgariei și sudul Moldovei. Din Dobrogea se impun atenției centre de mare interes, ca cele de la Costinești, Palazu Mare, Palazu Mic, Năvodari, Calfa, Luncavița, Niculițel, Gura Dobrogei, Hârșova, Cernavodă, Medgidia, ș.a. S-a descoperit, în cadrul cercetărilor, ceramică de factură bună, cu unele trăsături aparte pentru Dobrogea față de nordul Dunării. Descoperiri mai importante s-au făcut la Hârșova unde s-a identificat un strat caracteristic gumelnițean, înalt de 5 m, care permite să se urmărească întregul proces evolutiv al culturii respective. Într-un **tell**, la Baia-Hamangia, purtătorii culturii Gumelnița aveau locuințe mari și întărite, fie cu valuri, fie cu împrejmuiri anume făcute; la Medgidia, săpăturile efectuate între anii 1957-1958, într-un **tell** aflat la circa 200 m de gară, spre est, sunt revelatorii. În partea superioară, așezarea a fost cândva decapată. S-au identificat însă patru nivele ale culturii Gumelnița (fazele A 1 și A 2) și se detașează două importante locuințe aflate în nivelul III (Gumelnița A 3). Prima dintre ele, din două încăperi, avea pereții construiți din bârne armate cu nuiele peste care s-a așternut lut. Cea de a doua locuință avea, pe lângă un inventar bogat și variat, patru mari vase de provizii și mai multe râșnițe, dintre care una fixă cu gardină înaltă. Din sumarele elemente stratigrafice de care dispunem nu putem deduce modalitatea trecerii de la cultura Boian la Gumelnița și nici despre sfârșitul culturii Gumelnița în Dobrogea, ca urmare a invaziei primilor indoeuropeni reprezentați de cultura Cernavoda I.

Stări similare găsim și la purtătorii culturii Gumelnița de la Luncavița, în nordul Dobrogei, la cei de pe dealul Sofia de la Cernavodă, ca și în cazul celor de pe malul mării la Costinești etc.

Pretutindeni în așezările enumerate, cu locuințe rectangulare, prevăzute cu vetre și râșnițe de mână, au fost găsite numeroase unelte de silex: lame-ascuțite, răzuitoare lucrate pe lamă sau așchie, vârfuri de lance, securi, topoare plate și trapezoidale - cu sau fără gaură de înmănușare - topoare-ciocan, percutoare din rocă dură, precum și numeroase unelte de os: săpăligi, harpoane, străpungătoare etc.

Acum se dezvoltă mult prelucrarea aramei, probabil în strânsă

legătură cu zăcămintele de la Altân Tepe (jud. Tulcea), dar mai ales, pe baza unor "importuri". Este semnalată prezența toporului în formă de pană și a celui cu două brațe, cărora li se adaugă numeroase ustensile și podoabe de cupru: undițe, dălțițe, lame, sule, inele, ace, brățări, cercei etc.

Un corolar al activității meșteșugărești specifice culturii Gumelnița - așa după cum aminteam - este olăritul. Ceramica se distinge printr-o ornamentare deosebită, fie în tehnica grafitului, fie în așa numita pictură "crudă" - făcută după ardere. Vasele aveau culoare brună, lustruite puternic, cu decor încrustat sau excizat, a cărei origine o găsim în cultura Hamangia. Ca forme mai importante amintim vasul în formă "de rață" (gr. **askos**), dar mai ales recipiente mari, asemănătoare unor chiupuri pentru păstrarea hranei și a apei, descoperite în număr mare la Hârșova, Medgidia și Cernavodă. Din așezări ca cele de la Costinești, Palazu Mare, Palazu Mic, Năvodari, Calfa, Luncavița, Niculițel, Gura Dobrogei, ca să nu mai amintim centrele deja comentate, provin mari cantități de vase ceramice, întregi sau fragmentare, cum sunt: castroane, străchini, oale, cești, suporți cilindrici, capace etc. Întâlnim uneori vase antropomorfe sau zoomorfe, precum și figurine feminine, într-un număr mai redus.

Manifestările pur artistice sunt relativ frecvente. În Dobrogea s-au descoperit totuși puține figurine de lut și de piatră în contexte gumelnițene, legate de cultul fecundității și al fertilității, și de practicile magice sau religioase.

Considerate în ansamblu, vestigiile gumelnițene arată că în zona dobrogeană s-a creat o variantă regională, specifică, în cadrul căreia s-au păstrat unele elemente de tradiție Hamangia. Acest aspect a fost sesizat la Hârșova.

Spre sfârșitul culturii Gumelnița, la începutul mileniului III a.H., marea unitate culturală care se realizează în zonă s-a fărâmițat, având loc noi structurări etnice și lingvistice. Culturii discutate i s-a suprapus în Dobrogea și în nord-estul Munteniei, cultura **Cernavodă I**. Aceasta ia naștere odată cu pătrunderea dinspre stepele nord-pontice a unor triburi cu preocupări pastorale și încheie perioada eneolitică.

Indoeuropenii. Noile populații care vin din răsărit și miazănoapte, în mileniul III a.H., sunt cunoscute în istorie sub denumirea de indoeuropeni - triburi de păstori din Asia apuseană și Europa răsăriteană.

Din această vreme se consideră că a fost domesticit calul și că s-a început folosirea lui pretutindeni - dar mai întâi la călărie. În ceramică, de factură modestă, deosebită total de cea a culturii Gumelnița, predomină motive noi, specifice epocii, cum sunt impresiunile cu

"șnurul", realizate în pasta încă crudă a vasului. Mai apar canelurile orizontale și micile proeminențe înșirate sub buză, împinse din interior spre exterior.

Se pare că din această perioadă datează și mormântul de la **Casimcea**, descoperit în anul 1938, cu obiecte funerare interesante: vârfuri de lance, lame de silex și răzuitoare, două topoare - tot de silex - precum și o importantă figurină zoomorfă, din piatră locală, care reprezintă un cap de cal cu trăsături ale elementelor anatomice și ale pieselor de harnașament redate într-o manieră realistă. După comparații și observații detailate, s-a convenit că mormântul aparține triburilor locale care au intrat în legături culturale cu cele nord-pontice. Populațiile nomade și seminomade își înhumau morții în poziție chircită - pe o parte - iar peste cadavre presărau vopsea - ocru roșu. Mormântul era acoperit cu un tumul, o movilă mare de pământ. Între numeroasele movile ale înmormântărilor cu ocru roșu, răspândite pretutindeni în pământul dobrogean, unele aparțin acestei perioade al cărei rit funerar l-am relevat.

Din cercetările de până acum, reiese că în orașul **Constanța**, au fost identificați numai doi asemenea tumuli săpați în timpul primului război mondial.

Aspectul istoric al acestei perioade de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, judecat în special din punct de vedere social-economic, duce la câteva constatări prețioase. La vremea când triburile nomade indoeuropene pătrundeau la sud de Dunăre și în larga zonă aferentă, structura societății tribale se modificase; progresele pe linia producției au creat o mai mare bunăstare și au impulsionat trecerea de la ginta maternă la cea paternă. Triburile de păstori din stepele nord-pontice, cu practici legate de mediul de stepă și silvostepă, folosesc acum tracțiunea animală (calul) și "plugul" de corn. Se accelerează procesul separării celor două aspecte economice de bază - păstoritul și agricultura.

Atât în cultura materială și spirituală, cât și în structura antropologică s-a constatat un amestec între triburile indoeuropene și băștinași, printr-o sinteză complexă și profundă în toate domeniile de viață: noii veniți, stabiliți în mai multe etape la Dunărea de Jos, au contribuit din plin la indoeuropenizarea acestei largi zone, fenomen pe care-l avem în vedere atât pe plan etnic, cât și pe plan lingvistic și cultural.

Războinici și metalurgiști la Dunărea de Jos. Procesul trecerii de la eneolitic spre epoca bronzului, desfășurat între mijlocul mileniului III a.H., și până spre începutul celui de-al II-lea a.H., corespunde unor

mari transformări de ordin social-cultural, pe care arheologii le pun în legătură cu emigrarea unor noi triburi de indoeuropeni, dar și cu societatea localnicilor aflată într-o avansată etapă de evoluție istorică. Cercetările de la Cernavodă, au permis cunoașterea mai aprofundată a acestei epoci, iar pe baza materialelor arheologice descoperite mai de multă vreme s-au determinat două culturi materiale proprii: **Cernavodă II și Cernavodă III**.

Prima, Cernavodă II, nu are nimic comun cu vechile culturi din zonă, Gumelnița și Cernavodă I, datate, după cum s-a văzut, la sfârșitul eneoliticului, ci are mai degrabă similitudini - dacă le raportăm la ceramică - cu așezările cercetate în Moldova la Horodiștea și Foltești. Aria ei de răspândire cuprinde, îndeosebi, răsăritul Munteniei și zona adiacentă a Dobrogei. În stânga Dunării apar asemenea așezări la **Brăilița** (jud. Brăila), **Căscioarele, Gumelnița** și **Oltenița** (jud. Călărași) etc. Trebuie să subliniem deci identitatea așezărilor de pe ambele maluri ale Dunării, atât pentru tipurile neîntărite - deschise - cât și pentru cele fortificate cu șanțuri sau cunoscutele **tell**-uri atât de bogate în vestigii. Toate denotă strânsa unitate etnică pe axa Dunării.

Cercetările au pus în lumină numeroase unelte, între care menționăm:"brăzdarele" din corn de cerb, secera cu tăiș vertical și gaură de înmănușare, apoi râșnițele și frecătoarele. Acestea, împreună cu oasele de animale - boi și cai în special - zugrăvesc sugestiv practicile agricole. Reamintim însă și folosirea calului în scopuri războinice. Afirmația se sprijină pe descoperirea unor elemente arheologice martore ale armelor de luptă, în perfect acord cu folosirea calului. Se cunoaște din această vreme un tipar de gresie pentru turnat securea plată; un pumnal cu mânerul scurt - căruia i se află analogii în Europa Centrală și în răsăritul acesteia.

Ceramica integrată culturii Cernavodă II este ornamentată modest, motivele predominante fiind redate prin crestături și împunsături făcute pe buzele vaselor sau pe corpul lor. Multe dintre acestea sunt lucrate dintr-o pastă care conține scoici și nisip. S-au găsit vase mari de provizii, străchini, castroane etc. La Hârșova a apărut un vas cu gura în patru colțuri precum și cunoscutul vas înalt cu profil în forma literei "S".

Cultura Cernavodă III, determinată tot prin descoperirile de pe dealul "Sofia", de lângă orașul eponim, s-a născut din ceea ce am numit Cernavodă I, cu unele interferențe eneolitice anterioare și cu influențe ale unui curent venit din sud. În cadrul său se vădesc aceleași forme și sisteme de apărare ale așezărilor și locuințelor, iar cu deosebirile tipo-

logice de rigoare, cam aceleași categorii de unelte și elemente ceramice; din ultima categorie se disting exemplare pentru preparat și conservat hrana: străchini largi, castroane tronconice, cești etc., multe dintre ele purtând caneluri sau crestături și incizii.

În complexele cercetate au fost degajate numeroase reprezentări plastice; prin execelență figurine feminine cu caracteristici diferite: cu capul detașabil (în locul gâtului, într-o perforație verticală se monta capul modelat aparte); cu corpul stilizat; unele sunt plate, încorsetate și strânse în cingătoare, altele, în poziție șezând; au bustul mult mărit și sunt frumos ornamentate. De asemenea, s-a mai găsit o interesantă figurină, de mici dimensiuni, care redă chipul unui luptător - ceea ce confirmă aspectul preocupărilor războinice.

Fiind integrate perioadei de trecere la epoca bronzului, cele două culturi, Cernavodă II și III - uneori în evoluție simultană - se leagă strâns de triburile indoeuropene stabilite la Dunărea de Jos, dar nu se poate trece cu vederea caracterul accentuat meridional, egeano-anatolian, dovedit de unelte, ceramică și caracteristici antropologice.

În general, în cadrul perioadei de tranziție către epoca bronzului, odată cu adoptarea și dezvoltarea metalurgiei acestui aliaj, au loc și în spațiul carpato-dunăreano-pontic profunde transformări de ordin etnic și lingvistic care prefigurează și conduc nemijlocit către primele etape ale formării triburilor trace.

CAP. III. EPOCA BRONZULUI

Acumulările înregistrate până acum, înmulțirea mijloacelor de viețuire, dezvoltarea socială în general, au dat putința gintei patriarhale să atingă un înalt grad de organizare - manifestările sale pe plan economic și spiritual fiind prezente și pe teritoriul Dobrogei. Acestea au loc în strânsă conexiune cu zonele învecinate, relația cea mai evidentă fiind cu teritoriile carpato-dunărene. Noua stare de fapte se datorează, evident, uneltelor superioare pe care omul și le făurește din bronz. Cunoscută încă din eneolitic, arama în stare nativă ajunge cu timpul ca în combinație cu staniul (cositorul), plumbul, arseniul etc., în condiții tehnologice specifice, să dea naștere bronzului, metal ce se pretează la turnări de unelte, arme și podoabe, în tipare anume modelate. Dar uneltele noi, mult mai bune și mai eficiente în producție, nu vor înlocui total și brusc pe cele vechi, din piatră, os sau lemn, moștenite din neolitic, ci, dimpotrivă, asistăm în continuare la o largă răspândire a acestora.

Metalurgia bronzului se pune la punct în special în acele zone în care se găseau arama nativă sau minereurile de cupru care puteau fi extrase mai ușor și prin reducere, să se obțină metalul respectiv. Pentru Dobrogea s-ar putea avea în vedere, în acest sens, zăcămintele de la **Altân Tepe**, deși până acum nu avem nici un indiciu expres că au fost folosite în acea vreme.

Cele mai răspândite unelte din bronz sunt toporul și secera, iar dintre arme, pumnalul și sabia. De o largă răspândire se bucură și podoabele, atât cele de bronz cât și cele de aur.

Precumpănirea uneori a armelor în comparație cu uneltele, sau chiar numai răspândirea lor egală, dă caracteristica războinică a epocii. Astfel de preocupări sunt însă stări de fapte subordonate activităților esențiale de ordin economic: agricultura și păstoritul. Deși în Dobrogea nu avem dovezi arheologice, în alte zone de civilizație a bronzului, s-a documentat că se întrebuința plugul de lemn - alături de cel de corn - și carul cu tracțiune animală. Deci, cu asemenea mijloace era posibil ca suprafețele cultivate să fi fost mai mari.

Omul continuă să practice meșteșugurile tradiționale, legate mai ales de nevoile casnice: prelucrarea lemnului, a pietrei, a osului și a pieilor pentru îmbrăcăminte etc.

S-a constatat chiar că între obiectele unor "depozite" de bronzuri descoperite în Dobrogea, multe unelte și podoabe - topoare, seceri, brățări, coliere etc. - n-au nici un fel de urmă de întrebuințare. Analizate mai detailat au dus la concluzia că "... Metalul a mai

îndeplinit și o altă funcție, se pare tot atât de importantă ca și aceea de materie primă pentru unelte, arme și podoabe, anume aceea de **mijloc de schimb** ... sub formă de turte ... sau sub formă de obiecte - unelte ... arama sau bronzul ... serveau și ca echivalente de schimb, ca o formă de obiect - "monedă", și în genere ca simbol al averii. Așa se explică de ce, încă din epoca aceasta, unele piese de acest fel nu sunt finisate sau în orice caz nu prezintă urme de folosire practică". (D. Berciu, în **Din istoria Dobrogei**, vol. I, Buc., 1965).

În cadrul societății acestei epoci, când tehnica producerii de unelte de bronz se va generaliza, distingem detașarea unor luptători și conducători de trib, al căror rol sporește treptat. Acest fapt și apariția armelor de bronz, constituie consecința dezvoltării cunoscutei ginți paterne. Se produc mai multe bunuri materiale, care îngăduie o însușire privată a lor de către cei mai puternici; se constată existența unor proprietăți de familie. Aceasta duce la ușoare diferențieri de ordin social, dar fără să oglindească, de pe acum, un proces generalizat și accentuat, așa cum se va constata în cadrul epocii fierului.

Strâns legat de aceste procese social-economice, au loc și în spațiul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, ca și în întregul teritoriu carpato-balcanic căruia i se circumscrie, alte restructurări de ordin etnic și, implicit, lingvistic, care se întrezăreau mai de mult și care prefigurează constituirea triburilor trace. Acestea sunt, desigur, rezultat al sintezelor izvorâte din amestecul inerent al triburilor locale, preindoeuropene cu noii veniți din stepele euroasiatice, indoeuropenii.

Pe teritoriul țării noastre epoca bronzului cu subdiviziunile sale (timpuriu, mijlociu și târziu) este atestată printr-o mare varietate de descoperiri arheologice și prin determinarea unor culturi materiale bine individualizate. Pentru Dobrogea, până acum, nu avem însă dovezi ale dezvoltării vreunei culturi, ci numai descoperiri izolate, atât de obiecte cât și de morminte cu ocru roșu, de care am amintit pentru sfârșitul eneoliticului. În ciuda unei sărăcii de obiecte depuse ritual în morminte cunoscute, ele nu pot fi atribuite unui singur orizont cultural. Inserăm aici mormintele cunoscute de la Hamangia, Hârșova, Hagieni și Piatra Frecăței, în care s-au descoperit importante obiecte de inventar: oale-borcan din pastă grosieră, unele cu ornamente făcute de regulă cu benzi de triunghiuri umplute cu împunsături. Aceste trăsături se constată, de asemenea, în descoperirile de la Neptun, Sinoe, Dervent și Rasova - Malul Roșu, care corespund, probabil, treptei de mijloc a epocii bronzului.

Între piesele cele mai de seamă din Dobrogea acestei epoci, este cunoscuta **statuie-menhir**, descoperită în anul 1924 la Ceamurlia de

Jos, lângă Baia-Hamangia (jud. Tulcea), datată la mijlocul mileniului II a.H. Statuia antropomorfă*, are înălțimea de 2 m, lățimea de 1 m și grosimea de 0,55 m. Ea a format obiectul unor repetate studii. Este în realitate o placă groasă de calcar, care redă schematic corpul unei femei, al cărei cap este mic, cu orbitele ochilor adâncite și cu nasul ușor reliefat. Pe suprafața anterioară, femeia aduce mâinile pe abdomen, peste centură, gest-simbol al fecundității și fertilității. La gât are un colier (torques). Apar schematic sânii, sexul, iar jos, sunt conturate tălpile. Important este repertoriul elementelor redate în relief, pe spate: coloana vertebrală, omoplații și imaginea a patru topoare de luptă.

Reprezentarea statuară a aparținut unui mormânt și constituie una dintre cele mai autentice dovezi ale culturii legate de credințele religioase ale vremii, având un caracter **apotropaic**: îndepărtarea spiritelor rele și a răufăcătorilor care intenționau profanarea lăcașului sepulcral. Astfel de reprezentări s-au descoperit pe o arie foarte mare ce se întinde din Siberia și până la Oceanul Atlantic; la noi în țară mai sunt cunoscute câteva exemplare valoroase din Transilvania, de la Baia de Criș și Gherla.

Aceleiași jumătăți a mileniului II a.H., îi aparțin trei topoare de bronz, două descoperite la Măcin și unul la Mahmudia, toate cu trăsături care indică pătrunderea lor dinspre răsărit.

Recent, arheologii au determinat una dintre cele mai importante culturi aparținând veacurilor XIV-XIII a.H., numită **Coslogeni**, după numele unei localități din balta Borcea (jud. Călărași). Este răspândită în Dobrogea și în sud-estul Munteniei. Caracteristicile tipologice o inscriu așa numitului facies **Noua-Sabatinovka**, în cadrul căreia existau așezări de tip "cenușare" - locuințe păstorești ocupate vremelnic, în care arderea succesivă a focului ducea la depunerea straturilor de cenușă. Uneltele de os sunt numeroase, dovada producerii lor locale, de către păstori. Se obțineau: sule, vârfuri de săgeți, cuțite ș.a. Vasele ceramice au forme și ornamente variate; distingem însă cu predilecție, borcanele și ceștile cu torți sau cu buton. Uneltele din bronz sunt reduse ca număr.

Vestigii ale acestei culturi s-au descoperit în Dobrogea de sud-est, la Gârlița, Bugeac și Satu Nou. Apoi la Ghindărești, Enisala, Sarinasuf, Limanu, unde s-au găsit vase, unelte și podoabe. Deși până acum cele mai multe mărturii ale acestei culturi sunt din sud-estul Dobrogei, este dovedit că ea pătrunde aici dinspre nord-est.

* Acum în muzeul cetății Histria.

Legăturile cu sudul mediteranean s-au dovedit intense pentru multe așezări din epoca bronzului din țara noastră. Nu de multă vreme s-a descoperit la Medgidia, o sabie miceniană, datată în sec. XIV a.H., bine conservată și de un tip pe care-l găsim în mai multe puncte din țările balcanice. S-a demonstrat că tipul de sabie "cu cornițe" a venit din sudul egean, ceea ce confirmă, încă odată, legăturile acestor regiuni cu Grecia.

Bronzul târziu din Dobrogea este mult mai bine cunoscut mulțumită unor descoperiri de așa-numite "depozite" de unelte, arme și podoabe. În ordine cronologică inserăm obiectele de bronz cunoscute din Dobrogea cu trăsăturile lor distincte. În 1933 s-au găsit la Medgidia părți dintr-un depozit: o brățară cu capetele ascuțite prelung, un fragment de seceră și un ac de păr, cu placă decorată cu hașuri romboidale. Toate își au analogii în cunoscuta cultură **Noua**, mult răspândită în România.

Pe Valea Carasu, la Poarta Albă, s-au găsit în anul 1951 mai multe obiecte, ascunse, după câte se pare, într-un vas: un fragment de vârf de suliță, 37 de cornuri (tutuli) din plăci de bronz și două diademe de aur subțiri, servind la acoperirea vaselor. Se datează la pragul dintre bronzul mijlociu și cel târziu.

Un adevărat depozit este însă cel descoperit în anul 1962 în comuna Nicolae Bălcescu (jud. Constanța), pe care-l integrăm așa-numitei faze **Bronz D**. Depozitul se compune din nouă seceri și nouă topoare cu gaură de înmănușare longitudinală - așa numitele **celturi**. Topoarele de acest tip, frecvente în Dobrogea și în general în aria est-carpatică, probabil că se lucrau aici.

În zona industrială a Constanței, s-a descoperit în anul 1966 un alt depozit de bronzuri, integrat, ca și precedentul, tot fazei D. Este alcătuit din 38 de piese: celturi, seceri de diferite tipuri și câteva "turte". Niciuna din piese nu prezintă urme de întrebuințare.

În sfârșit, al cincilea depozit de unelte de bronz, aparținând sfârșitului epocii este cel descoperit în anul 1962 la Gura Dobrogei, și alcătuit din 24 de piese: un celt, mai multe seceri, cuțite, un brici și o bucată de material brut, destinată turnării.

Examenul acestor prețioase mărturii de civilizație a bronzului a permis unele concluzii privind legăturile culturale ale așezărilor din țara noastră cu regiuni învecinate, mai ales răsăritene, dar și sudice. Este și firesc, deoarece ele se integrează culturii **Coslogeni**, care nu este decât o variantă locală a orizontului cultural **Noua-Sabatinovka**, tot de origine răsăriteană. Contactele și influențele au ajutat la dezvoltarea fondului cultural local.

Sfârșitul epocii bronzului marchează un reviriment al vieții pastorale. Aceasta se explică prin imigrarea unor noi triburi nomade și printr-o stimulare a metalurgiei bronzului. Totul dă o notă de instabilitate epocii. Se observă o mai accentuată influență carpatică în civilizația bronzului răsăritean, până la Caucaz.

Grupurile etnice din aceste părți se asimilează și formează o singură mare entitate carpato-balcanică, de amploare deosebită în epoca următoare (a Hallstattului timpuriu) pe care o identificăm cu tracii.

Tabloul evoluției sociale indică o fază avansată de civilizație: este epoca reflectată în poemele homerice (Iliada), de unde avem informații că în aceste părți trăiau neamuri de limbă indoeuropeană, desigur, ramura tracilor. Ei sunt aceia care au pătruns în Asia Mică înainte și în timpul războiului troian și este foarte probabil ca tot ei să fi provocat mișcările din regiunile carpato-balcano-pontice de la sfârșitul epocii bronzului și începutul celei a fierului, când a avut loc marea migrație egeeană

Epoca bronzului se încheie în acest spațiu dintre Dunăre și Mare la începutul sec. XII a.H., când factori social-economici determinanți conduc spre un alt orizont istoric, de data aceasta caracterizat de un nou metal întrebuințat la făurirea uneltelor și armelor: fierul.

CAP. IV. PRIMA EPOCĂ A FIERULUI: HALLSTATT (sec. XII-mijlocul sec. V a.H.)

TRACO-GEŢII ŞI UNITATEA ETNICĂ CARPATO-DANUBIANO-PONTICA

Epoca fierului constituie şi pentru Dobrogea o etapă de mari prefaceri social-economice, politice şi culturale, integrate organic istoriei naţionale. Importantele evenimente petrecute într-un răstimp îndelungat se sincronizează cu momente cruciale în dezvoltarea uneltelor şi în special cu sintezele etnice care fac manifeste civilizaţiile tracice, specifice zonei.

Pentru o mai bună înţelegere a progresului înregistrat de-a lungul epocii fierului, arheologii au împărţit-o în două etape: prima, numită **Hallstatt**, după numele unei localităţi din Austria, delimitată între circa 1200-450 a.H., şi partea a doua, **La Tène** după numele unei localităţi din Franţa, şi datată circa 450-sec. I a.H.

Pentru începutul Hallstattului, uneltele şi armele din fier lipsesc aproape total. Prin comparaţie însă cu alte regiuni ale ţării noastre sau cu zone învecinate, la fel ca şi pe baza altor mărturii specifice acestei civilizaţii, Dobrogea se integrează perfect epocii respective.

Difuzate la început sporadic şi lent - reflex al unei metalurgii incipiente - puţinele unelte şi arme din fier lasă loc larg pentru o mai intensă metalurgie a bronzului, moştenire din epoca precedentă. Abia mai târziu, după anul 800 a.H., deci în Hallstatt C şi D, vom asista la o largă difuziune a fierului. Aşa numita "tiranie a bronzului" este lichidată, uneltele de fier, net superioare - mult mai rezistente şi mai variate - dau posibilitatea înregistrării unor mari progrese.

Se admite, îndeobşte, că pătrunderea metalurgiei fierului în zonele noastre s-a făcut pe două căi principale: prima, din regiunile hittite, prin Anatolia şi sudul balcanic, până în centrul Europei şi în spaţiul carpato-dunărean; a doua, din Caucaz, prin regiunile nordului Mării Negre şi până la noi. Ultima cale mai poartă numele şi de "calea immeriană"

Înţelegem deci, că teritoriul românesc şi cu precădere al Dobrogei, constituie o zonă de interferenţă, în cadrul căreia deosebim trăsături specifice. Triburile trace, în plină dezvoltare către anul 100 a.H., sunt acelea care intensifică practicile de folosire a uneltelor de fier, sporind cunoştinţele tehnologice de prelucrare ale acestora.

Revenind la începutul Hallstattului, reamintim că se continuă

tradiția folosirii intense a uneltelor din bronz, a căror metalurgie atinge acum un înalt grad de dezvoltare. Faptul ne este dovedit prin descoperirea pe pământul Dobrogei a mai multor depozite de unelte din acest metal.

Astfel, în anul 1959, s-a descoperit la Tekirghiol un depozit mare, compus din 10 seceri întregi și fragmentare, două celturi, două mânere de sabie, părți din coifuri și patru turte. Totul se încadrează fazei Hallstatt A 1, deci acelui început de epocă în care nu se cunoaște încă fierul în Dobrogea. Acest depozit este contemporan cu cel de-al doilea de la Sâmbăta Nouă (jud. Tulcea), descoperit în 1961, din care s-au recuperat însă numai două celturi, cinci seceri și o "turtă" de bronz brut.

Depozitul cel mai spectacular, dată fiind mulțimea pieselor care-l compun, s-a descoperit tot la Sâmbăta Nouă, în anul 1960. Cântărește 17,305 kg și se compune din 44 de pise: 34 de celturi, 8 seceri și două turte. Depozitul este datat în Hallstattul B 1, atunci când în Dobrogea apar și primele dovezi ale prezenței fierului; o bară din acest metal descoperită în așezarea de pe malul lacului Babadag, confirmă cele afirmate.

În sfârșit, depozitul care încheie seria descoperirilor de acest fel este cel găsit la Pădureni (Nastradin), jud. Constanța, compus din 23 de brățări și 4 aplice; corespunde perioadei Hallstatt C; acestor depozite li se mai adaugă și unele descoperiri izolate, cum ar fi secera de la Nazarcea (Poarta Albă), cea de la Dăieni, la fel ca și celtul de la Sabangia (jud. Tulcea).

Din observații conchidem că în această perioadă, Dobrogea avea legături strânse cu zonele transilvănene, între cele două regiuni existând similitudini în tehnologia și tipologia bronzului, în fazele Hallstatt A și B - componenta răsăriteană fiind de data aceasta mult mai insignifiantă.

Din enumerarea depozitelor descoperite în Dobrogea, desprindem că un important număr de piese îl reprezentau uneltele agricole, între care o pondere mai mare o au secerile, reflectare a preocupărilor în această direcție a triburilor trace. Numeroase sunt și armele: săbii, cuțite, fragmente de coifuri etc. Coroborând această constatare cu aceea că așezările omenești sunt puternic întărite fie cu șanțuri, fie cu valuri de pământ - semn de creștere a primejdiei și a nevoii de apărare așa după cum se constată în cadrul cercetărilor de la Babadag, Hârșova, Gârlița, Cernavodă ș.a. - desprindem unele preocupări războinice la populația acestei epoci, desigur, ca o practică subsidiară celor două ocupații de bază: agricultura și păstoritul - fără să excludem

și o continuare a îndeletnicirilor meșteșugărești.

Activitatea războinică se va intensifica odată cu generalizarea metalurgiei fierului, când tendințele de acaparare cresc, luând caracterul unor activități curente. Sabia, pumnalul, lancea, pătrund din sudul balcanic și illiric, dar trebuie să admitem și o producere locală a lor. Comunitățile tribale de aici erau organizate în uniuni, în cadrul cărora se detașează o aristrocrație militară, în special după ce metalurgia fierului intră într-un ritm intens de dezvoltare.

Așa după cum au dovedit-o ultimile cercetări, Hallstattul timpuriu și mijlociu dobrogean se reflectă cu deosebire prin descoperirile de la Babadag. Dar apariții similare se mai cunosc la Gârlița, Gura Canliei, Rasova, Ghindărești, Hârșova, Enisala, Mlăjitul Florilor, Tulcea, Cernavodă ș.a., unde remarcăm existența așezărilor - "cetăți", fortificate cu valuri de apărare.

Primei părți a complexului cultural Babadag (fazele I și II - sec. XI-IX a.H.), îi corespunde ceramica lucrată cu mâna, din pastă amestecată cu nisip și cioburi pisate. Distingem numeroase forme: borcane bitronconice cu proeminențe pe umăr, străchini cu buza trasă în interior, ceașca prevăzută cu 1-2 toarte supraînălțate etc. Decorarea vaselor este realizată prin lustruire sau prin incizie și prin imprimarea cu pieptenele (sau cu așa numitul **torques**) a unor benzi liniare, șiruri de împunsături sau cercuri. Ceramică similară vom întâlni în cantități mari la nord de Dunăre - Tangâru, Giurgiu, Valea Jijiei, Stoicani, Brăilița etc. - argumente în plus în sprijinul unității etnice de pe ambele maluri ale Dunării.

Se pare că într-o perioadă care corespunde cronologic Hallstattului B_1 și B_2, apar și pe teritoriul dobrogean fibulele egeene, din așa numitul tip cu corpul "umplut" - cum o vădesc descoperirile de la Ostrov.

Conchidem, dintr-un atent examen arheologic, că pe lângă obiectele de bronz și aur, apar și cele din fier, caracteristice Hallstattului timpuriu - totul aparținând comunităților tribale tracice. Acestea dezvoltau o cultură de componență accentuat meridională, est-balcanică și egeano-mediteraneană, și o alta pornită din aria complexului Vattina-Pecica-Gârla Mare - Verbicioara. Este posibil că populația din spațiul carpato-pontic să fi fost antrenată cel puțin în evenimentele cunoscute ale "marii migrații egeene", după cum pare să o dovedească ceramica de aspect Babadag I descoperită în stratul arheologic VII B_2 de la Troia.

Fazele mai târzii ale culturii Babadag (Hallstatt B_3 - C, sec. VIII-VII a.H.), în cadrul căreia ceramica cu caneluri constituie aproape o carac-

teristică, se dezvoltă paralel cu o importantă cultură carpato-dunăreană, cunoscută sub numele de cultura **Basarabi** (numită astfel după comuna Basarabi, jud. Dolj). La Cernavodă s-a descoperit un mormânt cu un inventar foarte bogat, în parte contemporan cu complexul Basarabi. La Rasova - Malul Roșu, există chiar o ceramică ceva mai veche, de aspect pre-Basarabi. Dar descoperiri izolate de tip Basarabi s-au făcut în Dobrogea și la Hârșova, Histria, Murighiol și Rasova - Malul Roșu, dovadă clară a integrării spațiului dintre Dunărea de Jos și Mare, ariei culturale carpato-dunărene.

La sfârșitul sec. VII și începutul sec. VI a.H., cele două culturi, Babadag și Basarabi, dispar în condiții încă neexplicate suficient din punct de vedere istoric și arheologic.

Dar toate urmele de cultură materială amintite până acum, ilustrează peremptoriu viața unor triburi sau uniuni de triburi, diferențiate etnic și lingvistic în două mari grupuri: **traci** și **illiri**. Pentru istoria României este important că în această vreme se delimitează, de asemenea, ramura de nord de cea de sud a tracilor.

Hallstattul C (800-550 a.H.) și D (550-300 a.H.), marchează pentru triburile din Dobrogea un ritm mai rapid de evoluție, grație influenței factorului elenic; înființarea celor trei colonii, Histria, Tomis și Callatis, avea să joace, în continuare, un rol deosebit în raporturile cu băștinașii traco-geți. Ceramica, specific hallstattiană C, s-a găsit în straturile arhaice ale cetății Histria sau în cele ale Tomisului, amplu investigate. Tehnic și tipologic, la Histria se cunoaște ceramică hallstattiană datab ilă între anii 700-600 a.H., alături de ceramică arhaică greacă. Mai clar determinată este cea de la Tariverde, unde civilizația elenă este mult întrepătrunsă cu cea locală, încă de la începutul sec. VI a.H.

Mai recent, săpăturile de la Tomis, din curtea Catedralei, relevă același aspect istoric pentru cea de-a doua jumătate a sec. VI a.H. Este perioada în care societatea autohtonă din Dobrogea, integrată unității culturale a traco-geților, înaintează către a doua epocă a fierului - La Tène. În structura sa întâlnim influențe grecești, alături de elementele de bază, locale, specifice. Mai mult, constatăm diferențe sociale marcante, în funcție chiar de materialul arheologic pe care-l caracterizăm, unul "aristrocratic", altul "tradițional" sau "sătesc". Același lucru se constată și în necropolele plane și tumulare - fie de incinerație, fie de inhumație. Totul dovedește însă o cultură tracică, apoi **getică**, originală, bine constituită și avansată la sosirea grecilor imigranți pe țărmul de vest al Pontului Euxin. Așa se explică modul în care atât aristrocrația tribală cât și marea masă a geților au știut să asimileze elemente proprii civilizației elenice superioare, intrând cu grecii în relații co-

merciale și deprinzându-le uneori, chiar limba și obiceiurile.

Geții și grecii la Dunărea de Jos. Unitatea etnică de pe ambele maluri ale Dunării inferioare.

Secolele al VII-lea și al VI-lea a.H., constituie pentru Dobrogea o epocă de adânci transformări în cadrul societății băștinașe traco-getice, aflate într-o fază avansată a democrației militare și cu o cultură proprie, ale cărei caracteristici le-am schițat. Judecată în contextul spațiului carpato-dunărean de care se leagă unitar, societatea traco-getică înregistrează la această dată legături ample cu triburile zonelor înconjurătoare din centrul și estul Europei, ca și din sudul balcanic, cel mai imporant eveniment constituindu-l apariția și așezarea coloniștilor greci pe țărmul de apus al Mării Negre.

Cu toate că primele mențiuni literare despre geți apar abia în sec. VI-V a.H. (la Hecateu din Milet și la Herodot), ele nu fac altceva decât să consfințească o situație de fapt, existentă, desigur, în spațiul carpato-dunărean: delimitarea în marea masă a tracilor a triburilor getice (numite ceva mai târziu și dacice, îndeosebi de către scriitorii de limbă latină). Momentul acestei delimitări este greu de stabilit, dar cercetările mai noi tind să le atribuie culturilor Basarabi și Babadag III. Unitare în conținutul lor de bază, ele acoperă geografic o zonă în care geto-dacii vor fi prezenți de-a lungul întregii antichități.

Apariția și stabilirea grecilor pe țărmul de apus al Mării Negre - Pontul Euxin - constituie un fenomen integrat unui uriaș proces de emigrare, cunoscut sub numele de **colonizarea greacă**, în care o însemnată parte a populației grecești pornește către alte lumi. Procesul colonizării, care durează din sec. VIII a.H., și ajunge până la sfârșitul sec. VI a.H., își are rădăcinile în însăși structura socială, economică și politică a lumii grecești, în contradicțiile din interiorul fiecărui stat elenic. Constituirea unei puternice aristrocrații gentilice, în mâna căreia se aflau averea și puterea politică, face ca instituțiile de conducere statale să devină instrumente de agresiune și exploatare, în detrimentul producătorilor liberi, mici și mijlocii - țărani, meșteșugari, negustori sau navigatori - ale căror posibilități de trai se împuținează. Oricum, "concentrarea proprietății funciare în mâna aristrocrației gentilice, mai târziu fărâmițarea excesivă a domeniilor, urmată de desprinderea micilor cultivatori și de înrobirea lor economică trebuiau să ducă și au dus la constituirea unui surplus relativ de populație obligată să se expatrieze pentru ca să se poată întreține" (D. M. Pippidi, **Din istoria Dobrogei**, I, 1965, p. 142). Așa se explică deci, plecarea din patrie a unei adevărate mase de înfometați, atrași de dărnicia unor pământuri îndepărtate, fie din jurul însoritei Mări Mediterane, fie pe

țărmurile mănoase ale Pontului Euxin.

Primele colonii - în sens mai corect **apoikiai** - iau ființă în jurul Mării Mediterane, grecii stabilindu-se în ținuturile cele mai rodnice și mai prielnice comerțului cu autohtonii. Începând din sec. VII a.H., asistăm la o pătrundere masivă a lor, chiar în bazinul Mării Negre, desigur, nu fără atente explorări anterioare și fără cunoașterea temeinică a localnicilor. **Hellespontul, Propontida** (Marea de Marmara cu Bosforul și Dardanelele zilelor noastre) și **Pontos Euxeinos** - "Marea Ospitalieră" (Marea Neagră) - vor forma orizontul unor dense statorniciri, din sud către nord, în decursul veacurilor VII-VI a.H.

Cele mai importante orașe întemeiate pe țărmul de apus al Pontului Euxin, căruia i se integrează și litoralul românesc, sunt: Byzantion, Apollonia, Messambria, Odessos, Dionysopolis, Callatis, Tomis, Histria, Tyras etc. Pe malul românesc, între Callatis și Gurile Dunării, în afară de Histria și Tomis, au mai existat și alte colonii (orașe), ale căror nume le cunoaștem din izvoarele literare, dar localizarea lor sigură pe baza mărturiilor arheologice, nu s-a făcut până acum. Enumerăm, astfel, **Parthenopolis** (poate între actualele localități Schitu și Costinești), **Aphrodisias, Eumenia** și **Heracleia**. Greu de localizat este și acel **Histrianon Limen** - Portul histrienilor, poate la nordul Gurilor Dunării, între Tyras (la Limanul Nistrului) și **Olbia** (la vărsarea Bugului).

Cea mai veche și în același timp cea mai bine cercetată colonie grecească dintre toate cele amintite de pe teritoriul românesc este **Histria**, cetatea milesiană de pe malul lacului Sinoe - lacul Sinoe, parte a complexului lagunar contemporan Razim (Razelm, Golovița, Smeica, Sinoe) în antichitate un mare golf la Mare, **Halmyris**.

Histria, ca toponim derivă din Histros - numele grecesc al fluviului Dunărea - orașul fiind așezat în apropierea gurilor sale de vărsare în mare. De altfel, intreaga sa evoluție ulterioară stă în legătură indisolubilă cu acest fluviu, de unde coloniștii își vor trage seva existenței lor, atât pe cale agricolă cât și pe cale comercială. Un izvor literar (Eusebios - Hieronymos, **Cronica**, 95, b=**Fontes Historiae Daco-Romanae**, II, 1970, p. 9) menționează: "**În anul 657 a.H., în timpul Olimpiadei 33 a fost întemeiată cetatea Histria în Pont**". Un alt izvor (Pseudo-Skymnos, v. 766-770 = FHR, I, 1964, p. 171-173) relevă drept moment al întemeierii o dată ceva mai târzie.

Mărturiile arheologice cele mai timpurii de la Histria, datează din a doua jumătate a sec. VII a.H. Cercetările arheologice, începute în cetate în anul 1914 de către Vasile Pârvan și continuate apoi de alți prestigioși arheologi români, au dat la iveală aspecte interesante ale

epocii arhaice, corespunzătoare Hallstattului mijlociu. Pe lângă săpăturile efectuate în sectoarele numite convențional X - în afara cetății - și T, în zona sacră, intramurană, descoperiri revelatorii care privesc epoca ce ne preocupă, s-au făcut în necropola tumulară. Și pe unele, și pe celelalte le analizăm în contextul legăturilor pe care orașul grecesc le-a stabilit cu localnicii geți. Astfel, dacă putem vorbi de o ceramică grecească foarte veche, de caracter rodian, ionian, corintic sau attic, aceasta este reprezentată numai alături de ceramica indigenă.

Relațiile mai timpurii pe care histrienii le stabilesc cu oamenii locului se intensifică după aproximativ un secol, când pe harta țărmului românesc al Mării Negre apar alte două orașe: Tomis și Callatis.

Tomisul se ridică pe promotoriul care adăpostește și astăzi portul orașului Constanța. Zona terestră înconjurătoare a constituit principala sursă de aprovizionare; izvoarele literare îl numesc în chip variat: **Tomeos, Tomoi, Tomoe, Tomeis** etc., dar toponimele mai uzitate sunt **Tomis** sau **Tomi**.

Apariția și începutul dezvoltării orașului Tomis păreau până nu de multă vreme imposibil de deslușit, dată fiind neputința susținerii unor campanii de săpături arheologice, sistematice, datorită suprapunerii orașului modern celui antic. Dincolo de perioada faptelor necontrolabile ale argonauților, episod care s-ar fi legat de zidirea orașului pe promontoriul de azi al Constanței, se întinde negura atâtor veacuri în care este anevoie de găsit o cât de vagă urmă care să ne îngăduie determinări de ordin istoric pentru atestarea fondării sale. Știrile literare nu ajută cu nimic să depășim limita anului 260 a.H., când orașul apare pentru prima dată în izvoarele scrise. De aceea, tot cercetările arheologice din ultimii ani vin să arunce lumini noi asupra acestui important capitol din istoria dobrogeană. Săpăturile din curtea Catedralei, în apropierea falezei constănțene, sunt edificatoare. Aici, din straturile cele mai profunde, au fost scoase la lumină locuințe, ceramică și semne premonetare în forma unor vârfuri de săgeți, care atestau, incontestabil, existența orașului în sec. VI a. H. Locuințele - bordeie, cu podeaua bine bătută și adâncită în pământul viu, ceramica arhaică grecească reprezentată prin amfore de Chios, boluri și cupe grecești, ceramică clazomeniană și corintiană, un vas-coroană întreg, de tip ionian, **olpai** de Chios, vase din grupa argilei cretoase etc., alături de mari cantități de fragmente sau vase întregi traco-getice, din Hallstattul târziu, atestă prezența viguroasă a Tomisului către mijlocul sec. VI a.H. Dovezile se înmulțesc atunci când ne referim și la numeroasele semne premonetare (24 de vârfuri de săgeți cu trei muchii - tip scitic - și alte 30 de exemplare din tipul foliform) de natură să confirme aserțiunile asupra

vechimii cetății milesiene. Tomisul a fost inițial un **emporion** sau, după concepția constituțional-politică a grecilor, o **polis**, care se conducea după reguli și legi proprii lor. În orice caz, democrația sclavagistă, după exemplul orașului - mamă Milet, va fi fost forma sa constituțională către sfârșitul sec. VI și începutul sec. V a.H.

Cea de a treia colonie grecească, Callatis, așezată de asemenea, la vărsarea în mare a unui "râu" - actualul lac Mangalia și înconjurat de mirificele câmpii roditoare, se pare că s-a numit mai întâi Cerbatis (**"Căci din cealaltă parte, Tracia începe de la malul Pontului unde se varsă fluviul Istru, și are în acea parte cetățile cele mai frumoase, ca Histropolis, colonie a milessienilor, Tomis, Callatis, numită înainte Cerbatis și Heracleea"** - spune Plinius cel Bătrân în "Hist. Nat." IV, 11 (18) 44), sau după alte izvoare **Acervatis**, probabil chiar numele actualului lac Mangalia. Callatis este o creație doriană a Heracleei Pontice. Se acceptă punctul de vedere potrivit căruia cetatea a fost întemeiată de către locuitorii din orașul amintit, "la porunca unui oracol, către vremea când în Macedonia stăpânea regele Amyntas (Pseudo-Skymnos, 761-764 = FHR, I, 1965, p. 171). Cum Amyntas I a domnit între 540-498 a.H., se pare că știrea, deși moștenită totuși de la un izvor târziu, exprimă adevărul. Dar nici pentru Callatis nu putem ocoli realitatea potrivit căreia suprapunerea orașului modern celui antic, face imposibile investigații mai ample, de natură să ne conducă la concluzii mai circumstanțiate privind data fondării sale.

În cazul Callatidei, ca și al celor două colonii menționate, Histria și Tomis, observăm că poziția la mare și mediul geografic de pe continent, au favorizat din plin înființarea și etapele de dezvoltare ulterioară.

Odată constituite, cele trei orașe, încă de la început stabilesc relații de schimb cu populația autohtonă a geților. Rațiunea prezenței lor în acest cadru geografic o aflăm în beneficiile pe care natura locului le oferea: schimbul intens de mărfuri cu populația locală și exploatarea agricolă. Mărfurile finite aduse din marile centre metropolitane - arme, unelte, podoabe, ceramică de lux, îmbrăcăminte aleasă, vinuri dulci, măsline, uleiuri de măsline - erau schimbate cu produsele din zonă: cereale, animale, piei, miere, ceară, pește sărat sau afumat ș.a. După unele opinii, din regiune provenea și un mare număr de sclavi. Cât de intense și de larg răspândite erau legăturile grecilor cu geții - aflați în acea vreme pe treapta Hallstattului târziu - ne-o dovedesc pertinent descoperirile arheologice nu numai din Dobrogea ci și cele din stânga Dunării.

Obiectele de lux aduse din centrele arhipelagului egeean sunt

achiziționate de aristrocrația locală, comerțul de tranzit constituind în epoca arhaică, una din ocupațiile de bază ale grecilor.

Băștinașii geți încep să imite formele unor vase grecești, iar de pe la mijlocul sec. V a.H., adoptă roata olarului, ceea ce dă un impuls considerabil acestui meșteșug. Așa de exemplu, vasul cu buza trilobată (oenochoe), vasul cazan (lebes) ori strachina cu buza trasă în interior și cu piedestal sunt exemplare tipice grecești copiate de autohtoni.

În necropola tumulară a Histriei, ce se întinde pe o vastă zonă la sud-vestul cetății, s-au găsit resturi de cultură materială proprii geților, caracterizate, mai ales prin ritul și ritualurile funerare specifice băștinașilor. Concluzia se impune de la sine: aici se oglindesc raporturile dintre grecii noi veniți și aristrocrația locală, în morminele celor din urmă aflându-se numeroase obiecte de proveniență elenă. Aceeași întrepătrundere o constatăm și în alte centre contemporane din Dobrogea. Între altele, la Piatra Frecăței pe malul Dunării, unde se resimt aspectele complexului cultural de tip Bârsești (după o localitate din Vrancea), la Tariverde lângă Histria, la Vadu, Constanța, Cernavodă și în atâtea alte localități, s-au descoperit mărturii care dovedesc tocmai această întrepătrundere timpurie a celor două civilizații de apartenență etnică diferită, getică și greacă. În ceramica getică din aceste centre - cât și din altele din stânga Dunării - se distinge vasul clopot, ornamentat cu brâuri alveolare și cu apucători orizontale, lucrat din pastă cenușie, bine spălată și de aspect plăcut, în care recunoaștem influențe date de tehnica grecească.

Raporturile cu geții, stabilite de Histria încă din sec. VII a.H., iar de Tomis și Callatis, cu circa 100 de ani mai târziu, se dovedesc viabile: atât grecii cât și băștinașii se vor influența reciproc, iar domeniile în care se reflectă aspectele lor economice și culturale sunt vaste și multiple.

Ariei largi de activitate negustorească a grecilor i se integrează regiunile Dunării Inferioare, dominate la nord de geto-daci, iar la sud de alte triburi tracice, la fel ca și mănoasele zone de stepă nord-pontice în cadrul cărora trăiau triburile sciților. Contactele dintre geții dobrogeni cu sciții și grecii din colonii se stabilesc de timpuriu atât pe plan economic cât și pe cel suprastructural. Contaminările reciproce se reflectă în elemente de artă comună, determinate prin numeroase vestigii arheologice descoperite în zonele lor de contact. În acest sens, cităm mai întâi așa-numitele psalii de os descoperite la Histria și la Tariverde, care se termină la mâner prin capete de cal, stilizate. Obârșia lor ar putea fi scitică, după motivul zoomorf amintit, dar astfel de piese se găsesc în medii geto-dacice, ceea ce confirmă aparte-

nența lor și la aceste teritorii.

Statornicia grecilor pe țărmul apusean al Mării Negre, practicarea comerțului cu băștinașii geto-daci, progresele realizate de aceștia din urmă în toate domeniile de viață, creau Dobrogei perspective mai intense evoluției sale social-economice. Deopotrivă, geții și grecii beneficiau de pe urma ogoarelor, a comerțului mănos pentru greci și tot mai mult practicat de aristrocrația locală, atrasă de luxul și eleganța articolelor artizanale, aduse pe calea mării de corăbieri care făceau legătura cu marile centre din Grecia.

Secolul al VI-lea a.H., se înscrie, în general, unui climat prosper, ceea ce se oglindește în suma descoperirilor arheologice. Și cum săpăturile cu cele mai spectaculoase apariții s-au făcut în cetatea de pe malul lacului Sinoe, se cuvine o scurtă înregistrare a câtorva din zona sacră, făcute încă de pe vremea lui Vasile Pârvan. Ruinele unui templu, cel mai vechi din țara noastră, a format obiectivul unor interesante cercetări mai recente, de natură să-l încadreze cronologic și să precizeze cărui zeu era închinat. Templul, orientat nord-sud, este lucrat din calcar roșiatic - de Codru (de lângă Babadag) - adus pe calea apei în anticul golf al Histriei. Are dimensiunile: 19,50 m lungime și 14,10 m lățime. Treptele de la intrarea de pe latura de sud conduceau în așa numita **cella**, apoi în **pronaos** și **naos**. Arheologii au numit aceste temelii, în chip convențional, **Templul A**, ceea ce în concepția lui Vasile Pârvan însemna **Templul Afroditei**, pentru că marele învățat descoperise în apropiere figurine de pământ ars ce reprezintă o tânără femeie cu porumbelul la piept - simbol al Afroditei în ipostaza de protectoare a navigatorilor (**Afrodita Pontia**). S-a dovedit însă, după ultimele două decenii de cercetări, că templul Afroditei este un altul, situat în apropiere, cu dimensiunile de 14,209 m și 7,150 m. Cel descris este consacrat lui Zeus. Prima sa fază datează, ca și la templul Afroditei, de la mijlocul sec. VI a.H., iar ceea ce vedem astăzi mai clar, aparține sec. V a.H. Că este templul lui Zeus o dovedesc mărturiile arheologice dintr-un puț sacru din apropierea templului, în care se aruncau vasele întrebuințate în scopuri religioase; aici au apărut fragmente de amforă cu inscripții în limba greacă, incizate, care atestă că sanctuarul este închinat lui Zeus. În fața sa, era un altar pentru jertfe.

Deși puține la număr, dar cu semnificație istorică edificatoare, descoperirile de la Histria, datate către a doua jumătate a sec. VI a.H., pun în lumină aspectul prosper al vieții locuitorilor săi, prosperitate marcată și în sânul societății getice din zona istro-pontică, unde influența elenică era mult mai puternică. Ceramica băștinașă din zonă, cum ar fi cea de la Constanța, Rasova-Malul Roșu, Gura Canliei,

Cernavodă, Ghindărești, Piatra Frecăței, Tulcea, Babadag etc., reflectă o populație care prin cultură, acțiuni politice și militare, atrage de timpuriu atenția scriitorilor greci. Așa de exemplu, Hecateu din Milet, istoric și geograf grec de reputație (circa 550-470 a.H.), consemnează două triburi getice din Dobrogea sec. VI a.H.: **crobizi** și **tirizi** (sau trizi) și localitatea **Orgame** (FHG, I, p. 170-173 = FHD, I, p.9) - **Argamum** de epocă romană, localizată ipotetic la Capul Dolojman, acum centrul unor importante cercetări arheologice.

Către sfârșitul sec. VI a.H., survin însă evenimente de natură să tulbure stările de lucruri din regiunea Dunării de Jos. În tot cursul sec. VI a.H., se afirmă în Orient regatul ahemenid al perșilor. După ce au cucerit regiuni întinse ir. Asia, către părțile de răsărit și de miazăzi, privirile satrapilor persani s-au îndreptat către apus, unde întâmpină însă rezistența străvechilor și prosperelor orașe grecești de pe coasta Asiei Mici, a căror bogăție constituia motivul atacurilor lor. Mai mult, tendința perșilor era să ocupe Strâmtorile - Propontida și Hellespontul - și apoi, după ce vor fi instituit un control sever asupra comerțului grecesc din Pontul Euxin, să fixeze granița răsăriteană a imperiului în zonele locuite de "sciți". **Darius** I (521-485 a.H.), întreprinde o mare expediție contra "sciților". După ce trece Hellespontul cu uriașa sa armată, înaintrază pe coasta de apus a Mării Negre prin regiunile traco-geto-dacice, până dincolo de Dunăre, pe care o trece pe un pod de vase cu scopul cuceririi regiunilor scitice din nordul pontic. Triburile tracice din sudul Balcanilor preferă să se supună perșilor. La nord de Munții Haemus, geții însă îl înfruntă pe trufașul rege, ceea ce este consemnat de însuși Herodot: "**Înainte de a ajunge la Istru, birui mai întâi pe geți, care se cred nemuritori. Căci tracii, locuitorii din Salmydessos și cei care ocupă ținutul așezat mai sus de orașele** Apollonia și Messembria - **pe nume scirmiazi** și **nipseeni - s-au predat lui Darius fără luptă. Geții însă ... au fost îndată înrobiți, măcar că ei** sunt cei **mai** viteji și cei **mai drepți dintre traci**" (Herodot, Historii, IV, 93=FHR, I, p.47-49).

Citatul, atât de edificator privind virtuțile strămoșilor noștri, nu amintește nimic despre grecii din orașele vest-pontice și nici despre atitudinea lor în cadrul acestui conflict. Numai la Histria săpăturile arheologice par să reflecte urmările nefaste ale invaziei persane, și nu excludem aceiași situație și la Tomis, așa după cum par a indica recentele cercetări din parcul Catedralei. În cetatea de pe malul lacului Sinoe, în sectorul X, zidul de apărare din perioada arhaică, din piatră și chirpici, a fost distrus chiar la sfârșitul sec. VI a.H., după toate probabilitățile o consecință a invaziei persane.

Se pare că războiul contra sciților, atât de abili luptători de stepă, afectează grav armatele invadatoare, ceea ce le obligă să se retragă, fără să instituie un regim de ocupație pe țărmul vest-pontic. Constatăm că după acest eveniment, viața intră pe făgașul ei normal, iar relațiile grecilor cu geții își urmează cursul, cu caracterul specific epocii de la sfârșitul sec. VI a.H. și începutul celui de al V-lea a.H.

Istoria geților din dreapta Dunării de Jos, trebuie pusă în legătură cu evoluția neamurilor tracice din sud, care se afirmă în această vreme ca una dintre cele mai mari puteri de la sud și de la nord de Haemus. Este cunoscutul regat al **odrisilor**; tribul tracic dă numele său formațiunii statale ce avea să dureze până la mijlocul sec. I p.H., în ciuda formelor de dependență pe care le vor impune asupra lor macedonenii sub Filip al II-lea (359-336 a.H.), și urmașii săi, iar mai târziu, pentru o vreme, romanii.

Ținuturile locuite de geto-daci, așa după cum relatează **Tucidide**, cât și cetățile grecești de la Mare, vor intra sub influența noii puteri, constituită în prima parte a sec. V a.H., de către regele **Teres**. Despre urmașul acestuia, autorul **Războiului Peloponeziac** relatează: "**Sitalces pornește așadar de la odriși, punând în mișcare întâi pe tracii ce locuiesc între Munții Haemus și Rodopi și care se aflau sub stăpânirea sa până la Mare (la Pontul Euxin) și Hellespont după aceea pe geții peste care dai dacă vrei să treci Munții Haemus și toate celelalte populații stabilite dincoace de Istru, mai ales în vecinătatea Pontului Euxin. Geții și populația din acest ținut se învecinează cu sciții, au aceleași arme și sunt toți arcași călări ...**" (Tucidide, II, 96=FHR, I, p.77).

Înțelegem din interpretarea acestui important pasaj, că zona dintre Balcani, Dunăre și Marea Neagră, deci cea a geților, a intrat sub influențele lui Sitalces și a urmașilor săi, după toate probabilitățile nefiind vorba de o subordonare totală ci de o dependență dictată de interese economice și militare. Triburi sau uniuni tribale ale geților, conduse de căpetenii cum ar fi **Charnabon**, amintit de Sofocle în tragedia **Triptolem** (**Tragicorum Graecorum Fragmentae**, 54=FHR, I, p.19: "**Și Charnabon, care în timpurile de față** domnește peste **geți**") vor fi depins de odriși în formele amintite, încă din sec. V a.H. Acești conducători locali - **basilei** - a căror autoritate politică și militară se învecina cu orașele grecești, nu vor întârzia să se transforme în "protectorii" locuitorilor cetăților de la mare, lipsiți de forța militară necesară.

Dacă în sud, raporturile geților cu celelalte triburi trace se reflecta în aceste stări de fapte, la nord și nord-est, în zonele de stepă nord-pontice, se mențin legături strânse cu triburile nomade sau seminomade ale sciților. Interferențele geto-scite la nordul Dunării, formează

obiectul unor relatări ale scriitorilor antici - exemplul oferit mai înainte de Tucidide (Hist. II, 96, l=FHR, I, p.75) - dar se reflectă totodată și în monumentele arheologice din sec. V a.H. În această ordine de idei amintim statuile de la Sibioara și de la Stupina (com. Crucea, jud. Constanța) precum și o a treia provenită dintr-o localitate necunoscută. Cea de la Sibioara, lucrată în granit, redă schematic un luptător de aspect grotesc. Pe forma ovoidală, i se disting trăsături anatomice, anumite însemne specifice, precum și unele podoabe. La gât are un **torques**, sub centură apare un topor de luptă și în dreapta, pe șold, se distinge cunoscutul pumnal - **akinakes**. Pe șoldul din stânga este reprezentată tolba cu săgeți - așa numitul **gorithos**. Comparat cu statui de aceeași factură sculpturală și de aceeași epocă, piesei de la Sibioara i se constată obârșia traco-scitică.

Statuia similară de la Stupina, cât și cea al cărei loc de proveniență nu se cunoaște, reprezintă, de asemenea, un luptător cu **akinakes**. Fără să li se fi pătruns sensul simbolic, se poate afirma că redau imaginea idealizată a unor luptători sau șefi de trib și că au fost așezate pe osemintele lor din mormintele tumulare.

Mai mult decât aceste statui funerare, a căror factură artistică se leagă de etnicul traco-scitic, menționăm cazanul de bronz de la Castelu, datat tot în sec. V a.H. Originea lui scitică, bine stabilită - apare ca rezultat al legăturilor culturale și religioase cu nordul pontic. Cazanul, bine păstrat - cu excepția piciorului stricat de fierul plugului care l-a scos întâmplător din pământ - are forma unei imense cupe (înălțimea 0,69 m; diametrul gurii 0,445 m). Cele două toarte sunt adevărate figuri zoomorfe, imitând corpul unor țapi. La exterior, în partea superioară, vasul prezintă un ornament liniar în zig-zag, cuprins între buză și o linie inferioară de demarcație.

Mai amintim între cele mai vechi descoperiri scitice, câteva vase și fragmente ceramice de la Histria, Tariverde și Sinoe; reprezintă vase de tip borcan cu umărul rotunjit și cu crestături sau alveole aplicate pe buză. De la Tariverde și Histria provin psalii de os de tip scitic din a doua jumătate a sec. V a.H., iar de la Histria mânerul unei oglinzi de bronz din al treilea sfert al aceluiași secol.

Fără a fi prea numeroasă, ceramica scitică mai apare sporadic la Nicolae Bălcescu, Medgidia, probabil și în unele complexe funerare de la Tomis - din sec. IV-III a.H.

De remarcat că vasele scitice nu apar nicăieri izolat în Dobrogea, ci numai în orașele grecești, în așezări greco-indigene, sau mai târziu în așezări și necropole getice în care ceramica autohtonă este predominantă.

Pentru zona litorală a Dobrogei, prezența inhumației și unele elemente specifice ale inventarului și ritualului funerar permit să se presupună o prezență scitică chiar dacă lipsește ceramica. De altfel, așa după cum se cunoaște aceasta este rară chiar în complexele arheologice nord-pontice, fapt explicabil pentru o populație aflată în permanentă mișcare. Locul ei este luat atât în așezări, cât mai ales în coplexele funerare de ceramica grecească - de lux sau uzuală - pătrunsă în mare cantitate, alături de alte mărfuri grecești și la comunitățile scitice.

CAP. V. DOBROGEA ÎN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI: LA TÈNE

EVOLUŢIA SOCIETĂŢII GETICE ŞI A ORAŞELOR GRECEŞTI ÎN SEC. V-I a.H.

Harta arheologică a Dobrogei din sec. V-I a.H., a fost completată în ultimii ani, cu noi așezări de o densitate puțin bănuită altădată. Forma de organizare specifică societății antice aflată pe treapta democrației militare avansate, relevă caracterul războinic al triburilor, uniunilor de triburi și mai apoi a formațiunilor cvasi-statale dintre Dunărea de Jos și Mare, în permanente legături cu sciții de la nord și cu odrișii de la sud de Haemus, dar de o puternică aderență la masa congenerilor din stânga fluviului. Entitățile tribale de aici, au în continuare, acel fundament economic tradițional, agrar și pastoral, cu accentuate manifestări meșteșugărești, cărora, odată cu stabilirea grecilor pe litoralul marin, li se integrează, intense schimburi comerciale.

Amploarea metalurgiei fierului, cu trăsături care diferă față de veacurile anterioare, are adânci implicații în structura socială, politică și culturală a geților. Însumată unui tablou general, civilizația celei de-a doua epoci a fierului, La Tène (sec. V-I a.H.), dezvăluie aspecte istorice dintre cele mai bogate pentru geto-daci și greci; datelor arheologice, epigrafice și numismatice, li se adaugă într-un mare număr surse literare grecești și mai târziu romane.

De la constituirea statului odris și până către a doua jumătate a sec. IV a.H., societatea getică se dezvoltă în condiții normale, fără tulburări de natură să modifice structura social-politică și culturală a băștinașilor. Descoperirilor mai vechi din necropola plană de incinerație de la Cernavoda, li se adaugă multe altele de dată mai recentă, fie din centre cercetate sistematic prin săpături, fie numai prin descoperiri de suprafață. Astfel, enumerăm: Satu Nou, Băneasa, Bugeac, Medgidia, Histria, Constanța, Nicolae Bălcescu, Rasova-Coada Bălții, Poarta Albă, Hagieni, Cotu Văii, Albești, Agigea - în jud. Constanța - și Sarinasuf, Enisala, Horia, Murighiol, Telița, Sinoe, Dinogeția - Garvăn etc. - în jud. Tulcea.

Etnicul getic, de descendență hallstattiană, este prezent pretutindeni. Săpăturile mai ample de la Constanța, Tariverde, Bugeac, Enisala, Murighiol, ca și de la Histria - sectorul Z_2 - ne pun la dispoziție cantități însemnate de ceramică getică lucrată cu mâna și, în mai mică măsură, la roată. Tipurile cele mai răspândite, moștenite din

perioada anterioară, se reduc în esență la trei: **urna** (urna - clopot sau vasul-sac), un borcan simplu, fără toartă, împodobit cu așa numitul brâu alveolar în relief și cu apucători; **cana** cu o toartă, de formă ovoidală sau globulară, și **strachina**. Tipuri identice au apărut la Tariverde, situație firească dacă se are în vedere că aici era un centru agrar dependent de Histria și locuit de geți și eleni. Influența acestora din urmă se manifestă deseori în coexistența ceramicii getice și a celei grecești. O dovedesc cercetările de la Constanța, Histria, Nuntași, Enisala, Murighiol, Viile, Bugeac etc., unde urnele de factură getică sunt în amestec cu amfore grecești sau vase de uz curent. Aceeași stare de lucruri o întâlnim și în zonele învecinate din stânga Dunării, la Alexandria, Zimnicea, Grădiștea-Călărași ș.a. - încă o dovadă a unității etnice de pe cele două maluri ale fluviului, dintotdeauna fertile și cu optime condiții de viețuire.

Pe lângă influența grecească, cultura getică din sec. V-IV a.H.,implică, probabil, o componentă de influență scitică, sau în general iraniană, evidențiată prin unele monumente mai deosebite. Între acestea se înscrie pumnalul găsit la fabrica de ciment Medgidia. Este un **akinakes**, turnat în bronz, aidoma unuia introdus în teacă, având numai una dintre laturi ornamentată spre mâner și spre placa de agățare. Ornamentele arhaizante ale plăcii de agățare, sunt aproape în totalitate de caracter zoomorf; un cap de panteră, unul de vultur care ține în cioc un șarpe etc. Arheologii văd în acest instrument ornamental o sabie emblemă care a aparținut unei căpetenii tribale, în semn al poziției sale preeminente în societate.

Aceleiași categorii de conducători sau de vârfuri ale aristrocrației tribale getice, i-a aparținut interesantul mormânt de la Agighiol, descoperit ocazional în anul 1931 și cercetat apoi sistematic de către I. Andrieșescu și D. Berciu. Într-un mormânt tumular, a fost dezafectată o construcție funerară din blocuri de piatră, compusă dintr-o cameră principală, care adăpostea scheletele a trei cai sacrificați cu piesele de harnașament împodobite cu chipuri de animale și dintr-o cameră secundară cu osemintele unei femei. Dintre obiectele care compuneau inventarul, enumerăm vârfuri de săgeți, un splendid coif de paradă lucrat în argint cu ochii stilizați și decor variat pe părțile laterale; două **cnemide**, cu frumoase chipuri antropomorfe în partea superioară; două pocale de argint de un aspect elegant; mai multe vase, **patere**, tot de factură aleasă - una cu un nume scris în grecește: **Kotios**; în sfârșit, podoabele femeii și fragmente din mai multe amfore grecești, întregesc inventarul mormântului. O analiză detaliată a dus la concluzia că piesele mormântului de la Agighiol, datat în al doilea sfert

sau la mijlocul sec. IV a.H., reflectă întocmai sinteza culturală a locului, la care au concurat geții și grecii, dar la care constatăm și influențe iraniene. Ornamentica este rezultatul unor practici îndelungate, reflex al întrepătrunderilor culturale produse într-o zonă în care factorul grecesc contribuie substanțial la realizarea unui stil specific, numit deseori traco-iranian sau, mai degrabă geto-iranian, așa cum ni-l înfățișează podoabele de la Agighiol, sabia emblemă de la Medgidia etc. (D. Berciu, **Arta traco-getică**, Buc., 1969, p. 18-76).

Progresul, propriu societății getice, a fost indiscutabil stimulat de activitatea comercială a coloniilor grecești, care are influențe directe în mediul getic mai apropiat; ne referim, desigur, la acele sate din vecinătatea Histriei, Tomisului și Callatisului. Grecii, constituiți în comunități puternice, organizați după modelul orașelor-mamă și mânați de țelul câștigurilor bune, transformă orașele lor în veritabile antrepozite ale mărfurilor care intrau sau ieșeau din zonă. Comerțul, ca principală ramură a vieții economice elenice din vestul-pontic, se întemeia pe câștigurile realizate din schimbarea articolelor artizanale sau de altă natură, aduse de peste mări, cu produsele agricole ale băștinașilor; grecii trăgeau însă un puternic folos, exploatând ei înșiși mănoasele pământuri din jur. Existau desigur, centre în care se strângeau și se creau rezerve de cereale nu numai pentru consumul propriu, ci și pentru comerț - știut fiind că Grecia metropolitană se aproviziona cu mari cantități din regiunile pontice. Un astfel de centru se consideră așezarea băștinașă de la Tariverde, la circa 14 km vest de cetatea de pe malul lacului Sinoe.

Născut în ultima parte a veacului al VI-lea a.H., "târgul" de la Tariverde avea să joace un important rol economic pentru Histria, căreia îi furniza cereale, animale etc., achiziționate sau dobândite prin muncă din zona înconjurătoare.

Comerțul cu băștinașii este mult ușurat de folosirea "monedei". Semnele "premonetare", în forma unor vârfuri de săgeți, de tip foliform sau, și mai frecvent, cu trei aripioare - așa numite **scitice** - constituie un prim echivalent al mărfurilor altădată schimbate în virtutea trocului. Se cunosc vârfuri de săgeți de aceste tipuri la Constanța (săpăturile din curtea Catedralei), la Histria, Tariverde etc., dar trebuie subliniată descoperirea celor 1000 de exemplare la Jurilovca. Constatăm că zona lor de răspândire - în lumina cercetărilor de până acum - nu este prea mare și se reduce doar la câteva orașe pontice. Dar, începând cu sec. V a.H., Histria bate ea însăși monedă, de tipul numit "cu roata", adică având pe avers patru spițe și pe revers legenda: - *IΣT*

- sau *ΙΣΤΡΙΗ* - numele cetății (C. Preda, în **Histria** 3, p. 17 și urm.). "Prezența negustorilor greci și întemeierea coloniilor grecești s-au petrecut într-o perioadă în care în masa populației băștinașe, procesul de diferențiere social-economică se adâncise. Răspândirea obiectelor "monedă" și a monedei în a doua jumătate a sec. V a.H., atestă o atare diferențiere ..." (D. Berciu în **DID**, I, p.110).

Coloniile grecești au contribuit la accelerarea procesului de descompunere a societății străvechi, autohtone. Acest rol îl putem urmări chiar din analiza succintă a structurii interne a coloniilor grecești - cu deosebire a Histriei - mai mult și mai bine cercetată. Practicile comerciale atestate încă din secolele anterioare, se intensifică în sec. V-IV a.H.; se formase o pătură de negustori cu posibilități materiale considerabile, care ajung să concentreze în mâinile lor întreaga putere a cetății, atât cea laică cât și cea religioasă. Din documentele epigrafice cunoaștem întregi familii oligarhice, care transmit din tată în fiu atribute sacerdotale, preeminente. Astfel, către sfârșitul sec. V și începultul sec. IV a.H., **Hippolochos** și **Hegesagores**, fii lui **Theodotos**, iar apoi descendenți ai acestora, slujesc ca înalți prelați ai lui **Apollon Iatros**, **"Apollon Tămăduitorul"** - ridicându-i divinității protectoare a Histriei o statuie și un templu. Din edificiu s-a păstrat o arhitravă pe care se citește: "**Fiii lui Hipppolochos al lui Hegesagores - Xenocles și Theoxenos - închină acest lăcaș lui Apollon Tămăduitorul în anul sacerdoțiului lui Hegesagores, fiul lui Theodotos**" (D. M. Pippidi, în **DID**, I, p. 178-179).

Lăsând de-o parte aspectul religios care reflectă sfârșitul epocii, inscripția confirmă faptul că la Histria exista, ca desigur și în celelalte două orașe grecești din Dobrogea, o pătură aristrocratică, în mâna căreia se concentrează bunuri materiale, și puterea civică. La polul celălalt, **demos**-ul, masa populației productive, alcătuită din cetățeni ale căror interese materiale erau afectate de existența regimului oligarhic, începuse lupta pentru dobândirea libertăților și drepturilor sale legitime. Solicitările de mărfuri în cantități tot mai mari de către aristrocrația getică, determină transformări esențiale în caracterul economic al cetății. Multă vreme se efectuase comerțul de tranzit cu produse meșteșugărești aduse din orașele elene; dar, cu timpul, pentru a face față cerințelor crescânde, unele din articolele solicitate de autohtoni încep să fie făcute în cadrul orașului unde se dezvoltă o serie de ateliere. Sunt semnificative descoperirile dintr-unul din sectoarele de cercetare ale cetății Histria (sectorul Z_2) unde au fost degajate cuptoare de ars vase de lut, datate încă din sec. V a.H. De asemenea,

apariția monedei locale, cu adânci implicații în viața economică, se adaugă argumentelor că încă din sec. V a.H. - probabil din a doua jumătate - se impune caracterul productiv al cetății. Istoricii pun această transformare în legătură cu vizita făcută de Pericles în bazinul Mării Negre, pentru a câștiga adepți în liga delio-attică, a cărei menire era lupta contra Spartei. Într-un document epigrafic ce datează din anul 425/424 a.H., între cetățile din Marea Neagră care plăteau tribut ligii deliene, se pare că figurau și cele trei orașe dobrogene; din nefericire, pe piatra fragmentară nu se mai păstrează decât începutul toponimului întregit aproape sigur, Ka[llatis].

Înțelegem deci că în cetatea de pe malul lacului Sinoe s-au petrecut evenimente interne de ordin social-economic - așa după cum s-a constatat și în alte orașe grecești-pontice - în cadrul cărora, demos-ul lupta pentru instaurarea unui regim democratic. Totul se produce în condițiile unei adânci crize. Înlăturarea oligarhiei și preluarea puterii de către oamenii avuți, dar lipsiți de drepturi, se oglindește perfect în **Politica** lui Aristotel: "**Uneori** - scrie gânditorul antic referindu-se la numeroase aspecte și cazuri de luptă contra oligarhiei din diverse orașe grecești - **când deținătorii puterii sunt puțini la număr, răzvrătirea se face cu oameni cu dare de mână care n-au parte de dregătorii, așa cum s-a întâmplat la Messalia, la Histria, la Heracleia și în alte cetăți ... În aceste orașe oligarhia a făcut loc unei forme de organizare politică mai puțin strictă, la Histria mergând până la a se preface în democrație, în timp ce la Heracleia, din mic cum era, numărul deținătorilor puterii s-a ridicat la 600** ..." (Politica, V, 6, 1305, p. 1 și urm.=D.M. Pippidi, DID, I, p. 178).

Împlinirea acestui proces istoric, la Histria în primul rând și, desigur, în același chip și în celelalte două cetăți - Tomis și Callatis - produce impulsuri noi, antrenează și declanșează forțe, dezlănțuie energii în virtutea cărora masa celor ce produc - **demosul** - eliberat de dominația oligarhică, dă curs unei autorități prestigioase pe linia dezvoltării relațiilor de producție sclavagiste. Negustori, armatori, proprietari de pământ întrețin o viață economică activă, prosperă, asigurând metropolelor grecești mărfuri procurate de la băștinașii din Dobrogea, în special pește sărat și grâu. Se întrețin legături cu mari centre ca Milet, Egina, Corint, Atena etc., fapt dovedit atât prin documente arheologice cât și prin izvoare literare; această situație o mărturisește și celebrul orator Demostene, către mijlocul sec. IV a.H., afirmând că Atena importă cereale aproape în exclusivitate din Pont - probabil, o bună parte, din Pontul Vestic. Și era și firesc din moment ce toate cele trei orașe s-au plasat în apropierea unor terenuri agrare rodnice, în

cadrul cărora, populația getică asigura mâna de lucru și o producție sporită. Primii coloniști au căutat pământul mănos pe care în patria lor l-au pierdut din motive diferite, în folosul aristrocrației. În patriile adoptive și-au însușit din capul locului, loturi (**kleroi**) altădată proprietatea comunităților locale. Laolaltă, noile posesiuni din jurul cetăților, la început suprafețe mici, apoi, din ce în ce mai extinse, alcătuiesc așa numitul teritoriu rural (**chora**); pentru orașele grecești de la noi aceasta se întinde de-a lungul litoralului, de la Gurile Dunării până la sud de Callatis, iar spre apus, atinge linia de mijloc a Dobrogei. La început aceste teritorii nu aveau un statut juridic precis; după cât se pare acesta se va stabili ceva mai târziu, la începutul epocii elenistice - (sfârșitul sec. IV și începutul sec. III - D. M. Pippidi, **Parerga**, Buc. 1984, p. 119 și urm.). Ele nu se raportau încă cetății respective ca părți integrante, în cadrul cărora locuitorii să aibe aceleași drepturi cetățenești ca și cei din **polis**, ci constituiau numai apanajul unor exploatări de fapt. De drept, vor fi integrate constituțional, într-un moment pe care istoricii îl leagă de un episod istoric de natură să fi consacrat în părțile acestea o autoritate politică venită din afară, în măsură să organizeze proprietățile cu atribute depline ale grecilor, în teritoriile amintite. Unii, cu mai puțin temei, văd în această autoritate pe sciți - care au locuit multă vreme pe lângă cetăți ocupându-se cu agricultura, ca acei **Scythae aroteres** de lângă Callatis; alții, cu argumente mai plauzibile, aduc în prim plan pe macedoneni, care se vor instăpâni și ei în aceste părți după anul 339 a. H. Oricum, în a doua jumătate a sec. IV a.H., aceste teritorii erau închegate pe deplin, iar jurisdicția grecească constituia o realitate. (D.M. Pippidi, **Contribuții la istoria veche a României**, Buc. 1967, p. 194-198). Locuitorii se administrează în cadrul cetății, după normele și tradiția grecească, care în realitate copiază practicile orașului-mamă, și la care se adaugă unele aspecte organizatorice proprii. Astfel, puterea politică aparține demos-ului - acelor cetățeni cu drepturi depline în cetate. În cele trei orașe organul suprem de conducere îl constituie **Adunarea (ecclesia)**, menționată în documente de mai multe ori cu numele de **demos**. Corpul legislativ, **Sfatul (bulé)**, avea în sarcină treburile curente. Ambele organisme își alegeau anual același președinte, al cărui nume apare în documentele epigrafice alături de eponimul cetății, care în cazul Histriei, este preotul lui Apollo Tămăduitorul.

Demosul de la Histria, după originea ionică a Miletului, era împărțit din punct de vedere politic, în triburi (**philai**). Se cunosc patru astfel de triburi: **Argadeis, Aigikoreis, Geleontes** și **Hopletes**; însă, după modelul milesian ar mai fi trebuit să fie încă două - **Oinopes** și **Boreis** - atestate la Tomis în epocă romană.

Puterea executivă o administra un colegiu de **archontes**; comisia de **synedroi** pregătea alegerile, iar cea de **epistatai** organiza ședințele **Adunării**. Se cunosc și alți funcționari ca: **agoranomul**, însărcinat cu aprovizionarea și administrarea piețelor; **economul** cu sarcini financiare; **tamias**, casierul public etc.

Tomisul, având aceeași origine ioniană ca și Histria, a fost organizat la fel, deși izvoarele sunt sărace și puțin concludente în această privință. Se atestă un colegiu al **arhonților**, cu atribuții administrative, și **hegemonii**, cu funcții militare. Desigur că vor fi existat și celelalte colegii, la fel și o serie de funcționari, pe care-i avem menționați însă, deocamdată, numai la Histria.

La Callatis exista, de asemenea, Adunarea și Sfatul, iar corpului executiv, alcătuit la începuturile orașului din cinci **demiurgi**, i se vor substitui cu vremea, **arhonții**. Se mai cunosc aici **strategii**, cu sarcini militare etc.

În acest cadru organizatoric, bine orânduit, și în condiții social-economice avansate vehiculau valorile materiale și spirituale ale grecilor din vestul Pontului. Mărfurile produse direct și schimbate pe produsele muncii autohtonilor, reclamă noi cantități de monede, care, de asemenea, se ștanțează în atelierele proprii, de data aceasta nu numai la Histria, ci și la Callatis, începând cu sec. IV a.H. La Histria, după destrămarea ligii delio-attice, se emit stateri care circulă în toată zona pontică, de la Olbia până la munții Rhodopi. Simbolurile lor, pe avers cu divinități (Apollo, Demetra, Helios etc.), iar pe revers cu vulturul care ține peștele în ghiare, sunt consacrate pe multe emisiuni. Cele mai bine cunoscute sunt monedele care au pe avers două capete de tineri, așezate invers, iar pe revers tot imaginea vulturului cu peștele în ghiare - probabil semn al bogăției în pește a zonei, dacă presupunerea nu va fi infirmată de o eventuală determinare a vreunei semnificații religioase legată de cultul lui Hercules. Pe monedele de la Callatis constatăm, de asemenea, mai multe simboluri; de o atenție specială se învrednicește "spicul de grâu", reflectare probabil a caracterului agrar al cetății și a practicării comerțului cu cereale.

Secolele V-IV a.H., se înscriu în istoria Dobrogei cu un bilanț activ, ilustrat în puținele izvoare literare și epigrafice, dar mai bine marcat prin cele arheologice, atât din așezările getice cât și din orașele grecești.

Templul lui Apollo Tămăduitorul de la Histria, ceramica găsită în mari cantități în cetate și în zona imediat înconjurătoare, și monedele amintite, se leagă strâns de elemente similare găsite în teritoriul său rural, până la mari distanțe.

Realitățile sunt identice la Callatis și la Tomis, chiar dacă datele pe care le avem acum nu sunt, uneori, de însemnătatea celor de la Histria. La Tomis, în cadrul săpăturilor efectuate în curtea Catedralei între anii 1971-1975, în straturile de cultură materială specifice sec. V-IV a.H., au ieșit la iveală ziduri de locuințe sau chiar locuințe cu podele și vetre de lut pe care se aflau fragmente ceramice, monede, diverse instrumente etc. Multe din aceste locuințe au fost distruse de un incendiu survenit în a doua jumătate a sec. IV a.H., așa după cum, în împrejurări similare, s-a constatat la Histria.

De asemenea, din teritoriul agricol tomitan, avem știri interesante privind evoluția societății băștinașe din sec. IV a.H., în baza cercetării unui tumul de la Topraisar. Din mormântul cu șanț periferic circular, s-au scos 22 de amfore de tip Heraclea și Thasos, un fragment de vas grecesc (skyphos) de tip attic, cu figuri roșii, resturi dintr-o oală lucrată cu mâna, de factură indigenă, și oase de cai. Totul este similar unor apariții din necropola tumulară de la Histria și are analogii cu mormântul "princiar" de la Agighiol, sau cu cel de la Peretu (jud. Teleorman, unde s-au descoperit splendide obiecte de argint).

În așezările amintite de sec. V a.H., seria descoperirilor ceramice continuă intens și în secolele următoare. Repertoriului arheologic cunoscut i se adaugă numeroase alte centre din Dobrogea amintite în literatura de specialitate, în care s-au semnalat practici economice similare.

SCIȚII ȘI MACEDONENII ÎN DOBROGEA. EPOCA ELENISTICĂ

Către a doua jumătate a sec. IV a.H., la Gurile Dunării asistăm la importante transformări social-economice și politico-culturale, consecință directă a dezvoltării factorilor locali, proprii societății geților și grecilor, dar și cu unele adaosuri rezultate din imixtiunea unor cauze externe.

Împinse de sarmați, neamurile indoeuropene ale sciților, aflate în apropiere, vor pătrunde spre sud, în special pe zona litorală, ocupând sub conducerea regelui Ateas unele poziții; în urma unor aprige lupte cu băștinașii, conduși de acel **rex Histrianorum**, Ateas a cerut ajutor regelui macedonean **Filip al II-lea** (359-336). În acest timp, chiar înaintea declanșării luptelor, "regele histrienilor" moare. Macedonenii, profitând de această situație, caută să-și fixeze granița de nord a regatului lor chiar pe linia Dunării. Astfel, ei intră în conflict cu sciții lui **Ateas**, pe care îl atacă în anul 339 a.H. Sciții sunt înfrânți, iar **Ateas**, regele lor, dispare ucis. În urma acestor lupte, macedonenii supun regatul odris

și dobândesc supremație asupra orașelor grecești și a întregului teritoriu până la Gurile Dunării. Autoritatea noilor cuceritori va spori și mai mult în timpul lui Alexandru cel Mare, a cărui campanie din anii 336/335 a.H., la Dunăre, contra tribalilor, are drept rezultat întărirea pozițiilor cucerite anterior.

Aspectele istorice din a doua jumătate a sec. IV a.H. și din sec. III a.H., demonstrează că unele enclave de sciți rămân definitiv în Dobrogea, ocupând cu predilecție zonele agricole din apropierea orașelor grecești, așa după cum o dovedesc acei "sciți plugari" din jurul Callatidei. Relatând acest fapt, Strabon (**Geographia**, VII, 4, 5, c.311=FHR, I, p. 243) consemnează: "Datorită mulțimii locuitorilor de acolo - care au trecut peste Tyras și Istru și s-au așezat în ținutul de dincoace - o bună parte din Tracia s-a numit și ea Sciția Mică. Tracii, adică geții, le-au dat pământ, fie cedând forței, fie pentru faptul că pământul era nefolositor, o mare parte din el fiind mlăștinos".

Contactul sciților cu geții, semnalat prin împrumuturi și sinteze culturale mai vechi, se accentuează după cea de-a doua jumătate a sec. IV și în sec. III a. H., nu numai în artă dar și în economie, printr-o serie de meșteșuguri. Aserțiunea se sprijină pe răspândirea ceramicii - diferită de cea getică - descoperită chiar la Histria și în alte localități ca Topraisar, Dinogeția etc., cu particularități identice zonelor nord și vest-pontice. Dar argumentul cel mai puternic îl constituie monedele de argint sau de bronz cu efigiile unor căpetenii scitice, așa numiții **basilei**, bătute în atelierele de la Callatis. "Deveniți stăpâni ai unui pământ dintotdeauna vestit pentru fertilitatea sa, căpeteniile ale căror nume ni s-au transmis prin monedele lor - **Kanites**, **Ailios**, **Charaspes**, **Tanusa**, **Akrosas** sau **Sariakes** - par să fi încheiat cu grecii legături asemănătoare, din toate punctele de vedere acelora pe care ultimii le-au întreținut cu geții, și pe care sciții ei înșiși erau obișnuiți să le promoveze în relațiile cu cetățile de pe malul de nord al Mării Negre: raporturi de bună vecinătate bazate pe un interes comun și, mai ales, pe vărsământul regulat a unui **phoros** pe care grecii au acceptat să-l plătească acelor **basilei** în schimbul protecției lor". (D. M. Pippidi, **Parerga**, p. 123).

Monedele scitice vor circula probabil, paralel cu cele grecești și macedonene, ca: **cyzicianul** - staterul de electron și subdiviziunile sale; stateri de aur de la Filip II, Alexandru și Lisimach; tetradrahmele de argint și moneda divizionară de bronz (C. Preda, în **Histria**, III, p. 48-53). În epoca elenistică, până către sfârșitul ei, cetățile grecești din Dobrogea vor imita emisiunile macedonene și tracice.

Prin contactul permanent cu populația autohtonă, sciții din

Dobrogea vor sfârși prin a fi asimilați, pierzându-se în marea masă a geților, astfel încât, izvoarele literare și arheologice de mai târziu rareori îi mai menționează. De exemplu, poetul Ovidiu, la începutul erei creștine, îi amintește mai mult ca pe un simbol istoric, decât ca pe o realitate etnică, sau desemnând prin numele de "sciți" pe geții autohtoni.

Oricum, lor li se datorează denumirea regiunii dintre Dunărea Inferioară și Marea Neagră de Sciția Mică, prin antiteză cu imensa zonă a sciților nord-pontici. Strabon o relatează clar în paragraful mai înainte citat, iar un alt izvor istoric vorbește încă înainte de mijlocul sec. IV a.H., despre un fluviu mare care curge prin țara sciților, pe nume Istros, iar mai târziu, pe la sfârșitul sec. III a.H., și începutul sec. II a.H., grecii de la Histria folosesc tot termenul de sciți în decretul de cinstire pentru **Agathocles**, fiul lui **Antiphilos** (D.M. Pippidi, **DID**, I, p. 234). Aceasta este urmarea firească a vecinătății acestui teritoriu cu imensele regiuni scitice din nordul pontic, de care le despărțea Dunărea, dar și a prezenței unor elemente scitice aici.

Mai presus de aceste evenimente cu implicații etnice neesențiale, izvoarele literare, arheologice, epigrafice și numismatice ale vremii dovedesc clar pentru sec. IV-I a.H., predominanța geto-dacică în provincie. Cultura, în condițiile politice și militare impuse de macedoneni pe litoral - capătă unele trăsături fundamentale, originale, pe care le vădesc descoperiri numeroase, nu numai în centrele amintite pentru sec. VI-V a.H., ci și in altele, în care viața a pulsat între veacurile IV-I a.H.

Politica inițiată de Filip și Alexandru pe litoralul vest-pontic, se verifică prin acea organizare incipientă a teritoriului cucerit, căruia i se atribuie un "guvernator al Traciei" - **Thraciae praepositus** - exponent al regatului macedonean. Tendința aceleiași puteri de a ocupa teritoriile bogate din nordul-pontic este perfect ilustrată de campania din anul 326 a.H., a guvernatorului Traciei, **Zopyrion**. Acesta, după ce trece Dunărea și se angajează nechibzuit în lupte cu sciții, sfârșește prin a fi înfrânt și ucis undeva în pustiul getic (V. Pârvan, **Getica**, p. 49-50) - asertiune care lasă să se înțeleagă că între învingători erau geții, termenul general de "sciți" nefiind decât o preferință a vremii.

Intrate sub atenta supraveghere a macedonenilor, orașele grecești stingherite în activitatea lor tradițională și supuse unei impilări rapace, se vor răscula. În anul 313 a.H., garnizoanele lui Lysimach, regele Thraciei, sunt alungate din toate orașele vest-pontice începând de la Tyras, în nord și până la Messambria, în sud. Mișcarea a fost cu atât mai viguroasă cu cât inițiatorii au avut largul sprijin atât al geților și

sciților, cât și al unui diadoh, **Antigonos al Pontului** - mânat de ambiții personale. Intervenția energică a lui Lysimach, face ca răsculatele, în frunte cu redutabila cetate **Callatis**, să fie înfrânte. Dar aceasta nu înseamnă deloc aplanarea conflictului. Nu după multă vreme, între anii 310-309 a.H., Callatis este iarăși în fruntea unei noi și însemnate răscoale și suferă un îndelungat asediu. În anul 306 a.H., locuitorii suportau încă rigorile istovitorului război, ceea ce a determinat pe unii dintre ei să plece pe mare, în **Bosphorul Cimmerian** (Crimeea), unde au cerut găzduire regelui Eumelos. Acesta îngăduie unor refugiați callatieni să se stabilească în colonia **Psoa** (D. M. Pippidi, DID, I, p. 215-216). Și de data aceasta Lysimach își impune autoritatea asupra tuturor cetăților vest-pontice și nu va întârzia să inițieze campanii de pedepsire a geților părtași la răscoală, motiv pentru care se îndreaptă cu armatele spre vest. În jurul anului 300 a.H., el cucerește însemnate teritorii în dreapta Dunării. Dar daco-geții din stânga fluviului sub conducerea lui **Dromichaites** - regele unei puternice uniuni tribale - poate chiar stăpân pe regiunile acum cucerite de Lysimach, intră în conflict cu acesta, tocmai pentru a recupera ceea ce i se luase prin forța armelor. Luptele se succed mai mulți ani la rând, și întotdeauna victoriile sunt de partea geților care, potrivit practicilor străvechi, i-au lipsit pe invadatori de hrană și apă și au pustiit totul în calea lor. Hărțuiți astfel în Câmpia Munteană, cuprinși de spaima locurilor necunoscute, tracii pierd orice șansă. Agatocle, fiul lui Lysimach, cade prizonier și stă în captivitate până în anul 292 a.H. După campania nereușită a lui Agatocle, tracii sunt din nou hotărâți să lichideze pe geți; dar puternicul lor atac din anul 292 a.H., condus de Lysimach, sfârșește tot rău, însuși regele fiind luat prizonier. (Diodor, **Biblioteca istorică,** XXI, 12-FHR, I, p. 197, cu interpretarea lui V. Pârvan, **Getica**, p. 56-65). În ciuda protestelor vehemente ale războinicilor geto-daci, Lysimach și fiul său se bucură de clemența înțeleptului Dromichaites, care le lasă viața și-i eliberează, impunându-le să retrocedeze teritoriile cucerite. Aceasta nu înainte de a consfinți pacea, printr-o legătură matrimonială: Dromichaites se căsătorește cu fiica lui Lysimach (H. Daicoviciu, **Dacii**, Buc. 1965, p. 66-68).

Garnizoanele trace rămân să stăpânească, în continuare, cetățile de pe litoral până în anul 280 a.H., când, la scurtă vreme după dispariția regelui trac, își fac apariția în Balcani neamurile celților. După ultimele descoperiri, celții pătrund prin nord-vestul Sciției Mici către sud și ajung în Grecia până la sanctuarul de la Delphi; se divid în trei ramuri: una ajunge în Anatolia, alta undeva în Serbia și cea de-a treia, care ne interesează mai mult, sub conducerea lui **Comontorios,** se stabilește

pentru mai multă vreme pe valea râului Marița, într-o zonă bogată a Traciei, creând așa numitul regat din **Tylis** (poate Tulovo, de pe valea Mariței, din Bulgaria). Căpeteniile celtice, asigurate în limitele unei formațiuni statale care va dura până către sfârșitul sec. III a.H., încearcă și reușesc să impună tributuri cetăților de la mare dar, după câte se pare, nu și celor trei orașe din părțile noastre: Histria, Tomis și Callatis. În afara unor urme de cultură materială - cum ar fi o sabie găsită recent într-un mormânt din necropola tumulară de la nordul orașului Mangalia și a unor fibule descoperite la Tariverde - o serie de toponime pot fi considerate de origine celtică, atestând trecerea sau zăbovirea lor prin Sciția Mică. Astfel, nume de localități ca: **Aliobrix** sau **Albiorix**, dintr-un punct neidentificat de la nordul Gurilor Dunării, **Noviodunum** (Isaccea) și **Arrubium** (Măcin) au obârșie celtică (R. Vulpe, HAD, p. 84; N. Gostar, în **Danubius**, I, 1967, p. 109, nr.7).

Cât de mare a fost influența regatului din Tylis asupra geților și în special a grecilor de pe litoral, nu știm. Se pare însă că din vremea pătrunderii lor, care coincide cu dispariția lui Lysimach și cu luptele pentru succesiune la cârma regatului tracic, Sciția Mică își reia activitatea normală, cu inerentele perturbări de ordin social și politic, produse fie de atacuri din afară ale unor căpetenii tracice, fie de tulburări și crize sociale interne despre care vom relata în continuare.

Oricum, în viața celor trei orașe survin transformări cu implicații în sectorul economic atât din pricina dezvoltării lor inegale, cât și din cauza altor factori. Astfel, la Histria decăderea s-ar lega de înnămolirea accentuată a portului, care-l face de la o anumită epocă impracticabil pentru comerț maritim normal; situația se agravează încă de la sfârșitul sec. IV și începutul sec. III a.H. Golful se transformă în lagună, corăbiile nu mai pot pătrunde la Histria - apare acel **Chituc** pe care grecii îl numesc **Pieptul** - ceea ce duce, implacabil, la decăderea orașului. Comerțul se transferă către Tomis, înlesnit de calea ușor accesibilă a Văii Carasu, care unea cetatea milesiană cu bogatele regiuni ale geto dacilor din vest - unde luase deja ființă portul dunărean **Axiopolis** (Hinog - Cernavoda). Aceasta va duce la o ascensiune vertiginoasă a vechiului emporion maritim. Interesate deopotrivă într-un control al comerțului tomitan, Histria și Callatis, coalizate, se vor opune Bizanțului, puternicul oraș de pe malul Hellespontului, ale cărui tendințe acaparatoare deveniseră manifeste. În anul 260 a.H., are loc o sângeroasă confruntare armată, pe care Memnon din Heracleea Pontică ne-o relatează în următorii termeni: "... a izbucnit un război, pe care-l porniseră bizantinii împotriva callatienilor - aceștia erau coloniști ai heracleoților - și totodată împotriva histrienilor, pentru

emporionul de la Tomis, care se află în vecinătatea callatienilor. Aceștia se gândeau să facă acolo un monopol al lor ..." (FHG, III B, p. 347-348=FHR, I, p. 511). Știm doar că în urma conflictului fratricid, Tomisul rămâne în continuare liber, în condiții de natură să-i asigure prosperitate economică și înflorire culturală. Faptul acesta se confirmă atât prin apariția primelor emisiuni monetare de la Tomis, încă de la mijlocul sec. III a. H., cât și prin construcțiile de proporții: edificii publice și particulare, temple închinate unor divinități tradiționale; se lărgește portul și desigur, nu vor fi lipsit teatrul și gimnaziul, indispensabile instruirii și cultivării cetățenilor.

Circulația bănească, corespunzătoare unui trafic intens cu lumea băștinașilor, se remarcă în sec. III și II a.H., și prin emisiuni proprii ale autohtonilor. Dacă pentru sciți cunoaștem deja mai multe piese cu efigiile unor "basilei" și geto-dacii s-au dovedit, de asemenea, receptivi în fața unor astfel de practici, ștanțând monede cu chipurile șefilor lor. La Somova (jud. Tulcea), Mihai Viteazul (jud. Constanța) și într-o localitate necunoscută, s-au descoperit în ultimele decenii trei monede care au pe avers imaginea unui bărbat tânăr și legenda la genitiv - **Basileos Moskonos** - a regelui Moskon. Este vorba de un tip monetar propriu geților din dreapta Dunării de Jos, datat în sec. III a.H. Progresele societății getice, în cadrul cărora influența elenistică este evidentă, au avut mari implicații: adâncirea diferențelor sociale cu apariția în forme mai evidente a unor comandanți puternici, șefi de triburi sau de uniuni tribale, care, potrivit uzanțelor vremii, se vor numi **basilei** - ca și la sciți. Este cazul acestui Moskon din părțile de nord ale Dobrogei (poate chiar acel **rex Histrianorum** amintit în episodul invaziei scitice, sub Ateas) și cu acei "protectori" ai grecilor menționați în inscripții. În această ordine de idei este locul să amintim decretul săpat pe o stelă de piatră, de la Histria, cu numele lui **Zalmodegikos**, șef geto-dacic al cărui etimon amintește de **Zalmoxis**, principală divinitate a panteonului lor. Lui Zalmodegikos i se trimite o delegație care solicită restituirea atât a cetățenilor ostateci cât și a unor venituri. Analiza inscripției demonstrează că cetatea de pe malul lacului Sinoe era sub protecția căpeteniei geto-dacice din nordul sau nord-vestul Dobrogei, care-și oferea serviciile în schimbul unor remunerații substanțiale (D.M. Pippidi, **Contribuții ...**, p. 167-185).

Către sfârșitul sec. III și începutul sec. II a.H., o altă inscripție în limba greacă ni-l înfățișează în postură de protector pe basileul **Rhemaxos**. Decretul histrian în cinstea lui **Agathocles**, fiul lui **Antiphilos**, se referă la atacurile brigandești ale unei căpetenii tracice, pe nume **Zoltes**, cu urmări nefaste pentru cetate și pentru teritoriul său

rural. Meritul lui Agathocles e acela de a fi știut să oprească raidurile prădalnice ale căpeteniei tracice, fie cu sume de bani, fie prin negocieri care sfârșeau prin stipularea unor înțelegeri, cel mai adesea nerespectate, fie chiar cu forța, după cum relevă inscripția: "... iar mai târziu, călcând tracii jurămintele și învoiala și tot dând năvală (pe pământurile cetății), ales de popor comandant cu depline puteri al teritoriului și strângând oșteni voluntari dintre cetățenii și dintre barbarii adăpostiți în cetate, a păzit ogoarele și turmele și grânele până la trecerea (spre noi) a Regelui Rhemaxos ..." (D.M. Pippidi, **Contribuții** ..., p. 186-221=DID, I, p. 229). Apărătorul histrienilor contra lui Zoltes, **Rhemaxos**, pare a fi, după mai multe opinii, un basileu din stânga Dunării. Dispunea de suficiente forțe din moment ce orașul de pe malul lacului Sinoe stabilește cu el o legătură politică destul de trainică și capabilă să îi organizeze apărarea în situații critice ca aceea a conflictelor cu Zoltes. Momentul se înscrie în suita evenimentelor din sec. II a.H. și următoarele, când în ciuda prezenței unor forțe străine pe teritoriul Dobrogei, regii uniunilor tribale din Câmpia Munteană și din sudul Moldovei vor face totul pentru a menține în sfera lor de influență teritoriul amenințat din dreapta fluviului. Adăugăm de asemenea, neîncetatele încercări ale geților de a controla sau de a supraveghea, sub o formă sau alta, cetățile grecești - pe care le proteguiau.

Primejdiile de felul acelora pricinuite de Zoltes, se vor dubla la sfârșitul sec. III și începutul sec. II a.H., prin apariția bastarnilor, popor migrator de neam germanic, care-și făcuse simțită prezența în regiunea Gurilor Dunării. Imixtiunea lor în Sciția Minoră se va resimți multă vreme. Dovada ne-o furnizează atât izvoarele literare cât și cele arheologice - ultimile ilustrate prin tezaure monetare, morminte, podoabe etc. Sosirea bastarnilor la Dunăre întâmpină rezistența înverșunată a geților. Ei sunt aceia care în jurul anului 200 a.H., suferă mai întâi rușinea unei înfrângeri, pe care apoi, la scurtă vreme, regele **Oroles**, va ști s-o transforme în victorie. Ni se relatează de către Strabon că spre sfârșitul sec. III a.H., și începutul sec.II a.H., Delta Dunării ar fi fost deja un apanaj bastarn, unul dintre triburile lor au ocupat regiunea "motiv pentru care au fost numiți peucini" - de la insula **Peuce** din Deltă (**Geografia**, VII, p.3-15). Până în prezent informația literară este confirmată și de materialele arheologice. În cazul în care știrile sunt reale este de presupus că stabilirea lor aici să fi avut repercusiuni în economia Histriei, al cărei pescuit nestingherit altădată, putea fi grav afectat.

Oricare ar fi fost situația externă, este demn de remarcat că toate cele trei orașe vest-pontice cunosc în sec. III-II a.H., în plină epocă

elenistică, o prosperitate pe măsura dovezilor răspândite deopotrivă în suprafețele apărate de incintele lor, dar și în regiunile geto-dacice cele mai îndepărtate. Amforele cu sau fără ștampilă, în care vinurile și uleiurile fine luau calea așezărilor de la Dunăre și Carpați, formează în zilele noastre loturi impresionante în patrimoniile muzeale: Sinope, Thasos, Rhodos, apoi Cnidos și Cos - iată câteva dintre centrele atestate pe ștampile, de unde veneau mărfurile grecești (V. Canarache, **Importul amforelor ștampilate la Istria**, Buc. 1957, **passim**).

Legăturile economice și culturale, înlesnite mult de căile navigabile ale Mării Negre și ale Dunării, au asigurat Dobrogei o rețea care se întindea din nordul pontic până în sudul mediteranean, iar spre apus ajungea până în centrul Europei. Se reconstituie șirul unor importante orașe, partenere în competiția negustorească: Olbia și Chersones în nordul Mării Negre, Apollonia, Messembria, Bizanț, Atena, Delos etc., în sud, ca să nu amintim decât câteva din mulțimea centrelor care ne interesează. Din Thasos, spre exemplu, vine acel Peisistratos al lui Mnesistratos, care în veacul al III-lea a.H., înălța la Histria un splendid templu pentru "Marele Zeu"; fragmente arhitectonice din acest edificiu, lucrate în marmură după canoanele genului clasic, împrăștiate acum în zona sacră a cetății între templul lui Zeus Polieus și cel al Afroditei, sunt minunate dovezi de rafinament artistic și arhitectural.

O judecată obiectivă a stărilor sociale din centrele grecești de la mare, cu precădere prin datele oferite de orașul Histria, duce la încheierea că în ultimele veacuri ale erei vechi, se adânciseră contradicțiile sociale. În chip inerent, acumularea unor averi de către unii reprezentanți ai negustorilor, meșteșugarilor, armatorilor, proprietarilor de pământuri ș.a., a dus la detașarea unei pături de oameni avuți, față de masa celor care erau deopotrivă producători și contribuabili. Se adaugă sărăcimea și sclavii, întotdeauna o entitate nemulțumită, nevoită să participe la acțiuni revendicative - desigur, în limitele și cu specificul epocii.

Atacurile din afară, eforturile sporite ale orașelor de a depăși criza militară prin intermediul unor importante sume din avutul obștesc, tributuri plătite unor basilei geto-daci, nemulțumirile interne din sânul claselor de jos, au făcut să apară instituții și persoane care, prin caracterul lor filantropic, încercau să salveze situațiile critice. Așa numita **sitonie** era o instituție care făcea ca din hambarul public să se împartă nevoiașilor grâu; un negustor cartaginez, consimte să cedeze orașului Histria o cantitate de cereale; un cetățean bogat, **Diogene al lui Diogene**, împrumuta obștea în împrejurări dificile cu o sumă de bani; toate aceste acte constituie însă paleative, în forma unor încercări

de stingere, chiar și vremelnice, a ostilităților sociale. Semnificativ este, de asemenea, termenul epigrafic **tarahai** (ταραχαί), tradus prin "război civil": consecință a unor tulburări provocate dincolo de cetatea Histria, de către bastarnii vecini din Deltă, cu implicații în sânul anumitor stări sociale, a căror natură este greu de precizat (D. M. Pippidi, **Contribuții** ..., p. 87-90).

Redus doar la aceste câteva sumare știri, capitolul vieții sociale din orașele grecești se adaugă aceluia al băștinașilor geți din sec. III-I a.H., aflați într-o avansată fază a democrației militare, în cadrul căreia, vârfurile aristrocratice se vor identifica prin țel cu bogătașii greci, iar masa de rând, oameni liberi - agricultori, meșteșugari, păstori, războinici - constituie fundamentul social al unităților lor tribale.

În condițiile social-economice ale epocii elenistice apar și se dezvoltă idei și forme laice sau religioase într-un ansamblu cultural pe care îl reconstituim grație monumentelor arheologice descoperite mai ales în ultima vreme. Viața spirituală în coloniile grecești îmbracă veșmintele tradițiilor metropolitane, legăturile permanente și intense cu orașele din Grecia, Asia Mică, Nordul Pontic, fiind chezășia conservării limbii, obiceiurilor, credințelor religioase, practicilor instituționale etc.

Înscripțiile de epocă elenistică de la Histria reflectă respectarea atât a graiului cât și a aspectelor religioase ioniene. La Callatis se remarcă dialectul doric de la Megara și, implicit Hercaleea Pontică. Foarte puțini sau chiar deloc alterată de influențe străine, limba a constituit pentru grecii atât de dispersați în lumea pontică și mediteraneană, singurul mijloc de unitate și înțelegere.

Centrele de adâncă tradiție culturală, Atena, Milet, Cyzic, Megara, Rhodos etc., au iradiat strălucite idei filozofice și științifice cu ecouri remarcabile în coloniile pontice. Aici, după obiceiul vremii, educația tineretului constituia o sarcină de familie, dar și una de stat - civică. În gimnazii se asigură instrucția tineretului, încă de la o vârstă fragedă: mai întâi **efebii**, de la 18 la 20 de ani, și apoi tinerii (**neoi**) de la 20 la 30 de ani; aceștia formau obiectul profesiunii gimnaziarhilor, care se îngrijau atât de educația intelectuală cât și de cea fizică. Cei cu înclinații mai serioase către învățătură puteau merge, în măsura posibilităților materiale, să-și desăvârșească studiile în orașe de renume, cum ar fi Cyzic. Astfel, din inscripția de la Histria, pusă în onoarea medicului **Diocles**, fiul lui **Artemidoros din Cyzic**, reiese că "fiind chemat de Popor și ținând în cetatea noastră un număr mare de expuneri și de lecții, a dobândit prin ele bună faimă" ((Em. Popescu, în SCIV, VII, 1956, 3-4, p. 343).

Cât de vie se arată predilecția localnicilor pentru cultură și știință, o dovedesc izvoarele literare și urmele arheologice. Seria unor învățați de la Callatis, cunoscuți, indirect, grație unor scriitori de mai târziu, confirmă că ecouri ale spiritului cultural din Grecia propriu-zisă străbăteau distanțele și erau respectate cu mult simț chiar și în orașe îndepărtate ca cele din Dobrogea. Este de amintit celebrul **Demetrios din Callatis** (sec. III a.H.) istoric și geograf, autor al operei **Despre Asia și Europa**; **Istros Callatianul** (sec. III a.H.) literat și critic literar, după câte se pare autorul lucrării **Despre tragedie**; **Satiros "Peripateticul"** (sec. III a.H.), tot literat, creator al genului biografic - lui i se datorează **Viața lui Euripide**; **Heracleides Lembos** (sec. II a.H.), gramatic, biograf și istoric, înalt funcționar în **Egiptul Lagid**, a scris o viață a lui Arhimede, operă din nefericire dispărută, la fel ca și operele celorlalți cărturari enumerați.

Relevant pentru nivelul cultural la Callatis, este cunoscutul mormânt cu papirus, descoperit într-un tumul datat în sec. IV a.H. Deși conținutul acestui prețios document - unic în țara noastră - n-a putut fi deslușit (s-a descompus imediat după ce a luat contact cu aerul) se poate înțelege că cel care îl avea în mână în lăcașul sepulcral, era ori un poet, ori un filozof sau literat - oricum un personaj important al cetății.

Ocazional, și apoi prin cercetări ample, s-a identificat zona sacră de la Callatis, din sec. IV-III a.H.; în partea de sud-est a orașului actual, nu departe de zidul de incintă elenistic, au apărut două altare lângă fundațiile unui templu - ultimul edificiu cu dimensiunile de 16 m lungime și 6,80 m lățime. Se pare că spre partea de nord, zona avea un zid protector.

Considerată și sub alte aspecte, viața cultural-artistică a orașelor vest-pontice înregistrează progrese în sculptură - domenii în care unele opere de valoare au format obiectul importului, altele au prins viață în orașele locale, fie că este vorba de statui și basoreliefuri în piatră, marmură sau bronz, fie imagini modelate în pământ ars. Se știe că lui Apollo Tămăduitorul (Iatros) i s-a ridicat o statuie, de la care numai baza de marmură neagră se conservă în muzeul Histriei; tot din același oraș se cunoaște un cap al lui Helios de la o statuie de marmură albă, acum la Sofia, luată de trupele bulgare de ocupație în 1917, împreună cu multe alte piese arheologice din Dobrogea; de la Tomis ni s-a păstrat capul lui Apollo și cel al Afroditei lucrate cu multă finețe în marmură; de asemenea, s-au descoperit elemente arhitecturale frumos decorate cu scene mitologice, ca lupta cu amazoanele, Artemis la vânătoare sau splendide frize împodobite cu bucranii și ghirlande etc. Panteonul grec și cel local geto-dacic, uneori în amestec, alteori individualizate conform cu trăsăturile originare, sunt bine reprezentate

prin statui și basoreliefuri ale unor divinități adorate cu predilecție, în orașele grecești și în mediul rural geto-dacic.

Dintre zeitățile panteonului clasic grecesc, lui Zeus, Afroditei și lui Apollo le-au fost închinate temple, statui și reliefuri votive. Ultimul, în ipostaza de **Apollon Iatros (Apollo Tămăduitorul)**, a fost adorat de locuitorii de la Histria până în timpul creștinismului. Culte consacrate au mai avut **Afrodita Pontia, Zeus Polieus, Helios, Asklepios, Hermes Agoraios, Marii Zei din Samotrace** etc. Se pare că încă din epoca elenistică, au fost celebrați și **Poseidon Elikonios, Dionysos Carpophoros** - ca să nu mai amintim de **Artemis, Athena, Cybele, Demetra, Dioscurii** etc., atestați printr-o serie de documente descoperite în cele trei orașe grecești. Uneori, pentru unele divinități, sunt cunoscute mai multe monumente de la Callatis. Dionysos, însoțit de epitete ca **Dasyllios, Carpophoros, Bakheus**, are o largă popularitate, asociațiile de credincioși din acea vreme lăsând importante monumente ridicate lui spre adorare, poate cu ocazia anumitor sărbători. Cât privește **Marele Zeu**, a cărui mitologie are implicații în lumea greacă dar și tracă, i se ridică la Histria în sec. IV a.H., un minunat templu de marmură în stil doric (D. M. Pippidi, **Scythia Minora**, p. 81-95).

Multora dintre divinitățile enumerate li se consacrau sărbători speciale, de largă popularitate în toate orașele de pe litoral: **Dionysiile** pentru Dionysos - cu un cult public și unul tainic, rezervat inițiaților; **Thargelia**, pentru Apollo și Artemis; **Hermaia**, în cinstea lui Hermes; **Taureia**, pentru Poseidon ș.a. (D. M. Pippidi, **Studii de istorie a religiilor antice**, Buc., 1969, p. 284-310).

Religia grecilor a contaminat și pe băștinașii geto-daci, dar permanent s-a manifestat și în celălalt sens din moment ce întrepătrunderile mitologice constituie uneori esența atributelor unor divinități. **Marele Zeu** de la Histria - poate tracul **Derzelas**, întâlnit foarte frecvent sub diferite ipostaze în mediul tracic, a fost una dintre divinitățile mult adorate de autohtoni, care-i acordă sensuri și atribute multiple. Iconografia sa, cunoscută din sutele de monumente descoperite, a fost împrumutată din mediul elenistic, dar suportând multe modificări. Numele de **Cavalerul Trac**, sub care a intrat în literatura de specialitate, este o denumire modernă. Din mediul băștinaș, în care el evoluează sub influența substratului religios, a pătruns, ulterior, chiar în lumea elenică din Pont.

Riturile și ritualurile geto-dacice și grecești, se aseamănă și dau măsura întrepătrunderilor culturale reflectate în necropolele din sec. IV a.H., de incinerare - practică obișnuită, comună, și de înhumare - precum și în inventare funerare alcătuite în special din vase ceramice și obiecte de utilitate personală, de proveniență getică și grecească.

CAP. VI. SCITIA MICĂ ÎN CADRUL REGATULUI GETO-DAC AL LUI BUREBISTA (sec. I a.H.)

În formele căpătate sub domnia lui Burebista statul geto-dac din nordul Dunării cunoaște o largă extindere teritorială nu numai spre vest și sud-vest, dar în sec. I a.H., cu necesitate și spre răsărit și miazăzi, spre Balcani și țărmul vest-pontic. Aceasta înseamnă integrarea într-o singură unitate politică-militară a triburilor geto-dacice, și tracice care trăiau în această parte de lume. În ținutul relativ restrâns dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, urmele civilizației getice sunt numeroase, deși cercetările de teren nu au atins niciodată parametrii necesari. Situația este evidentă pentru perioada în care izvoarele scrise lasă să se înțeleagă o prezență activă a geților - atât a celor locali cât și a celor din stânga Dunării - la evenimentele politico-militare care au avut loc aici. Dovezile cele mai concludente privind civilizația geților din Dobrogea în sec. I a.H., au fost puse în lumină prin cercetări recente întreprinse în **dava** de la Satu Nou, punctul "Valea lui Voicu" (com. Oltina, jud. Constanța). Importante nivele de locuire corespunzătoare sec. I a.H. și începutului sec. I p.H., au fost investigate și clarificate prin săpături. Materialul arheologic recuperat de aici este bogat și variat: ceramică lucrată cu mâna, atât din specia poroasă (vase de provizii, borcane, cești și cățui) cât și cea lustruită (căni, fructiere, străchini, vase de provizii). Ceramica cenușie lucrată la roată cuprinde fructiere, străchini, capace, strecurători, boluri, căni, chiupuri (pythoi) etc. Acestor recipiente de factură autohtonă li se alătură ceramica elenistică de import, într-o cantitate impresionantă - cele mai numeroase fiind amforele.

La Murighiol, în nordul Dobrogei, în punctul "Ghiolul Pietrei", s-a cercetat o cetate dacică din sec. II-I a.H., cu numeroase materiale autohtone, specifice, precum și un bogat inventar elenistic. În aceeași zonă, la Halmyris, s-a constatat cum așezarea romană suprapune o așezare getică veche.

În necropolele Histriei s-au descoperit morminte de incinerație pe loc, plane și gropi rituale, datate în sec. II-I a.H., din care s-au recuperat fragmente de vase getice împreună cu ceramică grecească, precum și o sabie dacică - **sica**. Să mai adăugăm că cercetările de epocă târzie elenistică, au pus în lumină cantități importante de ceramică de import, de cele mai multe ori în afara teritoriilor rurale ale orașele grecești Histria, Tomis ori Callatis. Ceramica de import era preferată

de păturile înstărite ale autohtonilor. Așa explicăm depozitul celor 115 amfore de la Tulcea, alături de care au apărut mai multe fragmente de ceramică getică, totul datând din sec. I. a.H.

În acest context istoric-arheologic, specific Dobrogei în sec. I a.H., se accelerează înaintarea legiunilor romane în Peninsula Balcanică, în general, și pe litoralul vest-pontic, în special. Pe țărmul maritim lumea tradițională traco-geto-dacă și orașele grecești mercantile, constituie ținta lor predilectă. Se vor încorpora statului roman regiuni întinse cu orașe bogate și cu o poziție geo-strategică de importanță cardinală la Marea Neagră și Gurile Dunării.

Prilejul instalării mai timpurii a garnizoanelcr romane pe actualul țărm românesc al Mării Negre, îl oferă războiul dintre Roma expansionistă și Regatul Pontic al lui Mithridates al VI-lea Eupator, aflat în cea de a treia etapă a desfășurării sale, în anii 74-63 a.H. În timp ce neînfricatul rege pontic (la capătul unor conflicte ale căror deznodăminte au alternat când de-o parte, când de cealaltă), își încerca șansele să-l îndepărteze pe destoinicul general **Licinius Lucullus Varro** în Asia Mică, luptând pe mare lângă insula **Temnos** și pe uscat la **Cyzic** și **Kabiria**, se produce o ingenioasă diversiune romană de-a lungul coastei vest-pontice, de la sud către nord, spre Gurile Dunării. În anul 72/71 a.H., fratele vitreg al comandantului, **M. Terentius Varro Lucullus** atacă bazele regelui pontic constituite din suita orașelor grecești de la **Apollonia** (Sozopol), în sud, și până la **Histria** și apoi din nordul Mării Negre, supunând totodată pe aliații grecilor, localnicii traci, bessi, moesi, geți, sciți etc.

Acestea, odată supuse, se anihila puternica bază constituită din orașele grecești vest și nord-pontice pe care se sprijinea Mithridates în lupta antiromană.

O inscripție funerară de la Histria, în limba greacă, s-a dovedit a fi un decret onorific pentru un **strateg**, originar din Bizanț, pe care regele pontic l-a lăsat cu anumite misiuni în cetate. El este lăudat pentru prețioasele servicii pe care le-a adus locuitorilor în decursul timpului. Apare numele unui urmaș al acestuia, ceea ce ar demonstra că ocuparea cetății Histria de către Mithridates al VI-lea, ca și a celorlalte orașe de pe țărmul occidental și septentrional al Mării Negre s-a produs mai demult. Documentul se aseamănă altuia de la **Apollonia**, care menționează pe un oarecare **Epitynchanon al lui Menecrates** din **Tarsos**, nume ce îngăduie datarea inscripției noastre cu puțin înainte de campania lui M. Terentius Varro Lucullus din anii 72/71 a.H. Mai demonstrează însă că măcar în primii ani ai sec. I a.H., dacă nu chiar mai de timpuriu, Histria făcea parte din uniunea pontică a lui

Mithridates, generalii acestuia participând la viața orașelor în discuție. Că orașele grecești, cu bogatele lor teritorii rurale făceau parte dintr-o mare uniune constituită mai de multă vreme de către regele pontic, o dovedesc și numeroasele monede de aur, stateri bătuți în atelierele de la Histria și Callatis cu imaginea lui Mithridates. În ciuda atâtor conflicte armate, de natură să afecteze viața comercială în Marea Neagră, un examen mai detaliat al recipientelor amforice, ajută la întregirea unui tablou cu numeroase importuri în zonă. La Tomis sunt identificate produse rhodiene, în prima parte a sec. I a.H.; la Histria atestările de produse rhodiene și cnidiene sunt mai numeroase și cu o valoare deosebită. Adăugăm de asemenea și depozitul votiv de amfore de Cos și pamphyliene de la sfârșitul sec. I a.H., descoperit la Aegyssus - sunt 115 amfore întregi și fragmentare între care s-au determinat cinci tipuri și subtipuri. Atât monedele cât și amforele amintite evidențiază o intensitate comercială bună în Marea Neagră în sec. I a.H., și strânse relații cu Mediterana Orientală. Lumea grecească și getică din zonă se dovedea foarte activă.

Nu cunoaștem modul în care au fost supuse cetățile vest-pontice de către Lucullus Varro; desprindem însă din unele izvoare literare și epigrafice că prima atacată, **Apollonia**, ar fi opus o dârză rezistență, pentru care faptă romanii o distrug (Strabon, **Geogr.**, VII, 6, 1; Plinius, **Hist. Nat**, XXXIV, p.59); celelalte, dinspre nord, Messembria (Nessebăr), Odessos (Varna), Dionysopolis (Balcic), Callatis (Mangalia), Tomis (Constanța) și Histria, la care se adaugă, după toate probabilitățile, Parthenopolis (Schitu-Costinești) și Burzianon (Bizone?), trec sub ascultarea Romei, care își instalează în incintele lor garnizoanele, în 72/71 a.H. Evenimentele dramatice obligă orașele să-și întrerupă emisiunile monetare în atelierele lor.

S-a admis până nu de multă vreme că Roma și-a asigurat dominația în orașele de pe coasta de vest a Pontului Euxin, în virtutea unor tratate de alianță; că alianțele cu fiecare oraș, poate, au drept model un **foedus,** în limba latină, descoperit mai de multă vreme la Callatis, datat între anii 72/71 a.H., deci redactat imediat după încetarea ostilităților provocate de către M. Terentius Varro Lucullus. Tratatul ar reda o înțelegere între Roma și Callatis în virtutea căreia se stabileau legături prietenești între cele două părți, stipulându-se avantaje și obligații reciproce. Dar, mai recent cercetătorii constată că datarea ar fi fost admisibilă numai în cazul în care încă de pe atunci cetatea doriană a Callatidei s-ar fi bucurat de statutul juridic de oraș "liber" și "aliat". Ori, aceste atribute sunt obținute de oraș mult mai târziu, în condițiile în care stăpânirea romană s-a impus pentru totdeauna. De aceea, **foe-**

dus-ul se va încadra cronologic în condițiile date de o autoritate romană sigură în această parte de lume, fapt ce se va întâmpla începând cu anii 29/27 a.H.

Deceniul care urmează faptelor amintite pentru orașele de pe coasta occidentală a Pontului Euxin, a dovedit că prezența detașamentelor romane a fost opresivă și neacceptată de băștinași. Deducem numai - fiindcă izvoarele lipsesc - că ostilitatea grecilor, geto-dacilor, sciților etc., a fost înverșunată. De aceea, oamenii pământului, poate îndemnați de grecii cu care colaborau de veacuri, împreună cu bastarnii din nordul Gurilor Dunării (Stabon, **Geogr.**, VII, 3, 15 și 17), revoltați, au luat armele pentru a face să dispară abuzurile noilor veniți. Acestea erau cu atât mai apăsătoare pentru localnici și pentru coloniștii greci, cu cât și guvernatorul Macedoniei din acea vreme, de care depindea din punct de vedere administrativ ținutul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, Sciția Mică, se preta la o politică personală, vexatorie pentru locuitorii din partea locului: dardani, geți, moesi etc. Marcus Antonius Hybrida a obligat pe greci la impozite și prestății apăsătoare, ceea ce determină conflictul care avea să urmeze. Se produce o răscoală: geți, bastarni, greci etc., înfruntă detașamentele romane în anul 62/61 a.H., chiar sub zidurile cetății Histria. Antonius Hybrida suferă una dintre cele mai umilitoare înfrângeri (Titus Livius, **Periochae**, c. III); iar Dio Cassius consemna: "Cât a guvernat Macedonia (Antonius Hybrida) a pricinuit multe necazuri atât celor care se aflau sub ascultarea sa, cât și aliaților. Dar a trebuit și el, la rându-i să îndure multe. După ce pustii pământurile dardanilor și ale vecinilor acestora, numai cutează să li se împotrivească când fu atacat, ci fugi de acolo împreună cu cavaleria și se retrase ca și cum ar fi avut altceva de întreprins. Dardanii au învăluit atunci infanteria lui (C. Antonius Hybrida), l-au alungat cu forța din țara lor și i-au smuls prada. Întrucât și cu aliații din Moesia se purtase la fel (C. Antonius Hybrida) suferi o înfrângere lângă cetatea histrienilor din partea bastarnilor din Sciția veniți în ajutorul acestora. Și el a trebuit să fugă". (Dio Cassius, XXXVIII, 10, 1; XXXVIII, 10, 3; LI, 26, 5). Învingătorii au capturat nenumărate trofee, stindarde și alte bunuri militare pe care le-au ascuns într-o peșteră ce trebuie căutată pe lângă Histria, la nord, în teritoriul său rural, dominat de geți; peștera se numește **Genucla**.

Înfrângerea comandantului roman amână pentru peste trei decenii statornicirea puterii romane la Gurile Dunării. Între timp se petrec evenimente de importanță semnificativă pentru istoria acestor ținuturi atât de mult râvnite de străini. Se produce o impresionantă epopee al cărei protagonist este regele geto-dac, Burebista. Vasile Pârvan se

întreba, cu oarecare îndreptățire, dacă nu cumva însuși **Burebista** va fi dobândit victoria de la Histria împotriva lui Antonius Hybrida, guvernatorul Macedoniei. Nimic însă nu confirmă această ipoteză - care chiar dacă nu este adevărată, este foarte bine gândită - mai ales că, aproape către această vreme, marele rege abia se întorsese din marea sa expediție contra celților, așezați în sud-vestul Daciei, până spre Cadrilaterul Bohemiei. Într-adevăr, evenimentele care au urmat anului 61 a.H. implică ascensiunea fulminantă a lui Burebista care își îndrepta acum privirile spre răsăritul țării sale, dincolo de Dunăre, spre țărmurile euxine. De bună seamă era atras de mirajul bogățiilor acumulate de-a lungul veacurilor de către negutătorii greci, așa cum s-a întâmplat cu numeroși alți dinaști locali încă din vremuri îndepărtate, ca să nu amintim în acest sens decât câteva nume binecunoscute: Zalmodegikos, Zoltes, Rhemaxos, Oroles etc. La adăpostul pretextului că oferă protecția lor armată cetăților de pe litoral, aceștia îi obligau pe greci să le plătească însemnate sume de bani, preferate fiind monedele de aur χύσοι. Osebit de aceștia, Burebista care țintea desigur să-și acopere și necesități financiare, nutrea prin excelență un plan politic superior, integrat programului său militar, acela de a-și întări flancul răsăritean al recentei sale alcătuiri statale, întinzându-și granițele spre răsărit și miazăzi la Dunărea de Jos, printre triburile congenere.

Analiza documentelor de care dispunem, duce la concluzia că el a fost prezent în cuprinsul regiunii dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, cel mai devreme în anul 55 a.H. În preabinecunoscutul decret în cinstea lui **Acornion** din **Dionysopolis**, abilul diplomat de serviciile căruia a beneficiat marele rege în raporturile sale cu alte căpetenii locale sau cu romanii, aflăm știri de natură să lămurească aspecte istorice necunoscute. În textul decretului onorific citim că regele getodac este stăpânitorul "ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre" și "cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Thracia" (Syll^{3}, 762 = IGB, I^{2}, 13, 22-25). Ușor de înțeles că aceste "ținuturi" sunt cele ale getodacilor din nordul fluviului și ale tracilor din sudul aceleiași artere de apă, stăpâni aici din vremuri care urcă în negura timpurilor.

Decretul dionysopolitan datează din perioada imediat următoare anului 48 a.H., când Acornion a fost delegat pe lângă Pompei să încheie o înțelegere cu acesta în numele regelui geto-dac, a cărui prezență pe litoralul occidental al Pontului Euxin devenise demult o realitate. Când anume s-a întâmplat aceasta? Data apariției sale în Dobrogea, poate după ce făcuse mai multe incursiuni în răsăritul Daciei, împingându-i pe bastarni și sarmați, poate fi apreciată în funcție de o știre dată de Dio Chrysostomul, potrivit căreia putem cir-

cumstanția anul când este cucerită cetatea Olbia de la Gurile Bugului, în nordul Pontului Euxin: "Orașul Boristeniților nu mai are o mărime potrivită cu vechea sa glorie - scrie istoricul nostru exact la trecerea dintre sec. I și II p.H. - din pricina deselor cuceriri și a războaielor. Deoarece este așezat de atâta vreme în mijlocul barbarilor și chiar în mijlocul celor mai războinici (orașul) este mereu hărțuit de războaie și a fost adeseori cucerit (de dușmani). Nu mai departe de acum una sută cincizeci de ani, geții au luat atât orașul Boristene, cât și alte cetăți așezate pe țărmurile Pontului Stâng, până la Apollonia". (Dio Chrysostomul, XXXIV, 4). În sprijinul acestei datări și a distrugerii cetății Olbia de către geți pledează și un document epigrafic, mai exact, un decret olbiopolitan în cinstea lui **Nikeratos**, unde se consemnează: "dușmanii care se adunaseră de peste tot împotriva orașului". Aceasta o punem în legătură cu atacul burebistan, când s-au asociat daco-geților nenumărate cete de nemulțumiți între care însă vom ghici prezența bastarnilor, sarmaților etc. Poate că regele ajunsese la Olbia, fiind la capătul cuceririlor sale din răsăritul Daciei, unde a supus nenumărate seminții: "prima parte a întregii regiuni ce se întinde la nord între Istru și Boristhenos (Olbia) este pustiul geților. Apoi vin tyrageții, iar după ei sarmații iazigi și cei care se numesc regali apoi urgii" (Strabon, **Geogr.**, VII, 3, 17). Din alte izvoare înțelegem că în aceeași arie geografică de la est de Carpați, îi aflăm pe costoboci, carpi, bastarni și sarmați (Ptolemaios, **Geogr.**, III, 8, 1-3).

Deci, după ce Burebista și-a asigurat stăpânirea în stânga Dunării, începe campania sa pontică, în anul 55 a.H., prin cucerirea Olbiei, la Gurile Bugului. Nu știm dacă ordinea de cuceriri ale cetăților hellenice, de la nord la sud, va fi fost una de succesiune geografică. Poate în împrejurările în care se pregătea să cucerească neamurile din nordul Gurilor Dunării să fi avut loc ambasada lui Acornion în sudul Moldovei de astăzi, trimis de dionysopolitani pe lângă un dinast puternic de aici, pentru a-i câștiga bunăvoința în favoarea concetățenilor săi. După toate raționamentele, "regele" la care va fi efectuat vizita Acornion, era altcineva decât tatăl lui Burebistă, un "basileu" care conducea o formațiune statală aici. S-a presupus că acest dinast se afla în capitala sa **Argedava**, localitate care în disputa istoricilor s-a încercat a fi localizată cât mai corect și a fost căutată în mai multe părți ale țării. Mai recent însă un document epigrafic descoperit la Histria, un mic altar votiv datat în sec. II p.H., în vremea împăratului Marcus Aurelius, conține numele unui **vicus Arcidava** - sau **Argidava**, ceea ce ne duce cu gândul la reședința vizitată de Acornion. Epigrafa, provine din teritoriul rural al cetății de pe malul lacului Sinoe și ar putea

înlesni identificarea localității căutată de noi undeva în nordul Dobrogei, așa cum de altfel, mai de mult, unii istorici intuiseră deja. Acel **vicus Arcidava** menționat în epigrafa amintită, ar putea fi acea,îndepărtată în timp, reședință din vremea lui Burebista, redusă în epoca romană la condiția unei modeste localități.

În scurtă vreme după ce energicul Burebista a cucerit Olbia se consemnează integrarea în regatul său a întregului litoral apusean al Mării Negre. Se pare că de la Gurile Bugului s-a îndreptat către Limanul Nistrului, la **Tyras** și apoi, cucerește una după alta (?) salba orașelor hellenice în care se înșiruie Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessos, Messembria și Apollonia. De bună seamă teritoriile rurale ale tuturor acestor orașe - χῶραι - devin posesiuni getice, localnicii acceptând fără șovăire prezența congenerilor lor din stânga Dunării, veniți aici nu pentru supunerea lor, ci pentru cea a grecilor.

Cum se va fi săvârșit cucerirea șiragului de orașe litorale n-avem cum afla, ci doar deduce. Aproape sigur, dintre toate, Acornion va fi dobândit pentru orașul său, Dionysopolis, favoarea cuceritorului de a-l cruța, deschizându-i porțile și primindu-l cu prietenie. În ceea ce privește însă celelalte colonii, documentele fie că lipsesc cu desăvârșire, fie cele puține care ar putea fi luate în considerare, ne dau informații indirecte, iar altele sunt adesea interpretate neconform cu realitățile istorice.

Unele dovezi arheologice și epigrafice culese în timpul a mai multor campanii de săpături arheologice la Histria, vin să ne ajute la înțelegerea unor evenimente dramatice, privind mijlocul veacului I a.H. În cunoscuta "zonă sacră", starea de ruină a unor edificii altădată mărețe, descoperite de către V. Pârvan și de alți cercetători de mai târziu, toate plasate într-un context stratigrafic în care abundă cenușa, cărbunele, fragmente ceramice și de construcții, indică legătura lor cu evenimentele datorate atacurilor daco-getice ale lui Burebista. Într-adevăr, la templul lui Zeus și la altarul din vecinătate, la templul Afroditei, precum și în preajma celorlalte construcții aferente, urmele unui mare incendiu sunt evidente. Oricum, trebuie semnalat că în "această zonă sacră" a cetății au fost descoperite, alături de dovezile culturii grecești, fragmente ceramice getice și sarmatice într-un nivel arheologic datat în sec. I a.H.

Dezastrele semnalate aici se lasă apoi întrevăzute într-un celebru document epigrafic datat în aceeași vreme. Este decretul în cinstea lui **Aristagoras, fiul lui Apaturios**, un binefăcător histriot care a meritat onorurile pentru faptele sale caritabile față de concitadini, într-o perioadă de mare restriște : "... la întoarcerea în patrie - din bejenia la

care i-au silit cuceritorii geto-daci - după nenorocirea abătută asupra orașului, când cetatea n-avea ziduri, iar locuitorii se găseau din nou în primejdie împreună cu nevestele și copii, însărcinat de cetățeni cu refacerea zidurilor, a luat cu bărbăție și devotament întreaga supraveghere a lucrărilor, fără să se sustragă ostenelii trupești ..." (ISM, I, nr. 54, p. 138-147).

Nenorocirea abătută asupra orașului implică, după cele mai avizate păreri ale istoricilor, cucerirea geto-dacică a lui Burebista, care conform practicilor mai vechi ale altor căpetenii locale, va fi lăsat în cetate detașamente de ale sale și va fi obligat locuitorii, atâți câți vor mai fi rămas între ziduri, să plătească un tribut și să furnizeze bunurile necesare noilor veniți, pentru șederea lor acolo. Și, tot așa de clar exprimă mai departe textul inscripției: "Trei ani mai târziu, ca urmare a samavolniciilor barbarilor ce continuau să stăpânească ținutul, cetățenii găsindu-se din nou în situația de a nu avea preot al lui Apollon Tămăduitorul, întrucât averile particulare erau secătuite, Aristagoras ...".

Deci, documentul histriot astfel tradus, aduce în prim plan imaginea distrugerilor săvârșite de "barbari" (geto-dacii lui Burebista). Eforturile lui Aristagoras, înseamnă tot atâtea demersuri pentru a scoate cetatea și pe locuitorii săi din marasmul în care decăzuseră și pentru a alina suferințele concetățenilor, servindu-i cu posibilitățile sale bănești, dar ajutându-i și în plan religios (fiindcă numai cineva cu dare de mână putea ocupa o importantă funcție sacerdotală în cetate).

Dacă așa stau lucrurile la Histria unde am beneficiat de o mai largă posibilitate de reconstituire a faptelor, în schimb pentru celelalte orașe mai de la sud situația este mult mai precară. Inscripțiile de la Tomis, Callatis și Odessos, ce păreau să facă aluzii, eventual, la evenimentul în discuție, sunt contestate de cercetători. Despre Messembria există o inscripție în care se menționează clar că trei strategi s-au remarcat "conducând oastea în războiul împotriva lui Burebista". Despre Apollonia, ultima dintre orașele care au intrat în stăpânirea lui Burebista, și ea pare să-și fi deschis larg porțile cuceritorului.

Stăpânirea sud-dunăreană a lui Burebista, adaugă statului său un vast teritoriu, granițele fiind marcate la răsărit de Pontul Euxin, la nord de Carpații Păduroși, spre apus și nord-vest hotarul îi era fixat de Dunăre și Morava, în sud Munții Haemus (Caesar, **De bello Gallico**, VI, 25; Strabon, **Geogr.**, VII, 31, 1). **Sciția Mică** cuprinsă între regiunile din nordul Gurilor Dunării, Pontul Euxin la răsărit și ținuturile tracice din miazănoapte, rămâne în această alcătuire statală până la sfârșitul vieții celui care a constituit-o. Este realitatea geografică care a deter-

minat pe autorii decretului în cinstea lui Acornion al lui Dionysios din Dionyspolis să precizeze în decret că Burebista este "cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia, stăpân al ținuturilor de dincolo și de dincoace de fluviu". Astfel s-a ajuns la o învecinare a regatului geto-dac cu Grecia de Nord, într-un moment crucial pentru istoria Romei: când se produceau disputele înverșunate dintre Caesar și Pompei pentru supremație la Roma. Burebista a văzut în Pompei pe generalul atotputernic, cu șanse aproape sigure de izbândă în conflictul armat ce avea să se desfășoare curând. De pe urma acestuia întrevedea unele avantaje militare și politice pe care le-ar fi putut dobândi pentru uriașul său stat. Deci, Burebista conștient de aceată realitate, îl trimite în ambasadă la Pompei, aflat atunci la Heraclea Lyncestis (pe teritoriul Macedoniei) pe iscusitul Acornion, chiar în ajunul războiului ce se va desfășura în anul 48 a.H., hotărâtor pentru cei doi protagoniști ai scenei politice romane. Înțelegem că Burebista îi va fi oferit lui Pompei ajutor militar geto-dacic, "trupe, arme, hrană și alte lucruri trebuincioase", spune izvorul antic (Appian, **Războaiele civile**, IX, 51). Toate acestea în schimbul unor avantaje care nu pot fi decât de ordin politic, deși în această privință nu avem nici un fel de indiciu.

Dar în bătălia de la **Pharsalos**, din 9 august 48 a.H., în Thessalia, unde generalul roman s-a bucurat de sprijinul unor regi traci, dar unde se pare că Burebista n-a mai apucat să participe, Caesar a ieșit câștigător. Genialul biruitor, a aflat, desigur, de pregătirile geto-dacilor să participe la bătălie, fapt care i-a întărit, odată mai mult, convingerea că pericolul dacic trebuie lichidat. El considera că a venit momentul să cucerească Dacia mult întinsă și înstărită de către conducătorul său. În acest sens pledează mărturii ale unor istorici antici: "... făcuse pregătiri militare cu intenția de a întreprinde o expediție împotriva parților, urmărind ca, după supunerea acestora să înconjoare Pontul de lângă Marea Caspică și prin Caucaz să intre în Sciția, să străbată ținuturile învecinate cu Germania și Germania însăși și să se întoarcă în Italia pe la celți" (Plutarch, **Viețile paralele**, Caes.). Mai precis în redarea planului lui Caesar se exprimă alt mare istoric: "Caesar se gândi să facă o mare expediție împotriva geților și parților, intenționa să-i atace mai întâi pe geții vecini, un neam oțelit în lupte și iubitor de război. Împotriva parților mergea ca să-i pedepsească pentru călcarea jurământului față de Crassus" (Appian, **Războaiele civile**, II, p. 51).

Dar și Caesar și Burebista dispar de pe scena politică europeană: primul este asasinat la Idele lui Martie (15 III) ale anului 44 a.H., în forul roman, cel de-al doilea, asasinat și el, cam tot atunci, în condiții pe care nu le cunoaștem, dar le putem bănui: victimă a unei conjurații proromane alcătuită din membri ai aristrocrației geto-dace.

CAP. VII. DOBROGEA SUB DOMINAȚIE ROMANĂ: 29-28 a.H. - SFÂRȘITUL SEC. III p.H.

INSTAURAREA STĂPÂNIRII ROMANE ȘI EVENIMENTELE DIN DOBROGEA ÎN SEC. I-III p.H.

Spațiului tradițional geto-dacic i s-au adăugat în vremea lui Burebista noi teritorii, astfel că hotarele extinse aveau drept repere la miazăzi lanțul munților **Haemus**, în nord Carpații Păduroși, la răsărit malurile Bugului și la apus Cadrilaterul Bohemic. Sfârșită pe neașteptate în jurul anului 44 a.H., epopeea burebistană s-a dovedit neviabilă. Vasta întindere a conglomeratului statal geto-dac s-a fărâmițat brusc, urmașii disputându-și moștenirea desfăcută mai întâi în patru și mai apoi în cinci părți, totul în condițiile social-economice ale timpului, date de organizarea triburilor din spațiul carpato- danubiano-pontic. Pământul cuprins între Dunărea de Jos și Marea Neagră se va integra total ariei geografice locuită de aceiași congeneri, într-o perioadă scurtă (anii 55-44 a.H.) dar semnificativă. Aici, sunt identificate în izvoarele literare mai multe căpetenii tribale - βασιλεῖς - dezbinate, și lipsite de capacitatea militară atât de necesară pentru evenimentele care vor urma. Pe litoral însă, orașele grecești scăpate de teama catastrofelor similare celor produse de recenta cucerire geto-dacă, vor începe o evoluție economică nouă.

Dinaștii locali vor fi reluat cu grecii raporturile normale din moment ce în teritoriile rurale ale Histriei, Tomisului și Callatidei, lucrate cu localnicii reduși la stare de servitute, găsim dovezi ale schimburilor comerciale intense (amfore, ceramică diferită, monede etc.), și uneltele muncii și trudei acestora.

Ce se va fi întâmplat, în chip concret, pe pământul dintre Dunăre și Pontul Euxin, după dispariția lui Burebista și până la începutul celui de-al treilea deceniu, 29/28 a.H., din ultimul veac al erei păgâne, este mai greu de stabilit, dar putem totuși reconstitui unele aspecte legate de recrudescența stârnită de tendințele romane de a-și stabili fruntariile la Dunărea de Jos.

Peninsula Balcanică constituie încă de la sfârșitul sec. III a.H., obiectiv de acaparare romană. Nord-vestul Peninsulei va fi treptat-treptat cucerit de romani. Prima operație a cohortelor romane la Dunăre se va face în anul 74 a.H, când proconsulul Macedoniei C. **Scribonius Curio**, îi bate pe dardani, în apropierea Porților de Fier (**Florus** I, 39, 6). În anul 49 a.H., se va constitui aici provincia de sine

stătătoare, **Illyricum**. Între anii 9-12 p.H., sunt cucerite la Dunărea Mijlocie teritorii aparținând triburilor panonice care, după repetate răscoale reprimate de viitorul împărat Tiberius, sfârșesc prin a fi incluse Illyricului. Acesta, în anul 9 p.H., se împarte în **Illyricul Superior** (Dalmația) și **Illyricul Inferior**, viitoarea Pannonie. În fața nenumăratelor lor răscoale, Augustus duce o politică dură, prin energice intervenții militare efectuate între anii 35-33 a.H., 12-7 a.H., și 6-9 p.H.: "Biruind neamurile pannonilor, cu care până în zilele mele nici o oaste romană nu se măsurase vreodată, ... le-am supus poruncilor poporului roman, împingând hotarele Illyricului până la malul râului Dunărea". Se realiza astfel o primă prezență romană efectivă la Dunărea de Mijloc, în imediata vecinătate a Daciei, de-acum direct amenințată la granițele sale.

Pe de altă parte, din sud, creștea același pericol. Dacă la mijlocul veacului II a.H., Macedonia și Grecia deveniseră deja provincii romane (prima în 148 a.H., secunda în 146 a.H.), în care însemnate orașe ca Dyrrachium, Pella, Phillippi, Cassandreia, Thssalonic, ș.a. constituiau tot atâtea focare de civilizație, teritoriul trac dintre Haemus și Dunărea de Mijloc și de Jos rămâne numai dependent de Roma, sub forma unui stat clientelar. Triburile bessilor, dardanilor, dentheleților, triballilor, moesilor etc., ce locuiau acest spațiu, vor fi permanent angajate în conflicte cu Roma, baza constituind-o Macedonia. Către a doua jumătate a sec. I a.H., proconsulul acestei provincii, **Marcus Licinius Crassus**, este angajat într-un violent conflict cu dacii asociați cu bastarnii, care-i atacaseră pe dentheleți susținuți de romani. Generalul, venit în ajutorul acestora își face simțită prezența în zona moesică într-o localitate "puternic întărită", unde-i lichidează pe bastarni. Mențiunea lui Dio Cassius ... πρὸς Κεδρῷ Ποταμῷ a îndemnat pe unii istorici români să creadă că râul menționat de istoricul antic, ar putea fi Kerbos, de lângă actuala Mangalie - lacul **Limanu** de astăzi - numit la acea vreme **Cerbatis** sau **Acerbatis**, care de-alfel este și prima denumire a Callatidei.

M. Licinius Crassus se află de-acum în Sciția Mică, unde găsește mai multe căpetenii dezbinate, moștenitoare ale unei părți din teritoriul cuprins între Dunărea de Jos și Pontul Euxin care nu de multă vreme aparținuse lui Burebista. Victoria de la **Cerbatis (Acerbatis)** este dobândită de romani cu ajutorul lui **Roles**, a cărui stăpânire se afla în sud-vestul Dobrogei. La scurtă vreme după succes, în anul 28 a.H., bastarnii sunt înfrânți din nou, iar Roles se bucură de răsplata Romei - devine "**amicus et socius populi Romani**". Poate tocmai pentru că a pactizat cu romanii, înlesnindu-le înaintarea în regiune, Roles va fi

atacat de o altă căpetenie consingenă, **Dapix**, undeva în centrul **Sciţiei Mici** unde conducea o formaţiune statală identică celeilalte: "Pe când înfăptuia acestea - spune izvorul - îl cheamă în ajutor pe Roles care se afla cu Dapix, regele unor geţi. Crassus porni să-l ajute. El aruncă cavaleria vrăjmaşilor peste pedestrimea lor".

Aflăm apoi că Dapix a fost asediat într-o fortăreaţă unde mulţi deai săi au fost ucişi, după care "Crassus - spune Dio Cassius - s-a îndreptat apoi spre peştera **Keiris**. Geţii refugiaţi acolo au fost zidiţi de vii".

Dispariţia lui Dapix dă posibilitatea lui Crassus să atace pe cel deal treilea şef local, aflat în nordul Dobrogei, **Zyraxes**, pe care-l asediază în reşedinţa sa **Genucla**: "(Crassus) a pornit apoi împotriva **Genuclei**, cea mai puternică întăritură a lui Zyraxes, căci auzise că se aflau acolo steagurile luate de bastarni de la Caius Antonius (Hybrida), lângă cetatea histrienilor. Asediind Genucla - în acelaşi timp de pe uscat şi de pe Istru, deoarece era durată lângă apă - în scurtă vreme o cuceri, dar cu multă osteneală, deşi Zyraxes nu era de faţă". Zyraxes plecase spre nord, la "sciţi", de unde nu s-a mai întors.

Astfel, între anii 29/28 a. H., Μικρὰ Σκυθία este cucerită în întregime de data aceasta şi pentru totdeauna, de către romani, fapt pentru care proconsulul Macedoniei avea să primească la Roma răsplata binemeritată.

Litoralul cu străvechile sale oraşe comerciale, au pactizat cu romanii din motive explicabile: îşi aflau în sfârşit scutul protector care să le garanteze securitatea şi o viaţă comercială profitabilă, atât de necesară după gravele încercări prin care trecuseră în ultima vreme. De acum se pare că datează, în sfârşit, tratatul de alianţă dintre Roma şi Callatis, aplicându-se în litera sa. Cunoscutul **foedus**, consfinţeşte legătura ce se stabileşte între Callatis şi Roma (populus Callatinus şi populus Romanus). Cetatea dorică şi Roma se legau să se ajute reciproc în caz de atac străin, şi desigur, să colaboreze şi sub alte raporturi (textul tratatului, în limba latină, este mult vătămat ca să se poată înţelege toate stipulaţiile sale). Exemplul cetăţii dobrogene, va fi fost indiscutabil urmat şi de celelalte surori dinspre nord, Tomis şi Histria, ceea ce asigură Romei de-acum o prezenţă sigură pe litoralul vest-pontic. Îşi va lua în acest timp graniţa la Gurile Dunării, împlinire mult râvnită în plan economic şi strategic. Aceasta cu atât mai mult cu cât operaţiile sale militare şi demersurile diplomatice ulterioare, tindeau să înconjure prin prezenţa sa autoritară întregul Pont Euxin - ceea ce va reuşi cu timpul.

Sciţia Mică rămâne de-acum un factor determinant în procesul de romanizare în această parte de lume în care etnia de bază geto-dacică

asociată cu numeroase elemente alogene, formează o masă receptivă pentru coloniștii veniți din cuprinsul întregului stat roman de la începutul principatului. Se va forma o platformă de sinteze culturale, etnice, economice etc., ca focare de civilizație romană, ale căror dense iradieri în spațiul nord-dunărean, vor așeza structuri noi materiale, spirituale, culturale și lingvistice.

Ultimele două-trei decenii ale erei păgâne și primii ai celei creștine, produc o adevărată metamorfoză structurală în viața social-economică și politică la Dunărea de Jos. Cuceritorii aduc cu ei întregul cortegiu al schimbărilor de natură să transforme regiunea într-o provincie romană, autentică.

După incursiunile lui Marcus Licinius Crassus, ostilitățile nu vor conteni. Cei mai virulenți adversari, geții, bastarnii și sarmații își vor continua atacurile conduși de ideea înlăturării unei stăpâniri care se anunța dură și dăunătoare lor. Sarmații, așezați nu de multă vreme în nordul Gurilor Dunării și în Ucraina de azi, atacă Thracia în anul 16 a.H., și cu mare greutate consulul **L. Taurus Rufus** reușește să-i învingă și să-i arunce în nord, peste fluviu. Atacurile lor se vor repeta mereu. Pentru a face față mai bine acestor permanente primejdii, romanii se organizează, își pun la punct administrația și își trimit legiunile în zonă. Se creează provincia imperială **Moesia**, care are în frunte un legat de rang consular; aceasta pe fondul preexistent al Illyricului. Are un prim guvernator, cunoscut din izvoare, **A. Caecina Severus**. În partea sa mai răsăriteană, limitrofă Dunării, întinsă de la **Ratiaria** (Arcer) și până la **Oescus** (Ghighen), acolo unde primejdia dacă era mai mare, se creează o **praefectura**, în frunte cu un **praefectus (civitatium et Treballiae)**. Se punea astfel la punct un prim front de apărare, greu de străpuns de către daci.

Cât privește Scythia Mică, Crassus o va fi încredințat inițial aliatului său Roles, dar mai apoi aceasta a revenit odrișilor-thraci, al căror regat era măcinat de lupte dinastice pentru putere, și de partaje de natură să le slăbească forța de rezistență, deși Augustus făcea mari eforturi să-i țină în frâu. Scindată în două, partea de răsărit va reveni regelui Cotys; rege cult și rafinat, el însuși poet, Cotys avea să stabilească legături amicale cu Ovidius, nefericitul cântăreț al "iubirilor gingașe", trimis de Augustus în exil la Tomis, unde rămâne din anul 9 până în 17 p.H., stingându-se din viață aici. Opera de exil a lui Ovidiu constituie bază de informație și de reconstituiri privind Dobrogea de curând intrată sub dominație romană.

Opera scrisă în exil de Publius Ovidius Naso are pentru istoria României, o importanță cardinală: oameni, locuri, întâmplări etc., totul

se încheagă într-un izvor istoric de primă mărime pentru înțelegerea mai bună a modului de viață al strămoșilor noștri geto-daci. "Soarta a vroit - scria Vasile Pârvan în 1923 - ca marele poet latin Ovidiu să fie cel dintâi roman, care să traiască în părțile noastre (...) o viață de cetățean deplin: ca soldat, ca magistrat, ca scriitor (...). În cele două culegeri de poezii ale sale scrise la Tomis și păstrate întregi, numite **Tristele** și **Ponticele** (...) Ovidiu ne dă știri de preț asupra tulburărilor, neorânduielilor și predăciunilor barbare din Sciția Mică".

Scrisorile din exil, **Tristia** și **Epistolae ex Ponto**, oferă mărturii prețioase referitoare la locul și oamenii din ținutul getic, în mijlocul cărora Ovidiu și-a petrecut aproape nouă ani din viață și unde și-a aflat și sfârșitul; perioada tomitană este cuprinsă deci între anii 9-17 p.H. Ca să stabilim valoarea de document istoric, trebuie avut în vedere împrejurările în care poetul le-a alcătuit. Sunt scrieri ale unui poet condamnat să trăiască la marginile lumii civilizate de atunci, într-un ținut cu clima prea aspră pentru un meridional delicat și sensibil, în mijlocul unei populații prea puțin dispusă la comunicativitate cu un străin venit tocmai din capitala imperiului, Roma. În ciuda eforturilor sale de a adapta realitatea la stările lui sufletești, poetul nu pierde aproape niciodată viziunea obiectivă a realității. Bogata-i imaginație se împletește cu un fin spirit de observație, care înregistrează cu precizie ce este mai caracteristic pentru locurile și oamenii în mijlocul cărora trăiește. Prin insistența cu care sunt tratate, unele din aceste observații devin motive literare, pe care le vom releva în parte, pentru o mai justă apreciere a lor.

Despre locul exilului, Ovidiu scria încă înainte de a sosi la Tomis; îl va relua mai apoi, ceea ce face ca ideea obsesivă să îmbrace la început un aspect general, cu elemente fanteziste și exagerate atunci când înșiră numiri geografice ca **Bosforul Cimmerian**, râul **Tanais** și **Lacul Meotic**:

"Eu sunt acum în țara de lângă Ursa-Mare,
Pe țărmuri înghețate de gerul cel cumplit.
Și Bosporu-i pe-aice și Tanais și Lacul
Meotic; alte nume abia dacă le știi"
(Trist. III, 4, 47-50)

Ca să nu mai vorbim de afirmația:

"Vai ! cât de aproape-i Pontul de Styxul cel Cumplit !"
(Pont. III, V, 56)

Că Ovidiu cunoaște, în fond, plasarea exactă a locului de exil, o dovedesc numeroasele variante pentru desemnarea teritoriului din **Pontul Stâng**, denumire curent folosită la Roma când se are în vedere

apărarea și protecția acestei regiuni de graniță a Imperiului: "țărmul cel sălbatic al Pontului", "Pontul cel barbar", "Pontul ars de ger" sau "Pontul cel cu nume așa de înșelător".

Concludente încă sunt raportările la fluviul Istru; Ovidiu declară adesea:

"Zvârlit aci-ntre dușmani, dureri cumplite sufăr,
Ca mine-așa departe nu-i nimeni urgisit.
Trimis aici, la Istrul cu șapte guri, eu singur,
Îngheț, sub Ursa Mare, de frigul cel cumplit."
(Trist., II, 189)

Poetul se consideră "surghiunit la Istru" (**Pont.** III, 4, 9) și în "ținutul unde Istrul cel larg se unește cu apele mării" (**Trist.**, V, 7, 1-2); geții din Dobrogea sunt cei cuprinși între Pont și Istru (**quos Pontus et Hister habet; Pont.**, III, 2, 44) și în sfârșit, "fluviul Istru este hotarul de apărare al lumii controlate de romani". (**Trist.**, III, 10, 7).

În viziunea poetului, izvorâtă din realitățile zonei, mediul geografic se acordă, firesc, condițiilor climaterice, ceea ce desprindem din conotațiile: "marea înghețată" (**Trist.**, III, 10, 39), "iarna cea aspră" (**Trist.**, III, 10, 44), "crivățul care șueră" (**Ibidem**, v. 45), de "forța sălbatecă a crivățului" (**Ibidem**, v. 51) și "vânturi uscate" (**Ibidem**, v. 53) etc. Înțelegem dar că exilul său se petrece într-un ținut înghețat, zguduit de furia vânturilor și de furtuni cu grindină. În realitate climatul de aici este temperat-continental, dar pentru gingașul poet frigul este veșnic și cumplit în comparație cu ambianța de la Roma, unde trăise. Imaginile pot fi cutremurătoare dacă nu am avea în vedere și o anumită încărcătură de subiectivitate evidentă:

"Nici cerul, nici pământul, nici aerul, nici apa,
Nu îmi priesc și trupul mi-i lânced tot mereu;
Ori că se molipsește de-a sufletului boală,
Ori locul însuși este o pricină de rău".
(**Trist.**, III, 8, 23)

Având în memorie imaginile pământului natal din țara Pelignilor cu Sulmona pe care a iubit-o atât de mult, Ovidiu constată că se află într-o regiune care nu-i bogată nici în roade, nici în struguri; câmpurile sunt goale, fără frunze și arbori. De-altfel aceștia sunt rari și neroditori. Câmpiile sunt acoperite cu tristul pelin, pământul este amar (**Pont.**, III, 9, 3-7 și 8, 16) și barbar (**Trist.**, III, 1, 7).

Accentele sunt voit exagerate; ele aveau menirea să demonstreze celor de la Roma, mediul arid și ostil pe care era obligat să-l suporte din ordinul Caesarului. Este prea bine cunoscut că economia la Dunărea de Jos s-a bazat întotdeauna pe agricultură și creșterea ani-

malelor, pe priceperea localnicilor de-a smulge pământului tot mai multe roade. Poetul însuși ne oferă imaginea locuitorului obligat să țină o mână pe coarnele plugului și cu cealaltă arma de apărare:

"Ades pe străzi culegem săgeți înveninate,
Ce vin de peste ziduri; de-aceea rareori
Cuteaz-un om să iasă la câmp; nefericitul,
C-o mână e pe armă, cu cealaltă pe plug!"
(Trist., V, 10, 21-24)

Meșteșugul agriculturii îi creează adesea iluzia că el însuși ar dori să devină, în condiții mai sigure de viață, "un priceput agricultor sau păstor" (Pont., I, 8, 49-62). În alte versuri vorbește de boii sarmatici (Trist., III, 10, 34), de cai, oi, cu lâna aspră (Trist., III, 8, 9), în general de "bogății mici ca la țară, vite și care ce scrârțâie și avutul ce-l are un locuitor sărman" (Trist., III, 10, 59-60).

Este impresionat de caracterul sălbatec și războinic al oamenilor din partea locului (Trist., III, 11, 13); cruzimea și sălbăticia devin clișee la care poetul va apela frecvent pentru a-i impresiona pe destinatarii scrisorilor sale. Dincolo de aceste note, voit exagerate, aflăm și un portret fidel al tipului uman, local: glas aspru, chip sălbatec, părul și barba netunse (Trist., V, 7, 18), îmbrăcat în piei de animale și pantaloni cusuți pentru a se apăra de geruri (Trist., III, 10, 19); poartă tolbă, arc și săgeți (Trist., V, 7, 15-16) și cuțitul la șold (Trist., V, 719-720) și este deprins a îndura mult timp setea și foamea: "și ei știu să rabde de foame și de sete" (Pont., I, 2, 87).

Femeile nu sunt deprinse cu arta zeiței Palas:

"Și oile de-aice dau lână - așa de aspră,
Iar fetele din Tomis nu se pricep la tors,
Aici, la noi, femeia își macină făina,
Urciorul greu de apă și-l duce ea pe cap"
(Pont., III, 8, v. 9-12)

Șederea sa la Tomis, îi prilejuiește o profundă cunoaștere a oamenilor din partea locului, dar și de la nordul Dunării. Neamurile cele mai frecvent întâlnite în versurile sale sunt geții, sarmații și sciții. Nu întotdeauna Ovidiu are în vedere o departajare a lor, sigură; într-o scrisoare, de exemplu, referindu-se la locul de exil, îi dă drept coordonate țărmul getic, țărmurile sarmatice și Istrul scitic (Trist., V, 1-2; 13; 21). La Tomis se plasează între sarmați; vorbește de marea scitică (Trist., V, 2, 62), de regiunea sciților și de ogoarele getice (Pont., I, 1,3), în sfârșit despre geți și sciți (Pont., III, 7, 19 șo 7, 30).

Risipa de etnonime are și valoare poetică; toate sunt adjective și corespund doar parțial componentelor etnice de bază din regiunea

Dunării de Jos. Chiar dacă sunt cele mai frecvente în zonă, cele trei componente, geți, sarmați și sciți, sunt de valori inegale. Oricum, Ovidiu știa foarte bine care este elementul etnic de bază, fapt reflectat în chiar versurile sale; el este trimis din Roma "pe meleagurile îndepărtate ale geților" din Pontul Stâng, și face în același timp o delimitare geografică clară:

"Nimic de-aici în colo! Doar frigul și dușmanul!
Și marea cu talazul de ger înmărmurit.
Pe țărmul stâng de-aice tot Roma e stăpână,
Bastarnii și sarmații sunt chiar vecinii ei:
Aici este cel din urmă hotar sub legea Romei".

(Trist., II, V, 195-199)

Se insistă asupra geților - cei mai numeroși și activi - apoi, geți alături de sarmați (Trist., III, 3), sarmați, bessi și geți (Trist., III, 10), bessi și geți (Trist., IV, 1), sciți și geți (Trist., IV, 6), geți și sarmați (Trist., IV, 10), greci și geți (Trist., V, 7) etc. Geții sunt prezenți în interiorul cetății, în amestec cu grecii, dar apar și în imediata apropiere a orașului: "țărmul ține mai mult de geții nedomoliți" (Trist., V, 7, 12) și la adresa lor folosește adesea calificative puțin măgulitoare: sunt duri și lipsiți de omenie (Pont., I, 5, 66); cruzi, sălbateci, nesupuși etc. Mai periculoși chiar, sunt geții din stânga Dunării, cei care trec fluviul și deseori amenință pacea regiunii. Ținutul lor ajunge la "cruzii sarmați" (Trist., V, 3,8).

Sarmații, amintiți deseori, devin chiar loc comun în poezia sa, înfățișați drept dușmani recenți ai Romei, cei care dau starea de nesiguranță a locurilor: "neam de oameni sălbatici" (Trist., III, 10, 5), călăreți și purtători de tolbă ca și geții, buni luptători cu lancea (Pont., I, 3, 60), cu limbă diferită de cea a geților (Trist., V, 12, 58).

Analiza textelor ovidiene din exil, ni-i relevă totuși în număr redus, oricum, înaintea sciților, cunoscuți ca infiltrați mai de mult în regiune. Sunt notați ca "popor" (Trist., IV, 47) sau "neamuri" (Trist., V, 10, 48), iar prezentarea regiunii ca "scitică" are numai valoare pur poetică. La data când scria poetul, sciții fuseseră deja asimilați de populația locală. Celelalte populații semnalate în elegiile exilului, precum iazigii, bessii, odrisii, bastarnii, reprezintă entități etnice nesemnificative. Grecii însă, constituie elementul cultivat, opus "barbarilor", dar și aceștia, cu timpul ajung să se "barbarizeze". După Ovidius, limba greacă a devenit și ea barbară din pricina accentului ei getic (Trist., V, 7, 51-52). Ideea că eventual cetatea, s-a "getizat", fără să fie îndepărtată total, nu poate fi decât expresia pătrunderii treptate aici, a elementelor autohtone și răsturnarea echilibrului de forțe în favoarea geților:

"Rău te-ngrădești cu zidul, dar chiar și înăuntru
Duci frica unor barbari amestecați cu greci.
Doar barbarii de-a valma cu noi își duc viața:
Mai mult de jumătate din case le au ei".
(Trist., V, 10, v. 27-30)

sau:

"Vrei tu să afli, poate, și cine-s tomitanii
Și cel fel de năravuri se văd în jurul meu?
Cu geții în amestec sunt grecii de pe-aice,
Dar geții cei sălbateci îi covârșesc pe greci".
(Trist., V, 7, 9-12)

Sunt realități documentare din vremea începuturilor stăpânirii romane la Dunărea de Jos, când se exercita încă mandatul de autoritate politică al tracilor odriși:

"Haec est Ausonio sub jure novissima vixque
Haeret in imperii margine terra tui"
....
"Aici este cel din urmă hotar sub legea Romei
Și el abia-i hotarul imperiului tău"
(Trist., II, v, 199-200)

Precizarea, atestă clar anexarea timpurie a regiunii între limitele Imperiului Roman, la o dată care trebuie să fi premers cu foarte puțin anului în care poetul a sosit în exilul tomitan. De aici decurge și starea geților "nesupuși pe deplin" (Pont., III, 4, 92) cât și atitudinea lor față de Roma, fiindcă "nu se tem de armele soldatului ausonic" (Pont., I, 2, 83-84).

În aceste condiții au loc cele două atacuri ale geților transdanubieni: unul la Aegyssus, celălalt la Troesmis. Primul se pare că s-a produs în anul 12 p.H.; Ovidiu se referă la el în două rânduri: în epistola către Severus (Pont., 7,8) și în cea adresată centurionului primipilar Vestalis, participant la luptele date pentru ocuparea cetății (Pont., IV, 7).

"Ca tu s-ajungi la cinstea de primipil, Vestalis,
A trebuit prin multe pericole să treci.
....
O spune chiar și Istrul, a'căruia talazuri
Le-a inroșit cu sânge de get chiar mâna ta;
Egisos-ul o spune: tu ai, luat cetatea"
....
(Pont., IV, 7, 15-16; 19-21)

Aegyssos-ul ne apare ca o veche cetate de pe Dunăre, "cu ziduri

tari, care cu greu pot fi cucerite". Atacul geților nord-dunăreni, unul din multe altele, izvorât din conștiința apartenenței lor la cetatea amintită, a fost neașteptat, și era îndreptat împotriva odrișilor și a regelui lor - **Sithonius rex** - sub a cărui supraveghere se afla în subordine la acea dată Sciția Mică. Prezența garnizoanelor odrise arăta încă o dată că autoritatea tracică era efectivă.

Riposta regelui odris a fost însă rapidă și viguroasă; însoțit de o oaste numeroasă, sosește la fața locului și "nu s-a retras până n-a omorât pe vinovați".

Cea de-a doua epistolă (**Pont.**, IV, 7) adresată lui **Vestalis**, completează informațiile referitoare la același eveniment. Îl laudă pentru vitejia sa, ca apoi să relateze înfrângerea și izgonirea geților, cu ajutorul intervenției romane, sub forma unui corp expediționar desprins din trupele de ocupație de pe malul moesic.

Legat de începuturile stăpânirii romane la Dunărea de Jos, amintim că o veche inscripție de la Callatis a înlesnit avansarea unei ipoteze interesante: locuitorii acestei cetăți consacră un monument lui **Publius Vinicius**, în calitatea acestuia de legat propretor, recunoscându-l totodată ca patron și binefăcător al cetății. Personajul se pare că a îndeplinit în același timp funcția de proconsul al Macedoniei și pe cea de **legatus Augusti pro praetore**, în Thracia (probabil în anii 2-3 p.H.) și, ulterior, în anul 2 p.H. pe cea de consul la Roma. Data atribuită îndeplinirii celor două magistraturi de către **P. Vinicius** se dovedește a fi deosebit de importantă: ea poate fi considerată ca **terminus ad quem** de instaurare a controlului roman pe coasta vest-pontică. Acceptând-o, am înțelege de ce Ovidiu scrie în jurul anilor 8-9 p.H. (imediat după relegarea sa la Tomis), că regiunea exilului său a intrat de curând sub oblăduirea romană - **Heac est Ansonio sub iure** (**Trist.**, II, 199-200). Noua putere politică va institui un comandament al litoralului pontic ce va depinde, până la data organizării provinciei Moesia, de proconsulul Macedoniei. În calitate de **praefectus orae maritimae** se va distinge în anul 12 p.H., la Aegyssus, prietenul poetului, **Vestalis**.

Al doilea atac al geților împotriva romanilor, va avea loc în anul 15 p.H., când primii reușesc să cucerească cetatea **Troesmis**. Evenimentul prilejuiește intervenția lui **L. Pomponius Flaccus**. Considerat la început ca având tot funcția de **praefectus orae maritimae** ca și **Vestalis**, s-a determinat mai apoi că personajul din epistola lui Ovidius (**Pont.**, IV, 9, 75-108) este chiar comandantul provinciei Moesia. Această funcție Flaccus a acumulat-o prima dată, în anul 15 p.H., cu rang pretorian, iar după exercitarea consulatului, în anul 17 p.H., ca guvernator consular pentru anii 18-19 p.H.

Ovidius îl desemnează cu o funcție importantă, investită cu **imperium**. Acțiunea de pacificare întreprinsă de Flaccus vizează nu numai frontiera, ci întreaga provincie: el a menținut populațiile din Moesia într-o limită care a fost respectată. Măsurile urgente pe care le-a luat au fost acelea de a-i înspăimânta pe geți și de a recuceri Troesmis:

"Mai ieri în aste locuri era mai mare Flaccus:
    Sub dânsul n-aveai teamă la Istrul cel barbar,
Căci el sub ascultare ținu aice lumea
    Și-nspăimânta pe geții ce se învârt în arc.
Cu brațul lui cel tare luă-napoi Troesmisul
    Și Dunărea cu sânge barbar o înroși"

(Pont., IV, 9, 75-80)

Dacă pe litoralul vest-pontic administrația romană se manifesta în mod direct, interiorul Dobrogei și zona dunăreană erau controlate prin intermediul regatului clientelar al odrișilor. Exilul lui Ovidiu la Tomis coincide cu perioada de domnie a doi dintre regii odriși: **Rhoemetalcis** I, activ între anii 3-2 a.H, și fiul său, Cotys, care a condus între anii 12-19 p.H. La data atacurilor getice la care ne-am referit, regatul odris se afla sub recenta conducere a lui Cotys, rege cult și prietenul exilatului tomitan. În același timp, regele trac figurează în calitate de eponim al cetății în cunoscute decrete callatiene, ceea ce se explică prin statuarea unor raporturi speciale dintre romani, odriși și cetatea doriană a Callatidei.

Știrile aduse de Ovidiu, prin opera sa din exil, ne lămuresc și asupra unor structuri urbane privind Tomisul. În vremea lui, cetatea se limita la capătul sud-estic al peninsulei și era apărată în partea ei cea mai înaltă - **tumulus** - de o incintă, desemnată prin termenii de **murus** (Trist., IV, 1, 69; Pont., I, 8, 62) sau **moenia** (Pont., I, 2, 19). Avea porți și turnuri - **turres** (Trist., III, 10, 18) dintre care unul, cu siguranță, avea funcția de turn de observare - **specula** (Trist., IV, 1, 75):

"Ce chin să-ți duci viața cu geții și cu bessii,
    Tu, care-ai fost odată poetul rasfățat !
De dânșii să te aperi cu ziduri și cu-o poartă !
    Abia dacă poți zice că ele te păzesc !"

Adesea, încearcă să demonstreze nesiguranța sistemului defensiv al Tomisului, folosind epitete care subliniază slăbiciunea zidului și a porților. Desemnarea orașului prin termenii de **castellum** (Trist. V, 10, 27) și **castra** (Pont., II, 9, 37) sugerează că este vorba de un zid de împrejmuire, informație sprijinită și de un important document epigrafic care se referă la existența la **Tomis** a unui zid de apărare. Documentul este celebrul decret de instituire la Tomis, în împrejurări

dificile, a unui corp voluntar de pază compus din 40 de oameni. Inscripția a suscitat discuții cu privire la natura împrejurărilor dificile la care se face aluzie, dar și la datarea sa. Se pare că este plauzibilă părerea despre o "stare de alarmă", de mai lungă durată, survenită în jurul anului 100 a.H., din cauza lipsei de securitate externă, complicată și cu dificultăți interne. Ultimele s-au datorat fie triburilor în migrație, fie, mai degrabă, neamurilor băștinașe, getice. Totul pare acceptabil, dar câteva "coincidențe" ne determină totuși să avem în vedere, pe același fond de nesiguranță externă, o datare ceva mai târzie, apropiată de anii de exil ai lui Ovidius. "Coincidențele" ni le oferă chiar poetul prin referirile sale la incinta orașului și mai ales, prin menționarea expresă în două locuri, a pazei orașului: "îndată ce-a dat semnalul de alarmă paznicul din locul de strajă" (**Trist.**, IV, 1, 75) și "poarta închisă depărtează pe dușmănoșii geți" (**Trist.**, III, 4; 41-42).

Când condițiile o impun, Ovidiu însuși ia parte la apărarea orașului. Mai mult decât expresia unui proces de integrare a poetului roman în spiritul locului și al oamenilor, vedem aici relatarea unei realități imediate.

Cunoașterea directă a realităților de la Dunărea de Jos este evidentă în opera ovidiană de exil. Confruntarea științelor transmise de el cu alte izvoare documentare ne conduce la concluzia că relegatul de la Tomis a înfățișat în general, cu exactitate, realitățile locale, cele din perioada de început a stăpânirii romane. Această comparație ne ajută să eliminăm exagerările poetului și să reținem valoarea pur documentară a **Tristelor** și a **Ponticelor**.

***

Aspectelor multiple, desprinse din elegiile ovidiene prin care-i cunoaștem mai bine pe geții din spațiul Dunării de Jos, să le adăugăm și unele fapte istorice desprinse din izvoare, relative la daco-geții de la Dunărea Mijlocie. Astfel aflăm că din Illyricum, din Moesia și din Pannonia se vor iniția incursiuni în nordul Dunării, în Dacia, pentru pedepsirea acelora care permanent atacau pe romani în sud. Exemplificăm în acest sens campaniile lui **Cn. Cornelius Lentulus**, guvernatorul Pannoniei, dintre anii 6 a.H. și 4 a.H., sau pe cele dintre anii 1 a.H. -1 p.H., conduse împotriva dacilor și sarmaților, despre care izvoarele literare lasă impresii deosebite: "Dacii trăiesc nedezlipiți de munți. De acolo, sub conducerea regelui Cotys, obișnuiau să coboare și să pustiască ținuturile vecine, ori de câte ori Dunărea înghețată de ger își unea malurile. Împăratul Augustus a hotărât să îndepărteze

această populație, de care era foarte greu să te apropii. Astfel, a trimis pe Lentulus și i-a alungat pe malul de dincolo (al Dunării); dincoace au fost așezate garnizoane. Astfel, atunci dacii n-au fost înfrânți, ci doar respinși și împrăștiați" (Florus, **Bellum Dacicum**, II, 28,18).

Apoi, **Sextus Aelius Catus**, guvernatorul Moesiei, face incursiuni similare, dar din câte aflăm de la geograful Strabon, a adus din nordul Dunării, poate chiar din Câmpia Munteană, peste 50000 de geți: "Încă din zilele noastre Aelius Catus, a adus în Tracia de pe malul celălalt al Dunării 50000 de geți, neam de oameni vorbind aceeași limbă cu tracii; iar acum trăiesc pe aceste meleaguri sub numele de moesi".

Desigur, această deportare avea drept scop să slăbească forța de atac a dacilor din nord, dar în același timp să înmulțească masa contribuabililor din sud, a acelora de sub administrația romană - administrație care avea și mai mare nevoie de luptători destoinici. Procese similare vor urma și în anii care vin.

Organizarea romană face progrese considerabile și în spațiul dintre Dunăre și Mare, **Ripa Thraciae**, unde conduceau regii odriși. Aici se pare că s-a înființat o **praefectura** cu două componente: teritoriul dintre Dunăre și Mare, **Ripa Thraciae**, o entitate separată de litoralul maritim cu orașele grecești tradiționale, **ora maritimae**. Aceasta avea un **praefectus**, funcție pe care atunci o îndeplinea **Vestalis**, prietenul lui Ovidiu, cel care în anul 12 p.H., i-a alungat pe geți de la Aegyssus, iar în anul 15 p.H., de la Troesmis. În bătălia din ultima localitate, participă și guvernatorul Moesiei, **Lucius Pomponius Flaccus**.

Această formă primară de alcătuire administrativă, implică în chip necesar un aspect religios și unul militar. Încă din timpul vieții, i se închină lui Augustus la Histria un altar (ISM, I, 146) - cultul împăratului consolidându-se mai apoi grație concursului pios al unor guvernatori care serveau conștiincios pe conducătorul statului. În plan militar, **Ripa Thraciae** intră în raza de acțiune a provinciei Moesia, unde prin anii 33-34 p.H., și 43 p.H., activau legiunile a **IV Scythica** și a **V-a Macedonica**, cu subunități detașate spre Gurile Dunării pentru a-i ajuta pe odriși în situațiile nenumăratelor atacuri getice și sarmatice care veneau din nordul Dunării. Nu se va produce nici un fel de altă modificare în regiune, chiar și după anul 46 p.H., când numai Thracia de la sud de Haemus devine provincie romană; cea din nordul munților și până la Dunăre, inclusiv **Ripa Thraciae**, rămâne în aceeași stare până în jurul anului 70 p.H. Dealtfel, până la această dată, cunoscuta Hotărnicie a lui **Manius Laberius Maximus** de la Histria, menționează doi prefecți: **Asiaticus** și **Arruntius Flamma**, pentru anii 50 și 56 p.H., în timp ce Moesia era guvernată de **Flavius Sabinus** și

Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, legatus Augusti pro praetore. De numele celui din urmă se leagă fapte istorice importante, înregistrate între anii 57 și 67, într-un prețios document epigrafic: o stelă funerară a familiei **Aelianus**, de la **Ponte Lucano**, pe Tibru, la Roma.

Într-o expediție nord-dunăreană, făcută în aceleași scopuri, Aelianus va strămuta în Moesia "mai mult de 100000 de transdanubieni, pentru a plăti tribut, cu femei și copii, cu regii și șefii de trib" (**In qua plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor (um) ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis** et **principibus suis transduxit**).

Nu cunoaștem componența etnică a mulțimii de transdunăreni, dar este ușor de înțeles că nu puteau fi decât geții din Câmpia Munteană și din sudul Moldovei aduși să înmulțească populația moesică de la miazăzi de fluviu, vorbind aceeași limbă. Învățații români, încercând să deslușească rosturile acțiunii nord-dunărene, destul de ample, ale lui Plautius Aelianus, circumscriu episodul transmutării, campaniei de cucerire a teritoriilor getice și sarmatice din nordul Gurilor Dunării, până în Regatul Bosporan, în care abundau grânele atât de necesare Romei: "cel dintâi care, prin trimiteri masive de grâu din această provincie, a ușurat aprovizionarea populației din Roma". Expediția este fixată în anul 62 p.H., când au fost folosite legiunile din Moesia, a **VIII-a Augusta** și a **VII-a Claudia**. În urma luptelor purtate, se spune textual în inscripția tiburtină: "A adus regi până atunci necunoscuți, ori dușmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care-l păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regilor dacilor pe frații lor; de la unii dintre dânșii a luat în schimb ostatici".

Întinsul spațiu dintre Gurile Dunării și Regatul Bosporan, se pare că a devenit nu neapărat o posesiune romană, cât mai degrabă o zonă de influență și de siguranță, fără granițe. Aceasta era foarte necesară și pentru romani și pentru cetățile grecești de pe litoralul nord și vest-pontic, ale căror interese economice reclamau ca geții, bastarnii, sarmații etc., totdeauna tentați să-i prade, să fie ținuți la distanță. Așa se face că cele două maluri ale fluviului în partea sa inferioară, cât și în Ucraina sud-vestică, devin părți integrante ale unui proces de romanizare avansat, Aelianus făcând, după părerea lui V. Pârvan, să se "statornicească pacea și să se lărgească hotarele provinciei".

Pe de altă parte, inițiative politice și militare începute încă de la primele tentative de statornicire a legiunilor romane fie în Asia Mică și Caucaz, fie pe coasta occidentală a Pontului Euxin, continuă acum pe

litoralul nord-pontic, completând astfel aria circumpontică. O mai riguroasă administrare și supraveghere militară se făcea simțită în acest spațiu, rămas totuși la discreția atacurilor anarhice ale nord-dunărenilor, fapt înlăturat de către împăratul Domițian în anul 86 p.H., când provincia Moesia este împărțită în două: **Moesia Superior** în vest, de la **Ratiaria** (Arcer), până la **Ciabrus** (Tibrița), cea de-a doua, **Moesia Inferior** (Iordanes, **Getica**, XIII, 76), de aici și până la Gurile Dunării, cu zona de siguranță din nord-est. Se înfiripase deja, începând încă din timpul lui Augustus, **limes**-ul scitic, a cărui bază militară o constituie prezența unor puternice detașamente militare. S-a demonstrat că în a doua parte a sec. I a.H., existau deja în Dobrogea în jur de zece trupe auxiliare, plasate la Sucidava, **Axiopolis**, Arrubium, Troesmis, Noviodunum, **Aegyssus**, Salsovia și Tomis, precum și legiunile: I **Italica**, cu reședința la **Novae** (Sviștov), adusă în anul 69 de către împăratul Vespasian și **Leg. a V-a Macedonica**, la **Oescus** (Ghighen), stabilită sub Augustus sau Tiberius. Ambele formațiuni rămân în localitățile lor de garnizoană, din vechea Moesie.

Mutațiile lor vor surveni mai târziu. După anul 70 p.H., vor fi aduse în teritoriul dobrogean mai multe trupe auxiliare: **coh. II Flavia Brittonum**, la Durostorum; **coh. II Gallorum Altinum** la Sucidava; o ala - sau o cohorta? - se pare că a fost stabilită la Carsium, locul fiindu-i luat apoi de **ala a II-a Hispanorum et Aravacorum**; **ala Vespasiana Dardanorum**, la Arrubium; **ala I-a Pannoniorum**, la Troesmis; **coh. Gallorum**, la Salsovia etc. În epoca Flaviilor, flota de pe Dunăre, luase deja ființă: **Classis Flavia Moesica**, o importantă stație a sa fiind creată la Noviodunum.

Viața comercială din colonii se revigorează. Atelierele monetare de la Histria, Tomis, Callatis își reiau activitatea întreruptă cu decenii în urmă, după cucerirea lui Burebista. Standardul lor economic crește, principalul beneficiar fiind în veacurile următoare, **Tomis**-ul. Relatarea din hotărnicia lui Laberius Maximus, cum că o delegație din orașul de pe malul lacului Sinoe a vizitat **Tomis**-ul pentru a susține interesele cetății sale în fața guvernatorului de de atunci al provinciei, **C. Terentius Tullius Geminus**, ar indica faptul că încă de pe atunci viitoarea Metropolă devenise reședință administrativă și militară - indiscutabil și navală.

Viața spirituală susținută pe temeiul vechilor culte locale, și ale celor grecești, mult complicată în epoca elenistică, se va îmbogăți cu noul cult al împăratului, încă de pe vremea lui Augustus. Într-o inscripție grecească de la Histria, citim cum un anume **Papas**, fiul lui **Theopompos**, ridică pentru Augustus, chiar în timpul vieții sale, un

templu, iar la Callatis aflăm dintr-un decret pentru Apollonias și Isagoras, că se celebrau sărbătorile **Caesarea**, tot în cinstea autocraților romani.

Manifestările de artă, cât și cele religioase, devin mai dense și mai diversificate, capătă aspecte cu totul inedite în timpul îndelungatei stăpâniri romane. Geto-dacii, grecii și apoi și coloniștii romani, încă din veacul I p.H., dovedesc o mare putere receptivă a divinităților lor, pe care le adoptă reciproc, fapt dovedit în numeroase opere de artă, unele destul de rafinate, de o valoare inestimabilă.

Consolidarea stăpânirii romane între Dunăre și Mare, a fost un proces îndelungat și anevoios, cu dificultăți create de permanentele atacuri ale geto-dacilor din stânga Dunării, dar și de sarmați. Ultimii, abia sunt stăpâniți în iarna dintre anii 67/68, de către **M. Aponius Saturninus**, guvernatorul Moesiei. La scurtă vreme, între 69/70, dacii ocupă mai multe centre romane în sudul fluviului și cu greu vor fi înfrânți de către **C. Licinius Mucianus**, care venea din Orient spre Roma, să participe la războiul civil. Aproape simultan, năvălesc sarmații în spațiul Dunării de Jos, împotriva cărora vine guvernatorul Moesiei, **Rubrius Gallus**, care-i respinse: "**Ei pustiiră tot ținutul care se găsea în puterea lor, jefuind tot ce întâlneau. Aflând de cele petrecute și de pustiirea Moesiei, Vespasian trimise pe Rubrius Gallus să pedepsească pe sarmați. Aceasta făcu să piară în luptă mulți dintre sarmați. Iar restul - câți s-au salvat - au fugit, înfricoșați, la ei acasă**" (Iosephus Flavius, **Bellum Iudaicum**, VII, 4, 3(94)).

Preîntâmpinarea unor astfel de primejdii, determină pe împărații romani să cumpere bunăvoința atacatorilor, dându-le stipendii. (Iordanes, **Getica**, XIII, 76).

Dacii însă sunt autorii unei adevărate epopei în sudul Dunării: puternice atacuri repetate, care obligă Roma să concentreze importante forțe militare să-i stăvilească. În anul 87 p.H., Cornelius Fuscus este înfrânt în Dacia de către Duras sau Decebal; pacea cu mari avantaje pentru daci, va fi restabilită de **Tettius Iulianus**, în urma bătăliilor din anul 88 p.H. Abia împăratul Traian va reuși să curme definitiv pericolul daco-getic, după marea și sângeroasa înfrângere, a acestora, de la începutul sec. II.

Ajunul celor două războaie daco-romane dintre anii 101-102 și 105-106, găsește Dobrogea într-un plin proces de temeinică așezare a coloniștilor romani. Aceștia se amestecă cu băștinașii adaptându-se realităților locului, dar impun practici religioase, obiceiuri și limba latină. În hotărnicia lui M'. Laberius Maximus de la Histria, care datează din anul 100, se menționează, pe lângă toponime locale, de

sorginte traco-getă, și altele latine. Între primele, se inserează **Calabaeus** și **Gabranus**, iar între celelalte **Picusculus** și **Turgiculus**.

Aceste indicii precum și alte documente epigrafice, ilustrează ritmul accelerat de creștere a numărului coloniștilor veniți din toate părțile Imperiului Roman, statorniciți pe lângă și între băștinașii aduși adesea în stare de servitute, și prin orașele grecești de pe litoral, trăind în simbioză. Între romanii veniți în zonă încă din sec. I a.H., dar mai ales la începutul erei creștine, sunt veterani din armata de pe Dunăre, oameni de afaceri, care preferau porturile maritime și chiar cele de pe malul Dunării. Între acestea, nenumărate castre și **vici**, suprapun sau împrumută nume daco-getice. Apar asociații constituite și pe criteriul etnic, și pe cel profesional, situație constatată și mai târziu. Orașele grecești, Histria, Tomis și Callatis, continuă și mai intens o bogată activitate comercială, în care excelează Tomisul, pe când Histria la nord și Callatis la sud, nu mai pot activa ca în perioada anterioară. Toate însă își manifestă fidelitatea față de noua stăpânire, semnul cel mai sigur constituindu-l adorarea Împăratului. Cultul imperial explică poate apariția de timpuriu a **Comunității pontice** - Κοινὸν Πόντου sau τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, care avea să dureze trei veacuri consecutiv. Urmărea în primul rând un scop religios, dar îngrijea și de unele aspecte administrative, unele reguli economice etc. La început reunea cinci orașe vest-pontice, mai apoi șase: Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessos, la care se adaugă Messembria, devenind astfel, din **Pentapolis**, o **Hexapolis**, condusă de un pontarh. Reședința era la Tomis.

Grija autorităților romane pentru provincia de la Gurile Dunării, cu atât de însemnată poziție geostrategică, determină o masivă concentrare de forțe armate necesare apărării, mai ales că dacii și sarmații din nordul fluviului, le creau mari dificultăți. Până la anexarea teritoriului dintre Dunăre și Marea Neagră la provincia Moesia, probabil sub Vespasian, nu sunt semnalate trupe romane. Apoi, după anul 70, până la începutul sec. II, apar detașamente aparținând unor legiuni: a IV-a Scythica, a V-a Macedonica, a VIII-a Augusta, a III-a Gallica și a VI-a Ferrata. După sciziunea Moesiei sub Domițian, în anul 86, în Moesia Inferioară se stabilesc: Leg. V-a Macedonica cu sediul la **Oescus** și Leg. I Italica la **Novae**. Pe Dunăre, ființa încă din vremea lui Vespasian flota de supraveghere și luptă, **Classis Flavia Moesica**.

Întreaga linie a Dunării, din Pannonia și până la vărsarea fluviului în mare, devenise o frontieră continuă cu Dacia, motiv care a îndemnat autoritățile să se consolideze în sud, mai ales din punct de vedere

militar. O acțiune strategică, viza scopul de mult fixat de Roma, încă de pe vremea lui Caesar, acela de a cuceri Dacia. Se pregătise un adevărat front antidacic. Abia instalat pe tron, împăratul Marcus Ulpius Traianus, destoinic și strălucit general, procedează la alcătuirea unui ingenios plan de atac, pe de-o parte pentru a spăla rușinea adusă Romei de înfrângerile anterioare în care adesea legiunile sale au fost umilite, pe de alta, pentru că a cuceri un teritoriu bogat ar fi revitalizat economia romană ale cărei semne de epuizare deja se iviseră.

În acest context istoric, Moesia Inferioară avea să joace un rol dintre cele mai importante. Încă din anul 99, Traian procedează la organizarea mai temeinică a teritoriului sud-dunărean, care avea să devină un front ofensiv, cu drumuri strategice bine întreținute. În Câmpia Munteană și în sudul Moldovei, părți ale spațiului de apărare a Moesiei Inferioare, au loc mișcări de trupe. Papirul Hunt, - **pridianum** - "situația la zi", ne stă mărturie. Astfel, prin această zonă apar mai multe unități militare, ca cele de la **Buridava** (Stolniceni, pe Olt), de la **Piroboridava** (pe Siret), de la **Poiana** etc., destinate să apere drumurile pe care treceau caravane cu cereale pentru armata romană. Să amintim numele reconstituit al **coh. I Hispanorum veterana quingenaria equitata**, care venea tocmai din Egipt.

Războaiele daco-romane au o desfășurare complexă. Reconstituirea faptelor pe baza unor izvoare scrise, este adevărat, târzii, dar mai ales sprijinindu-ne pe cele două mari monumente comemorative, Columna Traiană de la Roma și Monumentul de la **Adamclisi**, din sud-vestul Dobrogei - Tropaeum Traiani, demonstrează evident rolul major pe care l-a avut spațiul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră în această crâncenă epopee.

Campania dacică, dezlănțuită la 25 martie 101, cu uriașe forțe desfășurate pe linia Dunării și intrate apoi în spațiul dacic pe la Lederata în Banat și Turnu Severin în Oltenia, înseamnă o încrâncenare uriașă între forțele beligerante, conduse pe de-o parte de Traian, pe de cealaltă parte de marele Decebal. Încă în timpul operațiunilor din nordul Olteniei și Munții Orăștiei, la venirea iernii, se pune în mișcare un ingenios plan urzit de abilul Decebal. Populațiile înconjurătoare Daciei, din nord-vest și nord-est, angajate în efortul antiroman conform înțelegerilor cu regele dac, se pun în mișcare, într-o mare coaliție de călăreți: daci, sarmați-roxolani, buri-suevi, iazigi etc., atacă vertiginos, înaintând prin Moldova către sud, spre Dunăre, pe care depășind-o, se lăsa spre sud-vestul Moesiei Inferioare. Când armatele romane erau angajate în nordul fluviului și în munții dacici, aliații trebuiau să cadă intempestiv în spatele lor și

astfel, din nord și sud să fie prinse și zdrobite. Se conta, în această diversiune excelent pusă la punct, pe Dunărea înghețată, când romanii n-ar fi putut să folosească flota de pe fluviu (Classis Flavia Moesica). Planul dacic a fost dejucat, iar pe Dunăre s-a putut circula. Traian, a sesizat la timp mișcarea și direcția de unde venea pericolul. Concentrează repede forțele sale pe care le opune năvălitorilor, mai ales cavaleriei de sarmați catafractari, căreia îi taie calea spre sud-vest. Are loc o puternică bătălie, șocul atacului dat de aliați făcând multe victime, într-o localitate de lângă Dunăre, acolo unde, după biruință, Traian ordonă ridicarea unui oraș al victoriei. Mult mai târziu, Iordanes amintește în scrierile sale că "această cetate a zidit-o Traian, după înfrângerea sarmaților și a numit-o cetatea Victoriei" (**Getica**, XXIII, 101). Într-adevăr, **Nicopolis ad Istrum** - "Orașul Victoriei de la Dunăre" - devine una dintre importantele cetăți romane care va ființa în sud-vestul Moesiei Inferioare de-a lungul veacurilor.

Se pierduse însă numai o primă bătălie. Detașamente ale coaliției dacice se repliază, în timp ce dinspre nordul Dobrogei le soseau alte ajutoare dacice, sarmatice și germanice. Forțele adverse se înfruntă pentru a doua oară într-o bătălie și mai sângeroasă, pe platoul înalt de la Adamclisi, în sud-vestul Dobrogei. Romanii fac față atacului cu foarte mare greutate. Balanța victoriei părea să se încline de partea localnicilor. Dar, intervine pe câmpul de luptă comandantul "spatelui" - **praefectus castrorum** - care face ca romanii să câștige bătălia. Scump plătită, bătălia de la Adamclisi înseamnă pentru romani un moment crucial în desfășurarea ulterioară a războaielor dacice, după cel de-al doilea episod, Dacia fiind transformată în provincie.

Pe locul bătăliei de la Adamclisi, se va înălța un mare monument triumfal: **Tropaeum Traiani**. În amintirea celor 3800 de soldați romani căzuți pe câmpul de luptă, un altar le păstrează numele: "**In honorem et in memoriam fortissimorum virorum qui pugnantes pro republica morte occubuerunt**" (Pentru slava și amintirea vrednicilor bărbați (soldați) care au pierit luptând pentru statul roman ...). Generalul a cărui intervenție de ultimă oră a întors soarta războiului asigurând victoria Romei, se pare că-și află rămășițele într-un mausoleu, la miazănoapte de Monument. Toate acestea sunt construite pe platoul din partea de nord-vest a actualului sat Adamclisi, și se învecinează cu cetatea omonimă, **Civitas Tropaei Traiani**, de pe valea Urluiei; pe aici trece marele drum de la Durostorum spre Tomis deci, de la sud-vest spre nord-est, la țărmul Pontului Euxin. De la Adamclisi spre sud, sud-est, o variantă a acestei artere, mergea spre Callatis.

Încetarea ostilităților marchează victoria romană și transformarea

Daciei în provincie. Pentru asigurarea militară a acesteia și pentru preîntâmpinarea pericolelor care amenințau Moesia Inferior dinspre nord-est, Traian va lua cele mai riguroase măsuri să întărească limes-ul dunărean, prin construcția de noi castre și prin stabilirea de noi formațiuni armate în zonă. Limes-ului dunărean i se integrau zonele din Câmpia Munteană și partea inferioară a Moldovei. Totul forma un vast cadru geografic de apărare a frontierei, dar și o zonă strategică de caracter militar și economic. Legiunea a V-a Macedonica este adusă la Troesmis, unde va rămâne peste 60 de ani; iar la Durostorum, este fixată cealaltă mare unitate, Legiunea a XI-a Claudia. După anul 167 când Leg. a V-a Macedonica va pleca în Dacia, la Potaissa, vor acționa intens pe teritoriul Moesiei Inferior, subunități ale Leg. I-a Italica, cantonată la Novae. Din aceste trunchiuri principale se vor răspândi în întreaga provincie nenumărate **alae**, **cohorte** și **vexillationes**, din care amintim câteva: **Alla I Asturum**; **Ala I-a Vespasiana Dardanorum de la Arrubium**; **Ala I-a Flavia Gaetulorum**; **Ala I-a Gallorum Atectorigiana**; **Ala I-a Claudia Gallorum** etc.; apoi, **Cohors I-a Bracaraugustanorum**; **Coh. I-a Chalcidenorum**; **Coh. I-a Cillicum milliaria equitata sagittariorum**; **Cohors I-a Flavia Commagenorum**; **Cohors I-a Germanorum**; **Cohors I-a Lepidiana**; **Cohors I-a Lusitanorum Cyrenaica**; **Cohors I-a Flavia Numidorum**; **Cohors I-a Claudia Lugambrorum Veterana equitata**, și multe altele. Toate erau dublate de acțiunea bine dirijată a flotei de pe Dunăre, **Classis Flavia Moesica**, încă din timpul dinastiei Flaviilor. Unele dintre ele erau cantonate în cetățile vest-pontice.

Sub dinastia Antoninilor, Moesia Inferior beneficiază din plin de acea **pax Romana**, din toate punctele de vedere. Administrația provinciei ca și efectivul ei militar, este condus de legați ai împăratului. Totodată aceștia supraveghează îndeaproape construcții durabile din piatră, cărămidă și mortar. Aceiași guvernatori arbitrează conflicte și litigii, cum este cazul lui **M'. Laberius Maximus** din **Hotărnicia** de la Histria, sau Iulius Severus din plângerea țăranilor din satul Choradagis, de pe lângă Histria ș.a; veghează asupra cultului imperial, asupra activității comerciale și economice în general, a celei religioase - de bună seamă ajutat de un întreg aparat funcționăresc și preoțesc. Se formează comunități de cetățeni romani, negustori și meseriași, așa cum este cazul relatat într-o inscripție din Callatis, unde ființează încă din timpul lui Traian, o enclavă de romani în frunte cu președintele său **C. Iulius Proculus quinquennalis perpetuus**.

Se menține vie activitatea militară pe ambele maluri ale fluviului. Dacă pe malul drept se remarca un mare număr de cetăți (Novae,

Durostorum, Altinum, Axiopolis, Capidava, Carsium, Beroe, Troesmis, Arrubium, Dinogeția, Noviodunum, Aegyssus, Talamonium etc.), pe cel din stânga vom afla mai puține, dar plasate în puncte strategice, ca cel de la gura Argeșului, Dichiseni (nord de Călărași), de la Gura Ialomiței, de la Barboși etc. Unități militare cantonează în toate acestea și asigură apărarea malului, dar și a drumurilor mergând spre Dacia.

În orașele de pe litoral, Callatis pare să-și fi păstrat vechiul său statut de aliat al "poporului roman". Acesta, în timp ce Tomis plătește impozit; spre deosebire de prima, este deci o **civitas stipendiaria**, ceea ce n-o împiedică să devină sub Antonius Pius, metropolă, deci capitală a litoralului vest pontic. De altfel, încă din timpul lui Hadrian, într-o dedicație, orașul se va intitula **respublica Tomitanorum**; își aroga deci o detașare în raport cu celelalte (CIL III, 12493 = IGRR, 606), situație ilustrată și de folosirea sintagmei latinești **senatus populusque Tomitanorum**. Într-o perioadă ceva mai târzie se intitulează **Metropolă a Pontului Stâng** (Μητρόπολις τοῦ Εὐωνύμου Πόντου), așa cum ne apare pe unele emisiuni monetare și cum se reflecta în atâtea construcții impozante găsite azi în straturile de pământ de sub orașul Constanța. Înflorirea orașului sesizată încă de la începuturile stăpânirii romane, va continua sub Traian și apoi sub Hadrian, ultimul efectuând chiar două călătorii în zonă, în 118 și între 123-124 sau, după alte păreri, ceva mai târziu. A ajuns până la Tyras și Panticapaion.

Din marele album al Gerusiei de la Histria, datată tot sub Hadrian, se deduce "reîntemeierea" cetății - în fapt reconstrucția sa după marile distrugeri, suferite încă din sec. I a.H., sub Burebista. Este în realitate o "a doua întemeiere a cetății" (ISM, I, 199).

Pe **limes**-ul dunărean, ni se relevă apariția așa numitelor **canabae** - în apropierea castrelor, barăci sau improvizații de locuințe aparținând familiilor de soldați sau locuitorilor indigeni. Încă din sec. II p.H., situația este evidentă la Troesmis, Capidava, Durostorum și, posibil, în multe alte centre. Dacă pe linia Dunării salba cetăților este adesea dublată de canabae (în cazul cetății Troesmis, devin un adevărat oraș), pe linia mediană a provinciei, coborând din nord către sud, avem Ibida, Ulmetum și Tropaeum Traiani, ultima cu rang de municipiu, la fel ca și Durostorum, Troesmis și Noviodunum.

În cetăți (**civitates**) și **canabae** se aglomerează o numeroasă populație eterogenă, alături de cea băștinașă, ceea ce dă provinciei impulsul unor puternice integrări în conglomeratul imperial, aprofundând procesul romanizării. Moesia Inferior, devenea adevărat bastion în care limba latină, cultura materială și spirituală de aceeași sorginte, religia

politeistă prin excelență alături de care proliferează creștinismul primar, iradiază din nordul fluviului, până departe în regiunile extracarpatice. Acest fapt explică astăzi romanitatea din această parte a țării noatre - influențele de aici fuzionând cu cele venite din provincia Dacia.

Nimic n-avea să tulbure viața societății care evolua aici, până în deceniul al șaptelea din sec. II p.H. Sub domnia lui Marc Aureliu vor surveni grave tulburări produse de semințiile germanice venite din părțile Dunării Mijlocii. Uriașe formațiuni tribale ale marcomanilor, quazilor și bastranilor, cărora li se vor adăuga dacii liberi din zonele exterioare provinciei Dacia, atacă garnizoanele romane; aproape simultan, sarmații iazigi din Pannonia procedează identic, iar pe mare bastarnii pustiesc de-a lungul coastelor vest-pontice, adesea ajungând până în Asia Mică. Cu mare greutate romanii fac față primejdiilor, mai ales în Dacia, unde sunt obligați să aducă la Potaissa, leg. V-a Macedonica de la Troesmis. Luptele continuă până între anii 172-174; sarmații iazigi, continuă să lupte și mai târziu.

Aproape simultan cu evenimentele devastatoare din Pannonia și Dacia, pe teritoriul Moesiei Inferior apar intempestiv costobocii. Aceștia, neam de daci liberi din nordul României de astăzi - din munții "Sarmației" - trec prin Moldova și apoi la sudul Dunării prin Moesia Inferior devastând zeci de localități rurale și urbane, cu direcția către Durostorum, Nicopolis ad Istrum și mai departe în Grecia. Urmele prăpădului produs se constată în multe localități în care s-au efectuat săpături arheologice. De la Tropaeum Traiani s-au recuperat două importante inscripții care le atestă prezența: a) un monument funerar ridicat pentru locuitorul traco-get, **Daizus Comozoi interfectus a Castabocis** (CIL III, 14214, 12) și b) un alt monument funerar, ridicat de data aceasta pentru un înalt funcționar al cetății L. Fufidius Lucianus, **decurio municipii deceptus a Castabocos** (sic) **duumviratu suo**.

Invazia costobocilor însă, se singularizează în epocă, anul 170, când provincia nu putea fi apărată temeinic, mai ales că legiunile sale erau plecate. Au fost devastate nenumărate **villae rusticae**, iar straturile de arsură identificate la Noviodunum, Independența, Dinogeția, Capidava etc., se plasează cam în aceeași vreme. Pe litoral, costobocii lasă urmele unor mari distrugeri.

Costobocii se pierd undeva în sud. Provincia de la Gurile Dunării se întoarce la rosturile sale; inscripțiile ne atestă o viață social-economică prosperă; construcțiile și cultura înregistrează mari progrese sub Marc Aureliu. Faptul ne este dovedit de altarele ridicate în cinstea împăratului în **vicus Scenopesis**, lângă Capidava, în **vicus Celeris**, sau

vicus Quintionis. Să inserăm de asemenea inscripția închinătorilor lui Silvanus de la Ulmetum; dedicația pentru **Apollo Agyeus** de la Tomis, deci pentru Apollo ca protector al drumurilor (desigur, cele ale litoralului); ultima este ridicată în 170, , de către guvernatorul Catonius Vindex. Tot în acea vreme, dar după trecerea invaziei costoboce, se fac delimitările în teritoriul rural al Ausdecensilor (din civitas Ausdecensium - Azorlâc = Cetatea), când guvernator al provinciei era Helvius Pertinax, viitorul împărat (193 p.H.). La Tomis (ISM II, 21 și 22) și Callatis, înregistrăm eforturile obștilor respective de a-și întări cetățile, refăcându-le în timpul guvernării lui M. Valerius Bradua, în anul 172 (ISM II, 21 și 22).

Semnele revenirii la o viață normală se arată pretutindeni în numeroasele așezăminte ale provinciei: **vici, castra, villae rusticae**.

Pe litoral, Tomis devenise deja sub Antonini, un mare oraș - încă de pe vremea lui Antoninus Pius: se intitula Μητρόπολις τοῦ Εὐωνύμου Πόντου metropolă a Pontului Stâng, În intervalul dintre domnia lui Marc Aureliu și Filip Arabul, emisiunile monetare au inscripția: Μητρόπολις Πόντου Τομεῶς- metropola întregului Pont. Iar într-o inscripție apare un înalt personaj financiar **Iulius Capito**, ca membru al sfatului cetății: **buleuta civitatis Ponticae Tomitanorum** (CIL III, 753 și 7492).

Dovezi ale progreselor obținute în Moesia Inferior sub Severi, apar continuu. După toate probabilitățile sub Septimius Severus, când în provincie era guvernator fratele său, Publius Septimius Geta, aceasta își lărgește hotarele, prin integrarea orașelor Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis. De la Tomis provine un mare bloc de marmură aparținând unei clădiri ridicate de **respublica Tomitanorum**, pentru guvernatorul provinciei, și un album al unui colegiu de dendrofori ai zeiței Cybela (IGRR I, 614). Reparația drumurilor constituie o preocupare permanentă în atenția autorităților, atât pe drumurile imperiale de-a lungul Dunării, cât și pe cele ale țărmului maritim. Importanța lor strategică și economică era mare.

Întregul imperiu cunoaște un adevărat reviriment social și economic odată cu promulgarea cunoscutei **Constitutio Antoniniana** din anul 212, în timpul domniei lui Caracalla. O bună parte dintre locuitori primesc cetățenia romană, exclusiv **dediticii** (oameni liberi, dar de condiție inferioară). Aceștia își pierdeau drepturile locale - **jus gentium** - ceea ce-i va deosebi de **peregrini** (străini), care și le păstrau în continuare. Astfel, imperiul dobândea un mare spor de contribuabili (care plăteau **tributum**), ceea ce se va reflecta bine și în provincia de la

Gurile Dunării.

După Caracalla, Imperiul cunoaște o perioadă de zbucium intens produs de invazii barbare. Sub Maximin Tracul (235-238), armatele romane fac eforturi disperate pentru stăvilirea iazigilor și a dacilor liberi în Pannonia; iar când luptele pentru tron la Roma se termină prin înlăturarea lui Pupienus și Balbinus, și instalarea pe tron a lui Gordian al III-lea, (238-244) se produce un prim mare atac al **carpilor**. Aceștia, locuiau în nordul Daciei, în afara provinciei romane, constituind întotdeauna o gravă amenințare la hotarele imperiului. Au realizat o cultură materială și spirituală proprie, cu dovezi nenumărate provenind din cercetările pentru cunoașterea culturii **Poienești-Vârtișcoiu** din Moldova.

Atacul carpic trece prin Moesia Inferior, îndreptându-se fulgerător către sud: "sub aceștia (Pupienus și Balbinus), carpii s-au luptat împotriva moesilor. Tot atunci a început și războiul cu sciții și tot în aceeași vreme a avut loc și distrugerea Histriei, sau (după cum spune Dexippus - aflăm de la Iulius Capitolinus) a cetății histriene" (SHA, XIX, 16, 3 = FHR, p. 733).

În realitate, începuse un lung șir de atacuri (**bellum Scythicum**) carpo-gotice, în cuprinsul cărora, la o dată pe care istoricii o dispută, fixând-o între anii 242-262, se produce și acea distrugere a Histriei (**excidium Histriae**) la care se referă documentul antic. "Sciții" din text, reprezintă o denumire care acoperă generic formațiunile etnice ale carpilor și goților din nordul Dunării. Guvernatorul provinciei, **Tullius Menophilus**, abia reușește să scape provincia de pericolul lor, atât pe calea armelor, cât și pe cale diplomatică, ca mai apoi să se îngrijească de refacerea cetăților distruse și a drumurilor. Documentele epigrafice aduc, în acest scop nenumărate mărturii, între care cele care amintesc pe acei "**cives Romani et Lai consistentes vico Secundini**", pe un altar în cinstea împăratului Gordian III; o dedicație de la Histria, și un album de la Callatis, sunt din vremea aceluiași împărat (ISM, V, 98 și 99).

Atacurile carpo-gotice se repetă; cu greu Gordian III și socrul său Timesitheus reușiră să-i oprească în Thracia, ceea ce le aduce mulțumirile locuitorilor. Aceștia, în diverse orașe ridică inscripții în cinstea lui Gordian III și a **Sabinei Tranquillina**, soția sa, așa după cum se vede pe o **ara** de la Ulmetum (ISM V, 91), pe un relief al lui Dionysos de la Tomis din anul 241, pe un **cippus** cu dedicație în limba greacă pus pentru un procurator al provinciei Moesia Inferior, P. Aelius Ammonius - mai înainte **praefectus classis Flaviae Moesicae Gordianae** -, ca și pe un album al unei asociații de vânători de la

Callatis ș.a.

Pericolul carpo-gotic se manifesta și pentru Dacia și pentru Moesia Inferior. În anul 248, o imensă coaliție de goți, carpi, taifali, bastarni (peucini) și hasdingi (vandali), condusă de regii goți **Argaithus** și **Guntherichus**, atacă și distruge sate și orașe: "adăugând deci Ostrogotha acestora pe goții săi și pe peucinii din insula Peuce, care se găsesc la Gurile Dunării, la vărsarea în Pont, a pus în fruntea lor pe Argait și pe Gunteric, cei mai vestiți comandanți din neamul lor. Aceștia, trecând pe dată Dunărea și devastând Moesia (Inferior) pentru a doua oară, au atacat Marcianopolis ..." (**Iordanes, Getica**, 91-92). Împăratul Filip, folosindu-l pe Decius, reușește să stăvilească invazia, dar imediat, fu el însuși înlocuit la tron de generalul său. Nu peste multă vreme, la Dunărea de Jos, apare iarăși pericolul gotic. Între anii 249-250, regele **Kniva**, în fruntea unor numeroase hoarde adunate în zona răsăriteană a Carpaților și din nordul Pontului Euxin, atacă Moesia Inferior și Thracia (Iordanes, **Getica**, 101-102). Kniva asediază **Novae**, unde se afla guvernatorul Moesiei Inferioare, Trebonianus Gallus. Aici, respins, regele got pleacă îndreptându-se spre Nicopolis ad Istrum, unde suferă o grea înfrângere din partea lui Decius. Constrâns astfel de împrejurări, regele got se duce spre Philippopolis. Invadatorii au fost urmăriți îndeaproape de romani, dar aceștia, istoviți de luptele pe care le susținuseră cu o a doua hoardă barbară sosită între timp în Balcani, sunt înfrânți. Kniva cucerește **Philippopolis** și-l jefuiește. Încărcați de prăzi năvălitorii se întorc spre Dunăre, dar oștile imperiale le ațin calea și-i distrug; grosul armatelor lor însă reușește să ajungă și să se fixeze lângă orașul **Abrittus**, unde-i așteaptă pe romani pentru bătălia hotărâtoare. Într-adevăr, se angajează una dintre cele mai sângeroase bătălii, în care împăratul Decius cade victimă unei capcane și este ucis în anul 251. Superioritatea numerică a transdanubienilor, dublată de cavaleria sarmată, a decis soarta bătăliei în favoarea lor. Se încheie o pace umilitoare pentru noul împărat, **Trebonianus Gallus** (251-253); barbarii pleacă încărcați cu prăzi și vor primi și subsidii. Devastările produse de ei în Moesia Inferior, sunt vizibile pretutindeni. Viața economică se deteriorează grav, emisiunile monetare încetează încă din timpul lui Filip Arabul. Sistemul roman de apărare la Dunărea de Jos se dezechilibrează, limes-ul fiind grav afectat. Romanii fac eforturi disperate să redreseze situația. În 253, Trebonianus Gallus stăvilește noua invazie a goților, carpilor și a altor barbari bătuți de guvernatorul de atunci al provinciei, M. Aemilius Aemilianus. Evenimentele de la hotarele de nord-est ale Imperiului, se grefează pe luptele de la Roma pentru purpura

imperială, aprig disputată între diferiți comandanți de oști. Un nou împărat, **Gallienus (P. Licinius Egnatius Gallienus)** caută să refacă **limes-ul** dunărean, îngrijnd de refacerea drumurilor. Îl preocupă Dacia, atât de crunt lovită. Unele izvoare lasă să se înțeleagă că ar fi fost părăsită de acest împărat. În realitate nu poate fi vorba decât de o așezare - interpunere - a numeroși barbari - carpi, sarmați, goți - care izolează Dacia de Moesia Inferior, creând aparența părăsirii.

Un fapt inedit se inregistrează încă de la sfârșitul anului 258, când goții, carpii și alții, își construiesc nave, undeva în nordul Pontului Euxin, și încep să atace Imperiul, ajungând pe mare și pe uscat până în Asia Mică: "... **lăsând Pontul Euxin la stânga, în timp ce pedestrimea lor alerga de-a lungul țărmului, ținându-se de ei pe cât puteau, ei trecură pe lângă Histria, Tomis și Anchialos, lăsându-le la dreapta lor, și au ajuns la lacul Phileatina, care se află lângă Pont, la apus de Bizanț**". (Zosimos, I, 34, 2). Atacurile sincrone sfârșesc prin devastări în Asia Mică. Dar coloana barbară care înainta în sud prin zona litorală a Moesiei Inferior este zdrobită la Dunărea de Jos de către viitorul mare împărat, Aurelian.

Este numai începutul, fiindcă atacurile pe mare continuă. În 263 aflăm de o expediție similară, de sub conducerea a trei căpetenii: **Respa, Veduco și Tharuaro**, care ajunge tocmai în Propontida, cu inerentele distrugeri în Asia Mică și în insulele grecești. Împăratul îi respinge cu greu, pentru ca în anul următor o incursiune similară să pornească de undeva din zona **Mării Meotice** (Azov); la fel în anul 266, dar cu efecte distructive mai mari în zona Heracleei Pontice, loc în care vor fi înfrânți de **Odenat**. Acei dintre barbari care scapă vor fi zdrobiți la întoarcere de către Gallienus care își va lua titlurile de **Gothicus Maximus** și **Sarmaticus Maximus**.

Epopeea sângeroasă pe mare atinge culmile cele mai înalte în anul 267, când, o mai mare incursiune maritimă se dezlănțuie de-a lungul țărmului vest-pontic, în cadrul căreia, se spune, că numai herulii aveau circa 500 de corăbii. S-a intrat pe Dunăre, în amonte și au fost devastate numeroase cetăți și așezări rurale de pe malul drept: **Istrum ingressi multa gravia in solo Romano fecerunt** (au intrat pe Dunăre și au făcut multe nenorociri pe teritoriul roman). R. Vulpe, stabilește că acum se produce acel **excidium Histriae**.

Se impunea cu necesitate refacerea cetăților distruse. De aceea împăratul Gallienus a desemnat doi comandanți din Bizanț, pe **Cleodamus** și pe **Athenaeus**, să se ocupe de reparații, desigur și de cele din Pontul Stâng; în noul context de refacere intră și Histria. Astfel refăcute, orașele rezistă adesea atacurilor barbare. Flotilele piraților,

mai ales cele ale herulilor, sunt zdrobite. Acei dintre heruli care au scăpat, sub conducerea regelui lor **Naulobatus**, se înțeleg cu Gallienus și se retrag spre nord, acolo de unde veniseră.

Între timp împăratul Gallienus este asasinat și va fi înlocuit cu Claudius - aceasta într-o vreme când Imperiul vădea unele semne de revigorare, reușindu-se stăvilirea atacurilor pe mare. Noul împărat, **Claudius** (268-270), era o mare capacitate militară și în același timp un om echilibrat. Șederea sa la cârma imperiului coincide cu marele eveniment din anul 269, când se repetă o altă mare invazie a unei coaliții trandunărene, așa cum aflăm dintr-un izvor antic: "**În acest timp sciții supraviețuitori, încurajați de năvălirile dinainte, se uniră cu herulii, cu peucii și cu goții și, adunându-se lângă fluviul Tyras, care se varsă în Pont, construiră 6000 (șase mii) de corăbii și, îmbarcând în** ele **320000 de oameni porniră pe mare și atacară Tomis, oraș întărit cu ziduri. Au fost însă respinși**". Și, același izvor continuă: "**Dar când au ajuns la strâmtoarea Propontidei, deoarece mulțimea corăbiilor nu putea îndura iuțeala curentului, vasele se ciocniră între ele și bărcile fură târâte în dezordine, deoarece cârmacii, nu mai erau în stare a mânui cârmele; în felul acesta unele se scufundară cu oameni cu tot, iar altele ajunseră pe țărm goale, pierzându-se un mare număr de oameni și de vase**". (Zosimos, I, 42).

Și această expediție pe mare era secondată de o alta pe uscat, de-a lungul țărmului de vest al Mării Negre, ținta principală fiind orașul Tomis. Și de data aceasta, Metropola Pontului Stâng se apără cu succes. Forțele barbare, deși decimate, rămân încă în vigoare. Dispersate, ele se vor reuni și se vor înfrunta cu armatele lui Claudius, în sudul Dunării, la **Scupi**; de aici, au înaintat în Moesia Superioară și în anul 269 se dă marea bătălie de la **Naissus**, pe râul Margus, unde goții și ai lor sunt striviți. Un rol important în dobândirea victoriei, l-a avut Aurelian (Zosimos, 43-46; S.H.A., Claudius, 8-12). Întregul teritoriu sud-dunărean a fost curățat apoi de resturile hoardelor barbare, pornite pe jaf.

În chipul acesta ia sfârșit lungul șir al atacurilor simultane pe mare și pe uscat - o epopee dramatică al cărei scop era acela al unor încercări disperate ale barbarilor de a se așeza în Peninsula Balcanică. Lichidarea acestui proces nefast, revine împăratului Claudius, supranumit tocmai pentru acest motiv, **Gothicus Maximus** - în istorie numele său fiind întregit: **Claudius al II-lea Gothicul**. Tot de succesul său se leagă și sfârșitul anarhiei militare din Imperiu, la care contribuie hotărâtor și Aurelian.

Moesia Inferior a plătit un preț prea ridicat în timpul acestor tragice

evenimente: distrugeri de orașe și sate, cu incendii, epidemii, stagnare economică, corvezi etc. Dar abia după Naissus se va resimți o revenire la normal, datorită politicii pricepute a noului împărat **L. Domitius Aurelianus** (270-275), și a urmașilor săi **Tacitus** (275-276) și **Probus** (276-282), cu mari contribuții la refacerea și reconstruirea orașelor din provincie. Să mai amintim victoria lui Aurelian împotriva goților, din anul 271, când aceștia au atacat Moesia Inferior și Thracia. Având în frunte pe regele Cannabaudes, goții sunt înfrânți. În 272, sunt înfrânți și carpii. După aceste victorii obținute de romani, din carpii colonizați în dreapta Dunării, se va fonda **vicus Carporum**, pe lângă actualul oraș Hârșova. "**În anul următor (272) încercând să intre iarăși cu aceeași grabă în ținuturile dușmanului, a fost împiedicat de umflarea apelor Dunării și a rămas pe loc în apropiere de Satul Carpilor, dând poruncă să i se măsoare până spre toamnă o tabără de vară ...**" (Ammianus Marcellinus, XXVII, 5).

Referitor la victoria sa contra carpilor - pentru care motiv senatul îi acordă titlul de **Carpicus Maximus** - o inscripție din Durostorum îi aduce mulțumirii împăratului că i-a bătut pe aceștia: "quot imperator Aurelianus vicit reginam Zenobiam invisosque tyrannos et Carpos ... inter Carsium et Sucidavam delevit. (CIL III, 12456). Sau, o altă epigrafă, de data aceasta din Tropaeum Traiani, ne laudă orașul: "**ordo splendidissima municipii Tropaei per duumveros, aediles, quaestores**" - deci "prea strălucitul senat (**ordo**) al municipiului Tropaeum prin duumviri, edili, cvestori etc.".

Refaceri însemnate se consemnează în orașele vest-pontice, fapt dovedit de o dedicație din Callatis pusă pentru Aurelian ca fiind **restitutor patriae.** Aceasta survenea tot după înfrângerea carpilor, fiindu-i atribuită și titulatura de **Carpicus Maximus.** Aurelian acordă și el o mare atenție limes-ului dunărean unde concentrează forțe însemnate pentru refacere și întărire. În același scop al revigorării frontului de rezistență în fața barbarilor, el părăsește Dacia: armata, autoritățile administrative, proprietarii mari etc. Pentru a menține aparența integrității Imperiului, înființează în sudul fluviului două mici provincii cu nume amintind teritoriul abandonat cu populația de bază, activă. Astfel apar **Dacia Ripensis** - și **Dacia Mediterranea**, care dădeau impresia contemporanilor că el, - Aurelian -, **Restitutor Patriae** - menține unitatea integrală a Imperiului.

Opera de refacere a cetăților din Dobrogea continuă cu intensitate sub Tacitus și Probus. În zidul cetății Tomis, în mortar, s-au găsit două monede cu efigiile lor. Probus, chiar face ca în anul 280, să se colonizeze la Dunărea de Jos circa 100000 de bastarni, desigur, ca mână de

lucru în agricultură și păstorit și ca izvor de recrutare a soldaților.

Se pare că acum s-au amenajat și unele din valurile de apărare din sudul Basarabiei, între Vadul lui Isac, pe Prut și Bolgrad, pe Ialpug, ca și cel de la Galați, dintre Șerbești pe Siret și Tulucești pe Prut.

Cel care are însă meritul de a fi știut să adopte măsuri radicale care să ducă la remedierea situației precare a imperiului este **Dioclețian** (284-305). El renunță la formele anterioare ale **Principatului**, de origine dictatorial-republicană, fără caracter absolutist fățiș și trece la **Dominat** - forma monarhiei absolute. Împăratul este **dominus**, pentru toți supușii săi, indiferent de clasa socială sau de rang, atribut inspirat de monarhia absolută de tip oriental.

Trecerea la o nouă etapă istorică, aceea a **dominatului**, reprezintă o realitate care se desăvârșește sub Dioclețian și Constantin cel Mare (306-337) când capitala imperiului se mută la Bizanț (la 11 mai 330 p.H.), căpătând numele de Constantinopole. Dobrogea intră în sfere de influență romano-bizantine ce iradiau din noua reședință.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

Teritoriul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră - Sciția Mică - capătă în cuprinsul stăpânirii romane noi forme administrative. La începutul sec. I p.H., ia ființă provincia Moesia, ale cărei fruntarii se întindeau de la **Drava** din Serbia, până la **Dimum (Belene**, în Bulgaria), primul său guvernator fiind **A. Caecina Severus,** atestat în anul 6 p.H. (P. Alexandrescu, Al. Suceveanu, în **Dacia**, NS, XXXII, 1-2, 1988, p. 165). Partea ei de răsărit, cuprinsă între **Dimum** și Delta Dunării, așa numita **Ripa Thraciae,** - cu actuala Dobroge - rămâne dependentă de Regatul Odris. După cum se constată în ultima vreme, n-avem nici o dovadă despre existența unei **praefectura orae maritimae**; avem în schimb o **praefectura Ripae Thraciae**, sub supravegherea comandantului Moesiei. Amintim că Regatul Odris, ca stat clintelar, era la discreția Romei, menținându-se astfel până în anul 46 p.H. când Tracia este și ea transformată direct în provincie romană; atunci **Ripa Thraciae** este anexată Moesiei. Deci, se instituie direct o administrație romană condusă de un legat cu rang consular.

În anul 86 p.H., împăratul Domițian (81-96 p.H.), din motive militare, împarte provincia Moesia în două: **Moesia Superior** și **Moesia Inferior** - celei din urmă integrându-i-se și Dobrogea de astăzi; Moesia Inferior se întindea de la vest de râul **Ciabrus** (Tibrița, în Bulgaria), până la Gurile Dunării, fiind de rang consular. Cu timpul, zonele aferente din stânga Dunării și din nordul gurilor sale, din Muntenia

răsăriteană și din Moldova de miazăzi, devin părți componente ale sale - fapt dovedit de acel **pridianum** (papir) **Hunt** (numit astfel după numele editorului), din vremea lui Traian, precum și de realitățile istorice ulterioare. În cadrul acestei organizări provincia Moesia Inferior rămâne până în timpul domniei lui Dioclețian, când în urma reformelor sale administrative, militare și financiare, redevine **Sciția**. Hotarele noii provincii corespund, în mare, cu cele ale Dobrogei actuale și împreună cu Tracia formau parte integrantă a **Diocezei Thracia**.

Procesul de integrare a noii provincii imperiului, începe chiar în sec. I p.H., fapt oglindit și în inscripții. Distingem două faze în organizarea administrativă internă a teritoriului dintre Dunăre și Mare: prima, cuprinsă între anii 46-170 p.H., când au existat teritoriile cetăților peregrine și teritoriile militare și, a doua fază, între anii 170-284 p. H., când primelor două li se adaugă teritoriile municipale. Despre o definitivă integrare a Dobrogei de astăzi în sistemul administrativ roman nu poate fi vorba decât odată cu epoca lui Traian, de când posedăm documente privind organizarea urbană și rurală, perioadă în care are loc acțiunea de împărțire a teritoriilor, fapt dovedit de hotărniciile descoperite la Histria și Callatis.

Începând din sec. II p.H., până la întemeierea celor patru municipii - Durostorum, Troesmis, Tropaeum Traiani și, recent determinat, Noviodunum - teritoriul graniței dunărene din Dobrogea avea caracter militar sub supravegherea legiunilor. Aceasta se desfășura în strânsă legătură cu apărarea provinciei pe care o perfectează Traian după cucerirea Daciei - se poate vorbi deci de realizarea unei politici administrative și militare în cadrul celor două provincii: **Moesia Inferior și Dacia**, distincte în formă, dar asemănătoare în conținut.

Pe țărmul vest-pontic, sub dominația romană, se precizează statutul juridic - administrativ al orașelor grecești. Din acest punct de vedere reținem dintr-o recentă lucrare: "Un control militar roman a trebuit, de acum înainte, să existe în zonă, materializat între altele, sub forma unei **praefectura** (organism tipic provincial), înglobând de asemenea interiorul Dobrogei (**Ripa Thraciae**) nu numai zona litorală (**ora maritima**). Un **praefectus**, cu numele de **Vestalis**, este atestat în anul 12 p.H., atunci când garnizoana odrisă de la Aegyssus a fost atacată de geții veniți de pe malul stâng al Dunării" (Al. Suceveanu, Al. Barnea, **Le Dobroudja romaine**, p. 26). În anul 86, se organizează provincia Moesia Inferior. Din primul veac al erei noi, orașele grecești vest-pontice s-au constituit într-o federație, mai întâi din cinci și mai apoi din șase orașe: Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis și Odessos,

iar mai târziu și Messembria. Această federație, cunoscută sub numele de **Comunitatea orașelor pontice**, avea caracter religios, cu misiunea asumată de a promova cultul imperial. Sediul era orașul Tomis, iar în fruntea ei se afla un **pontarch** cu atribuții de preot (**archiereus**).

În raporturile cu imperiul, Histria, Tomis și Callatis își păstrau instituții și magistraturi, în frunte cu sfatul și adunarea poporului (ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος), cărora li se adaugă colegii, funcționarii etc. Ele își mențin, de asemenea, teritoriile rurale tradiționale în care existau formațiuni administrative - **vici, villae, pagi** etc. - unde trăiau, deopotrivă, romani veniți de pretutindeni și indigeni, în majoritate geți.

În interiorul provinciei și pe **limes**-ul dunărean se aprofundează procesul simbiozei latino-autohtone, în condițiile întăririi frontierei romane cu unități militare. De aceea, pe lângă majoritatea castrelor de pe Dunăre existau **canabae**, cu organizare și magistrați proprii, în timp ce așezările civile - indigene - constituie unități administrative separate, așa cum întâlnim de exemplu la **Troesmis, Noviodunum, Capidava** ș.a., supravegheate deopotrivă de trupe. Teritoriile acestor castre depindeau de competența administrativă și juridică a trupelor și se delimitau prin granițe bine stabilite cu acele pietre de hotar, numite **termini**. Ca și la orașele vest-pontice, aici vom întâlni aceleași subdiviziuni ale teritoriilor: **vici, pagi, villae rusticae, sanctuare** etc.

Vilele rustice sunt veritabile celule economice agrare, centre de exploatare, identificate pe teren în număr mare mai ales în nordul Dobrogei, la Horia și Niculițel de exemplu - sau atestate documentar, la Capidava: "**Obiti ad villam suam**" - "decedați la conacul lor" (Gr. Florescu și colab., **Capidava**, I, Buc. 1958, p.104-105, nr. 25 și 26; Victor Henrich Bauman, **Ferma Romană**, Tulcea, 1985).

Între numeroasele sate de epocă romană, formate din vechile așezări getice, cărora li s-au suprapus coloniști și veterani romani, la fel ca și neamuri tracice aduse din sud (lai și bessi), amintim câteva: **Vicus Quintionis** (Sinoe, jud. Constanța), **Vicus Buteridava** (Mihai Viteazul, jud. Constanța), **Vicus Arcidava** (în teritoriul histrian), **Vicus Clementiani** (M. Kogălniceanu, jud. Constanța), **Vicus Ulmetum** (Pantelimonul de Jos, jud. Constanța), **Vicus Novus** (Enisala, jud. Tulcea), **Vicus Vergobrittiani** (Cogealac, jud. Constanța), **Vicus Cassianus** (teritoriul histrian) și multe altele. Satele aveau în frunte unul-doi primari - **magistri vici** - aleși de **ordo decurionum**. Erau ajutați de unul sau doi casieri - **quaestores**. Drept sediu al activității administrative, juridice, edilitare este atestat în **Vicus Quintionis** un **auditorium** - ceea ce numim astăzi "primăria" comunei.

Amintim, în sfârșit, acele **loci** - unități subdivizionale ale teritoriului, în ultimă instanță tot circumscripții conduse de un **princeps loci**, ca acel **C. Iulius Quadratus** de pe imensul altar funerar de la Ulmetum - din teritoriul capidavens.

Primarii reprezentau satul în organul de conducere al întregului teritoriu - **ordo decurionum** sau **curialium** - în fruntea căruia stăteau unul sau mai mulți funcționari, așa după cum atestă la Capidava acel **quinquennnalis territorii Capidavensis**. Facem deci precizarea că modul de conducere a teritoriilor putea varia, în funcție de natura acestora (teritorii militare, municipale sau ale orașelor grecești).

ORGANIZAREA MILITARĂ

Formațiuni militare romane au pătruns, fără a se stabili definitiv pe teritoriul Dobrogei, cu prilejul conflictelor amintite din sec. I a.H. Când funcționa cunoscuta **Ripa Thraciae** dependentă de regatul Odris, alături de garnizoanele acestui stat, pe vremea lui Ovidiu, luptau la Aegyssus și Troesmis și unități militare romane. Astfel, **Vestalis**, primul **praefectus orae maritimae** atestat, se acoperă de glorie la Aegyssus; o mărturie o avem la Ovidiu care-l laudă în opera sa (Pontice, IV, 7).

Primele dovezi privind stabilirea pe teritoriul Dobrogei a unor unități militare, toate formațiuni auxiliare, datează din vremea împăratului **Vespasian** (69-79 p.H.) (A. Aricescu, **Armata în Dobrogea romană**, Buc. 1977, p. 79 și urm.). După constituirea provinciei Moesia Inferior în 86 p.H., staționau aici aproximativ șase unități de cavalerie și două de infanterie (**alae** și **cohortes**) cunoscute din inscripții, din diplomele militare de la Vespasian, sau din cele datate în anul 99 p.H. Unele poartă supranume legate de dinastia Flaviilor, neîntâlnite anterior în alte provincii. Menționăm, astfel, câteva din unitățile care au staționat în Dobrogea în sec. I p.H.: **ala I Asturum** - fără loc de cantonare cunoscut; **ala I Pannoniorum**, la Troesmis; ala **I Vespasiana Dardanorum**, la Arrubium; **ala I Flaviana Gaetulorum, ala Claudia Gallorum**, sau **Cohors II** sau **IV Gallorum**, la Salsovia. Apoi, **cohortes: I Ubiorum**, la Capidava; **I Flavia Commagenorum** și **VII Gallorum**, la Tomis.

Tot din armata Dobrogei făcea parte în sec. I p.H., și flota de pe Dunăre, **Classis Flavia Moesica**, cu bazele navale la Noviodunum (Isaccea), **Dinogeția** (Bărboși), **Troesmis**, poate **Aegyssus** și **Axiopolis** (Tulcea și Cernavodă); recentul **vicus Classicorum**, atestat de mai multe inscripții din sec. II p.H., indică o așezare formată lângă

Halmyris (Zaporojeni, jud. Tulcea), de luntrași ai flotei în discuție (Al. Suceveanu, Al. Barnea, La **Dobroudja romaine,** Buc. 1991, p. 47, 67, 92).

Deci până la începutul sec. II p.H., pe teritoriul Dobrogei de astăzi nu exista nici o legiune. După anul 86 p.H., Domițian stabilește **Legiunea a V-a Macedonica** la **Oescus** (Ghighen, în Bulgaria) și **Legiunea a I-a Italica** la **Novae** (Siștov, în Bulgaria). Fiind o zonă mult periclitată și amenințată, Traian a organizat apărarea temeinică a Dunării de Jos, aducând Legiunea a V-a Macedonica la Troesmis și a XI-a Claudia la Durostorum. Ultima, Legiunea a XI-a Claudia, apăra ambele maluri ale Dunării în partea de sud a provinciei, pe când Legiunea a V-a Macedonica supraveghea cea mai mare parte a regiunii până la vărsarea fluviului în mare. După mutarea Legiunii a V-a Macedonica în Dacia romană, la Potaissa (anul 167 p.H.), supravegherea **limes**-ului în această parte o făceau vexilații din legiunile a I-a Italica și a XI-a Claudia.

Diplomele din anii 99 și 105, precum și inscripțiile sau materialele tegulare, permit cunoașterea numeroaselor unități auxiliare aduse de Traian în armata Moesiei Inferior, unele fiind mutate de aici chiar în timpul războaielor dacice, altele ceva mai târziu. Dintre trupele care au staționat în vremea acestui împărat pe teritoriul Dobrogei amintim: **ala II Hispanorum** et **Aravacorum**, la Carsium; **ala I-a Vespasiana Dardanorum**, la **Arrubium; Cohors I Lusitanorum Cyrenaica**, la **Cius; Cohors II Mattiacorum**, la Bărboși (Dinogeția) etc. (A. Aricescu, în SCIV, 23, 1972, 4, p. 582-583).

Sub Hadrian nu s-au făcut schimbări notabile în armata Moesiei Inferior. Sub Antonius Pius, efectivul formațiunilor auxiliare din Moesia Inferior scade, producându-se totodată înlocuiri de trupe. Nu cunoaștem noile amplasamente, cu excepția schimbării din garnizoana de la Capidava, unde, în locul **Cohortei I Ubiorum**, mutată în **Dacia Porolissensis** în 143 p.H., vine aici, din Germania Superioară, **Cohors I Germanorum**.

Presat de războaiele din Orient și de la Dunărea de Mijloc, împăratul Marcus Aurelius a fost nevoit să recurgă la trupele Moesiei Inferior, ceea ce a dus la slăbirea efectivelor din această provincie, în primul rând prin plecarea în Dacia a Legiunii a V-a Macedonica. În locul acesteia, nord-vestul Dobrogei a rămas în raza de acțiune a unei vexilații din Legiunea I-a Italica, cu sediul la Novae, iar în centru și spre Gurile Dunării s-a extins sferă de activitate a **Legiunii a XI-a Claudia**. La Tropaeum Traiani întâlnim o vexilație alcătuită din detașamente ale legiunilor I Italica și a V-a Macedonica. Tot acum, se văd intențiile de reîntărire a apărării litoralului vest-pontic; nu este

exclus ca în această vreme să fi fost adusă în Moesia Inferior, **ala I-a Flavia Gaetulorum** și cantonată la Tomis.

Din epoca Severilor cunoaștem puține lucruri în legătură cu deplasările unităților militare. Avem însă însemnate știri despre organizarea militară din două documente: **Itinerarium Antonini**, redactat acum pentru prima dată și **Tabula Peutingeriana**, al cărei prototip datează probabil tot din această vreme. O inscripție atestă intervenția armatei într-o problemă litigioasă, de administrație teritorială: praefectul flotei, **Iulius Verianus**, intervine în conflictul dintre proprietara unei moșii, **Messia Pudentilla** și sătenii din Buteridava, ale căror teritorii aveau hotar comun. Acțiunea acestuia tocmai în teritoriul histrian demonstrează creșterea considerabilă a rolului armatei. Un stâlp de hotar descoperit la Capidava și datând din vremea împăratului Severus Alexander (222-235 p.H.), ne arată o situație similară.

Anarhia militară constituie prilej de dispariție a izvoarelor documentare despre armată. Epigrafic mai sunt încă atestate unele unități, cum ar fi: **Cohors I Cilicum; ala I Flavia Gaetulorum; Classis Flavia Moesica** pe Dunăre. O refacere temeinică a ordinii militare revine lui Aurelian.

Sistemul defensiv roman la Dunărea inferioară a dus la constituirea pe malul drept a numeroase castre și castele, precum și a unor puncte întărite pe malul stâng, în sudul Moldovei și în Muntenia. Amintim aici de la nord la sud: cetatea de la Orlovka - Cartal (poate celticul Aliobrix?), în fața **Noviodunum**-ului (Isaccea); Barboși - între Galați și Brăila, vis-à-vis de **Dinogeția** (Garvăn, jud. Tulcea); cele de la Gura Ialomiței în Bărăgan, în fața **Carsium**-ului (Hârșova); de la Dichiseni, est-nord-est de Călărași, corespunzătoare dobrogenei Altinum (azi Oltina) etc.

Pe **limes**-ul scitic, organizat în Moesia Inferior începând cu Vespasian și desăvârșit de Traian, distingem: 1) **linia dunăreană**, cu cetăți ca: **Sucidava** (Izvoarele), **Sacidava** (Muzait-Rasova), **Axiopolis** (Cernavodă), **Capidava, Carsium** (Hârșova), **Cius** (Gârliciu), **Troesmis** (Iglița-Turcoaia), **Arrubium** (Măcin), **Dinogeția** (Garvăn), **Noviodunum** (Isaccea), **Aegyssus** (Tulcea), **Salsovia** (Beștepe-Mahmudia); 2) **Linia de mijloc**, urmează itinerariul **Marcianopolis** (la sud), spre nord **Tropaeum Traiani, Ulmetum** (Pantelimonul de Jos) și **Ibida** (Slava Rusă). Ea capătă o mai mare importanță în veacurile următoare; 3) **Litoralul vest-pontic** cu cetățile grecești în care au existat unități stabilite sub Vespasian, Traian și desigur, în timpul lui Marcus Aurelius. Pe litoral au acționat, pentru apărare și pentru construcții defensive, detașamente din toate legiunile moesice, simultan

sau succesiv. De asemenea au existat stații de beneficiari (A. Aricescu, **Armata în Dobrogea romană**, p. 134-148).

Prezența militară romană a fost masivă între Dunărea de Jos și Marea Neagră, primele trupe pătrunzând aici, după cum am subliniat, încă din vremea lui Vespasian; între domnia acestuia și Traian s-au stabilit aici cel puțin zece trupe auxiliare. Dobrogea, după expresia lui Suetonius (Vespasian, VIII, 4) a fost **redacta in forma provinciae**. Afirmația scriitorului latin este reflexul unor autentice realități istorice neluate în seamă de unii cercetători străini - (Istoria na Dobroudja, tom I, Sofia 1984, édition de l'Academie Bulgare de Science, p. 196 și urm.).

URBANIZAREA ŞI COLONIZAREA DOBROGEI

Atribut major al dominației romane în Moesia Inferior, urbanizarea a început sistematic din sec. I p.H., când orașele de pe litoralul pontic au fost dublate de altele în interior, multe dintre ele dezvoltate pe vatra unor vechi așezări getice. Proliferarea orașelor este urmarea firească a colonizării care a făcut din noua provincie o importantă sursă de venituri pentru tezaurul imperial.

Stăpânirea romană se caracterizează prin întemeierea de noi și numeroase așezări, unele dintre ele ajungând la o viață urbană înaintată. Cele mai multe au fost la început cetăți de apărare, mai ales pe **limes**, așa după cum este cazul cu Troesmis, Noviodunum, Capidava etc.

Sub Marcus Aurelius apar în Moesia Inferior patru municipii: **Novae** (Siștov, din Bulgaria); **Durostorum** (Silistra, din Bulgaria); **Troesmis** (Iglița-Turcoaia, jud. Tulcea) și **Tropaeum Traiani** (Adamclisi); în sec. II sau începutul sec. III p.H., li se adaugă **Noviodunum** (Isaccea). Tot aici amintim și singura **colonia**, **Oescus** (Ghighen - din Bulgaria).

Troesmis, sediul Legiunii a V-a Macedonica până în 167 p.H., castru de legiune și centrul unui **territorium legionis**, este printre primele care apar pe limes. Inscripțiile menționează pe cetățenii și veteranii din Troesmis, separat de cei din **canabae** - deci două unități administrative distincte, cu organizare cvasimunicipală, ambele strâns unite de legiune. Se pare că cele două cetăți de la Troesmis, cea de est și cea de vest, ar reflecta tocmai această dualitate (R. Vulpe, in SCIV, 4, 1953, 3-4, p. 557-579; Al. Suceveanu, Al. Barnea, **La Dobroudja romaine**, Buc. 1991, p. 47 și urm.).

În organele de conducere ale așezărilor amintite, cunoaștem acei **magistri** aleși de **ordo decurionum** sau **curialium**; pe lângă ei pe

aediles și **quaestores**. După anul 167 p.H., cele două așezări de la Troesmis se unesc formal și primesc rangul de **municipium** fiind cunoscută organizarea unui **ordo municipii Troesmensium**, care alegea magistrații orașului - **duumviri quinquennales, duumviri, quaestores, aediles**. Tot la Troesmis sunt atestate funcții religioase: **flamen pontifici, augures, augustales** și mai ales este menționat și un **sacerdos provinciae** - preot al provinciei; orașul se pare că era sediul obișnuitului **concilium provinciae** - dovadă a importanței sale religioase.

Durostorum și Novae, ambele în afara actualului teritoriu al Dobrogei românești, s-au născut și ele prin transformarea centrelor civile și a **canabae** - lor care s-au dezvoltat în vecinătatea castrelor Legiunii a XI-a Claudia și I-a Italica. Durostorum, unde a cantonat secole în șir Legiunea a XI-a Claudia, capătă sub Hadrian, sau puțin mai târziu, titlul de **Canabae Aeliae,** favoare ce se acorda celor mai importante așezări. Însă rangul de **municipium Aurelium Durostorum** îl capătă sub împăratul Marcus Aurelius. Cel de-al treilea municipiu dobrogean, **Tropaeum Traiani**, de la Adamclisi, a avut și el la origine o așezare civilă - după ultimile constatări, suprapusă uneia getice - întemeiată pe lângă o fortificație militară, având în vremea lui Traian, probabil, statut de **vicus** . Puțin mai înainte de anul 170 p.H., așezarea, ai cărei locuitori erau numiți într-o inscripție din anii 116-117 p.H., **Traianenses-Tropaeenses** este ridicată la rangul de **municipium**, centrul unui **territorium municipii**. Acesta, fără să fi fost sediul unei legiuni era totuși rezidența unor unități militare din Legiunea a XI-a Claudia, a V-a Macedonica și a I-a Italica (Em. Popescu, St. Cl., 6, 1964, p. 192-196).

Recent s-a dovedit că spre sfârșitul sec. II și începutul sec. III p.H., și Noviodunum (Isaccea), a devenit municipium.

Alături de municipii continuau să trăiască în teritoriu, diverse categorii de populații, care în raport cu **municipium** erau **incolae**.

Cât privește orașele de pe litoralul Mării Negre ele rămân preponderent elenice. Dar în interiorul lor se stabilesc treptat mulți străini, romani sau elemente romanice, din Occident sau din Orient, pe lângă grecii care și ei, în număr mare, capătă cetățenie romană. Erau astfel două categorii de cetățeni: cei veniți și stabiliți în orașe cu diverse misiuni speciale ori ca negustori și localnici greci cărora li s-a acordat cetățenie romană.

Dar cea mai puternică influență romană se produce la Tomis, unde în sec. II p.H., majoritatea magistraților locali purtau nume romane. Amintim acel decret care onorează pe **Publius Aelius Gaius, arhonte** și

defensor civitatis, care întreprinde o călătorie la Roma, la împăratul **Antoninus Pius** (138-161 p.H.) cu un mesaj din partea cetății. Tomisul devine curând **Metropolă a Pontului Stâng**, fapt constatat din documentele epigrafice și numismatice. Puternica influență romană la Tomis se reflectă și în apariția unui trib al romanilor (Ῥωμαίοι) - care se alătură celorlalte tradiționale, milesiene.

Constituția antoniniană, din anul 212 p.H., a avut urmări pozitive asupra vieții orășenești din Moesia Inferior. Prin prevederile legii, dreptul de cetățenie romană se extinde asupra tuturor locuitorilor liberi din imperiu, mai puțin asupra acelor **dediticii**, ceea ce se întâlnește și în Moesia Inferior. Obiectivul principal urmărit prin promulgarea acestei legi a fost, desigur, cel financiar, deoarece prin sporirea numărului de cetățeni romani, creșteau și contribuțiile la fisc - **vigesima hereditatum** și **vigesima libertatis**. Romanizarea este astfel accelerată. De asemenea, a urmat o coalizare a orașelor, toate cu același regim, coloniile și municipiile pierzând din poziția proeminentă față de celelalte centre urbane. Din sec. II p.H., înregistrăm un proces de urbanizare înaintat pe teritoriul Dobrogei.

***

La venirea romanilor, în Sciția Mică populația majoritară o formau geții străvechi bine cunoscuți în izvoarele istorice. Lor li se adaugă neamurile, tot de origine tracică, aduse aici mult mai târziu: **bessi**, **lai**, **ausdecenses**. Despre aceasta amintește însuși Ovidiu, în **Tristia** (V, 7, v.9-12; traducere Th. Naum):

Vrei tu să afli poate și cine-s tomitanii
Și ce fel de moravuri se văd în jurul meu?
Cu geții în amestec sunt grecii de pe-aice,
Dar geții cei războinici, pe greci îi covârșesc.

Geții populează predominant întreaga zonă dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră. Ovidiu ca și multe alte surse literare și arheologice o probează din timp; nu poate fi vorba de o prezență accidentală, cum vor s-o demonstreze tendențios unii istorici în lucrări recent apărute (Istoria na Dobrodja, tom. 1, Sofia, 1984).

Grecilor din prea bine cunoscutele lor orașe, li se adaugă sub romani coloniști din toate părțile imperiului. Geții sunt din plin antrenați într-un complex amestec etnic, al cărui substrat se menține până în zilele noastre; ei au fost atrași în serviciul militar, au conviețuit în comunități urbane sau rurale alături de romani sau de alții romanizați,

imigrați în aceste părți. Însușirea de către unii băștinași a limbii latine, fără a o înlătura pe a lor, adaptarea unor forme de viață și a religiei noilor veniți s-a făcut sub influența acelor instituții sau factori care le-au difuzat: armata, funcționarii, coloniștii, veteranii etc.

Onomastica inscripțiilor din Dobrogea romană, reflectă sinoptic trei mari grupe de nume de persoane: tracice, grecești și romane. Cele băștinașe (getice) le întâlnim în majoritate în mediul rural, dar și la orașe; cele grecești apar, cum este și firesc, în cetățile vest pontice și în satele învecinate din teritoriile lor; numele latine le întâlnim cu o mare frecvență, pretutindeni. Puținătatea numelor băștinașe se explică prin condiția inferioară ce le-o rezervaseră ocupanții; căpeteniile acestora din urmă și grecii bogați puteau să-și permită ridicarea unor monumente funerare. Fiindcă antroponimia grecească este preponderentă cadrului istoric anterior romanilor și ea va suferi modificări grație procesului de romanizare, vom face referiri, în primul rând, la cea romană, de bază, în perioada dintre sc. I-VII p.H.

Apariția pe malul Dunării a castrelor, atrage din capul locului coloniști - **ex toto orbe Romano** - la fel după cum și în orașele grecești îi vom întâlni încă din sec. I p.H. Trei inscripții funerare din Tomis, dinaintea domniei lui Domițian sunt edificatoare: una este pusă pentru **T. Valerius Germanus**, originar din Pessinunt, veteran al Legiunii a VII-a Claudia; a doua pentru **T. Claudius Saturninus**, veteran din **ala I Asturum** și a treia pentru **T. Flavius Capito**, provenit din **ala I Pannoniorum** (I. Stoian, **Tomitana**, p.203-205). Adăugăm diploma de la Salsovia (97 p.H.), care a aparținut unui militar din cohorta III (?) **Gallorum**, staționată probabil chiar acolo, și cea de la Oltina (din 99 p.H.), ambele dovezi sigure ale stabilirii unor veterani pe limes.

Inscripțiile din sec. II-III p.H., menționează gentilicii imperiale, ca **Iulii**, **Claudii** etc., ceea ce ar arăta că măcar o parte a purtătorilor lor s-au stabilit în Dobrogea încă din sec. I p.H. Consolidarea granițelor provinciei face să se statornicească mult mai mulți cetățeni și veterani, dovadă o mai mare frecvență a gentiliciilor **Flavii** și **Cocceii**, care apar în inscripțiile din sec. II p.H.

Horotesia de la Histria ne este mărturie că spre sfârșitul sec. I p.H., procesul romanizării s-a intensificat: din cinci pârâuri amintite, două poartă în anul 100 p.H., denumiri latine: **Picusculus** și **Turgiculus** - hidronime date de o populație romană sau romanizată. (R. Vulpe, **DID**, 2, p. 65).

Prezența armatei pe linia Dunării și în interiorul provinciei are drept urmare stabilirea unor raporturi administrative, comerciale, religioase etc., cu lumea satelor, fapt foarte important pentru procesul

romanizării. Contactul se făcea și prin soldații detașați pentru paza drumurilor, în punctele nodale: **Q. Valerius Antimianus**, beneficiar consular la Țiganca (jud. Tulcea); **Flavius Antonius Romanus**, beneficiar din **Leg. XIII Gemina Antoniniana**, tot la Țiganca, în anul 218 p.H., ceea ce arată că acolo exista o stație de beneficiari. **In vicus V(...)** (lângă satul Râmnicul de Jos), pe drumul care străbătea provincia prin centru, exista, de asemenea, o stație, așa după cum aflăm din inscripția lui **Aelius Ingenuus**, beneficiar consular din Leg. a XI-a Claudia etc.

Din materialul epigrafic existent rezultă că cea mai mare parte a veteranilor stabiliți în Moesia Inferior, proveneau din trupele provinciei. Cunoaștem veterani din Legiunea a V-a Macedonica în **Vicus Quintionis**, (Sinoe), **Vicus Vergobrittiani** pe lângă **Cius** (com. Gârliciu, jud. Tulcea) ș.a. Îi amintim pe cei de la Troesmis, Tropaeum Traiani, Tomis, Histria, Ibida, Aegyssus - legați, desigur, în cea mai mare parte, prin interese personale de aceste sate.

De asemenea, veteranii din Legiunea a XI-a Claudia, în afara celor așezați pe lângă castre la Durostorum, sunt răspândiți și la **Tropaeum Traiani, Histria, Noviodunum**; unii din Leg. I Italica, s-au stabilit chiar la Barboși. Adăugăm că soldații acestor unități erau recrutați inițial din regiuni îndepărtate, dar se va practica apoi și recrutarea locală, fapt care-i va determina pe primii să se reîntoarcă de unde au plecat. Cât privește trupele auxiliare, s-a constatat că recrutarea soldaților se făcea cu precădere din provincia de garnizoană sau din cele apropiate. După 20-25 de ani de slujbă militară, veteranii deveneau purtătorii limbii și ai formelor de viață romană.

Veteranii din Moesia Inferior proveneau nu numai din trupele provinciei, ci și din regiunile vecine, ca de exemplu, din **Legio VII Claudia** sau din **Legio XIII Gemina**. Unii dintre ei puteau fi originari din părțile noastre, după cum ne demonstrează o inscripție pusă de un veteran din Leg. V-a Macedonica, lăsat la vatră în anul 170 p.H., deci după plecarea ei în Dacia, și, întors aici - **revers(us) ad lares suos**.

Împletirea culturii getice cu cea romană și romanizarea implică o și mai largă așezare a elementelor etnice romane sau romanizate în acest teritoriu. Comunități de **veterani et cives Romani ... consistentes**, noțiune identică cu **cives Romani consistunt** și **conventus civium Romanorum** - aflăm de timpuriu în orașele și satele Moesiei Inferior, având o situație privilegiată. Ele au apărut încă din sec. I p.H., ca apoi să se înmulțească considerabil începând cu epoca lui Traian. Oameni de afaceri se vor grupa în asociații de sine stătătoare, cu demnitari proprii, după exemplul acelui **conventus civium Romanorum** de la Callatis din timpul lui Traian (A. Rădulescu, St. Cl., IV, 1962, p. 275-

279).

Apoi, **vet(erani)** et **C(ives), R(omani)** et **Bessi consistentes**, sunt atestați în mai multe inscripții din timpul lui Antonius Pius și Marcus Aurelius, provenite din **Vicus Quintionis** (com. Sinoe, jud. Constanța); îi vom găsi așezați, la fel, în interiorul teritoriului histrian și anume la Râmnicul de Jos: **veterani et C(ives) R(omani) C(onsistentes) vico V**... etc.

Cives Romani amintiți mai sus, îi vom afla și în alt sat alături de populația tracă a bessilor - **C(ives) R(omani)** et **Bessi consistentes** la **Ulmetum** (Pantelimonul de Jos).

De asemenea, îi găsim alături de cunoscuții **lai**, ca în **Vicus Secundini**, din teritoriul histrian: **C(ives) R(omani)** et **Lai consistentes**, din timpul lui Septimius Severus, poate dintre anii 198-199 p.H., cât și în alte inscripții de până în anul 238 p.H. Exemplele pot continua.

Laii sunt cunoscuți dinstinct ca cetățeni romani în inscripțiile din **Vicus Secundini**, atât înainte de edictul lui Caracalla cât și după acesta, ceea ce a înlesnit formularea ipotezei că efectele legii au fost mai mari decât se credea. Cercetări recente pe marginea Constituției antoniniene precizează că s-a acordat cetățenie romană tuturor locuitorilor liberi din provincii, atât în mediul urban cât și în cel rural, garantându-se totodată păstrarea drepturilor locale, a organismelor administrative și juridice etc. Procesul de romanizare se extinde deci: la Ulmetum îl cunoaștem pe **Aurelius Sisinus**, iar la Capidava pe **Aurelius Hermes**, păgâni, încetățeniți, desigur în virtutea Edictului. Din vremea lui Filip Arabul, în inscripția care-i amintește pe **A(r?) chontes (sic) r(egionis) His(triae)**, apare și **Aurelius Euxinus Leontici**, **Aurelius Victor**, **Aurelius Castus** - toți își căpătaseră cetățenia după anul Constituției antoniene (212 p.H.). După această dată în inscripții nu mai apar decât foarte rar nume neromanizate, ceea ce duce la concluzia generalizării efectului Constituției, prin integrarea autohtonilor traco-geți, comunității juridice și sociale romane (A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, în St. Cl., 14, 1972, p. 179-194).

Deseori deci, alături de cetățenii romani apar în inscripții bessi și lai, după cum cunoaștem populații tracice, venite din alte părți și stabilite în Dobrogea într-o epocă anterioară instaurării dominației romane, fără să putem preciza exact când. Se pare că aceștia se bucurau de poziții mai bune, oarecum privilegiate, față de băștinași.

Antroponimele **bessi**-lor în sec. II p.H., păstrează mai ales formă tracă: **Durrises Bithi, Derzenus Aulupori** ș.a., dar se cunosc și bessi romanizați: **Genicius Brin(i), Valerius Cutiunis** de la Ulmetum.

Laii sunt menționați în inscripții abia în sec. II p.H., și anume în

plângerea țăranilor din **Choradagis** - unde se amintește: **Laikos Pyrgos** - turnul lai-lor sau al lui Laikos. Și apoi în **vici Secundini, Turris Muca** (...), aceasta din urmă din apropierea Tomisului.

Ca și în cazul bessilor comunitatea lai-lor continuă să se numească distinct de **Cives Romani**, deși și-au însușit nume romane, fapt dovedit de antroponime, ceea ce demonstrează că și lor li s-a acordat cetățenie prin decret.

De o importanță aparte se bucură elementul getic, prezent dintotdeauna în această parte a lumii vechi. La începutul epocii romane, geții, ca populație autohtonă, sunt atestați de izvoarele literare, încă din vremea lui Herodot și până la Menandru. În epoca romană ne apar în izvoare ca principali locuitori, așa după cum se reflecta în operele marilor istorici și literați ai antichității: Strabon din Amaseia, Publius Ovidius Naso, Plinius cel Bătrân, Dio Cassius, Sabinus și atâția alții. Să mai amintim în plus, tabloul toponimic din epocă: **Sucidava, Sacidava, Capidava, Buteridava, Arcidava** ș.a.

Izvoarele epigrafice păstrează numele unor autohtoni, cum ar fi de exemplu: **Arcibalis, Auluzenes, Deospor, Mucasius** - la Tomis și la Histria - sau **Guros** - la Callatis, deci chiar în cetățile elenice - ca să nu amintim că în orașele din interior și în cele de pe Dunăre, numărul lor este mult mai mare. Faptul este firesc, din moment ce în zonă populația băștinașă era prezentă în număr masiv.

De asemenea, la Histria, persoane ca **Degistion** sau **Dadas**, ajung să dețină chiar locuri importante între conducătorii orașului.

Pe piatra funerară a lui Valerius Marcus, soldat în Legiunea a XI-a Claudia, apare numele unuia dintre fii săi, **Decibalus**, deci un nume autentic getic - care amintește de cel al marelui rege dac - aparținând de astă dată unui cetățean romanizat.

Folosirea permanentă, oficială, a unor toponime getice, terminate în **dava**, semnifică același lucru: continuitatea etnică, lingvistică și spirituală a indigenilor.

Descoperirile arheologice de pe teritoriul Dobrogei, făcute în ultimii ani, atestă fenomenul persistenței îndelungate a etnicului getic, în plină epocă romană, cu precădere în mediul rural. Geții au asimilat pe sciți, celți și bastarni. La rându-le asimilarea lor, lentă dar sigură, a durat și după sec. IV p.H. La Bugeac avem o așezare getică din sec. II p.H.; la Enisala, lângă Babadag, s-a descoperit o necropolă de incinerație din sec. II-III p.H., care constituie cea mai plauzibilă dovadă a perenității autohtone. Cazuri similare întâlnim la Visterna, Hamcearca, Alimanu ș.a. Chiar și în necropola complexă - din punct de vedere etnic - de la Piatra Frecăței, pe malul drept al Dunării,

întâlnim un mormânt de incinerație getic. Elementele arheologice din necropole și chiar din incintele cetăților elenice de pe litoral au, alături de obiectele de proveniență grecească sau romană, ceramică getică. De cele mai multe ori este identică aceleia descoperite în așezările din stânga Dunării, ceea ce dovedește strânsa unitate etnică de care am amintit deseori. În cazul Dobrogei, totul se confirmă prin recentele descoperiri de la Valul Traian, Sucidava, Capidava, Pecineaga, Sibioara, Runcu, Costinești, Dinogeția, Tropaeum Traiani etc.

Ritul incinerării, specific populației autohtone, se practică în continuare sub romani, în sec. I-IV p.H., așa cum constatăm la Enisala, la Visterna, Hamcearca, Alimanu etc. Aceeași imagine ne-o reflectă mormintele tumulare de incinerație cu ardere pe rug din necropolele cetății Histria, care durează din sec. V a.H., până în sec. II p.H.

VIAȚA ECONOMICĂ

Organizarea vieții economice în Moesia Inferior se face în concordanță cu interesele Romei, dar cu respectarea și amplificarea practicilor tradiționale locale: agricultura, comerțul, meșteșugurile - în special casnice - sunt cele trei compartimente esențiale (Al. Suceveanu, **Viața economică în Dobrogea**, sec. I-III p.H., Buc. 1976, passim). Grâul, meiul, ovăzul și orzul au fost descoperite în numeroase așezări. Creșterea vitelor este de asemenea, dovedită prin resturi osteologice de oi, capre, cai, boi, măgari, porci, scoase din săpături. Viticultura, agricultura și pescuitul - în special în Deltă - așa cum se desprinde din conținutul **horothesiei lui M'. Laberius Maximus** - sunt îndeletniciri dintotdeauna ale geților, de care au beneficiat din plin grecii și apoi romanii.

Desigur, lipseau unele produse superioare, care, fiind solicitate de cei avuți - înalți funcționari, negustori, mari proprietari de pământuri sau de ateliere - se importau: uleiul de măsline, vinul fin, ceramica și textilele de lux, substanțe rășinoase pentru temple, podoabe, arme etc.

Cetățile de pe litoral își conturează o oarecare specialitate: Histria își trage existența din agricultură dar și din pescuit, desigur, și atunci sturionii și caviarul negru formau delicatese pe care grecii le vindeau cu preț bun; Tomisul, cu situația sa comercială marcantă, vehicula prin portul său mari cantități de cereale din zona fertilă înconjurătoare, dar și din acelea care veneau din zonele dunărene, pe calea atât de lesnicioasă a văii Carasu; Callatis își depăna viața trăgându-și seva mai ales de pe urma teritoriului rural. De ateliere meșteșugărești dispuneau toate cele trei orașe. Indicii despre practicile agricole ni le furnizează

inscripțiile. La Tomis, în sec. I p.H. și începutul sec. II p.H., sunt împroprietăriți veteranii. Cetatea dorică a Callatidei celebra sărbătorirea agrară a **Diombriilor** (Διόμβρια) la începutul toamnei, pentru **Zeus Ombrimos** - "dătătorul de ploaie" (V. Pârvan, **Gerusia din Callatis**, în ARMSI, 39, 1920, p. 62).

Desprindem interesul pentru agricultură și din decretul pentru **Isagoras**, în care sunt menționate magistraturi legate de aprovizionarea orașului Callatis (I.I. Russu, în **Dacia**, N.S., I, 1957, p. 182-186).

Întâlnim în toate cele trei orașe de pe litoral, cât și în așezările rurale ale provinciei, cultul lui Dionysos - în cele de tradiție elenistică cu atributul de Καρπόφορος - "dătătorul de roadă" - și apoi **Liber Pater**.

Producția agricolă se realizează în provincie cu mâna de lucru recrutată cu predilecție dintre indigeni - geții constituind, din câte se înțelege, principala masă. Organizarea producției diferea de la caz la caz. În teritoriul histrian se constată un paralelism: pe de-o parte existau proprietari de pământ greci (**agri stipendiariis dati**), pe de alta acea **regio** - o mare regiune a teritoriului rural care aparținea veteranilor (**agri viritim adsignati**) - și cetățenilor romani (**agri vectigales**). Aceștia își lucrau terenurile cu sclavi și țărani semidependenți dar, se pare, și cu **coloni**, forme de exploatare socială deduse pe baza analogiilor cu alte zone.

Din teritoriul callatian provine o informație arheologică sigură despre existența unei **villa rustica**; la Moșneni s-a găsit, întâmplător, un adevărat depozit de unelte agricole format din hârleț, fier de plug, sapă etc. (Em. Condurachi și colab., în SCIV I, 1950, p. 90-92). Recent, datele despre unele **villae rusticae** s-au înmulțit prin descoperiri în nordul Dobrogei, la Horia, Niculițel, Telița etc. (V.H. Baumann, **Ferma romană din Dobrogea**, Tulcea, 1983, passim).

Generalizarea impozitului în natură (**annona militaris**) a nivelat averile funciare; alături de marile proprietăți continuă să existe și unele comunități indigene, ca în cazul dovedit de stâlpul de hotar care delimita moșia Messiei Pudentilla de **vicani Buteridavenses**. Pentru ilustrarea mai clară a raporturilor sociale, între geții de aici și traci, amintim incidentele din **Civitas Ausdecensium**. După invazia costobocilor, o inscripție din sudul Dobrogei, datată între anii 177-179 p.H., reglementează un litigiu între ausdecensi și daco-geții pe vremea când era legat al Moesiei Inferior viitorul împărat Helvius Pertinax (193 p.H.). Ausdecensii, de origine tracă, aduși din sud încă mai de multă vreme, își disputau porțiuni din teritoriul acaparat de ei în detrimen-

tul daco-geților vecini, care erau stăpânii de fapt și de drept dintotdeauna. Iată cum sună inscripția în traducere: ... **"hotarele teritoriului cetății Ausdecensilor puse față de daci, după actele cetății: a terminat lucrarea Caius Vexarhus; dacii să fie obligați să iasă dincolo de acest semn. Messalla P (ie...?) ror a pus pietrele de hotar ale teritoriului din porunca lui Helvius Pertinax, consulul nostru, prin Anterius Antoninus tribunul cohortei I Cilicum** (D. Tudor, în AUB, 1956, p. 50-57; R.Vulpe, DID, II, p. 164).

Starea lor juridică diferită - ausdecensii fiind privilegiați - sporea și mai mult conflictul izvorât din posesiunea nefondată a tracilor, ceea ce determină autoritățile să intervină și să rezolve litigiul în favoarea acestora - situație firească, știut fiind că romanii și tracii din sud constituiau elementele colonizatoare.

În viața economică a Dobrogei romane comerțul juca un rol de seamă, în condițiile unor legături tradiționale pe căi navigabile cu centre din lumea pontică și mediteraneeană, sau cu popoarele din centrul Europei, în primul rând geto-dacii, de care se legau prin drumuri de ape și de uscat. Inscripțiile ne atestă negustori, corăbieri și meseriași, unii veniți din lumea de tradiție elenică. Astfel, de la Constanța, de pe pietrele lor funerare, cunoaștem numele negustorilor **Aurelius Sozomenus** din Bizanț și **Hermogenes din Cyzic** (I. Stoian, **Tomitana**, p. 40-41), după cum, tot aici, au existat un colegiu al armatorilor și un sediu - o "casă" - a meșteșugarilor din Alexandria. De asemenea, la Axiopolis activa o asociație de corăbieri - **nautae universi Danuvii.**

Atelierele monetare de la Histria, Tomis și Callatis continuă să bată monedă până la mijlocul sec. III p.H. Paralel cu moneda colonială, în Dobrogea pătrunde de timpuriu denarul republican și apoi cel imperial, deși pentru sec. I p.H., dovezile nu sunt prea numeroase. Oricum, amintim recenta descoperire a unui tezaur compus din 50 de piese de argint din epoca lui Augustus, la Viile, în sud-vestul Dobrogei. Pentru secolul următor piesele de argint ajung în cantități din ce în ce mai mari (H. Nubar, în **Histria**, 3, p. 58 și urm.). Pentru comerțul mărunt necesarul de monedă de bronz era satisfăcut de cele imperiale și în mai mică măsură de cele coloniale. În timpul dinastiei Severilor, când se ivesc simptomele crizei economice, observăm o mai mare circulație a monedelor provenite din atelierele orașelor grecești și mai târziu, între anii 234-248 p.H., în sfera de circulație a argintului în Dobrogea, ca de altfel în tot imperiul, apare un nou nominal: **antoninianul.**

Intensa circulație a mărfurilor, pe drumuri de ape și de uscat, comerțul de tranzit sau cu produse din ateliere și din agricultura proprie au impus, de timpuriu, organizarea aparatului vamal. Dobrogea

făcea parte din cel al țărmului tracic - **portorium Ripae Thraciae** - creat în anul 46 p.H.; ceva mai târziu devine parte a acelui **publicum portorii Illyrici utriusque**. De regulă, vămile erau arendate de cunoscuții **publicani** sau de către acei **conductores**. De la Capidava provine o inscripție din vremea împăratului Antoninus Pius, în care este amintit un personaj important din administrația vămilor Dunării, **T. Iulius Saturninus ... conductor (portorii) Illyrici utriusque et Ripae Thraciae**. Tot acolo este atestat spre sfârșitul sec. II p.H., un alt funcționar superior al vămilor, **vectigalis Illyrici** (Gr. Florescu și colab., **Capidava**, I, p.85-86, 89-90). Existau birouri vamale, **stationes**, ca cele de la Histria, Tomis, Callatis, Capidava etc.

Centrele de pe Dunăre constituie importante escale comerciale și vamale, așa după cum demonstrează itinerariile, stâlpii miliari, stațiile de beneficiari consulari - Troesmis, Capidava, Sacidava, Altinum și, desigur, porturile de la Noviodunum, Barboși, Axiopolis, **vicus Classicorum** etc.

Se organizează sistemul financiar în Moesia Inferior, potrivit căruia se percep impozite diferite. În cetățile de pe litoral, funcționarii financiari - **procuratores** - percepeau impozite pentru cetate și separat pentru visteria imperială. Pentru cetățile de pe **limes** și din interiorul provinciei se percepea impozitul funciar în natură - **annona militaris** - din teritoriile rurale, dar existau vărsăminte pentru cetate, **tributa leviora** și altele pentru visteria imperială, **tributum soli**.

Economia Dobrogei romane se evidențiază și printr-un sistem de circulație bine pus la punct. Vasile Pârvan determină atât cele trei drumuri imperiale de aici cât și rețelele de drumuri laterale - **semitae** (V. Pârvan, **Salsovia**, Buc. 1906, p. 19-24; Idem, **Ulmetum**, I, ARMSI, s 2, t 34, 1912, p. 576 și urm.). Cel mai important era cel care șerpuia de-a lungul Dunării: Durostorum, Sucidava, Altinum, Sacidava, Axiopolis, Capidava, Carsium, Cius, Troesmis, Arrubium, Dinogeția, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia - de mare funcționalitate în sec. II-III p.H. În zona lacului Razim (**Halmyris**) se întâlnea cu cel al litoralului care, de la nord la sud, trecea pe la Histria, Tomis, Stratonis (Turris?), Callatis, Odessos, Apollonia, Messembria, până la Bizanț (R. Vulpe, în DID, 2, p. 204-206). Cel de-al treilea drum imperial străbătea Dobrogea prin centru, venind din sud de la Marcianopolis (Devnia, din Bulgaria) spre Abrittus (Razgrad, tot din Bulgaria), Tropaeum Traiani, Ulmetum, Ibida, de unde se ramifica spre Troesmis, Noviodunum, Aegyssus. Aceste trei drumuri principale erau legate între ele cu o serie de drumuri secundare.

Întreținerea și repararea acestei rețele de drumuri, necesară circu-

lației de bunuri, armatei și civililor, intră în atenția împăraților dintre sec. I-III p.H. , fapt dovedit de existența unui mare lot de borne miliare, dintre care, merită amintite câteva mai importante: una din anul 118 p.H. - din epoca lui Hadrian - menționează distanța de 27 mii de pași - **millia passum** - până la stația **Tres Protomae** (poate Corbul de Sus), iar din anul 159 p.H., din timpul împăratului **Antoninus Pius**, datează un alt stâlp de la Sinoe - **Vicus Quintionis** - care precizează distanța de 18 mii de pași pe care a fost refăcut drumul de pe litoral.

Din conținutul unei inscripții prețioase descoperită în teritoriul rural al Histriei, pe malul mării, desprindem plângerea unor țărani din satul **Choradageis** care protestau față de autorități că sunt supuși unor grele prestații de întreținere a drumurilor - desigur, cel imperial, de pe țărmul mării - totdeauna stricat. Cer cu insistență să fie și ei scutiți de astfel de obligații, la fel după cum au fost dispensați semenii lor din satul **Laikos Pyrgos** - "Turnul Lailor". Conjunctura favorabilă obligă autoritățile provinciei să le dea satisfacție (I. Stoian, **Dacia**, N.S., 3, 1959, p. 369-390). Tot pe malul mării, la Sinoe, Histria, Tomis, Callatis, 23 August, 2 Mai etc., s-au găsit stâlpi miliari din vremea lui Marcus Aurelius, Septimius Serverus și Caracalla.

Pe exemplarul din Seimenii Mari, din anul 160 p.H., când era guvernator al provinciei **Iulius Statilius Severus**, se menționează că drumul a fost reparat până la Axiopolis. Din vremea lui Marcus Aurelius și a legatului **Servilius Fabianus**, datează trei miliari descoperiți la Dinogeția, desigur puși cu ocazia războaielor marcomanice. Alții, găsiți la Cernavodă, Seimenii Mari, Carsium, Aegyssus sunt din vremea lui Commodus (180-192), sau, mai ales, a lui Septimius Serverus, când se evidențiază activitatea constructivă a guvernatorului **C. Ovinius Tertullus** (192-202 p.H.) . **Maximin Tracul** (235-238 p.H.) și fiul său **Maximinus**, lasă semnele grijii lor pentru drumuri la Carsium.

După atacurile carpo-gotice inițiate în anul 238 p.H., opera de întreținere a drumurilor se intețește. Un miliar de la Carsium datează din vremea lui **Gordian al III-lea** (238-244 p.H.); tot din timpul anarhiei militare, avem un miliar de la împăratul **Decius** (249-251), eroul de la Abrittus; piesa găsită la Rasova se adaugă deci celorlalte dovezi pentru localizarea așezării antice menționate. (A. Rădulescu, Revista Muzeelor, 1969, 4, p. 349). Mai amintim, de asemenea, un exemplar descoperit la Carsium, din timpul împăraților **Valerianus** și **Gallienus**, dintre anii 255-258 p.H. Toate acestea sunt dovezi peremptorii că se dă o atenție deosebită drumurilor, desigur, în primul rând în scopuri militare, dar nu mai puțin și pentru cele economice. Extinderea lor în cele

mai îndepărtate colțuri ale provinciei contribuie considerabil la dezvoltarea mai rapidă și mai uniformă a civilizației romane. La răscruci, existau așa-numitele **mutationes** și **mansiones** - stații pentru schimbarea cailor și popasuri pentru călători. În cele mai importante erau detașați pentru pază subofițeri, acei **beneficiari consulari**, sub supravegherea cărora intra și teritoriul respectiv.

ARTA, CULTURA, RELIGIA

În regiunea dintre Gurile Dunării și Marea Neagră se adâncește procesul fuzionării în toate domeniile viețuirii coloniștilor romani cu băștinașii geto-daci, ceea ce contribuie la aprofundarea etnogenezei românești încă din primele veacuri ale erei creștine. Noua stăpânire, așezată mai întâi pe cordonul litoral cu străvechile orașe grecești, se va extinde apoi în întregul spațiu până la Dunăre, încorporând regiunea organismului statal imperial, cu toate implicațiile sale militare, administrative, spirituale etc. Concură din plin la înfăptuirea programului de romanizare, coloniștii veniți din toate părțile imperiului: **ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas** (Eutropius, VIII, 6, 1). Deci are loc un veritabil epos etnic în cuprinsul căruia se întrepătrund două principale componente: cel roman și cel traco-daco-getic. Asimilarea romană se dovedește însă inegală: este mai accelerată în mediul urban și mult mai lentă în cel rural.

Inscripțiile demonstrează că în întreaga provincie, localnicii conviețuiesc cu noii veniți, coloniști vorbitori de limbă latină - limba oficială. Exceptând cetățile Histria, Tomis, Callatis, unde inscripțiile se redactează în limba greacă - limba vorbită - dar și în latinește, în restul provinciei, cu rare excepții, se scrie numai în latinește. Traco-geții au învățat latinește, au preluat în bună măsură forme și norme de viață italică, au asimilat practici religioase și obiceiuri romane. La aceasta au contribuit armata, administrația, învățământul, religiile etc. Apar de timpuriu texte latinești scrise pe piatră, cum ar fi tratatul callatian - **foedus** - de alianță cu Roma, versurile lui Ovidiu cuprinse în elegiile scrise în exil la Tomis sau binecunoscuta hotărnicie a lui M'. Laberius Maximus, cu o dublă redactare, grecească și latinească etc. Pe măsură ce se consolidează noua autoritate, se înmulțesc inscripțiile latinești; oamenii locului au învățat să scrie, fiindcă în mod sigur, cei mai mulți lapicizi vor fi fost recrutați dintre localnici. Băștinașii traco-geți, se integrează culturii și spiritualității latine. Ar fi fost extrem de util pentru cunoașterea mai în profunzime a etnogenezei românești, dacă ni s-

ar fi păstrat versurile scrise în limba getică de către Ovidiu: **Getico scripsi sermone libellum, structaque sunt nostris barbara verba modis** (am scris în graiul getic, cuvintele barbare le-am pus în vers latin). (**Ex Ponto**, IV, 13, 19-20). Am fi avut o însemnată parte a graiului getic folosit la vremea aceea, desigur trecut prin filtrul genialului poet, care i-a dat muzicalitate și modelații lirice.

Dar, după cum au determinat cercetătorii, din limba oamenilor de aici, abia dacă mai păstrăm câteva elemente lexicale. Avem antroponime, nume de triburi, de zeități, toponime, hidronime etc. Așa de exemplu, în hotărnicia lui M'. Laberius Maximus ni se transmit nume de râuri de proveniență autohtonă, cum ar fi **Sanpaeus, Gabranus** și **Calabaeus**, dar și romane, ca **Picusculus** ("Râușorul ciocănitoarei") și **Turgiculus** ("Râușorul umflat"). **Ister-Dunărea**, continuă să se folosească în paralel cu grecescul **Istros** și latinescul **Danubius**. În ansamblul antroponimelor cunoscute prin intermediul inscripțiilor, distingem un imens număr de rezonanță italică, altele grecești sau orientale; o categorie aparte sunt cele tracice: **Areibalos, Bessios, Budios, Kathios, Lillas, Seuthes, Skirtos, Daciscus, Mucapor, Uthis, Ziles** etc., și încă multe altele atestate în zona **Tomis**-ului (ISM, II, p. 383). Din zona Histriei să amintim: **Attas, Bithus, Dadas, Derzenus, Auluporis, Kiso**, Mamia, **Mucatralis, Pateis** etc. (ISM, I, p. 532), iar de pe malul Dunării, de la Capidava, cităm: **Bitus, Batsinis** (illir), **Ebrenus, Eftacentus, Tsinna, Zura** etc.; în sfârșit, mai amintim din Ulmetum: **Ithasis, Ziftia** etc. (ISM, V, passim).

Antroponimele de origine italică sunt mult mai multe: stau la baza procesului de romanizare, fiindcă limba latină se generalizează, pătrunde pretutindeni, este vorbită oficial și neoficial.

În inscripții s-au constatat nenumărate defecțiuni grafice, fonetice și de structură gramaticală, însă tocmai acestea conduc la o vorbire specifică locului, demonstrează evoluția spre limbile latinofone de mai târziu. Se adâncește procesul cultural în sec. I-III, și la Gurile Dunării și în arcul carpatic. Din acest spațiu nu vor întârzia să iradieze apoi influențe către nordul extracarpatic, desăvârșind și aici vorbirea latină.

Urbanism, arhitectură. Zămislirea etnosului traco-geto-roman în spațiul Sciției Mici, se produce simultan cu marile înfăptuiri urbane și arhitecturale din perioada Principatului. Pe țărmul Mării Negre, orașele grecești își îmbogățiseră structura citadină cu temple, edificii publice și particulare, băi, apeducte, trame stradale etc., alcătuind o moștenire perfectă pentru romani. Odată cu așezarea administrației acestora, la începutul erei creștine, orașele capătă o nouă înfățișare.

O primă și necesară înfăptuire, legată de securitatea provinciei, a

fost construcția fortificațiilor pe **limes**-ul dunărean. Din sud-vestul provinciei, încă de la **Oescus**, urmând firul apei în aval, spre nord-est, nenumărate **castra** și **castella** își înălțau zidurile cu tunuri de apărare. Cetăți de mare rezonanță în istoria provinciei aflate în majoritatea lor covârșitoare pe malul drept, au format obiectul cercetărilor arheologice. Structura lor arhitecturală, inițială, ne este mai puțin cunoscută astăzi. Ceea ce se vede reprezintă faze târzii ale existenței lor.

Reconstituirile planimetrice vădesc o concepție derivată din sistemul hipodamic adaptat scopurilor militare romane, deci modificat conform funcționalității contemporane. De exemplu, la Troesmis, în cetatea de est, aflăm o împărțire stradală simetrică, plecând din două străzi axiale; la Tropaeum Traiani, două porți principale sunt așezate la capetele axei longitudinale a orașului, iar traseul zidului de incintă descrie un unghi drept cu o latură curbă, convexă, așa cum vom mai găsi la Dinogeția și la Ulmetum. La Axiopolis există o magistrală axială între două porți etc.

Tehnica constructivă a incintelor, aria unor entități arhitectonice interioare, sunt variate și au efecte urbanistice deosebite. Construcțiile vădesc o mare acuratețe; paramenții au aspect îngrijit, cel mai adesea cu pietre ecarisate, sau cu efect decorativ dat și de cioplirea în tehnica bosajului - cum se constată la Tropaeum Traiani sau la Ulmetum. Componentele vechii arhitecturi elenice de la Histria, Tomis, Callatis sunt și ele adaptate noilor necesități; predomină și aici scopul militar, defensiv. Se păstrează convergența tramelor stradale către mare, dar în incinte intervine ordonanța de tentă romană cu locuințe, magazine, piețe, băi publice, portice, etc., cu predominanța unghiurilor drepte, adesea abătându-se de la traseul patrulater regulat, așa cum vom vedea la cetățile de pe litoralul vest-pontic.

În mediul rural, satele și cătunele (**vici et pagi**) ne sunt puțin cunoscute. În schimb avem conturate, total sau parțial, câteva planuri ale unor **villae rusticae**.

Din cetățile de pe **limes** sau din aria acelora de la mare, provine un bogat repertoriu arhitectural, cu zeci și sute de mărturii privind construcțiile publice și particulare din sec. II-III. Edificii somptuase, temple, sanctuare, portice, amfiteatre, teatre, sedii pentru gerusii sau diverse colegii, terme, gimnazii, palestre ș.a. toate acestea și-au lăsat părți componente, unele dintre ele de o rară eleganță. În această ordine de idei să amintim recent descoperitul amfiteatru de la Tomis, construcție din sec. II-III, suprapusă de o basilică paleocreștină, ori mai vechiul "atelier" de prelucrat marmura de pe malul portului tomitan - "la serpentină" - cu frize, arhitrave și capitele corintice deja cioplite sau

numai în curs de degroşare. Tot la Tomis, ne este atestat un stadion, un sediu - **oikos** - al negustorilor din Alexandria (ISM, II, 153(38) 7-8), ca să nu mai vorbim de nenumăratele fragmente arhitecturale ori inscripţii, care probează existenţa unor terenuri rezervate întrecerilor atletice sau pentru gladiatori; poate şi un sediu al pontarhilor, cărora inscripţiile le amintesc de nenumărate ori numele (ISM, II, 25; 70(36); 96(62)). Marile construcţii din oraş aduc în prim plan către sfârşitul sec. III p.H., un mare edificiu cu mozaic, şi **thermae**-le aflate pe faleza de sud-vest a peninsulei tomitane.

La Histria s-au cercetat două mari edificii termale, unul în interiorul cetăţii, cel de-al doilea în afară, ambele din sec. II-III; din distribuţia spaţiului interior nu lipsesc: **palaestra, frigidarium, tepidarium, caldarium** şi **laconicum**, frumos împodobite.

Pretutindeni apar dovezi de existenţă a unor sanctuare: la Troesmis, Noviodunum, Tropaeum Traiani, Callatis, Histria, Tomis ş.a.

O construcţie laică o reprezintă casa acelui colegiu de armatori de pe Dunăre, de la Axiopolis - **Nautae Universi Danuvii**; iar una militară este cea destinată unei **ala I Dardanorum**, identificată la Arrubium (ISM, V, nr. 251). Şi tot pe **limes**, amintim băile publice de la Dinogeţia, Capidava şi Troesmis - desigur cu funcţionaliate cazonă; interesante, pentru mediul rural, sunt ştirile dintr-o inscripţie provenită din **vicus Petra**, din care aflăm că locuitorii satului şi-au construit o baie pentru sănătatea corpului lor: **qui fecerunt causa salutis corporis sui balineu(m) elapsu(m)** (ISM, V, nr. 222).

Apeductele, care uneori veneau de la distanţe foarte mari către oraşele de pe litoral sau cele din interiorul provinciei, erau amenajate folosindu-se căderile de teren; erau făcute din tuburi cioplite în piatră sau multe din pământ ars, în **officinae** ceramice, aşa cum se cunosc cele de la Histria şi Tropaeum Traiani. Către Histria, apeductele veneau de la izvoarele din apropierea actualei localităţi **Fântânele**, iar către **Tropaeum Traiani** veneau de la **Şipote** sau chiar din văile cu straturi freatice din apropierea comunei Adamclisi. La sud de Constanţa, în apropierea satului Potârnichea s-au descoperit în anul 1960 "cisternele" de captare a apei potabile; acestea erau căptuşite cu bârne de lemn, din care plecau către litoral, folosindu-se căderile de teren, apeducte din **tubuli** - ceramice - unite la mufe cu **caementum** şi câlţi. Actuala peninsulă a Constanţei este străbătută la subsol de o densă reţea de canale - galerii, săpate în stânca de calcar, la circa 16-17 metri adâncime. Au aproximativ înălţimea unui stat de om (160-170 cm). Principala arteră de apeduct pornea din apropierea satului Ovidiu, de

la vest de Constanța, de pe malul lacului, de unde se captau apele din izvoare, ca apoi, afundându-se în pământ, să se îndrepte spre răsărit, în oraș; în peninsulă se ramifica în toate direcțiile, arterele sale respectând aglomerările de locuințe și direcțiile principalelor străzi. Aerisirea canalelor subterane era asigurată prin puțuri anume amenajate, acoperite cu plăci ajurate. Este cel mai ingenios și în același timp cel mai greu de realizat sistem de alimentare cu apă potabilă, care astfel putea funcționa nestingherit chiar și în caz de asediu.

În general construcțiile și amenajările, cărora li se integrează drumurile, podurile, apeductele, canalizările etc., au reclamat cantități uriașe de piatră obținute din carierele Dobrogei. Aglomerările calcaroase erau relativ ușor de exploatat - amintim aici cunoscuta carieră de la Deleni (Ienige) de unde s-au scos blocurile ciclopice pentru construirea Monumentului Triumfal de la Adamclisi, sau pe cea de la Cernavodă, de pe falia Dunării, unde, pe un perete apare chipul cioplit grosier al lui **Hercules Saxanus**, în ipostază de apărător al pietrarilor.

Domeniul artizanal ne lasă o multitudine de dovezi, care, analizate în detaliu pot duce la reconstituiri care ilustrează perfect nenumărate aspecte de viață materială și spirituală. În acest sens amintim basoreliefuri, frize, capitele, arhitrave, statui, statuiete, unelte, bijuterii etc.

Monumentul Triumfal de la Adamclisi - Tropaeum Traiani. În peisajul dobrogean, acest vestigiu arheologic insolit pe care ni-l transmite istoria clasică, Monumentul Triumfal **Tropaeum Traiani**, este ridicat din ordinul împăratului Traian la capătul războaielor de cucerire a Daciei, între anii 106-109. Ruinele sale se află pe platoul înalt de circa 161 m, la nord-est de actuala comună Adamclisi. Denumirea compusă din cuvintele "adam" + "klisse" - biserica omului, i-a fost dată de locuitorii islamici din perioada medievală a Dobrogei.

Întinderea platoului este mărginită la sud-vest de valea Urluiei, pe traseul căreia s-a fondat, către aceeași vreme, cetatea omonimă **Civitas Tropaei Traiani**. Ea se află la circa 1,5 km de monument și la nord-nord-vest de valea Ienige - Deleni, de unde s-a extras piatra folosită la zidirea monumentului și a cetății.

De-a lungul secolelor, Monumentul cu podoabele sale de pe soclu (stereobat) și de pe acoperiș, s-a ruinat aproape total, pietrele componente fiindu-i împrăștiate pretutindeni. Multe dintre ele s-au recuperat și studiat, ceea ce a permis reconstituirea sa, imaginea obținută fiind apropiată de cea reală. În zilele noastre o reconstituire "autoportantă", creează prilejul unui contact cu o machetă la dimensiuni și cu aspect, originare.

O suită de trepte urcă spre tamburul cilindric - **stereobat** - al cărui

nucleu de piatră și mortar, mult corodat astăzi, era îmbrăcat cu șase rânduri de pietre de parament și un mare brâu alcătuit din metope încinse jos și sus de frize. Sunt despărțite de pilaștri pitici. Friza de jos este decorată cu vrejuri de acant care răsar dintr-o tufă centrală sugerată de un kantharos. Vrejurile, în suita lor pe circumferința tamburului, fac volute care au în centru capete de lup. Pe frizele superioare este dominant motivul dat de funii în torsadă, în alternanțe diagonale, cu capetele afrontate și cu palmete stilizate.

Pilaștrii pitici au fie vrejuri spiralice în ghirlande, fie caneluri cu capitele. Metopele reprezintă elementele decorative cu scene în basorelief inspirate din luptele dintre legionarii romani cu soldații băștinași din coaliția antiromană, în confruntările de la **Nicopolis ad Istrum** și de la **Tropaeum Traiani**.

Metopele - azi 49 din cele 54 - au fost fixate în succesiunea lor pe tambur, ținându-se cont de conținutul lor narativ și de poziția descoperirii lor pe teren, pornind de la nord.

După cele mai recente și veridice reconstituiri, se apreciază că întreaga circumferință a soclului a fost împărțită în șase segmente de cerc, cu câte o deschidere de 60° fiecare, în care se încadrau câte nouă metope, grupate după conținutul narativ în "tablouri", în centrul acestora fiind așezată cu necesitate o scenă care-l înfățișa pe împărat, în diferite ipostaze, adesea însoțit de ofițerii săi. Tablourile conțin o diversitate de teme: I - atacul (șarja) de cavalerie romană; II - pregătirea atacului de infanterie; III - lupta infanteriei romane la șes cu pedestrimea barbară; IV - alocuțiunea împăratului adresată infanteriei pe înălțimi și în pădure; V - lupta pedeștrilor; VI - supunerea populației învinse, luată în captivitate cu tot avutul ei și aducerea prizonierilor de război în fața împăratului. Deci, totul se inspiră din sângeroasa epopee a conflictelor daco-romane, suita imagistică fiind rezultatul meșterilor - soldați de "talent" inegal, cel mai adesea de-o stângăcie care frizează improvizația. Sunt scene de masacru sau de luptă corp la corp, în care învingătorul este întotdeauna soldatul roman în armura-i specifică: coif, cămașă loricată, spadă. Luptătorii din partea locului au mișcări și atitudini contorsionate sau statice, într-o perspectivă cel mai adesea îndepărtată de canoanele artei sculpturale. De-aici imposibilitatea precizării locului unde s-au petrecut evenimentele evocate.

Parapetul crenelat - **merlatura** sau **festonul attic** - este alcătuit dintr-o succesiune de blocuri de parapet alternând cu merloane care se deosebesc între ele prin dimensiuni și decor. Conțin elemente ornamentale geografice - cercuri, rozete, romburi - iar merloanele redau

chipuri de prizonieri legați cu mâinile la spate de copaci - stejari, palmieri etc. Prizonierii sunt identificați cu geto-dacii (moesi), sarmați, germani - suevi.

Acoperișul tronconic, din plăci de piatră în formă de solzi care descresc de jos în sus, pe o pantă de 30°, permitea scurgerea apelor pluviale pe un mic promenoar mascat de merlatură; mai departe, prin țevi de plumb apa era azvârlită în afară prin gurile larg deschise ale unor statui de lei așezați pe cornișă, ultimii și cu rol **apotropaic**.

În elevație, două baze hexagonale suprapuse, susțin marea statuie a trofeului; pe fețele lor de la nord și de la sud, este săpat cu litere mari textul repetat al inscripției, care dă cheia înțelegerii acestui monument, cu întreaga sa semnificație: "**Zeului Marte Răzbunătorul. Împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian, Augustul, biruitorul germanilor și al dacilor, mare preot, având puterea tribuniciană pentru a XIII-a oară, proclamat ca împărat a VI-a oară, consul ales pentru a V-a oară, părinte al Patriei, după ce a învins armata dacilor și pe cea a sarmaților** (a ridicat acest trofeu prin grija guvernatorului ...).

Deducem clar că monumentul a fost înălțat din porunca lui Traian, așa după cum se va fi realizat și Columna de la Roma. A fost înălțat în al 13-lea an de putere tribuniciană și în cel de-al cincilea an de consultat - anul 109. În acest timp aflăm din inscripții, era guvernator al provinciei Moesia Inferior, **Lucius Fabius Iustus**.

La poalele trofeului, pe friza cu arme, apar șase statui ale unor prizonieri băștinași, bărbați și femei, trei spre nord și alți trei spre sud; statuia centrală este în picioare, iar cele laterale în poziție șezândă.

Trofeul, principala piesă a întregului ansamblu monumental, are forma majestuoasă a unui trunchi de copac; poartă cuirasa unui ofițer roman - **lorica squamata**. La stânga și la dreapta lui, apar câte un scut, o banduriеră - **balteus** - un **gladius** mare cu teacă și gardă. Sunt figurate de asemenea pe stâlpul de susținere, **cnemidae** - pulparele - și chipuri de meduze cu funcții apotropaice.

În general, piesele decorative ale monumentului au fost lucrate de sculptori - soldați; după câte se constată, unii erau de apartenență orientală, dacă ținem seamă și de apariția pe metope sau merloane a unor arbori specifici acestei zone, cum sunt palmierii. După observații mai atente chiar și ansamblul trofeului ar fi produsul unor influențe orientale, cu reflexe în arta militară dunăreană.

S-a crezut că monumentul a fost realizat în două faze: una sub Traian, cealaltă sub Constantin ce Mare. Ipoteza se baza pe unele observații potrivit cărora există componente sculpturale cu un mai mare conținut artistic și altele cu mai puțin și deci, primele ar fi mai

vechi decât celelalte. Observația se corobora și cu unele constatări din structura nucleului de piatră și mortar, în care o bază paralelipipedică, din blocuri ciclopice, care ar fi format un ax vertical răspunzând în elevație bazelor hexagonale și trofeului, ar fi reprezentat o bază inițială a nucleului. Cercetările de mai târziu au infirmat acest punct de vedere, acreditându-se unitatea organică și stilistică a întregului ansamblu.

"Considerate în ansamblu, pe lângă faptul că de la un registru la altul subiectul narativ face să se modifice schemele plastice, uneori mai dinamice, alteori mai statice - cum este cazul metopelor din ultimul registru cu imagini integrate atmosferei de liniște și pace, opuse celor din primele registre, dominate de mișcarea specifică luptei - metopele suferă în totalitate din pricina stângăciei și imperfecțiunilor date de cioplitori. De bună seamă, desenele vor fi fost elaborate de un artist "profesionist", numai că transpunerea lor în piatră, în acest colț îndepărtat din "barbaricum" și cu mijloacele rudimentare de care se dispunea aici, toate acestea au făcut să dobândim o suită imagistică de tablouri executate stângaci, deformat, în conturări și cu trăsături care adesea se îndepărtează mult de realitate și de valoarea artistică a unor opere contemporane monumentului".

Fără să fie singurul în cuprinsul imperiului, monumentul - cu unele părți componente mai bine păstrate - avea funcție socială și politică foarte precisă. Constituia un eficace instrument de propagandă imperială și proclama victoria armatei romane într-un război care nu s-a crezut nici o clipă că va fi atât de înverșunat. El trebuia să atragă atenția asupra lui, asupra triumfului pe care îl simboliza, cu atât mai mult cu cât în vecinătate existau alte două construcții al căror scop se lega strâns de Trofeu: unul este un cenotaf, al doilea un mausoleu; ambele întăresc convingerea că victoria repurtată aici de romani a adus din partea lor jertfe uriașe.

Cenotaful sau **altarul militar funerar** se află la răsărit de monument cu circa 250 m. Reconstituit grafic, dă imaginea unei construcții prismatice cu câteva trepte la bază. Moștenim de aici fragmentele unei mari inscripții latine în cuprinsul căreia sunt trecute numele a circa 3800 de soldați căzuți pe câmpul de luptă: "**Împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traianus, Augustul, învingător al germanilor, învingător al dacilor, investit cu puterea tribuniciană pentru a șaptea oară, consul pentru a patra oară, părintele Patriei, spre slava și amintirea preavitejilor bărbați care au pierit luptând pentru statul roman în războiul dacic ...**".

În jurul acestui obiectiv s-au purtat multe discuții, deseori

susținându-se o anterioritate a sa în comparație cu Monumentul Triumfal. Ulterior însă s-a stabilit sincronismul lor. S-a admis că cel care a intervenit hotărâtor în bătălia de pe platou, aducând victoria de partea romanilor, atunci când totul era pierdut, a fost comandantul spatelui, acel **praefectus castrorum**, al cărui nume pe inscripție cade în lacună, dar care se pare că a fost înhumat în mausoleul de la miazănoapte de monument.

Tumulul, din partea de nord a Monumentului Triumfal este un mormânt uriaș, alcătuit din mai multe ziduri circulare, concentrice, dublate în interior de o construcție de lemn în care s-a depus o urnă de incinerație (?!). Se deduce că aceasta a aparținut acelui comandant al spatelui - **praefectus castrorum** - căzut în bătălie.

Artele plastice. Sculptura. Încă de la începutul prezenței romane în Sciția Mică, arta statuară capătă un nou impuls, sfera unor astfel de preocupări lărgindu-se; spațiul litoral al orașelor grecești se depășește. Coloniștii romani aduceau cu ei concepții și practici în care se amalgamau influențe grecești și cele orientale cu cele italice - ultimele cu o viguroasă tentă de originalitate. Este greu de precizat ce vor fi găsit noii veniți în spațiul Dunării de Jos din moment ce probele lipsesc, iar cercetările sunt departe de a da răspunsul întrebărilor privind manifestările artistice autohtone. Se nasc curente artistice viguroase, marcate de apariția unor lucrări valoroase, unele specifice atelierelor funcționale în mediul urban litoral (**officinae**), altele provenind din mediul rural în care arta este cel mai adesea înlocuită cu produse artizanale. Și în unele și, în celelalte cazuri, modelele greco-romane rămân la baza producției sculpturale în care întrevedem producția localnicilor configurată în imagini religioase, funerare, încărcate de simțire și emotivitate specifice.

În veacurile I-III, patrimoniul sculptural este uriaș. Avem în vedere stelele funerare în primul rând, întrucât ele sunt cele mai răspândite. Redau adesea scena banchetului funerar în care se reconstituie atmosfera familială: membrii casei grupați în jurul celui ce pleacă în lumea umbrelor. Scena este dublată de prezența Cavalerului Trac în ipostaza mortului eroizat. Exemplificăm cu stelele lui **Attas Possei** de la Ulmetum și de la Dulgheru, ambele cu aportul artistic provincial și cu impresia bunăstării aceluia care le-a comandat, de bună seamă un proprietar funciar din zonă (ISM, V, 78 și 128). Numeroase alte exemplare cu sau fără inscripții se constituie într-un patrimoniu uriaș, diversitatea lor fiind dată de apartenența la un atelier local sau altul și de talentul, uneori îndoielnic, al cioplitorului. Multe se încadrează tradiției greco-orientale, altele influenței romane transformată în acest mediu

într-un specific dunărean, prin **interpretatio Romana**, cum vom întâlni dovezi la Troesmis, Capidava, Sacidava etc. - din ultima localitate recuperându-se zeci de stele refolosite ca **spolia** în zidul de incintă al cetății.

Interesantă și unică în spațiul dobrogean este stela funerară de la **Ibida** - Slava Rusă - care pe lângă textul latin, redă foarte realist, în registrul inferior, simbolul lupoaicei capitoline (ISM, V, 225).

Din pietre funerare diverse desprindem natura unor preocupări profesionale. Ne stau la îndemână nenumărate exemplare de basoreliefuri. Amintim între altele pe cea de la Tomis, cu numele lui **Theocritos**, armator și cârmaci: chipul bărbatului în picioare, mai jos inscripția cu numele său și meseria, iar în partea superioară imaginea corăbiei (ISM, II. 186). De un mare interes, dar de o valoare artistică îndoielnică, este stela gladiatorului **Attalos**, tot de la Tomis (ISM, II, 340): cea a lui **Skyrtos Dakesis** (ISM, II, 344), luptător cu **daca** - armă a localnicilor. Toate au trăsături greco-orientale, lucrate în stil roman, degajând un realism viguros, dar cu reprezentări rigide, pline de defecte de optică statuară.

Reprezentativă între operele de marmură este statuia "**Cetățeanului din Tomis**", într-o inegalabilă realizare tipică modelelor greco-romane: cetățeanul poartă toga tradițională, cu mâna ține un sul - **volumen** - iar capul ușor înclinat se distinge printr-o barbă îngrijită, redată realist, ca și toate celelalte detalii.

Statuia unei "adolescente", aduce în prim plan o imagine statică: o tânără îmbrăcată în veșminte drapate până la glezne - **hyton** și **hymation**. Totul într-o simplitate adecvată scopului funerar. De altfel, astfel de veșminte, transparente și ușoare, lăsând să se întrevadă trăsături anatomice redate cu fidelitate, caracterizează portretistica epocii. Multe ne amintesc modelele microasiatice și grecești de tradiție elenistică. Aceste trăsături caracteristice sunt manifestate în numeroase piese componente ale tezaurului de sculpturi de la Tomis. Cele 24 de statui și basoreliefuri se împart calitativ și stilistic în două categorii: lucrări elevate, de factură greco-romană și mai multe icoane și statuiete care se plasează în producția atelierelor locale, de caracter popular. Între primele se plasează grupul statuar al zeiței **Fortuna** asociată cu **Pontos**, șarpele **Glykon**, bustul zeiței **Isis** în costumul unei preotese și **aedicula** cu dubla reprezentare a zeiței Nemesis. Aproape toate datează din sec. II p.H.

Fortuna, în veșmintele-i obișnuite apare într-o atitudine încărcată de majestate, în mâna stângă poartă **cornucopia**, pe cap are diademă și cu mâna dreaptă se sprijină pe un sceptru. Jos, la picioarele ei, și de

dimensiuni mai mici este zeul **Pontos**, bărbos, cu coroana murală pe cap, ce simbolizează cetatea Tomis. Ambii sunt protectorii cetății și portului tomitan. Execuția este rafinată, deși redă în chip stereotip modele cunoscute. Aceeași situație o întâlnim și la **aedicula**, în care este redată în miniatură, în dublu exemplar, zeița **Nemesis**, între coloanele și frontonul imitând un templu.

Șarpele **Glykon**, un unicat pentru întreaga zonă, apare încolăcit pe un mic platan (?); corpul i se înscrie unui con, al cărui cap, semeț, se înalță căpătând înfățișare de ovină; părul și urechile sunt umane. Corpul, terminat cu o coadă, se încolăcește și se îngroașe în onduleuri cu suprafețe solzoase specifice reptilei. Este o divinitate adorată pe o arie întinsă din Balcani, însă apariția statuară tomitană este cea mai reprezentativă. Se pare că ni se înfățișează în ipostază de **Asclepios**.

Bustul zeiței **Isis**, cu îmbrăcămintea adunată într-un nodus la piept, are pe cap cornul lunii de sub care părul cade la spate în 12 onduleuri - probabil lunile anului. Trăsăturile feței sunt ale unei femei mature, poate un chip real amintind de soția împăratului Gordian al III-lea, **Sabina Tranquillina**, în chip de preoteasă a zeiței Isis.

Statuietele Hecatei, cea arhaizantă a lui Asklepios, unul dintre cei doi Dioscuri cu calul său, icoanele Cavalerului Trac, a celor trei grații, a lui Hermes sau a Selenei ș.a., redau chipuri stângace cu trăsături grosiere, într-un realism lental, care trădează ipostaza religioasă a unor credincioși de condiție umilă, rustică. Din ele au rămas numai esențele ideatice și imagistice, cele care întâmpină cu necesitate opoziția noului curent religios al monoteismului creștin, într-o epocă de mari frământări istorice și ideologice.

Tezaurul, în ansamblul său, constituie una dintre cele mai de seamă descopreriri din secolul nostru, valoarea artistică fiindu-i cu mult depășită de semnificația istorică și religioasă; el se înscrie perioadei de acerbe convulsii date de antagonismul marcat de păgânismul în regres și creștinismul în plină ascensiune, fenomen în plină desfășurare la sfârșitul sec. III și începutul celui de al IV-lea.

Patriotismul statuar ne este foarte bine reprezentat la Tomis. De aici provin numeroase exemplare sculpturale care dovedesc intensa activitate a atelierelor - **officinae** - pentru care marmura era adusă pe corăbii, în port.

Legat de cultul imperial, oficial, se vor înmulți manifestările sculpturale cu statui, busturi, basoreliefuri, redând chipurile diferiților împărați. Încă de la începutul sec. II p.H., metopele Monumentului Triumfal de la Adamclisi, ne aduc în față imaginile împăratului Traian, cu trăsăturile care-l caracterizează, individualizându-l cate-

goric în galeria portretisticii din epocă. Ele pun în față tradiția oficială a chipului său în ipostaza de "optimus princeps". Mai târziu portretele apar pretutindeni în Moesia Inferior. Cunoaștem o stelă mare ridicată la Tomis, rău conservată, și un cap al lui **Antoninus Pius** descoperit la Vadu. Din zona teritoriului rural al cetății **Durostorum**, cu numeroase **officinae**, s-au recuperat portretele lui Caracalla, a lui Gordian al III-lea și încă unul al lui Aurelian. Toate sunt comenzi militare.

Seria acestor piese, cum ar fi portretul colosal în bronz al lui Gordian al III-lea de la Nicopolis ad Istrum, ar putea continua simultan cu cea a imaginilor de împărătese, cioplite în atelierele din provincie sau aduse din alte centre, și acestea legate indisolubil de politica și ideologia epocii privind reprezentarea celor mai de seamă personaje ale Imperiului. În această ordine amintim că în suita descoperirilor din provincia noastră se cunosc mai multe inscripții de la Histria, două baze de statui care au aparținut, una **Iuliei Domna**, cealaltă **Iuliei Maesa**, ambele în ipostaza de **Tyche**. Concludent este însă bustul zeiței Isis din tezaurul tomitan, bust cu caracter iconografic: un portret asimilat zeiței Isis, poate chiar **Sabina Tranquillina**, soția lui Gordian III.

Această categorie sculpturală demonstrează importanța adorației pentru autocrații Romei, atenția artiștilor fiind concentrată asupra unei execuții fidele și impecabile, mai ales că operele erau destinate să împodobească încăperi oficiale, militare sau administrative, în construcții aflate pretutindeni.

Sarcofagele formează și ele deseori prilej de contemplație artistică. În afara ornamenticii obișnuite, unele dintre ele au simboluri indisolubil legate de credințele și preocupările profesionale ale celor înhumați - dintre care nu excludem anumite preferințe de viață. Exemplificăm cu marele sarcofag de marmură, cu capac în dublă pantă ale cărui acrotere au flori de acant și chipul Meduzei, iar pe fața principală o **tabula ansata** și pe laterale simboluri care, analizate în parte - bici, clopot, clește, balanță cu bour - demonstrează că cel adăpostit era un închinător al zeului Men. Sarcofagul se distinge printr-o execuție și finisaj de excepție; elementele decorative redate cu eleganță, se plasează între cele mai de seamă importuri de acest gen din Asia Mică. Apropiat ca înfățișare este și sarcofagul lui **Damostratos**, fiul lui **Heras** din **Nicomedia**, pe care apare în acroteră bustul cu tunică, mâna pe piept, părul scurt și barba rotundă.

Un sarcofag de calcar din Tomis, pus de Flavius Neikylos pentru soția sa Flavia Cocceia, redă simboluri strâns legate de practicile intime ale defunctei: pieptene, oenochoe, oglindă, strigilii, pateră, o cutie ș.a. Ceva similar ne arată un sarcofag de marmură de la

Mangalia, pentru o distinsă doamnă, ale cărei obiecte de podoabă, de îmbrăcăminte și sumedenie de substanțe cosmetice conservate în recipiente de sticlă, o însoțeau în mormânt, osemintele fiindu-i acoperite de zeci de ghirlande de flori carbonizate.

Sarcofagele deosebite prin ornamentica lor mai complexă, sunt mai rare; între ele amintim pe cel care redă lupta grecilor cu amazoanele, descoperit la Barboși. Cele mai simple, de regulă cu o **tabula ansata** cu textul inscripției în limba greacă sau limba latină, și cu acoperișul în dublă pantă și acrotere, apar în chip frecvent și în cetățile de pe litoral, și în cele din provincie, cu precădere pe **limes**.

Monumentele funerare se diversifică prin dovezi multiple, cum este marele **cippus** de la Ulmetum - teritoriul rural al Capidavei - ridicat pentru C. Iulius Quadratus, **princeps loci**, pe care apar, în basoreliefurile laterale ale pietrei funerare motive pastorale, scene agreate tipice: o pereche de boi, și pe cealaltă față, animale la păscut - însoțite de imaginea zeului **Silvanus**. Pe fața principală inscripția în limba latină dă numele defunctului și funcțiile sale (ISM, II, 77). Se impune prin masivitate și realizare plastică bună. În alte forme și cu o mare diversitate de ornamente, mai simple sau mai complicate, sau cu un conținut obișnuit, unele sugerând viața de dincolo de mormânt, se găsesc pretitindeni în cuprinsul provinciei. Ilustrează un simț artistic modest, rezultat al producției artizanale din **officinae**-le răspândite în toate localitățile mai importante, materia primă, piatra, stând la îndemâna tuturor într-o abundență inegalabilă, și cu însușiri de prelucrare lesnicioase. Aceeași bogăție litică a înlesnit constructorilor înălțarea nenumăratelor edificii: palate, temple, case particulare sau publice; toate poartă elemente de arhitectură de o eleganță deosebită. Așa se face că s-au descoperit în pământul Dobrogei sute de fragmente sau piese întregi: arhitrave, frize, frontoane, coloane, colonete, capitele de o mare varietate stilistică etc. Este suficient să cităm numai imensa arhitravă care provine de la un templu construit în anul 162 p.H. de la Tomis, când guvernator al provinciei era **M. Servilius Fabianus**, sau piesele din atelierul de prelucrat marmura de pe malul portului aceluiași oraș. Atelierul îl constituiau blocurile mari de marmură aduse din Asia Mică și depozitate pe mal, unde se transformau pe loc în componente ale unor mari construcții. Încă mai de multă vreme s-au recuperat de aici fragmente de "plafoniere" patru pilaștrii pătrați de marmură și unele capitele în curs de lucru. În 1958-1959, au fost degajate și alte mostre: o arhitravă imensă, o cornișă, două capitele de cant și partea superioară a unui sarcofag. Ca și precedentele, unele se aflau în curs de sculptare, altele numai de degroșare; numai câteva erau fi-

nisate. Toate însă au multă finețe și eleganță.

Pictura. Mărturii picturale se găsesc în special la Tomis, mai puține în provincie. Se conservă cu precădere în morminte. Lângă Ostrov, în sud-vestul Dobrogei, lângă "Regie", o cameră funerară din cărămizi, păstra încă o interesantă frescă cu busturile celor înmormântați, mai multe imagini de flori pictate pe laturile bolții și pe peretele de la intrare; totul era pictat în culori ocru-roșu, ocru-venețian, roșu-carmin, verde de China ș.a. Deși într-o stare precară de conservare, imaginile au parcă trăsături bizantinizante; mormântul este datat în sec. II.

Lăsând de-o parte unele ornamente pictate din morminte în plăci de calcar, tencuite în int erior, găsite la Tomis, să ne oprim asupra celui mai de seamă vestigiu pictat al antichității romane din Moesia Inferior: mormântul din Constanța descoperit ocazional în 1988, pe malul mării, în partea de nord-est a peninsulei. Este un mormânt hypogeu, făcut din piatră și cărămidă legate cu mortar, cu camera sepulcrală de 2,80 x 2,30 x 2,05 m. Realizată în culori vegetale, întraga frescă plină de prospețime și luminozitate,. foarte bine conservată, provoacă o mare emoție artistică; vie și nealterată, se impune prin naturalețe și realism. Îmbină scheme de conținut antropomorf și zoomorf, care alternează cu motive geometrice și vegetale, în registre echilibrate, bine calculate, dar în ansambluri diferențiate de la un perete la altul. În partea inferioară a întregii încăperi, apar registre verticale, de forma unor stele" și în culori deschise. Sus, un brâu le desparte de spațiile figurate aflate imediat sub plafonul care, la rându-i, alcătuiește un cadru cu ornamente stereotipe: arabescuri produse din intersecția unor "panglici" care aleargă ondulându-se; din jocul meandrelor descrise rezultă "astragale" ori "solzi". Pe peretele de sud se impune scena celor patru porumbei redați într-un cadru floral, schematizat. Peretele opus, cuprinde grupul a patru potârnichi care se joacă în jurul unei cupe de grădină. La dreapta, decorul este completat cu o imagine amuzantă: un coș tronconic răsturnat, varsă fructele (boabele) către care îndeasă hoțește capul, un iepure tupilat. Lipsește volumetria și perspectiva, imaginea este adusă spre bidimensional. La răsărit domină siluetele elegante a doi păuni grațioși, între arbori stilizați. Au în față un coș cu fructe. Dar scena cea mai completă a întregului ansamblu decorativ ne apare pe peretele septentrional, opus intrării. În suprafața arcuită de sub tavan, apare în toată splendoarea ei scena "banchetului funerar" - numai între bărbați. În jurul unei mese centrale, rotunde, redată în perspectivă frontală, apar șapte personaje: cinci așezați pe o **sigma**, sofa semicirculară - unii cu cupele înălțate, alții tind să apuce obiectele

de pe masă (indefinibile). De-o parte și de alta doi tineri sunt întinși pe sofa. La extreme stau în picioare servitorii, unul cu o **oenochoe** într-o mână și cu o pateră în cealaltă. Secundul, are o amforetă și un obiect neidentificat.

Toate personajele poartă veșminte tipic romane, realizate în culori închise. Întregul ansamblu se completează cu arbori schematizați, ale căror trunchiuri se termină cu smocuri.

Întreaga scenă se asamblează armonios. Ca pretutindeni, demarcarea contururilor este precisă, într-un colorit viu și cu tonalități bine găsite în spațiul atât de aerisit, vrând parcă să sugereze desfășurarea banchetului sub cerul liber.

Dezlegarea semnificației din scena insolită, ține de determinarea obiectelor semicirculare cu capete unite printr-o lamelă zimțată, aflate pe masă. Scena se pare că arată un ritual inițiatic, o anumită ipostază a unei libații mai de grabă decât un dineu obișnuit. Totul sugerează o descendență a subiectului din arta păgână, care se pare a fi o tradiție legată de cultul morților. Studiul banchetelor din catacombele de la Roma, S. Callist, ale S.S. Petru și Marceliu din camerele sacramentelor sau din capela grecească a Sf. Priscilla, amintește parcă de viitoarele scene creștine, deși s-ar putea contesta caracterul său realist, precum și aspectele euharistice și liturgice. Simbolul așa numitului **refrigerium**, se interpretează ca o parte a prânzului funerar, înscris în tradiția încă vie a cultului morților.

Fresca tomitană ni se înfățișează în contextul arheologic al uneia dintre necropolele Tomisului din sec. II-III. În mediul său imediat înconjurător, zecile de morminte cercetate ocazional, indică o tradiție păgână. Nimic de aici nu ne apare a fi creștin. Desigur, sfârșitul sec. III și începutul sec. IV, când pare să se plaseze în timp mormântul pictat, reprezintă sincretismul specific trecerii de la păgânism la creștinism cu numeroase transformări de ordin spiritual.

Orfevrerie, bronzuri. Necropolele din Constanța și mai multe morminte de la Capidava, Callatis și Durostorum, au făcut posibilă recuperarea unui lot mare de bijuterii și piese de bronz, datând din primele trei veacuri ale prezenței romane între Dunărea de Jos și Marea Neagră. Și în acest spațiu asistăm la proliferarea unei adevărate mode. În afara fanteziei creative se afișează un lux ostentativ. De cele mai multe ori, la bijuterii, accentul este pus pe efectele pietrelor prețioase, semiprețioase sau din pastă de sticlă, plate sau bombate, cu forme ovale, rotunde sau pătrate, lustruite sau cu decor gravat - intalii - ori în relief - camee. Și intaliile și cameele constituie partea cea mai bogată și cea mai variată a numerosului lot de bijuterii recuperate în

special din necropolele tomitane.

Cameele au fost larg utilizate pentru broșe, pandantive, inele și cercei. Sunt de menționat, pentru calitățile lor artistice deosebite, câteva piese care provin din necropolele Tomis-ului și ale Capidavei. Astfel, de la Tomis avem un pandantiv de aur cu camee ovală din sardonix în două straturi, decorată cu portretul unei tinere cu o coafură elegantă amintind de **Iulia Domna**. O alta, decorată de asemenea cu un portret feminin, a fost prinsă pe discul unui cercel. De la Capidava s-a recuperat un inel cu camee lucrată în sardonix în două culori, pe care este reprezentat bustul unui personaj masculin într-o poziție hilară; o a doua piesă este un medalion cu camee, tot din sardonix, ce redă bustul unei femei - se pare tot **Iulia Domna**.

Între numeroasele podoabe descoperite în așezările romane în Dobrogea, încadrate acestei epoci pe baza altor piese - ofrande din morminte - enumerăm: inele duble pentru două degete, cercei - pandantiv, ciorchini de struguri, delfini ș. a. - brățări în torsadă, coronițe, diademe, ace de păr și, în special, coliere, constituite - după tradiția elenistică - din lănțișoare cu pandantive multiple și de forme variate.

Cercetările arheologice au înlesnit cunoașterea unui foarte variat repertoriu de obiecte de artă și artizanale din bronz și argint. Un loc aparte îl ocupă coifurile de bronz din necropola cetății Durostorum - reședința Leg. XI Claudia - cu o complexă și interesantă ornamentică realizată prin turnare, adecvată scopurilor lor funcționale: apărători pentru luptătorii care se întreceau în arenă dar și părți ale unor costume purtate de ofițeri care intrau victorioși într-un oraș.

Scopurilor funerare li se integrează masca de la Hârșova, iar la înzestrarea și înfrumusețarea lăcașurilor sfinte serveau nenumăratele statuiete care redau chipurile unor divinități bine cunoscute în panteonul local. Acelorași scopuri, serveau vasele elegante descoperite în necropolele tomitane - oenochoe, ulcioare, opaițe, recipiente pentru ofrande etc. Lor li se adaugă oglinzile, de o infinită varietate, dar de regulă de formă discoidală, inele, brățări, fibule, catarame, aplice, strigilii cu mânere împodobite frumos ș.a. Cunoaștem de asemenea reprezentări ale unei labe de bărbat, cu sanda, provenind de la statuia unui demnitar local și părți ale unei gambe de cal de la o statuie ecvestră.

În sfrșit, bronzul servea pentru turnarea monedelor în atelierele de la Histria, Tomis și Callatis, repertoriul numismatic al Dobrogei, de o neegalată opulență, fiind preabinecunoscut.

Religie. Pătrunderea și participarea cultelor greco-romane în mediul autohton al Dunării de Jos, declanșează, alături de urbanizare, co-

lonizare, viață militară, practici comerciale și artistice etc., un viguros proces de romanizare, calea cea mai lesnicioasă a asimilărilor și împământenirii diverselor divinități fiind ușurată prin acea **interpretatio Romana**, prilej de adaptare a unor credințe dar și a unor practici artistice adaptate mediului local.

Viața religioasă se organizează de timpuriu, începutul fiind dat și de impunerea cultului imperial condus de un **archiereus** sau **sacerdos provinciae**, așezat și în fruntea adunării provinciale de la Troesmis. Era ajutat de un **flamen Augusti municipalis**, de **seviri Augustales** și de **sodales**.

Încă de la începutul erei creștine la Histria se practica acest cult, și desigur și în celelalte centre hellenice din moment ce Ovidius ni-l amintește în scrierile sale din exil. La o ceremonie dedicată acestui scop a fost ales chiar agonothet, fapt ce îi prilejuiește mărturisirile:

Evlavia mea încă se știe-aici: altarul
Lui Caesar toată lumea îl vede-n casa mea.
Acolo e și fiu-i și augusta-i preoteasă,
Zei mari, cum e și zeul ce-a fost făcut acum.

Multe din divinitățile grecești fuzionaseră deja cu cele romane chiar în medii mediteraneene. Aici, pe țărmul Pontului Stâng, se realizează o altă sinteză, divinitățile greco-romane fiind receptate de localnicii traco-geți, și invers, băștinașii participă la alambicarea credințelor din provincie din moment ce principala lor divinitate, **Eroul Trac** sau **Cavalerul Trac**, este adoptat de noii veniți. Sub numele de **Hero** sau **Hero Domnus**, ca zeu chtonian, se impune în pantheonul local, purtând adesea diferite epitete: **Dosaenos**, **Hero Invictus**, **Hero Katoikodios**, - domesticus - **Heros Manimazos** sau **Manibazos** ș.a. Într-o inscripție din Durostorum, pe un altar, apare expresia: **Heroni Suregati eidemque Praehibendi**, ceea ce ar desemna o variantă analogă, locală, **suregati**.

Deseori apare asociat cu alți zei: cu **Dionysos** ca în exemplul tezaurului de la Tomis; cu **Cybela**, după cum arată un relief tomitan sau cum este atestat în dedicația (H)ero et **Domnus**, a unui colegiu de orientali romanizați, patronat de **Mater Romanorum**.

Imaginile sale plastice, de călăreț în galop cu mantia fluturând simbolizează defunctul eroizat - după concepția tracilor.

Se pare că participarea localnicilor la îmbogățirea patrimoniului religios greco-roman este mai mare dacă se verifică atributele care tratează latura **henotistă** desprinsă din denumirile **Deus Sanctus Apollo** (Tropaeum Traiani) sau **Pluto Sanctus et Domna Proserpina** de la Durostorum.

În mediile rurale ca și în cetățile aflate de-a lungul Dunării și în **canabae**, își fac apariția, mai ales prin soldați, zeii oficiali romani: **Jupiter Optimus Maximus** și **Junona Regina**. Sunt repede asimilați, în numele lor ridicându-se temple, așa cum întâlnim în teritoriile **noviodunens** și **durostoran**.

Preocupările agrare ale locuitorilor din regiune fac posibile asimilări de zeități venite din Italia, adaptate realităților din regiune: **Silvanus**, în forma întâlnită în inscripții de **Silvanus Sator** (semănătorul), ca zeu al pădurilor, dar care devine agrest (ISM, V, 66 și 67); **Dionysos**, foarte popular, este prezent pe icoane în mediul rustic, singur sau asociat. Acolitul său, **Priap**, ne apare în formă de statuie, în mai multe centre ale provinciei. **Ceres**, singură sau asociată cu **Liber Pater**, ori cu **Pluto** și **Proserpina** - triada eleusiană - este reprezentată frecvent.

Nenumărate alte divinități sunt menționate într-o diversitate de inscripții, în primul rând divinitățile subpământene, **Dii Manes**; apoi, **Nemesis** - în dublă ipostază, o găsim în **aedicula** din tezaurul de la Tomis. **Heracles**, fondatorul legendar al cetății Callatis ne este cunoscut în zeci de momente, edificatoare find epigrafa callatiană unde eroul are epitetul de **Farangeites - ripensis**. Adăugăm încă pe **Minerva, Apollon, Mars Conservator**, Mars **Ultor** (Răzbunătorul - de pe monumentul triumfal de la Adamclisi), **Neptunus Augustus, Fortuna Redux, Nimfele, Genius Loci, Genius Vici**.

Tezaurul statuar de la Tomis aduce în prim plan pe **Fortuna** cu **Pontos**, zeița abundenței, în accepțiunea de **Pontia** sau **Pelaghia**; **Glykon, Isis, Hecate, Asklepios** ș.a.

De la Tropaeum Traiani provine o inscripție dedicată de un negustor de la Olbia, lui **Jupiter Olbiopolitanul**, iar la Histria, Zeus este adorat ca **Ombrimos**, aducător de ploaie. **Dioscurii**, sunt uneori identificați cu **Cabirii**, cărora în unele orașe grecești li s-a ridicat câte un **Samotrakion** (ISM, II, 11,5; 19,30; 58,34).

Multe divinități venite din medii mai îndepărtate se vor dubla prin sens și semnificație cu cele găsite aici, de unde explicația dubletelor: **Sabazios - Dionysos, Liber Pater - Bachus, Artemis - Bendis** sau **Kottyto, Zeus - Zellthiurdos** etc. - toate încă foarte active în primele trei veacuri ale erei noastre.

Acest cortegiu al pantheonului divin de la Gurile Dunării sporește la sfârșitul epocii principatului când soldații, marinarii, negustorii și nenumărați alți neofiți, aduc noi credințe, unele misterice, altele de mântuire, cel mai adesea accesibile numai inițiaților; împărtășite de nenumărați oameni acestea conduc și la crearea de asociații. Asistăm

la proliferarea unor culte și sărbători închinate unor divinități orientale ca **Isis, Cybela, Attis, Mithras, Serapis** etc., legate mai întâi de un cerc restrâns de credincioși și mult mai largi ulterior. Se extind deci cultele universaliste, **Mithras** ocupând un loc proeminent, cu diferitele sale epitete: **Deus Invictus, Deus Bonus, Mithras Invictus, Helios Mithras Aneiketos** sau **Deus Sanctus**. Îi vor fi apoi asimilate alte divinități ca **Jupiter, Cybela, Serapis**, ceea ce duce la o asimilație a cultelor răsăritene.

Adorarea zeilor se practica într-un anumit cadru și în anumite zile ale anului calendaristic, motiv pentru care s-au constituit asociații și colegii. O asociație de la Tomis era prezidată de o femeie - **mater Romanorum subscriptorum** - și avea drept patroană pe **Cybela**. Altele, din același loc, aminteau fie aceeași divinitate, fie altele: pe **Attis, dendrophorii**, sau pe **arhidendrophorii**. Isis, Serapis, Dionysos și Dioscurii aveau pretutindeni colegii bine constituite.

Într-o inscripție de la Histria, un subofițer roman, preot al lui **Mithras, Iulius Severus**, are în subordine mai mulți militari și un pontarch. În contextul **limes**-ului dunărean, mai mulți ofițeri de la **Durostorum**, au format o asociație sub oblăduirea Cavalerului Trac, **Hero Surgetes idemque Baehibeus**, iar la Ulmetum, zeul **Silvanus Sator** își avea adoratorii recrutați într-un colegiu de **Consacrani**.

La Tomis exista un club al negustorilor din Alexandria, și un altul al marinarilor, așa după cum și la Axiopolis, o inscripție latină ne aduce știrea că funcționa o casă a barcagiilor: **nautae universi Danuvii**. La Arrubium funcționa de asemenea un club al ofițerilor - **domus** ș.a. (I.S.M, V, 55).

Sărbătorile consacrate unor divinități se întâmpinau în orașele grecești încă din epoca elenistică. Se mențin și se amplifică în epoca romană: **Hermaia**, pentru **Hermes**, celebrate de asociațiile tinerilor - efebi; **targheliile**, în cinstea lui **Apollo** și **Artemis**; **apaturiile**, pentru **Poseidon**; **dionysiile**, pentru **Dionysos** - organizate de **agonotheți** etc. În timpul celebrării lor, aveau loc întreceri gimnice, muzicale, poetice - de competiții de mare frumusețe.

Ca zeiță a roadelor, **Demeter** apare ca subpământeană, adorată într-un cerc de credincioși așa cum îi întâlnim la Callatis; **Dioscurii** sunt considerați protectori ai marinarilor și corăbierilor. Și tot la Callatis, se sărbătorea, pentru împărați, **Caesareea** - desigur legat de cultul imperial.

Cultului morților i se consacra **Rosalia**, sărbătoarea trandafirilor, care după câte se pare era adusă în provincia de aici, din Italia - legată de cultul lui Silvanus. Capătă caracter exclusiv agrest. **Diombria**,

reprezenta ziua în care oamenii, în frunte cu preoții lor, cereau zeilor ploaie; la Histria, sărbătoarea σύνοδος sau συναγωγή, reunea triburile, invocând fertilizarea pământului, ocrotirea agriculturii, prilej de invocare a lui **Derzelates** - de aici, sărbătoarea **Darzelia** - amintind desigur, o denumire tracică.

Să mai amintim că în orașele grecești de pe litoral întâlnim sărbătoarea Panegyris, când se distribuiau premii, se inaugurau diferite lucrări publice, ori se aduceau prinosuri de recunoștință zeilor pentru binefacerile lor, se rugau oamenii pentru sănătatea împăratului, a guvernatorilor, și se cerea prosperitatea țării.

Creștinismul. Orizontul mistic mult lărgit în epocă păgână permite apariția și proliferarea unor sincretisme și mistificări de sorginte orientală - siriană și evreiască - a unei credințe care modifică treptat substratul tradiției păgâne. Contextul spiritual atât de complex favoriza obiectivitatea noii credințe, cea creștină, monoteistă. Dumnezeul universal recepta conștiința, ca un rezultat legic și logic izvorât din necesități sociale și filosofice, din epocă. Noua învățătură capătă dimensiuni nebănuite și prefigurează ecumenismul creștin. Primii pași se fac în Orientul Apropiat, de unde, după răstignirea, învierea și înălțarea la ceruri a Mântuitorului Isus Hristos, credința în trinitatea dumnezeiască - Tatăl, Fiul și Sfântul Duh - este prinsă în litera Evangheliei și răspândită în toate cele patru puncte cardinale, de către Sfinții Apostoli.

În părțile Pontului Stâng se produce de timpuriu marea operă de evanghelizare, chiar din a doua jumătate a sec. I p.H. În acest sens avem mărturiile marelui istoric creștin, **Tertulian**, care ne spune: "Căci în cine altul au crezut toate neamurile decât în Christos care a venit? Căci în cine altul s-au încrezut neamurile? Parții și mezii ... diferite neamuri din provinciile Galliei și regiunile britanilor, inaccesibile pentru romani, dar supuse lui Christos; și cele ale sarmaților, dacilor, germanilor, sciților și ale multor altor neamuri și ale multor insule necunoscute nouă și pe care abia putem să le numărăm? În toate aceste locuri se rostește numele lui Christos care a venit" (**Împotriva Iudeilor**, 7-II, 611).

Ceva mai târziu **Origenes**, în Comentariile la **Evanghelia lui Matei**, menționează și el cam aceleași popoare: "Când sfinții apostoli și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au răspândit în toată lumea, Toma, după cum spune tradiția, a primit prin tragere la sorți Parția, iar Andrei, Sciția ..." Aceste lucruri le spune Origenes în Cartea a III-a a Comentariilor la Geneză (24=FHDR, I, p. 717). De aici se va inspira Eusebios din Caesareea când va redacta Istoria Bisericească (Ist. Bis.,

III, 1=FHDR, II, p. 243).

Istoricii converg în aprecierile potrivit cărora văd în regiunea dintre Dunăre și Mare - provincia "Sciția Mică" - nume de adâncă tradiție, numele locuitorilor "sciți", amintind enclavele acestei etnii care a trăit în zonă; numele a fost preluat și în cadrul reformelor lui Dioclețian, pentru desemnarea provinciei din această parte de lume. Este efectul unei asimilări generalizatoare integrând neapărat pe locuitorii băștinași, geți sau traco-geți. Aceștia se vor numi în izvoarele literare ale epocii "sciți".

Deci, după Origenes (**Comentarii la geneză**, 24) Andrei a predicat la sciți, iar din versetul biblic desprins din Epistola Sfântului Apostol Pavel către **Coloseni** (3,11) mai aflăm că "unde nu mai este elin și iudeu, tăiere împrejur și netăiere împrejur, barbar, scit, rob ori liber, ci toate și întru toți Hristos". Totul întărește convingerea prezenței Sfântului Apostol Andrei în ținuturile sciților cu precădere Sciția Mică - sciții din Biblie.

Și apoi, intervalul de timp dintre perioada de început a evanghelizării și data când scrie Sfântul Hippolit Romanul, către sfârșitul secolului II p.H. și începutul secolului III p.H., deci cu mult înaintea lui Eusebios care scria că "Andrei a rostit (cuvântul Evangheliei) Sciților și Thracilor", nu este mare.

Eusebios din Caesareea are temeiuri solide și informații sigure în baza cărora afirmă: "Când Sfinții **Apostoli** și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au împrăștiat peste tot pământul locuit, Toma, după spusele tradiției, a luat țara Parților, Andrei-Sciția, Ioan-Asia, unde și-a petrecut viața până ce a murit la Efes ..." (**Ist. Bis.**, III, 1=FHDR, II, p.15).

Izvoare istorice mai târzii menționează numele Sfântului Apostol Andrei, uneori în circumstanțe mai confuze - geografice și etnice; supuse unui examen mai riguros, ele vin să confirme asertiunile de mai sus.

Neamurile geto-daco-romane viețuitoare în spațiul carpato-danubiano-pontic, sunt cuprinse organic procesului de evanghelizare încă din timpul Sfântului Apostol Andrei și a ucenicilor săi. Conexiunile uriașe ale acestui amplu proces pătrund în straturile etnice în curs de fuziune, urmând apoi evoluția firească a istoriei. Credința creștină apare și se dezvoltă aici, odată cu factorul uman rezultat din amestecul locuitorilor de bază din zonă. Dacă în primele veacuri învățătura creștină este nevoită să se opună intoleranței păgâne întreținută puternic de administrația imperială, după Edictul de la Milano (313), ea se manifesta liber, alături de altele păgâne. Va triumfa pretutindeni. În spațiul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, unde urmele elementare ale practicilor creștine sunt prezente pretutindeni, etnogeneza românească a integrat organic învățătura creștină.

CAP. VIII. SCIŢIA MICĂ ÎNTRE SEC. IV-VIII.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

Structura politică şi ideologică a imperiului se modifică, **principatul** fiind înlocuit cu **dominatul**, formă nouă a monarhiei care rămânea în principiu unică, dar în cadrul căreia, în realitate, puterea era scindată. Practica mai veche ca un împărat să fie ajutat la conducerea statului de coimperatori (coauguşti, caesari) se accentuează. Aşa se întâmplă cu **Diocleţian** care îşi alege, iniţial, coaugust pe **M. Aurelius Maximianus**, încredinţându-i conducerea părţii occidentale a imperiului. În urma unei reforme constituţionale, din anul 293, fiecare dintre cei doi împăraţi îşi alege câte un ajutor - **caesar**; Diocleţian pe **C. Galerius Valerius**, iar Maximian pe **F. Valerius Constantius Chlorus**. Astfel se instituie cunoscuta **tetrarhie**, iar imperiul se divide în două: partea de apus şi cea de răsărit. Unitatea o asigură persoana lui Diocleţian care-şi menţine numeroase atribute în conducere, ocupând locul preeminent. Între altele, supuşii îl zeifică şi-l consideră şi pe el şi pe ceilalţi coimperatori şi caesari de esenţă divină. Aceasta imprimă imperiului aspectul oriental.

Energic şi bine orientat, Diocleţian procedează la restructurarea celor mai importante instituţii şi compartimente ale vieţii sociale, politice şi economice, de natură să redreseze imperiul ieşit din lunga anarhie. Folosind experienţa unor înaintaşi, el iniţiază şi aplică reforme de ordin administrativ, militar şi economic, al căror afect a persistat în cele mai multe cazuri (I. Barnea, DID, 2, p. 369 şi urm.).

Pe plan administrativ, împarte imperiul în 101 provincii, grupate la rândul lor în 12 dioceze. Dobrogea devine o provincie de sine stătătoare cu numele de **Scythia**, ale cărei graniţe sunt Dunărea Inferioară, Marea Neagră, iar în sud o linie convenţională care porneşte de pe malul vest-pontic de la **Gerania** (Ekrene, în Bulgaria) şi înaintează spre nord-nord-vest, pe malul Dunării, între **Altinum** şi **Sacidava** (Muzait-Rasova). Reşedinţa rămâne **Tomis**. Provincia este integrată diocezei **Thracia**, împreună cu: **Moesia Secunda**, **Haemimontul**, **Rhodope** şi **Europa** - toate în Peninsula Balcanică.

Conducerea administrativă o are un **praeses** (preşedinte, conducător). Suprimarea guvernatorilor, reducerea dimensiunilor teritoriale ale provinciilor şi separarea atribuţiilor civile de cele militare fac să dispară lupta pentru tron dintre pretendenţii impuşi altădată de armată în diferite părţi ale imperiului. Disputele pentru succesiune se menţin totuşi între descendenţii membrilor tetrarhiei. Astfel **Fl.**

Valerius **Licinius**, înlătură în anul 312 p.H. pe **Maxentius**, fiul lui **Maximian**, pentru ca, mai apoi, **Licinius** să fie învins de **Constantin cel Mare** în anul 324 și ucis. Constantin rămâne autocrat unic. El menține reforma administrativă a lui Diocleţian, adăugând însă împărţirea imperiului în patru prefecturi: **Orientul**, **Illyricum**, **Italia** și **Gallia**, fiecare condusă de câte un **praefectus praetorium**. Aceștia la rândul lor, aveau în subordine pe **vicarii** diocezelor și pe acei **praesides provinciarum**, cu atribuții exclusiv civile.

Sciția - integrată diocezei Thracia și prefecturii Orientului - începe să beneficieze de avantajele pe care i le conferă vecinătatea cu capitala imperiului, Constantinopole, ridicată pe vatra Bizanțului, veche colonie grecească; această "Noua Romă" devine capitala Imperiului Roman de răsărit (330 p.H.).

Urmașii lui **Theodosius I** (379-395) separă definitiv imperiul în două: **Arcadius** (395-408) domnește în Orient, iar **Honorius** (395-423) în Occident. Sciția Mică își raportează istoria la aceea a Imperiului romano-bizantin.

Unele modificări în organizarea provinciilor mai survin la sfârșitul sec. V și în sec. VI, sub împăratul **Iustinian** (527-565). Dintr-o inscripție descoperită la Tomis s-a dedus că până în anul 535 ar fi existat un vicariat numai al provinciilor **Moesia Secunda** și **Sciţia**, separat de cel al **Thraciei**. Din anul 535, unitatea administrativă și militară a celor două provincii este pusă sub autoritatea unui **quaestor Iustinianis exercitus**, pentru a apăra mai eficient hotarul dunărean de atacurile barbare. Capitala sa este fixată la **Odessos** (Varna, din Bulgaria).

Determinat de împrejurări militare, politice și economice, impuse de criza internă și de invazii, împăratul **Heraclius** (610-641), organizează așa numitele **theme** - circumscripții de caracter administrativ și militar în fruntea cărora este numit câte un strateg. Se pare că dioceza Thraciei, din care face parte și Sciția, devine themă abia sub **Constantin al IV-lea Pogonatul** (668-685), pentru a preîntâmpina pericolul bulgar. Ea va dăinui organizată veacuri în șir, deși după migrația bulgară din anul 679/680 autoritățile bizantine scapă de sub control direct provincia. Nominal, thema Sciției figurează permanent în imperiu.

ORGANIZAREA MILITARĂ A PROVINCIEI

Diocleţian așează puterea militară a provinciei sub comanda unui șef: **dux perfectissimus**. Armata este împărțită în două categorii: 1) unități de graniță - **milites ripenses (riparienses)** sau **limitanei** și 2)

unități mobile - **milites palatini** sau **comitatenses**. Astfel, se realiza o mai eficientă capacitate de luptă, unitățile mobile putând interveni cu rapiditate acolo unde pericolul era mai mare.

Itinerarium Antonini, Notitia Dignitatum și inscripțiile ne dau știri prețioase despre viața militară a provinciei noastre. Aici se instalează două legiuni: 1) **Legiunea a II-a Herculea**, creată de către Diocletian, cu sediul principal la Troesmis; 2) **Legiunea I-a Iovia (Scythica)**, având comandamentul la Noviodunum (I. Barnea, Gh. Ștefan, **Actes du IX-e Congrès International d'études sur les frontières romaines, Mamaia 1972**, Buc., 1974, p. 15-25).

Prima apără frontiera dunăreană a provinciei, din amonte de Axiopolis până în aval de Troesmis. Era împărțită în două pedaturi - superioară și inferioară - o jumătate de legiune rezidând la Axiopolis, cealaltă la Troesmis. **Legiunea I-a Iovia**, prelua supravegherea Dunării în aval de Troesmis până la vărsarea fluviului în mare. Și această unitate avea două pedaturi: una la Noviodunum, unde se afla comandantul, și cealaltă la Aegyssus.

Sub Constantin cel Mare, apar înalți conducători militari, fie pentru unități de infanterie, fie pentru cele de cavalerie (**magister peditum** și **magister equitum**); comanda supremă o avea însă împăratul. Inscripțiile din Dobrogea ne fac cunoscute numele unor ofițeri; o stelă funerară din Iglița menționează numele unui prefect al Legiunii a II-a Herculea, **Valerius Thiumpus**, iar una de la Dunăreni pe acela al lui **Valerius Onesim**(a), centurion al Legiunii a II-a Herculea.

Numeroase subunități sunt prezente în suita centrelor de pe **limes** ceea ce permite o grupare a lor pe categorii: a) călăreți: **Cuneus equitum stablesianorum**, la Sucidava (Izvoarele-Pârjoaia, jud. Constanța), în Moesia Secunda; în Sciția propriu-zisă avem: **Cuneus equitum scutariorum**, la Sacidava; **Cuneus equitum Solensium**, la Capidava; **Cuneus equitum stablesianorum**, la Cius; **Cuneus equitum stablesianorum** la Beroe; **Cuneus equitum catafractariorum**, la Arrubium; **Cuneus equitum armigerorum**, la Aegyssus și **Cuneus equitum Arcadum**, la Talamonium; b) infanteriști: **milites Cimbriani**, la Cimbrianae (Bugeac?, jud. Constanța) în Moesia și care aveau comandanți proprii: *archontes* sau **comites foederatorum**. Armata imperială se augmenta grație contingentelor puse la dispoziție fie de către aliați - **gentiles** sau **symmachoi** - fie de către marii comandanți - **magistri militum** - care-și constituiau gărzi personale - **buccellarii**. Alcătuită astfel, armata dovedea grava carență a lipsei de unitate (A. Aricescu, **Armata în Dobrogea romană**, Buc., 1977, **passim**.).

Îmbunătățirile aduse în armată de către Justinian se vor dovedi în

veacul următor depășite, ceea ce îndeamnă pe împăratul Heraclius (610-641) să confere deopotrivă puteri militare și civile aceluiași conducător de provincie, care se numește strateg. Pentru a obține o armată mai fidelă și mai coerentă, înlătură elementele mercenare, recrutările făcându-se exclusiv dintre localnici, pe care-i împroprietărește. Măsura aceasta este valabilă pentru întreaga armată bizantină - fixă și mobilă. Este aspectul social-economic care va constitui pentru multă vreme o caracteristică a Imperiului bizantin. (Al. Suceveanu, Al. Barnea, **La Dobroudja Romaine, passim**).

Organizării militare atât de complexe îi corespund acțiunile constructive ale mai multor împărați care refac și întăresc sistemul fortificațiilor de pe **limes**-ul scitic, ca și întreaga rețea urbană a provinciei. Izvoarele ne înfățișează un tablou variat al cetăților de pe **limes**, în condițiile în care această parte a imperiului era atacată permanent și grav afectată de barbari.

Meritul unor inițiative energice privind refacerea limes-ului scitic, revine lui Diocletian, el însuși controlând lucrările cu ocazia vizitelor din provincie din anul 294 sau din anul 303. Aceasta se reflectă în inscripția de fundație a cetății de la **Transmarisca** (Turtucaia) și în unele de la **Durostorum** (Silistra, în Bulgaria), în deplin acord cu informațiile literare (ca de exemplu Zosimos, II, 34) și cu cele arheologice. Între cele din urmă, inserăm cu titlu de exemplu cărămizile ștampilate de la Dinogeția cu atestarea **Legiunii a I-a Iovia Scythica**, din vremea lui Diocletian și a lui Constantin cel Mare (Gh. Ștefan, în **Nouvelle études d'histoire**, 1, Buc., 1955, p. 161-167).

De aceeași solicitudine s-au bucurat și orașele de pe litoralul maritim, între altele reședința provinciei, Tomis. O inscripție ne arată că s-a construit aici așa numita **porta praesidiaria** sub Diocletian, în timp ce provincia era condusă de **C. Aurelius Firminianus, dux limitis Scythici**. Recente săpături arheologice în capătul de nord-est al zidului de incintă tomitan, în apropierea țărmului marin, au dus la dezvelirea unei mari porți cu două turnuri semirotunde de apărare, ce par a confirma știrile din inscripție.

În timpul lui Constantin și urmașilor săi au fost refăcute multe edificii publice și particulare de la Histria, Tomis și Callatis. Dar în mod deosebit s-a bucurat de atenție capitala, fapt dovedit pertinent de numeroase edificii de utilitate publică plasate pe faleza portului Constanța, între care locul de seamă îl ocupă edificiul roman cu mozaic și thermele.

În cuprinsul provinciei, importantul centru de la **Tropaeum Traiani**, distrus de goți în anul 295, este refăcut din temelii sub

împărații Constantin și Licinius, inscripția de împlinire a acestei acțiuni în anul 316, fiind edificatoare: "**după biruința neamurilor barbare de pretutindeni, a fost zidită** din **temelii cetatea Tropeenilor pentru a întări paza provinciei**". Fixată la poarta de est a cetății, inscripția însoțea un trofeu (**tropaeum**), replică a aceluia de la Monumentul triumfal alăturat, dar mult mai redus ca proporții și de o înfățișare care oglindește fidel maniera artistică a acestei epoci târzii. (I. Barnea, DID, II, p. 384).

Împăratul Iulian Apostatul (361-363), plin de solicitudine față de locuitorii Sciției Mici, reface aici cetăți și așezări - așa cum ne lasă să înțelegem Ammianus Marcellinus (XXVII, 4-6). Iar sub Valens (364-378), aflăm de la Themistios (**Or.**, X, 136, c. 137, d. și 138=**FHDR**, II, p. 60-61), că sunt refăcute și construite noi fortărețe, se iau măsuri de reparare a porturilor marine etc. - totul cu eforturi dintre cele mai mari: "... a clădit unele întărituri din nou și pe altele, care erau stricate, le-a refăcut, iar altora le-a mai adăugat ce le trebuia: le-a înălțat, acolo unde erau prea joase, a făcut ziduri mai groase în părțile unde era nevoie și a adus apă peste tot, acolo unde mai înainte era mare lipsă; a mai făcut magazii pretutindeni și porturi la marea vecină; a adus soldați după liste și un număr însemnat de gărzi; a adus arme, săgeți și mașini de război ... Cu asemenea fortificații și arme și cu sprijinul unor asemenea ostași a fost întărită toată provincia ...".

Un document epigrafic descoperit la **Cius** (Gârliciu, jud. Tulcea), relatează înălțarea din temelii a unei fortificații - **burgus** - de către soldații din **Legio I Flavia Gemina**, "după înfrângerea goților" - totul sub supravegherea directă a unor ofițeri și a comandantului militar al provinciei. **Grațiana**, la Gurile Dunării - sediul amintitei unități de **milites primi Gratianenses** - și **Valentiniana**, localizată ipotetic pe malul mării în apropiere de Tomis, sunt alte două întărituri ce par să dureze din epoca lui Valens.

Unii cercetători văd în acel **Tropaion** - τρόπαιον - la care se referă Themistios, nu o metaforă retorică ci un monument real cu totul diferit de cel de la Adamclisi. Se pare că edificiul de la care provin cele cinci plăci de pardoseală găsite lângă **Congaz** și **Mahmudia** din apropierea Deltei, comemorează, victorii ale lui Constanțius II sau Valens și ar putea fi eventual asociate cu informația transmisă de Themistios. Importanța descoperirii rezidă în suita antroponimelor de apartenență romană - **Titianus, Valentinus, Ursicinus, Ianuarius, Ursinus, Concordius** ș.a. amestecate cu câteva orientale (**Abbas, Bersumes** ș.a.) și în special în atestarea unuia de rezonanță geto-dacă, **Dicebalus**, dovadă evidentă a continuității geto-dacice în această zonă

în sec. IV p.H. (Em. Doruțiu, în SCIV, 15, 1, 1964, p. 133-134; I. Barnea, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 563-574).

Evenimentele din imperiu, considerate în ansamblul circumstanțelor social-economice, conduc la încheierea că împăraților **Anastasius** (491-518) și cu deosebire lui **Iustinian** (527-565) li se datorează sporirea potențialului defensiv, chiar în vremuri de mari restriște la Dunărea de Jos. Zidurile cetăților **Capidava** și **Dinogeția** - pe Dunăre -, **Ulmetum** și **Tropaeum Traiani**, în interiorul provinciei, **Histria**, **Tomis** și **Callatis** la mare, au fost refăcute sub Anastasius, dovada constituind-o cărămizile cu ștampile purtând numele împăratului, găsite la Histria și la Dinogeția (I. Barnea, în **Dacia**, NS, 4, 1960, p. 363-374; Em. Popescu, în St. Cl., 8, 1966, p. 197-206).

Marasmul politic și militar provocat de invaziile repetate ale slavilor, avarilor și protobulgarilor, i se substituie acțiunea tonifiantă a lui Iustinian, de construcții și refaceri în imperiu. Proporțiile acestei opere sunt consemnate de Procopius în ale sale **De aedificiis**. Un pasaj al lucrării este sugestiv pentru regiunea noastră: "În felul acesta împăratul Iustinian a fortificat tot ținutul dinăuntrul Illyriei. Acum voi arăta și cum a întărit țărmul fluviului Istru, care se mai numește Dunăre, cu fortificații și garnizoane de soldați. Căutând să oprească trecerea Dunării de către barbarii care locuiau de cealaltă parte, împărații romani de odinioară au acoperit țărmul acestui fluviu cu fortificații, nu numai în dreapta fluviului, ci au zidit pe alocuri și în partea opusă orășele înstărite și cetăți. Dar aceste întărituri nu fuseseră făcute în așa fel să poată rezista vreunui atac, ci numai ca să nu rămână țărmul fluviului fără apărători; pentru că barbarii de prin acele părți nu știau să ia cu asalt zidul. E adevărat că cele mai multe întărituri constau dintr-un singur turn și de aceea se numeau **monopyrgia**. În ele se afla un număr de oameni cu totul redus. Și atât era de ajuns pe atunci pentru a speria triburile barbare, care se fereau să atace pe romani. Mai târziu însă când Attila năvăli cu oaste multă, el dărâmă aceste întărituri până la pământ, fără nici o greutate, și pustii cea mai mare parte a teritoriului roman fără să întâmpine vreo împotrivire. Însă împăratul Iustinian a zidit din nou întăriturile dărâmate, nu cum fuseseră mai ainte, ci cu mult mai puternice și pe foarte multe le-a dres și le-a înnoit tot el. În felul acesta a redat complet Imperiului roman siguranța pe carte o pierduse ..." (IV, 5, 1-8=**FHDR**, II, p. 461-463).

Suita cetăților din Sciția, reparate în vremea lui Iustinian și menționate in repertoriile lui Procopius, suscită atenția cercetătorilor contemporani; deseori apar serioase dificultăți în identificarea și citirea corectă a toponimelor. Oricum, apar denumiri ale vechilor

cetăți, cărora li se adaugă altele mai noi, iar numele unor localități importante lipsesc din listă, fie din pricina unor omisiuni ale autorului, fie, așa cum s-a emis de curând o ipoteză, numele vechi al unor orașe au dispărut, ele ascunzându-se la epoca aceasta sub alte denumiri: **Tropaeum Traiani** = **Sanctus Cyrillus**; **Histria** = **Pulchra Theodora** etc. (A. Aricescu, în Pontica, 5, 1972, p. 329-343).

Subliniem însă că la Tomis s-a descoperit un turn de apărare în paramentul căruia, pe un bloc de piatră stă scris: "**porțiunea de 24 de picioare, construită de măcelari**". Menținea aceasta, asociată cu o alta descoperită la Tekirghiol - dar care provenea din Tomis - cu o invocație creștină care solicită ajutorul divin pentru orașul reînnoit, vin să ne dea imaginea proporțiilor pe care le-a luat opera de reconstrucție iustinianee. De la Callatis avem de asemenea un text sugestiv: "Pe vremea lui Iustinian iubitorul de construcții" (Em. Popescu, **Inscripțiile din sec. IV-XIII descoperite în România**, Buc., 1976, p. 133-134, nr. 87).

Grija de apărare ne este ilustrată, de asemenea, de inscripțiile de la Ulmetum și Tomis, ambele cetăți refăcute și cu ajutorul unor unități militare: prima de tineri lăncieri veniți din capitală pentru paza comandantului provinciei, cea de a doua de către acei **sagittarii iuniores**, menționați pe un monument funerar. Cercetările arheologice indică refaceri din timpul lui Iustinian în cetatea de răsărit de la Troesmis, în cea de la Axiopolis precum și la Ibida și Noviodunum.

Întărirea sistemului defensiv al Dunării Inferioare trebuie privită într-un context mai larg. Fără să se poată preciza când au apărut anumite capete de pod în stânga Dunării, ca centre integrate sistemului de apărare, subliniem importante fortificații: Turris (probabil Turnu Măgurele); **Constantiniana Daphnè** la gura Argeșului - deși, în ultimul timp, unii istorici o localizează tot în dreapta Dunării, pe locul fostei **Sucidava**, la Izvoarele (Pârjoaia); cetatea de la Piua Petrii etc.

Grija pentru buna organizare militară, legată inerent de fortificații, s-a extins și asupra drumurilor, întotdeauna bine întreținute și reparate. Stâlpii miliari din timpul lui Dioclețian, Constantin cel Mare, Valens ș.a., dovedesc cu prisosință acest lucru.

VIAȚA ECONOMICĂ

Paralel cu aplicarea reformelor militare s-a procedat și la inițierea acelora financiar-fiscale proprii unui regim economic adecvat epocii. Unele dintre ele s-au dovedit viabile, altele însă n-au corespuns.

În cadrul reformelor fiscale se instituie impozitul direct, în natură, în special pe proprietățile funciare. Cunoscuta **annona** se percepe cu

regularitate, în produse, direct proporțional cu suprafața de teren lucrată pe cap de locuitor (**capitatio iugatio**), **iugum** constituind un etalon pentru stabilirea impozitului.

Dar nevoia de monedă determină măsuri de înlocuire a unor prestații în natură cu impozite corespunzătoare în bani. Însuși Dioclețian face emisiuni monetare de aur (**aureus**), argint și bronz, menite să asigure o largă circulație a mărfurilor. Nu se poate găsi însă un echilibru și o corespondență între valoarea reală și cea nominală a banilor, ceea ce duce repede la depreciere și la tezaurizarea pieselor valoroase de pe piață. De aceea caracterul natural al economiei se accentuează.

La orașe se aplică impozitul cunoscut sub numele de **capitatio plebea**. Fără viitor s-a dovedit a fi edictul cu privire la prețuri - **edictum de pretiis rerum venalium** - promulgat în anul 301 cu scopul de a înlătura specula. În ciuda măsurilor drastice de respectare a prețurilor maximale, edictul s-a dovedit până la urmă artificios, fără o bază reală (Em. Condurache, în AUB, ist., 9, 1957, p.15 și urm.).

Dar dacă politica economică a lui Dioclețian a fost mai puțin legată de realități, meritul unor inițiative financiar-fiscale de durată, îl are și Constantin cel Mare. El reușește să perceapă cu regularitate impozitele (**auri lustralis collatio**) de la negustori și meșteșugari și să asigure pe piață suficiente cantități de monede de aur (**solidus**), argint (**siliqua**) și de bronz (**follis**). Descoperirile monetare din Dobrogea înregistrează un însemnat număr de astfel de pise. Și, alături de monede, un număr tot mai mare de plumburi sigilare, ca cele de la Izvoarele-Pârjoaia (Sucidava), vin să completeze imaginea intensei circulații de mărfuri între cele două maluri ale Dunării, în această epocă.

În general în sec. IV se constată un reviriment economic; fixarea colonilor de pământ - **adscripticii** - întemeierea de gospodării ale soldaților țărani etc., dau măsura înțelegerii transformărilor survenite în economie. **Adscripticii** sunt legați strâns de stăpâni - **patronus** sau **dominus** - fapt care duce la mari nemulțumiri. Pentru a le curma, **Theodosius I** încearcă prin constituția din 3 aprilie 392 să-i lege pe coloni de pământ, dându-le oarecari avantaje: scutirea de impozitul "pe cap de om" și plata numai a aceluia pe pământ. Se întrevăd tot mai mult relații care conduc la cele de tip feudal. Politica economică a lui Anastasius (491-518), marcată de o chibzuită administrare a fondurilor statului, duce la o oarecare abundență. Moneda devine mai stabilă, pentru o perioadă mai îndelungată. Visteria imperială înregistrează mari acumulări (320000 de livre), consecință directă a fiscalității sporite, ceea ce însă a provocat răscoale ale țăranilor aserviți total.

Sub împărații **Heraclius** (610-641) și **Constans al II-lea** (641-668)

progresul economiei naturale - este evident și în Sciția, deși descoperirile monetare cu piese datate în sec. VI-VII, vădesc un aspect bănesc destul de dezvoltat. Pe litoral și pe **limes**, s-au găsit cantități importante de monede care merg de la Iustinian până la Constantin al IV-lea Pogonatul (Gh. Poenaru Bordea, în BMI, 40, 1971, 3, p. 51-57). Descoperirile de la Noviodunum, Capidava, Axiopolis, Sucidava și Durostorum, demonstrează strânsele legături cu Bizanțul și o intensă activitate economică ce se desfășoară într-un climat specific. Invaziile slavilor, avarilor, kutrigurilor și bulgarilor, dezechilibrează însă totul, atât circulația cât și emisiunile monetare încetează. Se ajunge la o decădere bruscă, Sciția fiind scoasă din angrenajul social-economic tradițional.

Fără să avem dovezi ale modului cum s-au stabilit în Dobrogea relațiile dintre proprietari (**honestiores**), pe de o parte, coloni și țărani liberi (**humiliores**), pe de alta, se admite că ele erau specifice orânduirii sclavagiste pe cale de dispariție, cu adăugirea că se înregistrează o pătură însemnată de barbari: bastarni, sarmați, goți și mai târziu slavi într-un mare număr. Pentru a se împiedica transformarea lor în sclavi, o lege din 12 aprilie 409 îngăduia folosirea mâinii de lucru barbare, interzicând, însă, aservirea.

Abuzurilor funcționarilor imperiali și ale militarilor, corvezile și prestațiile variate ce cădeau în sarcina colonilor, țăranilor și în general a celor săraci au produs dese nemulțumiri. Amintim ca moment mai important răscoala lui **Vitalianus** dintre anii 513-518, provocată, între altele, de venalitatea acelui **Hypatius, magister militum per Thracias,** care a oprit pentru sine subsidiile țăranilor-soldați.

În ceea ce privește pe țăranii liberi stabiliți în satele provinciei Sciția, ei erau în cea mai mare parte veterani, cetățeni romani și traco-geți, sau geto-daci, într-un stadiu mult avansat de romanizare. Numele de **Vicus Carporum** (Ammianus Marcellinus, XXVII, 5,5) menționat în apropierea Hârșovei, indică tocmai originea etnică a acestei așezări. Barbarii rămași în imperiu înmulțesc numărul țăranilor liberi, dar, cum era de așteptat, modifică oarecum structura etnică a satelor.

Dacă acestor încheieri le adăugăm și observația că obștea teritorială constituia o importantă formă de proprietate comună (păduri, pășuni, iazuri etc.), alături de acea individuală a țăranilor liberi (lotul personal de lucrat), obținem imaginea schematică a raporturilor social-economice de bază în cadrul acestei perioade de trecere de la sclavagism la feudalism.

ISTORIA POLITICĂ A SCIŢIEI MICI ÎNTRE SEC. IV-VII

Reformele militare din epoca tetrarhiei ajută considerabil imperiul să stăvilească repetatele atacuri barbare la Dunărea de Jos. Diocleţian însuşi şi Galerius repurtează mai multe victorii.

Eutropius (IX, 25, 2=**FHDR**, II, p. 39) consemnează: "Apoi ei au purtat diferite războaie, atât împreună cât şi fiecare în parte supunându-i pe carpi şi bastarni şi învingându-i pe sarmaţi. Din rândul acestor neamuri au aşezat o mulţime foarte mare de prizonieri la graniţele imperiului".

Eforturile pentru a opri pe goţi să pătrundă în sudul Dunării sunt şi mai mari în timpul lui Constantin cel Mare, care a susţinut împotriva lor o energică politică ofensivă. Aceasta se vede şi din menţinerea la nordul Dunării a unor capete de pod, ca cele de la Drobeta şi Sucidava, Constantiniana Daphné şi eventual Piua Petrii. Rămân ca momente politice hotărâtoare, victoriile contra goţilor dintre anii 331-332 şi aceea contra sarmaţilor, după care, aşa cum ni se relevă într-un document (**Excerpta Valesiana**, 32, ed. Teubner, Leipzig, 1961, p.9), se colonizează 300000 (?!) de sarmaţi în Tracia, Sciţia, Macedonia şi Italia. Desigur, cifra este exagerată, iar prin "sarmaţi" avem în vedere un termen generic ce desemnează mai multe etnii din nordul Dunării, între care şi autohtonii geto-daci.

Primejdia cea mare însă continuă s-o reprezinte goţii - **latrunculi** ("tâlhari"), menţionaţi astfel într-o inscripţie de la Carcaliu, de lângă Troesmis. Ei formează ţinta unor campanii susţinute de mai mulţi împăraţi. Ammianus Marcellinus (XXVII, 5) şi Zosimos (IV, 10) amintesc campaniile lui Valens dintre anii 367-369. Acesta îi atacă lângă munţii Buzăului (**Montes Serrorum**) şi, după ce iarna anului 368 o petrece în tabăra de la **Vicus Carporum** de lângă Hârşova, trece fluviul pe un pod de vase pe la Noviodunum, învinge pe vizigoţi (**tervingi**) conduşi de regele **Athanaric** şi apoi încheie o pace avantajoasă pentru romani, care la rându-le se angajau să nu mai atace în nordul Dunării.

Ameninţaţi de înaintarea hunilor şi din cauza unor disensiuni interne, vizigoţii se rup de marea masă a goţilor, şi, în urma unor conflicte cu şefii militari din Tracia - **Lupicinus, comes** şi **Maximus, dux** - intră în conflict cu autoritatea centrală căreia îi cer să fie primiţi în imperiu. Sub conducerea lui **Alavivus** şi **Fritigernus**, ei se revarsă în sud distrugând şi jefuind totul în calea lor - relatează Ammianus Marcellinus (XXXI, 4, 7=**FHDR**, II, p. 137): "... mulţimi fără număr se revărsau în provincii, răspândindu-se pe întinderi largi ale câmpiilor

...". Dar, umiliți și supuși unor crunte privațiuni, barbarii se răsculară. În fața primejdiei, Valens numește în fruntea armatei doi comandanți incapabili. Bătălia se dă la **Ad Salices**, la nordul Histriei, pe malul lacului Razim. Sfârșită nedecis, vizigoții vor înainta apoi spre sud după jaf. În ajutorul armatelor romane sosește un alt comandant, ba însuși împăratul în persoană se angajează în acțiunea de stăvilire a dușmanilor care se apropiau de capitală. Forțele imperiale întâmpină pe vizigoți lângă Adrianopole, într-o bătălie care a însemnat pentru imperiu unul dintre cele mai mari dezastre; la 9 august 378, piereau în luptă armatele și împăratul însuși. Ammianus Marcellinus (XXXI, 13, 12=FHDR,II, p. 161) consemnează: "Când s-a întins pentru prima oară bezna întunericului, împăratul se afla printre soldații de rând ... și a căzut rănit greu de o săgeată, apoi și-a pierdut repede simțirea și a murit, fără să mai poată fi găsit nicaieri ... De o astfel de nenorocire știm că a avut parte și împăratul Decius ...".

Meritul unor energice intervenții contra vizigoților revine lui **Theodosius cel Mare** (379-395), care încheie un tratat de alianță cu Athanaric, în anul 382, prin care se admite prezența la sudul Dunării a vizigoților, ca foederați. Ei primeau și stipendii în schimbul serviciilor militare pe care le prestau pentru imperiu. Sciția este una din regiunile principale care suferă din cauza statornicirii acestor germani, populația locală constituind ținta unor mari samavolnicii. Și, ca să susținem cele afirmate, amintim un sugestiv pasaj din **Istoria Contemporană** a lui Zosimos (IV, 40=FHDR, II, p. 315-317), în care ni se relatează un incident grav petrecut în anul 386, între cetățenii Tomisului și barbarii așezați lângă cetate: "Este un oraș în Sciția tracă cu numele de Tomis. Comandantul soldaților aflați în el era **Gerontius**, bărbat destoinic, de o forță fizică excepțională și apt pentru orice ispravă de război. În afara acestui oraș fuseseră așezați de împărat barbarii cei mai valoroși, înalți de statură și întrecând cu mult prin vitejie pe ceilalți. Aceștia erau aprovizionați mai bine decât soldații (romani) și primeau de la împărat și alte daruri. Cu toate acestea ei nu se gândeau să răsplătească cinstea ce li se dădea prin bunăvoință, ci nesocoteau comandantul și disprețuiau soldații. Văzând această purtare a lor și că plănuiesc ceva împotriva orașului și vor să stârnească tulburări, Gerontius se hotărî să pedepsească insolența și abuzurile barbarilor și împărtăși planul celor mai pricepuți dintre soldații săi. Observând însă că ei șovăiesc din cauza fricii și că se tem până și de mișcările barbarilor, luă armele și împreună cu un număr redus de însoțitori, se hotărî să se împotrivească întregii mulțimi a barbarilor: el deschise porțile și înaintă, în timp ce soldații încă mai dormeau sau stăteau împietriți de

frică sau alergau pe ziduri și priveau la cele ce se întâmplă. Barbarii începură să râdă de nebunia lui **Gerontius** și, crezând că omul și-a pus în gând să moară, trimiseră contra lui pe cei mai voinici dintre ei. Acela însă apucă de îndată scutul și încăierându-se cu primul ce-l atacă se luptă vitejește, până ce unul dintre însoțitorii săi, văzându-i încleștați, taie cu paloșul umărul barbarului și-i dobori de pe cal. În timp ce barbarii priveau cu uimire vitejia și îndrăzneala sa, Gerontius se îndrepta contra altor dușmani. Văzând ceea ce făcea comandantul lor, cei de pe ziduri își aduseră aminte de numele lor de romani, năvăliră afară din oraș, atacară pe barbarii îngroziți și-i măcelăriră. Cei care scăpară se refugiară într-o clădire a creștinilor cu drept de azil. Gerontius, care liberase Sciția de primejdia ce o pândea și învinsese pe barbarii care atacau, prin deosebita sa vitalitate și măreție de suflet, se aștepta acum să-și primească răsplata de la împărat. Dar, în loc de aceasta, Theodosius, foarte indignat că au fost omorâți barbari pe care el îi cinstise atât de mult, chiar dacă făcuseră rău statului, puse să-l prindă îndată pe Gerontius și-i ceru socoteală pentru că luptase apărând cauza romanilor. Când Gerontius dădu pe față răzvrătirea lor împotriva romanilor și relată jafurile comise de ei și omorârea barbarilor, împăratul nu dădu nici o atenție spuselor lui, ci stărui să-i afirme că el a căutat să-i înlăture nu în interes obștesc, ci din dorința de a pune mâna pe darurile ce le dăduse împăratul, spre a nu fi dovedit (de ei) că și le-a însușit. Gerontius însă spusese că după uciderea lor el a trimis și acele daruri tezaurului (ele constau din coliere de aur, ce le fusese dăruite de împărat spre a se împodobi cu ele); și numai cu multă greutate putu să scape de primejdia ce-l amenința, împărțind întreaga sa avere eunucilor. Astfel fu răsplătit Gerontinus pentru devotamentul său față de statul roman".

Episodul relatat este elocvent pentru a înțelege primejdiile care-i pășteau pe locuitorii provinciei; el face parte dintr-un șir întreg de cruzimi săvârșite de acești "aliați", care între anii 384-386 au atacat și prădat în Sciția Mică de mai multe ori. În 386 însă, ostrogoții lui **Odotheus**, atrași într-o cursă de către **Promotus, magister militum in Thracia**, sunt nimiciți. Theodosius cel Mare culege roadele victoriei și înalță în **forum Theodosii (forum Tauri)**, la Constantinopol, o coloană comemorativă.

Situația la Gurile Dunării pare pentru o vreme restabilită. La scurtă vreme însă, locul neamurilor gotice este luat de alți barbari: hunii. Invazia lor în Europa, în anul 376, afectează regiuni întinse. Sub **Attila** (445-453) sunt pustiite zone vaste ale României; atacurile lor au consecințe grave la sudul Dunării. **Theodosius al II-lea** (408-450) reușește

pentru un timp să păstreze un oarecare echilibru cu prețul unor eforturi considerabile. După atacul Constantinopolului în 434 se încheie o pace scump plătită.

Theodosius al II-lea și Mauricius (450-457) încearcă să liniștească hoardele dezlănțuite. Este meritul generalului **Aëtius**, originar din părțile **Durostorum**-ului, de a fi oprit pe **Attila** în înaintarea sa spre apus. În urma bătăliei de la **Mauriacus** (**Câmpiile Catalaunice**, lângă orașul **Troyes**, în Franța), Attila se întoarce în Pusta Pannonică, unde la scurt timp moare - 453.

La cumpăna dintre veacurile V-VI, în imperiu se petrec evenimente tragice, fie provocate de barbari la granițe, fie ca urmare a stărilor de nemulțumiri din interior. Răscoala din Tracia dintre anii 513-518 de sub conducerea lui **Vitalianus**, deși îmbrăca aspectul disensiunilor religioase ireductibile, în realitate reflecta o cauză mai profundă: lupta contra exploatării și abuzurilor veroase, al căror reprezentant era însuși împăratul monofizit, Anastasius. Generalul **Hypatius** este înfrânt de tracul Vitalianus la **Acres Castellum**, lângă capul Caliacra. Se încearcă lichidarea conflictului prin acordarea unor însemnate demnități lui Vitalianus: este numit comandant militar în Thracia și se încearcă, fără succes, o conciliere dogmatică. Nemulțumirile continuă; luptele se reaprind și Anastasius obține unele victorii, fără ca șeful răsculaților să părăsească scena operațiunilor. El este însă asasinat sub Justin I (518-527), probabil prin intrigile viitorului împărat, Justinian.

În această vreme apar în Sciția anții și slavii pe care-i va învinge trimisul bizantin, Germanus. De la Procopius (De bello Gothico, VII, 40), aflăm: "Când Justinian, unchiul lui Germanus, se suise pe tron, anții, care locuiesc aproape de sclavini, trecură Istrul cu oaste multă și cotropiră teritoriul roman. Nu mult înainte împăratul făcuse pe Germanus comandantul armatei din întreaga Tracie. Acolo se încăierase cu oștile dușmane, le biruise în luptă și le măcelărise aproape pe toate ...".

Sub domnia lui Justinian, hunii, slavii și bulgarii atacă în repetate ocazii - separat și simultan - în Sciția și Tracia. Consemnăm: invazia din anul 529, când bulgarii, uniți cu anții, sunt respinși de comandantul gepid, **Mundus**; numeroase victorii repurtase **Chilbudios** ofițer de origine slavă în slujba lui Justinian, contra bulgarilor, hunilor, slavilor și anților.

Încercările bizantinilor de a aplica principiul "împarte și stăpânește" se dovedesc aproape inoperante în cadrul marii degringolade de la hotarele septentrionale ale imperiului în perioada în care alte neamuri migratoare vin să se adauge precedentelor: **kutrigurii** și

avarii. Primii, sub comanda lui **Zabergan**, asociați cu bulgarii și slavii, ajung până la Constantinopol, unde, cu greu, încercatul general **Belizarie** reușește să-i învingă. Prezența kutrigurilor pentru Sciția se dovedește dezastruoasă în cadrul incursiunilor din anul 558 când distrug **Dinogeția** și, desigur, multe alte localități. Între 561-562, avarii,, conduși de **Baian**, ocupă terenuri întinse la Dunărea de Jos, unde se așează tot ca foederați ai lui Justinian. De aici fac incursiuni dezastruoase în sud. Încercările împăratului **Tiberiu Constantin** (578-582) de a ajunge cu ei la o înțelegere, rămân fără viitor. Baian își continuă cuceririle în Balcani, unde devine un adevărat stăpân. Jafurile avarilor se conjugă cu pătrunderea slavilor, tot mai insistentă în jurul anului 580, an în care aceștia din urmă încep să se așeze în sudul Dunării. Sub domnia lui **Mauriciu Tiberiu** (582-602) atacă și distrug orașe ca: **Dorostolon**, **Zaldapa**, **Marcianopolis**, **Tropaeum** etc. Urmele arheologice indică la Tropaeum Traiani un asemenea groaznic dezastru.

Izvoarele ne povestesc că în luptele contra slavilor, bizantinii conduși de **Comentiolus**, obțin o victorie importantă lângă Tomis.

Reluând firul narativ al evenimentelor de la sfârșitul sec. VI, constatăm că Bizanțul face planuri îndrăznețe de lichidare a avarilor și slavilor. Sub Mauriciu Tiberiu, comandantul **Priscus** lupta la Gurile Dunării contra lui **Ardagast**, conducătorul sclavinilor, pe care-i înfrânge. Trece în nordul Dunării și undeva pe râul **Ilivakia** (Ialomița?) îl face prizonier pe **Musokios**, alt șef de trib al sclavinilor. Evenimentele care se precipită în această zonă, aduc în centrul lor pe comandantul **Petrus**, dar este înfrânt. El este înlocuit cu **Priscus** care reușește, în anul 600, să impună avarilor o pace, cu prețul unor sume de bani foarte ridicate, iar pe sclavi să-i mențină la nordul Dunării. Pacea este de scurtă durată. În anul 601, **Priscus** și **Comentiolus** sunt iarăși în campanie contra avarilor și obțin unele victorii. Dar roadele nu sunt bine culese când incapabilul frate al împăratului, **Petrus**, apare iarăși la comanda Traciei. Această repetată înlocuire, dublată de ordinul imperial ca armata să ierneze la nordul Dunării, provoacă o răscoală a soldaților, care sfârșește cu aducerea pe tronul imperial a centurionului **Focas** (602-610). Momentul de criză îngăduie miilor de avari și în special de slavi să treacă în imperiu. Slavii se stabilesc în Peninsula Balcanică. În ciuda unor acțiuni războinice antibizantine, avarii sunt reduși la neputință. În schimb, slavii vor fi acceptați în imperiu și vor constitui un important strat de contribuabili; ei vor juca un rol preponderent în agricultură, mai ales prin instituirea obștii teritoriale.

Liniștea era însă departe de a se așterne în Balcani fiindcă nea-

murile bulgarilor continuă să constituie un mare pericol. Din părțile nordice ale Mării Negre, după ce s-au eliberat de sub avari, sub conducerea lui **Kubrat** și sub presiunea kazarilor, bulgarii înaintează în jurul anului 640 spre Gurile Dunării și întreprind atacuri pustiitoare mai ales în teritoriile bizantine din sudul Dunării - din Deltă.

Este elocvent un pasaj din **Teophanes Confessor**, care ne lămurește și cum au ajuns bulgarii în Dobrogea, și de unde veneau: "Împăratul Constantin (al IV-lea) a aflat pe neașteptate că un neam murdar și nespălat s-a așezat în **Oglu**, dincolo de Dunăre - sudul Basarabiei - și, năvălind în ținuturile din apropierea Dunării, pustiește țara stăpânită acum de ei, dar aflată atunci sub oblăduirea creștinilor. El s-a întristat peste măsură și a dat poruncă tuturor comandamentelor militare să treacă în Tracia" (**Cronographia**, anul 6171(679), p. 356=**FHDR**, II, p. 617-619).

Atrași de mirajul bogățiilor bizantine bulgarii reușesc să depășească spre sud linia Dunării, sub conducerea lui **Asparuch** (sau Isperich). Ocupă zona răsăriteană a actualei Bulgarii și-și fixează reședința la **Pliska**, între Șumla și Varna. Desigur, era vorba de o enclavă statornicită în masa băștinașilor, cu o formațiune statală mult redusă și firavă, atât pentru că ocupau un spațiu restrâns în Imperiul Bizantin ostil lor, cât și din cauza triburilor slave care se așezaseră mai de mult în aceste părți și constituiseră așa-numitele **sclavinii**. Stabilirea lor în Balcani era rezultatul neputinței Imperiului Bizantin, care va plăti acum noilor veniți un tribut și nu va putea împiedica o inerentă simbioză slavo-bulgară. Totuși autoritatea Bizanțului se păstrează asupra celei mai mari părți din Sciția, inclusiv Delta Dunării, continuând astfel să formeze o stăpânire efectivă, de unde și constituirea ei mai apoi într-o **themă**.

În baza unor realități arheologice din sud-vestul Dobrogei, rezultă că slavii au înlăturat parțial stăpânirea Bizanțului din regiunea Dobrogei, abia la începutul sec. VII, după marile conflicte de dinaintea anului 602. Din paragraful citat, din **Cronografia** lui Teophanes Confessor, la vremea când bulgarii vin în Dobrogea găsesc aici o stăpânire bizantină (679). Și tot din același cronicar înțelegem că împăratul Justinian al II-lea (705-711), aflat într-o mare primejdie la Gurile Dunării, a trimis o solie la hanul bulgar, Tervel, pentru a-i cere ajutorul. Cât timp ambasada sa ducea tratative cu bulgarii, împăratul a așteptat în zona Gurilor Dunării - fiindcă aici era stăpânirea sa. De altfel, aproape tot țărmul de vest al Mării Negre, va fi sub autoritatea bizantină, realitatea pe care știrile arheologice o confirmă autoritar.

VIAŢA CULTURALĂ ŞI SPIRITUALĂ. CREŞTINISMUL

De la începutul sec. IV p.H. şi până la trecerea bulgarilor, cultura provinciei Sciţia Mică este indisolubil legată de cultul monoteismului creştin care, generalizat în toate straturile sociale, dă nota specifică vieţii spirituale în toate compartimentele sale. Aceasta în ciuda unor încercări izolate de a se restabili cultele păgâne tradiţionale, aşa după cum se dovedeşte din partea lui Licinius care, în pornirea sa contra lui Constantin, caută să reabiliteze cultul "soarelui". De la Salsovia provine o inscripţie care a stat la baza unui **simulacrum**, închinat sfântului zeu al soarelui, şi care menţionează numai pe Licinius. Numeroşi învăţaţi converg în aprecierile potrivit cărora, văd în regiunea dintre Dunăre şi Mare provincia prea bine cunoscută numită **Sciţia**, sau cum îi spunem astăzi, **Sciţia Mică**. Aceasta pentru că aici au trăit enclave scitice. Prin sciţi, vedem în cazul nostru, efectul unei asimilări generalizate, care include cu necesitate şi în primul rând, pe băştinaşii geţi sau traco-daco-geţi.

Origenes, scriitorul antic din epoca căruia s-au păstrat doar câteva fragmente, transmite mai întâi o ştire (preluată la rândul ei) în **Comentarii** la **Geneză**, 24, că **Apostolului Andrei** i-a revenit pentru predicare, **Sciţia**. Pe aceeaşi linie urmează ştirile lăsate şi de **Hippolit Romanul** (**Despre cei doisprezece apostoli**, P. G. X, col. 951=**FHDR**, I, p. 713) din care aflăm că "Andrei a rostit (cuvântul Evangheliei) sciţilor şi tracilor" - şi de Eusebios din Caesarea (**Istoria bisericească**, III, 1=**FHDR**, II, p. 15): "Când Sfinţii Apostoli şi ucenici ai Mântuitorului nostru s-au împrăştiat peste tot pământul locuit, Toma, a luat Ţara Parţilor, Andrei - Sciţia".

Ştirile literare se conjugă perfect cu cele arheologice.

Sigur este că pătrunderea monoteismului creştin, care se substituie politeismului străvechi, se accentuează încă din sec. III. Izvoarele arheologice atestă noua credinţă în timpul persecuţiilor lui Diocleţian şi Galerius (303-304), iar apoi, în special după anul 313, când Constantin cel Mare promulgă cunoscutul Edict de toleranţă de la Milano, în baza căruia, alături de cultele păgâne, creştinismul capătă libertatea exercitării sale. Ultimele persecuţii din timpul lui **Licinius** (308-324) şi **Iulian Apostatul** (361-363), ulterioare Edictului de la Milano, nu sunt decât palide încercări de reînviere a vechilor credinţe, într-o epocă în care creştinismul triumfase. Dar persecuţiile au lăsat urme adânci şi în Sciţia Mică, actele de martiraj înregistrându-se în numeroase oraşe. Martirii **Epictet** şi **Astion** sunt decapitaţi la Halmyris; cu acest prilej este amintit pentru prima oară şi numele episcopului **Evangelicus** de

la Tomis. În ordine imediată se impun atenției cele trei nume de martiri de pe o inscripție de la Axiopolis: **Chiril**, **Chindeas** și **Tasios** (=Dasios), și, după o observație mai recentă, și un al patrulea, **Euphrasin**. **Dasius**, originar din **Durostorum**, pătimește la Axiopolis, ca mai târziu osemintele sale să ajungă în Durostorum - unde au stat o vreme - apoi la **Ancona** în Italia. Pe sarcofagul său citim: "**Aici zace sfântul martir Dasios adus din Durostorum**" (I. Barnea, în Dacia, NS, I, 1957, p.279-280).

Din zona aferentă Durostorului, de la Ozolia, ni se atestă încă din vremea lui Diocleţian martirii: **Maximus**, **Dada** și **Quintilian**, iar mai târziu, sub Iulian Apostatul, numele soldatului creștin **Aemilianus**, fiul unui **praefectus**.

Descoperirea de la Niculițel din anul 1971 dezvăluie un aspect inedit și deosebit de interesant. În cripta unei basilici, în partea sa superioară, au fost înhumați patru martiri, la o dată pe care cercetătorii caută s-o fixeze într-una din perioadele de persecuții de sub Diocleţian, din timpul lui Licinius sau a lui Iulian Apostatul. S-a emis părerea că ar fi rezultatul persecuțiilor lui Atanarich dintre anii 369-371; după o altă opinie, înhumarea lor s-a produs la sfârșitul sec. IV și începutul sec. V. Important de reținut este faptul că în acest adevărat **martyrium** erau scrise pe tencuiala criptei numele celor înmormântați: **Zotikos**, **Attalos**, **Kamasis** și **Phillipos** (V. H. Baumann, în **Dacia**, NS. 16, 1972, p. 189-202; I. Barnea, în SCIV, 24, 1973, p. 123-126; Id. **Monumente de artă creștină din România**, 1976, p. ...; P. Diaconu, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 633-641).

Mărturii se cunosc și la Tomis. Izvoarele amintesc că aici a fost decapitat, la 13 februarie 319, **Zotikos**, alături de alți șase martiri. Iar dacă nenumăratele martiraje sunt semnele sigure ale unei confesiuni creștine larg răspândite, unele date arheologice confirmă întru-totul această practică în Sciția încă din sec. IV p.H.

Sincretismul religios din sec. III și începutul celui de-al IV-lea nu face decât să reflecte aspecte ideologice ale contradicției dintre noua religie și păgânism, într-o vreme în care restructurările social-economice provocate de invazii netezeau drumul evanghelizării. Astfel se explică depozitarea într-o goapă din cetatea Tomis, a celor 24 de piese sculpturale - podoabe ale templelor care au ființat în această metropolă în veacurile anterioare lui Constantin și a urmașilor săi. Selectarea și condensarea concepțiilor creștine în cadrul prefacerilor ideologice din epoca dominatului, ca și în lupta dintre cele două curente religioase antagoniste, se reflectă în reprezentările artistice, în izvoarele epigrafice și literare și, bineînțeles, în vestigiile arheologice

descoperite în Sciția Mică, cu precădere la Tomis. Din acest punct de vedere locul Sciției Mici în istoria întregii țări este bine definit: ea a servit în decursul veacurilor de după părăsirea aureliană ca un adevărat focar de iradiere a creștinismului în nordul Dunării, întreținând acolo vie romanitatea. "Romanitatea înseamnă în sec. IV-VII, o accentuată cristalizare a etniei străromânești, în formele de manifestare date de noile condiții istorice și care ar reprezenta entitatea nord-dunăreană a marii mase umane care se întinde și în sud, dar care continua să viețuiască sub scutul protector al imperiului de răsărit. Astfel, premizele fundamentului etnic românesc, ivite în epoca principatului, capătă valențele unor realități reieșite din îndelungatul amestec geto-daco-roman, de-a lungul secolelor I-VII p.H., în cadrul căruia, fundalul geografic dat de cele două provincii, Dacia și Moesia Inferior (Sciția Mică), avea să ocupe loc în istorie potrivit cu contribuția fiecăruia la prefigurarea nației românești, într-o unitate absolut organică - și mai adăugăm, neapărat creștină (A. Rădulescu, **Dacia și Moesia (Scythia) - părți constitutive ale etnosului românesc**, în **Pontica**, XVII, 1984, p. 101 și urm.).

Influențele exercitate în nordul Dunării le mai dovedim și cu misionarismul episcopului arian **Ulfilas** care a predicat în sec. IV printre goții din Câmpia Munteană. El fuge de aici, din pricina persecuțiilor lui **Athanaric** și cere azil împăratului **Constantius II** (337-361). Acesta îl fixează ca înalt prelat la **Nicopolis ad Istrum** unde își continuă misiunea sa în cadrul grupului de goți creștini transmutați aici. Sfera sa de influență se răsfrânge asupra unei mari mase de locuitori romanizați, însă în spiritul sectarismului arian, discordant mediului ortodox (nicean), care se contura. În același spirit arian, își manifesta credința și împăratul Valens, care se izbește la Tomis de acribia ortodoxă a episcopului **Bretanion** (sau Vetranion), pe care, pentru atitudinea sa refractară, îl exilează pentru o vreme. Preeminența Tomisului în cadrul organizării episcopale ne este atestată și de legile promulgate în timpul împăratului Zenon, în jurul anului 480 p.H.

Nu știm când a luat naștere eparhia - episcopia - Tomisului. Poate chiar după trecerea prin aceste părți a sfântului Apostol Andrei. Deși în veacurile I-IV, până la proclamarea toleranței religioase, creștinismul se manifestă mai greu, pentru că era considerat religie ilicită, după anul 313, proliferarea sa se dezvoltă. Întâlnim înalți prelați în scaunul de la Tomis; unii mai puțin siguri, cei mai mulți bine menționați în izvoare scrise. După amintitul **Evangelicus**, cunoscut în legătură cu martiriul Sfinților Epictet și Astion la Halmyris (Nestor Vornicescu, **Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi: Pătimirea**

Sfinților Epictet și Astion (de la cumpăna sec. III-IV), în Mitropolia Olteniei, an XII, 1989, nr. 1, p.20-74), cunoaștem pe **Efrem**, apare foarte ipoteticul **Tit** sau **Titus** (sau **Philos**). Îndoielnic este și **Marcus Tomensis**, participant se pare la Sinodul de la **Niceea** din 325. De o certă recunoaștere documentară se învrednicesc **Bretanion** (sau **Vetranion**); **Gerontios (Terentios?)**, care participă la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol din anul 381; **Teotimos I**, supranumit și "Zeul Romanilor", scriitor pe care izvoarele ni-l arată predicând printre goți și huni: "În acest timp, biserica din Tomis (Sozomenos și din restul Sciției era condusă de scitul Theotimos, un bărbat crescut în dragostea de înțelepciune. Admirându-l pentru virtuțiile lui, barbarii huni din jurul Istrului, îl numeau Dumnezeul Romanilor. Căci fură puși la încercare de fapte divine din partea lui", (**Ist. ecles.** VII, 9, 6=**FHDR**, II, 1970, p. 227-228).

Timotheos - reprezentant al cetății la Sinodul ecumenic de la Efes din 431, luând poziție contra ereziarhului Nestorie - semnează: **Thimoteus episcopus provinciae Scythiae Tomitanae civitatis subscripti**".

Ioan, angajat frecvent între anii 448-449, în dispute dogmatice susținute de ortodoxism contra ereziilor nestoriene și monofizite; **Alexandros**, care apare în actele Sinodului de la Calcedon, din anul 451: "**Alexander, reverendissimus episcopus Tomitanorum civitatis provinciae Scythiae**"; din anul 458 avem știri despre **Teotimos II**, care adresează împăratului **Leon** (457-474) o scrisoare în limba latină, caracterizată printr-un vehement ton proortodox; dintre anii 518-520, un splendid taler de argint, descoperit în anul 1912 la **Malaia Perescepina**, în Ucraina, aflat acum la Muzeul Ermitaj, menționează numele lui **Paternus**: "**Ex antiquis renovatum est per Paternum reverentiss(imum) episc (opum) nostrum Amen**" (Talerul a fost refăcut din nou prin grija lui Paternus, prea cinstitul nostru episcop. Amin) (R. Netzhammer, **Discul episcopului Paternus din Tomis**, în BSN, 16, 1924, nr. 37-40, p. 9-10; I. Barnea, **Arta creștină în România**, I, pl. 14, p. 94-95). Cu prilejul alegerii uni nou patriarh la Constantinopole, reuniune la care participă și prelatul tomitan iscălește: "**Paternus, misericordia Dei, episcopus provinciae Scythiae Metropolitanus**". (Deci scaunul episcopal de la Tomis a fost înălțat la rang de **Mitropolie**).

Un ultim episcop de la Tomis pe care-l cumoaștem este **Valentinian** (550-553); are legături cu Papa Vigilius, de la care se mai păstrează o scrisoare în limba latină adresată șefului ecleziastic din Tomis.

Într-un alt mare centru creștin din Dobrogea, la Durostorum, apare către a doua parte a sec. IV, episcopul arian **Auxentius**, discipol al lui

Ulfilas, iar în jurul anului 600 episcopul **Dulcissimus** este nevoit să se retragă la **Odessos** din cauza atacurilor slavo-avare.

Așezarea bisericească a Sciției Mici în sec. IV-VII, cu totală cuprindere a locuitorilor din întreaga provincie, includea unități eparhiale de-a lungul țărmului marin și a malului dunărean; în primul orizont cu tradiționalele orașe elenice, în cel de-al doilea, cu centre de autentică și străveche sorginte traco-daco-getă și romană. Astfel, **Notiția Episcopatuum** (Carl de Boor, **Nachträge zu den Notitiae Episcopatuum**, II-III, în **Zeitschrift für Kirchengeschichte**, 12, 1891, p. 531-532, nr. 690-694; IV, 1894, p. 593-599; Jean Darouzes, **Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae**, Paris, 1981, passim) menționează în Scythia Mică: **Axiopolis** (Cernavoda), **Capidava** (Capidava), **Carsium** (Hârșova), **Callatis** (Mangalia), **Constantiana** (Dolojman?), **Histria** (Istria), **Tropaeum Traiani** (Adamclisi), **Troesmis**, (Iglița-Turcoaia), **Noviodunum** (Isaccea), **Aegyssus** (Tulcea), **Salsovia** (Beștepe-Mahmudia), Halmyris (Zaporojeni), **Zaldapa** (Abtaat Kalessi, din Bulgaria), **Dionysopolis** (Balcic-Bulgaria); desigur, **Tomis** (Constanța) ca reședință mitropolitană.

Notiția lui Epiphanius, care ar data din timpul împăratului **Heraclius** (610-641) amintește de o arhiepiscopie autocefală la Tomis - poate în jurul anului 640, cam la 140 de ani de când împăratul **Zenon** (474-491) a promulgat legea (480) în virtutea căreia, fiecare "cetate" din imperiu să beneficieze de câte o episcopie. Aceasta a dat însă Sciției Mici posibilitatea să-și organizeze astfel de eparhii episcopale, mai târziu, în condițiile unor grave împrejurări istorice - invaziile. Ele vor apărea în momente mai prielnice, cele oferite se pare de împărații **Anastasius** (491-518) și **Justinian** (527-565).

Desigur, au existat mulți alți episcopi în Sciția, din moment ce admitem că au ființat atât de multe episcopii. (Em. Popescu, în Dacia, NS, XIII, 1969, p. 403-415; Idem, **Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în sec. IV-VI, Studii Teologice**, an XXXII, 1980, nr. 7, p. 590-605).

În schimb izvoarele menționează pe călugării sciți, proveniți din sânul populației romanizate din zona Dunării de Jos, a căror atitudine ferm ortodoxă este bine relevată. Amintim pe **Ioan Maxentius** cu ale sale scrieri în limba latină; pe **Ioan Cassian** (circa 360-430) care după ce colindă prin Orient și Occident se stabilește la Marsilia pentru a predica monoteismul; **Dionysius Exiguus** (Dionisie cel Mic), om de cultură în sec. VI, căruia îi datorăm calendarul creștin, calculat în chip simbolic după data nașterii lui Hristos, la care se raporta "era lui Diocletian". Cu îmbunătățirile inerente, acest calendar este valabil și în

zilele noastre.

Cercetările arheologice întreprinse până acum în Dobrogea au dus la degajarea unui important număr de biserici, unele monumentale. Deși în dezacord cu posibilitățile reduse de apărare și supraviețuire, lăcașurile de cult arată cât de mult se înrădăcinase creștinismul în conștiința oamenilor.

Până în anul 1980 se cunoșteau în spațiul dobrogean 30 de biserici străvechi, unele de excepție, ca un loc preeminent în organizarea și ierarhia bisericească. Cele mai multe dintre acestea au făcut obiectul unor importante considerații istorice. Recent însă s-au degajat altele circa zece, sau sunt în curs de cercetare. Toate confirmă proliferarea arhitecturii bizantine, cu puternice influențe iradiind și în nordul fluviului, unde s-a asigurat același ortodoxism.

La Tomis, principalul centru creștin al provinciei, se cunosc din ultimele cercetări șase basilici, între ele se impune prin dimensiuni basilica mare din sectorul de vest al cetății, cu **cripta martirium**. Conform ultimilor constatări - de urbanism antic de la Constanța, zidul de incintă al vechii cetăți, a suferit în sec. V - VI p.H., unele modificări și adausuri, în capătul său dinspre sud-vest, spre actualul port. Se închidea aici o suprafață trapezoidală, adăugată vechii incinte tomitane, căreia i se circumscriau cele două mari basilici cercetate în 1960-1962 (A. Rădulescu, **Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis**, 1966), precum și cuptoarele pentru ars cărămida necesară construirii lor. Chiar și singure, cele două basilici din acest spațiu formau un episcopium - centrul eparhial al **episcopiei**, arhiepiscopiei și chiar mitropoliei - dovedite a fi funcționat în reședința Sciției Mici.

Alte două basilici tomitane se află, una la intrarea principală în portul actual, o alta în curtea Liceului "Mihail Eminescu"; mai recent se cunoaște o basilică în peninsulă, lângă sediul sucursalei Băncii Naționale a României; în fine, o ultimă construcție de acest gen, s-a săpat în anul 1988, pe strada Mircea cel Bătrân, în subsolul unui bloc modern, ea fiind suprapusă ruinelor unui amfiteatru roman din sec. III-IV.

După numărul basilicilor, Tropaeum Traiani întrece Tomisul. Aici sunt cunoscute până acum 7 astfel de lăcașuri creștine. Pe lângă cele cunoscute din săpăturile mai vechi (**basilica simplă** sau **bizantină**, **basilica cu transept**, capela de pe latura de nord a **basilicii-forensis**, **basilica cisternă**, și aceasta cu trei nave, **basilica marmoreană**, **basilica coemeterială**); se adaugă acum încă una, în curs de cercetare, aflată în afara cetății, cu circa 80 m spre vest, în dreapta porții.

În vechea cetate elenică de pe malul lacului Sinoe, la Histria, între numeroasele construcții din sec. IV-VII, s-au dat la iveală și șase basilici, cinci în interiorul cetății și una în afară, la vest, de caracter cimiterial. În cadrul cercetărilor din ulțimii ani de la Histria, se aduce la lumină o nouă basilică - cea de-a șasea - mai mare decât cea tomitană, aflată chiar în centrul cetății. Are **atrium** și încăperi auxiliare cu destinații și funcționalități acum în curs de cercetare. Se pare că și aici ne aflăm în fața unei biserici episcopale, cu trei nave despărțite prin colonamente elegante, cu absidă hexagonală la exterior și morminte în zona **presbiterium**-ului. Monumentul aparține sec. V-VI și suprapune o basilică mai veche, așa după cum s-a constatat și în cazul basilicii mari de la Tomis. Celelalte basilici de la Histria, sunt mult mai mici, ca dimensiuni, decât cele de la Tomis sau Tropaeum Traiani. Prin modestia lor - fie că avem în vedere basilica din spatele porții principale, fie cele două basilici din cartierul de vest sau pe cea din cartierul economic - toate vădesc realitatea tristă a condițiilor economice și sociale atât de precare din sec. IV-VII, când cetatea a trecut prin aspre încercări.

Localitatea **Ibida** - Slava Rusă, jud. Tulcea - s-a dovedit a fi un adevărat centru monastic. În afara basilicii cercetate în anul 1917, de când se cunoaște planul orizontal cu trei nave și absida pentru fiecare, recent a apărut prin săpături un complex situat la sud de actuala mănăstire lipovenească **Uspenia**. Ansamblul ni se relevă ca un adevărat unicat, deși în mediul atât de creștin al Sciției Mici, unde tradiția evanghelică are rădăcini care urcă în timp până în primele decenii ale erei creștine, cu siguranță vor fi existat mult mai multe centre ecleziastice.

Complexul mănăstiresc - călugăresc de la Ibida are trei faze, în succesiunea cărora ni se relevă două basilici, care se întind în cronologia lor funcțională, din sec. IV până în sec. VII p.H. Este o mănăstire cu mai multe construcții complementare basilicilor, așa cum se găsesc în numeroase alte centre din Balcani. Așezământul este încadrat în categoria mănăstirilor **cenobitice**, deci în care călugării trăiesc, muncesc și-și mărturisesc credința în comun (A. Opaiț, C. Opaiț, T. Bănică, **Complexul monastic paleocreștin de la Slava Rusă**, în Revista Monumentelor Istorice, an LIX, nr. 1, 1990, p. 18 și urm.).

Basilici paleocreștine mai întlnim la **Argamum**, **Noviodunum**, **Dinogetia**, **Troesmis**, **Axiopolis** și **Callatis**. În ultima dintre localități s-a identificat o basilică de tip sirian, unică în Dobrogea, poate o capelă analoagă aceleia din locuința patriciană a sectorului **domus** de la Histria.

Lăcașurilor de cult creștin li se adaugă multe alte edificii publice și particulare de aspect mai elegant sau de înfățișare mai modestă, dispuse în centrele urbane potrivit unor sistematizări de veche tradiție. Remarcăm la Tropaeum Traiani străzi drepte, întretăiate în centrul suprafeței apărate de incintă (**via principalis** și acel cunoscut **cardo**, lângă **basilica forensis**), canalizările și porticulturile de pe strada principală. În orașele și fortificațiile de la Dunăre, cu precădere la **Troesmis** se menține înfățișarea internă a ansamblului stradal cât și conturul zidurilor masive - cele de incintă - adaptate scopurilor defensive, aproape aceleași ca și în veacurile II-III p.H., perioadă în care au luat ființă cele mai multe.

O scurtă retrospectivă asupra cercetărilor arheologice în cadrul unor cetăți din Dobrogea, indică o diferență mare între construcțiile din perioada principatului și cele ulterioare. La Histria, cartierul economic din sud-estul cetății, edificiile din sectorul "domus" și cel de-al doilea zid de apărare sunt un exemplu concludent în acest sens. Distrugeri și reconstrucții de cetăți în sec. VI-VII p.H., cum este cazul la Tropaeum Traiani, Capidava, Dinogeția ș.a., manifestă în sistemul arhitectural o tot mai accentuată decadență. Desigur, este și consecința slăbirii imperiului ca urmare a numeroaselor războaie; se folosește mâna de lucru țărănească, necalificată, consecința prestațiilor obligatorii ale acestei categorii sociale față de stat. Se întrebuințează frecvent ca materiale de construcții părți monumentale din edificiile vechi, distruse - așa numitele **spolia**. La Tomis cu precădere, încă din sec. IV p.H., apar edificii publice și particulare de mari proporții, fapt dovedit în zilele noastre prin unele descoperiri spectaculare. Astfel, pe faleza portului modern, lângă Piața Ovidiu s-a descoperit în anul 1959, o construcție de interes public, așezată pe trei terase ale țărmului marin, orientată de la nord-est la sud-vest. Lungă de peste 100 m și largă de 18 m, ea închidea o suprafață de peste 2000 mp de mozaic policrom - în șapte culori - cu motive ornamentale de caracter geometric și vegetal: vrej de iederă, cercuri intersectate, împletituri și meandre, iar în centru, carouri subdivizate în mici suprafețe de diverse forme geometrice cărora li se înscriu imagini de vase grecești cu frunze etc. Remarcăm fina realizare a unui **kantharos**, în toarta căruia se conturează un porumbel, unica reprezentare zoomorfă de la edificiu, care poate fi corelat cu practicile creștine ale epocii în care a funcționat.

Mozaicul se păstrează pe o întindere de mai bine de 600 mp, și vădește urme de refaceri repetate între sec. IV-V. Pe o terasă apropiată de nivelul mării funcționau magazine pentru mărfuri. S-au scos de aici produse minerale și vegetale conservate în sute de amfore - cele mai

numeroase de tip piriform, cu striuri - care păstrau pe umeri inscripții în limba latină sau greacă - primele scrijelate, celelalte vopsite - marcând în **sextarii** capacitatea vasului. S-au recuperat cantități mari de rășini (smirnă, tămâie), crampoane de fier, colofoniu, minereuri de fier semiredus, tipare de opaițe, amfore diferite etc. Este o descoperire arheologică spectaculoasă; diversitatea mărfurilor găsite aici conturează natura comerțului practicat la Tomis între sec. IV-VII p.H. (A. Rădulescu, în BMI, 39, 1970, 3, p. 52-56).

Faleza, atât în dreapta cât și în stânga mozaicului, a fost acoperită și de alte edificii ale căror urme sunt acum ascunse în pământul prăvălit peste ele. Amintim doar construcțiile în curs de cercetare la nord-est și **termele** din apropierea intrării nr.1 în port. La terme se păstrează zidurile duble, cu orificii, înalte de 6 m, care închid spații prin care circula aerul cald; sub pardoseală au fost degajate canale și **hypocausta**: sub scara care făcea legătura între nivelul inferior și cel superior - al orașului - a fost amenajată o încăpere pentru depozitat lenjerie. Inscripția în limba greacă de pe arhitrava ușii așa-numitului **lentiarion** - camera pentru depozitat lenjerie - dă dovada scopului amintit: băi publice (**thermae**) (A. Rădulescu, **Note epigrafice**, I, în Pontice, I, 1968, p. 319 și urm.).

Aproape contemporane cu cele de la Tomis sunt termele de la Dinogeția. Cercetate în amănunțime, în ele au fost determinate - ca și în cele de la Histria din sec. II-IV - cunoscutele compartimente funcționale: vestiarul (**apodyterium**); bazinul cu apă rece (**frigidarium**); sala de gimnastică (**gymnasterium**). La vest, trei încăperi mai mici serveau pentru băi cu apă caldă (**tepidarium**), de aburi (**laconicum**) și de apă rece (**caldarium**). Au fost degajate apoi, sistemul de încălzire cu **hypocaustum** și camera de depozitare a lemnelor (**praefurnia**). Băile de la Dinogeția, distruse către sfârșitul sec. IV sau începutul celui următor, au fost refăcute în sec. V(?) p.H., și transformate în lăcaș de cult creștin (I. Barnea, în **Dacia**, NS, 11, 1967, p. 225-253).

Aspectele urbanistice în orașele de pe litoral sunt mai favorabile Tomisului care deținea un loc preeminent, pentru că aici gravita viața economică și administrativă a provinciei. Prin antiteză, în orașele de pe **limes**-ul scitic, caracterele urbane aproape că dispar, ori se mențin la un nivel foarte scăzut. Descoperirile arheologice de la Sacidava, Axiopolis, Capidava, Cius, Beroe, Troesmis, Dinogeția, Noviodunum etc., sau din interiorul provinciei, la Ulmetum și Tropaeum Traiani, sunt oglinda fidelă a unei vieți care se dizolva în contextul unor forme noi de relații social-economice. Practicile meșteșugărești și artistice se

modifică în acest sens.

Dacă inscripțiile formau în epoca romană obiectul unor atente lucrări de sculptură, între sec. IV-VII, se evidențiază tot mai mult înfățișarea lor rustică, veristă. Aspectul artistic aproape că dispare, sau este redus numai la simple imagini schematizate sau la simboluri creștine. În schimb, conținutul lor epigrafic, informativ-documentar, ne lasă știri extrem de prețioase. Între datele istorice de real interes pentru viața de la Gurile Dunării, reținem numele acelor unități militare de la **Ulmetum** și **Tomis**, lăncierii și arcașii (vezi mai sus p. 132), numele juristului sirian de la Callatis scris în limba greacă - **Symplicius** - și numele unui vicar de la **Odessos** apărut pe o piatră din Tomis. De asemenea la Axiopolis subt cunoscuți **Gibastes** cu fiica sa **Anthusa**. Tot inscripțiile atestă la Tomis numele unor alese fețe bisericești ca Timotei, Paternus, ca și a unui iconom (administrator) al bisericii "Sf. Ioan" (încă neidentificată). Se poate spicui un mare volum de știri, cu privire la antroponomastică, cu categorii de nume grecești și latine la paritate, dar fără să lipsească cele de origine traco-geto-dacă (**Dicebalus, Kyndeas, Dinias** ș.a.), gotică (**Gibastes**); turanice (**Atala, Tzeenink**), microasiatice (**Entolios, Focas, Thecla**), toate dovedind strânse legături între provincia Sciția și zonele aferente sau chiar mai îndepărtate. Se constată deci și infiltrări de antroponime barbare, reflex al trecerii lor prin această parte a lumii traco-romano-bizantine.

Dacă inscripțile creștine din Dobrogea reflectă în majoritate practici funerare, în schimb elementele sculpturale dau măsura înțelegerii preocupărilor pentru frumos, în special la edificiile publice, de caracter creștin. Simboluri ca peștele, porumbelul, crucea simplă sau monogramatică, rozeta etc., apar în mod frecvent. Capitelurile cu impostă de tipuri diferite (între altele remarcăm tipul teodosian) cu decorațiuni geometrice, vegetale sau zoomorfe, se întâlnesc pretutindeni. Se relevă prin valoarea lor artistică, capitelul cu protome de berbec de la Callatis, a cărui ornamentație bogată prefigurează barocul târziu. Alături de capiteluri, plăcile de cancelli frumos împodobite cu vrejuri și frunze de acant, caneluri, figuri geometrice variate etc., abundă la basilicile paleocreștine de la Tomis, Tropaeum Traiani, Histria, Callatis etc. Cu timpul, locul sculpturilor este luat de reprezentările picturale. Fresce cu scene biblice, sfinți și oranți, frunze, flori, figuri geometrice etc., apar în criptele basilicilor și în morminte (I. Barnea, **Arta creștină în România**, I, 1978, passim).

O descoperire întâmplătoare făcută în anul 1912 la Malaia Perescepina, în Ucraina, lângă Poltava, ne-a pus în fața unui tezaur în conținutul căruia, pe un mare taler de argint, lucat se pare la Bizanț, o

inscripție gravată menționa numele episcopului **Paternus** de la Tomis. Talerul, în formă de disc, este ornamentat cu splendide motive vegetale și animaliere și se înscrie între cele mai valoroase obiecte de tezaur ale Mitropoliei din Tomis. Această unitate eparhială, mitropolitană, în timpul împăratului Anastasius era compusă din 14 episcopate, iar conducătorul ei era Paternus, mitropolitul care în anul 519 semna actele sinodului ecumenic de la Constantinopol: **Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus.** ("**Paternus, prin mila lui Dumnezeu, episcop mitropolitan al provinciei Sciția**").

Pe talerul descoperit în 1912, aflat acum la Ermitaj - Sankt Petersburg - se află în centru o mare chrismă (monograma **Chi-Rho**) flancată de literele A și Ω, iar pe margini inscripția: **Ex antiquis renovatum est per Paternum reverentiss(imum) episc(opum) nostrum, Amen** - ceea ce înseamnă că "**(Talerul) a fost făcut din alte obiecte vechi, prin cheltuiala lui Paternus, preacinstitul nostru episcop,** Amin" (I. Barnea, **DID**, 2, p. 497; E. Popescu, **Inscripțiile din sec.** IV-XIII **descoperite în România**, 1976, p. 97, nr. 64). S-a acreditat părerea că discul ar fi fost confecționat la Bizanț în atelierele care produceau obiecte similare destinate cultului; să reținem, cu titlul de ipoteză însă, posibilitatea apartenenței sale directe la arta tomitană, destul de elevată chiar și în condițiile de început ale sec. VI p.H.

Manifestările artistice ale Sciției Mici în sec. IV-VII, concentrate mai ales în orașele de pe litoral, dar cu puternice reflexe și în cele de pe **limes**, în ciuda numeroaselor perioade de restriște și a condițiilor social-economice precare în care s-au dezvoltat, dau imaginea vie a înfloririi romanismului în această provincie, fecund și bine apărat în climatul ideologic dat de creștinismul ortodox. Faptul se confirmă autoritar într-o recentă și extrem de insolită descoperire ocazională făcută la **Sucidava** (Izvoarele - Pârjoaia). Este vorba de un tezaur cu piese de argint pentru practici liturgice, găsit în 1984, compus din 17 piese: 6 boluri, 6 lingurițe, o căniță trilobată, o pateră, o cană mare, o strecurătoare și un frumos **reliquarium**. Cele mai multe piese se încadrează în sec. IV p.H., și la începutul celui următor. Recondiționate și restaurate, au îngăduit identificarea unor ștampile cu nume ca **Eusebios, Constantinos, Esyhios** - desigur, numele artizanilor. Apar și alte inscripții realizate în puncte. Ele menționează în acest caz numele posesorilor: **Nazareos, Victor**.

S-a constatat ușor că tezaurul este alcătuit din piese produse în zone diferite, toate din răsărit: unele din Constantinopol, altele din Siria, Palestina și chiar Egipt. Alte centre producătoare sunt bine circumstanțiate pe baza sigiliilor: **Efes, Smirna, Magnesia, Sionia, Ypaipa,**

Laodiceea etc.

Adunate deci într-un singur lot, în condiții istorice și pe căi greu de determinat, ele au alcătuit tezaurul sucidavens pentru folosințe liturgice. Unele piese sunt grupate prin scop funcțional, cum ar fi cutia - reliquar, sau ansamblul format de cănița trilobată cu patera care formează așa numitul **charnibozeston**; sunt scrijelate cuvintele de esență creștină pe câteva vase: **phos, zoé** = lumină, viață.

Era o practică a vremii ca în bisericile episcopale (mitropolitane) să se concentreze, prin danii de la credincioși, obiecte necesare practicilor liturgice, folosite de preoți și ierarhi superiori la sărbătorile religioase, la marile aniversări etc., așa după cum este cazul cu cel de la Sucidava, localitatea devenită reședința uneia din cele 14 eparhii episcopale ale Sciției Mici.

Pe de altă parte, osebit de manifestările religioase, subliniem că vitalitatea artistică a populației din regiunea Dunării de Jos, se poate argumenta prin moșteniri importante de toponime și antroponime, unele persistente din sec. IV-VII până în zilele noastre. Astfel de moșteniri întâlnim în cazul unor localități ca: **Băroi-Beroe** și **Biroe; Drâstor-Durostorum-Dorostolon; Hârșova-Carsium** ș.a. Mai sunt și toponime antice, de origine latină care au ajuns în limba română prin filiera unor traduceri: **Petra=Camena; Axiopolis-Ashsaena=întunecat**, apă neagră=**Cernavoda; Vicus Novus-Novoe Selo=Enisala** (Sat Nou).

Sunt numai câteva dovezi ale continuității etnice și de limbă care alcătuiesc un imens bagaj spiritual, alături de datini, obiceiuri, credințe, eresuri, practici ale vieții zilnice - totul legat organic de civilizația latină care s-a dezvoltat în Sciția timp de peste șapte veacuri pe fondul autohton daco-getic. Latinitatea veacurilor I-III p.H., rod al unei sinteze de esență geto-daco-romană, se amplifică în veacurile IV-VII, păstrându-și fondul originar, dar cu inerentele adăugiri și transformări, prilejuite de unele imixtiuni ale semințiilor în trecere pe aici. Moștenirea daco-getică și latină la Dunărea de Jos, rămâne rădăcina cea mai viguroasă a unei formațiuni etnice majore, persistentă și viabilă, a cărei prezență și perenitate o vom constata pretutindeni în Dobrogea în epoca feudalismului timpuriu.

CAP. IX. SCIŢIA BIZANTINA (SEC. VII-X)

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

Avem toate temeiurile să credem că reformele lui **Heraclius** (610-641) privind restructurarea administrativă și militară a imperiului au fost o realitate cu urmări pozitive, persistente, și aceasta într-o perioadă critică, provocată de prezența avarilor, slavilor și bulgarilor. Organizarea **themelor**, în cadrul cărora **strategul** reunea puterea civilă și pe cea armată, venea în întâmpinarea unui deziderat stringent al epocii. Se puneau astfel bazele unor organisme mai puternice în cadrul cărora așa-numiții **stratioţi** formau potențialul armat, soldații fiind împroprietăriți cu loturi de pământ, deci fixați în regiunea pe care o apărau (I. Barnea, DID, 2, p. 440-441).

Se pare că Sciția Mică s-a integrat sistemului administrativ-militar al lui Heraclius, abia în timpul lui **Constantin IV-Pogonatul** (668-685), în acest sens depunând mărturie cronicarul împărat **Constantin Porfirogenetul (De Thematibus**, 45, 1=FHDR, II, p. 671): "... Dar de când neamul urât de Dumnezeu al bulgarilor a trecut fluviul Istru, de atunci și împăratul, din pricina năvălirii sciților și bulgarilor, s-a văzut silit s-o aducă în situația de provincie și să numească în ea un conducător de oști. Trecerea barbarilor peste fluviul Istru s-a întâmplat spre sfârșitul domniei lui Constantin Pogonat, când a ajuns cunoscut și numele lor; căci mai înainte erau numiți onogunduri". Și pentru a concretiza afirmația, cronicarul însemnează edificator (47, 1, 58-60): "Eparhia Sciției se află sub un conducător și are 15 orașe: **Tomis, Dionysopolis, Acrae, Callatis, Istros, Constantiana, Zelpa, Tropaeum, Axiopolis, Capidava, Carsus, Troesmis, Noviodunum, Aegyssus** și **Halmyris**". Desigur, în sec. X când scria Constantin Porfirogenetul, era firesc să se deformeze vechile toponime; astfel însă, știrea care privește organizarea imperiului este foarte prețioasă; ea izvorăște din necesitatea stringentă a apărării imperiului de bulgari și sciți - prin sciți înțelegându-i pe slavi.

Așezarea unor elemente alogene la granița nord-dunăreană a Imperiului Bizantin s-a făcut pentru a se îngroșa numărul contribuabililor și pentru a se apăra statul împotriva altor asemenea invazii. Se produce o conviețuire a localnicilor din totdeauna - bine documentată în izvoarele literare și cele arheologice - cu noii veniți, între care adesea surveneau conflicte acute. Sec. VI (venirea incipientă a slavilor) și sec. VII (apariția protobulgarilor - al căror număr este insignifiant) marcau apariții etnice noi - intruse - a căror trecere spre sud și sud-

vest, era determinată de prezența bizantină sprijinită de populația locală, romanizată, care-și ducea existența în așezări mai ferite. Mărturii ne funizează documentele arheologice (C. Cârjan, Ceramica băștinașă din sec. VI-VII p.H., descoperită la Tomis, în Pontica 4, 1971, p. 339 și urm.) și cele literare (Theophylactos Simocatta - **Istorii**, II, 15=FHDR, II, p. 539 și Teophanes Confessor - **Cronographia**, anul 6079 (587) p. 257, 11, 30; De Boor=FHDR, II, p. 603). Așezările rurale și urbane din sec. VI-VII p.H., dovedesc din plin prezența autohtonilor, așa cum s-a constatat în săpăturile de la Ulmetum, Troesmis, Dinogeția, Capidava, Tropaeum Traiani, Noviodunum, ca să nu mai amintim orașele de pe litoralul Mării Negre, între care Tomis ocupa un loc preeminent. (Gh. Mănucu-Adameșteanu, în Pontica XXIV, p. 299-327). Populația băștinașă, romanizată nu putea fi dezlocată de migratorii care, nu numai că reprezentau în cazul bulgarilor, o grupare redusă numeric, dar prin excelență, căutau sudul, unde existau renumitele regiuni bogate ale Bizanțului. Nimic nu dovedește includerea acestei zone într-o formațiune statală alta decât cea bizantină, ale cărei interese majore la Dunăre și pe țărmul Mării impuneau prezența garnizoanelor sale aici.

Vechile orașe de pe limes-ul scitic sau din interiorul provinciei (themei) supraviețuiesc în vechile lor structuri de până în sec. VII - adevărat, unele cu nume schimbate conform exprimării fonetice autohtone. În cele mai multe dintre ele s-au descoperit dovezi ale culturilor materiale **Ipotești-Cândești** sau, mai apoi, **Dridu** - balcano-dunăreană; ultima de largă răspândire în arealul carpato-danubiano-pontic (desigur, și balcanic-sud-dunărean) (Dimiter Angelov, în **Dobrudza, Études ethno-culturelles**, Sofia, 1987, p. 7 și urm.).

Deci, bulgarii așezați ca foederați, au constituit o primă formațiune statală proprie, cu capitala la **Pliska**. Restrâns ca dimensiuni și forțe, noul organism politic era departe de a include thema Sciției. Totuși se interpunea între aceasta și statul bizantin. Sciția rămâne de fapt și de drept parte integrantă a imperiului bizantin, cu populație locală numeroasă; niciodată și de nimeni aceasta nu va fi dislocată pentru a pregăti terenul așezării slavilor și bulgarilor (Velizar Velkov, în **Dobrudza, Études ethno-culturelles**, Sofia, 1987, p.13 și urm.). Mult mai târziu va avea de suferit rigorile vecinătății cu statul bulgar creat de **Asparuch**. Populația noului țarat - stat era formată din slavii celor șapte triburi așezate în vecinătatea protobulgarilor și din geto-tracii romanizați, amestecați cu elemente grecești. Linia dunăreană a Sciției, țărmul mării și văile mai ferite, constituiau apanajul populației romanizate, trăind în așa numitele **Romanii**. Delta Dunării constituia o

importantă zonă strategică și economică pentru Bizanț, controlul acestuia aici făcându-se cu rigurozitate. Imixtiunile etnice bulgărești sau ale altor neamuri barbare sunt ocazionale și fără pondere în această zonă, fapt ilustrat de totala inexistență a vreunor mărturii arheologice. Încercările unor istorici din țara vecină sud-dunăreană, de a demonstra pe cale arheologică, literară, antropologică, epigrafică etc., că Dobrogea a fost un teritoriu de interes exclusiv bulgăresc sunt caduce și în afara orizontului științific. Este o atitudine de ostilitate flagrantă, a modului de abordare a unor teme istorice, cu scopul vădit de a legitima evoluția unei civilizații care le-a aparținut exclusiv, anulând tot ceea ce nu este bulgăresc. Pe cât de gravă, pe atât de gratuită este afirmația din recenta literatură de specialitate, potrivit căreia, la venirea slavilor și bulgarilor Dobrogea era un fel de **terra deserta**, iar cultura materială și spirituală creată apoi, ar aparține exclusiv bulgarilor, ignorându-se total aportul covârșitor al bizantinilor și autohtonilor romanizați (**Dobrudza, Études ethno-culturelles**, Sofia, 1987).

Că bizantinii stăpâneau țărmul vestic al Mării Negre cu Delta, o atestă știrea că flota lor își avea sediul la **Lycostomion**, pe brațul Chilia. Era condusă de un arhonte al Bulgariei - cu grad de **komes** (lat. **comes**) - denumire formulată astfel prin generalizarea noțiunii administrative a țărmului vest-pontic dominat la acea dată în partea sa meridională de bulgari. Izvoarele îl menționează în sec. IX pe **Toma**, "protospătar și arhonte de Lycostomion"; este vorba de un elev al patriarhului de Constantinopole, **Fotie**, cel care îi închină profesorului său lucrarea **Lexicul lui Fotie**. Trecând peste acest amănunt de valoare culturală mai amintim de asemenea că în anul 917, la comanda flotei din Deltă era drongarul Romanos. Pe de altă parte, prezența stăpânirii bizantine în această parte a Dunării de Jos, în sec. X, se dovedește și în cadrul discuțiilor aprinse cu Rusia Kieveană, la vremea când aceasta, în alianță cu bulgarii amenință cu ocuparea regiunii. În anul 968, **Nichifor Focas** cheamă în sprijin contra bulgarilor pe cneazul kievean **Sviatoslav**. "Cronica lui Nestor", relatează că atunci rușii au luat în stăpânire "80 de orașe de la Dunăre și s-au așezat să cnezească în Pereiaslaveț, luând dări de la greci" (I. Barnea, în **DID**, III, p. 13). Pereiaslavețul se pare că era cel mai important între cele 80 de "orașe" - despre care cercetătorii bulgari se grăbesc să afirme că sunt bulgărești, ignorând originea lor romano-bizantină - cu probabilitate că poate fi localizat lângă Isaccea zilelor noastre; în epocă devenise centrul noilor cuceritori care înțeleg să perceapă obișnuitele dări de la foștii stăpânitori bizantini (greci). Avantajele erau cu atât mai mari pentru ruși cu cât târgul era așezat în calea marilor drumuri de apă și

de uscat care veneau din toate părțile Europei centrale și sud-estice prin Deltă, către Mare. Împăratul **Ioan Tzimiskes** (969-976) hotărăște să-i alunge pe cuceritorii neaveniți, ceea ce îl deterrmină pe cronicarul Leon Diaconul (**Istoria**, VI, 8=**FHDR**, II, p. 679), să consemneze: "... Hotărî să înceapă tratative de pace cu Sviatoslav, conducătorul armatei ruse, îi trimite la dânsul soli, vestindu-i să primească răsplata promisă de împăratul Nichifor, pentru invadarea Moesiei și să se retragă în ținuturile lor de baștină și în Bosforul cimerian, iar Moesia s-o lase romanilor, cărora li se cuvine, precum și partea care ținea din vechime de Macedonia ..."

Prezența bizantină la Dunărea de Jos este dovedită și de izvoarele arheologice. Pe lângă obișnuita ceramică, s-au găsit unelte, monede etc. Semnificative sunt sigiliile purtând numele unor înalți demnitari, ca de exemplu cel al lui "Focas, spătar și strateg" al Themei de Paristrion, în sec. VIII-IX; aceleiași epoci i se încadrează alte două piese similare descoperite în preajma Silistrei, una cu numele lui "Antohios, spătar imperial și turmach", și o a doua cu cel al lui "Nichita, spătar, candidat imperial și turmach" (I. Mititelu și I. Barnea, în SCIV, 17,1966, 1, p. 44-45). Recent au fost recoltate din părțile Isaccei alte plumburi sigilate care îngăduie reconstituirile unor nume ca **Nichita protospătar** sau **Photios, protospătar; Ioan, proedros**, toate din ultima parte a sec. IX și de la începutul celui de-al X-lea.

Pericolul tot mai mare pentru bizantini provocat de prezența primului țarat bulgar, cu inerentele ingerințe teritoriale, determină pe energicii împărați Ioan Tzimiskes sau Vasile al II-lea (976-1025) să întreprindă acțiuni hotărâte contra lor. Eliberat și de alte angajamente militare la granițele imperiului, Ioan Tzimiskes procedează la cucerirea Bulgariei răsăritene în 971, iar Vasile al II-lea a aceleia apusene, între 1014-1018. Primul țarat bulgar este desființat. Teritoriul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră reintră efectiv și total în componența imperiului. Cronicarul arab Yahya Ibn Said din Antiohia relatează: "Tzmiskes a intrat în stăpânirea orașului Dorostolon și a cetăților înconjurătoare, pe care le cucerîră rușii" (**Patrologia Orientalis**, 17, 1924, p. 135).

Imediat se procedează la reorganizarea administrativă și militară a teritoriului, pe locul Sciției reconstituindu-se thema de **Paristrion** sau **Paradunavon** (**Podunavia** - în pronunția slavă). În fruntea themei, se afla un **strateg** (**archon, katepan** sau **duce**) cu imputerniciri multiple, militare și administrative. S-a determinat chiar, pe baza unui sigiliu, numele primului strateg al Themei: **Leon Sarakinopoulos**, strateg de **Ioanopolis** și de **Dorostolon** (I. Barnea, **DID**, II, p. 75; P. Diaconu, în

Pontice II, 1969, p. 396-397).

Timp de peste două veacuri - între 971-1186 - stăpânirea bizantină, în ciuda presiunilor exercitate de către neamurile migratoare ale pecenegilor, uzilor și cumanilor, se menține aici cu autoritate. Sub protecția sa, populația locală - românii - își desfășoară activitatea înfruntând numeroase vicisitudini, fapt probat de atâtea mărturii arheologice. Anul 971 deci, încheie convențional o epocă și marechează începutul alteia noi cu implicațiile arătate în organizarea administrativă.

VIAȚA SOCIAL-ECONOMICĂ

Relațiile de tip feudal devin caracteristica esențială a veacurilor VIII-X. Cea mai mare parte a colonilor devin iobagi; o parte însemnată dintre ei rămân însă pe lângă gospodăria feudală, aproape în exclusivitate cu rosturi domestice.

Masa producătorilor direcți o constituie tot mai mult obștea sătească-teritorială, cu proprietatea comună asupra terenurilor necultivabile și cu o tot mai individualizată posesiune asupra lotului cultivat.

Soldatul - țăran - **stratiotul** - se menține cu precădere, în regiunile de frontieră. Țăranul liber ocupă un loc tot mai însemnat în economia imperiului, micile proprietăți având tendința să se înmulțească.

Constatăm însă către sec. IX-X, că relațiile funciar-agrare se modifică în sensul că proprietățile aparținând nobililor feudali, înalților demnitari militari, administrativi și clerici, cresc în chip considerabil, și aceasta în detrimentul obștilor și a micilor producători independenți. Membrii obștei, reduși la aservire, sunt menționați în izvoare cu termenul de **pareci (vecini)**, ceea ce amintește, oarecum, de starea juridică a colonilor de altădată.

Caracterul autarhic al economiei cu implicațiile inerente asupra orașelor care-și pierd tot mai mult rolul de odinioară, se impune pe scară înaltă. Meșteșugurile și comerțul scad în intensitate; doar unele orașe de pe litoral și alte câteva de pe ,malul Dunării se vor dovedi încă active între veacurile VII-X, rol de seamă avându-l vechile cetăți romane și romano-bizantine (**Durostorum** - cu cetatea bizantină de la **Păcuiul lui Soare, Capidava, Dinogetia, Noviodunum** etc., iar la mare, **Constantiana** - anticul Tomis , **Callatis - Pangala** ș.a.).

Sigiliile care pecetluiau mărfuri, alături de numeroasele monede descoperite în localități dobrogene, confirmă o neîntreruptă circulație de bunuri comerciale în zona Dunării de Jos, fie a acelora produse aici,

fie aduse din altă parte pe drumurile de apă și de uscat. S-au descoperit monede în cele mai nebănuite colțuri ale Dobrogei, care înserate și clasate cronologic într-un tablou sinoptic, demonstrează larga lor circulație între sec. VIII-X. Pe aversul lor apar în succesiune firească chipurile întregii suite de împărați care au domnit la Bizanț în această epocă. Menționăm tezaurul de la Urluia, lângă Tropaeum Traiani, pe cel de la Valul lui Traian (recuperat în parte) și pe cel de la Greci (ultimele două din aur) care cuprind emisiuni monetare ale unor împărați care au domnit între sec. IX-X. Frecvența acestor monede, pretutindeni în cuprinsul provinciei, dar mai mult în orașele de la Mare și de pe Dunăre, confirmă aserțiunea potrivit căreia, aici stăpânirea bizantină n-a încetat niciodată. Gurile Dunării, intens exploatate ca trafic comercial-navigabil, dar și ca bogății naturale, au constituit pentru Bizanț obiectiv de activitate predilectă. Aici s-au dezvoltat orașe importante, care au atras ușor atenția unor comandanți militari străini: **Lycostomion** stătea mereu sub supraveghere bizantină, iar **Pereiaslaveț**-ul ne este înfățișat cu ocazia cuceririi sale de către Sviatoslav al Kievului, în anul 968, drept un mare centru comercial. Acest adevăr reiese din scrisoarea pe care cneazul Kievului o expediază mamei sale Olga, și din care, spre edificare, cităm: "Nu-mi place să stau la Kiev, vreau să trăiesc în Pereiaslavețul de pe Dunăre. Acolo este inima țării mele, acolo se adună toate bunurile din Grecia: aur, țesături, vin și tot felul de fructe; din Cehia și Ungaria argint și cai; din Rusia blănuri, ceară, miere și robi" (I. Popa - Lisseanu, **Izvoarele istoriei românilor**, 7; **Cronica lui Nestor**, Buc., 1935, p. 71-73).

Deși neidentificat, Pereiaslavețul este localizat în apropierea Deltei, ipotetic de către unii la Isaccea sau Prislava (com. Nufărul, jud. Tulcea), zonă către care convergeau cele mai importante și mai numeroase drumuri comerciale, în căutarea ieșirii la Marea Neagră și mai departe, spre centrele mediteraneene. (I. Barnea, în **DID**, III, p. 14). Aceste drumuri erau folosite cu precădere de românii de pe ambele maluri ale fluviului, ca o creație a lor, după cum de altfel se reflectă fidel și în Cronica lui Nestor, fără să mai adăugăm mărturiile arheologice atât de abundente (Dimiter Angelov, **Dobrudza**, **Études ethnoculturelles**, Sofia, 1987).

Cercetările arheologice efectuate în orașele de pe malul drept al Dunării, ca cele de la Axiopolis, Capidava, Dinogeția, Noviodunum etc., au pus în lumină o gamă variată de unelte, arme, instrumente casnice și agricole, podoabe, obiecte de cult ș.a., toate mărturii autentice ale unei activități apreciabile între sec. VIII-X. De asemenea, înmulțirea populației, e dovedită atât de bordeiele semiîngropate sau de

suprafață, cât și de adevăratele locuințe de formă rectangulară, lucrate în piatră și lemn.

VIAȚA POLITICĂ

În intervalul dintre domnia lui Heraclius și a lui Ioan Tzimiskes, pe teritoriul Dobrogei se produc cele mai variate manifestări ale contradicțiilor inechitabile dintre lumea civilizată a Bizanțului și neamurile migratoare ale slavilor și bulgarilor. Pacea încheiată de Constantin al IV-lea Pogonatul cu bulgarii în anul 681, în condiții oneroase pentru bizantini, este abandonată în anul 688 de către împăratul Justinian al II-lea (685-695). Aceasta reprezintă începutul unui șir lung de ostilități, care între sec. VIII-X, pun teritoriul de la Gurile Dunării la discreția unora sau altora dintre învingători, cu întregul cortegiu de violente exploatări și vexațiuni pentru băștinași. Luptele succesive ale lui **Constantin al V-lea Copronim** (741-775) cu hanii bulgari, în anul 756 și între anii 761-763, duc la zdrobirea și anihilarea pentru o vreme a primului țarat, succesele bizantine fiind asigurate deopotrivă de forțele terestre și de cele navale. La fel se întâmplă și între anii 895-896, când drongarul bizantin **Eustatie**, comandantul flotei, apăra Delta Dunării, iar Nichifor Focas, viitorul împărat, comandant al forțelor terestre, ataca sudul Bulgariei.

Eforturile bizantinilor de a se menține la Gurile Dunării și pe litoralul dobrogean, sunt susținute și în anii următori, ca de exemplu în anul 917 când înregistrăm acțiunea drongarului Romanos, care-i învinge pe bulgari. Cu toate acestea, bulgarii reușesc să-și mărească teritoriul statal, în sud și la vest de Munții Balcani și își consolidează puterea, profitând de unele slăbiciuni ale Imperiului Bizantin. Populația statului lor se compunea din vlahi și din slavii care reușiseră să asimileze într-un mare procent triburile protobulgare. Se ajunge la o contopire și la o unitate etnică pe care o întărește și mai mult creștinismul adoptat sub Boris I (852-889). Acestui fapt, petrecut în anul 870, îi urmează un altul, cultural, potrivit căruia, călugării Clement și Naum, discipolii lui Metodiu și Chiril din Moravia, creează un alfabet adecvat vorbirii slave - derivat din cel grecesc.

Sub Simeon (893-927), Bulgaria atinge apogeul puterii sale. În anul 893 își mută capitala de la **Pliska** la **Preslav** - spre sud-vest de prima. Dar urmașul lui Simeon, **Petru** (927-969), manifestă importante carențe politice și militare, care duc la declinul statului bulgar, fenomen mult accelerat de mișcarea bogomililor. Mase de țărani exploatate de nobilimea feudală, cât și sărăcimea târgurilor, îmbrățișează repede curen-

tul sectar al bogomilismului, care motiva doctrinar profunde nemulțumiri și revolte sociale.

Primul țarat bulgar sfârșește prin a fi desființat de către armatele bizantine. Astfel, Nichifor Focas ia inițiativa lichidării lui, și în acest chip să restabilească granițele imperiului lui. Pentru reușita întreprinderii cheamă în ajutor pe rușii kieveni conduși de cneazul Sviatoslav. Acesta, după ce-i învinge pe bulgari în sud, ocupă teritoriul actual al Dobrogei. De aici conflictul cu bizantinii: aceștia îi determină pe pecenegii din nordul Deltei să-i atace pe kieveni, dar cneazul reușește să înlăture pericolul. Între timp, moare Nichifor Focas și la conducerea imperiului vine Ioan Tzimiskes. În pofida stărilor precare moștenite de la antecesor, pornește împotriva armatelor kievene, le alungă și apoi întreprinde o puternică operațiune contra coaliției ruso-bulgare. **Pliska** este cucerită, iar **Dorostolon**-ul, unde se refugiase Sviatoslav este asediat; înfrânt la 24 iulie 971, Sviatoslav, se retrage definitiv. În regiunea Dunării de Jos se restabilește, astfel, autoritatea deplină a Imperiului Bizantin. Statul bulgar desființat, intră în componența noului sistem administrativ, militar și civil, instituit de Ioan Tzimiskes.

În cadrul reformelor bizantine, vechea themă a Sciției, constituită în urma inițiativelor lui Heraclius, își reia locul în noul sistem administrativ și militar, cu numele de Thema de **Paristrion** sau **Paradunavon**, condusă de un strateg sau protospătar. Recent s-a determinat numele primului strateg de **Paristrion, "Leon Sarakinopoulos, strateg de Ioanopolis și de Dorostolon"**.

CULTURA ÎN SEC. VII-X LA DUNĂREA DE JOS. VIAȚA RELIGIOASĂ

Populația românească, mult avansată în cadrul procesului de omogenizare etnică și spirituală, pe fundalul unor prefaceri social-economice, integrată total sau numai parțial Imperiului Bizantin, continuă să-și ducă viața în condițiile precare ale evenimentelor din sec. VII-X. Inerentele infuzii produse de neamurile străine în trecerea pe aici, fără să fi modificat fondul unitar și solid al comunităților omenești din această parte a țării., aduc oarecare nuanțe proprii în structura socială și spirituală a epocii. Mărturiile arheologice vin să confirme constatarea aceasta. Cele mai vechi urme de cultură ale epocii anterioare, prefeudale, îngemănate cu cele timpurii bizantine, au un pronunțat caracter creștin, continuare firească a unor manifestări spirituale proprii populației romanizate de aici. Și dacă, aparent, se vorbește de o

cezură în viața culturală și religioasă produsă de interpunerea statului bulgar regiunii Dunării de Jos, aceasta este infirmată pe deplin de numeroasele descoperiri arheologice care ilustrează firul evolutiv al societății omenești de aici.

Cercetările arheologice din ultimii ani au înlesnit mult cunoașterea ființei spirituale a românilor. Așezările, mai ales rurale, cimitirele întinse cu urne de incinerație - ilustrare a continuării practicii rituale geto-dace, obiectele variate și reprezentările artistice, întregesc suita manifestărilor spirituale din zonă.

Persisteța centrului episcopal (mitropolitan) de la Tomis în veacul al VII-lea și în chip inerent supraviețuirea orașului însuși este atestată nu numai de unele știri literare de dată ceva mai târzie, ci și de descoperirile arheologice și sfragistice. Astfel, pe pardoseala bisericii mari din Tomis (din **episcopium**) au apărut vase de pământ ars (o oală-borcan și străchini cu brâie alveolare și crestături pe buză) ale căror trăsături tipologice fac să le considerăm de tradiție romano-bizantină. Datate în sec. VII și la începutul sec. VIII, ele sunt produsul populației locale, adăpostită în lăcașurile sfinte, ruinate. Ceramică similară găsim la Callatis și în zeci de alte centre arheologice integrate ariei culturale Ipotești-Cândești-Ciurelu.

Pretutindeni în Dobrogea în cimitirele feudal-timpurii, întâlnim un lot numeros de oale folosite drept urne, care se încadrează cronologic veacurilor VIII-X. Enumerăm exemplarele din necropolele de la Gârlița, Nalbant, Satu Nou, Castelu, Istria, Capul Viilor etc. În general ceramica epocii se compune din oale fără torți, ulcioare, căni, castroane, străchini - din pastă uneori închisă - poroasă, alteori mai fină - cenușie - totul amintind de timpurile traco-geto-romane și romano-bizantine. Deseori au pe fund semne de olar, așa numitele "mărci", într-o mare diversitate: figuri geometrice, litere, cruci, cruci gammate, pentagrame, cercuri etc. Ceramicii curente îi adăugăm pe cea cu smalț verde-măsliniu, de origine bizantină, semn al puternicelor influențe venite din sud.

Toate acestea fac dovada perenității etnice cu reflexul suprastructural inerent, care demonstrează o evoluție istorică neîntreruptă. Astfel ceramica de tip "Dridu" sau balcano-dunăreană capătă o largă frecvență într-o arie geografică întinsă, căreia i se înscrie organic și Dobrogea. Controversele științifice de interpretare au căpătat în ultima vreme diferențieri de optică, teza românească impunându-se însă (datorită tocmai obiectivității sale logice) (Jivca Vajarova, în **Slavjanski i slavjanobulgarski jelistea v bulgarskite zeny VII-X** - Așezări slave și slavo-bulgare în teritoriile bulgare, Sofia, 1965, p.9 și urm.; P. Diaconu,

Realități arheologice și considerații istorice, în Recenzii și discuții arheologice, I, Călărași, 1994).

În repertoriul arheologic dobrogean întâlnim zeci de așezări, determinate prin cercetări de suprafață, cu ceramică numeroasă care îngăduie să deosebim unele tipuri datate înainte de sec. X, iar altele după această dată. Descoperiri de vase întregi, ca cele de la Rasova (pictate cu ocru roșu), Comana, Murighiol, Telița, alături de cele rezultate din săpăturile de la Axiopolis, Capidava, Dinogeția etc., aduc argumente pertinente asupra continuității de viață a populației românești, până la data reorganizării administrației bizantine în Dobrogea, în 971.

Deseori întâlnim pe vase ceramice și pe piatră, semne grafice: litere grecești, chirilice, glagolitice, latinești etc., așa cum este cazul la Dinogeția, Capidava, Axiopolis etc. De la Axiopolis (Cernavodă) provine o piatră, acum dispărută, pe care V. Pârvan a citit numele Voislav scris cu litere grecești și slave, dovadă concludentă a unor intense manifestări culturale românești în sec. IX. Aserțiunea se confirmă și prin descoperirea acelui ulcior de mare valoare testimonială de la Capidava, care poartă o inscripție greacă: alfabetul scris invers - de la Ω spre A - adică în sensul de rotire a roții olarului și cu numai 23 de litere în loc de 24, dată fiind inutilitatea lui η pe lângă ι, care la acea epocă se pronunțau la fel. La sfârșitul șirului de litere este scris Petre. Avem astfel dovada de cea mai autentică limbă românească, numele Petre având o rezonanță obișnuită pe Valea Dunării. (Petre din inscripție nu este un vocativ - cum ar părea la prima vedere - dintr-o invocație acatistieră, fiindcă nu există nici un fel de imn religios consacrat Sfântului Petru ci numai ambilor sfinți, Petru și Pavel, sărbătoriți împreună la ortodocși). Folosirea exclusivă a alfabetului grec ne indică puternica influență bizantină care a premers pe cea slavă, câștigând în masa românească mulți aderenți. Se pare chiar că inscripția de pe calupul de calcar descoperit în 1950 la Mircea Vodă (pe Valea Carasu), care atestă numele lui Jupan Dimitrie, în anul 943, este mai târzie decât vasul de la Capidava. Acestuia, lăsându-i de-o parte semnificația istorică - legată de numele unui feudal local care va fi participat la luptele desfășurate în zonă de către maghiari, pecenegi și ruși - îi reținem deocamdată numai valoarea culturală în sine, care rezidă în scrierea chirilică, a cărui adoptare a înlocuit în Dobrogea pe cea bizantină. Același fapt se constată și în nordul Dunării, unde populația românească recepta scrierea grecească și apoi, scrierea slavă care se substituie cele grecești.

Forme deosebite și importante de scriere grecească, chirilică, runică

și glagolitică, întâlnim însă în marele ansamblu rupestru de la Basarabi, descoperit în anul 1957. Cercetat mai mulți ani la rând, acest complex s-a impus în atenția cercetărilor români și bulgari, - prin structurile arhitecturale insolite, prin complicatele și controversatele texte epigrafice și, nu în ultimul rând, prin valoarera simbolică a unei întregi suite imagistice de sfinți, oranți, animale, labirinte etc. - toate, ilustrate pe pereții bisericuțelor, galeriilor și criptelor săpate în dealul de cretă.

În partea de sud-vest a actualei localități Murfatlar (Basarabi), dincolo de albia canalului Dunăre-Marea Neagră (spre sud), în falia marelui deal de cretă, au fost degajate între anii 1957 până în 1968: șase bisericuțe, câteva cripte, galerii de legătură, morminte, (în galerii și în cripte). Acestea au fost scobite în roca moale concomitent cu exploatarea unei mari cantități de calupuri (din bazine-gropi) probabil către sfârșitul sec. X și începutul celui următor. Cariera, ocupa o suprafață de circa 200 x 40 mp. Se pare că încă se mai pot da la iveală și alte componente ale imensului complex.

Pe pereții monumentelor și ai carierei au fost scrijelate sau sculptate diferite semne și simboluri, unele creștine, altele aparținând unui fond spiritual mai vechi, precreștin, precum și inscripții. Ultimele, alături de o variată serie de reprezentări, apar ca o reflectare a unui amestec etnic specific epocii.

Bisericuța B1, cu axul longitudinal E-V, cu trei încăperi - **pronaos**, **naos** și **altar** - despărțite între ele, are pereții crestați în masivul de cretă. "Mobilierul", tot în cretă, se compune din o bancă și două postamente în pronaos; o masă în naos; un prestol, o măsuță și un postament în altar.

În dreapta bisericuței B1, se află așa numitul masiv-peninsulă, înlăuntrul căruia au fost cioplite alte trei bisericuțe, numerotate de sus în jos, B2, B3, B4. Toate sunt de plan simplu, dreptunghiulare, și au absidele orientate înspre S-E.

Bisericuța B2, prăbușită pe jumătate încă din vechime, are interiorul identic precedentei. Prima încăpere (**pronaos**) era despărțită de **naos** prin trei deschizături practicate într-un perete de cretă, iar între **naos** și **altar** comunicarea se făcea printr-o singură deschidere tăiată la mijlocul unei balustrade, inițial, poate un perete. Și aici se afla un postament în altar.

Bisericuța B3 este alcătuită numai dintr-o **absidă** (altarul) și un **naos** rectangular. În altar apare **prestolul** (singurul din întregul ansamblu degajat pe toate cele patru laturi) și două postamente scunde (scaune). În pavimentul acestei încăperi, de o parte și de alta a prestolului, s-au

realizat trei adâncituri dreptunghiulare, servind poate la diferite spălări liturgice.

Bisericuța B4, este cea mai mare și cu interiorul împărțit conform arhitecturii bizantine. **Nartex**-ul este separat de **naos** prin patru stâlpi (doi crestați în cretă, la mijloc, și alți doi, zidiți, din calupuri de cretă, de-o parte și de alta a celor doi centrali). În **naos**, pentru susținerea plafonului ușor boltit au fost crestați în masiv un stâlp mare cu patru laturi în mijloc către altar și câte doi mai mici, dispuși asimetric de-o parte și de alta, la mică distanță de pereții laterali. Altarul comunică cu **naosul** prin trei deschideri arcuite în partea superioară care, străpung un perete în masiv. Arcurile sunt decorate deasupra, prin benzi înguste din vopsea roșiatică. În altar, sunt patru blocuri crestate în cretă, dintre care unul este **prestolul**, iar un altul pare să indice unele funcții liturgice.

Spre capătul sud-vestic al complexului rupestru se mai găsesc alte două bisericuțe și anume E3 și E5.

E3, distrusă în cea mai mare parte are un plan ce imită pe celelalte, cu altarul având tavanul ca o calotă sferică, iar în mijlocul absidei, prestolul. Tot prin crestare în rocă, între altar și naos s-a amenajat o balustradă străpunsă central de o deschidere. Balustrada se prelungea în partea de sud cu arcade susținute de stâlpi. Naosul are formă trapeziodală. Între **exonartex** (dreptunghiular, dispus transversal la vest de **naos**, depășindu-l pe acesta în lățime) și **naos** se afla o altă balustradă, traversată și ea, central, de o mică deschidere. Pe latura lungă, la vest de **nartex**, au fost practicate trei deschideri mărginite de stâlpi de cretă, care dădeau în **exonartex**. Aproximativ la mijlocul peretelui arcuit se află, după câte se pare, intrarea în paraclisul funerar vopsit în interior, total sau parțial, cu ocru roșu.

La răsărit de E3 se află bisericuța E5, în formă de patrulater neregulat, cu altar într-o nișă arcuită sus, flancată de alte două nișe mai mici ce îndeplineau funcțiile de **prothesis** și **diaconion**. Altarul, separat de încăpere cu un perete (**templum**) sau poate cu o balustradă (**cancellum**) din care s-a păstrat numai partea de jos, era în legătură cu aceasta printr-o deschidere la mijloc.

Încăperile separate și galeriile comunică adesea cu bisericuțele. Avem o galerie și mici încăperi în masivul-peninsulă și cinci galerii, G1-G5, în partea de sud-vest a complexului. Unele erau prevăzute cu gropi pentru morminte - de obicei în formă de sicriu, deasupra cărora se așezau transversal lespezi de cretă sau scânduri. În unele dintre ele s-au găsit schelete umane, cu vagi urme de țesături pe oase. Și galeriile au servit ca adăposturi sepulcrale, cu schelete sărăcăcioase, care, la

fel ca toate celelalte, aparținuseră unor călugări (de regulă, bărbați).

La câțiva metri în spatele masivului peninsulă și la circa 6m vest de intrarea bisericuței B1, cu circa 5m mai jos decât pragul acesteia, s-au descoperit două încăperi funerare, C1 și C2, una în continuarea celeilalte. C1, cu formă neregulată, are o intrare arcuită în partea de sus, mai largă la bază, care fusese "zidită" cu bolovani de cretă nelegați între ei. Pe pavimentul încăperii zăceau alăturate, în poziții creștine, două schelete de bărbați maturi. C2 are forma unui dreptunghi neregulat. De-a lungul peretelui din dreapta intrării a fost adâncită în podea o groapă rectangulară alături de care, pe paviment, era întins un schelet de bărbat matur.

În umplutura de cretă sfărâmată a carierei feudale timpurii au ieșit la lumină alte nouă morminte. Gropile acestora aveau marginile brodate de câte un rând de lespezi dreptunghiulare de cretă dispuse pe cant și alte lespezi așezate de-a curmezișul, acoperindu-le. Peste acest capac era așternut de obicei un strat de pământ negru. La picioarele unui mormânt s-a găsit o cruce cioplită dintr-un bloc de cretă.

Tot în umplutura carierei au mai apărut o mică cruce și un "ou încondeiat" cioplite în bucăți de cretă. Tot din aceeași rocă s-au mai realizat câteva **cupe** bitronconice - un fel de **kantharoi** - sparte din vechime, găsite și ele în săpături. Replici ale potirelor eucharistice des cunoscute în Dobrogea sec. al VI-lea, piesele de la Basarabi nu erau funcționale datorită materialului din care erau confecționate, ci jucau probabil un rol simbolic (P. Diaconu, în Pontica 17, 1984, p. 162-163).

Deosebit de interesante sunt diferitele reprezentări zoomorfe și antropomorfe, cât și inscripțiile zgâriate pe pereții monumentelor în perioada funcționării lor ca lăcaș monastic. Apar figuri de sfinți, de oranți, alte chipuri omenești mai puțin definite, multe cruci - predominantă fiind crucea bizantină - scena Nașterii Domnului, planul unei bisericuțe, un perete marcat cu semnul crucii, călăreți, animale reale (cai, iepuri, câini, poate un cerb) și fantastice (balauri - șerpi împletiți), păsări - între care un porumbel - reprezentarea - se pare - a unui șoim călare pe un animal (?), arme (arc cu săgeată, halebarde), corăbii (patru tipuri aidoma corăbiilor vikinge) pomi, un ulcior, figuri geometrice (labirinturi, jocuri de "țintar", un răboj, o mistrie, cizme etc.).

Inscripțiile, care au format obiectul a nenumărate studii și interpretări în literatura română de specialitate (D. P. Bogdan, **Grafitele de la Basarabi,** în Analele Univ. Buc., IX, 1960, 16, p. 31-41; I. Barnea, în **Dacia** VI, 1962, p. 293-316; I. Barnea, în **DID** III, 1971, p. 212-233; P. Diaconu, în **Dacia** VI, 1962, p. 319-321; Gh. Mihăilă, în **Revue roum. de ling.**, IX, 1964, p. 149-169; Kazimir Popkonstantinov, în **Dobrudza,**

Études ethno-culturelles, 1987, p.115 și urm.) sunt scrise cu caractere grecești, glagolitice, chirilice și runice. Ultimele au rămas de pe urma vikingilor care în epocă străbăteau pământul Dobrogei cu caravanele cu mărfuri spre Bizanț (celebrul drum, pe apă - Marea Neagră - și pe uscat, între nordul scandinav și sudul grecesc-bizantin). Multe sunt încă nedescifrate. Altele au fost interpretate, prin reconstituiri anevoioase, și demonstrează că ar indica unele "date" calendaristice - desigur, urmare a unor notări făcute de călători în trecere sau pur și simplu de călugării viețuitori aici.

Inscripțiile grecești, la început două, apoi trei, au apărut toate în B4. Tot aici se află și o inscripție cu caractere glagolitice și mai multe chirilice. Ultimele cuprind: o formulă preluată și tradusă din limba greacă, un text din Evanghelia lui Marcu, scurte texte care îl amintesc pe "Aian (Damian ?) preotul", pe "nedestoinicul rob Simion", și pe "Jupan ... Gheorghe" - poate feudali locali și simple semnături ale unor oarecari **Neradi** și **Raid - pilpe** (Gh. Mihăilă, în **Studii și cercetări lingvistice**, 15, 1964, 1, p. 39-58). Foarte posibil, ca ultimile două antroponime, să fie varege. Nu lipsită de interes este și inscripția săpată în partea dreaptă a intrării în bisericuța B1, cu litere chirilice și care indica data de 6500 (992), când a fost amenajat lăcașul.

Încercările unor lingviști străini, să demonstreze că textele de pe pereții ansamblului rupestru de la Basarabi - Murfatlar, sunt în exclusivitate de proveniență bulgară, contravin și textelor literare bizantine care sunt unanime în a menționa că în sudul Dunării trăiau vlahi și bulgari și mai ales, unei realități etnice elementare, potrivit căreia în sec. X-XI avem în zonă o masivă populație românească (vezi vasul de la Capidava cu numele lui **Petre**), în mijlocul căreia desigur, vor fi existat și unele elemente alogene - toate sub dominație bizantină. Să mai amintim că demersurile de a plasa în timp, ansamblul rupestru în discuție, înainte de a doua jumătate a sec. X, se izbește de cunoscuta acțiune a împăratului Ioan Tzimiskes, căruia îi datorăm integrarea Dobrogei, în anul 971, themei de Paristrion. Numai după această dată a fost posibil să se creeze condiții prielnice pentru amenajarea lăcașului mănăstiresc de la Basarabi-Murfatlar, la adăpostul valurilor dintre Cernavodă și Constanța care-l ocroteau perfect. (K. Popkonstantinov, în **Dobrudza, Études ethno-culturelles**, 1987, p. 115 și urm. - cu demonstrațiile forțate, tendențioase, menite să asigure exclusivitatea viețuirii în Dobrogea, a strămoșilor săi).

Complexul rupestru de la Basarabi este unul dintre cele mai importante vestigii ale evului mediu timpuriu din Dobrogea - cu analogii de aflat și în alte localități din spațiul balcanic, fără însă a se asemăna cu

acelea de la Krepca, Ravna, Preslav sau Madara și nici cu complexe similare din Asia Mică. El este propriu spațiului dobrogean, și chiar românesc în întregimea lui - o așezare monahală, destinată între altele și exploatării cretei (în vederea, poate, a ridicării în apropiere a "valului de piatră") (D. Ovcearov, **Archeologya**, 17, 1975, 3, p.3; P. Diaconu, în Rev. de ist., 30, 1977, 10, p. 1899; id. Rev. de ist., 33, 1980, 4, p. 767-771; V. Tapkova-Zaimova, **Dolni Dunav. Granična zona na Vizantiiskja zapad. Kâm istorijata ne severnitei severotocnițe balgarski zemi kraja na X-XII**, Sofia, 1976, p. 54).

Desigur că influența slavo-bulgară se vădește și la Basarabi și lucrul acesta apare drept normal. Dar, în partea locului este atestată arheologic și literar, populația românească, ca și alte elemente etnice străine, cum ar fi populațiile nordice, în speță normanzii, de pe urma cărora au rămas imagini de corăbii tipic vikinge, balauri împletiți și, în mod deosebit, reprezentările "labirintului". Însă cele mai multe semne și simboluri, ca de pildă reprezentarea picioarelor, a țintarului sau a oranților, înfățișarea simetrică a două păsări cu vas euharistic între ele, a pătratului sau dreptunghiului cu două diagonale și fasciile întâlnite în mai multe cazuri, sunt urme ale unui fond precreștin și paleocreștin, păstrate în tradițiile populației băștinașe, precedentele urcând în timp, în veacurile creștinismului începător, cărora le datorăm și planul bazilical cu contra - absidă a bisericuței E3, și scobiturile dreptunghiulare servind pentru spălări liturgice și sistemul de cioplire și de construire a monumentelor.

În ciuda faptului că la Murfatlar există și reprezentări profane, unele obscene, și că au fost descoperite și două morminte care aparțin unor femei, luând în considerare că desenele ar putea fi legate de un fond mai vechi al localnicilor, complexul poate fi considerat ca fiind un așezământ monahal, prin excelență creștin poate de tip **coenobitic**, așa cum am întâlnit în antichitatea romano-bizantină la Slava Rusă - Ibida. Deci am putea considera amenajările rupestre, de factură creștină, din Dobrogea feudal-timpurie, ca un rezultat al unui fenomen de "monahism bizantino-balcanic", care este datat din a doua jumătate a sec. X și până în sec. XII.

Viața creștină în plinătatea manifestărilor sale, este absolut explicabilă într-o regiune în care ortodoxismul bizantin, ecumenic, ni se relevă și într-o organizare eclesiastică cu tradiții neîntrerupte, dacă facem retrospectiva sec. VI-XII.

În sec. VIII, ne este menționată într-un important izvor, existența la Tomis, a unei arhiepiscopii - continuatoare a celor preexistente, bine documentate (J. Derrouzes, **Notitiae Episcopatuum Eclesiae Constantinopolitanae,** Paris, 1981, p. 265). Recent studii bazate pe do-

cumente literare, arheologice, numismatice și sfragistice, ne demonstrează o continuitate permanentă a orașului Tomis (Gh. Mănucu-Adameșteanu, în **Pontica** 24, 1991, p. 299 și urm.). Apoi, în cadrul themei de Paristrion sau Paradunavon, Tomisul și întreaga zonă dobrogeană, vor fi frecvent menționate în izvoare. Multe dintre ele ne lămuresc asupra civilizației creștine de aici - ca în cazul ansamblului rupestru de la Basarabi - ca rod al prezenței străromânești și a celor **enchorioi** (Mihail Atalietes, **Historia**, p. 204, r. 19-21=**FHDR**, III, p. 73; Georgios Cedrenos, II, 5991; I. Barnea, **DID**, III, p. 99-117), populație "care locuiește la Istru, căci sunt așezate pe malul acestui fluviu multe și mari orașe, care au adunat într-însele o populație de toate limbile și care întreține nu puțină oaste".

Această eterogenitate este însă specifică orașelor, nu și mediului rural. Și - oricum, pe Dunăre, prețiosul ulcior de la Capidava cu numele **Petre** și cu simboluri creștine, subliniază românismul creștin dintotdeauna, pe întreaga linie a fluviului pe malurile căruia s-a născut, ca parte integrantă a ariei carpato-balcano-pontică.

Veacurilor X-XI le aparțin cele două sigilii de plumb de la Tomis, de importanță cardinală pentru moștenirea organizatorică în thema de Paristrion sau Paradunavon. Pe prima piesă se citește: **Lui Anicet. Mitropolitul Tomisului**; pe cea de a doua: **(Doamne) ajută lui Vasile, Mitropolitul Tomisului**. Dacă cel dintâi se încadrează mai larg, sec. X-XI, celălalt ține de cadrul mai restrâns al sec. XI (I. Barnea, în **Pontica** 24, 1992, p. 279 și urm.).

Deci pentru funcția de Mitropolit se păstrează titulatura de **Tomis**, și nu de Constanța, așa cum ne atestă izvoarele și cum ar fi fost și normal. Aceasta dovedește conștiința continuității vechii cetăți milesiene din sec. VI a. H., pe vatra căreia ființa, începând din zorii feudalismul timpuriu, **Constanța**.

Menționarea eparhiei tomitane la rang de mitropolie, clar exprimată de funcțiile lui **Anicet** și **Vasile** în cele două sigilii de plumb, se datorează vecinătății acestei eparhii dobrogene cu capitala imperiului de răsărit - Constantinopol. Acesteia, împărații au avut grijă să-i asigure zone întinse de securitate - hinterlandul vest-pontic cu Gurile Dunării și cu puternicile cetăți de pe malul drept al fluviului (Durostorum, Capidava, Dinogetia, Noviodunum etc.) toate constituind sursele unei aprovizionări normale și a unor centre legate de comerț. Localnicii majoritari, protoromânii, durau aici o civilizație perenă. Această populație de sorginte latină și de credință ortodoxă, formează baza credincioșilor din eparhiile dobrogene, fiindcă paralel cu Mitropolia de Tomis, în contextul bizantin al sec. X-XI și

următoarele, și cealaltă mitropolie dunăreană de la Dorostolon întrunește valențele unui puternic organism spiritual. De aceasta se pare că depindea episcopia de Axiopolis - celelalte - desigur, erau subordonate mitropoliei de Tomis.

Organismele administrativ-ecleziastice, vin să dovedească o dată în plus, că reprezintă o contribuție uriașă a autohtonilor dobrogeni la evoluția civilizației materiale și spirituale dintre sec. IV-XII și la dezvoltarea și organizarea creștinismului ortodox local. Etnosul străromânesc și protoromânesc s-a născut și a evoluat legat organic de Evanghelie. El este acela care a determinat puternice influențe și în nordul Dunării -realizându-se o vatră unitară sudată de marele fluviu care a unit etnia română din arcul și de pe versanții Carpaților, pe o vastă zonă limitată la sud de Balcani, iar la răsărit de apele Mării Negre.

CAP. X. THEMA DE PARISTRION - (PARADUNAVON)

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ŞI MILITARĂ

Reintegrată imperiului bizantin, după anul 971, şi transformată în themă, condusă de un strateg, Dobrogea înfruntă aproape trei veacuri crunte invazii produse de pecenegi, uzi, cumani, tătari. Ioan Tzimiskes a luat măsuri energice pentru consolidarea frontierei dunărene. Sunt refăcute şi repuse în funcţiune cetăţi din vechiul **limes**: Dorostolon, Axiopolis, Capidava, Carsium, Troesmis, Dinogeţia, Noviodunum etc. Apar cetăţi noi, ca cea de la Păcuiul lui Soare, într-un ostrov dunărean la circa 20 de km în aval de Silistra - punct naval avansat pentru apărarea Dorostolonului, zidit de bizantini, după tehnici constructiv-arhitecturale, specifice lor. (P. Diaconu, D. Vâlceanu, **Păcuiul lui Soare, Cetatea bizantină** I, Buc. 1972, p. 27 şi urm.; Dimiter Ovceacov, în **Dobroudza, Études ethno-culturelles**, Sofia, 1987, p. 57 şi urm.). Toate acestea adăposteau unităţi militare de graniţă.

Încercările bulgarilor de a reveni pe teritoriile pierdute din nord-est sunt aspru înăbuşite. În therna Paristrionului, bizantinii se consolidează. Aşa se face că pe un sigiliu de la sfârşitul sec. X citim: "Theodor, primicer (patriciu) şi strateg de Drâstra" - deci, strateg de Paristrion, urmaş al lui Leon Sarakinopoulos (I. Barnea, DID, III, p. 89).

Pericolul bulgăresc este înlăturat definitiv sub Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025) a cărui campanie din iulie 1014 se soldează cu o însemnată victorie contra ţarului Samuil, la poalele muntelui **Belosiţa**. La scurt timp Ohrida este cucerită şi Bulgaria vestică împărţită şi ea în theme. Patriarhia de Ohrida devine o simplă episcopie. Astfel, întregul teritoriu de la sudul Dunării şi din Balcani redevine stăpânire bizantină. La Dunărea de Jos, în thema Paristrion, activează strategi ca **Tzitzikos**, fiul lui **Theudate Iberul**, iar după 1018, **Katepanul Simeon**. Centrul provinciei rămâne Dorostolon; celelalte cetăţi de la Dunăre şi de la Marea Neagră sunt întărite şi supravegheate cu flota. Aceluiaşi sistem defensiv i se integrează cele trei valuri de apărare dintre Constanţa şi Cernavodă - la fel ca şi cel de la Niculiţel.

Dintre cele trei valuri dintre Constanţa şi Cernavodă, cel mai vechi este **Valul mic de pământ**; el este simplu, fără construcţii speciale; are şanţul spre sud, ceea ce arată că apăra o formaţiune politică din nord contra alteia meridionale. Are 61 km lungime; porneşte de la Dunăre, de la Cetatea Pătulului şi se opreşte la Constanţa pe ţărmul mării. Primii 4 km de la Dunăre spre răsărit, sunt suprapuşi de valul mare de

pământ. Se conservă cu o mică înălțime de 1-3m, și este lat de 7-10m.

Valul mare de pământ, perfect vizibil în marginea Constanței, pe lângă șoseaua care duce la Cernavoda, are 54 km lungime. Și acesta începe de la Dunăre, unde suprapune pe cel mic de pământ, ceea ce arată că este mai nou. Merge spre răsărit, pe Valea Carasu și ajunge la mare, în cartierul Palas din Constanța. În general este o creastă mare de pământ, înaltă de 3,5m, cu șanțuri la nord și la sud; cel de nord, mai adânc, era un obstacol; cel de la sud s-a format prin scoaterea pământului necesar unei reîntăriri ulterioare a valului. Pe lungimea sa are 63 de fortificații (**castella**) - 35 de lagăre sau castre, mai mari, și 28 de **castella**, mai mici făcute din pământ. Distanțele între ele sunt în medie de 1 km, dar se constată desimea lor mai accentuată atât spre Dunăre cât și spre țărmul maritim.

Cel de-al treilea, **Valul de piatră**, este tot din pământ, dar i s-a adăugat un zid de piatră pe creastă, înalt de circa 1,50m; are 59km lungime. Traseul său poate fi văzut bine și astăzi. El pornește de la sud de cetatea **Hinog-Axiopolis** și atinge țărmul mării la 75m sud de valul mic de pământ. Are 2m înălțime și un șanț la nord tot de circa 2m. Prezintă 26 de castre, distanțate între ele la 1-4km. Atât zidul - parapet cât și castrele sunt construite din piatră extrasă din partea locului, dovadă că în zona comunei Basarabi s-au întrebuințat blochete de cretă scoase din cariera așezării rupestre, de către călugării care trăiau acolo.

Despre cele trei valuri s-au formulat multe ipoteze, începând încă din veacul trecut. Principala constatare este însă că toate trei sunt de epocă feudal-timpurie, sec. X-XI, fapt dovedit de sistemul de construcție și de unele materiale arheologice din structura lor - ca de exemplu inscripția lui Jupan Dimitrie de la Mircea Vodă, calupurile de la Basarabi, ceramica de epocă. De asemenea este sigur că valul de piatră în care s-au găsit astfel de mărturii este o construcție bizantină dintre domniile lui Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea. "Fără a renunța la jumătatea de nord a Dobrogei, bizantinii dublau obstacolul natural al Văii Carasu, înălțând valurile împotriva dușmanilor de la nord , în primul rând a pecenegilor ..." (I. Barnea, DID, III, p. 112).

S-a formulat ipoteza că și valul mare de pământ ar fi tot opera lui Ioan Tzimiskes, între anii 972-976, însă refăcut poate peste unul de epocă romană ridicat între sec. IV-VI p. H. Cât privește valul mic de pământ, cel mai vechi, anterior lui Ioan Tzimiskes, el pare într-adevăr să fi fost o linie de demarcație a două puteri statale ce vor fi existat temporar aici.

Valul de la Niculițel aparține sec. XI-XII. Închide o suprafață mică,

cu întărituri în interior și cu linie mediană de apărare. Unii istorici l-au considerat **Onglosul** lui Asparuch, pierzând din vedere detaliul că izvoarele plasează această zonă în nordul Deltei. Cercetările arheologice au demonstrat că aparține tot epocii bizantine, deși în structura sa au fost găsite și elemente de cultură romană. Aceasta pentru că au fost antrenate materiale din altă parte atunci când s-a construit, poate de la Noviodunum, aflat în apropiere. În interior s-a degajat o biserică, de plan treflat, din sec. XI-XII. S-a conchis, că totul aparține epocii Comnenilor, ca important punct strategic în apropierea vadului dunărean de la Noviodunum.

Deci, toate aceste valuri aparțin epocii bizantine, sec. X-XII, și reflectă efortul conjugat al imperiului de a feri pe locuitorii regiunii de atacurile barbare, și printr-o vehiculare permanentă a flotei pe Dunăre și pe Mare, și prin dublarea acestui procedeu cu întărituri de pământ.

Stăvilirea invaziei uzilor în anul 1064, reunește eforturile a doi strategi: **Vasile Apokapes** și **Nikifor Botaneiates** - viitor împărat - ambii magistri ai orașelor de la Dunăre. Fiindcă pe năvălitori i-au înfruntat cei doi comandanți, s-a presupus că regiunea de la Dunărea de Jos s-a scindat în **Paristrionul de est** - **Sciția** - cu reședința la Dorostolon și **Paristrionul de vest** - parte a Bulgariei vestice - cu capitala la **Serdica** (Sofia).

Încheierea se întemeiază pe premise incerte, ceea ce ne face să credem că presupusa reformă este consecința unor erori informative. Fiecare dintre cei doi strategi conduceau în realitate cele două theme: a Bulgariei (Botaneiates) și a Paristrionului (Apokapes).

În timpul lui Alexios Comnenul (1091-1118), forțele feudale de la Dunărea de Jos s-au dezvoltat într-atât încât devin manifeste veleitățile de autonomie ale unor căpetenii locale. Ana Comnena (**Alexiada**, VI, 14, 1=**FHDR**, IV, p. 89), fiica împăratului și cronicarul evenimentelor de atunci, relatează clar existența unor stăpâni la Dunărea de Jos ca **Tatos** în părțile Drâstei, apoi **Sestlav** și **Satza** în părțile Vicinei: "un neam scitic, prădat zi de zi de sarmați (cumani, n.n.) părăsindu-și sălașele, a coborât la Dunăre. Cum aveau nevoie să se înțeleagă cu cei care locuiesc la Dunăre, căzând de acord asupra acestui lucru, au intrat în tratative cu conducătorii lor, cu **Tatos** numit și **Chalis** și cu **Sestlav** și cu **Satza** - căci trebuie să amintesc și numele celor mai de seamă dintre dânșii ...". Așa cum observa Nicolae Iorga cei trei sunt șefii unor formațiuni statale românești, într-o zonă - adăugăm noi - în care forțele bizantine erau mai prezente. Sunt deci organisme autonome care se opun și dominației bizantine și invaziilor din nord și nord-est, formațiuni ale populației băștinașe dominate de

români, aceia care făceau agricultură, semănând grâu și mei. De altfel, încă mai de înainte cunoaștem căpetenii feudale ca **Jupan Dimitrie** (943), prin descoperirea de la Mircea Vodă, **Jupan Gheorghe**, dintr-o inscripție de la Basarabi, sau pe aceia care i s-au închinat lui Ioan Tzimiskes după victoria sa contra lui Sviatoslav la Dorostolon, în 971 - după cum ne mărturisește Skilitzes - Kedrenos (**Compendiu de istorii**, 23, p. 401=**FHDR**, III, p. 141): " Și au venit la dânsul din Constanteia și din alte fortărețe ridicate dincolo de Istru, soli care cereau iertare pentru faptele rele săvârșite, predându-se împreună cu acele fortărețe; primindu-i cu blândețe (împăratul) a trimis oameni să preia fortărețele și oaste îndestulătoare pentru paza lor". Reținem din acest scurt citat amănuntul semnificativ, că prin **Constanteia** am putea să înțelegem Constanța zilelor noastre, unde în sec. X se crede că funcționa un jupanat - ceea ce concordă cu menționarea numelui său de către Constantin Porfirogenetul.

Toate aceste realități istorice locale, sunt subordonate autorității bizantine, care se manifestă aici mai mult sau mai puțin viguros, în funcție de stările de lucru care privesc puterea centrală deseori aflată în momente de criză.

După stăvilirea expansiunii pecenege (1091) și apoi după anihilarea cumanilor, puterea bizantină în themă devine mai viguroasă - sigiliile menționându-ne numeroși strategi.

Chiar și după răscoala Asăneștilor (frații Petru și Asan), dintre anii 1186-1187, când se constituie statul româno-bulgar, multă vreme încă flota bizantină a controlat țărmul maritim și Gurile Dunării.

Cunoașterea unor toponime dobrogene din sec. al XII-lea, cu numeroase erori și inadvertențe, o datorăm geografului arab **Sarif al Idrisi**, prin lucrarea **Desfătarea omului**, elaborată în 1154 la Palermo, la curtea regelui sicilian Roger. El folosește însă informații indirecte și confuze, ceea ce împiedică azi identificarea unor localități din Dobrogea, redate în forma inflexibilă a pronunției orale. S-au putut identifica unele localități ca de exemplu **Aniksuboli** - Axiopolis; **Akli** (Aqla, Akla) = Chilia (?); **Armucastru** - Ar(ga)mucastru=Argamum (?); **Dirista**=Drâstra, Dorostolon; **Disina**=Vicina (Isaccea); **Miris**=Halmyris; **Tometana**=Tomis (Constanța) ș.a.

ASPECTE SOCIAL-ECONOMICE

Secolele XI-XII adâncesc și conturează mai clar relațiile de tip feudal din cuprinsul Imperiului Bizantin; se constată o vizibilă diferențiere între marea și mica proprietate, ultima fiind tot mai periclitată. Obștea țărănească este în continuare un organism economic viabil, deși destrămarea sa se intensifică. Ea continuă să-și păstreze caracteristicile esențiale, dar este tot mai mult uzurpată din afară - prin acaparările marilor feudali, ale înaltului cler etc. - iar din interior, din partea unor căpetenii proprii, care dobândesc poziții proeminente, incompatibile cu ordinea generală, comunitară. Apare aristrocrația militară care se dublează apoi cu proprietarii laici, ale căror latifundii se măresc în dauna celor obștești. Țăranii continuă să-și lucreze lotul de pământ, dar aceasta nu le mai aparține de drept și de fapt. Printr-o practică proprie epocii, ei muncesc în schimbul unei dijme, iar proprietarul este și beneficiar al dijmei.

În Imperiul Bizantin se practică așa numita pronoia, în virtutea căreia se dăruiau din fondul statului mari suprafețe de pământ demnitarilor - civili, militari, clerici - pentru anumite servicii. Domeniile astfel îngroșate și înmulțite capătă însușirile imunității și dreptul de moștenire. Apare și scutirea de dări - **ecussia**.

Încă din sec. X și XI cunoaștem mari feudali la Dunărea de Jos. Potentații acaparează posturi importante în conducerea statului, ajung mari demnitari. Se intensifică manifestările centrifuge, așa cum este cazul lui Tatos, Sestlav, Satza. Veleitățile de autonomie sunt dublate de tot mai numeroase invazii ale căror consecințe nefaste s-au înmulțit din pricina desființării sistemului de apărare bazat pe stratioți. Desființarea soldaților țărani, prin legi sau prin acapararea pământului lor, face să slăbească puterea defensivă a statului, împăratul fiind obligat deseori să recurgă la forțele particulare ale marilor feudali. Se reinstituie mercenariatul, soldații din această categorie înlocuindu-i pe cei indigeni. Decăderea imperiului este în multe cazuri, vădită. Urmarea o constituie răscoalele țărănești, produse la adăpostul proliferării ereziei bogomilice. Este suficient, de asemenea, să amintim în acest sens, răscoala vlaho-bulgarilor de sub conducerea fraților Petru și Asan, pornită pe fundalul nemulțumirilor sociale și cu scopul declarat al eliberării de sub dominația bizantină. În acest sens este edificator Nicetas Choniates (**Istoria**, 8, p. 482=**FHDR**, III, p. 255) "(Isaac) ... și i-a făcut sieși și romeilor, dușmani pe barbarii din Muntele Haemus, care mai înainte se chemau misieni, iar acum se cheamă vlahi ... găsind așa numitul pretext... în răpirea turmelor lor și în oprimarea

lor înșile, au dezlănțuit o răscoală violentă. Și erau izvoditori ai nenorocirii și agitatori ai întregului neam, unul Petru și cu Asan, de același neam și obârșie ...".

Dacă neajunsurilor politico-sociale interne le adăugăm atacurile turcilor selgiucizi din Asia Mică, ale pecenegilor, uzilor, cumanilor și apoi ale tătarilor la Dunăre, întregim suma cauzelor care contribuie la starea precară a Imperiului Bizantin.

În aceste stări de lucru rezidă și neputința desfășurării unei vieți comerciale proprii, în special pe mare, care încape tot mai mult pe mâna negustorilor italieni - venețieni și genovezi. Ei ajung cu timpul să instituie un adevărat apanaj asupra tranzacțiilor comerciale bizantine și să se infiltreze în treburile lor publice.

Ocupațiile din totdeauna, agricultura și păstoritul, își găseau un teren fertil, iar în condițiile economiei autarhice, făceau să se diminueze, evident, meșteșugurile și comerțul la orașe, ultimile integrându-se tot mai mult organismelor agricole, marilor proprietăți, mediilor sătești. Pe lângă unelte și arme de metal, au apărut și urme de prelucrare a fierului, ca de exemplu la Dinogeția, Capidava, Păcuiul lui Soare. Apoi olăritul, țesutul, prelucrarea lemnului, vânătoarea ș.a. formau un important scop al preocupărilor economice curente.

Perioadele de regres, provocate de atacurile barbare și de crizele din imperiu, alternează cu altele de progres. Este sugestivă în acest sens aserțiunea lui Skylitzes - Kedrenos (**Compendiu de istorii**, 33, p. 586=FHDR, III, p. 155), făcută atunci când relata invazia pecenegilor din anul 1046: "Aceștia (pecenegii), odată cu trecerea fluviului, găsiseră mare belșug de vite și de vin și de băuturi preferate, din miere, de care nici nu auziseră vreodată ...".

Deși intensitatea vieții comerciale a slăbit în condițiile istorice ale epocii, totuși manifestări de acest gen sunt atestate prin numeroasele cercetări efectuate în așezările sec. XI-XIII. Mărfurile de lux (îmbrăcăminte, stofe, podoabe, ceramică fină smălțuită, produse alimentare rare, arme ș.a.) se importau din Bizanț și din centrele Europei Centrale și sud-estice, ale căror drumuri spre mare treceau obligatoriu prin Paristrion. Este edificatoare în acest sens scrisoarea cneazului kievean Sviatoslav către mama sa Olga, din anul 968-969 (vezi mai sus p. 162) oglindă fidelă a unui trafic comercial nebănuit la Pereiaslaveț.

Cum măsura intensității vieții economice o dă, între altele, și banul, reținem că între sec. X și XII au existat perioade când la Dunărea de Jos au circulat însemnate cantități de piese de aur, argint și bronz - uneori din billon (aliaj de plumb cu argint) - reflex al traficului mărfurilor produse în interior sau a acelora care formau obiectul importului. Monede

aparținând unor emisiuni din cele mai importante centre ale imperiului - Constantinopol, Philippopolis, Thessalonik etc. - au fost găsite în zeci de puncte dobrogene, deseori în cantități foarte mari. Ele poartă în efigie, chipurile tuturor împăraților care s-au succedat la tronul imperial, începând cu Ioan Tzimiskes și până la **Alexios III Angelos** (1195-1203). Amintim recentul tezaur de monede skifate descoperit ocazional la Isaccea, compus din peste 1000 de piese de bronz argintat. Cele mai numeroase sunt ale lui **Alexios I, Ioan II,** și **Manuel I Comnenul**. Cum izvoarele mai întotdeauna se fac ecoul unor realități istorice din centrele urbane, este normal să se fi înregistrat și pentru Dobrogea veacului al XII-lea unele știri care, coroborate prin tabloul economic zugrăvit până aici, dau putința să cunoaștem mai bine unele aspecte. O scurtă retrospectivă bazată pe harta lui Idrisi, îngăduie unele reconstituiri sugestive de peisaje economice-urbane, în thema noastră. Desigur, în reconstituirea lor, trebuie păstrate rezervele impuse de informațiile indirecte folosite de autorul arab.

Armucastru (Ermocastro, Argamum (?)=Jurilovca), este în viziunea lui Idrisi "oraș vechi cu clădiri înalte, câmpii roditoare și comerț aducător de câștig, așezat pe panta unei coline plăcute ce domină marea". **Dirista**=Silistra apare ca un "oraș cu străzi largi, bazaruri numeroase și resurse bogate". Despre faimoasa, încă nelocalizata **Vicina** ni se spune că "are mulți locuitori și un ținut fertil. Orașul are venituri însemnate din comerțul său" (P. Diaconu, Pontica, 3, 1970, p. 275-294). **Akli** (Aqlik, Akla)=Chilia (?) "era situat într-o câmpie foarte roditoare și perfect cultivată. Proprietățile sale sunt mari și bine udate. La nord sunt munți înalți, dincolo de care curge Dunărea. În oraș se află ateliere meșteșugărești și meșteri foarte pricepuți, mai ales în prelucrarea obiectelor de fier". Exemplele pot continua (I. Barnea, DID, III, p. 163-166). Din ceea ce am redat se desprinde o imagine asupra activității economice din orașele dobrogene ale veacului al XII-lea, care se dezvoltau în ritmul adecvat poziției geografice a themei, scăldată de apele Mării Negre și ale Dunării. Societatea omenească de aici cunoaște o dezvoltare normală cu inerentele scăderi provocate de calamitățile invaziilor, dar și cu perioade de reviriment, asigurat de feudalii locali și de protecția bizantină. Se formează o piață locală, ca urmare a dezvoltării în contextul unei societăți românești capabilă să producă și să vehiculeze bunuri materiale și spirituale de tot felul. Nici un izvor nu atestă aici vreo altă etnie, decât cea valahă (aserțiunile gratuite în literatura istorică bulgară, vezi Dimiter Anghelov, în **Dobrudza, Études ethno-culturelles**, Sofia, 1987).

PECENEGI, UZI, CUMANI, TĂTARI

Din aceeași regiune de la nordul Dunării, Imperiul Bizantin continua să rămână amenințat și nu va întârzia mult până ce vor apărea noi valuri migratoare.

Pecenegii, neamuri turcice venind din Asia, apar în estul țării noastre la sfârșitul sec. IX. Prima dată trec în sudul Dunării în anul 934, dată care marchează șirul lung al conflictelor cu bizantinii care s-au răsfrânt asupra localnicilor prin violențe, jafuri etc. Încercările forțelor imperiale de a-i stăvili, dau rezultate îndoielnice. S-a căutat deseori găsirea unor soluții de înțelegere ca aceea din anul 1040, când unii dintre ei devin "aliați", cu obligația de a apăra granița. Alteori sunt divizați și asmuțiți unii contra altora de unde și disensiunile iscate în 1046 între cele două căpetenii ale lor, **Tyrah** și **Kegen**. Ultimul este acceptat de bizantini în Paristrion, ca **foederat**, atunci când thema era condusă de **Katakalon Kekaumenos** - cel care-l învinsese pe cneazul Vladimir al Kievului, la Varna (1043). **Constantin al IX-lea Monomahul** (1042-1045) le oferă pământ și cetăți.

Cei conduși de **Tyrah** încearcă și ei să pătrundă în sudul fluviului; reușesc aceasta (Kedrenos - Skilitzes, II, p. 585), dar sfârșesc rău: bolile endemice i-au decimat și sunt până la urmă înfrânți de forțele bizantine. Dintre cei care s-au salvat, unii vor fi colonizați în sudul Dunării.

Dar conflictele continuă, masa lor căutând tot mai mult drumuri spre sud. Între anii 1049-1053, se concentrează contra lor trupe însemnate, inclusiv cele recrutate din thema Paristrionului, conduse de **Roman Diogene**. Alături de pecenegi, apar prin anul 1059, în aceste părți, sauromații (maghiarii).

Uzii, tot de neam turanic, li se adaugă pecenegilor în anul 1064. Ei trec Istrul, cu toată rezistența conducătorilor orașelor de la Dunăre, **Vasile Apokapes** și **Nichifor Botaneiates**. Reușesc să pătrundă până în regiunea Tesalonicului și în Grecia. Toată invazia lor a fost însă de scurtă durată pentru că, decimați de ciumă și înfrânți, se stabilesc pe malul stâng al Dunării, iar unii sunt colonizați în Macedonia sau sunt încorporați în armata bizantină (Zonaras, XVIII, 9, 1=**FHDR**, III, p. 225; I. Barnea, DID, III, p. 132-134).

În schimb, sub împăratul **Mihail al VII-lea Dukas** (1071-1078), apare în imperiu o criză provocată de speculațiile cu grâu făcute de unii demnitari imperiali, într-o vreme de foamete. Nemulțumirile cuprind și pe locuitorii de la Dunăre, în frunte cu unele căpetenii, care au încercat desprinderea de imperiu.

Căpeteniilor locale răsculate, având în frunte pe Tatos de la

Drâstra, li se alătură pecenegi și cumani. Sarcina unor intervenții puternice contra acestor răsculați revine lui Alexios I Comnenul. Despre aceste evenimente, Ana Comnena ne relatează: "Un neam scitic, prădat zi de zi de sarmați (cumani), părăsindu-și sălașele, au coborât la Dunăre. Cum aveau nevoie să se înțeleagă cu cei care locuiesc la Dunăre, căzând de acord asupra acestui lucru, au intrat în tratative cu conducătorii lor, cu Tatos, numit și Chalis, și cu Sestlav și cu Satza ... unul ținând în stăpânirea sa Drâstra, ceilalți Vicina și celelalte. După ce s-au înțeles cu aceștia, trecând Dunărea fără teamă de acum în colo, prădau ținutul învecinat, ocupând chiar și unele orășele. Apoi, bucurându-se de oarecare tihnă, au arat pământul semănând mei și grâu ..." (**Alexiada**, VI, 14, 1=**FHDR**, III, p. 89).

Cele trei nume au produs dispute aprinse între istorici și lingviști pentru a li se stabili originea etnică. Credem însă că nu este nevoie să se stăruie în această direcție fiindcă rezonanța celor trei antroponime le conferă apartenența românească. De asemenea, trebuie avută în vedere componenta etnică din zonă, care deși eterogenă, majoritatea o formau românii.

În lupta de la Drâstra contra răsculaților din anul 1087, Alexios I Commnenul abia scapă cu fuga. Va fi nevoie de alte intervenții pentru a reduce la ascultare pe localnici și pe pecenegi. Pericolul peceneg rămâne încă în vigoare, până către anii 1089-1091, când Alexios I organizează o armată nouă, cu ostași recrutați din părțile Vardarului și Strumei "numiți în limba populară vlahi". Având ca aliați de data aceasta și pe cumani, bizantinii reușesc una dintre marile lor victorii, la **Lebunion**, la 29 aprilie 1091. Se poate considera această dată începutul decăderii pecenegilor, deși ei vor mai prilejui bizantinilor încă multe alte neplăceri.

După Lebunion, izvoarele dau numele a doi duci de Paristrion: **Leon Nikerites** și **Demetrios Katakalon**. Ambii apar pe sigilii. Aceasta constituie dovada restabilirii autorității bizantine în Paristrion.

Cumanii, aliații bizantinilor la Lebunion sunt tot neamuri turcice, care au apărut prin Moldova între anii 1067-1071; mai înainte au locuit în regiunea Crimeii - "Stepa Cumanilor".

Singuri, atacă imperiul în anul 1094, pretextând că-l instalează la tronul Bizanțului pe fiul lui Roman al IV-lea Diogene. Ocupă thema de Paristrion și se îndreaptă spre Adrianopol. Alexios I, în expediția pe care o întreprinde contra lor, primește ajutoare din partea lui **Pudilas - Pudilă**, "un fruntaș al valahilor" (N. Bănescu, **Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos**, p. 27-28; I. Barnea, **DID**, III, p. 154-155). Această expediție a cumanilor cât și altele care i-au urmat sunt defavorabile

acestora. Sub Ioan II Comnenul (1118-1143), zis și **Kaloianul**, se înregistrează un masiv, dar ultim atac peceneg, între 1121-1122. Ioan Kaloian îi zdrobește fără cruțare. Același împărat se mai războiește de asemenea și cu cumanii, în anul 1148, și-i învinge într-o localitate nord-dunăreană.

Atât românii cât și cumanii aveau să joace spre sfârșitul sec. XII roluri importante pe arena istorică de la Dunăre. Nemulțumirile izvorâte din aspra dominație bizantină la sudul fluviului, privațiunile și vexațiunile la care au fost deopotrivă supuși țăranii, păstorii și târgoveții - mulți dintre ei adepți ai sectarismului bogomilic - toate acestea fac să se dezlănțuie una dintre cele mai mari răscoale populare. La acestea participă, între 1186-1187, populația valahă din sudul Dunării, având ajutorul masiv al românilor și cumanilor de la nord. În fruntea lor se aflau frații **Petru** și **Asan**, pe care Nicetas Choniates ni-i prezintă de același neam, adică vlahi. Ei cereau libertatea de sub apăsarea bizantină. Împăratul Isac Anghelos (1185-1195) întreprinde trei campanii contra lor. Inițial obține chiar o victorie, care îi obligă pe frații Petru și Asan să se retragă în nordul Dunării, de unde se vor întoarce cu mari ajutoare și reaprind răscoala. Iată cum zugrăvește aceste evenimente Theodor Skutariates (**Cronică pe scurt**, 9, p. 373=**FHDR**, III, p. 417): "Iar barbarii lui Asan, trecând așa cum s-a arătat Istrul și unindu-se cu sciții (cumanii), luând de acolo foarte mulți aliați, veniră în patria lor, **Misia**, cu și mai mare trufie. De aceea nici nu mai vrură să rămână într-ale lor, ci socoteau că este ceva cu totul de nesuportat să nu aducă daune împărăției romeilor și să nu unească domnia misienilor și a bulgarilor într-una singură, cum fusese odinioară".

Succesele insurgenților obligă curtea imperială, în anul 1187, să recunoască independența și hotarele statului Asăneștilor în nord-estul Bulgariei, cu numele inițial de "**Valahia**", și cu reședința la Târnovo. Totuși Bizanțul continuă acțiunile contra acestui stat. Asan este ucis în 1196, iar Petru își asociază la domnie pe fratele său Ioniță, zis Kaloian. Dar și Petru este asasinat în anul 1197. Ioniță rămas singur, inițiază o politică de întărire a statului. Pentru a-și legitima puterea, duce tratative cu Papa Inocențiu al III-lea, care-l recunoaște cu prețul unor avantaje religioase. Ioniță se intitula **Imperator omnium Bulgarorum et Blacorum**. În timpul domniei sale, cu concursul direct al venețienilor, se desfășoară cruciada a IV-a, condusă de **Balduin de Flandra**, creatorul imperiului latin de răsărit cu sediul la Constantinopol (1204).

Statul Asăneștilor atinge culmea puterii sub Ioan **Asan al II-lea** (1218-1241), care profită de disensiunile dintre cele două imperii: latin

și bizantin. El extinde hotarele, care acum cuprind teritorii vaste de la Adriatica la Marea Neagră, instituind autoritatea și asupra Dobrogei. El repudiază pe Papa și catolicismul și se apropie de împăratul de la Niceea, **Ioan Vatatzes**, unindu-se contra latinilor. În anul 1231 restabilește ortodoxia în statul său. El viza includerea în țarat și a regiunilor din nordul Dunării, fapt împiedicat de năvălirea tătarilor și de moartea sa în anul 1241. Urmează o perioadă de anarhie și dispute pentru putere și statul se împuținează teritorial. Ultimul reprezentant al Asăneștilor este **Căliman** (1256-1257).

Statul Asăneștilor creație a locuitorilor de pe ambele maluri ale Dunării, reprezintă o treaptă importantă pe scara evoluției istorice a românilor. S-au produs apropieri și influențe pe plan economic și spiritual. Ascensiunea sa este întreruptă de atacurile tătarilor, care în anul 1241, sub conducerea lui **Kadan** trec in sudul Dunării și distrug totul în cale.

Instaurația dominației tătare la sudul Dunării după 1242, crează multe neajunsuri localnicilor. Acestora li se adaugă luptele între căpeteniile feudale, pe de-o parte, iar pe de alta tendințele de subminare a autorității centrale, la acea dată bizantină, latină, bulgărească.

Formele asupririi tătare se fac simțite între Dunărea de Jos și Mare unde orașele comerciale ca Vicina, Licostomion, Chilia etc., vor stagna o vreme, iar populația românească, majoritară în zonă, după cum ni se menționează într-o scrisoare a Papei Inocențiu al IV-lea (1243-1254), de la 25 martie 1245, era exploatată de feudalii mongoli, **oglani** și **noiani**.

CAP. XI. DOBROGEA ÎN TIMPUL LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN

FORMAREA STATULUI FEUDAL DOBROGEA

Slăbirea Imperiului bizantin, insistent asaltat de turci în Asia Mică, face să se resimtă și în Dobrogea lipsa unui echilibru politic, din pricina vecinătății cu tătarii și cu bulgarii.

În această vreme semnalăm apariția turcilor selgiuizi chiar în Dobrogea. Între anii 1262-1264, Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282), îngăduie unui grup de turci selgiucizi, condus de **Sari Saltuk Dede**, să se stabilească în părțile Babadagului.

Pe terenul slăbit de crizele interne din imperiu, se infiltrează negustorii italieni, venețieni și genovezi, care-și stabilesc comptoarele comerciale în jurul Mării Negre. Astfel vor înflori **Caffa** în Crimeea și **Chilia** la Gurile Dunării. Italienii se vor bucura de toleranță din partea mongolilor. În scurtă vreme ajung să instituie un adevărat monopol comerțului din Marea Neagră și să pătrundă pe firul apelor din țara noastră (Dunăre, Prut, Siret etc.), până în centre dintre cele mai îndepărtate.

Contactele italienilor cu românii din nordul Dunării și din ținuturile dunăreano-pontice sunt permanente și fructuoase. Dar bizantinii au reușit să mențină ortodoxismul, încurajându-l prin organismul de la Vicina. Marile mutații din cuprinsul Imperiului Bizantin de la sfârșitul sec. al XII-lea și începutul celui de-al XIII-lea, înregistrează în anul 1204, crearea Imperiului latin de răsărit, cu transferarea capitalei de la Constantinopol la **Niceea**; fosta reședință a împăraților bizantini rămâne în mâinile cruciaților. Acum grecii plecați din zona fostei capitale caută - o bună parte dintre ei - adăpost la coreligionarii lor români din zona Dunării de Jos, stabilindu-se în ținutul Mitropoliei de la Vicina (P. Diaconu, **Despre localizarea Vicinei**, în **Pontica**, 3, 1970, p. 275-295; C. C. Giurescu, **Localizarea Vicinei și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean**, în **Peuce**, 2, Tulcea, 1971, p. 257-260; P. S. Năsturel, Mais **où donc localiser Vicina?**, în **Bysantinische Forschingen**, Brad, III, Amsterdam, 1987, p. 145-171). Aici a funcționat la sfârșitul sec. al XIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIV-lea, o arhiepiscopie și apoi mitropolie, de unde iradia în nordul Dunării cultura bisericească de rit ortodox. Vicina este atestată ca puternic centru religios în actele sinodului ecumenic dintre anii 1305-1306. Atunci mitropolit era **Lecca**. Grație eforturilor sale propagandistice, garda tătară

a orașului Vicina dintre anii 1319-1320, condusă de **Angun**, era creștinată. În 1335 însă, Mitropolitul Macarie, copleșit de numărul mare de tătari, este obligat pur și simplu să părăsească vremelnic orașul. Existența precară a acestei Mitropolii la mijlocul sec. XIV, determină pe voievodul Țării Românești, Nicolae Alexandru Basarab (1342-1364) să transfere la Curtea de Argeș în 1359 Mitropolia de Vicina, iar ca prim mitropolit să-l numească pe **Iachint de Vicina** (C.C. Giurescu, **Târguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al X-lea până în mijlocul sec. al XIV-lea**, Buc. 1967, p. 48-61).

Viața economică a regiunii septentrionale din Dobrogea revine la normal și câștigă prin genovezi care aduc mari cantități de mărfuri și pentru români și pentru alte țări europene. La 1281 **Gabriele de Predano** relatează că se aduceau țesături, ceramică fină, podoabe, mirodenii, vinuri ș.a., pentru a lua în schimb cereale, animale, piei, pește sărat, icre, ceară, robi, sare etc. Feudalii din partea locului români sau tătari românizați, cum este cazul acelui "princeps Demetrius", recunoscut și de genovezi, sunt primii beneficiari ai acestui trafic.

Dezvoltarea rapidă a Dobrogei în zona litoralului atât ca urmare a progreselor înregistrate pe plan intern în contextul forțelor și relațiilor de producție, cât și din pricina contactelor mai intense cu lumea pontică și mediteraneană, determină constituirea unor formațiuni autonome cu caracter statal. Procesul a fost mult înlesnit și de slăbirea statului bulgar, care în 1363 culminează cu sciziunea o parte la răsărit cu capitala la Târnovo, condus de **Șișman** și a doua la apus, cu centrul la Vidin, sub autoritatea lui **Stracimir** (în viziunea unor istorici bulgari ar fi și o a treia "Bulgarie" (?), **Despotatul** lui Dobrotici, cf. Dimiter Anghelov, în **Dobrudza, Études ethno-culturelles**, Sofia, 1987, p. 11. Interpretarea obiectivă este însă alta). Spre țărmul mării realitățile istorice au altă evoluție.

Factorii interni, coroborați cu cei externi, permit în jurul anului 1320, apariția în părțile Cavarnei a unui stat independent. El se constituie ca de regulă, în strânsă legătură cu biserica: Patriarhia din Constantinopol îl numește pe Metodie "mitropolit de Varna și de Carbona" (Hurmuzaki-Iorga, **Documente privitoare la istoria românilor**, 14, 1, p. 1).

În anul 1350 noul stat bine consolidat - și recunoscut de Bizanț - îl avea de conducător pe **Balica**. În anii următori, rolul său în cadrul statelor balcanice avea să se dovedească important. Concomitent însă, au loc în nordul Dobrogei evenimente ce trebuie reținute . Geograful Abulfeda menționează la 1321 că Isaccea (**Isakgi**) făcea parte din **Alualak**, Țara Vlahilor. Aceasta deci cu mult mai înainte ca Basarab I

creatorul statului independent Țara Românească, să-și fi asigurat libertatea contra ungurilor, prin bătălia de la Posada din anul 1330. Integrarea acestei regiuni în hotarele statului întemeiat de Basarab I avea menirea să mențină românii de aici într-un stat propriu și să asigure controlul asupra Gurilor Dunării. Aceasta, bineînțeles, cu sacrificii importante fiindcă tătarii nu cedau ușor. Acestui context i se înscriu atacurile hanului Uzbek din jurul anului 1335, când au fost devastate orașele dunărene apărate de românii lui Basarab I. Românii însă, care după 1330 reprezentau o mare forță, se mențin ferm pe poziții. Urmașul lui Basarab, Nicolae Alexandru Basarab (1342-1364) continuă să stăpânească nordul Dobrogei angajat, desigur, în permanente conflicte cu tătarii. În orice caz, politica primilor domnitori români de a-și uni supușii de peste Dunăre și a-și asigura ieșirea la Marea Neagră, prin stăpânirea Gurilor Dunării, se putea concepe numai printr-un cadru geografic mai larg - ceea ce din punct de vedere istoric s-a și petrecut.

Revenind în sud, statul independent dobrogean evolua profitând de slăbiciunile Imperiului bizantin. Balica intervine în conflictele dintre Ioan al V-lea Paleologul și Ioan al VI-lea Cantacuzino, din 1346, ocazie care-l aduce pe scena istoriei pe Dobrotici. Un corp de ostași dobrogeni conduși de Dobrotici și de fratele său Teodor, e trimis de Balica s-o ajute pe **Ana de Savoia**, mama lui Ioan al V-lea Paleologul. Dobrotici se distinge în lupte, obține rangul de strateg și se căsătorește cu fiica unui înalt demnitar bizantin. Dar cei doi pretendenți la tronul imperial se împacă și Ioan Cantacuzino îl somează pe Dobrotici să-i predea unele cetăți de pe coasta Mării Negre, ceea ce îi este refuzat, fiindcă el nu era încă stăpânul. De aici conflictul statului dobrogean cu bizantinii care, nu numai că atacă dar îl îndeamnă și pe emirul **Baheed din Umur** - bey de Aidin (Smirna) să întreprindă o expediție navală contra porturilor dobrogene; cu această ocazie turcii ajung până în Deltă: "Ei au ieșit din Chilia (Kili), la marginea Țării Românești și au incendiat și au devastat ținutul pe care l-au găsit" (**Enverî**, în **Cronici turcești privind țările române**, vol. I, 1966, p. 36). În cursul acestor lupte cu turcii dispar Balica și Teodor.

Dobrotici, rămas singurul stăpânitor, se împacă cu împăratul Ioan Cantacuzino și capătă titlul de strateg, dar supus Bizanțului (N. Iorga, **Veneția în Marea Neagră, I. Dobrotici**, în ARMSI, s.2, 36, 1914, p. 1046). Curând survin neînțelegeri între despotul dobrogean și Ioan al V-lea Paleologul din cauza unor litigii teritoriale. Împăratul, dorind să câștige ajutorul Papei în conflictul cu Dobrotici, întreprinde o călătorie la Roma și de aici la Buda, de unde obține promisiuni - date cu intenția

unor câştiguri politice şi religioase în Balcani. La întoarcerea de la Buda, Ioan al V-lea este prins de Dobrotici şi închis la Varna. Aceasta se întâmplă în jurul anului 1366 când se desfăşoară cruciada condusă de **Amedeo de Savoia**. Cruciaţii îşi schimbă rolul şi încearcă să-l elibereze pe împăratul prizonier, dar înteţesc şi propaganda catolică, ajutaţi fiind şi de negustorii genovezi. Amedeo de Savoia face unele cuceriri în dauna lui Dobrotici, dar Varna rămâne neatinsă. Se duc tratative, care se încheie cu eliberarea lui Ioan al V-lea Paleologul şi cu recunoaşterea autonomiei politice a lui Dobrotici. Stăpânirea sa creşte în importanţă şi întindere. La Dunăre, Dobrotici se învecina cu Ţara Românească condusă la acea dată de Vladislav Vlaicu (1364-1377); împreună cu aceasta acordă ajutor, în 1369, lui **Stracimir**, să ocupe tronul Vidinului.

Afirmarea pe plan politic în Balcani a lui Dobrotici este consecinţa fărâmiţării forţelor feudale bizantine, bulgăreşti şi sârbeşti, care nu pot face front comun contra turcilor. Aceste succese constituie, în acelaşi timp, o realitate bazată pe ponderea economică a despotatului. Negustorii genovezi, deseori rivalii lui Dobrotici, acţionează din plin în oraşele vest-pontice. Viaţa economică de aici, în plină ascensiune, este completată în ţinuturile româneşti din nord, de aspecte similare. Pe lângă afirmarea centrelor comerciale de la **Chilia**, **Licostomo**, **Vicina** - sau mai departe pe Dunăre, Brăila, Piua Petrii, Hârşova etc. - care atrăgeau negustorii din toate părţile, înregistrăm o circulaţie monetară intensă şi diversă. Pretutindeni în Dobrogea s-au descoperit monede bătute de domnitorii valahi Vladislav Vlaicu, Radu I, Dan I, care tot mai mult înlocuiesc hiperperul bizantin. S-au descoperit, de asemenea, monede moldoveneşti de la **Petru Muşat** (circa 1374 - circa 1391) precum şi monede genoveze şi tătăreşti. Ultimele sunt ilustrate printr-un important tezaur găsit lângă com. Mihail Kogălniceanu, în jud. Tulcea, compus din circa 2350 de piese de argint din timpul hanilor **Tuda Mangu** (1280-1287), **Tula Buga** (1287-1290) şi **Toktai** (1290-1312), precum şi 195 perperi bizantini de aur. Toate acestea demonstrează creşterea nivelului economic în această zonă, deşi conflictele politice nu vor înceta multă vreme. (Ştefan Ştefănescu, în DID, III, p. 354).

Ostilităţile dintre Dobrotici şi turci, continuă până la moartea despotului, în 1386. La cârma ţării urmează **Ivanco** fiul său, care continuă politica antiotomană a tatălui.

În cursul anului 1388, turcii conduşi de Ali Paşa întreprind o lungă campanie contra lui Ivanco şi a lui Sişman de la Târnovo. Cu acest prilej este pierdută Silistra - care după cât ne lasă să înţelegem izvoarele, era stăpânită de români. Atât Ivanco cât şi Sişman se pare că

mor pe câmpul de luptă. Dar unele succese turcești sunt anulate repede de intervențiile lui **Mircea cel Bătrân** (1386-1418), care îndepărtează prin forța oștenilor săi pericolul otoman și unește, într-o singură țară pe românii din Dobrogea cu cei din Țara Românească. Actul unirii reprezintă unul dintre cele mai înălțătoare momente din istoria poporului român. Desigur, s-au mai dat lupte crâncene pentru apărarea unității, deoarece turcii au continuat atacurile la Dunăre. Așa se explică și campania lui Firuz-bei din anul 1390 contra Vidinului, reședința lui Stracimir. Însă, și de data aceasta, viteazul Voievod Mircea reușește să salveze Vidinul, nu fără urmarea nefastă a unui jaf complet pe care l-au făcut turcii, în Țara Românească (**Cronicile turcești privind țările tromâne**, Extrase I, sec. XV-mijlocul sec. XVIII, Buc. 1969, p. 112).

Campania turcească din 1393 de data aceasta contra țarului bulgar Ivan Sișman de la Târnovo, se încheie cu transformarea Bulgariei în pașalâk, iar Silistra, stăpânită de Țara Românească, este temporar ocupată.

Documentele probează incontestabil că Mircea cel Bătrân era stăpân în Dobrogea încă din anul 1388. Astfel, într-un act emis la Râmnicu Vâlcea în anul 1398 i se spunea Voievodului "domn a toată Ungrovlahia și a părților Podunaviei și a celor de peste munți". Dobrogea s-a unit cu Țara Românească în anii 1388-1389; primul document în care Mircea își spune domn "al părților Podunaviei" poartă data de 4 septembrie 1389. Așa cum subliniază cercetări recente "integrarea (Dobrogei) în hotarele Țării Românești era o etapă firească a procesului de unificare a tuturor ținuturilor românești din Banat până la Marea Neagră, întrucât se baza în primul rând pe unitatea etnică, dar și pe gradul de dezvoltare economico-socială și de interese politice comune". (N. Stoicescu, în **Marele Mircea Voievod**, Buc. 1987, p. 152-153; Anca Gheață, **Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală**, p. 187-188).

Această primă fază de înstăpânire a lui Mircea în Dobrogea este repede depășită, hotarul răsăritean ajungând până la Marea Neagră. Lărgirea teritoriului stăpânit în Dobrogea și intervențiile lui încununate deseori de succes în sudul Dunării, îndeamnă pe **Baiazid Ildârâm** să pornească o mare expediție contra Țării Românești.

Armata otomană este întâmpinată de oștenii lui Mircea la **Rovine**; românii obțin o mare victorie, dar superioritatea numerică a osmanlâilor obligă pe domnul român să se retragă spre Transilvania pentru ajutor. Turcii îl înscăunează pe Vlad Uzurpatorul. Abia în 1396 - după ce în pralabil încheiase un tratat cu ungurii - Mircea revine,

alungă pe turci și pe Vlad, își reia tronul și se ocupă intens de consolidarea statului său, până la "Marea cea Mare".

Leunclavius, cel mai de seamă cronicar al acestor evenimente (**Historiae Musulmanae Turcorum**, libri XVIII) vorbind despre expediția lui Baiazid contra lui Mircea în 1394, o numește corect, **expeditio pontica** - ceea ce denotă clar că Mircea stăpânea Dobrogea până la Marea Neagră. De altfel, revenit la tron în 1396, el procedează la fortificarea cetăților de la Isaccea și Enisala în nord, iar în sud Caliacra, Silistra ș.a. Stăpânirea de aici nu a putut fi clintită de turci. Țara Românească câștigă mult în importanță, Mircea ajungând în anii următori figura proeminentă a luptei antiotomane în Balcani. Mai mult chiar, el se amestecă direct în luptele pentru putere din Imperiul otoman, susținând pe unul sau pe altul dintre pretendenții la tron.

Dimensiunile puterii lui Mircea cel Bătrân își află înțelegerea exactă într-un document din 23 noiembrie 1406, în care citim: " ... **Io Mircea , mare Voievod și Domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind toată țara Ungro Vlahiei și părțile de peste munți, încă spre părțile tătărăști, și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin, domn de amândouă părțile de** peste **toată Dunărea și până la Marea cea** Mare **și cetății Dârstorului stăpânitor**". (**Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veac XIII, XIV, XV**, 1, p. 64). La titlul de "mare voievod, singur stăpânitor", Mircea cel Mare a adăugat (sau i s-a adăugat) și pe acela de despot, și aceasta în legătură cu stăpânirea sa asupra Dobrogei. Mircea poartă titlul de "terrarum Dobroticii despotus", adică "despot al țărilor lui Dobrotici", în documente în limba latină din anii 1390-1391 (N. Stoicescu, în **Marele Mircea Voievod**, p. 156).

Configurația stăpânirii lui Mircea cel Bătrân în sudul Dunării se concretizează în termenii cei mai potriviți la istorici români de mare valoare, din care reținem: "După încetarea dominației bizantine la Dunărea de Jos (sfârșitul sec. XII?), societatea românească locuind teritoriile din estul Câmpiei Române, din nord și sud de Isaccea, respectiv din Bugeac și Dobrogea (cu actualele județe Tulcea și Constanța) - teritorii situate deci de o parte și de alta a arterei comerciale dunărene până la vărsarea în Marea Neagră - s-a organizat într-o "țară ce alcătuia o unitate geografico-istorică denumită în epocă "Țara Românilor" (**Terra Blacorum, Blakia, Al-Uolak, Eflâk, Zemlia Voloș' skoi**). Această "țară" deși considerată ca făcând parte din regiunile supuse dominației mongolo-tătare s-a manifestat ca o formațiune politică autonomă în raport cu Hoarda de Aur (sec. XIII-prima jumătate a sec. XIV), aflându-se sub autoritatea politico-religioasă a episcopului, apoi a

Mitropolitului de Vicina și a unor conducători laici locali, cum a fost "dominus Demetri". Prin natura ei, autoritatea locală a reușit să se impună expansiunii mongolo-tătare spre alte regiuni românești nord și sud-dunărene, cât și tendințelor Ungariei de a ajunge la Gurile Dunării.

Între formațiunile locale istorico-geografice din regiunea transdanubiano-pontică, regiune în care tendința de autonomie s-a făcut simțită încă din sec. X-XI, la sud de această "Țară a Românilor" dunăreni se situa "Țara Cavarnei" (Korvinuska Hora), în părțile Deliormanului, Bazargicului, Cavarnei și Caliacrei, semnalată ca o unitate istorico-geografică individualizată într-o diplomă a lui Ioan II Asan de pe la 1230 prin care se permitea negustorilor raguzani să traverseze acest ținut pentru a ajunge la Mare. Această "țară" a constituit nucleul formațiunii politice independente, pontice, conduse de **Balica**, "Dobroticii despotus" și **Ivanco** (a doua jumătate a sec. XIV) și a cunoscut o organizare religioasă autonomă față de Târnovo, Vicina, Dârstor. Spre sfârșitul sec. XIV s-a identificat o altă formațiune politică independentă în regiunea Dârstor-Silistra. Aceste formațiuni politice erau traversate de drumul comercial ce lega Dârstor-Silistra, cu Cavarna și Varna și în legătură cu drumul comercial dunărean și "tătăresc". Cea mai mare parte din teritoriile acestor formațiuni dunăreano-pontice fusese inclusă anterior în thema bizantină **Paradunavon**, denumire care, păstrată de tradiția locală, o regăsim în titulatura lui Mircea sub formă de **Podunavia**, termen generic desemnând "Țara de la Dunăre", adică o regiune riverană fluviului având hotar de est litoralul Mării Negre (Anca Gheață, în **Marele Mircea Voievod**, 219-220).

Încercarea turcilor de a ocupa Silistra românească în 1408, este sortită eșecului. După disputele pentru tron ale turcilor, în cadrul cărora domnul român a intervenit autoritar, se trimite o oaste la Dunăre, al cărei atac se soldează cu insucces. De atunci datează un prețios document epigrafic care atestă numele lui Mircea: "în anul 6916 (=1408), luna ..., sosind preaevlaviosul și de Hristos iubitorul Io Mircea mare voievod și domn a toată Ungrovlahia, a izbăvit ..." (N. Iorga, în Revue historique du sud-est europeen, VII, 1931, p. 226-227). Desigur inscripția continua cu știrea unei izbânzi antiotomane la Silistra.

Și dacă în sudul Dobrogei autoritatea sa apare din multe documente bine consolidată, din altele reiese că și în nord, la Gurile Dunării, era atotputernic și aceasta fiindcă permanent a căutat să controleze marele drum comercial care venea pe Dunăre la Mare și să câștige o poziție atât de importantă în disputele cu turcii. El stăpânea "părțile tătărăști" din nordul Deltei, preluate prin înțelegere cu

Alexandru cel Bun (1400-1431), concedate de domnul Moldovei tocmai fiindcă l-a ajutat să ocupe tronul.

În anul 1414, Mahomed întreprinde un atac contra lui Mircea, fiindcă acesta îl ajutase în lupta pentru tron pe rivalul său, **Musa**. Cu această ocazie turcii cuceresc Giurgiu, iar Mircea este obligat la plata unui haraci. În realitate aceasta însemna răscumpărarea păcii și a unității teritoriale a Țării Românești, care devenea un "ținut al păcii" (Ștefan Ștefănescu, în **DID**, III, p. 373). Toate actele de după anul 1414 îl înfățișează pe domn stăpânitor al tuturor ținuturilor pe care le-a avut înainte (**Documente privind istoria României B. Țara Românească** ... 1, p. 81).

După moartea lui Mircea, fiul său Mihail (1418-1420) duce aceeași politică antiotomană, fapt ce reiese atât din inițiativele sale războinice în sudul Dunării, cât și din titulatura sa, consemnată într-un document din 10 iulie 1418: "Mihail Voievod, domn al Țării Românești și al Munților, către țara tătărească și amândouă părțile de dincoace și de peste Dunăre și până la Poarta de Fier și până la Marea Neagră". Iar într-un act din 18 martie 1419, atributele domnești sunt, în continuare, identice cu ale tatălui său.

Dar pentru că a refuzat plata haraciului, turcii nu vor întârzia să-l atace. Astfel, în 1419 Dobrogea și Severinul sunt țintele campaniilor otomane. O altă campanie, din 1420, venea să restabilească puterea musulmană în orașele recucerite între timp de Mihail: Isaccea, Enisala și cele din Deltă. Trupele de **azapi** și **akângii**, venite din Deliorman, fac jafuri crunte.

Luptând contra turcilor la Severin, Mihail, ca și Ștefan Lozoncz al Transilvaniei, **Dan al II-lea** (1422-1426 și 1427-1431 ?), menține steagul libertății înfruntând pericolul otoman, din ce în ce mai apăsător la Dunăre. Pentru atingerea acestor scopuri, turcii îl vor folosi pe **Radu Praznaglava** (1420-1422; 1423, 1424, 1426, 1427) care înțelege să le închine țara.

Se pare deci că în toiul acestor evenimente Dobrogea a fost cucerită de turci până la linia Isaccea-Enisala, teritoriul de nord-est al Dobrogei, rămânând sub sceptrul lui Alexandru cel Bun.

În ultima vreme însă s-a formulat o altă opinie, aceia potrivit căreia stăpânirea românească se menține în Dobrogea până între anii 1445 (Vlad Dracul, 1436-1442; 1443-1446) și **Vlad Țepeș** (1456-1462; 1476). Între aceste limite cronologice trebuie căutat anul care marchează începuturile efective ale dominației otomane între Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Domnitorii români de după Mihail, continuă lupta antiotomană, ca

urmare a conștiinței unității teritoriale și de neam, între cele două maluri ale Dunării Inferioare, unde se desfășoară acțiuni însemnate. Dan al II-lea atacă Chilia de două ori, apoi Silistra, Turnu și Giurgiu (unde se înstăpâniseră turcii) pentru alungarea noilor veniți. Atacul asupra Chiliei era impus de prezența temporară a turcilor acolo, dar și de necesitatea imperioasă de a-și asigura ieșirea la mare, acum tot mai mult stânjenită de flota turcească.

Cronicarul burgund Walerand de Wawrin (**Călători străini** ... I, p. 89 și urm.) spune că Silistra și Turtucaia au fost asediate de cruciații burgunzi și de românii lui Vlad Dracul în 1445.

Se pare deci că definitivarea cuceririi Dobrogei de către Imperiul Otoman are loc între anii 1445 și 1462, când Vlad Dracul și Vlad Țepeș își încrucișau sabia cu dușmanii chiar pe pământul acestui ținut românesc.

Sigur este însă faptul că victoria și viețuirea românilor în nordul Dobrogei - acolo unde izvoarele mai târzii îi menționează pe **dicieni** - a continuat. Portulanele italiene și grecești consemnează o întreagă serie de localități în care locuiau românii. Ocupațiile lor de predilecție, tradiționale, erau pescuitul, comerțul, agricultura, meșteșugurile, păstoritul, apicultura etc.

Documentele istorice indică aici când stăpânirea muntenilor, când pe cea a moldovenilor. Astfel, în jurul anilor 1419/ 1420, Alexandru cel Bun (1400-1431) reia de la Mihail orașele Chilia, Cetatea Albă, "părțile tătărăști" și întreg ținutul înconjurător, care sunt înglobate "Țării de Jos" a Moldovei. Nu după mulți ani, totul este reluat de Țara Românească sub conducerea lui Vlad Țepeș, căruia inițial îi era suzeran Iancu de Hunedoara (1441-1446), ultimul primind teritoriul Gurilor Dunării de la Petru II al Moldovei (1447-1448), drept recunoștință că l-a ajutat să ia tronul țării. Chilia cu Gurile Dunării rămân ale Țării Românești până în anul 1465 când Ștefan cel Mare (1457-1504), după încercări nereușite, asediază cetatea, ai cărei locuitori îi deschid porțile la 23 ianuarie. Sunt stabilite imediat garnizoane militare și administrația moldovenească. Cei doi pârcălabi, care reprezintă autoritatea domnească, au în sarcină treburile administrative, judecătorești și militare.

Între timp, turcii făcuseră însemnate progrese în cucerirea bazinului Mării Negre, reușind să-și impună controlul în orașele genoveze din partea septentrională a ei - în special la Caffa - și să amenințe mai mult cetățile moldovenești Chilia și Cetatea Albă. Intenția lor era să transforme Marea Neagră (Kara Deniz) în lac turcesc.

În 1474 Mehmed II face Moldovei propunerea ca în schimbul păcii

să se predea turcilor Chilia și Cetatea Albă și să plătească tribut. Ștefan cel Mare refuză categoric, ceea ce atrage imediat campania din 1475, când cele două cetăți sunt ocupate. Cu acest prilej, cronicarul Grigore Ureche nota: "În anul 1475, văzând sultanul Mehmed câtă pagubă a avut în oastea sa de la Ștefan Vodă, a socotit singur să meargă în 1476 să stăpânească Moldova și să-i ia cetățile înapoi, Chilia și Cetatea Albă, care le fusese mai înainte de 1475 pe mâinile lor (ale turcilor)".

Deci, în urma celei de-a doua campanii turcești în Moldova, din anul 1476, cu toată victoria relativă a turcilor de la **Războieni**, ei se retrag lăsând în continuare în mâna moldovenilor Chilia și Cetatea Albă.

Pentru a-și consolida mai bine poziția la Marea Neagră, între anii 1475-1479, Ștefan construiește Chilia Nouă, în fața celei Vechi, pe celălalt mal al Dunării. În cadrul campaniei otomane din anul 1484, când după ce turcii trec Dunărea pe la Isaccea-Oblucița - având alături pe **Vlad Călugărul** al Munteniei (1481; 1482-1495) - Chilia este asediată la 5 iulie. Acestor atacuri li se adaugă cele turcești conduse de Mengli **Ghirai**. Cetatea este cucerită, împreună cu **Licostomo, Chilia Veche** și întregul ținut înconjurător.

Astfel, acea mare parte a Dobrogei cucerită anterior până la linia de demarcație Isaccea-Enisala, căreia i se adaugă acum în 1484 Delta cu zona înconjurătoare, intră sub stăpânirea otomană pentru aproape patru veacuri și jumătate. Devine un ținut islamic, integrat Sangeacului Silistrei. Locuitorii români înfruntă o lungă perioadă de asuprire atât pe plan social-economic, cât și cultural-spiritual, dar conștiința lor etnică, și structura spirituală axată pe credința creștin-ortodoxă, le-a insuflat vitalitatea și spiritul de conservare, fiindu-le întotdeauna reazem moral și îndemn la luptă. (C. C. Giurescu, Dinu Giurescu, **Istoria Românilor**, 1971, p. 296 și urm.)

CAP. XII. STĂPÂNIREA OTOMANĂ PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE A ISTORIEI ROMÂNILOR

I. ORGANIZAREA DOBROGEI CA PROVINCIE OTOMANĂ

Din punct de vedere administrativ, Imperiul otoman era compus din provincii mari - vilaiete, având în frunte pașale cu titlul de beilerbei. Vilaietale aveau în subordine, la rândul lor, provincii mai mici numite sangeacuri, conduse de sangeacbei. În sfârșit, acestea erau subdivizate în unități administrativ-judiciare cu denumirea de caza, aflate sub jurisdicția unor judecători musulmani numiți cadii.

Dobrogea a fost încadrată pe deplin în sistemul administrativ otoman abia către sfârșitul secolului al XV-lea, imediat după cucerirea marilor porturi Chilia și Cetatea Albă (1484), în vremea sultanului Baiazid al II-lea (Anca Ghiață, **Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea**, în "Studii istorice sud-est europene", București, 1974, p. 43-126). Dislocat din sistemul politic-administrativ al Țării Românești, ținutul dintre Dunăre și Mare, devenit teritoriu dar-ul Islâm ("Casa Islamului", lumea islamică), a fost organizat ca udj (provincie), a cărei conducere revenea beilor de margine (udj-bey), cu reședința în cetățile de hotar. Toți locuitorii erau socotiți supuși ai imperiului, având condiția juridică de raya (supuși nemusulmani ai Imperiului otoman) și aflându-se sub incidența legilor islamice (șeriat).

Inițial Dobrogea a fost inclusă în sangeacul Silistra, la o dată care nu poate fi stabilită cu exactitate. Această unitate făcea parte, la rândul său, din vilaiatul Rumeliei. Ulterior, prin detașarea unor provincii ca urmare a repetatelor restructurări militare și administrative, s-au creat vilaiete separate. Astfel, autoritatea pașalelor de la Silistra s-a extins și asupra ținuturilor învecinate, căzute treptat sub stăpânirea otomană. Probabil că la sfârșitul secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Murad al III-lea (Evlya Celebi afirma că încă mai înainte, din vremea sultanului Soliman cel Mare) s-a constituit un vilaiet separat de cel al Rumeliei, cunoscut sub denumirile de vilaietul de Silistra, Oceacov sau Babadag, în funcție de stabilirea reședinței guvernatorului său. Noua unitate administrativă se întindea de la gurile Niprului până către Nicopole, incluzând ținutul dobrogean, cât și raialele Giurgiu și Brăila din partea de nord a Dunării.

De fapt, Dobrogea a devenit cu încetul, dar sigur, o unitate admi-

nistrativ teritorială de sine stătătoare, expresie a individualității sale, și despărțită de provinciile balcanice. Nu este întâmplător că într-un chip asemănător au procedat turcii și cu Transilvania. La începutul veacului al XVI-lea, când Ungaria a fost transformată în pașalâc, Transilvania a devenit un principat autonom, vasal al Porții, fiind asimilată statutului politico-juridic al țărilor române extracarpatice.

Constituirea Dobrogei, ca unitatea administrativă distinctă, a cunoscut etape succesive, pe măsura creșterii importanței strategice și militare a provinciei de la gurile Dunării și ca urmare, mai ales, a ofensivei de mare amploare întreprinse de Mihai Viteazul la sfârșitul secolului al XVI-lea. În ierarhia administativă otomană, pașa (serascherul) de Silistra, căruia îi era încredințată apărarea provinciilor septentrionale ale Imperiului otoman, deținea rangul de vizir cu trei tuiuri (semn distinctiv al marilor dregători), ceea ce situa provincia între cele de importanță militară deosebită. În "Istoria Imperiului otoman", Dimitrie Cantemir furnizează un detaliu extrem de interesant, devenit cunoscut, de altfel, din numeroase documente care privesc istoria Dobrogei în secolele XVII-XVIII, anume că reședința efectivă a pașalelor, care continuau să se numească "de Silistra", era la Babadag, oraș care, lămurea autorul tâlcul acestui fapt, era mai aproape de Isaccea, vadul de trecere a trupelor otomane spre acele dar-ul-harb - țări inamice - cu care se războiau necontenit. Vreme îndelungată, așadar, principalul centru administrativ al provinciei a stat în regiunea apropiată Dunării, cea mai dens populată de români.

Deși structura organizatorică a Dobrogei a suferit în timpul stăpânirii otomane o seamă de modificări, principalele cazale de pe teritoriul său, până în secolul al XIX-lea, au rămas în număr de opt: Tulcea, Hârșova, Isaccea, Babadag, Carasu (Medgidia), Mangalia, Silistra și Constanța (Küstenge), acoperind aproape toată suprafața sa de la nord la linia Mangalia-Ostrov.

Până când criza societății medievale turcești a săpat cu încetul temeliile imperiului cât și principiile pe care se baza sistemul de dominație otoman asupra popoarelor creștine dinlăuntrul său, aparatul administrativ-militar, în întreaga sa ierarhie, se recruta dintre elementele clasei conducătoare islamice sau islamizate. Din punct de vedere militar, în Imperiul otoman exista o structură centrală și o armată provincială - Dobrogea aparținând, deci, sistemului oastei de provincie.

Importanța strategică și militară a Dobrogei a crescut necontenit, pe măsura ascuțirii rivalităților dintre marile puteri din răsăritul Europei; la început, în perioada de glorie a Imperiului otoman ca bază ofensivă,

iar apoi, în timpul declinului său din secolul al XVIII-lea, jucând mai mult un rol defensiv.

Obiectivele principale ale stăpânirii turcești în Dobrogea au constat, de-a lungul veacurilor, în asigurarea unei legături permanente cu hanatul Crimeii, furnizor de trupe auxiliare, menținerea unei baze permanente și sigure de ofensivă împotriva Poloniei și statului rus în curs de centralizare și, îndeosebi, supravegherea atitudinii Țărilor Române, aflate într-o necontenită răzvrătire. Acest ținut a devenit, cu timpul, principala cale de trecere sau staționare a armatelor de ieniceri și de spahii, tabăra fortificată dintre Dunăre și Mare a împărăției.

În perioada anterioară instaurării stăpânirii otomane, Dobrogea a dispus de un excelent sistem de fortificații, apărate până la cucerire de garnizoanele românești. Nu întâmplător turcii au distrus cu meticulozitate cetățile litoralului maritim Mangalia, Constanța, Kara-Harman, Enisala (Ieni-Sale) rămase în părăsire, ca adăpost păstorilor de oi - așa cum scria Evlya Celebi despre aceasta din urmă.

Atacurile domnilor români, care se succedau neîntrerupt, vor sta la baza preocupărilor autorităților centrale sau locale de a reface vechile cetăți, adăugând Dobrogei noi fortificații în care s-a instituit o veghe riguroasă și permanentă. Referindu-se la cetățile din dreapta Dunării - Nicopole, Silistra, Hârșova etc. - autorul amintit a rămas impresionat cum ostașii "stau de strajă în fiecare noapte" în timp ce podurile erau ridicate "pentru că - adăuga el - aici este margine (serhat) iar în partea cealaltă aflându-se țara românilor necredincioși, tare se tem" (Mustafa Ali Mehmed, **Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV-aXVII. Mărturiile călătorului Evlya Celebi**, în "Studii", nr. 5/1965, p. 1104).

Teama de atacurile din nord stăruia ca o mare și permanentă primejdie pentru că, explica cronicarul turc, dacă aceste cetăți n-ar forma un zid puternic pe malul fluviului, atunci necredincioșii valahi și moldoveni, când îngheață Dunărea, ar ataca în două zile până la Adrianopol (Mustafa Ali Mehmed, **loc. cit.**). Ca urmare, majoritatea porturilor dunărene au fost înzestrate - dacă nu aveau - cu cetăți bine întărite, care îndeplineau o dublă funcție - economică și militară. Aceste fortărețe au devenit, în mod paradoxal, mai ales din secolul al XVIII-lea când începe era supremației artileriei, nu atât un scut de apărare pentru așezările din jurul lor, cât un izvor permanent de nenorociri, fiind necontenit asediate, bombardate, arse și distruse. Dacă adăugăm la aceasta faptul că garnizoanele numeroase, ajungând uneori la mii de apărători, erau întreținute cu preț greu, obținem tabloul real al modului de apărare a malului dunărean.

De o atenție apecială s-a bucurat vechea cetate a Isaccei, cheia apărarii Dobrogei dinspre nord și, în același timp, punct de trecere începând din vremea lui Darius și până în secolul al XIX-lea. Pe aici, construind poduri, și-au trecut armatele, în avântul lor războinic, sultanii Mehmed al II-lea Cuceritorul (1457), Soliman Magnificul (1538), Osman al II-lea (1620), Mehmed al IV-lea (1670) ș. a. Cu un astfel de prilej, în preajma expediției lui Osman al II-lea împotriva Poloniei, s-a ridicat cetatea Isaccea pe înălțimea care domina apele fluviului. Întrucât la Marea Neagră nu mai existau fortificații, iar paza țărmului era asigurată numai cu ajutorul trupelor din interior, către mijlocul secolului al XVII-lea s-a construit cetatea Kara-Harman (azi Vadul), care asigura paza ținuturilor maritime din centrul Dobrogei împotriva incursiunilor făcute de ambarcațiunile căzăcești.

Pe măsura creșterii importanței sale administrative și militare seraschierii turci au făcut eforturi repetate de a înzestra orașul Babadag cu o fortăreață, începută de altfel în secolul al XVII-lea dar neterminată. În schimb, autoritățile otomane au clădit o cetate de 3000 de pași circumferință la Hârșova, așezând aici garnizoane pentru paza hotarului cu Țara Românească, iar la Tulcea, întrucât orașul se prezentase până atunci ca un "port mare dar puțin sigur", așa cum observa în 1595 un vâslaș de pe o galeră a escadrei trimisă în sprijinul marelui vizir Sinan Pașa (**Călători străini**, 3, p. 523), au ridicat, de asemenea o fortăreață pe colina care domina împrejurimile.

Ținutul dobrogean a asistat de-a lungul acestor veacuri la o mare desfășurare de oști, în primul rând, se înțelege, a celor turcești, care țineau în frâu provincia și reprimau orice împotrivire sau îndeplineau misiuni ofensive peste Dunăre. O vreme, baza forțelor militare regulate au constituit-o unitățile de spahii, în virtutea obligațiilor lor feudale față de sultan, alături de care luptau formațiunile de ieniceri. Dintre aceștia mulți au dobândit ei înșiși proprietăți în Dobrogea, pierzându-și, cu timpul, virtuțiile militare. În sfârșit, existau aici și cete de akângii, formate din cavalerie neregulată, furnizate adeseori de tătari. Dintr-un document turcesc reiese că Sigismund II August, regele Poloniei, ceruse la un moment dat sultanului Soliman Magnificul ajutor militar, fie prin hanul Crimeii, fie prin akângii și tătarii din Dobrogea, în vederea unei campanii împotriva Rusiei. Când împrejurările o cereau erau chemate în taberele dobrogene forțe militare din alte provincii. În primăvara anului 1737, în ajunul războiului cu Austria, spre pildă, firmanul sultanului Mahmud I convoca pe șesul Isaccei oștile de ieniceri și spahii din Rumelia. Tuturor acestora li se adăuga numărul mare de neferi - ostași recrutați dintre locuitori în

contul obligațiilor excepționale din vreme de război - care păzeau mai ales fortificațiile și instalațiile lor, împreună cu tunarii cetăților și echipajelor vaselor din flota dunăreană și maritimă.

II. OAMENII ȚINUTULUI DINTRE DUNĂRE ȘI MARE

1. Colonizarea turco-tătară

Procesul colonizării islamice cu elemente turco-tătare, devenit preocupare oficială permanentă odată cu cucerirea acestei provincii românești, a fost precedat de așezarea spontană, ținând de fenomenul migrațiilor târzii, a unui mare număr de **tătari** în părțile de sud ale Moldovei și cele de miazănoapte ale Dobrogei.

După constituirea Hoardei de Aur, la mijlocul secolului al XIII-lea, influența politică a tătarilor s-a extins și spre ținuturile de la gurile Dunării. Prima mărturie documentară în legătură cu stabilirea populației turce din grupul tătar în Dobrogea se referă la perioada lui Genghiz Han, fiind apoi confirmată de cronicarii arabi din secolul al XIII-lea. Geograful arab Abdulfeda îi menționa la Isaccea, "un oraș în Țara Vlahilor", alături de populația românească (Mehmed Ali Ekrem, **Din Istoria turcilor dobrogeni**, Edit. Kriterion, București, 1994, p. 20), iar Ibn Battuta îi găsea la Babadag. Stabilirea în acest oraș a unor grupuri de **turci selgiucizi**, la mijlocul veacului al XIII-lea, sub conducerea dervișului Sarî Saltuk Dede, a constituit preludiul așezării turcilor osmanlâi, veniți mai târziu din Anatolia și Balcani (Aurel Decei, **Le probléme de la coloniozation des turcs seljoukides dans la Dobrogea an XII siècle** , Ankara, 1972). Deși o parte din aceștia s-au înapoiat în Asia Mică, alții s-au stabilit definitiv pe teritoriul Dobrogei, fie creștinându-se și dând naștere populației găgăuze, fie intrând în masa turcilor musulmani. Dar coabitarea cu alte etnii a avut ca rezultat și islamizarea unor grupuri creștine, așa cum au fost acei **citaki**, despre care vorbește celebrul călător turc Evlya Celebi.

După instaurarea administrației otomane în Dobrogea, s-a stabilit în această provincie o numeroasă populație de turci oguzi, sosită din regiunile balcanice și din Anatolia. În această perioadă se va produce o nouă sinteză etnică, eșalonată în mai multe etape. "Bruneți la sud, blonzi la nord, mangoloizi la est și indo-europeni la vest" (Osman Turan, **Istoria selgiucizilor și civilizația turco-islamică**, Ankara, 1965, p. 352-353), turcii oguzi, **crimeeni** și **nogai** din Dobrogea oferă și tipul blond-roșcat moștenit, se pare, de la cumani. Ei au păstrat în memorie și au transmis din generație în generație nu numai denumirea

ramurilor etnice din care descind, dar și pe cele ale subramurilor. De pildă, orice cetățean de origine turcă din Dobrogea știe precis că aparține subramurii **çungar** (șongar), **keriş** (kerci), **tat, nogay** (gîrgeali) etc. Detașarea de masa turcică asiatică, a făcut ca ei să păstreze în tradițiile și obiceiurile lor laice și religioase elemente rămase încă din perioada preosmană și anterioară islamismului. Ele sunt reflectate în ritualul funerar, în cultul focului și al calului, în sărbătorile legate de anotimpuri, în folclorul local.

Islamizarea triburilor turce a început în secolul al X-lea și a durat câteva veacuri. În Dobrogea acest proces s-a produs în secolul al XIII-lea, odată cu islamizarea Hoardei de Aur (stat feudal mongolo-tătar al cărui apogeu a fost atins în secolul al XIV-les). Dacă în primele condici turcești, tătarii sunt înregistrați separat de grupurile de oguzi, începând din secolul al XVIII-lea toate grupurile de turci din Dobrogea sunt menționate în aceleași documente imperiale (tahrir defterleri) sub denumirea generală de "evlîd-i fatihîn" (fii ai lui Mehmed al II-lea Cuceritorul) ceea ce exprimă, de fapt, încheierea ultimei și celei mai importante sinteze a elementului turc din această provincie, care va evolua de acum în mediul politi : și spiritual creat de civilizația și cultura otomană. Cadrul unitar astfel creat a făcut ca limba tuturor populațiilor turcești din Dobrogea să se osmanizeze. Începând cu anul 1475, după cucerirea coloniei genoveze Caffa de către turci, s-a osmanizat și limba crimeenilor, Crimeea fiind regiunea de unde, ulterior, au sosit în Dobrogea numeroase grupuri de tătari. Cu timpul învățământul și întreaga viață culturală se va desfășura în limba turcilor osmanlâi, care era mult mai evoluată decât cea orientală.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, așa numitele "părți tătărăști" de la gurile Dunării cuprindeau Bugeacul (partea sudică a Moldovei dintre Prut și Nistru), precum și Dobrogea de nord până în regiunile împădurite ale Babadagului. Călătorul arab Ibn Battuta care străbătea prin 1330-1331 așezările tătărești din stepele ponto-caspice ajungea la Babadag, despre care afirma că "este cel din urmă pe care-l stăpânesc tătarii. Între ei și începutul împărăției grecești (bizantine) sunt 18 zile de mers" (Al. P. Arbore, în "Analele Dobrogei", 10/1929, fasc. 1-12, p. 2).

După completa integrare administrativă a Dobrogei, Poarta s-a îngrijit, înainte de toate, să întărească potențialul militar al noii provincii, încurajând colonizarea ei sistematică cu populația turcă, mai ales nord-pontică (tătari), recrutată din disponibilitățile rezultate ca urmare a dispariției Hoardei de Aur și, mai apoi, a creșterii puterii Rusiei.

Trupele turcești care au ocupat Dobrogea sunt, de fapt, primii locuitori otomani stabiliți în acest ținut alături de turcii nord-pontici, așezați în secolele anterioare. De asemenea, colonizarea cu grupuri turanice din Anatolia - în mod predilect cu cele netrecute încă la viața sedentară - a fost organizată de statul otoman, care a urmărit să imprime tabloului etnic din provinciile cucerite o nouă configurație, să creeze un factor de sprijin și siguranță noii ordini islamice și să contribuie la apărarea sa. Ținând seama de interesele, mai ales politice, folosind metoda deportării (sürgün), a mutărilor forțate, autoritățile otomane au adus un important număr de familii musulmane alcătuite din turci și tătari. Așezată în sudul și centrul regiunii, această populație avea în primul rând obligații militare (O. L. Barkan, **Les déportation comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'empire ottoman,** în "Revue de la Faculté des Sciences Économiques de l'Université d'Istambul", XI, 1, 1946-50).

Prin anii 1512-1514 izvoarele vorbesc despre acei tătari "dobricenses" - tătarii dobrogeni - aduși din Crimeea. În lucrarea sa, "Descrierea Moldovei", Dimitrie Cantemir relata că în 1568 hanul tătarilor, din ordinul sultanului Selim al II-lea, a strămutat în Bugeac 30 000 de nogai (tătari ai hoardei cu același nume). Câteva decenii mai târziu, diacul moscovit Trifon Korobeinikov, trecând spre Constantinopol, îi semnala la "Caraus", probabil vestita lor așezare Carasu (Medgidia) așadar, coborând deja la această vreme spre partea centrală a provinciei.

Necontenitele lor campanii împotriva Țărilor Române au sporit numărul tătarilor în regiunea Bugeacului și Dobrogei, atrași deopotrivă și de fertilitatea pământurilor, astfel că acești locuitori, din păstori exclusivi, s-au transformat cu timpul în agricultori ce îmbinau cultivarea pământului cu rolul, rămas precumpănitor, de auxiliari militari. Ei devin tot mai indispensabili împărăției turcești în expedițiile de represalii împotriva țărilor române de peste Dunăre, cât și în campaniile împotriva Poloniei și Ungariei.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea tătarii din Dobrogea au fost opuși hanilor crimeeni, care manifestau tot mai multă independență față de Poarta otomană. Întrucât confrații lor din Bugeac au luat partea hanilor, ei au fost scoși din regiunea gurilor Dunării în 1638 și strămutați spre Crimeea, pe Nipru și Don. La puțină vreme ei s-au întors însă în mare număr, chemați de nostalgia pământurilor mănoase. Din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea și până la începutul secolului al XIX-lea istoria prezenței tătarilor în aceste locuri devine foarte agitată. Încă înaintea războiului ruso-turc din 1769-1774

tătarii încep să evacueze sudul Basarabiei; în 1769, la cucerirea Benderului, 12 000 de nogai se retrag în Crimeea, dar în 1783, după alipirea acesteia la Rusia, se reîntorc din nou aici. În sfârșit, în anul 1812, când Basarabia a intrat în componența Imperiului rus, o parte însemnată a tătarilor a trecut Dunărea, stabilindu-se, pentru scurtă vreme, în Dobrogea.

2. Populația nemusulmană

Alături de autohtoni și de musulmanii colonizați de autoritatea otomană, nu puține au fost neamurile care, de-a lungul evului mediu și la începutul epocii moderne au populat ținutul dobrogean. Aduși fie de rosturile comerțului, fie de dizlocări provocate de cauze economice, religioase sau naționale - ca în cazul noului val de bulgari, al rușilor și germanilor - așezarea unora a avut un caracter fortuit și episodic, sau a fost marcată de o atitudine oscilantă între noile pământuri care i-au adăpostit și locurilor lor de obârșie. În sfârșit, o parte a noilor etnii s-a statornicit în Dobrogea și a întemeiat așezări realizându-se, astfel, o comunitate istorică și o conviețuire originală, inegalabilă prin complexitatea, diversitatea, dar și armonia ei.

Pe măsura redresării economice a provinciei și mai cu seamă a comerțului propriu și de tranzit s-au așezat în Dobrogea, aproape exclusiv în târguri și orașe, unele grupuri de supuși creștini sau de alte credințe din imperiu: raguzani, armeni, greci și evrei pe care Poarta îi folosea în acțiunea de aprovizionare a garnizoanelor și a capitalei otomane.

Contemporani ai acestei perioade - călători, diplomați, militari, slujitori ai cultelor - au reținut în însemnările lor caracterul cosmopolit, sub aspect etnic, al principalelor orașe dobrogene, a căror viață au cunoscut-o cu precădere. Acest aspect se datorește, de bună seamă, funcției lor de centre administrative, militare, economice și cultural-religioase, așezate de-a lungul Dunării și pe țărmul mării, zone de hotar și de contacte unde se amestecă o lume extrem de variată.

Deosebit de interesante ne apar relatările raguzanului Paolo Giorgio care, după propria-i mărturisire, a locuit mai mulți ani în această țară, către sfârșitul veacului al XVI-lea. Dobrogea, preciza el, este locuită de creștini. Nici unul din orașele sale: Caraharmaluch (poate Caramanchioi, la nord de Jurilovca), Constanța, Mangalia, Tuzla, Babadag, Carasu, "nu este locuit numai de turci sau de creștini", dar, adăuga autorul, "în fiecare din orașe numărul creștinilor este mai mare decât al turcilor" (**Călători străini despre țările române**, vol. 3,

București, 1976, p. 414). Această mărturie are o importanță excepțională: ea dovedește că la sfârșitul secolului al XVI-lea descendenții vechilor locuitori creștini de dinaintea instaurării stăpânirii otomane populau, încă în majoritate, așezările dobrogene urbane, și cu atât mai sigur rurale, pe toată întinderea provinciei, de la Dunăre și până la țărmurile mării.

La începutul secolului al XVIII-lea, potrivit mărturiilor lui Dimitrie Cantemir, un turc de vază și înstărit din satul Alibeichioi (Izvoarele), la care poposea în călătoriile sale prin Dobrogea, avea peste o sută de creștini la lucru, și acesta era numai unul din numeroșii feudali pe moșiile cărora munceau mii de locuitori creștini localnici sau tocmiți din țările vecine, în special din Țările Române.

Pentru reconstituirea configurației etnice a Dobrogei, termenul de "creștin" rămâne însă la înțelesul său evaziv, el putând desemna numeroase naționalități aparținând acestei credințe, și pe acest teren s-au săvârșit - inclusiv în studierea istoriei Dobrogei - numeroase confuzii mai mult sau mai puțin involuntare.

3. Comunitățile negustorești: raguzanii, armenii, grecii și evreii

Replica negoțului maritim practicat odinioară de venețieni și genovezi a fost comerțul pe uscat al Raguzei în regiunea gurilor Dunării și Peninsula Balcanică. Negustori abili, raguzanii au știut să se facă utili țarilor bulgari, despoților sârbi, împăraților bizantini și mai apoi sultanilor turci. Puterea economică a republicii Raguza de pe țărmul adriatic a atins apogeul în prima jumătate a secolului al XV-lea, de când Poarta i-a acordat privilegiul tranzitului de produse manufacturate și coloniale, prilej cu care își crează colonii și reprezentanțe, inclusiv în câteva din orașele Dobrogei, unde interesele sale erau mai importante.

În secolele XVI-XVII au existat comunități mici și nestatornice, semnalate la Silistra și Babadag care practicau cu predilecție negoțul mare cu vite și piei. În 1622 în registrele episcopale ale bisericii catolice din Balcani nu figurau cheltuieli pentru comunitatea raguzanilor din nordul Dobrogei, păstorită de un singur preot ce depindea de episcopatul Sofiei (Al. P. Arbore, **Câteva însemnări etnico-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc: Raguzanii,** în "Analele Dobrogei", nr. 1/1992, p. 43, vezi și relația misionarului catolic dalmatin, Andrei Bogoslavić cu privire la negustorii reguzani din Babadag, în **Călători străini**, vol. 5, p. 6). Din rapoartele episcopului de Nicopole, Filip Stanislavici, datate în anul 1659, rezultă că la Babadag existau șapte case de catolici

cuprinzând 40 de credincioși. Neavând biserică, însuși episcopul slujea uneori într-una din locuințele lor, cu prilejul vizitei sale canonice.

La mijlocul secolului al XVII-lea numărul lor trebuie să fi crescut; Evlya Celebi relata că, din cele 390 de prăvălii existente la Babadag "cele mai mult sunt latinești". Un istoric al bisericii creștine din Imperiul otoman publicat în 1674 de Matteo Gondola, ambasador al Republicii Raguza pe lângă Înalta Poartă, cuprindea informații prețioase privitoare la raguzanii din Dobrogea. Rezultă, astfel, că la Silistra numărul lor era destul de însemnat, de vreme ce dispuneau de o biserică și de un preot. La Babadag se amintește pentru prima oară de existența unei biserici catolice și a unui preot care oficia și în localitățile vecine dunărene: Isaccea, Tulcea și chiar mai departe, la Ismail, Bender, Chilia, fapt din care rezultă iradierea coloniilor raguzane în toată regiunea gurilor Dunării. În ansamblu, așezămintele lor religioase țineau, în secolul al XVII-lea, de episcopia romano-catolică de Preslav - Marcianopolis (Eski-Stanbul). Raguzanii au dispărut cu desăvârșire când Dobrogea a intrat în aria crizei orientale, făcând comerțul cu totul nesigur.

Dacă raguzanii - vestiți negustori ai secolelor XVI-XVII - n-au rezistat vremurilor nesigure care au urmat, armenii și grecii s-au arătat mai rezistenți la vicisitudinile timpului și locului, întrucât ei făceau parte din însuși Orientul stăpânit de otomani, fiind constrânși să se adapteze acestor stări de lucruri.

Migrația armenilor spre Europa a început sub presiunea turcilor, mai cu seamă după ocuparea unei însemnate părți din țara lor, la începutul secolului al XVI-lea. Puternice colonii s-au constituit la Lemberg și la Veneția - aceasta din urmă fiind centrul european al comerțului levantin. Asemenea acestora, și cei dispersați în diferite provincii ale Imperiului otoman s-au consacrat comerțului și meseriilor, domenii în care puteau să se afirme și să se mențină. Atât la Constantinopol, în Tracia cât și în porturile Mării Negre ei dețineau poziții economice importante, fiind bancheri și organizatori ai marelui negoț, unii din mediatorii de seamă ai comerțului dintre Orient și Occident.

În această calitate armenii atingeau frecvent orașele și porturile de la gurile Dunării și țărmul de vest al Mării Negre unde s-au și așezat, într-un număr întrecut adesea de rolul jucat de ei în viața economică și spirituală a acestor locuri.

La mijlocul secolului al XIV-lea, având învoirea genovezilor, armenii au întemeiat la Caffa, în Crimeea, o puternică colonie negustorească. În perioada următoare contactul lor cu Țările Române a

devenit mai puternic; în 1445 corăbiile lor erau semnalate de Walerand de Wawrin la Cetatea Albă. Nicolae Iorga a remarcat rolul lor în dezvoltarea comerțului și culturii Țărilor Române, mai ales după ocuparea Crimeii de către turci, în 1475, când numeroși armeni s-au pus sub protecția lui Ștefan cel Mare.

Armenii din Dobrogea erau veniți fie din teritoriile ocupate de otomani, fie din Țările Române, mai ales din Moldova. Una din căile de negoț practicate de ei pleca din Lemberg, trecea prin Suceava și apoi urma drumul Isaccea - Babadag - Bazargic, sau se îndrepta spre Silistra, pentru a ajunge la Constantinopol (H. Dj. Siruni, **Legăturile seculare între armenii din Polonia și cei din Moldova,** în "Ani. Anuar de cultură armenească 1942-1943", București, 1943). Caravane importante, conduse de un caravanbași armean străbăteau Dobrogea, pe rutele lor cantonându-se și primele colonii armenești.

Silistra este primul dintre orașele dobrogene în care armenii sunt atestați. În 1630 cronicarul Grigore din Daranagh menționează existența unei biserici armenești slujită de mai mulți preoți; el cunoaște cu prilejul trecerii sale un diacon armean, Sufar, născut la Silistra și reîntors acolo după îndelungată ședere în Moldova (H. Dj. Siruni, **Cronica armenilor din România**, în loc. cit., p. 477), aceasta fiind și dovada circulației frecvente a armenilor între Principatele române dunărene și Dobrogea.

Vechimea comunității armenești din Babadag se situează tot spre începutul secolului al XVI-lea. La mijlocul veacului următor ea dispunea de biserică, deoarece în 1649 aici se adăugau câteva rânduri în memorialul unei colecții de versuri armenești, aflat astăzi în biblioteca Mechitariștilor din Viena, iar peste câteva decenii i se dăruia un exemplar din "Viața Sfinților", tipărit în 1675 la Constantinopol.

Pe țărmul mării, armenii s-au așezat la Constanța, numărul și intensitatea activității lor oscilând în funcție de destinul zbuciumat al acestui oraș. Un indiciu sigur al prezenței lor anterioare este părăsirea bisericii armenești în 1760, când odoarele sale au fost duse la Babadag; colonia armeană, care a lăsat în urmă un cimitir destul de vechi, trebuie să fi existat, deci, înainte de acestă dată.

În stadiul actual al informației, marcată de necunoașterea arhivelor osmane, reconstruirea prezenței și activitătii comunităților de negustori legate de aprovizionarea aparatului administrativ și militar otoman, mai ales a grecilor, este dificil de realizat.

În rapoartele episcopului Filip Stanislavici, grecii apar printre locuitorii creștini ai Babadagului la mijlocul secolului al XVIII-lea, într-o vreme când funcția politică, administrativă și militară a acestui

oraș a crescut, sporind totodată și rolul furnizorilor de tot felul. Palatinul de Kulm îi semnala în 1677 și la Isaccea, localitate devenită la această vreme un permanent cap de pod al oștirilor otomane angajate în campaniile lor spre țările din nordul Dunării.

Condiții istorice asemănătoare explică prezența grecilor și la Silistra. Din secolul al XVI-lea raportul etnic al orașului a început să se modifice lent în favoarea musulmanilor. Până la începutul războaielor ruso-turce aici se intersectau drumurile comerciale ce lega Transilvania și Țara Românească de Turcia europeană, cu cel dinspre Polonia și Moldova către Constantinopol. Acest fapt explică așezarea unui număr însemnat de greci (Vintilă Mihăilescu, **Silistra**, în "Analele Dobrogei", nr. 3 / 1921, p. 422), negustori și bancheri, slujbași ai pașalelor cu reședința la Silistra.

Ca și la concurenții lor armeni, asupra cărora au dobândit un însemnat ascendent din secolul al XVIII-lea, când rolul financiarilor din Fanar a crescut la Constantinopol, grecii au locuit cu precădere orașele situate pe nodurile comerciale dar, în Dobrogea, prezența lor este atestată și în mediul rural. Nicolae Iorga vorbea de "vechiul cuib de greci pescari pe Dunăre" - satul Greci - (Nicolae Iorga, **Cele trei Dobrogi pe care le-am găsit**, în "Analele Dobrogei", nr. 1/1922, p.31) locuit mai apoi de meșteșugarii pietrari italieni.

În sfârșit, alături de armeni și greci a existat în Dobrogea și un anumit număr de **evrei**, cuprinși în sfera comerțului orășenesc. Activitatea negustorilor evrei a crescut mai ales în secolul al XVIII-lea, dar prezența lor este dovedită documentar și în secolul precedent (C. Brătescu, **Populația Dobrogei**, în **Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, p. 237).

4. Rușii și bulgarii

Dintre neamurile nemusulmane așezate în Dobrogea în secolele XVIII-XIX se cuvine menționată populația venită din diferite regiuni ale Rusiei, constituită din cazaci, lipoveni și ruteni.

Cazacii au cunoscut ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră ca inamici ai statului otoman. În prima jumătate a secolului al XVII-lea ambarcațiunile lor iuți pătrundeau în mod repetat fie pe gurile Dunării, fie pe lacurile legate de mare prin gura Portița. Ei pradă și incendiază Constanța, Babadag, Isaccea, Karaharman, iar flotilele de șeici nu ezită să angajeze adevărate bătălii navale împotriva forțelor otomane. Cazacii cunosc, așadar Dobrogea și nu întâmplător ei se vor stabili apoi exact în locurile unde s-au produs vechile incursiuni.

Emigrarea lor spre sangeacul Tulcea este rezultatul unor evenimente de anvergură europeană. După bătălia de la Poltava din 1709 hatmanul Mezepa al Ucrainei, însoțit de un număr însemnat de cazaci zaporojeni, a urmat în refugiu, la Bender, pe regele înfrânt, Carol al XII-lea al Suediei, cu care fusese aliat. Pe baza tratatului încheiat cu Poarta, odată ajunși în Dobrogea, autoritățile otomane le-au cedat o porțiune de pământ cuprinsă între brațul Sf. Gheorghe, lacul Razim și o linie ce mergea, pornind de la Isaccea prin satele Poșta, Agilar (azi Lăstuni), tăia Zebilul în două și se termina în Limanul Babadagului (M.D. Ionescu, **Dobrogea în pragul veacului al XX-lea,** p. 328; **Al. P. Arbore, Cotul Bugeacului. O încercare de reconstituire istorică a unui ținut dobrogean,** în "Analele Dobrogei", nr. 3/ 1921, p. 358). După desființare, în 1775, de către împărăteasa Ecaterina a II-a a autonomiei cazacilor zaporojeni, o parte din aceștia părăsesc Ucraina și trec în Imperiul Otoman, stabilindu-se tot în zona gurilor Dunării unde sunt constatați, la 1783 și 1786 de autori austrieci (vezi Tudor Mateescu, **Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea**, p. 40).

Alături de cazaci, s-au refugiat în Dobrogea și rușii **lipoveni**, denumire ce deriva de la secta philipiștilor, și ai cărei membri au emigrat în Prusia, Polonia și Moldova, la jumătatea secolului al XVIII-lea, generalizându-se apoi asupra tuturor rascolnicilor ruși. Ea însuma mai multe secte ale doctrinei creștine ortodoxe de "rit vechi", rezultate din dezbinările lăuntrice ale bisericii răsăritului și din schisma bisericii ortodoxe rusești produsă la mijlocul secolului al XVII-lea.

Emigrarea lipovenilor sub presiunea persecuțiilor religioase a început în timpul țarului Petru I și a continuat și în vremea Ecaterinei a II-a, având loc progresiv și în grupuri mici. Din coloniștii stabiliți în Dobrogea s-a desprins mai apoi o fracțiune care a emigrat spre Bucovina în următoarele împrejurări. În timpul războiului austro-turc finalizat cu tratatul de la Constantinopol (1775) un general austriac, rudă a împăratului Iosif al II-lea, căzut prizonier al corsarilor turci din Marea Neagră a fost salvat și adăpostit, după eșuarea corabiei, de lipovenii dobrogeni. Drept răsplată, autoritățile imperiale au îngăduit, în 1783, strămutarea și așezarea în provincia românească recent anexată a unora dintre ei, cu scutirea obligațiilor militare. Colonia întemeiată cu acest prilej la Fântâna Albă a creat o mitropolie sub jurisdicția căreia, până la mijlocul secolului al XIX-lea, a stat întreaga comunitate rusă din Dobrogea (G. Ilinoiu, **Cultele în Dobrogea**, în **Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, p.636).

Având în vedere realitățile anterioare cuceririi otomane, prezența **bulgarilor** în Dobrogea este absolut firească, numai că principalele

studii istorice și etno-lingvistice - inclusiv unele ale istoricilor bulgari - admit că, până la sfârșitul deceniului al treilea din secolul al XIX-lea, prezența lor în ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră a fost discontinuă și redusă numericește. Ca rezultat al colonizărilor masive și repetate cu populație turco-tătară, în Bulgaria orientală și nord-orientală s-a creat o zonă compact populată de musulmani (L. Miletici, **Staroto bălgarsco naselenie v severoiztocina Bălgaria**, Sofia, 1902, p.8), izolându-se, astfel, Dobrogea de regiunile sudice din Balcani. De aici, și din acest moment, penetrația creștină a devenit foarte greu de realizat (I. N. Roman, **Drepturile, sacrificiile și munca noastra în Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", III/1922, p. 454).

Vorbind de instaurarea stăpânirii otomane în dreapta Dunării, Hristo Vakarelski relevă că, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, populația bulgară s-a retras în regiunile muntoase, iar șesurile din răsăritul Bulgariei și Dobrogea au fost populate de turci (Hristo Vakarelski, **Etnografia na Bălgaria**, Sofia, 1974). După ce reia cunoscuta teză potrivit căreia autoritățile de ocupație otomane au găsit în Dobrogea o numeroasă populație creștină, "preponderent bulgară", Velko Tonev (care invocă arhivele turcești, fără a putea face dovada concretă a unor astfel de documente) recunoaște că la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea colonizarea otomană a declanșat o emigrare în masă a bulgarilor către Valahia și Moldova sau spre Stara-Planina (Velko Tonev, **Dobrudja prez văzrajdaneto**, Varna, 1973, p.12, 312)sau a fost supusă asimilării lingvistice. Aceste procese simultane au făcut ca "în secolele următoare curba demografică a populației bulgare să descrească necontenit" (**Ibidem**). Tot astfel, la începutul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, în timpul repetatelor războaie ruso-turce, bulgarii au fost din nou constrânși să se refugieze în Țările Române și în sudul Rusiei (Basarabia - n.a.). Rezultatul a fost, potrivit aceluiași autor și a altora, "**o foarte sensibilă scădere a populației bulgare autohtone**" (subl. ns.). Această realitate este recunoscută și de o lucrare apărută în prestigioasa Editură a Academiei Bulgare de Științe; perioada secolelor XIV - XVIII - se precizează acolo - a fost caracterizată prin "tendința de debulgarizare", datorită "condițiilor vitrege ale politicii de oprimare și musulmanizare" aplicată de autoritățile otomane. Abia la începutul secolului al XIX-lea s-ar fi produs "redobândirea caracterului bulgăresc al regiunii", prin revenirea în masă a bulgarilor (**Dobrudja**, Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1974, p. 15).

Așadar, pentru că istoriografia bulgară acordă Dobrogei aproape tot atât spațiu cât restului istoriei poporului bulgar, să facem un bilanț

întemeiat exclusiv pe lucrările din țara vecină: de la sfârșitul secolului al XIV-lea - prin urmare o perioadă de mai bine de 400 de ani - prezența populației bulgare în ansamblul tabloului etnic al Dobrogei este nesemnificativă. Și atunci, pe ce se întemeiază teza obsedantă vizând un teritoriu al unui stat vecin, despre care se afirmă fără încetare că "din punct de vedere etnic și istoric este bulgăresc"? (Vezi Dimităr Anghelov, **Obrazuvanete na bălgarskata narodnost**, Sofia, 1971). Nu este, deci, de mirare că pentru a susține această aserțiune, autori altfel prestigioși, ca Bistra Țvetkova, interpretează în chip contrar spiritului științific documentele otomane, pentru a spori cu orice preț numărul bulgarilor din Dobrogea într-o perioadă admisă ca deficitară. Publicând un catalog osman din 1573 cuprinzând numele satelor și gelepilor (negustori de vite) din această regiune, document căruia cercetătorii români i-au dat altă interpretare (Anca Ghiață, **Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV-XIX**, în "Memoriile secției de științe istorice", seria IV, tom I, 1975-1976, Edit. Academiei Române, București, 1978), autoarea amintită trage concluzia, în vădit dezacord cu adevărul, că numele menționate acolo - Mihnea, Radul, Crăciun - sunt bulgare! (Bistra Țvetkova, **Țenen osmanski iztocinik za istoriata na Dobrudja prez XIX-XV v.**, în "Izvestia na Narodnia Muzei" Varna, VIII / 1972).

Tot astfel, în dezacord cu imaginea corectă înfățișează de o parte a istoriografie bulgare, unii autori susțin că în secolele XVI-XVII principalele comunități etnice din Dobrogea erau "bulgari, turci și tătari și mai puțin alte naționalități: valahi, evrei etc." (Margarita Vasilieva, **Demografski procesi v Dobruja ot kraia na XIV do 40 godini na 19 v** - în "Cercetări etnografice, folclorice și lingvistice", Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1974). În vilaietul dunărean din care a făcut parte întreaga Dobroge - scrie un alt autor (N. Todorov, **Balkanskiat grad preg XV - XVI vek**, Sofia, 1972, p. 334-337) "era în principal un amestec de bulgari și turci". Printre alte naționalități, socotea el, erau "țigani, armeni, evrei, catolici și alții". În categoria "alții" autorul citat admite, în sfârșit, și "populația valaho-moldovenească", dar neînsemnată numericește, după părerea sa.

Dacă în ceea ce-i privește pe români istoricii bulgari se pare că au ajuns la o încheiere, ei se află încă în situația de a decide dacă în aceste veacuri populația bulgară a scăzut drastic - așa cum susțin unii - sau a reprezentat, împreună cu musulmanii, grupul etnic cel mai numeros - așa cum afirmă alții.

Așezările mai vechi ale bulgarilor se datoresc unor contingente de păstori din regiunea Cotel a Balcanilor răsăriteni, atrase de condițiile

naturale favorabile vieții păstorești. •Astfel, în cazelele Mangalia, Hârșova, Silistra, Constanța păstori bulgari au întemeiat câșle formate din 30-40 de locuitori (Al. P. Arbore, **Așezările bulgarilor în Dobrogea**, în "Arhiva Dobrogei" I / 1916, p.37-38; Idem, **Informațiuni etnografice și mișcări de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea, în veacurile XVIII și XIX**, în "Analele Dobrogei", IX / 1924, p.55) cele mai multe cu existență vremelnică, corespunzătoare unui păstorit transhumant mult mai redus ca amploare decât cel practicat din regiunile Carpaților. Urmarea este faptul că, de la mijlocul seolului al XVII-lea, diverși călători care străbat Dobrogea semnalează printre celelalte grupări etnice și pe bulgari, adeseori fără detalii, iar uneori și fără putința de a cunoaște mai îndeaproape starea de lucruri locală.

În 1659, în rapoartele episcopului catolic de Nicopole, Filip Stanislavici, ei sunt enumerați ca locuitori ai Babadagului, alături de valahi, turci și greci (**Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium**, vol. XVIII, p. 264 apud. N. Iorga, **Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea. Considerations historiques**, Iassy, 1917, p. 32). Dacă din relatările sale nu rezulta ce proporție revine bulgarilor din cele 200 de case creștine cuprinzând circa 2000 de locuitori, anumite concluzii se pot desprinde din împrejurarea că la această dată nu dispuneau de un preot al comunității, serviciul religios fiind exercitat, din vreme în vreme, de arhiepiscopul de Silistra. La puțin timp, în 1677, palatinul de Kulm îi semnalează la Isaccea, de asemenea coabitând cu alte grupări etnice pentru ca La Mottrayé, trecând prin Mangalia la începutul secolului al XVIII-lea să noteze, la rândul său, conviețuirea bulgarilor cu românii, pe care el îi numește moldoveni. (La Mottrayé, **Voyage en Europe, Assie et Afrique**, II, Paris, 1727, p. 9-10).

Prin anii 1752-1754 autoritățile rusești au procedat la colonizarea unui număr de circa 620 de familii de bulgari în guvernământul Cherson, alături de alte neamuri, în vederea populării stepelor Ucrainei de la răsărit de Nistru. (L. Miletici, **op. cit.**, p.14), fără să existe nici o mărturie contemporană că, urmând un itinerariu dobrogean, vreo parte din aceste familii să se fi statornicit în Dobrogea.

Dacă sursele de până la această dată sunt lapidare și sărace, unele lucrări ale istoriografiei moderne care privesc istoria bulgarilor citează cu insistență însemnările din 1762 ale abatelui raguzan R. G. Boscović, membru al suitei unui ambasador englez care a trecut prin Dobrogea, călătorind de la Constantinopol spre Polonia. Controversata sa lucrare - "Giornale di un viaggio da Constantinopole in Polonia" - lasă să se întrevadă numeroase erori în aprecierea originii populației dobrogene.

Criteriile sale provin de la ideea că ceea ce se află în dreapta Dunării era Bulgaria, iar în stânga sa Valahia, etnicul rezultând, așadar, în scrierile sale din două elemente: unul religios (prin împărțirea populației în musulmani și creștini) și celălalt geografic. Această împrejurare, cât și străbaterea alertă a itinerariului, au făcut ca termenul de "cristiani bulgari", folosit frecvent, să cuprindă de bunăseamă și alte populații creștine, în special români. Că este așa rezultă din numai câteva exemple. Satul denumit de autor Baltagikioi apare astfel ca fiind locuit de turci și "cristiani bulgari", dar toate hărțile contemporane călătoriei cât și cele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea prezintă această așezare ca indubitabil românească, numindu-se, încă de la origine, Băltăgești. (G. Vîlsan, **<<(Bulgarii)>> lui Boscovič**, în "Analele Dobrogei", III / 1992, nr. 3, p. 319-321). Cunoașterea indirectă, prin intermediari și interpreți rezultă din maniera în care Boscovič denumește așezările - Dajakioi, Baltagikioi - corelativul turcesc (kioi = sat) al unor nume care, la acea epocă erau redate în toate hărțile cartografice numai în românește (Daia, Dăieni), dar pe care el nu le-a putut auzi rostite direct de la locuitori, ci numai de la călăuzele turco-tătare din convoi. În notele sale Boscovič menționează satul "Dajakioi, villagio ben grande di 300 case tra turche e Bulgare" (R. G. Boscovič, **Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia,** Bassano, 1784, p. 85) însă nicăieri, în toată literatura privind problemele etnice ale Dobrogei, bulgarii nu sunt menționați în acest sat ce apare ca o puternică așezare românească încă de la începutul secolului al XVII-lea. Uneori încă abatele Boscovič are revelația unor fapte pe care le cunoaște personal. Cu prilejul popasului de o noapte în satul Ienikioi, călătorii au fost adăpostiți în case sărace, dar curate, de creștini "che parlavano la lingua Valaca" (**Ibidem**, p. 86), relatarea din care rezultă două aspecte: primul că, prin localizare, populație și nume Ienikioi este echivalentul așezării românești Satu-Nou (vezi și A. Ișirkov, **Les Bulgares en Dobroudja**, Berna, 1919, p. 160), iar cel de al doilea, că atunci când a avut posibilitatea de a cunoaște în mod direct realitățile, autorul face precizări din care rezultă indubitabil etnicul local.

În lucrările sale de certă autoritate științifică și documentară, punând în discuție date și fapte cunoscute, legate de colonizarea otomană și scăderea populației bulgărești în partea de nord a Bulgariei răsăritene, Lj. Miletici constata: "În orice caz, nu rămâne nici o îndoială că vechea populație bulgărească din nord-estul Bulgariei s-a împuținat chiar acum câteva secole. Se știe că de la mijlocul secolului al XVIII-lea

au început emigrări în masă din Bulgaria dunăreană și cea sudică spre Țara Românească, Basarabia și sudul Rusiei. Mișcarea aceasta a durat peste un secol așa că, prin aceasta, numărul vechilor bulgari în Bulgaria dunăreană s-a împuținat și mai mult" (Lj. Miletici, **Das Ostbulgarische**, în "Kaiserliche Akademie der Wissenschaften Schiriften der Balkancommission. Lingvistische Abtheilung", II, Wien, 1903, traducere de C. Brătescu, în "Analele Dobrogei, III / 1922, nr. 2, p. 191).

Pornind de la această realitate reputatul specialist socotea ca neîndoielnic faptul că, în întreaga Dobroge, populația bulgară se dovedea a fi "recent colonizată, adică nu e mai veche de 100 de ani și, numai în cazuri foarte rare, de un secol și jumătate" (**Ibidem**, p. 196-197), pentru ca în alt loc să adauge: "a crede că în Dobrogea există, cu excepția orașelor, o populație bulgară veche ar însemna să ne înșelăm pe noi înșine" (Lj. Miletici, **Staroto bălgarsco naselenie vă Severoiztocina Bălgaria**, Sofia, 1902, p. 168).

Astfel stând lucrurile, rămân de examinat într-un capitol viitor cauzele care au determinat creșterea bruscă a populației bulgare din Dobrogea în secolul al XIX-lea, până la războiul ruso-româno-turc din 1877-1878.

5. Românii - cei mai vechi și mai statornici locuitori ai țării

Colonizarea treptată a Dobrogei cu turci și tătari a izolat provincia de regiunile sudice din Balcani printr-o zonă compactă populată de musulmani, prin care penetrația creștină a devenit foarte greu de realizat (Al. P. Arbore, **Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea**, în "Arhiva Dobrogei", nr. 3-4/1919). Cu totul alta era situația liniei de contact pe Dunăre a Dobrogei cu Țara Română și Moldova, între care s-a menținut necontenit un puternic curent economic, uman și cultural, împrospătat atât de vechea comunitate istorică a Țărilor Române, cât și de împrejurările particulare ținând de stăpânirea otomană. Astfel, includerea raialelor Giurgiu, Brăila, Ismail, Chilia în unitățile administrativ teritoriale din care făcea parte și Dobrogea, a favorizat procesul de intermigrație a populației de o parte într-alta a fluviului.

Pline de înțelesuri sunt, în această privință, observațiile dalmatinului Andrei Bogoslavić, misionar catolic, probabil secretar al lui Radu Mihnea în timpul domniei sale în Moldova (1623-1626), făcute cu prilejul trecerii prin această regiune însoțind tributul spre Constantinopol. Cu acest prilej el prezenta Cetatea Albă și Babadagul,

în mod cu totul surprinzător, ca făcând parte din Moldova " dinspre Marea Neagră" (**Călători străini**, vol. 5, p.6). Întrucât o eroare cu privire la apartenența politico-administrativă a celor două orașe nu era posibilă, rămâne din relația sa sensul apartenenței cultural-religioase a locuitorilor la care se referă căci, adăuga autorul, în afară de cei câțiva raguzani catolici care i-au stârnit interesul "toţi ceilalți sunt fie tătari, fie schismatici (nume dat de catolici creștinilor ortodocși) mai dușmănoși față de noi, catolicii, decât chiar musulmanii". Însăși această din urmă precizare privește neîndoielnic, pe români, a căror rezistență față de obiectivele politice și teritoriale ale regatelor apostolice vecine, promovate prin intermediul catolicismului, era bine cunoscută. Petru Bogdan Baksić, primul episcop catolic al Bulgariei, făcea pe la 1641 o altă constatare interesantă: locuitorii bulgari din jurul Babadagului "vorbesc și turcește și românește" dovadă indirectă, dar semnificativă, a existenței unei populații românești numeroase și compacte, capabile să-și impună folosirea limbii sale, chiar în condițiile când limba oficială era cea turcă.

Este adevărat că, prin poziția sa aproape unică, Dobrogea a adunat în miezul ființei sale ceea ce drumurile din cele patru puncte cardinale, traversând cele două continente - Europa și Asia - au depus aici într-un imens proces de deplasări umane în timp de veacuri. Ceea ce a imprimat însă caracterul de unitate a vieții acestui pământ, nota de permanență în tabloul învolburat de frământări propriu zonelor de intensă circulație umană a fost apartenența sa la aria geografică, economică și spirituală a poporului român, care și-a avut aici rădăcini străvechi, viguroase și pline de sevă regeneratoare.

Colonizarea cu elemente musulmane a afectat îndeosebi zona de stepă, populația românească autohtonă fiind constrânsă să se refugieze spre regiunile împădurite, spre Dunăre și țărmul mării (C. Brătescu, **Populația Dobrogei**, p. 224). Ea n-a dispărut însă niciodată cu totul din părțile centrale unde, deși mult mai izolate o vreme, așezările românești se vor păstra tot timpul. (Const. C. Giurescu, **Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei**, p.55 și urm.; Tudor Mateescu, **Permanenţa şi continuitatea românilor în Dobrogea**, p.18).

Existența continuă a românilor în Dobrogea după integrarea provinciei în Imperiul otoman rezultă din izvoarele scrise aparținând chiar secolului al XV-lea. Românii de la vadul Hârșovei au ajutat cu luntrele lor pe cruciații învinși la Varna, în 1444, să-și găsească salvarea în Ţara Românească. Rezultă, de asemenea că oștenii români ai domnitorului Vlad Dracul au fost singurii care au găsit, în dramatica retragere, drumul cel mai scurt prin Dobrogea, spre Dunăre, servind

drept călăuză și pentru ceilalți cruciați. (Faptul a fost consemnat de cronicarii Dlugosz, Callimach, Bonfinius. Vezi C. Brătescu, **Dobrogea la 1444. Lupta de la Varna**, în "Arhiva Dibrogei", nr. 2/1919). Știrea este o dovadă incontestabilă că Dobrogea era bine cunoscută de românii din stânga Dunării, rezultat firesc al apartenenței sale la Țara Românească până în primele decenii ale acestui veac. Trebuie adăugat și faptul că în timpul campaniei antiotomane a flotei burgundo-papale, în cooperare cu forțele lui Vlad Dracul, din anul 1445, ostașii români au descoperit lângă Turtucaia mai multe gropi cu cantități însemnate de grâne (vezi relația amiralului Walerand de Wawrin, în **Călători străini despre țările române**, vol. I, p. 99). Aceste "gropi de bucate", de origine traco-dacică, au fost folosite de românii dobrogeni pentru depozitarea cerealelor până aproape de zilele noastre (R. O. Maier, **Gropile de păstrat bucate (cereale) în Dobrogea**, în "Revista muzeelor", nr. 3/1968). Prezența certă a românilor în Delta Dunării - la Lycostomo (Chilia Veche) și în insulele Peuce (ostroavele Deltei) - rezultă, de asemenea, pentru secolul al XV-lea din scrierile cronicarului bizantin Ducas, precum și din cunoscuta Cronică de la Nürenberg. În secolul al XVI-lea în structura demografică a Dobrogei au intervenit modificări determinate de rolul acordat ținutului în planurile expansiunii otomane spre nord și în cadrul măsurilor de supraveghere a Țărilor Române. Provincia a fost transformată într-o adevărată tabără militară; prin centrul și estul Dobrogei trecea drumul militar folosit în misiunile ofensive cu sprijinul hanatului Crimeii, acum vasalizat. În aceste împrejurări au avut de suferit mai ales așezările creștine situate în apropierea acestei rute. Începând din 1651 marele călător turc Evlya Celebi a vizitat în mai multe rânduri Dobrogea, participând la diverse campanii militare otomane peste Dunăre. Remarcabila sa lucrare, "Seyahatname" (carte de călătorii), cuprinde un impresionant volum de informații despre teritoriile românești transformate în provincii otomane. Cu autentic talent și spirit de observație se succed în opera sa cele mai prețioae date despre climă, oameni, proprietate, meșteșuguri și comerț, despre administrație, fortărețe, garnizoane, așezăminte religioase, școli și edificii publice. Dintre aceste informații un interes particular prezintă cele referitoare la gruparea etnică dobrogeană numită de autor **citaki**.

Vorbind despre "neamurile tătărești" războinice din partea septentrională a provinciei dintre Dunăre și Mare, Evlya Celebi adaugă la un moment dat: "Afară de aceștia, mai sunt și neamurile dobrogene. Sunt neam de citaki, născuți din amestecul tătarilor, al bulgarilor, valahilor și moldovenilor. La început ei au descins din oastea lui Suleiman pașa

(prima căpetenie de oaste otomană care a trecut în Rumelia, pe la 1354), fiul gaziului Orhan. După aceea Baiazid Ildârâm a colonizat aceste locuri cu tătari. Mamele lor fiind bulgăroaice, valahe și moldovence, ei au devenit citaki" (Evlya Celeby, **Seyahatname**, vol. II, Istanbul, 1896, p. 352, .apud **Călători străini despre țările române**, VI, 1974, p. 371-372). "Oameni blânzi, drepți, cumsecade și prietenoși", spunea despre ei călătorul turc.

Un fapt care dă și mai multă consistență informației este împrejurarea că Evlya Celebi îi semnalează în mai multe rânduri, cu un al doilea prilej în regiunea centrală a Dobrogei, simțind de fiecare dată nevoia de a adăuga originii lor etnice și fizionomia morală, temperamentul particular care-i individualiza printre coreligionarii lor musulmani. Spre pildă, vizitatorul formulează următoarea observație plină de interes: "Pentru ei (pentru oaspeți - n.a.) au pâine destulă și dimineața și seara. Când pleacă musafirii dintr-o familie, îi însoțesc 40-50 de călăreți de-ai lor. Ușile lor sunt mereu deschise; nu există yok (nu, în sensul de refuz) pentru oaspeți". Din nou, cronicarul simțea nevoia să precizeze că oamenii despre care vorbea erau rezultatul unei originale sinteze dintre musulmani și creștini. Potrivit însemnărilor, înseși autoritățile otomane nu-i tratau asemenea musulmanilor curați, deși erau vechi, statornici și buni contribuabili pentru că, explica autorul, "sunt dobrogeni". Individualitatea lor rezultă, în sfârșit, din faptul că vorbeau un dialect pe care doar ei îl înțelegeau și care a atras atenția cunoscutului istoric și lingvist austriac J. Hammer (**Sprach probe der Tartaren von Dobroudscha aus Ewlia's Reisebeschreibung**, în "Fundgruben des Orients - Mines, vol. I, Wien", 1816, p. 84).

La Evlya Celebi, discipol al școlii cronicărești ce începuse să simtă responsabilitatea cuvântului scris, autenticitatea informațiilor este controlabilă în mai multe cazuri. Situații identice, studiate și cunoscute pentru alte regiuni sud-dunărene, dau posibilitatea să se admită că faptul nu era exclus nici pentru Dobrogea. După instaurarea stăpânirii otomane, când legislația islamică a impus o nouă ordine în raporturile economice, politice și religioase dintre comunitățile existente, religia a ridicat bariere greu de trecut chiar în așezările cu populație mixtă, nu puține la număr. În prima parte a colonizării însă, ruptă pe calea armelor de bază etno-culturală de peste Dunăre, supusă șuvoiului copleșitor al cuceritorilor, este posibil ca o parte a autohtonilor să se fi amestecat cu aceștia.

Vorbind de "valahi" și "moldovei", Evlya Celebi înțelegea pe românii autohtoni din Dobrogea - confuzia, ca să-i spunem așa, fiind o dovadă suplimentară a reflectării în conștiința contemporanilor a

unității românilor din toate provinciile istorice de la Carpați, Dunăre și Marea Neagră.

Din felul cum prezintă lucrurile despre citaki, rezultă că autorul însemnărilor i-a cunoscut abia în timpul călătoriei, datele despre originea lor etnică fiindu-i furnizate, probabil prin tradiție, de locuitorii înșiși. O anumită lumină în tentativa spre adevăr poate fi proiectată prin recurgerea la aspecte colaterale, dar revelatoare, dezvăluite de Evlya Celebi însuși, fie de alți autori, ale căror relatări stăruie asupra unui fapt care le-a concentrat, fără excepție, atenția. Astfel, toți călătorii care au trecut prin Babadag în secolele XVI- XVII s-au arătat impresionate de fabuloasa tradiție orală legată de numele legendarului Sarâ-Saltuk și de așezământul religios care a făcut faima acestui centru al islamismului.

Cu prilejul vizitei sale apostolice din 1640 în Dobrogea, primul episcop al bisericii bulgare, Petru Baksic a lăsat mai multe însemnări. Ele reflectă efectele colonizării turco-tătare asupra stepelor din partea sudică și centrală a provinciei când populația creștină a fost împinsă spre Dunăre și țărmul mării. Vizitând moscheia din Babadag, loc vestit de pelerinaj în lumea musulmană, unde se afla, potrivit tradiției, încă din 1484, mormântul dervișului turc Saltuk Baba, înaltul prelat afla cu surprindere, de la locuitorii înșiși, că în cripta venerată s-ar fi aflat, de fapt, trupul Sf. Nicolae făcătorul de minuni (**Călători străini** ... V, 1973, p. 222). Strania relatare se confirmă însă, regăsindu-se și în însemnările altor călători.

În **Seyahatname** Evlya Celebi prezenta o amplă relatare a tradiției orale despre "Craiul Dobrogei" care s-a opus emirului Orhan (1326-1359). Atribuindu-i-se însușirile unui personaj miraculos, el era identificat cu Sf. Nicolae, devenit Sarî-Saltuk după convertirea la islamism. "Timp de douăzeci și unu de ani - spune cronica - Saltuk, arătându-se ca un călugăr din neamul lui Messia, i-a invitat pe mulți ghiauri la credința (islamică) și a devenit un luptător (gazi) pe calea lui Allah" (**Călători străini**, VI, p. 353) de unde și cinstirea care i se acorda în rândurile musulmanilor. Cercetând Enciclopedia Islamului, se cade să relevăm că documentata lucrare constată identificarea acestui personaj, realizată sub influența credințelor creștine, cu diferiți sfinți ai ortodoxismului oriental : Sf. Gheorghe, Sf. Ilie, Sf. Nicolae (**Encyclopedie d'Islam**, vol. IV, p. 177-178, 1018).

Aceste date pledează pentru ideea că Evlya Celebi și contemporanii săi au surprins în scrierile lor un fapt credibil, un proces etnic început în secolul al XVI-lea și finalizat, oricum, în cel de-al XVII-lea, la data

relației. Delimitând încărcătura mitologică de sâmburele de adevăr din care a germinat tradiția orală, se poate deduce vechimea și autohtonia românilor în Dobrogea pentru că, după mai bine de două veacuri, citakii dobrogeni nu-și uitaseră obârșia lor, în parte românească, și nu se sfiau să și-o mărturisească trecătorilor pe care-i primeau cu ospitalitate.

Oricum, consecința ocupării Dobrogei de musulmani a fost aceea că, în timp ce densitatea populației românești din partea de răsărit și din centrul Dobrogei a scăzut, în aceeași măsură a crescut spre Dunăre și în zona de nord, fără a părăsi complet niciodată așezările dinspre litoral, centru și sud-estul ținutului. Izvoarele acestui veac constituie dovezi sigure a acestui fapt. Este adevărat că adeseori vechea populație este menționată cu termenul generic de "creștini" sau, ceea ce apare la prima vedere straniu, de "greci", deși este evident că nu poate fi vorba în acest caz de o semnificație etnică.

Un "kanunname" (regulament vamal) al Silistrei, datând din vremea sultanului Soliman I menționează pe creștinii din acest oraș, despre care Fr. Eusebius Fermendzin, un vizitator catolic, afirma în 1581 că erau ortodocși (de rit "grecesc"). Cu un deceniu mai devreme un sol polon la Constantinopol semnala la sud de Babadag un sat "grecesc". Bun cunoscător al provinciei, raguzanul Paolo Giorgio constata la sfârșitul secolului al XVI-lea că în "Dobruccia per la marina" trăiau creștini și turci, iar în cele câteva localități de pe litoral și din centrul regiunii Constanța (Constanza), Enisala, Isaccea, Babadag, Medgidia (Carassui), Silistra numărul credincioșilor era foarte numeros. În schimb existau târguri importante ca Măcin, Caraharman ori Ester, locuite exclusiv de creștini. Aici, însă, unele condici oficiale otomane (defter) datând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din secolul al XVII-lea consemnează numele unor capi de familii indubitabil românești.

După cum este cunoscut, raialele din provinciile otomane erau impuse unui impozit fiscal asemănător capitației europene. Constituind o sursă majoră de venituri publice, autoritățile otomane întocmeau frecvent recensăminte fiscale, înregistrându-se bărbații valizi, capi de familie, capabili să plătească dări. Deși originea etnică a contribuabilor recenzați nu era indicată, interpretate corect, printr-o atentă examinare paleografică și onomastică, documentele emise de cancelaria fiscului otoman - unele aflate în arhivele bulgare, ar putea suplini această lacună, contribuind fie și în parte la elucidarea realităților etnice din Dobrogea.

În 1972 cercetătoarea bulgară Bistra A. Țvetkova a publicat un ast-

fel de defter, datat în anul 1574-1575 și aflat la Biblioteca "Chiril și Metodiu" din Sofia, secția orientală. Din acest document - deși multe nume și topice au fost transcrise greșit de către autoare, mai cu seamă din cauza dificultăților de lectură - reiese limpede că un număr important de așezări dobrogene erau populate de locuitori pe care onomastica îi desemnează ca fiind indubitabil români. Astfel, în localități ca Hârșova, Topalu, Caraharman, Babadag, Isaccea, Tulcea, Măcin, Cerna, condica otomană enumeră locuitori purtând numele de Mircea, fratele lui Niculcea; Mircea Neagul, Vlaicu Gărdan, Ioan Drăgoi, Tudoran Marin, Gheorghe Vlah, Ioan Balaban, Călin Radu, Ciocan Puțaru, Petrilă Lucan, Șerban Bogdan etc. (Bistra A. Țvetkova, **Țenen osmanski iztocinik na Dobrudja prez XVI v**, p. 224-231; Tudor Mateescu, **op. cit.**, p. 22-23). Și istoricul Rusi Stoikov a examinat un astfel de defter descoperit în fondurile aceleiași instituții, fără a se îndepărta de concluziile cunoscute de acum ale cercetătorilor bulgari. (Rusi Stoikov, **Selișta v Silistrenskata Sandjak prez 70-te godini na XVII vek** - , în "Izvestia na Narodnia muzei" Varna, 1971, p. 163-182). A trage concluzia că antroponimele cu rezonanță slavă - de fapt comune mai multor neamuri - cum sunt Sava, Tudor, Dan, Anton ș.a., ar indica indubitabil o obârșie bulgară, este ca și cum s-ar susține că Cernavodă ori Camena ar fi așezări bulgărești. În realitate, de sute de ani, aceste nume de persoane se întâlnesc cu miile pe tot întinsul pământului românesc. În schimb, asupra numelor și patronimelor cert românești, cum sunt Ion, Marin, Ilie, Cârstea, Andreeș ș.a., care abundă în documentul citat, istoricul bulgar nu insistă din motive lesne de înțeles, deși înșiși istoricii turci au atras atenția asupra acestui aspect (vezi Halil Inalçik, **Dobrudja**, în **Enciclopédie de l'Islam**, vol. Ii, Leiden - Paris, 1963, p. 628).

În toată perioada stăpânirii otomane în Dobrogea, pe fondul românesc autohton - al acelor dicieni sau "români vechi", cum se denumeau ei înșiși - au continuat să se stabilească locuitori din țările române riverane Dunării, precum și din Transilvania. Prezența muntenilor și moldovenilor în Dobrogea este urmarea firească a așezării geografice a acestui pământ legat de ținuturile din stânga Dunării spre apus de Muntenia și spre miazănoapte de Moldova. Acest dublu curent poate fi urmărit, cu ușurință, pe baza însemnărilor de călătorie și a mulțimii de hărți medievale și, mai apoi, moderne: așezările românești, numele și plasamentul lor indică limpede direcția de unde au venit cei ce s-au așezat dintâi în ținuturile dintre Dunăre și Mare alături de dicieni, punând prima piatră de temelie și, odată cu ea, spe-

ranța în mai bine.

Pentru secolul al XVII-lea știrile despre prezența românilor în Dobrogea sunt și mai numeroase. Uneori informațiile cuprinse în izvoarele vremii semnalează în general existența populației creștine. În 1641 călătorul raguzan Pietro Baksić confirmă prezența lor pe țărmul mării și malul Dunării. Două decenii mai târziu episcopul catolic Filip Stanislavici număra la Babadag 300 de case ortodoxe cu 2000 de suflete. Date valoroase rezultă încă din însemnările eruditului călător turc, Evlya Celebi, care a străbătutut această provincie în mai multe rânduri în deceniul al șaselea al acestui secol, dovedind cunoașterea ei temeinică. Uneori el însuși vorbește de creștini fără a-i diferenția după apartenența etnică. Așa bunăoară el amintește pe creștinii din Silistra, foarte numeroși călăuzindu-ne după faptul că aceștia ocupau zece mahalale ale orașului. Orașul Ester, alcătuit din 1500 de case frumoase, era populat de puțini musulmani, majoritatea locuitorilor fiind "raiale" (cu înțelesul de creștini). În alte cazuri însă, Evlya Celebi semnala mase compacte de români în așezările dobrogene. Despre orașul Tulcea ține să precizeze că era format din 600 de case "valahe și bulgare"; Dăieni, "un târg asemănător unui oraș mare", cu 200 de case, era locuit de "valahi și moldoveni", ca și la Hârșova, Isaccea și sate din părțile Babadagului (**Călători străini despre țările române**, vol. VI, București, 1976, p. 405-456).

Se cuvine, și de data aceasta, să aducem în discuție aspectul substituirii etnicului cu factorul confesional, mai lesne de reținut de călători ce străbat în mare grabă provincia, neavând răgazul să deceleze nuanțele. Astfel, în 1677 palatinul de Kulm menționa că în orașul Isaccea locuiesc "greci, armeni, bulgari, evrei, turci" încadrând, ca și alții autori, pe români sub denumirea generală de "greci", cu înțelesul de ortodocși. Că este așa rezultă din faptul că, numai cu 24 de ani înainte, Evlya Celebi care a cunoscut Dobrogea într-o manieră ce excludea confuzii de această natură, prezenta cu mult mai deslușit lucrurile. "Raiaua Isaccei - scria el - este formată din valahi (Eflak), moldoveni (Bogdan), greci ..." (Mustafa Ali Mehmet, **Aspecte din istoria Dobrogei ...**, în "Studii", nr. 5 / 1965, p. 1104).

În această privință este deosebit de elocventă relația unui misionar catolic din Perugia (Italia), care, în 1650, scrie despre Moldova: "În acest principat toți sunt greci schismatici", rezultând, ca regulă, că, în accepțiunea autorilor, această denumire desemna pe români. Tot astfel trebuie interpretată și relatarea solului polon Rafael Leszczynski, care găsea în așezarea Güvenli (Chirnogeni) "o mulțime de creștini greci" (P.P. Panaitescu, **Călători poloni în țările române**, București,

1930, p. 108). Această informație sporește în valoare, fiind o mărturie prețioasă despre menținerea populației românești în centrul stepei dobrogene, cel mai puternic afectată de colonizarea otomană.

În afară de confuzii, care, probabil, nu vor putea fi niciodată elucidate, prezentarea românilor drept "greci" sau chiar "bulgari" este în cele mai multe cazuri evidentă. În 1652 călătorul englez Robert Bargrave prezenta Iglița drept "un sat grecesc", pentru ca, peste numai un an, Paul de Alep să afirme că populația acestei așezări era alcătuită din "bulgari creștini". El folosește însă aceeași denumire și pentru locuitorii Măcinului unde solul Rafael Leszczynski întâlnea, precum s-a văzut, exclusiv pe români - adevăr indiscutabil în lumina izvoarelor existente.

Peste mai bine de o jumătate de veac, în 1714, numismatul francez La Mottrayé, care a vizitat Dobrogea, semnala în apropiere de Varna "un sat locuit de greci, cei mai mulți moldoveni sau bulgari (La Mottrayé, **Voyage en Europa, Assie et Afrique**, vol. 2, Paris, 1727, p. 209-210); în acest caz apare destul de limpede că termenul de "greci" implica doar sensul apartenenței la religie ortodoxă. Adeseori călătorii străini de la care ne-au rămas însemnări confundau, datorită comunității de limbă, pe locuitorii provinciilor istorice și ai statelor românești. De cele mai multe ori, întrucât majoritatea itinerariilor de călătorie, întreprinse în scopuri politice, religioase sau particulare, străbăteau Moldova, dinspre Polonia și Rusia spre Constantinopol, românii din Dobrogea erau numiți "moldoveni"; în acest sens pentru Bogdan Baksić era foarte explicit când scria că "moldovenii vorbesc românește", tot astfel cum, prin 1656, predicatorul suedez Conrad Iacob Hiltebrant, care a trecut prin toate statele române, inclusiv prin Dobrogea, nota că "în general (vorbind despre românii din Transilvania - n.a.) ei sunt numiți valahi dar - adăuga el - ... în limba lor ei își spun români" (**Călători străini**, 5, p. 585). Așadar, românii din Muntenia, Moldova, Transilvania și Dobrogea treceau Dunărea și Carpații, așa cum o făceau de sute de ani pe pământurile pe care le-au udat cu sudoarea lor, pe care au ridicat edificii de cultură și pe care le-au apărat cu îndârjire - atribute care dau sensul istoric al drepturilor unui popor.

Date de certă valoare rezultă din scrierile lui Dimitrie Cantemir, care, la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor a traversat de nenumărate ori Dobrogea spre Constantinopol. El găsea pe români la Silistra, iar la Alibeichioi (azi Izvoarele), așezare dispărută mai târziu, un turc de vază la care poposea adesea, avea la lucru peste 100 de creștini. Ei țineau la cinste sărbătorirea sfântului Foca (22 iulie),

care s-a menținut la românii Dobrogei până aproape de zilele noastre (Dimitrie Cantemir, **Istoria Imperiului Ottomanu. Creşterea şi scăderea lui**, Bucureşti, 1876, p. 310-311; 445; Tudor Mateescu, **op. cit.**, p. 31)

Numeroase dovezi vorbesc despre străvechea prezență a românilor în Deltă. **Cronica de la Nürenberg** releva încă din 1493 că "românii locuiesc și insulele Dunării, între care insula Peuce, vestită la cei vechi" (Constantin C. Giurescu, **op. cit.**, p. 22); prin insulele Peuce izvoarele vremii înțelegeau, îndeobște, Delta în întregime sau părți ale sale. În harta **Exactissima totius Danubii fluvii tabula**, apărută la Amsterdam la sfârșitul secolului al XVII-lea, una din cele mai vechi și mai însemnate așezări era Kilia Vechia, așadar, cu numele ei românesc.

În legătură cu partea centrală a Dobrogei, așezată pe axa Cernavodă-Constanța, corespunzătoare văii navigabile Carasu, despre care multă vreme s-a crezut că a fost locuită exclusiv de tătarii colonizați de-a lungul timpului, date noi vin să dovedească prezența populației românești, imposibil de dislocat prin vechimea, numărul și importanța ei, fie și numai sub aspectul de contribuabili. Începând din secolul al XVI-lea, de când datează cele mai vechi documente turcești cunoscute referitoare la Dobrogea, mai multe condici emanate din cancelaria fiscului otoman atestă clar această prezență. Într-un astfel de document, descoperit de cercetătorul Tahsin Gemil, un **Defter Karasu Vacib Sene 1105** (Condica cazalei Carasu, cu obligația anului 1693-1694) rezultat al recensământului fiscal al nemusulmanilor din zona centrală a Dobrogei, începând de la Dunăre și până la mare, oferă o abundentă onomastică de formă specific românească, categoric preponderentă la cei 10 000 de locuitori nemusulmani ai regiunii.

Secolul al XVIII-lea continuă să completeze imaginea acestei prezențe în toate zonele provinciei. Secuiul Kellemen Mikes relata, în 1738, că jumătate din populația orașului Cernavodă era formată din români. Solul polon Iosif Podoski vorbea în 1759 de "moldovenii" din Măcin, iar mai la sud raguzanul Giuseppe Ruggero Bosković amintea pe românii din Ienikioi (Satu Nou). La aceeași vreme o însemnare de la Constantinopol cuprindea referiri la "moldovenii" și "valahii" din Isaccea, în timp ce cronica lui Dumitrache Medelnicerul îi semnala, din nou, la Hârșova (Hurmuzaki, **Documente** ..., vol. XIV, partea a 2-a, București, 1917, p. 1200). Demnă de reținut este și informația lui Christian von Struve, membru al unei misiuni diplomatice ruse care traversa Dobrogea spre Constantinopol; în 1793 el aprecia că târgul Măcin și împrejurimile sale, pe o rază de 3-4 leghe era locuit de un mare număr de "moldoveni și valahi" (**Travels in the Crimeea. A his-**

tory of the embassy from Petesburg to Constantinopole, în 1793, including their journey through Krementschuck, Oczakow, Walachia and Moldavia, London, 1802, p. 255). În sfârșit, în mai multe documente emise de cancelaria Țării Românești în ultimul sfert al secolului, sunt menționați și locuitori ai unor sate și orașe dobrogene ca Dăieni, Cernavodă și Silistra care, după nume, erau fără nici un dubiu, români (Tudor Mateescu, op. cit., p. 33). Din toate aceste date și mărturii rezultă cum nu se poate mai limpede că în întregimea sa, pe malul Dunării, în Deltă și pe țărmurile mării, în zona împădurită cât și cea de câmpie, pe văile apelor sale, Dobrogea a fost locuită din vechime, neîntrerupt și în număr însemnat, de românii autohtoni.

Un izvor permanent de reînprospătare a fost, firește, pe lângă sporul natural al populației locale, fenomenul transhumanței mocanilor din Transilvania, cât și așezarea în Dobrogea a locuitorilor din Muntenia și Moldova, sub presiunea unor cauze social-economice.

Regimul fanariot, cu fiscalitatea sa apăsătoare, la care s-au adăugat efectele războaielor pustiitoare, au determinat un puternic flux de emigrare a locuitorilor din Principate peste Dunăre. Cei mai mulți dintre acești fugari se îndreptau spre ținuturi locuite deja de populația românească, așa cum era zona Vidinului și mai ales Dobrogea - unde, fiind agricultori pricepuți și harnici, erau primiți cu ușurare de feudalii locali, din cauza lipsei brațelor de muncă (N. Iorga, **Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor**, București, 1908, p. 41; Tudor Mateescu, **Țărani din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea)**, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", IX, Iași, 1972, p. 239).

Deoarece populația musulmană colonizată în Dobrogea, solicitată de obligațiile militare era, în general, puțin legată de cultivarea pământului, din secolul al XVIII-lea această obligație a revenit, în parte, prin repetate dispoziții ale Porții, secerătorilor furnizați de Țările Române, dintre care unii au rămas definitiv acolo, devenind "raiale" și sporind astfel numărul românilor din această provincie. Pe de altă parte, dacă alte populații statornicite vremelnic au fost aduse de evenimente întâmplătoare, transhumanța la români s-a manifestat ca un fenomen permanent, specific economiei păstorești într-un mediu natural armonios organizat; venirea de la munte prin dealurile subcarpatice spre stepele maritime, reprezenta un reflex de afirmare a unității teritoriale, economice și spirituale a spațiului etnic românesc. Numeroase observații și studii au dovedit, de pildă, că după trecerea Dunării, mocanii se răsfirau pe drumuri care îi duceau spre locuri

știute de sute de ani; unii spre Tulcea, alții spre Constanța și Mangalia. În calea lor ei treceau pe lângă localități ca Turtucaia și Popina, așezări aproape curat românești până în secolul al XIX-lea. Din motive diverse, cum ar fi interesele economice sau chiar tradiția, autoritățile otomane au manifestat îndeosebi în provinciile periferice o toleranță - religioasă și etnică - destul de largă față de supușii de altă origine. Atunci când în Transilvania politica de oprimare națională a cunoscut momente de recrudescență, mulți păstori ardeleni, prinși în multiseculara pendulare a transhumanței, renunțau la cetățenia austriacă rămânând pentru totdeauna în Dobrogea. În felul acesta s-a creat pe pământul dintre Dunăre și Mare o permanentă sinteză românească, înmănunchind trăsăturile ce caracterizează fiecare ramură a entității poporului nostru.

Dar arhivele vremii din Principate cuprind date din care rezultă sensul dublu al fluxului românesc. Datorită lungului șir de războaie ruso-turce care au cuprins în aria lor și Dobrogea, mulți români din această provincie luau calea pribegiei, refugiindu-se, din motive lesne de înțeles, în mediul românesc de peste Dunăre, pentru a reveni apoi în vechile lor așezări (G. Vâlsan, **Droits bulgares et roumains sur la Dobrogea**, în **La Dobrogea roumaine**, Bucarest, 1919, p. 72). Astfel, în 1774 și 1785 acte emise de cancelaria sultanului Abdul-Hamid I cuprindeau porunci de readucere în dreapta Dunării a raialelor împrăștiate din cauza războaielor (Mihail Guboglu, **Catalogul documentelor turcești**, vol. I, p.8, vol. II, p. 303).

Numirile topice înregistrate în hărțile și documentele edite și mai ales inedite ale acestor veacuri, îndeosebi turcești (defterele secolelor XV-XVII, tapiuri - acte de posesiune din secolul al XIX-lea), confirmă în mod peremptoriu prezența unei numeroase populații românești - agricultori, păstori, crescători de vite, pescari, meșteșugari și negustori - care au dat nume românești, unele foarte expresive și caracteristice, așezărilor omenești, cursurilor de apă, dealurilor, ostroavelor, lacurilor, iezerelor și grindurilor din Deltă, regiunilor împădurite, câmpiilor și țărmurilor mării. Coroborate cu alte izvoare, aceste documente suplinesc lacunele existente și confirmă realitatea istorică a vechimii și stabilității românilor din Dobrogea.

Este cunoscut faptul că noua stăpânire otomană a impus în ținuturile cucerite din sud-estul Europei o nomenclatură proprie, străină populației autohtone; schimbarea pe cale oficială a numelor de așezări a început încă de la debutul administrației otomane. Astfel, majoritatea toponimelor din perioada preotomană au fost fie traduse în limba turco-osmană, fie înlocuite cu denumiri turcești, ceea ce face

imposibilă sau foarte anevoioasă, în lipsa altor documente, deslușirea numelor purtate anterior. Se constată, totuși, faptul că administrația otomană a preluat în unele cazuri și numele inițial al unor localități, toponime impuse de prezența populației băștinașe, prezentă în momentul cuceririi, așa cum stau lucrurile și în Dobrogea (vezi, pentru întreaga problemă a topicelor dobrogene, Constantin C. Giurescu. **Știri noi despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne**, Constanța, 1966; Anca Ghiață, **Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV-XIX, în Memoriile Secției de științe istorice ale Academiei**, seria IV, tom I / 1975-1976, p. 71-106).

Toponime neturce - mărturii de așezări anterioare instaurării adminstrației otomane, preluate de autoritățile de ocupație - au fost identificate în defterul deja menționat pentru anul 1573 și altul din anii 1675-1676: Cataloi, Cochirleni, Dăieni, Dobromir, Galița, Garvăn, Hârșova, Iglița, Măcin, Mangalia, Mârleanu, Oltina, Peștera, Rasova, Râmnicu de Sus, Râmnicu de Jos, Văcăreni ș.a. Unele toponime traduc în turcește nume care indică indiscutabil etnicul românesc: Vlahlar (Ulah - "român" - numele actualei așezări Vlahi, județul Constanța); Eflâk, lângă Beștepe - Tulcea (eflâk - Țara Românească), Vlahchioi (Satul Românilor, la est de Mârleanu). Mai mult decât atât, se poate constata că așezările purtând nume neturce din fondul topic local preotoman s-au menținut sub aceeași denumire de la începutul până la sfârșitul dominației otomane, cu toate că unora li s-au adăugat dublete turcești.

Pentru secolele XVIII și apoi XIX numărul exemplelor de nume de așezări aflate în fondul topic local românesc se înmulțește odată cu creșterea volumului de documente cunoscute astăzi: hărți românești și străine, tapiuri. Acum apar și alte denumiri, precum Atârnați, Ester, Scrofeni, Podișaru din județul Constanța, sau Belciug, Botoșeani, Crucea, Fetești, Fântâna-Nedeii, Lătățuia, Mânjina, Melodița, Roșu, Taița, Timiș - județul Tulcea - toate dispărute în urma războaielor pustiitoare din aceste veacuri. Altele, însă: Berdari (azi Țibrinu), Cochirleni, Gârliciu, Ostrov, Pârjoaia, Seimenii Mari, Seimenii Mici, Siliștea, Tichilești, Topalu - județul Constanța, ori Călugără (fostă cherhana), Chilia Veche, Cârjelari, Luncavița, Niculițel, Pârlita, Poșta, Țiganca (azi Nifon) - județul Tulcea, confirmă o impresionantă continuitate peste vremuri neprielnice.

Este adevărat că satele ce apar cu o toponimie neturcă, fie în izvoarele otomane (deftere, tapiuri), fie pe hărțile existente, le aflăm în marea lor majoritate în secolul al XIX-lea ca fiind locuite de populația

românească. Numele așezărilor este redat de cel ce ne-a transmis informația sub forma auzită și, deci, folosită de localnici; uneori într-o formă coruptă, alteori traduse în limba celui care a redactat textul (cuvintele vechi, nou, de sus, de jos, mic, mare - de exemplu).

Izvoarele secolului al XIX-lea, care ne transmit date etnice, indică pe români locuind atât în așezările cu nume fără sens în limba turcă, precum și în cele purtând un toponim turcesc. În mod cert fenomenul este același și în secolele XVI-XVIII; românii ce formau populația autohtonă în momentul cuceririi otomane, au continuat să locuiască așezările sub denumiri turcești în documentele citate. Schimbarea numelor de localități pe cale oficială nu a împiedicat pe români să rămână în vechile așezări, și fenomenul este similar până la sfârșitul stăpânirii străine în majoritatea cazurilor. Simpla lectură a numelor de așezări îngăduie sesizarea formelor românești de toponimie, fie proprii limbii noastre (întâlnite și în alte zone ale țării), fie cele pe care le-au îmbrăcat toponimele turcești. De asemenea, folosirea în toponimie a unor terminații și cuvinte românești de cei care au străbătut ținutul este o dovadă în plus că limba română era auzită pretutindeni în Dobrogea.

În harta stolnicului Constantin Cantacuzino, tipărită la Padova în anul 1701, centrele mai însemnate de pe malul drept al Dunării: Dăieni, Hârșova, Rasova, Dristra (Silistra), Turtucaia sunt redate cu numele lor românesc. Hărți rusești, germane și franceze din secolul al XVIII-lea notează, de asemenea, sate românești identificate și în documentele turcești: Iglița, Peceneaga, Roseti, Vakareni (Văcăreni, existent și azi cu același nume), Garban (actualul Garvăn) ș.a. Este semnificativ că și autorul hărții austriece **Plans der Moldau, Bessarabien und Walachey** din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a îngrijit să transcrie cât mai fidel denumirile localităților, redând pronunțarea unor așezări incontestabil românești cum sunt: Tikilești (Tichilești), Skrofenej (Scrofenei), Băltajesty (actualul Băltăgești). Multe dintre ele comunicau cu localitățile așezate pe malul stâng al Dunării prin legături vechi și statornice, de vreme ce harta lui J. Dirwaldt (**Mappa specialis Valachiae**, Viena, 1824) ținea să indice în dreptul unor sate (Satu Nou, lângă Iglița, Peceneaga etc.), printr-un semn special, vaduri de trecere peste fluviu. Din **Harta generală a Valahiei, Bulgariei și Rumeliei**, executată de generalul maior rus de stat-major Hatov și o hartă austriacă litografiată în 1828 dar privind, de bunăseamă realități mai vechi, rezultă limpede că o seamă de denumiri ridicate și transmise de cartografi au fost comunicate de locuitori români: Beștepe romaneasca, Luncavița, Topolog, Mârlan (Mârleanu), Kisika, adică

Pisica, formă populară tipică, apărând în pronunțare cu modificarea labialei.

Elaborată în timpul războiului din 1828-1829, harta statistică rusă cuprindea cele mai multe detalii asupra așezărilor românești, de bună seamă existente încă din secolul anterior în majoritatea cazurilor. Noile sate întemeiate chiar în condițiile devastatoarelor confruntări armate, sunt o dovadă a vitalității acestei populații. Din foarte numeroase exemple, rețin atenția nume ca Groapa Cioban, plasată între Dăieni și Hârșova, probabil unde este satul Ciobanu de astăzi, Aternații, la nord de Topalu, Stelniceni, vechiul nume al actualei comune Seimeni, fondat de locuitorii din Stelnica de pe Borcea în județul Ialomița, situat exact în dreapta așezării dobrogene. De altfel, cazurile de dublete de sate, așezate de o parte și de alta a Dunării sunt tot mai frecvente în hărțile ce cuprind Dobrogea în veacul din urmă al stăpânirii otomane. Ele implică - întocmai ca și cele de pe malurile Siretului, Putnei și Milcovului, la hotarul Munteniei cu Moldova - o origine comună a populației lor.

Foarte multe nume topice din perimetrul Deltei, deși în transcrierile lor succesive au fost alterate într-o oarecare măsură, redau totuși, în mod evident, caracterul lor românesc. Harta statistică din 1828, cât și cea a lui Mornard "inginer al statului din Muntenia", din 1857, înscrie zeci de toponime românești foarte expresive: ostrovul Cap di drac, Ivănești, iezerul Chiper, cât și alte brațe, lacuri, așezări, existente cu aceste denumiri de cine știe când.

Numirile topice românești abundă însă nu numai în jurul așezărilor locuite de români, ci și în cele populate de alte etnii. În apropiere de Beștepe turcească, apar în hărți Valea lutul alb și dealul Turia, iar în zona complexului de lacuri Razim-Sinoe, insulele Bisericuța și Grădiște; topicele Turia și Grădiște, așa cum remarca istoricul Constantin C. Giurescu, se întâlnesc pe întreaga față a pământului românesc, atât în Moldova, cât și în Muntenia și Transilvania.

Indiscutabilă este locuirea masivă a românilor în regiunea complexului de lacuri Razim-Sinoe cât și pe țărmul Mării, unde practicau din vremuri străvechi atât pescuitul marin cât și pe marile lacuri. Însăși trecerea spre mare apare în hărțile germane, engleze și rusești din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea cu vechiul nume românesc Portița care datează, probabil, încă din perioada evului mediu timpuriu și care a rezistat ocupației multiseculare turcești, dovadă că locul a prezentat fără întrerupere o importanță economică și strategică particulară. Istoricul și geograful turc Kiatib Celebi, de la

mijlocul secolului al XVII-lea o menţionează în însemnările sale cu numele de Portiça Boğazâ, precum şi în harta manuscrisă cuprinzând Rumelia. În harta etnografică din 1850 a lui Ion Ionescu de la Brad, însoţită de explicaţii, nu mai puţin de şase sate importante din preajma Razimului: Ienisala, Visterna, Zebil, Bedje, Hagighiol, Sabangia, apar ca fiind locuite exclusiv de români.

Aşezările româneşti, anterioare instalării administraţiei otomane, se pot identifica pretutindeni în regiunea Codrului - întinsă pădure de stejari şi tei din miazănoapte, cât şi în interiorul Dobrogei, în câmpie, pe văile tuturor apelor care ofereau condiţii bune de locuire, cultivare a pământului şi păstorit, deşi tocmai în aceste regiuni şi din aceleaşi motive s-au aşezat în mod sistematic elemnentele turceşti vechi, otomane şi tătăreşti.

În anul 1612 negustorul italian Tomasso Alberti remarca "un sat foarte mare, locuit în cea mai mare parte de români, numit "Straggia" în care se poate identifica cu uşurinţă aşezarea Straja, situată pe malul pârâului Băltăgeşti, afluent al Dunării între Topalu şi Seimeni, menţionat apoi în hărţile străvechi din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aşadar, cu o existenţă neîntreruptă, atestată documentar, de cel puţin două sute de ani. Însuşi numele turcesc al pârâului - Băltăgeşti-dere (dere=apă curgătoare), provenea de la satul Băltăgeşti, aşezare veche românească, menţionată de harta rusă din 1738. De asemenea, numele pâraielor Frecăţei-dere şi Râmnic-dere, afluent al Casimcei, au derivat de la satele Frecăţei şi Râmnic de vreme ce, la data ocupării provinciei, sau curând după aceea, noii stăpânitori au denumit astfel văile acestor ape. Aşezări româneşti apar în hărţi şi documente de-a lungul celorlalte ape ale Dobrogei din interior; astfel pe pâraiele Devcea, Topolog, Peceneaga, Taiţa, întâlnim satele Balabancea, Topolog, Krutza (Crucea) ş.a.

De o însemnătate aparte pentru zona centrală a Dobrogei este harta austriacă manuscrisă intitulată **Plans der Moldau, Bessarabien und Walachey** întocmită pe la 1769-1774. Ea consemnează în această regiune pe Valea Carasu, aşezările româneşti Cârpiţi şi Ivăneşti (G. Vâlsan, **Românii în Dobrogea de pe o hartă din circa 1769-1774**, în "Analele Dobrogei", nr. 4,/1920, p. 532).

Trebuie subliniat faptul că data la care apar atestate unele toponime de sate nu poate fi considerat ca începutul înfiinţării acestora. Observaţia se impune cu atât mai mult, cu cât autorii unor studii mai vechi sau mai noi s-au grăbit să conchidă că majoritatea localităţilor româneşti dobrogene au fost fondate abia în secolul trecut. În realitate,

ansamblul datelor existente dovedește cu prisosință contrariul: majoritatea lor sunt vechi așezări românești, datând dintr-o perioadă anterioară instaurării dominației otomane. Că unele așezări, datorită lipsei de informații, apar în secolul al XVI-lea, reapar apoi în secolul al XVIII-lea sau al XIX-lea nu înseamnă că ele și-au întrerupt existența. Pentru unele localități există informații contradictorii sau pur și simplu ele dispar cu desăvârșire din documente, pentru că sunt fie lovite fără cruțare și distruse, fie că sunt așezări ale sărmanilor, cu case din lut acoperite cu paie sau cu stuf, care odată pustiite și părăsite se identificau cu pământurile din care se născuseră. Doar iarba mai stufoasă și de un verde mai închis, ce cotropea victorioasă locurile părăsite de om, era dovada urmelor omenești care fertilizaseră vatra satului și semnul că acolo a pulsat cândva viața și că s-au împletit credința, dragostea și ura.

În afară de numele purtat de așezări, un studiu amănunțit al izvoarelor cartografice străine și din fondul tapiurilor otomane permite concluzia că foarte numeroase denumiri de toponimie românească au fost atribuite formelor de relief: râuri, lacuri, gârle, bălți, ostroave, grinduri, dealur', văi și păduri.

Astfel în partea de **nord-vest** a ținutului dobrogean, între Isaccea și Măcin, în vecinătatea satelor Garvăn, Jijia, Luncavița, Pisica (Grindu), Rachel și Văcăreni, apar toponimele: Valea lui Bran, Valea lui Dincă, Valea Nucilor (văi); Oaia, Pisica, Piatra Fetei (gârle și râuri); Băltășești, Crapina, Mocanului, Popina (lacuri, bălți); Pietroiul, Tinda (grinduri, ostroave); Cărărilor, Pietrosu, Aluniș (dealuri).

În **partea de vest** a Dobrogei, între Măcin și Hârșova: Valea lui Constantin, Valea Gherghina, Valea Ulmu, Cătălina, Drăgaica, Voinea (văi); Apa Calistrei, Noroioasa, Almalui (râuri, gârle); Cioroiul, Turcoaia, Cochirleni, Gârlița, Oltina (lacuri, bălți); Bujor, Gârliciu, Piatra Roșie, Merișan, Cârlan (dealuri); Mircea, Târcea, Voicu (păduri).

În **zona de nord** a provinciei pot fi reținute următoarele toponime: Morilor, Țiganca (văi); Monastirea, Taița (râuri, gârle); Babel, Morun, Parcheș, Ostrovu Ulcele (lacuri, bălți, ostroave); Cocoșu, Pârlita (dealuri).

În **nord-estul și estul** Dobrogei, în partea lacului Razim și în Deltă: Belciug, Bisericuța, Bivol, Furtuna, Ivănești, Popina, Portița, Roșu, Rotundu etc.

O toponimie românească se semnalează și în **centrul** ținutului (Râmnic, Castel, Ester, Peștera) și spre mare (Constanța, Mangalia, Portița, Sulina, Sf. Gheorghe, Lacul lui Ovidiu). Toponimia din preajma acestor localități este străină limbii turce; ea aparține populației

românești dobrogene indiferent de originea și vechimea diferită a acestor toponime: unele reprezintă "fosile lingvistice", al căror sens s-a pierdut în limba română de-a lungul veacurilor; ele au fost asimilate și au rămas în fondul topic local, păstrat de românii ce au trait neîntrerupt aici și le-au transmis prin secole. Același lucru s-a întâmplat și cu toponimele impuse în timpul dominației otomane și care s-au conservat în toponimia actuală a Dobrogei. Rezultă că toponimia cuprinsă în izvoarele secolelor XVIII-XIX datează în bună parte din epocile anterioare, dacă avem în vedere vechimea așezărilor românești în jurul cărora apar acestea.

Dacă toponimia asociată cu alte știri devine un argument convingător pentru vechimea, stabilitatea și continuitatea așezărilor românești în Dobrogea, ea este și un document de limbă. Indiferent de perioadă, numeroase izvoare despre locuitorii provinciei menționează frecvent folosirea limbii române. În 1612, aflându-se în Dobrogea, italianul Tomasso Alberti aude "lingua valaca"; episcopul Boscović (1762) folosește în satele unde se vorbea "lingua valaca" un interpret care o cunoștea (Tomasso Alberti, **Viaggio a Constantinopoli**; R.G. Boskovich, **Giornale di un viaggio da Constantinopoli** ..., p. 80-86). Preponderența numerică în raport cu fiecare din celelalte grupări etnice, mai nou sosite în Dobrogea, precum și rolul important în economia dominant-agrară, au făcut ca turcii, tătarii, bulgarii, cazacii, armenii și evreii să se înțeleagă între ei vorbind limba română. În secolul al XVII-lea episcopul Baksić, ajungând la Babadag, întâlnea "bulgari ce vorbesc turcește și românește" (**Călători străini**, V, 1973, p. 223).

Toate aceste dovezi nu pot fi ignorate fără a pune în cauză buna credință și spiritul științific al celui care cercetează și scrie istoria. Acele curente istoriografice de astăzi care susțin, împotriva celor mai autentice date, că Dobrogea a fost în secole XVI-XVIII, "în principal, un amestec de bulgari și turci", expediind pe români, în enumerarea grupărilor etnice, la expresia "și alții", după comunități naționale cu mult reduse numericește, nu dau dovadă, de bună seamă, de probitate științifică și profesională.

III. LOCURI ȘI OAMENI. ORAȘE, TÂRGURI ȘI CETĂȚI.

La începutul stăpânirii turcești orașele Dobrogei au resimțit consecințele înstrăinării și întreruperii legăturilor cu drumurile spre mare ale poporului român, deși sunt înconjurate de regiuni fertile și de o populație bine organizată economicește. Așezarea turcilor în orașe, ca dealtfel în toate locurile care prezentau interes vital pentru stăpânirea

lor, mai ales de-a lungul drumurilor de importanță strategică, s-a făcut prin dislocarea elementului creștin în afara acestor zone.

Această perioadă corespunde totodată unei tendințe de decădere a vieții orășenești, accentuată pentru unele orașe și de practicarea îndelungată a monopolului comercial turcesc. Stagnarea activității comerciale a determinat, mai ales, decăderea porturilor maritime. Pentru secolul al XVI-lea dispunem de puține mărturii din care să se desprindă în mod deslușit starea lor; pe la 1585 călătorul francez Françoise de Pavie, venind de la Constantinopol pe Marea Neagră, menționa doar, fără să le descrie, porturile Bengala (Mangalia) și Constance (Constanța). Ambele se dovedeau însă neprielnice în secolul al XVII-lea, ca și portul Kara-Harman (Vadul), blocate de lestul aruncat timp de decenii de corăbieri și de nisipul adus de valurile mării. Constanța, mai ales cu cele 40-50 de hambare, a căpătat destinația de depozit de cereale pentru Constantinopol. În veacul al XVIII-lea însă, până când Dobrogea a devenit teatru de război aproape permanent, a intervenit un reviriment în viața porturilor maritime. Deși nu mai era ceea ce fusese altădată, Constanța era descrisă de Aubry de la Mottrayé, la începutul acestui secol, ca "un port cu case scunde, frecventat de multe caiace turcești" (Paul Cernovodeanu, **Țările române în viziunea călătorilor englezi**, p. 120), iar Mangalia era văzută de consulul francez pe lângă hanul tătarilor din Crimeea ca un târg public, cu un mare număr de magazine.

În schimb orașele, târgurile și cetățile așezate pe malul drept al Dunării au prosperat necontenit, viața lor economică fiind alimentată în permanență de seva trunchiului comun al țărilor române. Silistra, reședință a sangeacbeilor, este un exemplu în acest sens. Multă vreme, în conștiința contemporanilor, această veche așezare a stăruit în legătură cu istoria poporului român. Un autor anonim care însoțea în 1636 pe solii regelui Poloniei la Constantinopol, trecând prin Silistra, nu uita să înceapă descrierea orașului cu precizarea că "moldovenește se numește Dârstor" ("numită altfel și Dârstor" scria, în 1603 și ragusanul Aloisio Radibrat, **Călători străini**, 4, p. 273; 5, p. 123); după două veacuri de la ocupația turcă, stăruia, așadar, numele ce atesta puternica prezență a românilor în această parte a Dobrogei. După o perioadă de încercări (cea a lui Mihai Viteazu și a urmașilor săi) orașul și-a regăsit echilibrul, arătându-se solilor regelui Carol al X-lea al Suediei, în drum spre Constantinopol, complet refăcut, ca un "frumos oraș comercial", dominat de turnurile celor șapte moschei cu arhitectură aleasă. La sfârșitul secolului al XVIII-lea orașul cuprindea 60 000 de locuitori, tot atât cât Bucureștiul, capitala Țării Românești.

Spre nord s-au ridicat constant Rasova (Rasovata), notată în consecință ca târg pe hărțile secolului al XVIII-lea, cât și Cernavodă, așezare devenită "asemenea unui oraș", cum scria Evlya Celebi, de unde începea calea navigabilă spre interiorul Dobrogei. În dreptul gurii Ialomiței se înălța așezarea și cetatea Hârșovei. Fortificațiile, situate pe o stâncă de calcar, într-o poziție strategică ideală, dominau pe o mare distanță fluviul, împreună cu vadul de la Piua Petrii și câmpiile înconjurătoare. Numeroase evenimente din viața Dobrogei sunt legate de istoria vechii așezări Dăieni, adusă la o remarcabilă înflorire de populația ei românească; întemeiată, probabil, de locuitorii din Daia vlășceană, de la nord-est de Giurgiu, ea apare în hărțile din secolele XVII-XIX mai mult ca târg decât ca sat. În acest sens se pronunță și martorii vremii. "Satul ce se cheamă Dăieni - observa un ostaș italian în slujba domnului Radu Șerban - se poate egala cu un oraș bun", pentru ca Evlya Celebi să-l numească chiar "târgul Dăienii Mari".

Din locul de unde Dunărea purcede direct spre mare, în documentele timpului apar cu stăruință numele localităților Măcin, Isaccea și Tulcea, cetăți, târguri și porturi prin care se făcea legătura cu Gurile Dunării și cu statele din nordul fluviului. Clădită pe dealul stâncos care domină împrejurimile, cetatea Tulcei, deși nu prea mare, controla prin poziția orașului, traficul spre și dinspre Gurile Dunării. În schimb orașul era bine populat, fiind centrul unor tranzacții comerciale importante și, nu mai puțin, a unei activități cultural-religioase. Nu este de mirare că într-o hartă germană de la jumătatea secolului al XVII-lea Tulcea este redată ca oraș, prin două turnuri și un cerc, asemenea Iașilor de la acea vreme.

Pe axa verticală a Dobrogei se întindea drumul pe care urcau spre Dunăre oștile otomane. El începea de la Bazargic, trecând apoi prin Carasu și ajungea la Babadag, cel mai însemnat centru economic, militar și administrativ din nordul Dobrogei, în a cărui existență s-au împletit numeroase momente de decădere și renaștere. În timpul marilor expediții otomane din veacul al XVII-lea Babadagul a devenit reședința de campanie a sultanilor și seraschierilor* armatei turcești. În 1672 Mehmed al IV-lea, impresionat de "clima plăcută și bună", a hotărât ca până la întoarcerea din expediție să lase acolo "haremul cu palatul împărătesc". Orașul a cunoscut, în această vreme, viața trepidantă din ordiile imperiale, cu mari viziri și zeci de pașale, diplomați, furnizori, cancelaria sultanului, cu femeile haremului, cu parăzi fastuoase, dominate de tuiurile padișahului și ale vizirilor, trăind atmos-

* Serascher (serasker), comandant de oaste, ministru de război.

fera marilor neliniști care însoțeau momentele de incertitudine de la răscrucea existenței Imperiului otoman: de la ascensiune la declin.

Dintre târgurile dobrogene, documentat până azi ca cel mai vechi și mai vestit pentru bâlciul (panair) a cărei tradiție a dăinuit multă vreme a fost de departe cel de la Carasu. Localitatea, așezată la intersecția multor drumuri naturale ale provinciei, a atras atenția sultanului Mahmud I; el a pus să se construiască pe dealul Panairului (de unde și numele bâlciului), în apropiere de așezarea tătărească, mai multe dughene și bazaruri unde, o dată pe an, primăvara, veneau negustori din Turcia și din provinciile dunărene, cu mărfurile lor. Comunicațiile erau înlesnite de navigabilitatea Văii Carasu care, de la Cernavodă (Bogazchioi), permitea caiacelor să intre până aproape de locul bâlciului.

În secolul al XVII-lea Evlya Celebi menționa și localitatea Kara Murat (azi M. Kogălniceanu), ajunsă adevărat târg, cu piață, prăvălii și școli.

În principalele târguri existau caravanseraiuri (hanuri mari, pentru popasul caravanelor), cu o curte încăpătoare, cafenea, atelier de fierărie și potcovărie, grajduri, remize, magazii pentru mărfuri. Aici se întâlneau, de asemenea, bazaruri acoperite, specifice târgurilor otomane. Tranzacțiile făcute trebuie să fi fost destul de mari, mai ales după ce, în cinstea sultanului Abdul Medgid, s-a fondat orașul care-i poartă numele - Medgidia - întrucât pe tot timpul bâlciului, adică două săptămâni, tribunalele de comerț din Tulcea și Constanța își mutau sediile în această localitate.

Ocupația otomană și starea de permanentă neliniște și frământări care i-au urmat au abătut pentru o vreme rosturile Dobrogei mai mult spre o destinație strategică-militară decât spre una economică. Știrile privind starea sa economică de-a lungul stăpânirii turcești sunt foarte contradictorii, dar acest tablou corespunde perioadelor diferite ca aspect general din existența provinciei.

Activitatea economică a fost, la începutul stăpânirii otomane, specifică mărcilor militare de hotar, adică orientată cu precădere spre consum. Începând însă cu jumătatea secolului al XVI-lea când, datorită extinderii și consolidării pozițiilor turcești, Dobrogea a dobândit elemente sporite de siguranță externă și statornicie internă, viața sa economică a cunoscut o permanentă dezvoltare. Sursele documentare o prezintă ca o provincie bogată în produse, cu numeroase centre comerciale și meșteșugărești, în măsură să contribuie nu numai la aprovizionarea Istanbulului, a cetăților mărginașe și a armatelor expediționare otomane, ci și la schimburi cu alte state europene (Cronici

turcești, 2, p. 207).

În nord existau păduri cu mult mai întinse decât cele care au rămas epocii moderne, unele de stajari din care se tăiau copaci "cât buțile" pentru construcția corăbiilor, altele de tei care hrăneau mii de prisăci cu fagurii cărora se aproviziona la Constantinopol curtea sultanilor.

În această împărăție a naturii trăiau într-un echilibru nealterat de secole animalele câmpiei și pădurilor, încât stârneau uimirea călătorilor și îndemnau pe sultani, în trecere către câmpurile de luptă, să se desfete încercându-și îndemânarea de vânători.

Oamenii locurilor au pus în valoare avantajele climei, resursele naturale și dărnicia pământului în cadrul unei economii complexe care vădea în numeroase privințe nu numai devotamentul și puterea lor de creație, dar și continuitatea tradițiilor de muncă ale unei populații la care experiența și priceperea s-au distilat vreme de veacuri.

În mijlocul secolului al XVII-lea câmpia dobrogeană apărea călătorului străin acoperită cu holde de grâu, mei și ovăz, iar Tulcea era descrisă, la 1711, ca un târg împodobit cu grădini de zarzavat, pomi roditori și culturi de cânepă.

Turme de vite și de oi pășteau iarba suculentă și aromată a nesfârșitelor pășuni, care au făcut, mai cu seamă, faima cailor și oilor dobrogene. Dobrogea a fost, multă vreme, renumită în caii săi de rasă, mici și buiestrași, foarte iuți și rezistenți, deosebit de prețuiți de turci pentru performanțele asemănătoare celor arabi, fapt pentru care erau socotiți cei mai buni din Turcia europeană.

Dobrogea a rămas vestită în capitala sultanilor și pentru mieii și berbecii săi, care, în afară de lâna de bună calitate și brânza de oaie, ofereau o carne delicioasă în care trecuseră aromele ierburilor sărate de apropierea mării. Nevoile de astfel de produse au determinat autoritățile otomane să încurajeze și chiar să protejeze păstoritul transhumant al oierilor din Principatele române. În 1795 un firman al sultanului Selim al III-lea poruncea valiului de Silistra, cadiilor din Isaccea, Măcin, Hârșova, Turtucaia și altor dregători otomani de pe ruta Dunăre-Istanbul, precum și lui Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești, de a permite nestingherita trecere a turmelor de oi și capre, până la strâmtoarea Bosfor, pentru completarea aprovizionării capitalei imperiale. Nu mai puțin căutate erau produsele agricole și ale viticulturii dobrogene, ambele practicate de poporul român și de strămoșii săi, de la care se poate susține că au învățat meșteșugul mierii și vinului toți veniți în ținuturile dunărene. Cu deosebire în locul numit Cavanlâc, vale împădurită cu tei seculari, unde se află astăzi localitatea Slava Cercheză, locuitorii satelor din jurul

Babadagului își țineau prisăcile cu mii de stupi. Abundența și varietatea florilor, calitatea excepțională a apelor și izvoarelor, dădeau o miere cu gust excelent, mult căutată la Constantinopol. Întinse podgorii existau la Babadag, Isaccea, Tulcea și Măcin. Vinurile dobrogene, acrișoare dar parfumate și plăcute, erau căutate în țările creștine învecinate. Pe bună dreptate cronicarul turc Hagi Ali, care a însoțit pe sultanul Mehmed al IV-lea în expediția sa din 1672, se arăta impresionat de marele belșug de produse ce se procurau la prețuri foarte mici.

Este neîndoielnic că de când există Dunărea și marea oamenii apelor au practicat aici pescuitul acelor specii care și-au căpătat celebritatea în toată lumea europeană. Toți călătorii care au trecut în secolele XVI-XVII prin regiunea Gurilor Dunării s-au arătat uimiți de marele belșug de nisetri, crapi și moruni din care pescarii scoteau ouăle pregătind cu meșteșug, icre tescuite sau icre moi, mult căutate din Grecia până în Polonia, Rusia și Danemarca.

O parte însemnată din produsele pământului, pădurilor și apelor se prelucrau de meșteșugari locali în întreprinderi care-și câștigaseră o întinsă reputație, sau pur și simplu, în gospodăriile agricultorilor și pescarilor. Numeroasele mori de apă așezate pe Dunăre, sau cele de vânt din interior, aveau o mare capacitate de măcinat. Totodată, turmele de oi și cirezile de vite din Dobrogea, alături de animalele din nordul Dunării, furnizau zalhanalelor grupate în Deltă circa 70 000 de capete pe an pentru sacrificare, superior prelucrate într-o pastramă a cărei faimă atrăgea negustori din numeroase țări ale Euroapei. Atelierele de pielărie, cele pentru prepararea seului sau a peștelui afumat și sărat, întregeau imaginea vieții meșteșugărești a regiunii.

Întreaga activitate productivă a oamenilor Dobrogei s-a desfășurat în condiții de viață cărora asprimea locurilor le-a imprimat un efort înnobilator. Cu excepția zonei împădurite din nord, locuitorilor le-au lipsit elementele naturii care ușurează munca și viața omului: lemnul și apa. Ei foloseau drept combustibil, iarna și vara, tizicul rezultat din balega vitelor, pe care o uscau la soare, practică păstrată până în secolul al XX-lea! Pentru a obține prețioasa apă, uneori sălcie și dezagreabilă, locuitorii săpau puțuri adânci de 70-80 pași de unde o scoteau în burdufuri din piele de bou, cu multă osteneală, cu ajutorul unei roate orizontale acționată de cai și măgari.

Prin poziția geografică Dobrogea a îndeplinit un rol important atât în comerțul de tranzit, în care se poate vorbi de o adevărată vocație, cât și cu propriile sale produse.

Prin căderea sub turci a celor două porturi românești Chilia și Cetatea Albă, Marea Neagră a devenit o mare închisă și chiar primej-

dioasă prin practicarea, pe scară întinsă, a pirateriei mai cu seamă la Gurile Dunării. În schimb, negoțul pe marele fluviu a prosperat încet dar sigur; din Brăila și din Galați (spre care descindea drumul comercial al Poloniei și Moldovei) și Silistra (spre care veneau produsele din Transilvania și Țara Românească) negustori români, armeni, greci, evrei și ragusani își îndreptau mărfurile lor pe uscat către Adrianopol și Constantinopol. Prin 1728 cadiul din Isaccea primea poruncă, prin firman imperial, de a nu îngădui persecutarea negustorului Dimitrașcu, din cazaua* Isaccei, care făcea negoț "prin părțile Moldovei".

Puternice legături comerciale au existat, de asemenea, între Dobrogea și Transilvania. În 1738 cronicarul ungur Kelleman Mikes semnala la Cernavoda "mulți negustori bogați care negustoresc mai mult prin Ardeal" (Constantin I. Karadja, în "Analele Dobrogei", 4 1923, p. 24.), iar un firman al sultanului Mustafa al III-lea acorda păstorilor transilvăneni din Dobrogea libertatea de a negocia prețul brânzei în raporturile cu negustorii turci și greci din Constanța, care aveau deprinderea de a oferi prețuri derizorii, de monopol.

În anul 1612, italianul Tomasso Alberti, agent al unei case de comerț venețiene, trecând prin Dobrogea de la Constantinopol la Liov împreună cu 32 de care încărcate cu covoare, rubarbă, mătase, pe drumul caravanelor de negustori, furnizează o serie de amănunte despre modul de transportare a mărfurilor. Astfel, până la Dunăre negustorii străini își luau măsurile obișnuite de precauțiune, angajând căruțași și păzitori turci. Ajunse la schela ** Măcin, locul unde se plătea vama la hotarul Turciei, carele erau descărcate, în vederea impunerii, iar apoi marfa era trecută cu luntrile - scrie cu ușurare italianul - "în lumea creștină", spre Galați, unde era, la rândul său, schela principală și punctul de vamă al Moldovei.

Alte produse, dar mai cu seamă zaherelele (furnituri de cereale, oi, vite datorate Porții de Țările Române), străbăteau Dobrogea spre porturile maritime. La Isaccea s-au construit mari hambare care cumulau zaherelele provinciei și ale Țărilor Române. Ele erau administrate de intendenți (emeni), care dirijau produsele conform ordinelor pașei sau capitalei imperiale.

Întinderea Dobrogei era de 6 zile de mers în lungime, drum fără hanuri între târgurile mai importante, pe care caravanele îl parcurgeau cât se poate de repede din pricina locurilor nesigure. Deși oamenii se dovedeau extrem de primitori față de străini, ținutul era bântuit de

---

* Caza, district turcesc administrat de cadiu; plasă.

* Schelă, port mic.

numeroși tâlhari de drumul mare, dintre care nu puțini spahii și ieniceri care, între două campanii, continuau să practice meseria pentru care aveau vocație. În târguri călătorii poposeau în caravanseraiuri (conac), hanuri în formă de șură, având un fel de vatră ce făcea înconjurul pereților, pe care drumeții își întindeau covoarele, atârnându-și armele, deasupra capului, la îndemână. Caii erau legați de inele la picioarele oamenilor - toate indicând starea de nesiguranță care făcea din odihnă o veghe permanentă și plină de neliniște.

Deși Dobrogea și partea de sud a Moldovei cu Bugeacul au fost în decursul veacurilor XVI-XVII teatrul numeroaselor războaie pe care otomanii le-au avut de înfruntat cu Țările Române, cu Polonia și cu Rusia și cu toate vicisitudinile vremurilor și nesiguranța navigației, tot se mai vedeau la Brăila, Galați, Chilia, Constanța și Mangalia corăbii venite din Trapezunt, Sinope și Levant.

Produsele Țărilor Române erau aduse pe Dunăre cu bărcile, până la Sulina ori în porturile dobrogene Constanța și Varna de unde, pe corăbii, străbăteau Marea Neagră la Constantinopol și de aici, pe Marea Egee, Mediterană și Adriatică, spre Ragusa, Ancona și Veneția.

Starea economică la Gurile Dunării a cunoscut schimbări începând din secolul al XVIII-lea, când Dobrogea a intrat în planul rivalităților ruso-austro-turce, așezate ele înseși pe un adânc substrat economic. În prima jumătate a veacului, departe încă de focarele de conflict militar, regiunea a cunoscut o dezvoltare materială însemnată. Faptul însă că Dunărea continua să fie un fluviu închis, cât și numărul redus al populației productive (din această cauză abia a zecea parte din întinderea sa se cultiva, întrucât musulmanii continuau să fie solicitați de obligațiile lor militare), n-au permis o dezvoltare pe măsura posibilităților.

În tot cursul secolului, dar mai cu seamă în a doua sa jumătate, sub presiunea înfrângerilor militare, tratate succesive semnate de Turcia vin să deschidă cursul inferior al Dunării pentru corăbiile statelor învingătoare.

Prin pacea de la Șiștov (1791), Austria a obținut definitiv dreptul de navigație pe întregul curs al Dunării după ce, prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, Rusia căpătase prima acest privilegiu.

Ca urmare a faptului că Franța obținuse în 1740 un tratat prin care piețele Orientului au fost deschise mărfurilor sale, consulii francezi din Turcia și Crimeea se interesau, de asemenea, foarte îndeaproape de resursele țărilor de la Marea Neagră și Dunăre, preocupați - explică Peyssonel - de avantajele pe care Franța le-ar fi putut obține prin intensificarea comerțului său în această zonă.

Desigur, pentru progresul general al Dobrogei au conlucrat o serie de factori, în special deschiderea navigației pe Dunăre pentru unele țări riverene precum și interesul lumii apusene pentru fructificarea capitalurilor în această parte a Europei. Când, după abolirea oficială a monopolului comercial turcesc (1829), interesele economice ale marilor puteri vor deveni mult mai întinse, ele își vor crea în centrele administrativ-economice ale Dobrogei consulate, prin care Europa cunoaște mai îndeaproape realitățile acestor ținuturi.

Frământări sociale

Declinul statului otoman, resimțit încă din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, s-a accentuat necontenit, pentru a se transforma către sfârșitul secolului al XVIII-lea într-o criză acută. La baza acesteia stau atât factorii de ordin intern - revolta maselor producătoare împotriva servituților tot mai apăsătoare, anarhia feudală, slăbirea autorității centrale -, cât și de ordin extern, dintre care, în primul rând, schimbarea raportului de forțe dintre puterile Europei răsăritene.

Contradicțiile sociale au rezultat, mai cu seamă, din polarizarea stării materiale a claselor care se înfruntau. După cucerire, Dobrogea a fost încadrată în rândul teritoriilor numite arazi-i-mirie, intrând adică în stăpânire absolută a fiscului otoman, ca fond de feude la dispoziția sultanului pentru răsplătirea serviciilor militare ale nobilimii sale.

În Dobrogea, ca și în alte regiuni ale imperiului, toate categoriile de proprietate și posesiuni erau împărțite în unități economice subordonate (ciftlik-uri), supuse dreptului ereditar de folosință al țărănimii producătoate (raia). O seamă de domenii aparțineau sultanului, altele din regiunile Babadag, Carasu, Ostrov ș.a. - destul de întinse și cu un număr însemnat de sate - pașei din vilaietul Silistrei sau Oceacov. Numeroase feude cum ar fi satele Baltadji (Bălțăgești) și Cicrâcci (Sibioara) au fost atribuite, cu timpul, unor dregători locali sau căpeteniilor unităților de ieniceri și spahii. Încă de la sfârșitul secolului al XV-lea o seamă de pământuri și venituri din împrejurimile Babadagului și Mangaliei au fost acordate ca vacâf-uri* destinate întreținerii așezămintelor de cult din aceste locuri. Astfel, toate categoriile privilegiate ale societății: sultanul și vizirii, beii locali, căpeteniile militare, moscheile și mănăstirile se înfruptau cu nesaț din roadele pământului muncit de o țărănime sărmană.

Într-o stare de permanentă apăsare și sărăcie se afla categoria

* vacâf - fundație religioasă, instituție de binefacere publică.

socială a raialelor - prin care se înțelegea populația impusă sarcinilor fiscale - și în care erau cuprinși atât musulmani cât și creștini. Numeroase localități dobrogene prezentau o compoziție etnică eterogenă iar situația materială comună, la nivelul straturilor de jos a constituit temeiul care a garantat înțelegerea și înfruntarea în comun a destinului hărăzit de istoria acestui ținut, inclusiv a oprimării exercitată de elementele feudale locale. La jumătatea secolului al XVII-lea călătorul englez Robert Bargrave descria rapacitatea stăpânilor feudali din Dobrogea care-și însușeau roadele muncii supușilor lor, fără deosebire de credință. Extinderea relațiilor bănești a amplificat cu timpul preocuparea marilor proprietari funciari de creștere a cantității de produse agricole reclamate de o piață sensibil lărgită, iar sursa principală a acestei creșteri a fost, ca pretutindeni în evul mediu, intensificarea exploatării țărănimii. Diferiți călători, care au trecut la începutul secolului al XVII-le prin Dobrogea, au fost izbiți de starea neînchipuit de grea a țăranilor. Astfel, în ciuda bogăției pământului, englezul Edmund Chrishull constata că locuitorii sunt "extrem de săraci". Prin 1712 un călător polonez scria cu compasiune despre țăranii creștini: "După casele lor, îmbrăcămintε și înfățișare se vede că sunt în robie. Casa creștinului e mică și joasă, compusă dintr-o singură încăpere. În unele sate este compusă dintr-un acoperiș fără tavan deosebit, sprijinit de patru stâlpi". Englezul W. Hunter îi numea "nenorociții pământului", trăind în sate de colibe și bordeie într-o "sărăcie extremă".

Situația cu mult mai grea a țăranilor creștini se explică prin obligațiile lor mai mari față de statul otoman cât și prin aceea că majoritatea covârșitoare a elementului feudal era musulman, ceea ce avea, desigur, o foarte mare importanță și în relațiile sociale. Ei plăteau, astfel, darea suplimentară a capitației, denumită haraci, pentru a cărei achitare se împrumutau la feudalii locali cu dobânzi oneroase.

Ca și în Țările Române, numeroși funcționari, gelepii și beilicci cutreierau Dobrogea luînd produse și dări care storceau de vlagă gospodăria țărănească. La acestea se adăugau obligațiile materiale excepționale din timpul războaielor, cât și îndatoririle militare directe. Ambasadorul Prusiei la Constantinopol raporta, în 1770, constituirea unui corp de 40 000 de neferi dintre locuitorii Dobrogei, încadrați în armata trimisă împotriva trupelor rusești în Țara Românească și Moldova. Chiar și în anii de pace se cereau în mod repetat oameni pentru paza cetăților dunărene. Îndeplinind porunca din firmanul sultanului Selim al III-lea, în 1796 cadiul de Babadag trimite 505 neferi din cazaua sa pentru paza tunurilor cetății Vidin.

Țăranii erau datori, pe lângă obligațiile față de fisc și spahii, să plătească ienicerilor dări speciale, din momentul în care aceștia schimbă meseria armelor, tot mai puțin fructuoasă, cu calitatea de proprietari de pământuri. Nu este de mirare astfel că, încă de la începutul stăpânirii otomane, fie numai pe temeiul acestor cauze, fie sub influența unor mișcări religioase cu puternic substrat social, documentele semnalează răscoale și frământări, atât ale țăranilor cât și a altor categorii sociale.

Chiar în primii ani ai stăpânirii otomane zona de păduri a Deliormanului a devenit focarul acțiunilor conduse de șeicul* Bedreddin. Deși mișcarea a fost înfrântă, discipolii săi și, în general, alte generații de răzvrătiți și nemulțumiți fac din Deliorman un loc predilect de adăpost și conspirație, spre care se îndreptau refugiați politici și religioși, cum vor fi acele "capete roșii" (Kîzîl-bași) - susținători ai unor secte șiite de orientare persană, considerate de turci ca eretice și persecutate ca atare. Spiritul de revoltă a fost întreținut și de trecerea în Dobrogea a țăranilor fugari din Țările Române, uneori a unor mase radicalizate, așa cum este cazul țăranilor din Transilvania, refugiați peste Dunăre după răscoala din 1437 de la Bobâlna.

Pentru anul 1555 izvoarele narative turcești vorbesc despre o puternică răscoală ce a cuprins întreaga provincie și la care au participat atât țărani creștini cât și cei mahomedani. Ea a implicat formarea unor "oștiri" populare ce acționau împotriva celor avuți, întrucât calificativul de djelali, care-i era atribuit de o cronică anonimă osmană era folosit, de obicei, în legătură cu mișcările antifeudale care au măcinat statul otoman în aceste secole. Forța răscoalei rezultă din precizarea că răzvrătitul Mustafa, conducătorul mișcării, ajunsese să stăpânească ținutul, reclamând intervenția beilerbeiului de Rumelia, cel mai de seamă pașă din partea europeană a imperiului pe vremea lui Soliman Magnificul. Dintr-un alt document turcesc rezultă că în 1572, un număr de robi din Babadag, conduși de anumite softale (tineri ce studiau la seminarul musulman al orașului, de bună seamă liber-cugetători, care aveau concepții sociale neconformiste) au întreprins acțiuni împotriva elementelor înstărite din oraș și împrejurimi. Situația a atras atenția sultanului Selim al III-lea care dădea dispoziții amănunțite pentru prinderea și pedepsirea tulburătorilor potrivit legii șeriatului.

Împletirea istoriei Dobrogei cu cea a Țărilor Române poate fi surprinsă sub aspectul climatului comun de revoltă al țărănimii față de

* Șeic, șeful unei comunități religioase musulmane

politica spoliatoare a feudalilor - boieri sau bei - de pe ambele maluri ale Dunării. Starea de nesiguranță și abuzurile boierimii, amplificate de anarhia trupelor de mercenari și incursiunile tătarilor din 1602 care au devastat Muntenia, au făcut ca "mulți locuitori, cu familiile și puținul lor avut să treacă, unii în Turcia, alții în Moldova", așa cum scria ragusanul Aloisio Radibrat, aflat în slujba imperialilor. Mulți dintre aceștia s-au stabilit în Dobrogea. Un raport militar italian, atribuit unui mercenar din slujba domnului Radu Șerban și care a participat la expediția acestuia peste Dunăre, vorbind despre "satul ce se chiamă Dăieni" relata că aici "s-au strâns multe mii de români, cu familiile lor", organizându-se în formațiuni populare de autoapărare împotriva feudalilor (**Călători străini**, 4, p. 275).

În secolul al XVIII-lea s-au amplificat și diversificat formele luptei țărănești, de la fuga de pe domenii până la răscoale. În 1792, țăranii din Rasova și din 11 sate apropiate au ales calea pribegiei, alungați de rapacitatea fostului guvernator otoman. Având drept cauză imediată majorarea abuzivă a dărilor, în 1783, a izbutit o nouă răscoală în Deliorman, pentru a cărei reprimare a fost nevoie de intervenția pașei de Silistra și a unei armate de 6000 de oameni înzestrată cu tunuri. Patru ani mai târziu, la Caraharman (Vadul), important port maritim al Dobrogei, populat într-o treime de creștini, și în localitățile învecinate de pe litoral, așezate în locuri printre care se identifică toponimice românești, a avut loc răscoala îndreptată împotriva autorității sultanului, sub conducerea unui ostaș din corpul deliilor - unitate de elită a armatei turcești.

Determinate de cauze diferite, dar având aceleași efecte în zdruncinarea puterii absolute a sultanilor, s-au manifestat în Dobrogea mișcări ale unor căpetenii militare otomane. La un moment dat încercările Porții de a efectua reforme, restrânse de altfel, în organizarea administrativă, judiciară și militară (măsurile sultanului Selim al III-lea de exemplu, îndreptate împotriva corpului de ieniceri), s-au lovit de atitudinea refractară a elementelor feudale conservatoare și au generat nemulțumirea unor categorii sociale eterogene - de la marii feudali, la zecile de mii de țărani și soldați rămași fără pământ și fără soldele cu care se obișnuiseră. Aceștia din urmă au constituit, de altfel, și rezerva covârșitoare a răzmerițelor din această perioadă. Din momentul în care spahiii și ienicerii au început să privească situația lor ca un privilegiu unilateral, insistând nu atât asupra obligațiilor față de sultan, cât mai ales asupra beneficiilor ce derivau din starea lor social-militară, ei au devenit, pe lângă condiția lor parazitară, un element de disoluție, primejdios, o povară pentru populația producătoare, mai

ales nemusulmană.

Astfel, în provinciile europene ale Imperiului otoman și în repetate rânduri în Dobrogea, se produc răzmerițe ale unor feudali, guvernatori sau căpetenii militare care adâncesc starea de anarhie, bunul plac, nesiguranța și asuprirea locuitorilor. Numeroși delibași (căpeteniile cetelor de delii) din garda pașalelor des mazilite, rămași fără slujbe, întreprind acte de brigandaj și tâlhărie împotriva satelor și chiar a orașelor. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, odată cu înfrângerile militare suferite chiar pe teritoriul Dobrogei, cete însemnate de soldați dezertori alimentau bandele de cârjalii aflate în slujba feudalilor locali răzvrătiți, care terorizau cazalele provinciei, de la un capăt la celălalt.

Dezordinea a fost amplificată și de luptele provocate de aiani*, fie sub forma conflictelor dintre partidele locale, fie chiar împotriva puterii centrale. Faimoasă în această privință a rămas rebeliunea lui Osman Pazvantoglu și a familiei sale împotriva Porții, desfășurată timp de mai mulți ani. El a atras de partea sa pe unii aiani dobrogeni de la Silistra, Hârșova, Măcin. Astfel de căpetenii țineau sub teroare regiuni întinse, înrobeau populația, jefuind ca într-o țară vrăjmașă. Statul otoman, care nici în perioadele sale de putere nu se preocupase de menținerea ordinei legale și de protejarea populației producătoare, a lăsat acum totul în voia elementelor separatiste și centrifuge.

În felul acesta, într-un tablou social foarte variat și mânați de cauze complexe, țărani și robi, soldați și cârjalii, haiduci de codru, alte categorii de nemulțumiți s-au constituit în factori de dezmembrare social-politică a statului otoman, contribuind, cu încetul, la decăderea societății medievale până în cele mai periferice provincii ale imperiului, așa cum a fost și în Dobrogea.

IV. DOUĂ VEACURI ÎNVOLBURATE. CHEMAREA ȚĂRII DE PESTE DUNĂRE.

Dintr-un reazim puternic, păzitor al Mării și Dunării de la vărsare, Dobrogea, căzută sub stăpânirea otomană, a devenit o primejdie de temut pentru Țările Române. Pierderea marilor cetăți din sud expunea Moldova unor atacuri permanente. Lipsa de sprijin a creștinătății nu i-a lăsat lui Ștefan cel Mare altă alternativă decât aceea de a accepta plata tributului - condiție a păcii cu marea putere turcească. Este

* Aian, primarul târgurilor și al cetăților turcești

adevărat că de aici i-au venit în ajutor, în vara anului 1497, când țara a fost lovită de oștile regelui polon, Ioan Albert, 2000 de turci dar, în general, din aceste părți nu se puteau aștepta prieteni statornici, ci doar asupritori care vegheau la respectarea legământului încheiat. Nu este întâmplător că în tratatul moldo-polon din 1449 se stabilea, ca un detaliu de mare importanță, locul trecerii oștirilor celor doi monarhi în dreapta Dunării și anume pe la vadul Oblucița (Isaccea), ceea ce istoria n-a mai putut îndeplini atâta vreme cât a mai trait marele domnitor.

Deși urmașii direcți n-au mai avut nici geniul, nici forța aceluia care făcuse din Moldova, pentru o jumătate de veac, un adevărat străjer al creștinătății, sultanii Selim I și Soliman Magnificul au ținut în permanență importante forțe în Dobrogea, gata oricând să lovească Țările Române și ținuturile de margine ale Poloniei. Într-o vreme chiar, sangeacbeiul* de Silistra a ocupat partea de jos a Moldovei, pe care Ștefăniță Vodă a trebuit s-o răscumpere, corupând pe trimisul sultanului.

Căpeteniile din Dobrogea și oștile lor au participat alături de ceilalți bei de margine din provinciile dunărene la toate marile acțiuni militare care au făcut din secolul al XVI-lea epoca de maximă putere a Imperiului otoman: cucerirea Belgradului, în 1521, bătălia de la Mohacs, din 1526, care a prefațat desființarea regatului Ungariei, asedierea, pentru prima oară, în 1529, a capitalei Austriei - Viena.

În aceste împrejurări și-a început Petru Rareș prima sa domnie (1527-1538), care a purtat, în bună parte, amprenta moștenirii ilustrului său părinte. Mâniată de actele domnului moldovean, care nu numai că depășeau cadrul relațiilor de vasalitate, dar care au luat chiar caracterul unei linii potrivnice, Poarta a hotărât scoaterea lui cu forța din scaun. După ce a străbătut cunoscutul drum al războiului, sultanul Soliman al II-lea s-a oprit la Babadag, așa cum cerea tradiția pentru a se reculege la mormântul prezumptiv al sfântului Sarî Saltuk Baba. La sfârșitul lunii august 1538 el își trecea trupele peste podul construit în dreptul Isaccei după care Moldova nu numai că a fost arsă de la un capăt la altul dar, "pentru a avea întotdeauna mâna asupra grumazului acelei țări" - așa cum constata un cronicar al timpului - sultanul a socotit că baza dobrogeană și raialele din stânga Dunării existente la acea dată nu mai erau suficiente; de aceea Tighina a fost transformată în raia, iar întregul Bugeac a fost anexat Imperiului otoman după care, în toamnă, armatele s-au scurs din nou în sudul Dunării. Curând după

* Sangeacbei, administrator de sangeac (județ).

aceea, în anul 1551 tătarii din Dobrogea au participat și la campania din Ungaria, în urma căreia Banatul și o parte a Crișanei au fost transformate în pașalâcul cu reședința la Timișoara.

În deceniul următor, contradicțiile austro-polono-turce au căpătat o acuitate pronunțată cuprinzând în sfera lor, ca și altădată, și Țările Române. Poarta s-a arătat interesată, în acest context, să apere țările vasale din nordul Dunării împotriva rivalilor săi. În 1565 Soliman poruncea sangeacbeiului de Silistra să acorde ajutor lui Alexandru Lăpușneanu contra rebelilor refugiați în Polonia, care unelteau încă împotriva domniei sale. În aceeași vreme guvernatorul provinciei primea dispoziții repetate de a pregăti zaherele* la popasurile binecunoscute din Dobrogea, pentru aprovizionarea armatei care a întreprins expediția împotriva imperialilor din 1566, întrucât nici noul împărat Maximilian n-a recunoscut pe principele vasal al Porții, Ioan Sigismund al Transilvaniei.

Odată cu moartea, în același an, a bătrânului și marelui sultan, se poate afirma că începea și declinul imperiului turc; înfrângerea în bătălia navală de la Lepanto (1571) de către flota Ligii Creștine era un semn încurajator și pentru principii și domnitorii români care rezistau cu greu spolierii brutale a împărăției otomane, presată de nevoile tot mai mari ale întreținerii armatei și ducerii războaielor sale.

Cu nebănuită forță și hotărâre nestrămutată s-a ridicat împotriva politicii de sărăcire Ioan Vodă cel Viteaz, acela care, peste moarte și cei 400 de ani care s-au scurs, și-a înscris numele în panteonul eroilor nemuritori ai patriei. Împrejurările vieții și sfârșitul său sunt astăzi prea bine cunoscute. Poarta a încercat să constrângă țara Moldovei la plata îndoită a tributului, convinsă că va reuși aceasta prin așezarea sistemului de raiale, cetăți și armate turco-tătare, la care se adăuga lipsa de sprijin a statelor vecine. Numai că domnitorul, întărit de hotărârea de a nu lăsa conducătorilor otomani credința că era suficient să ceară pentru a obține orice, i-a întâmpinat cu armele, la granițele țării, în primul rând la Dunăre și la hotarul cu hanatul tătar, de unde apăreau, de obicei, principalele forțe inamice. El cunoștea, de bună seamă, situația militară din Dobrogea pentru că, în 1572, abia numit domn, a străbătut această provincie lăsând beiului de Silistra 30 000 de aspri pentru a fi distribuiți la înapoiere ienicerilor care-l însoțiseră spre scaunul Moldovei. Lovind Brăila și Tighina, Ioan Vodă înfrunta deschis puterea turcească, fiind de așteptat o reacție imediată și hotărâtă. Într-adevăr, beilerbeiul Rumeliei și-a concentrat armata la

* Zaherea (Zaharea), cereale, provizii, furnituri pentru aprovizionarea armatelor otomane

vadul Oblucița - 60 000 de oameni și 120 de tunuri - pe unde a și trecut la începutul lunii iunie 1574, așezându-și tabăra pe malul stâng. Nu departe de aici, lângă satul Cartal, s-a dat dramatica bătălie de la iezerul Cahulului, în care numărul oștilor, sorții și trădarea și-au dat mâna pentru a descuraja alte încercări de izbăvire ce s-ar mai fi făcut.

Dar sfârșitul secolului al XVI-lea a fost, pentru români, era renașterii spiritului de libertate și de reunire a aceluiași popor în hotarele sale istorice lăsate moștenire de strămoși.

Anul 1593 începea pentru țările române cu un fapt obișnuit și lipsit de speranțe: așezarea de către turci pe tronul Țării Românești a fostului mare ban al Craiovei, Mihai.

Abia venit în fruntea țării însă noul domn a ridicat cu hotărâre și vigoare steagul împotriva dominației otomane: la 13 noiembrie 1594 o amplă acțiune de nimicire a garnizoanelor, dregătorilor și creditorilor otomani, asigură trecerea la ocuparea liniei strategice a Dunării și mutarea teatrului de război în sudul fluviului. Această bătălie, care s-a desfășurat pe un front amplu, de la sfârșitul anului 1594 până la începutul verii lui 1595, a debutat, nu întâmplător, cu atacuri fulgerătoare și incisive împotriva pozițiilor otomane din Dobrogea, la vremea aceea adevărat bastion militar, de a cărui nimicire sau neutralizare depindea, în mare măsură, sistemul strategic otoman din Balcani.

Împreună cu oștirea Transilvaniei, comandată de căpitanul Albert Kiraly, Mihai Viteazul se afla la 10 decembrie 1594 la Târgul de Floci. Armatele au trecut Dunărea pe gheață și în ziua Anului Nou 1595, au înaintat spre impunătoarea cetate a Hârșovei. În apropierea acesteia s-a angajat o bătălie scurtă, dar sângeroasă, în urma căreia forțele otomane, estimate la 7000 de oameni - garnizoana cetății și contingente dobrogene - au fost zdrobite și dispersate. "Iar turcii din Hârșova încă ieșiră cu oaste împotriva Predii Spătarul și a Radului Comisul. Și păziră de se loviră cu turcii și fură biruiți turcii, gonindu-i pre gheață îi tăiară foarte rău. Și aprinseră și Hârșova" - descrie faptele, în expresiva limbă cronicărească, Stolnicul Constantin Cantacuzino (**Cronicari munteni**, 1, București, 1961, p. 122-123).

La 6 ianuarie oastea lui Mihai, condusă de căpitanii săi, s-a îndreptat spre Silistra, important centru administrativ, locuit de negustori bogați care se bizuiau pe tăria cetății. Deși garnizoana a depus o rezistență îndârjită, orașul a fost ocupat. Întrucât incursiunea a fost mai apoi respinsă cu forțe superioare de sangeacbeiul Silistrei, Mustafa, în primăvara anului 1595 banul Mihalcea a atacat din nou orașul, pe care însă nu l-a putut menține, asediind, în schimb, Brăila.

Având în vedere importanța excepțională a acestei cetăți, turcii au cerut ajutor trupelor din Dobrogea sub a căror presiune asediul a fost ridicat vremelnic. Preocupat de a nu lăsa inamicul răgazul să-și refacă forțele, Mihai a trimis, din nou, pe Preda Spătarul și Comisul Radu asupra Hârșovei și pentru a doua oară, într-un timp scurt, această importantă cetate a fost scoasă din luptă. Cu o hotărâre nestrămutată s-a aruncat voievodul român, care personifica nu numai năzuința de libertate a românilor, ci a tuturor popoarelor subjugate din sud-estul Europei, asupra cetăților din Dobrogea, adevărate cuiburi de jefuitori care pricinuiseră Țărilor Române atâtea suferințe și nefericiri.

La începutul anului 1595 oastea muntenească a eliberat rând pe rând, Chilia, Ismail, Cetatea Albă, Tighina iar în aprilie, după un nou asediu, a reluat de la turci cetatea Brăilei. În timp ce Mihai Viteazul străbătea impetuos provincia, trecând prin Babadag, până la apele litoralului pontic, aliatul său Aron Vodă ataca Isaccea și elibera Măcinul. Numeroase stindarde și trofee au fost capturate cu acest prilej din mâinile otomanilor. Nicicând, de la căderea Dobrogei sub steagul Porții, domnii români n-au fost mai aproape de țelul de a izbăvi acest pământ de cotropitori și, mai departe, în sud, spre nădejdea popoarelor subjugate din Balcani. Izvoarele vremii depun mărturie că întreaga populație creștină a ținutului, detestând asuprirea otomană, se răscula pentru a mântui țara de stăpânirea lor. "Locuitorii (Dobrogei) sunt viteji - scria cu vădită admirație un contemporan - și se poate strânge laolaltă un număr însemnat, deși nu au alte arme decât spada și puțini arc și săgeți" (**Călători străini**, 3, p. 392). Participarea populației alături de unitățile de munteni și moldoveni la asediul cetăților, la bătăliile angajate, a imprimat războiului purtat între Dunăre și țărmul mării un puternic caracter popular. În acest context atrage luarea aminte, de asemenea, știrea transmisă de ragusanul Paolo Giorgio adresată nunțiului papal din Transilvania, acreditat pe lângă principele Sigismund Bathory. Din scrisoarea sa rezultă că, în vara anului 1596, peste o mie de haiduci din Muntenia au întreprins o incursiune de largi proporții în Dobrogea de nord. Zăbovind, ei au permis regruparea forțelor otomane care i-au împresurat și, adaugă documentul, redând dramatismul și încleștarea luptei care a urmat, "au pierit toți haiducii și 6000 de turci". În legătură cu atitudinea populației locale s-a dovedit suficient un moment excepțional ca acesta, pentru a-și manifesta conștiința nealterată a apartenenței etnice.

În urma campaniei din iarna anului 1595, încheiată de Mihai înainte de dezghețul Dunării, sistemul militar otoman era, în mod practic, paralizat și incapabil să-și mai exercite atribuțiile pentru care

fusese creat. Același Paolo Giorgio, care cunoștea bine țara, relata că, după această lovitură, nu mai exista o pază bună a turcilor în Dobrogea, exprimându-și credința că aceștia n-ar fi putut rezista unei lovituri a creștinilor uniți.

Evenimentele petrecute în provincia de la Gurile Dunării au pricinuit o profundă impresie la Constantinopol, făcând pe mulți demnitari, care apreciau proporțiile înfrângerilor, să se cutremure.

Acest fapt rezultă, printre altele, și din deciziile și atitudinea adoptate la Poartă. Prima reacție a fost aceea de a elimina unii factori de tensiune care-ar fi putut alimenta hotărârea domnitorului român de a continua atacarea provinciilor și raialelor turcești. Astfel, chiar dacă știrea nu este pe de-a-ntregul confirmată în conținutul ei, dar rămâne însă plauzibilă prin înțeles, autoritățile din Dobrogea au determinat pe fostul domn al Munteniei, Mihnea Turcitul, să părăsească provincia unde aștepta timpuri prielnice împreună cu fiul său, Radu Mihnea, el însuși pretendent la tronul țării "pentru a nu stârni din nou război" (**Cronici turcești privind țările române**, 1, București, 1966, p. 376). În aceeași vreme marele vizir Sinan Pașa a elaborat proiectul pe care sultanul și l-a însușit, de a suprima autonomia Munteniei și Moldovei și de a le încorpora la imperiu, ca vilaiete, prin desemnarea unor beilerbei otomani. La baza acestei hotărâri grave stau, desigur, numeroase considerente dar unul esențial era că, stăpânind linia Dunării, Țările Române încetau de a mai fi fost "cămara" împărăției turcești, oprind, în mod practic, aprovizionarea garnizoanelor din sud și, nu mai puțin, a capitalei însăși. Pentru Poartă amenințarea Dobrogei sau pierderea ei ar fi însemnat nu numai un dezastru militar, ci, în egală măsură, și unul economic, prin funcția pe care o îndeplinise până atunci - acea de a capta produsele vechilor drumuri comerciale și de a îndrepta spre capitala imperiului bunurile strânse din toată regiunea Dunării de Jos.

Rolul rezervat în acțiunile militare de represalii împotriva țării răsculate și a Ligii Creștine a fost, din această cauză, pe măsura importanței sale. După pierderea Brăilei, marele vizir Sinan Pașa, însărcinat de sultanul Mehmed al III-lea cu conducerea expediției de pedepsire în Țara Românească, și-a concentrat armata în sudul provinciei. În același timp, un emisar al Porții cerea Poloniei să rămână neutră în războiul cu Liga și să permită tătarilor să trecă în Moldova. În caz contrar, erau pregătite corăbii pentru a transporta în Dobrogea un număr considerabil de luptători ai hanului, pe care Sinan Pașa dorea să-i folosească la invadarea Țării Românești, cât și împotriva austriecilor. Una din operațiile flotei turcești pe cursul dobrogean al Dunării, ne-a rămas descrisă în însemnările unui rob creștin, vâslaș pe una din

galerele expediției, lucrare străbătută de profunda impresie pe care i-a lăsat-o evenimemtele la care a asistat. Este vorba de spaniolul Diego Galan, care a trăit toate peripețiile vieții de sclav; el a însoțit în 1595 pe stăpânul său, amiralul turc de origină scoțiană, Mami-pașa, în expediția de pe Dunăre ce trebuia să sprijine armata de uscat a marelui vizir. Din momentul în care au intrat pe gurile fluviului, după două zile de navigație, corăbiile turcești au întâlnit luntrele corsarilor români (a căror existență era confirmată la această vreme și de ambasadorul Angliei la Constantinopol) și care s-au repliat cu îndemânare pe canalele laterale. În ziua a treia flota a făcut prima escală la Beștepe, în apropiere de Mahmudia, pentru provizii, apoi la Tulcea, "port mare, dar puțin sigur, unde turcii - relata autorul - au fost primiți cu strigăte de bucurie și cu salve de archebuze". Rezultă apoi că, încurajate de prezența vaselor, autoritățile locale au cerut amiralului să sprijine expediția unei flote de o sută de luntre împotriva unui oraș moldovean din apropiere (probabil Reni), acțiune neinspirată pentru turci, aflați pretutindeni în defensivă. Într-adevăr, după ce fortăreața a fost zadarnic bombardată, pentru a nu întârzia în îndeplinirea misiunii lor, galerele au abandonat flotila dobrogeană. Ceeea ce a urmat indică adevăratele proporții ale defectării sistemului de apărare otoman la Gurile Dunării, cât și starea de derută provocată de reacția de revoltă a Țărilor Române: forțele moldovene, pregătind ele însele o flotilă de monoxile, au atacat Tulcea. "La înapoierea noastră - scrie mai apoi Diego Galan - am găsit-o arsă cu desăvârșire și fără nici un suflet". Trecând de cetatea Brăilei care, recucerită de români, i-a întâmpinat cu tunurile, turcii au poposit mai întâi la Măcin și apoi la Silistra. Cu excepția fortăreței de piatră, aceasta din urmă arăta ca o ruină, înnegrită de urmele incendiilor și purtând pretutindeni semnele teribilelor lupte. Evenimentele care urmează până la dramatica bătălie de la Călugăreni, ies din cadrul istoriei dobrogene deși, în ansamblul ariei românești, toate uimitoarele fapte ale acestui bărbat mândru care a fost Mihai Viteazul rămân inseparabil legate de interesele și soarta întregului popor român.

Titanica bătălie pe care a dat-o în puținii ani cât vrăjmașii i-au îngăduit să trăiască, n-au vizat doar salvarea statului muntean și eliberarea sa deplină de orice dominație, ci, într-un chip care a răscolit conștiința semenilor săi de pe întreg pământul dacic - unirea tuturor teritoriilor locuite de români într-un puternic stat carpato-dunăreanmaritim. Era limpede că orice dizlocare a otomanilor din Balcani, înfăptuită cu forțe și sub conducerea unui domnitor român, ar fi readus ținuturile maritime în cadrul statului din care fuseseră

desprinse, pentru că toate considerentele - de ordin istoric, etnic, economic și strategic - implicau în mod firesc, mai devreme sau mai târziu, unirea lor în organismul politic unitar, corespunzător teritoriilor locuite de poporul român.

Peste vremurile care au trecut, istoria zăbovește de aceea la sfârșitul acestui veac când, având Dunărea la picioare, domnul tuturor românilor scruta cu privirea spre țărmurile mării, când pământul Dobrogei a fost înnobilat de pasul său.

V. DOBROGEA - ARENĂ A CRIZEI ORIENTALE

Secolul al XVII-lea începea sub semnul unor puternice frământări . În 1603, noul domn al Munteniei, Radu Șerban, a atacat pe turci tot acolo unde o făcuse și înaintașul său. În februarie oastea sa a lovit Silistra, reședința vilaietului, cu o vigoare care a surprins puternica garnizoană de turci și tătari, dintre care cei mai mulți s-au înecat în apele Dunării, încercând să se salveze. Au fost surprinși acolo, găsindu-și cu greu scăpare, Ahmed pașa, ginerele hanului crâmlean Gazi Ghirai al II-lea, cât și Radu Mihnea, pretendentul Porții, care domnise în Muntenia în 1601-1602. Domnul n-a stăruit să cucerească și fortăreața, în care fuseseră puse la adăpost însemnate averi; prevenit de apropierea unei armate inamice, el a ordonat arderea orașului, iar apoi s-a retras. Curând după aceea, un detașament muntean a alungat pe turci din cetatea Brăilei, pregătindu-se să treacă din nou Dunărea în părțile Hârșovei. Pentru a împiedica expediția, guvernatorul Silistrei, Mahmud pașa a organizat el însuși apărarea, încredințată unui detașament de 300 de spahii, soldați de elită - delii - așa cum relatează documentele, dar care au fost izbiți cu atâta îndârjire de români, încât nu numai că au fost complet înfrânți dar, după mărturia unor izvoare, "turcii au fost atât de îngroziți încât au părăsit, timp de mai bine de o zi, toată bucata de pământ câtă este de la Brăila până la mare", refugiindu-se în împrejurimile Bazargicului.

"A fost - apreciază Nicolae Iorga - mai mult decât în timpul lui Mihai Viteazul, o adevărată cucerire a provinciei" (N. Iorga, Drepturi naționale și politice ale românilor în Dobrogea, în "Analele Dobrogei", 4 (1923), nr. 1, p. 30), ceea ce dădea campaniei din 1603 caracterul unei întregiri de program și nu doar imaginea unui proiect izolat și peste măsură de îndrăzneț. Urmare a fost aceea că Poarta a renunțat temporar la înscăunarea lui Radu Mihnea, om credincios al împărăției, tot astfel cum, în 1604, cu prilejul încheierii păcii, haraciul țării a fost fixat la 32 000 galbeni, neatingând, așadar, nici măcar un sfert din cel plătit

înaintea ultimului deceniu din secolul al XVI-lea.

Stăpânirea otomană din Dobrogea a fost slăbită, în aceeași vreme, de o recrudescență a incursiunilor căzăcești. În 1602-1603 ambarcațiunile lor iuți pradă Constanța și, pătrunzând pe gurile Dunării, transformă în cenușă orașul Isaccea; în 1612, 60 de șăici căzăcești, venind dinspre Portița, atacă Babadagul, arzând localitățile de pe malul mării. Un deceniu mai târziu sultanul Murad al IV-lea a fost silit să ia măsuri speciale de întărire a forțelor navale care patrulau în vestul Mării Negre, pentru ca în toamna anului 1625 să aibă loc chiar o importantă bătălie navală între flota turcă și flotilele de șăici ale cazacilor, în fața cetății Caraharman (Vadul).

Aspectul tulbure din istoria Dobrogei în primul sfert al secolului al XVII-lea rezultă și din atitudinea căpeteniilor tătare locale. Ascensiunea unuia dintre aceștia, mârzacul Cantemir, s-a întemeiat mai întâi pe folosirea sa succesivă împotriva Poloniei, a cazacilor și a tătarilor crâmleni. Manifestându-se ca un mic suveran independent, așa cum constata Miron Costin, el înteținea relații diplomatice, solii săi putând fi întâlniți la curtea domnului Moldovei, Ștefan Tomșa, unde aveau altercații cu delegația de pace trimisă de regele polon spre Constantinopol. Cu timpul Cantemir a devenit pentru Poartă un demnitar incomod, deși în 1625 sultanul Murad al IV-lea mai folosea armata sa împotriva unui inamic neașteptat - Șahin Ghirai, fratele hanului Mehmed Ghirai al III-lea - care ataca Dobrogea în direcția Babadagului. Mazilit mai întâi la Silistra, supus necontenit plângerilor vecinilor care cereau repudierea și îndepărtarea sa, Cantemir a fost capturat și tăiat de turci la Constantinopol în fața sultanului.

Al doilea sfert al veacului este dominat de relațiile de criză turco-polonă, cât și de necontenita deteriorare a raporturilor pe continentul asiatic dintre Imperiul otoman și Persia. În ceea ce privește locul Dobrogei în planul unor proiectate coaliții antiotomane, apar pline de interes rapoartele adresate împăratului Rudolf al II-lea de un fost agent confidențial și sol al lui Mihai Viteazul, trecut în slujba diplomației imperialilor după moartea acestuia ("Scrisoarea lui Petru Armeanul", în **Călători străini**, 4, p. 307). Din sursa citată reiese, bunăoară, că șahul Sah-abbas cel Mare manifesta un interes vădit în legătură cu atitudinea viitoare a Țărilor Române. Astfel, în 1611 un ambasador a fost acreditat cu o misiune de taină pe lângă Constantin Movilă, domnul Moldovei pentru "a se informa în chipul cel mai bun în care [șahul] ar putea să-și conducă oastea pentru a o debarca în Dobrogea" unde o parte din locuitorii musulmani aparțineau unor secte religioase persane.

Deși aceste proiecte n-au fost puse în aplicare, inevitabilul război a izbucnit, iar românii, ca și altădată și atât cât împrejurările le-au îngăduit, au trecut de partea țărilor creștine. În anul 1620 Iskender pașa, guvernatorul vilaietului Silistra a înfrânt cu forțe superioare, la Țuțora, armata moldo-polonă, în urma răscoalei antiotomane a domnului Moldovei, Gaspar Grațiani. În anul următor, străbătând din nou Dobrogea, armata sultanului Osman al II-lea s-a oprit la Isaccea, unde a așteptat opt zile construirea podului de vase. El a ordonat, cu acest prilej, clădirea unui nou castel la vadul Obluciței, iar podul de vase a rămas aruncat permanent peste fluviu, ca o tăcută amenințare.

Victoria de la Bagdad din anul 1640, care a pus capăt războiului turco-persan, a permis Turciei să-și concentreze din nou atenția asupra situației din Europa. În această perioadă prin Dobrogea au trecut, cu diferite destinații, numeroase solii și misiuni diplomatice care țeseau cu înfrigurare planurile viitoarelor alianțe și coaliții politice și militare. În anul 1651, din însărcinarea țarului Alexei Mihailovici, starețul Arsenie Suhanov al mănăstirii Troițko Serghiev din Moscova, trecea cu peripeții și primejdii pe la Isaccea, ducând o solie de taină patriarhului Partenie al II-lea al Constantinopolului. În ajunul războiului nordic (1656-1660) - la care au participat Polonia, Suedia, Rusia, Danemarca și principatul Transilvaniei - domnul Munteniei, Constantin Șerban transmitea pașei de Silistra știri de mare importanță politică și militară privind, spre exemplu, demersurile făcute de hatmanul cazacilor zaporojeni Bogdan Hmelnițki pentru a atrage Țările Române într-o alianță cu Rusia. Pe de altă parte și Gothard Welling, ambasadorul regelui Carol al X-lea al Suediei, străbătea în această vreme Dobrogea, mergând spre Constantinopol pentru tratative cu sultanul Mehmed al IV-lea și marele vizir Mehmed Köprülü.

Atitudinea complicată și prudentă a Turciei în contextul marelui conflict european a fost determinată și de evenimentele din Țările Române care-i furnizau necontenite griji. Unul dintre acestea a fost răscoala din 1655 a seimenilor și dorobanților din oastea domnului Constantin Șerban, cu participarea târgoveților și țăranilor din Muntenia. Forțele militare otomane din Dobrogea au avut un rol principal în reprimarea răscoalei, cât și în prinderea marelui spătar Hrizea din Bogdănești, ridicat domn de răzvrătiți.

Între 1659-1661 s-a desfășurat războiul antiotoman al Țărilor Române, având în frunte pe Constantin Șerban, pe Mihnea al II-lea și pe Gheorghe Rákóczi al II-lea principele Transilvaniei. Semnele răzvrătirii apăruseră încă din 1657 când expediția forțelor transilvane în Polonia a determinat campania pașei de Oceacov. Pornită din

Silistra, armata otomană a traversat Dobrogea, spre Dunăre, prădând și pustiind în drumul lor prin Țările Române, iar domnitorii au fost maziliți.

Timp de două decenii mai apoi, până la asediul Vienei din 1683, Imperiul otoman cunoaște o scurtă perioadă de consolidare a pozițiilor sale. Expediția sultanului Mehmed al IV-lea, care trecea în vara anului 1672 prin Babadag și Isaccea, s-a încheiat cu cucerirea cetății poloneze Camenița - una din ultimele victorii militare importante ale Imperiului otoman. Dar acest război a reînceput curând; abia ajunse la Adrianopol, trupele turcești au fost obligate să se reîntoarcă, de astă dată cu efective sporite. Ele au stat 61 de zile la Isaccea, înainte de a porni împotriva cetății Hotin, în care se adăpostea oastea regelui Jan Sobieski. În același timp, Poarta a avut de făcut față unei noi răscoale, de data aceasta în Moldova, unde cetele de răzvrătiți, sub conducerea lui Mihalcea Hâncu și Apostol Durac au silit pe Gheorghe Duca să se refugieze la protectorii săi din Dobrogea. Forțele turco-tătare, concentrate la Carasu, în vederea expediției în Polonia, au stins răscoala și au repus în scaun, pentru scurtă vreme, pe domnul alungat. În schimb, campania marelui vizir Ahmed pașa asupra Hotinului a fost dezastruoasă: trupele turcești abia putură trece Dunărea, reîntorcându-se în tăbăra de la Babadag, unde sultanul aștepta rezultatul expediției. Seraschierul turc a rămas aici toată toamna anului 1673 și iarna anului 1674, aducând în mare grabă armata și cete ale tătarilor din Crimeea și Bugeac, cu care a reluat o campanie cu rezultate schimbătoare.

În secolul al XVIII-lea, Dobrogea a devenit aproape permanent teatru al operațiunilor militare care finalizau etapele succesive ale conflictului de lungă durată ruso-austro-turc, cunoscut în istorie sub numele de "criza orientală". Aflat în evident declin, Imperiul otoman constituia în perspectiva dispariției sale o fabuloasă moștenire pentru imperiile rivale din răsăritul Europei. Ieșirea la mare, care a reprezentat preocuparea fundamentală a lui Petru cel Mare, a rămas nerealizată. Mai bine de o jumătate de veac Rusia n-a mai putut repune această problemă, din cauza situației externe și a unor cauze lăuntrice ale Imperiului țarist. Ecaterina a II-a a făcut din acest obiectiv problema cardinală a politicii externe a Rusiei, căreia i-a subordonat toate acțiunile diplomatice și toate eforturile economice și militare. Cum obiectivul programatic fundamental al politicii sale orientale și mai cu seamă balcanice era stăpânirea Mării Negre și a Strâmtorilor, Rusia a vădit preocuparea de a afirma necontenit rolul de protector al marii monarhii autocrate ortodoxe asupra creștinilor din Balcani, pretext în

numele căruia a pornit războaiele sale din veacul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea împotriva Turciei. Aflată în aria zonei de conflict, Dobrogea resimte fie ecourile, fie, cel mai adesea, înseși efectele dezastruoase ale luptelor desfășurate pe teritoriul său.

În anul 1709 hatmanul Mazepa al Ucrainei, aliat al regelui Carol al XII-lea al Suediei, înfrânt de Petru I la Poltava, s-a refugiat în sangiacul Silistrei, urmat de un număr de cazaci zaporojeni. Cu acest prilej căpeteniile acestora au încheiat cu Iusuf Pașa, serascherul de la Babadag, un tratat prin care, în schimbul unor privilegii, pământuri și pescării, își luau obligația de a furniza Porții un contingent de cavalerie în timp de război.

După înfrângerea răscoalei antiaustriece din 1711 conducătorul acesteia, principele Francisc Rákóczi, a primit azil în Turcia, sultanul Ahmed al III-lea sperând să-l folosească împotriva împăratului Carol. Războiul încheiat cu pacea de la Passarovitz (1718) a evoluat însă nefavorabil pentru turci; abia în vremea războiului ruso-austro-turc din 1736-1738 fiul emigrantului, Iosif Rákóczi, a început să fie socotit iarăși o armă împotriva austriecilor. La începutul anului 1738, el a obținut de la Constantinopol un hatișerif* prin care era recunoscut principe al Transilvaniei. Un drum prin Bulgaria și Dobrogea îl aducea la Cernavodă, de unde trimisul său, secuiul Kelleman Mikes (care a lăsat, cu acest prilej, însemnări de certă valoare literară și documentară), a mers la București pentru a saluta pe domnitorul Constantin Mavrocordat și pentru a sonda posibilitatea unor nădejdi rămase neîmplinite.

Tot în 1711 Dobrogea a intrat în vederile planurilor militare ruse și numai pierderea războiului pe Prut a făcut ca ea să nu devină, încă din această vreme, teren al luptelor armate. Un prim obiectiv pe acest front ar fi fost cucerirea Brăilei și distrugerea podului construit de inamic la Isaccea. În cazul reușitei acestei acțiuni comunicațiile otomanilor ar fi fost rupte, iar marele vizir ar fi pierdut posibilitatea de manevrare peste Dunăre. La 14 iulie generalul Rönne a început asaltul fortăreței Brăila. Daud Pașa, comandantul cetății, a ordonat capitularea, iar garnizoana de 3000 de oameni, care suferise pierderi însemnate, s-a retras în Dobrogea cu ajutorul vaselor. Succesul se arăta considerabil sub aspect politic și militar. El dădea posibilitatea de acțiune în Dobrogea de nord, putând permite, de asemenea, lui Constantin Brâncoveanu să acționeze alături de coaliția moldo-rusă. Înfrângerea de la Stănilești cât și pacea din Vadul Hușilor, la care Petru I a fost constrâns, au anulat

* Hatișerif, scrisoare, ordin imperial emis de sultan.

însă cu totul avantajele dobândite pe acest front al războiului.

În timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1735-1739, în Dobrogea s-a desfăşurat iarăşi o intensă activitate militară şi diplomatică. Încă din vara anului 1736, imediat după ce Poarta a declarat război Rusiei, marele vizir Mehmet Paşa se afla în fruntea trupelor sale de la Babadag, unde, în 1737, erau primiţi în audienţă ambasadorii unor puteri maritime din Europa; Olanda şi Anglia încercau să îndeplinească oficiul de mediere în complicatul conflict, încheiat cu pacea de la Belgrad.

Către sfârşitul deceniului al VII-lea chestiunea Principatelor dunărene a intrat din nou în sfera diplomaţiei europene, constituind cheia menţinerii sau modificării echilibrului în răsăritul Europei. O nouă tentativă a Rusiei de a se stabili la Dunăre a provocat războiul ruso-turc dintre anii 1768-1774.

După intense pregătiri, în vara anului 1768 armatele marelui vizir Ali paşa au trecut Dunărea spre Hotin, unde turcii înregistrează o severă înfrângere: trupele s-au retras în dezordine spre Isaccea. Noul vizir, Kalil paşa, în disperare de cauză, a chemat în lagărul său de la Babadag pe unul din faimoşii dervişi rătăcitori pentru ca, în atmosfera religioasă creată de mormântul legendarului Sarî Saltuk Baba, să insufle soldaţilor devotamentul fanatic pentru cauza profetului. Cu toate acestea, în a doua parte a anului 1770, turcii au fost respinşi cu totul în dreapta Dunării, pierzând cetatea Chilia; conform actului de capitulare, garnizoana a fost petrecută până la Tulcea şi predată muhafîzului* oraşului. Ciuma, care a izbucnit în cetăţile de pe malul stâng, a pus capăt primei părţi a acestei sângeroase campanii.

Iarna şi molima au fost răgaz de regrupare pentru otomani. Ei au luat măsuri importante pentru întărirea Dobrogei, în vederea reluării luptelor care se întrevedeau odată cu venirea primăverii: trupele au iernat în tabăra de la Babadag, hanul tătar Selim Ghirai al III-lea şi-a aşezat ordia** la Camber în timp ce pe mare 40 de corăbii au transportat 10000 de ieniceri, destinaţi a păzi litoralul. Într-adevăr, în primăvara anului 1771 generalii ruşi Weissmann şi Miloradovici au trecut Dunărea şi până în toamnă au dat lupte grele, în urma cărora au cucerit oraşele şi cetăţile Tulcea, Isaccea, Măcin şi Hârşova. Războiul a devenit deosebit de aspru şi de necruţător: geamiile sunt mistuite de flăcări, fortificaţiile distruse, aşezările civile sunt prădate, capturile de armament greu şi vase de război sunt scufundate, mii de prizonieri fiind duşi în captivitate. Înfrângerile din Dobrogea au fost primite cu

* Muhafîz, păzitor, comandant al unei cetăţi turceşti.
** Ordie, oaste, hoardă.

consternare la Constantinopol: Marele vizir a fost mazilit și, pentru a menține disciplina trupelor, soldații care au dezertat din tabăra de la Babadag au fost sever pedepsiți, iar ofițerii lor decapitați.

Armistițiul încheiat la Focșani, în 1772, a fost de scurtă durată, luptele fiind reluate în primăvara anului următor cu bătălia de la Silistra, cel dintâi și cel mai important moment al confruntării militare care a precedat pacea de la Kuciuk-Kainargi. Pentru apărarea cu succes a cetății, comandantul acesteia, Osman pașa, a primit titlul de gazi, erou al luptei pentru cauza religiei musulmane; tentativa de ofensivă spre Carasu, cu intenția de a degaja Hârșova, a fost însă respinsă cu energie și pricepere de Suvorov și ceilalți generali ruși. Armatele turcești care-și sleiseră ultimele forțe, au fost respinse peste Balcani. Prin tratatul de pace din 1774 Rusia obținea libera navigație pe Dunăre și Marea Neagră, fapt care-i va permite, în viitor, să joace un rol însemnat în această regiune.

Pentru Dobrogea acest război, ca și cele care vor urma, au avut urmări dezastruoase: de la Isaccea până la Bazargic se derula tabloul zguduitor și sumbru al câmpiilor devastate și al satelor arse și pustiite de soldați sau de epidemiile de ciumă.

Abia se scursese un deceniu de la aceste evenimente și o nouă calamitate s-a abătut asupra provinciei care nu apucase să-și vindece rănile: războiul ruso-turc din 1787-1792, în care avea să intre curând și Austria. La 1 noiembrie 1790 trupele rusești trec în Dobrogea, intră în Tulcea, unde pun pe fugă cavaleria turcă și alungă pe tătarii care staționau la Babadag, cuceresc Isaccea și capturează o mare cantitate de material de război, mai ales de artilerie. Odată cu luarea Măcinului (19 iulie 1791) s-a pus capăt celui de al patrulea război dintre Rusia și Turcia, încheiat cu pacea de la Iași, care dădea celei dintâi Crimeea și ținuturile până la Nistru, în timp ce Austria câștiga libertatea de navigație și comerț pe Dunăre, Marea Neagră și pe toate mările, fluviile, porturile, schelele și radele turcești. Prin aceasta interesele marilor puteri creștine din răsăritul Europei la Gurile Dunării deveneau coordonate programatice de durată, deschizând totodată apetitul pentru dobândirea unor poziții mai întinse și mai puternice.

La începutul secolului al XIX-lea Țările Române au traversat o perioadă destul de dificilă. În conjunctura internațională complicată, provocată de războaiele napoleoniene, ele au devenit, mai mult decât în veacul precedent, obiective ale politicii de expansiune practicată în această parte a Europei de Imperiul țarist și Imperiul habsburgic. Mai puternic decât oricând s-a manifestat, de asemenea, interesul marilor puteri din apusul Europei pentru soarta Imperiului otoman și starea

de echilibru din răsăritul continentului. Astfel, spațiul geografic în care se aflau Țările Române, inclusiv Dobrogea, a căpătat o importanță de prim rang.

Între 1806-1812 s-a desfășurat războiul ruso-turc pe care Rusia l-a purtat paralel cu angajamentele sale militare în cadrul coaliției antinapoleoniene. După înfrângerea armatei ruse la Friedland, a avut loc întâlnirea de la Tilsit între Napoleon și Alexandru I în a cărei ambianță împăratul francez a făgăduit țarului unele provincii europene otomane, astfel încât hotarul dintre Rusia și Turcia să devină Dunărea.

În ceea ce privește operațiunile militare propriu-zise, ele s-au desfășurat din nou, în mare parte, pe teritoriul Dobrogei. În vara anului 1809 unitățile rusești sub comanda prințului Bagration au trecut Dunărea, ocupând principalele orașe. Campania a fost reluată în primăvara anului următor prin mobilizarea unei armate care însuma 125 000 de oameni. Niciodată - constata generalul Langeron - rușii nu au înarmat atâtea forțe contra turcilor. În 1810 lupte importante s-au dat la Hârșova, Ostrov și Silistra, a cărei cădere a apropiat încetarea ostilităților. Acest război, care a durat 7 ani, s-a terminat cu pacea de la București, prin care brațul Chilia se fixa ca frontieră între cele două împărății. În 1817, când Rusia se întărise în Europa, ca fondator al Sfintei Alianțe, aceasta a revendicat iarăși la Constantinopol o parte din Deltă, până la brațul Sulina, sub pretext că brațul Chilia își schimba uneori cursul făcând granița nesigură. Deși la început Turcia a respins noua cerere a diplomației ruse, ea s-a resemnat până la urmă și cu această cedare. Convenția de la Akkerman, din 1826, a întărit concesia care nu numai că nu a pus capăt rivalităților în această regiune dar le-a făcut mai accentuate, reprezentând unul din izvoarele viitoarelor conflicte.

VI. CULTURA EPOCII

Ca pretutindeni în evul mediu, cultura a avut un pronunțat caracter de cult, așezămintele religioase - creștine și musulmane - fiind chemate să suplinească lipsa unor forme de exprimare a vieții spirituale, pe terenul instrucției, artei și literaturii.

Dacă în Țările Române din nordul Dunării biserica ortodoxă a jucat rolul cunoscut de apărare a ființei etnice și statale, în Dobrogea, dominată după cucerirea otomană de ideologia oficială islamică, ea a îndeplinit un rol și mai de seamă. Instaurarea noii stăpâniri a fost însoțită, de la început, de discriminarea cultului religios creștin, care întruchipa credința acelora cu care Imperiul otoman s-a aflat în necon-

tenită luptă: una din cele 20 de moschei din Babadag, de pildă, fusese vechea catedrală, ușor de recunoscut după forma treflată și cele două turnuri de pe care turcii au scos crucile, adăugându-i un minaret musulman, așa cum releva episcopul catolic Pietro Baksić (Gh. Vinulescu, **Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)**, în "Diplomatarium italicum"; IV, Roma, 1939, p. 103-104).

O anumită toleranță, care nu poate fi contestată, a îngăduit, totuși, creștinilor să-și desfășoare viața religioasă, cu condiția ca lăcașurile de cult și ceremonialul să nu sfideze prin ținută și fast cultul oficial. Astfel, deși a avut mult de suferit, biserica ortodoxă din Dobrogea și-a continuat fără întrerupere existența, sub jurisdicția Patriarhiei de la Constantinopol, care se bucura de anumite privilegii din partea sultanilor. Timp de patru veacuri și jumătate ea și-a păstrat o organizare bine închegată, cu eparhii proprii, ceea ce atestă totodată existența unui număr însemnat de credincioși (Tudor Mateescu, **Date despre viața bisericească a Dobrogei înainte de 1877**, în "Biserica ortodoxă românească", XXCII-1974, nr. 9-10, p. 1256). Resorturile organizării religioase, odată refăcute, au funcționat nu întâmplător în puternică legătură cu părțile nord-dunărene și cu instituțiile politice și religioase ale Țărilor Române.

La începutul stăpânirii otomane întreaga Dobroge a depins, se pare, sub aspect jurisdicțional, de vechea Mitropolie a Dristei (Dârstor - Silistra), a cărei existență a continuat și după 1417. Lista titularilor ei, deși cu unele lacune datorate lipsei informațiilor, a putut fi reconstituită în linii generale (Tudor Mateescu, **Les dioceses ortodoxes de la Dobroudja sour la domination ottomane ...**, p. 280-285). În secolele XVI-XVIII în fruntea Mitropoliei de Dârstor a păstorit o întreagă pleiadă de clerici români, a căror jurisdicțiune eclesiastică se întindea asupra întregii provincii. Se știe că unul din clericii domnului muntean Constantin Brâncoveanu, doctorul teolog Ioan Comnen, a fost uns aici mitropolit, sub numele de Ierothei. De la începutul secolului al XVIII-lea orașul, extrem de sărăcit și aflat sub atotputernicia ienicerilor a cedat întâietatea Mitropoliei Proilaviei. Întemeiată la mijlocul secolului al XVI-lea la Brăila, ea purta numele grecesc al acestui oraș din Țara Românească (Proilavon sau Proilava) și își exercita autoritatea arhierească și asupra părții de nord a Dobrogei. În 1813 această mitropolie s-a unit cu cea a Silistrei. Aici mitropolitul Antim, "om energic și savant", a primit în 1822, înainte de trecerea Dunării, pe noii domni pământeni, numiți în Țara Românească și Moldova (Nicolae Iorga, **Drepturi naționale ale românilor în Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", 3/1923, nr. 1, p. 32). Mitropolia de Proilava a ființat până în

anul 1829 când teritoriul său jurisdicțional a fost împărțit între eparhiile fostelor raiale-cetăți care, prin tratatul din acest an, ieșeau de sub administrația turcă, reîntorcându-se la Țara Românească, din care fuseseră smulse cu veacuri în urmă. Pentru Dobrogea s-a înființat acum o nouă eparhie ortodoxă, Arhiepiscopia Tulcei, care și-a continuat activitatea până la sfârșitul administrației otomane.

Deși știrile rămase sunt relativ sărace, cele existente sunt o mărturie elocventă că viața spirituală și instituțiile religioase ale creștinilor ortodocși s-au dezvoltat sub patronajul moral și material al domnilor români, singurii factori politici apropiați care, beneficiind de regimul de autonomie a țărilor lor puteau acorda un ajutor efectiv bisericilor dobrogene. Secole de-a rândul, prin grija unor voievozi ca Radu Șerban, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu, Grigore Ghica I, Grigore al II-lea Ghica, Alexandru Ipsilanti, au fost zidite, rezidite și restaurate prin hrisoave domnești și danii bisericile românești din orașele mai importante ale Dobrogei.

Biserica mitropolitană din Silistra a fost, potrivit hrisovului de danie, zidită de Grigore Ghica I (1660-1664) (M.D. Ionescu, **Dobrogea în pragul veacului al XX-lea,** p. 637). De la această dată, până în timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica, adică în răstimp de aproape 100 de ani, clădirea s-a șubrezit, iar zidurile curții împrejmuitoare s-au surpat încât, obținând firman imperial, domnul a refăcut-o cu mare cheltuială adăugându-i case pentru personalul bisericii și pentru oaspeții de seamă (V.A. Urechia, **Istoria Românilor**, vol. I, București, 1891, p. 60-61). În 1777 Alexandru Ipsilanti făcea bisericii o danie anuală de 500 bolovani de sare din ocnele Slănicului. Prin hrisovul din 16 iunie 1793, Constantin Vodă Moruzi a mărit dania la 600 bolovani mari și zece taleri pe an din visteria țării.

Tot prin hrisov domnesc (21 martie 1777) Alexandru Ipsilanti dăruia bisericii din Babadag, cu hramul Sf. Dumitru, precum și bisericii din Bogazchioi (Cernavodă) cu hramul Sf. Nicolae, ambele în eparhia Dârstorului, câte 25 de taleri pe an din venitul vămilor domnești "pentru tămâie, untdelemn și făclii", fără a uita să adauge că era vorba de o "danie moștenită de la domnii dinainte vreme". Mai târziu Constantin Moruzi a sporit daniile acestor două biserici la 50 de taleri pe an, pentru ca, în 1814, Ioan Gheorghe Caragea să le întărească privilegiul printr-un nou act de cancelarie.

Din secolul al XVIII-lea, poate chiar din prima jumătate, datează și dreptul acordat de domnii munteni Mitropoliei Dârstorului de a ține vite la păscut ("odaia cu dobitoace"), în județul Ilfov din Țara Românească. Actul de întărire din 1793 al lui Alexandru Moruzi

pomenește pe înaintașii săi care au acordat și confirmat periodic acest privilegiu: Alexandru Ipsilanti, Nicolae Caragea și "alți răposați domni de mai înainte".

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea există știri și despre alte biserici românești în Dobrogea. Așa a fost biserica din Turtucaia, fondată înainte de 1774 (P. P. Panaitescu, **Originea populației în Dobrogea Nouă**, București, 1940, p. 38). Din acest an datează, reconstituit după diverse însemnări, șirul preoților și dascălilor care au slujit până la începutul secolului al XIX-lea. Tot din această vreme dispunem de știri privind biserica românească din Silistra, alta decât cea a Mitropoliei (Tudor Mateescu, **Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea**, p. 84).

Cât de vechi sunt aceste lăcașuri religioase și cine sunt ctitorii lor - iată o întrebare care se naște în mod legitim pentru iubitorii de adevăr. Pentru Dobrogea, ca de altfel pentru întreg pământul românesc, viața spirituală legată de creștinism se situează, în mod firesc, pe coordonatele continuității etnice și culturale de la începuturile difuzării noii învățături. În această accepțiune, și viața religioasă a românilor din Dobrogea este o continuare a vechiului creștinism pătruns în Scythia Minor încă din timpul stăpânirii romane. Vitregia vremurilor a făcut ca cele mai multe dintre vechile edificii de cult să nu ajungă însă până în zilele noastre.

Cercetările au dovedit, totuși, că actuala biserică Sf. Atanasie din Niculițel a fost, la obârșie, un lăcaș religios de la sfârșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui următor, și consemnată până astăzi (Cristian Moisescu, **Un monument féodal inconnu de Dobroudja**, în "Revue roumaine d'histoire", nr. 3/1976, p. 493-498). În 1581 un vizitator catolic relata că populația creștină a orașului Silistra avea câteva biserici și mai mulți preoți (Fr. Eusebius Fermendzin, **Acta Bulgariae ecclesistica ab. a 1565 usque ad. a 1790,** în **Monumenta spectantia Slavorum meridionalium**, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 6). Extrem de interesantă este și istoria bisericii ortodoxe cu haremul "Sf. Vineri" din Babadag. În 1641, vorbind despre aducerea de la Constantinopol, prin grija lui Vasile Lupu, a moaștelor Sf. Paraschiva, un înalt prelat catolic bulgar preciza: "Grecii o numesc Sf. Paraschiva, iar românii Sf. Vineri" (**Călători străini**, 5, p. 235), adică tot astfel cum se numea, nu întâmplător, biserica ortodoxă din Babadag. Episcopul Filip Stanislavici, autorul acestei relatări, găsea de asemenea la Silistra 12 biserici, iar la Cavarna alte asemenea lăcașuri "grecești", fără a preciza căror etnii aparțin.

Vizitând în 1652 orașul Ester, locuit în mod covârșitor de români,

Evlya Celebi afirma că aici se aflau mai multe biserici. La aceeași vreme Paul de Alep trecea prin Iglița, sat creștin în apropiere de Măcin, unde se găsea o biserică și unde se puteau vedea cruci de lemn pe marginea drumului (**Ibidem**, 6, p.23). Date certe indică faptul că și la Măcin a existat o biserică românească în secolul al XVII-lea (Al. I. Dumitrescu, **O excursiune în nordul Dobrogei. Arrubium și mitropolia din Măcin. Cercetări istorice**, București, 1904, p. 33). De altfel, cu prilejul trecerii sale prin nordul Dobrogei în drum spre Constantinopol, solul polonez Rafael Leszczynski era întâmpinat în 1700, la Măcin și Dăieni de "moldovenii de rit grecesc" împreună cu preoții lor, care-i urează bun sosit și-i oferă daruri.

Această susținută viață religioasă era cu atât mai remarcabilă, cu cât nenumărate piedici se ridicau în calea sa. Pentru ridicarea unui lăcaș creștin era nevoie de o aprobare specială, printr-o irade a sultanului. Aceasta se obținea în schimbul unei sume mari și numai după îndelungate demersuri pe lângă autoritățile locale (G. Ilinoiu, **Cultele în Dobrogea**, în **Dobrogea cincizeci de ani de viață românească**, p. 603). Exista apoi interdicția de a se construi biserici mai înalte decât geamiile sau chiar decât casele musulmanilor. Din această cauză bisericile erau, de obicei, lipsite de turle, iar unele dintre ele erau adâncite în pământ, încât la intrare se cobora pe scări în interior. Abia mai târziu, în epoca "tanzimatului", deschisă de sultanul Abdul-Medgid în 1839 s-a permis ridicarea turlelor și instalarea de clopote.

Dacă domnii Țărilor Române au ajutat în mod substanțial îndepărtatele patriarhii ale Orientului ortodox, era cu atât mai firesc ca sprijinul lor să se îndrepte către frații lor de peste Dunăre, aflați în imediata apropiere. Așa cum, pentru secolul al XIX-lea, dispunem de știri despre înzestrarea acestor lăcașuri cu cele de nevoie, inclusiv literatură bisericească și preoți români, tot astfel în secolele precedente este de crezut că meșteri zugravi, cărți religioase și podoabe au fost trimise din dreapta Dunării spre aceste biserici.

Se știe că, uneori, în secolul al XVIII-lea, treceau prin Dobrogea în timpul războaielor odoarele și odăjdiile bisericilor și mănăstirilor din Moldova, trimise spre păstrare la Constantinopol. Când se instaura pacea, evangheliarele, candelabrele și cristelnițele, sfeșnicele și potirele de aur și argint împodobite cu perle și pietre scumpe se întorceau pe același drum, însoțite de preoți și călugări români, poposind probabil prin târgurile unde existau lăcașuri creștine.

Din secolul al XVIII-lea, când cultura românească parcurge o perioadă de înflorire, Dobrogea a receptat într-un mod mai variat viața spirituală a celorlalte provincii istorice. Știința de carte și cartea însăși

- laică, didactică și religioasă - au fost aduse de peste munți și Dunăre, din părțile Sibiului și Brașovului, din București și Iași.

Preocupat de istoria culturii în Dobrogea, Nicolae Iorga a avut prilejul de a examina cărți mai vechi decât prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe care a găsit "în grai românesc însemnarea vechilor dascăli", iar în vechea școală românească din Turtucaia, datând din secolul al XVII-lea, condicile și cărțile bisericești cuprind un întreg pomelnic de vechi cărturari. În biserica Șf. Gheorghe din Silistra au fost identificate un Evangheliar din 1784 în limba română, tipărit sub domnia lui Alexandru Constantin Moruzi în tipografia Râmnicului, precum și un Liturghier datat 1814, tipărit la Sibiu, pe paginile căruia au fost făcute de mână cu caractere chilirice, diferite însemnări în limba română. În biserica din Măcin sau Ostrov pot fi văzute și astăzi cărțile bisericești venite din Moldova în secolul al XVIII-lea, cu dedicații anume pentru lăcașurile dobrogene.

Cât privește școala, unii din primii învățători au fost, cu siguranță, acei mocani știutori de carte românească, despre care avem mărturii că purtau abecedare și bucoavne, și care au lucrat sute de ani la închegarea limbii neamului. Oricum, existența cărții bisericești este o dovadă a folosirii scrisului și cititului în limba română. La început, instrucția se făcea, probabil, în Țara Românească și Moldova, pentru ca din secolul al XVIII-lea să fie atestate școli locale dobrogene.

Ca pretutindeni primele școli au luat fiind pe lângă biserici, iar cei care predau învățătura erau preoții, călugării și dascălii (C. Teodorescu, **Istoricul școalelor române** din Dobrogea **sub turci**, în "Convorbiri didactice", nr. 3 / 1897, p. 206). O dovadă în acest sens o constituie faptul că Chiriță Gheorghe Domușcin Drăstorean din Silistra, era unul din diacii mănăstirii Radu-Vodă din București. Între 1793-1794 el a transcris o mare parte a documentelor ce alcătuiau condica acestui lăcaș, unele în limba greacă. Este foarte posibil ca pregătirea să se fi realizat la vreuna din școlile existente pe atunci în Dobrogea (Tudor Mateescu, **Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în secolul al XVIII-lea**, în "Biserica ortodoxă română", nr. 9-10/1975, p. 1124-1128).

Cea mai veche instituție românească de învățământ din Dobrogea despre care dispunem de informații sigure, este școala deschisă de dascălul Ioan la Cernavodă, înainte de 1766. La 5 martie a acestui an era adus aici un copil român din Brașov, fiul lui Mihai Croitoru, care a învățat carte timp de mai bine de șase ani. Cu o vechime aproape la fel de mare, dar cu o activitate îndelungată și neîntreruptă, a fost școala românească de la Turtucaia. Din însemnările cuprinse în filele vechilor

cărți s-a putut reconstitui, în bună parte, șirul dascălilor care au funcționat la această școală între 1774 și 1802: Rusu Șaru, dascălul Mihai și dascălul Gheorghe din Oltina (Mihai-Virgiliu Condescu, **Istoricul școalelor române din Turcia, Sofia, și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limba română din Lipsca, Viena și Berlin,** București, 1906, p. 215-216).

Încă din această perioadă Dobrogea și-a avut proprii săi oameni de cultură. Prin 1790 episcopul Neofit traducea la Bogazchioi (Cernavoda) cărți din grecește în românește. Aici s-a născut, și probabil s-a instruit o vreme, Iosif Mesiodacul, acela care va fi director din 1765 al "Academiei" sau "Școlii superioare grecești" din București profesor de limbă greacă al fiilor lui Alexandru Ipsilanti, pe care Nicolae Iorga îl considera "un geograf dobrogean", pentru lucrările pe care ni le-a lăsat în acest domeniu.

Odată cu instaurarea stăpânirii otomane s-a răspândit și cultura islamică, pe măsura creșterii numerice a populației musulmane. Fondând un imperiu pe ruinele fostului stat selgiucid, turcii otomani au continuat tradiția culturală moștenită de la aceștia, îmbogățind-o cu noi valențe. Schimbările de ordin social și politic au prilejuit modificări corespunzătoare și în viața spirituală.

La început, concepția dominantă a fost cea specifică vieții de hotar, adică cosmopolită și permeabilă diverselor influențe - mai cu seamă a celor locale, peste care s-a suprapus - dar apoi recalcitrantă față de dogme. Ulterior, pe măsura făuririi unei baze materiale proprii și a încadrării provinciei, într-un mod mai ferm, în sistemul otoman de conducere, în Dobrogea s-au instalat formele tradiționale ale culturii otomane. Deși orașele Silistra și, îndeosebi Babadag, au îndeplinit rolul de centre spirituale musulmane ale provinciei, totuși nivelul de dezvoltare a culturii sale oficiale nu a depășit limitele coordonatelor comune impuse de ideologia islamică.

Activitatea spirituală a populației musulmane din Dobrogea se afla sub autoritatea ulema-lelor (preoți cărturari) și s-a desfășurat în geamii și mănăstiri (tekke) alături de care funcționau numeroase școli elementare, medii și chiar superioare. Evlya Celebi relata că la jumătatea secolului al XVII-lea în Silistra se găseau 40 de școli unde se predau cunoștințe elementare de scris-citit și de religie islamică, în târgul Carasu erau șapte, iar în Babadag existau 20 asemenea școli primare, cât și trei de curs mediu (Pentru întreaga cultură islamică vezi Nuredin Ibram, **Comunitatea musulmană din Dobrogea. Repere de viață spirituală**, Ex Ponto, Constanța, 1998).

Ca centru religios, Babadagul a devenit loc de pelerinaj în legătură

cu mormântul prezumtiv al lui Sarî Saltuk Baba (datând din secolul al XV-lea), derviș turc considerat ca sfânt bektaș. (Mișcarea ecleziastică bektași, precum și alte ordine religioase, au jucat un rol activ în consolidarea religiei islamice din Dobrogea ca, de altfel, în întreaga zonă europeană a imperiului). Cultul său a fost puternic influențat de credințele creștine locale, peste care s-a suprapus, fiind venerat ca făcător de minuni întocmai ca sfinții bizantini cu care adesea se confunda. Moscheea care-l adăpostea - de fapt o mănăstire - era slujită de călugări derviși asceți, care duceau o viață foarte austeră deși lăcașul deținea moșii, sate, livezi, cirezi și turme și numeroși supuși.

Tot la Babadag a funcționat ca instituție de învățământ superior și cu o existență permanentă un seminar musulman numit Medrese. Selim al II-lea amintea că el data din vremea sultanului Baiazid. Instituția era frecventată de tineri studioși (softa) care se inițiau, cu ajutorul dascălilor (muderris) în învățătura islamică. De la sfârșitul secolului al XVII-lea seminarul a fost întreținut din donație testamentară a generalului turc Gazi Ali Pașa, comandant pe corp de armată cu garnizoana la Babadag, care luase parte la asediul Vienei, în 1683. El a donat seminarului moșia sa din satul Zebil, de cca. 10000 ha. Această donație, precum și altele au permis crearea unui oficiu al fundațiilor religioase islamice (vakîf), din această parte a Dobrogei, administrat de funcționari numiți de la Constantinopol. Proprietățile religioase - vakîfuri - au contribuit substanțial la promovarea culturii în adevărate centre de viață spirituală islamică, așa cum erau Mangalia, Tulcea, Babadag ș.a. Încă din secolul al XV-lea se constituise la Mangalia vakîfurile prințesei Esma Han Sultan, fiica lui Baiazid al II-lea, destinate întreținerii așezămintelor islamice, dintre care cel mai important - moscheea ce-i poartă numele- dăinuie și astăzi ca una din cele mai valoroase vestigii ale acestei vremi.

În general, Dobrogea a rămas, până la sfârșitul stăpânirii otomane, din punctul de vedere al culturii oficiale, o provincie mărginașă a imperiului, situată departe de marile focare ale civilizației islamice.

CAP. XIII ULTIMELE DECENII ALE ADMINISTRAȚIEI OTOMANE. RENAȘTEREA ROMÂNEASCĂ

I. PROBLEMA IZVOARELOR ISTORICE

Pentru provinciile creștine care au ieșit în secolul al XIX-lea din componența Imperiului otoman, arhivele turcești cuprind o impresionantă cantitate de documente. Cercetarea și interpretarea lor ar fi însemnat pentru Dobrogea scrierea unei istorii, cu mult mai bogate și mai aproape de adevăr decât tot ceea ce a apărut până astăzi. Cauze asupra cărora nu vom stărui fac, se pare, ca perspectiva cunoașterii să fie încă îndepărtată. În același timp unele izvoare autohtone, de inestimabilă valoare - printre care însemnări, note și memorii ale unor cărturari dobrogeni din prima jumătate a acestui veac - ni s-au transmis doar prin relatări și mențiuni datorate unor istorici și martori ai evenimentelor. Ei au avut posibilitatea de a le studia înainte de a se pierde în timpul frământatelor vremuri care au încercat provincia.

De mare valoare sunt documentele turcești aflate în Arhivele Statului București, **fond Tapiuri** - sute de acte referitoare la regimul funciar din Dobrogea (pentru întreaga problemă a izvoarelor, vezi, pe larg, bibliografia capitolului XIII). Dintre colecțiile de documente edite se impun un **Catalog al documentelor turcești**, publicat de M. Guboglu, referitor și la românii **raya** (autohtoni), precum și **Documente privind istoria Dobrogei (1830-1878)**, volum publicat de cercetătorul Tudor Mateescu, oglindind fluxul demografic inter-românesc peste Dunăre, istoria școlii și bisericii dobrogene. Pentru momentul revenirii Dobrogei în cadrul statal românesc date prețioase sunt cuprinse în volumele de **Documente privind istoria României. Războiul de independență**, editate în anii 1952 și 1954.

Istoria așezărilor omenești, toponimia locurilor cu toate concluziile ce se pot desprinde, reconstituirea tabloului etnic în prelungirea veacurilor anterioare ni se apropie prin mulțimea de hărți elaborate în acest veac de cartografi străini,, unele inedite - cum sunt cele aflate în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române -, altele înmănunchiate în **Atlasul Dimăncescu** (vezi Anca Ghiață, **Contribuții noi ...**, p. 85 și urm.), unele de-a dreptul excepționale prin bogăția informației. Dintre acestea, H., Kiepert, **Etnographische Uebersicht** des **Europäischen Orients**, folosite la Congresul de la Berlin din 1878, **Karta teatra voinâ v Europe 1828 i 1829 godov** (harta rusă din timpul războiului ruso-turc

din acești ani), ori **Carte ethnographique d'une partie de la Dobroudja**, anexate lucrării lui Ion Ionescu de la Brad.

Numeroși autori care, spre deosebire de călătorii secolelor precedente, au stat în Dobrogea un timp mai îndelungat, ori au străbătut-o temeinic - ne-au lăsat lucrări, adevărate izvoare de cunoaștere, fără a căror lectură multe aspecte ale istoriei Dobrogei din acest veac ar fi fost cunoscute cu totul lacunar. Geologului german Peters, medicul francez Camille Allard, atașat pe lângă societatea care construia calea ferată Cernavodă-Constanța, etnograful Guillaume Lejean au publicat la Viena, Paris și Gotha memorii în care se referă pe larg la populația ținutului dintre Dunăre și mare: autohtoni, mocani, noii veniți prin emigrare și colonizări, sau date statistice despre numărul locuitorilor pe etnii, așa cum face Baron d'Hogguer în lucrarea sa **Renseignements sur Dobroudja. Son état actuel, ses ressources et son avenir**, București, 1879. Și cu cât sunt mai numeroase, cu atât mai staniu apare faptul că unii istorici consideră aceste date ca fiind îndoielnice și irelevante (Jeko Popov, **Bălgarite v severna Dobroudja 1878-1913**, Sofia, 1991, p.95). Se înțelege că multe dintre izvoarele vremii le datorăm autorilor români, contemporani ai acestor vremi.

Dintre acestea se disting documentele lăsate de institutorul Costache Petrescu, directorul școlii române din Silistra înainte și după 1850; ele alcătuiesc mai multe volume, dintre care un caiet cu însemnări aparținând părintelui său, Petre Mihail, "început cu mila lui Dumnezeu cel sfânt "nu se știe când, în prima jumătate a veacului trecut. Multe informații de excepțională valoare, referitoare la viața cultural-națională românească din Dobrogea, cuprinse în documentele originale care s-au pierdut, le cunoaștem dintr-un studiu elaborat de I. N. Roman, om de cultură și istoric al Dobrogei. În 1932 un alt intelectual constănțean, Ioan Georgescu a publicat în "Analele Dobrogei" o largă relatare a conținutului "memoriilor" fostului viceconsul al Austriei la Hârșova, românul Nicolae Țărcă; sunt documente importante, de asemenea dispărute, care furnizau date prețioase, iar în numeroase privințe unice pentru istoria Dobrogei din perioada 1855-1877. O soartă mai bună au avut relatările eruditului cărturar Nifon Bălășescu, publicate la Sibiu. Însărcinat de autoritățile otomane cu organizarea școlilor românești din Dobrogea, el a cercetat, cu de-amănuntul, 72 de așezări din cazalele Tulcea, Isaccea, Babadag, Medgidia, Hârșova și Măcin, înfățișând pagini autentice cu privire la răspândirea, numărul, viața economică și culturală a românilor din această provincie în deceniul premergător războiului pentru independență.

Începând de la mijlocul secolului al XIX-lea o seamă de personalități din cercul militanților revoluționari pașoptiști ne-au lăsat documente și lucrări de mare valoare informativă care dezvăluie aspecte ale continuității românilor din Dobrogea și legăturilor lor cu celelalte grupuri etnice. În anul 1850, din însărcinarea marelui vizir Reșid pașa, agronomul Ion Ionescu de la Brad a întreprins, în tovărășia inginerului hotarnic Gr. Ioranu, o călătorie de explorare a resurselor agricole din Dobrogea. Rezultatele au fost publicate într-o serie de articole în "Journal de Constantinopole", grupate apoi într-un volum intitulat **Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja**, însoțit de o hartă etnografică și topografică a provinciei. Acest studiu, având un caracter cvasi-oficial, n-a dezvăluit nici mobilul politic pentru care unii revoluționari români au efectuat "excursia în Dobrogea" și, desigur, nici concluziile pe care ei și le formulau în legătură cu acțiunile de viitor. În schimb, toate acestea apar în corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad, Ion Ghica și Nicolae Bălcescu, publicată și cunoscută astăzi, cât și în articolul **Românii din Dobrogea**, apărut în revista ieșeană "România literară", nr. 2 din 2/8 ianuarie 1855, sub semnătura lui Ion Ionescu de la Brad. Cu acest prilej autorul prezintă într-un alt chip, de fapt în spiritul realității, stările de lucruri din Dobrogea, unde a trecut prin zeci de așezări românești alcătuite din locuitorii care întruchipau "mai în fiecare sat o Dacie în miniatură".

Nu este întâmplător faptul că problema evoluției demografice și a raporturilor etnice din această provincie a preocupat pe contemporani, în special sub aspectul ei principal: relația dintre permanență și conjunctură, iar restabilirea adevărului în această direcție a constituit un argument istoric fundamental pentru actul politic săvârșit în anul 1878.

II. POPULAȚIA DOBROGEI

Criza orientală și momentul său de recrudescență de la mijlocul secolului al XIX-lea, posibilitățile unor restructurări teritoriale care ar fi putut însoți în viitor noi conflagrații în această parte a Europei - perspectivă cu mari implicații economice și politice - sunt împrejurări care au stimulat interesul, devenit sistematic, al unor istorici, economiști, etnografi și alți specialiști pentru realitățile Balcanilor, inclusiv față de raporturile dintre Poartă și popoarele neturce din imperiu. Din deceniul al treilea, mai cu seamă, și până la războiul ruso-româno-turc din 1877-1878 date abundente interne și de proveniență străină permit să se reconstituie, prin comparație și confruntare, o situație destul de

exactă a compoziției etnice eterogene din Dobrogea, în pofida caracterului său labil, determinat de fluctuația acelor populații ale căror legături cu provincia au fost întâmplătoare și netrainice. Mai mult decât oricând datele existente dovedesc cu certitudine că sub aspect numeric, economic, cultural și național românii au jucat un rol prevalent, reprezentând elementul cel mai stabil al provinciei. Legăturile lor cu Principatele și cu Transilvania și apoi cu România, după constituirea ei ca stat au devenit permanente, plurivalente și au dobândit o semnificație națională evidentă.

1. Românii

Constanța toponimiei românești în secolele XV-XIX, asociată cu celelalte informații și izvoare, conduce spre concluzia că societatea românească din Dobrogea a cunoscut în timpul dominației otomane o mare stabilitate. Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea această încheiere este confirmată de hărțile statistice ruse editate în 1837 și 1853, în care topografii ruși au însemnat cu alfabet chirilic situația așezărilor în urma războiului ruso-turc din 1828-1829, cu mențiunea pentru sate și cătune și uneori pentru lăcașele de cult. Situate în locurile mai ferite de-a lungul Dunării, ele și-au păstrat populația în comparație cu cele din răsărit și sud-est, de unde cea mai mare parte a locuitorilor musulmani a părăsit provincia, fără a se mai întoarce vreodată (Anca Ghiață, **Contribuții noi ...**, p. 95-96).

Despre aceste așezări, structura lor etnică, numărul locuitorilor, îndeletniciri, tradiții etc. dispunem de un volum sporit de date provenite de la martori absolut imparțiali, aduși în Dobrogea de cele mai diverse împrejurări: campanii militare, investigații științifice, prospecțiuni de resurse, lucrări tehnice și de construcții executate de specialiști apuseni, recensăminte economice și demografice.

La mijlocul secolului al XIX-lea autoritățile otomane, preocupate de găsirea remediilor pentru ameliorarea producției agricole din Dobrogea, important furnizor de cereale și produse animaliere ale imperiului, au preconizat o anchetă bazată pe un studiu serios și calificat. Ele s-au adresat unor specialiști străini competenți, de diferite naționalități, iar concluziile rapoartelor, inclusiv datele furnizate cu privire la populație nu pot fi puse, astfel, la îndoială, tocmai prin destinația lor.

Datele ocazionale sau cele comandate surprind fie realități limitate în spațiu, fie la scara întregii provincii, dar întotdeauna românii fiind semnalați pretutindeni, de la Tulcea până la Constanța și Silistra.

Ofițerul finlandez din armata rusă în războiul cu Turcia (1828-1829), Gustav Adolf Ramsay menționa, de exemplu, pe "moldovenii" din satul Niculițel și ogoarele fertile din nordul Dobrogei (Raoul V. Bossy, **Mărturii finlandeze despre România**, București, 1937, p.43). Confirmându-l la o scară mai largă, ieromonahul rus Partenie relata în 1838 că a călătorit timp de nouă zile, de-a lungul malului dobrogean al Dunării numai prin sate locuite de "acești țărani numiți români ..., cu vorbă valahă". (**Din călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova la jumătatea întâia a veacului XIX**, Vălenii de Munte, 1919, p. 34). Doi ani mai târziu, faimosul povestitor danez Andersen remarca, în drumul său de la Constanța la Cernavodă, pe valea Carasu, pe "păstorii români", și "țăranii români în cojoace de oaie, cu pălării de pâslă neagră (Marcel Romanescu, **Andersen în România**, în "Revista Fundațiilor Regale", nr. 1/1941, p. 181). La aceeași vreme a făcut cercetări temeinice în Dobrogea și polonezul Mihail Czajkowski (Sadâc Pașa). La nord de linia Cernavodă-Constanța el estima la 25 000-30 000 numărul românilor agricultori ce locuiau în sate temeinic așezate (Gh. Platon, **Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A. D. Xenopol", V, Iași, 1968, p. 211). Conaționalul său Korsak a elaborat în 1849 o statistică din care rezulta că românii populau un mare număr de sate dobrogene, deși unele purtau denumiri turcești (P. P. Panaitescu, **O statistică a Dobrogei din 1849**, în "Graiul românesc", nr. 5/1928, p. 84-86). Ambii autori relevau că sporirea populației acestor sate s-a făcut și pe seama țăranilor alungați din Moldova de povara birului și alte silnicii. Tot din această perioadă datează relațiile de călătorie ale francezului Xavier Hommaire de Hell, **Voyage en Turquie et en Perse, executé par du guvernement français pendant les année 1846, 1847 et 1848**, vol. I, Paris, 1854, p. 180).

Refacerea așezărilor dobrogene a fost întotdeauna dovada vitalității acestor locuitori, a atașamentului față de ținutul lor natal; toate datele despre redresarea satelor românești urmează loviturii primite în războiul ruso-turc din 1828-1829, în urma căruia Ion Ionescu de la Brad identifica 86 sate părăsite, multe dintre ele purtând nume românești: Satu Nou, Fântâna Nedeii, Crucea, Mangina, Topolog, Straja, Hășănești ș.a. Tenacitatea, solidaritatea, deprinderile ancestrale de muncă sunt numai câteva explicații ale acestei necontenite regenerări. Englezul Henry C. Barkley, participant la construirea și exploatarea căii ferate Cernavodă-Constanța între 1857-1862, găzduit în casa unui român din orașul de pe Dunăre, îi înfățișează drept

oameni harnici și le descrie traiul și ocupațiile (Henry C. Barkley, **Between the Danube and Black Sea or five years în Bulgaria**, London, 1876, p. 42-50). Din 1861 un alt participant la aceeași lucrare tehnică, inginerul J. Michel ne-a lăsat o descriere a locurilor pe care le-a cunoscut, a diverselor neamuri întâlnite, scriind despre români: "Malurile Dunării sunt locuite de români ale căror sate, bine populate, au un aspect prosper cu toate necontenitele umilințe la care erau supuși din partea turcilor. Ei vorbesc aceeași limbă și au aceeași origine ca și valahii și moldovenii din partea stângă a fluviului. (Al. P. Arbore, **Noi informațiuni etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei și a regiunilor basarabene învecinate Dunărei,** în "Analele Dobrogei", XI / 1930, p. 81).

Relații de certă valoare furnizează francezul Camille Allard, participant la operațiunile militare în timpul războiului Crimeii, iar mai apoi ca medic al misiunii tehnice franceze pentru studierea traseului șoselei Rasova-Constanța. El releva că românii locuiau "aproape exclusiv pe tot malul Dunării" și alcătuiau o parte considerabilă a populației din toată partea de nord a provinciei. Descriindu-i obiceiurile și viața cotidiană, autorul notează despre comunitatea românilor: "Ca peste tot, ea este plină de acea inteligență care o caracterizează într-un grad atât de înalt" (Camille Allard, **Mission medicale dans la Tartarie-Dobroutcha,** Paris, 1857, p. 64; **Souvenirs d'Orient.** La **Dobroutcha,** Paris, 1859, p. 49-52).

Românii locuiau nu numai satele, dar erau prezenți și în toate târgurile și orașele provinciei. Călătorul moldovean M. Harret relata că aproape jumătate din populația orașelor Isaccea și Tulcea era formată din români (apud Tudor Mateescu, **Permanența** ..., p. 67). Unii din locuitorii ce au avut de suferit din pricina operațiunilor militare în timpul războiului amintit, precum și mai apoi, pe vremea operațiunilor din 18543-1856 s-au adăpostit în așezările dobrogene învecinate ferite; la Tulcea apar, spre pildă, două cartiere noi ale "prislăvenilor" și "beștepenilor", după numele localităților Prislava și Beștepe.

Din motive lesne de înțeles martorii contemporani proveniți din țările române au descifrat și alte resorturi ale istoriei românilor din Dobrogea. Dintre aceștia - consemna în 1871 cărturarul ardelean Nifon Bălășescu, participant la revoluția de la 1848 și numit directorul școlilor românești din provincia otomană - "o mare parte acolo sunt născuți și crescuți, acolo s-au pomenit din vechime, neam de neamul lor, dinainte de emigrațiunea bulgarilor în aceste părți. Alții sunt veniți acolo mai în urmă din toată românimea din Dacia lui Traian, din

România, din Moldova, Basarabia, Transilvania, Banat, Timişoara, Ungaria şi Maramureş, ba şi din Macedonia " (Nifon Bălăşescu, **Românii din Turcia**, în "Biserica şi Şcoala", Arad, 1877, p. 369). În anii 1873-1874 institutorul dobrogean Costache Petrescu a întocmit o statistică pentru românii din părţile Silistrei, potrivit căreia în acest important oraş şi în satele din apropiere: Beilic, Bugeac, Câşla, Oltina şi Ostrov locuiau peste 4000 de români, purtând nume foarte expresive, care se puteau regăsi la conaţionalii lor de pretutindeni (Ioan N. Roman, **Pagini din istoria culturii româneşti în Dobrogea înainte de** 1877, în "Analele Dobrogei", nr. 3/1920, p. 388-392). Pentru ultimii ani ai stăpânirii otomane aprecierea reputatului geograf francez Elisée Reclus în sensul că populaţia acestei provincii era formată în majoritate din români (George Castellan, **Peuples et nations des Balkans à la veille du Congres de Berlin - 1878**, d'après Elisée Reclus, în "Revue des études sud-est européennes", nr. 2/1977, p. 285) prilejuieşte o trecere în revistă a datelor statistice, atât de controversate, cu privire la ponderea numerică a diferitelor etnii din Dobrogea în momentul când tratatele internaţionale au consacrat juridiceşte reintegrarea sa în cadrul statal românesc.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se constată o stabilitate numerică în ceea ce priveşte densitatea populaţiei româneşti stabile (având condiţia de raya), situaţia ce se menţine şi după războiul Crimeii, înregistrându-se chiar o creştere între anii 1870-1878.

Încă din deceniul al IV-lea viitorul mareşal von Moltke care făcea cunoştinţă cu acest îndepărtat ţinut, estima că românii veneau ca număr imediat după tătari şi înaintea bulgarilor şi turcilor (**Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren** 1835 bis 1838, Berlin, 1841, p. 163). Din scrisoarea lui Mihail Czajkowski, agentul polon al prinţului Czartoryski, adresată baronului de Bourqueney, ambasadorul Franţei la Constantinopol în 1842 - document care cuprinde datele şi concluziile călătoriei sale politice în Peninsula Balcanică - se desprinde faptul că românii din partea de nord a Dobrogei, al căror număr era estimat la 25 000-30 000, alcătuiau grupul cel mai numeros al creştinilor.

La puţină vreme a fost elaborată statistica demografică a inginerului agronom Ion Ionescu de la Brad. În 1850 autorităţile de la

prin 388 de localități din cazalele Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârșova și Babadag ale sangeacului Tulcea, și cazalele Constanța și Mangalia ale sangeacului Silistra. El a constatat că în satele cercetate numărul gospodăriilor românești era între 35-200, iar în orașe ajungeau la câteva sute. La sfârșitul recensământului realizat, autorul său putea conchide că în cele 71 de localități din părțile centrale și de nord ale Dobrogea românii numărau 28 000 de suflete, mai bine de jumătate din întreaga populație estimată la 52 000 de oameni, fără să se poată pretinde că a exagerat numărul conaționalilor săi, întrucât aproape toate celelalte surse străine dau cifre superioare acesteia. Din păcate, din statistica sa lipsesc datele referitoare la zonele necercetate de autor (ținutul Turtucaia și o bună parte din cel al Silistrei, de asemenea cele privitoare la târguri și orașe). Oricum, el spunea limpede că românii reprezentau cei mai numeroși locuitori din Dobrogea (Victor Slăvescu, **Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica 1846-1874**, București, 1943, p. 108-109).

Patru ani mai târziu, în memoriul adresat împăratului Napoleon al III-lea, Cezar Bolliac avansa cifra de 40 000 de români dobrogeni (C. Bolliac, **Choix de lettres et memoirs sur la question roumaine 1852-1854**, Paris, 1854, p. 51). Etnograful Guillaume Lejean, viceconsul al Franței, a publicat în 1861 la Gotha și Paris un studiu competent, rezultat al unei documentări moderne și realmente științifice. Realizată prin numeroase călătorii la cererea autorităților otomane pentru a studia diferite aspecte de ordin tehnic și economic, lucrarea oferă date cu privire la structura populației și repartizarea ei numerică. Autenticitatea lor rezultă din metodologia cercetării, făcută, așa cum precizează autorul, "sat cu sat". Numărul românilor era, după G. Lejean, de 33 000, constatare mai presus de orice bănuială de părtinire, și pe care studiile contemporane o confirmă fără abateri esențiale. Geologul austriac Karl F. Peters, care a cercetat cu asiduitate ținutul în 1864 prezintă situația într-un mod asemănător (Gh. Platon, **Informații noi ...**, p. 210-211; Guillaume Lejean, **Ethnographie de la Turquie de l'Europe**, Gotha, 1861, p. 19).

Numit în 1871 director al școlilor române din Dobrogea, cărturarul ardelean Nifon Bălășescu, a înaintat în 1871 lui Ismail Bey, mutesarif al sangeacului Tulcea, un raport din care rezultă că la acea dată în Dobrogea se aflau 8000 de familii de români, numărând cel puțin 60 000 de suflete răspândite în 72 de localități. (Nifon Bălășescu, op. cit. p. 353). În sfârșit, în 1877, din rațiuni administrative și fiscale, guvernatorul rus din timpul ocupării provizorie a Dobrogei, Beloțercovici, fost consul al Rusiei la Tulcea înainte de război, și deci bun cunoscător

al lucrurilor, a întocmit o statistică rămasă neterminată (din păcate tocmai pentru părțile cu cea mai numeroasă populație românească), privind situația demografică din patru cazale ale provinciei: Tulcea, Măcin, Hârșova și Babadag (C. Brătescu, **Populația Dobrogei**, în "Analele Dobrogei", IX/1928, p. 234 nota 5). Statistica lui Beloțercovici înregistra 5542 familii de români; admițând că o familie putea cuprinde, în medie 5-6 membri, s-ar putea ajunge la o cifră rotunjită de 30 000 de suflte. Autenticitatea datelor înscrise, cel puțin în înțelesul lor, rezultă din destinația lucrării și, de bună seamă, având garanția persoanei oficiale care a ordonat recensământul.

Așadar, plecând de la cifra înscrisă de Ion Ionescu de la Brad în lucrarea sa (28 000 de români numai în anumite cazale), cărora li se adăugau cei aproximativ 6000 de mocani despre care vorbea același autor, cât și numeroși muncitori sezonieri veniți din țările române, rezultă că la mijlocul secolului al XIX-lea, socotind cu cea mai mare prudență, numărul românilor din Dobrogea se situa între 35 000-40 000 de oameni. Toate aceste surse de informare ajung astfel la consensul că dintre grupurile etnice românii se situau, numericește, pe primul loc, aspect pe care unii martori țineau să-l sublinieze în cuvinte lipsite de echivoc.

Un alt aspect vine, de asemenea, să reliefeze consolidarea comunității românești din acest veac. Mai mult decât în alte vremuri, circulația umană peste Dunăre s-a desfășurat în flux continuu și în ambele sensuri, ca o continuitate firească a vechilor legături, dar și ca urmare a unor cauze noi. Românii dobrogeni găseau, în perioadele grele pentru ținutul lor, o soluție relativ simplă: trecerea în Țările Române învecinate, în mediul etnic comun, de unde se reîntorceau atunci când încetau cauzele presiunii. Când, spre pildă, în 1811 Divanul Moldovei a efectuat un recensământ pentru calcularea veniturilor visteriei, din 2487 familii de "băjenari de peste Dunăre", se constată că mai mult de o mie erau "români veniți mai ales din satele dobrogene" (Al. P. Arbore, **Informațiuni etnografice**, în "Analele Dobrogei" , 10/1929, p. 13). La mijlocul secolului bandele de bașibuzuci (baș-i buzuk = capete stricate, nebune) - ostași de tot felul proveniți din vechea armată otomană au terorizat în timpul războiului Crimeii (1853-1856) populația creștină a Dobrogei și au prefăcut în ruină un mare număr de sate. De unde la început exodul peste Dunăre a populației care-și căuta salvarea s-a produs în grupuri restrânse, acum, după retragerea trupelor rusești din Dobrogea, mase mari de locuitori s-au refugiat în Țara Românească și Moldova, dinspre Turtucaia, Hârșova și Măcin, spre Brăila și Galați. În vara anului 1854 o mare mulțime de creștini, evalu-

ată la 2000 de oameni, a trecut de la Silistra în stânga Dunării (Ilie Corfus, **Asediul Silistrei în anul 1854**, p. 72-73). În scurtă vreme de la încheierea războiului, cei mai mulți s-au reîntors la așezările lor, autoritățile otomane făcând chiar demersuri directe în acest sens pe lângă cele ale Principatelor. În același timp vechile surse de reîmprospătare au continuat să alimenteze creșterea numărului de locuitori români care veneau în Dobrogea de peste Dunăre și Carpați.

În decursul deceniului al treilea, autoritățile otomane au solicitat frecvent Țărilor Române secerători pentru ogoarele dobrogene, iar domnii Principatelor s-au conformat, trimițând în Dobrogea mii de secerători (orakci) care au fost distribuiți pe pământurile ciorbagiilor* din cazalele Hârșova, Babadag, din interiorul provinciei și de pe țărmul mării. Mulți au rămas aici, angajându-se cu simbrie în slujba elementelor înstărite musulmane sau creștine, pentru că unii sunt regăsiți în actele punctelor de carantină ale Dunării însărcinate cu paza frontierei.

Pentru perioadele de acalmie abundă știrile privitoare la amplificarea venirii mocanilor din Transilvania care se răspândesc în toată provincia, rămânând aici în număr însemnat. Dacă inițial prezența lor în Dobrogea s-a făcut numai pentru iernatul turmelor, hergheliilor și cirezilor, cu timpul pășunile fără sfârșit i-au îndemnat pe acești neîntrecuți păstori să rămână și în timpul verii, astfel încât Mihail Czajkowski și Ion Ionescu de la Brad găseau mocani transilvăneni aflați în Dobrogea de 15-20 de ani. Dintre aceștia mulți s-au statornicit definitiv, în general prin căsătorii cu fete ale locului. Din mărturiile revelatoare privind neîntrerupta circulație umană și spirituală în spațiul etnic românesc, Nicolae Iorga s-a oprit cu mare interes asupra condicii de milostenii a bisericii din Alibeichioi (azi Izvoarele, județul Tulcea), descoperită de savant în satul Azaclău din același județ și datând de la mijlocul secolului al XIX-lea. Numeroase nume de donatori, curat românești, multe "particulare regiunilor ardelene a Carpaților", apar în așezări ca Babadag, Balabancea, Cerna, Greci, Jijila, Măcin, Nalbant, Tulcea, Zafirna, Zăbălău (**O condică de pomeni dobrogeană în 1859**, în "Revista istorică", nr. 7-9/1925, p. 204-216).

Ei își ridică așezări statornice în locurile prielnice pentru păstorit și, din ce în ce mai multe pe lângă orașele provinciei unde crează cartiere proprii.

Unele din vechile sate românești s-au ridicat, în această epocă, la o condiție superioară. În 1822, ca urmare a vechimii sale care i-a permis

* Proprietari înstăriți, notabili.

să se dezvolte fără încetare, un firman imperial al sultanului Mahmud al II-lea a declarat oraş satul Mahmudia. Timp de câteva decenii la Hârşova a continuat să crească, în aceeaşi perioadă, cartierul românesc, iar la Sulina deşi populaţia rămânea eterogenă, situaţie specifică porturilor cu poziţie excentrică, exista un număr apreciabil de români. În 1866 ei îşi ridicau o biserică proprie separându-se de greci, cărora le cedau biserica veche ortodoxă. Un puternic cartier românesc s-a constituit şi la Tulcea, în împrejurările evacuării populaţiei din zona braţelor Dunării, după 1830.

În urma războiului ruso-turc din 1806-1812, turcii au retras o parte a populaţiei din Deltă dincoace de fluviu, în cotul Dunavăţului. În felul acesta românii din Chilia au pus temeliile satului Beştepe. În 1830, cu prilejul delimitării frontierelor dintre Rusia şi Turcia s-a încheiat un protocol care stabilea că, din locul de unde braţul Sf. Gheorghe se desparte de braţul Sulina pe o distanţă de două ore adâncime spre sud, nu erau îngăduite aşezări în afara posturilor de carantină. Pentru aducerea la îndeplinire a acestei hotărâri, comisia însărcinată cu fixarea graniţelor a convocat, în acelaşi an, pe fruntaşii satelor cuprinse în triunghiul format de Dunăre, lacul Razim şi linia Tulcea-Babadag cerându-le evacuarea localităţilor.

Executând această dispoziţie, o parte însemnată a locuitorilor satelor stabilite, ridicându-şi gospodăriile, iar cei din Beştepe chiar biserica cu tot mobilierul şi odoarele ei, s-au aşezat la Tulcea, ocupând dealul Babadagului, dincolo de lagună, de-a lungul liniei Dunării. Adăugându-se populaţiei vechi româneşti de aici, ei au fondat, astfel, un cartier numeros, cel mai vechi din noua dispunere a oraşului. Alături de acesta s-au constituit alte cartiere ale diferitelor grupuri etnice care au venit mai în urmă; ele sunt aşezate, începând de la Dunăre după cartierul românesc şi în ordinea sosirii lor, asemenea structurii straturilor geologice.

În ceea ce priveşte regiunea evacuată (în 1850 satele apar într-adevăr, ca pustii în harta lui Ion Ionescu de la Brad), ea s-a repopulat prin 1856-1857 ca urmare, de bună seamă, a faptului că cele trei judeţe din sudul Basarabiei au fost integrate Moldovei făcând să dispară "zona neutră" care aplica arbitrariul în viaţa oamenilor ce trăiau acolo de sute de ani.

Din punct de vedere al originii lor românii dobrogeni proveneau din toate ţinuturile româneşti, putând fi întâlniţi în oraşe cât şi în marea majoritate a aşezărilor rurale. Într-o statistică din 1849, care reda componenţa etnică a 53 de sate de-a lungul Dunării şi din interiorul Dobrogei, până la Constanţa, 40 dintre acestea apar ca fiind

locuite de români. Pe de altă parte, statistica institutorului Costache Petrescu din Silistra, săvârșită în preajma anului 1870 pentru nevoile bisericii și școlii românești într-o seamă de localități dobrogene constituie, sub aspect onomastic, un impresionant tablou de denumiri din toate ținuturile românești.

Folclorul dobrogean confirmă cu mijloacele sale această concluzie. Cu tot coloritul oriental al cântecele cojanilor, păstorilor și plugarilor din Vlahi, Rasova, Seimeni, Dăieni, Peceneaga, Greci, Turtcoaia se puteau lesne recunoaște colindele tradiționale de pe tot întinsul României, vechile cântece de dor și dragoste, baladele pe motive folclorice celebre cu reminescențe arhaice din Bihor, Maramureș, din Câmpia dunăreană, iar ca semn al atașamentului față de țara apelor, Marea apare ca un nelipsit lait-motiv.

În felul acesta, ca parte a procesului de maturizare a națiunii moderne, în Dobrogea a continuat omogenizarea sintezei etnice românești care dădea ținutului dintre Dunăre și Mare "o înfățișare în minimă a tuturor românilor de prin celelalte provincii", așa cum scria Ion Ionescu de la Brad vizitând țara în 1850 (Victor Slăvescu, **op. cit.**, p.71), ori cum constata Nifon Bălășescu pe baza mărturiilor locuitorilor înșiși, că "o mare parte acolo sunt născuți și crescuți, acolo s-au pomenit din vechime, neam de neamul lor". Așa se explică cererea adresată Vorniciei din lăuntru de 63 de familii românești din dreapta Dunării, refugiate în timpul războiului ruso-turc din 1828-1829 în Muntenia, "de a trece iarăși la patria noastră" (Tudor Mateescu, **Documente** ..., p. 55).

Permanența comunităților românești, dispuse în așezări compacte, este atestată mai clar decât în secolele trecute și sub aspect toponimic. O dovedește cu prisosință cercetarea hărților lui Lapie (1821), J. Dirwaldt (1824), F. Fried (1828), harta generalului Hatov (1828), marea hartă statistică rusă redactată în 1828-1829 și publicată în 1835, harta rusă a Deltei Dunării din 1828-1829 când gurile fluviului au trecut vremelnic în stăpânirea Rusiei (vezi pe larg C.C. Giurescu, **Știri noi** ..., p. 25-28; Anca Ghiață, **Contribuții noi** ..., p.85-96). Astfel, harta statistică rusă din 1835 menționa în partea centrală a Dobrogei așezări părăsite care după nume, fuseseră locuite de români: Băltăgești, Musluești, Devcea, Peștera, Siliștea, la care Ion Ionescu de la Brad adăuga și altele: Botoșeni, Cochirlenii Vechi, Perii, Podișaru, Priboiu, dintre care unele refăcute mai târziu.

Trecerea populației românești din Principate în Dobrogea și de aici în sens contrar este dovedită și de existența dubletelor de sate de pe ambele maluri ale Dunării. În unele cazuri anterioritatea aparține de-

numirilor de pe malul stâng, cele din Dobrogea - omonime sau terminate în sufixul eni (Stelnica-Stelniceni, Ghizdărești, Fetești, Maltezeni, Strachina) fiind întemeiate de fugarii din Țara Românească. În cazul altor dublete însă, numele topice din Dobrogea au fost cele inițiale (Coslugea-Coslugeni, Vlahchioi-Vlăheni, Satu Nou-Satnoeni), cele terminate în **eni**, situate pe brațul Borcea fiind derivate din originalele dobrogene, dintre care unele aparțin toponimiei otomane. Vechile nume topice de sate românești: Oltina, Mârleanu și Cochirleni au, de asemenea, omonime mai târzii pe malul stâng al aceluiași braț și sunt create de românii pribegiți din Dobrogea în timpul războaielor ruso-turce (Tudor Mateescu, **Documente** ..., p. 51). Acest fenomen ilustrează atât forța elementului românesc dobrogean, ale cărui așezări au roit în Câmpia munteană, cât și legăturile permanente dintre românii de pe cele două laturi ale Dunării. Din studierea celor 3776 topice din județul Constanța și Tulcea după revenirea Dobrogei la România, rezultă că 2338 (61,89%) aparțineau toponimiei turcești, 1260 (33,34%) celei românești, iar restul (4,77%) având alte origini (C. Brătescu, **Contribution à la question de la Dobrogea**, p. 87; idem, **Populația Dobrogei, în Dobrogea, 50 de ani de viață românească**, p. 235).

2. Populația musulmană

În secolul al XIX-lea **turcii** au rămas categoria de musulmani cea mai privilegiată, constituită din vârfurile feudale ale provinciei, demnitari și funcționari, clerici, armatori, negustori și cămătari, locuind cu precădere în orașele centre administrative, economice și culturale dar și pe domenii proprii, în sate. Deși mai puțin numeroși decât alte comunități de musulmani, turcii au reprezentat grupul islamic cel mai stabil, pentru că întruchipau însăși ordinea statală otomană, fiind și principalul său beneficiar. Încă de la începutul secolului al XVII-lea turcii locuiau în 64 de așezări, de la Kiustenge (Constanța), Carasu (Medgidia), Mangalia și Techirghiol, la sate din zona de sud, centrală și de nord a provinciei: Alakapu (Poarța Albă), Kara Omer (Negru Vodă), Ciamurlu (Ciamurlia) ș.a. (Mehmed Ali Ekrem, **Din istoria turcilor dobrogeni**, p. 42). În 1841 M. Czajkowski evalua numărul turcilor din nordul Dobrogei la 6000, rămânând mai numeroși în partea de miazăzi.

Din păcate imensa cantitate de date cuprinse în arhivele turcești n-a fost investigată (lucrările apărute până în prezent o dovedește cu prisosință), încât cunoașterea istoriei turcilor din Dobrogea rămâne o pagină aproape albă, care va trebui scrisă de o altă generație de

cercetători. Ceea ce se știe este că în timpul războiului din 1877-1878 când, din factor privilegiat și de dominație, turcii s-au văzut dintr-o dată sub administrația militară a unei puteri creștine aflată de multă vreme în ireconciliabilă adversitate cu țara lor, cei mai mulți au preferat să-și părăsească bunurile imobiliare, refugiindu-se în provinciile rămase încă sub stăpânirea statului otoman, încât numărul lor s-a redus la această dată, abia la 2500 de oameni. Satele turcilor dobrogeni purtau numele de **aul** sau **köy** și erau alcătuite din locuințe risipite cu pereți din chirpici (în stepă) sau nuiele împletite și lipite cu lut (în regiunile deluroase sau împădurite), mai rar din piatră. Cele din stepa centrală aveau acoperișul de lut lipit, pe când locuințele din zonele cu păduri, lacuri și în regiunea Dunării erau acoperite cu șindrilă sau stuf. Casa turcilor înstăriți se numea conac. Ea cuprindea tradiționalul harem, rezervat femeilor, apoi camerele numite selamlik pentru bărbați. Astfel de locuințe puteau avea uneori până la trei etaje, înzestrate cu băi și camere de oaspeți. Despre Kustenge (Constanța), Evlya Celebi scria că număra "până la o sută cincizeci de case acoperite cu olane și șindrilă".

Și în secolul al XIX-lea populația musulmană a crescut pe seama colonizării cu alte grupuri etnice, cum ar fi tătarii și cerchezii, deși prezența lor a fost oscilantă ori episodică. Așa spre pildă, într-un interval de 44 de ani din secolul al XIX-lea tătarii au părăsit Dobrogea și au revenit aici de trei ori.

Odată cu războaiele ruso-turce a început în Dobrogea o perioadă de adevărată "răscolire a neamurilor" cum constata învățatul C. Brătescu. Tabloul etnic și-a modificat compoziția prin venirea unor grupuri noi, cu au fost **tătarii** din Cuban, așezați în regiunea Deltei după războiul din 1768-1774. Precum s-a mai amintit, după anexarea în 1783 a Hanatului Crimeii la Imperiul rus, mii de tătari au pribegit spre Rumelia și Anatolia, unii oprindu-se în Dobrogea. După 1800 s-au înregistrat alte valuri de tătari, fugiți din teritoriile anexate de Rusia. În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812 ei proveneau mai cu seamă din triburile Orak Oğlu și Orumdat Oğlu din Bugeac. Convinși de ruși în 1829 să se înapoieze în Basarabia, cei mai mulți au revenit apoi în Dobrogea (Maximilian Friedrich Thielen, **Die europäische Turkey**, Wien, 1828, p. 62; C.W. Wutzer, **Reise in den Orient Europa's und einen Theil Westasien's**, vol. I, Elberfeld, 1860, p. 264). Cei mai mulți duceau o viață aproape nomadă, dar unii s-au statornicit în zona de stepă a văii Carasu, unde au înființat inițial nouă sate de colibe. Ei se bucurau de autonomie - mai târziu desființată - având

căpetenii și cadii (judecători) proprii. Continuând politica tradițională de colonizare, autoritățile otomane au recurs și în perioada următoare la disponibilitățile tătărești. În timpul războiului Crimeii (1853-1856) și în anii următori, Poarta a colonizat un număr însemnat de tătari din sudul Crimeii în Dobrogea și Bulgaria, așezând comunitățile noilor veniți, adeseori în mod silnic, în cele mai înstărite sate de creștini unde li s-au atribuit cele mai roditoare pământuri. (F. Kanitz, **La Bulgarie danubienne et la Balkan. Études de voyage 1860-1880**, Paris, 1882, p. 48). În acest fel ei au întemeiat sate noi, dar cei mai mulți s-au stabilit în așezări deja existente, în special la nord de linia Rasova-Caraharman, ocupând bazinul râului Casimcea, până la capul Midia, cât și regiunea văii Carasu. Aici tătarii au reînființat vechiul târg cu același nume, distrus în 1828 și căruia i s-a dat acum denumirea de Medgidia, în cinstea sultanului Abdul-Medjid.

Recunoscând autoritatea guvernului otoman, tătarii din Dobrogea s-au bucurat, în această perioadă, de un regim special, justificat și de serviciile aduse Porții într-o epocă de mari eforturi militare; ei aveau în frunte un "han" - Mârza Bey -, cu reședința în satul Alcapu (azi Poarta Albă, jud. Constanța) distrus de ruși, și apoi la Ceatal-Orman, distrus la rândul său în 1877 (Camille Allard, **Mission medicale ...**, p. 58; idem, **Souvenirs d'Orient ...**, p. 37; Ion Ionescu de la Brad, **Excursion ...**, p. 13; Victor Slăvescu, **op. cit.**, p. 54 și urm.). Mai apoi aceleași autorități au dispus strămutarea lor în regiunea Vidinului. Intervalul scurt al șederii în Dobrogea, cât și vremurile potrivnice pe care le-au apucat, i-au dizlocat pe tătari cu o forță irezistibilă din această regiune; în 1877 puțini dintre ei au mai rămas în interiorul provinciei devastată de război, pe care au părăsit-o ca beligeranți învinși, deși o parte însemnată s-a reîntors sub regimul tolerant al României întregite spre Mare Neagră.

În deceniul al șaptelea populația musulmană a crescut pe seama a câtorva mii de **cerchezi** refugiați din Caucazul de nord după victoria deplină a Rusiei în 1864. (Marc Pinson, **Ottoman colonization of the circassians în Rumili after the Crimean War**, în "Etudes balkaniques", Sofia nr. 3/1972, p. 71-72). Cunoscând însușirile lor militare, guvernul otoman le-a favorizat imigrarea în regiunile păduroase din cazaua Babadag, acordându-le înlesniri și privilegii chiar față de ceilalți supuși musulmani. Aflați într-un stadiu economic primitiv, nedeprinși cu agricultura, cu noile locuri și neamuri, simțindu-se străini și dezrădăcinați, acești intruși parazitari, cruzi și primitivi, s-au manifestat ca o populație prădalnică și factor de dezordine, fiind o calamitate pentru locuitori, inclusiv pentru musulmanii stabiliți mai înainte.

(Alfred de Caston, **Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses**, Bucarest, 1878, p. 13-18). Cerchezii au dispărut aproape cu desăvârșire în timpul războiului din 1877-1878 tot astfel cum au venit, îndreptându-se spre alte părți ale Imperiului otoman.

3. Alte comunități creștine

Izvoarele literare și statistice redau pentru secolul al XIX-lea un tablou etnic extrem de variat. Pe lângă musulmani și români, în cazalele dobrogene erau enumerați bulgari, ruși, lipoveni, cazaci zaparojeni, germani, greci, armeni și evrei, ba chiar și negustori unguri, italieni și dalmatini (vezi Ion Ionescu de la Brad, **Excursion ...**, L. Visovich, **Zur Statistik der Dobrodscha**, în **Wochenschrift für Volks wirtschaft und Statistik**, Wien, 1863, p. 698; Constantin C. Giurescu, **Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne**, Constanța, 1966, p. 15.). La Sulina, căreia compania de navigație Lloyd cât și Comisia Europeană a Dunării instalată aici i-au conferit privilegiul de important centru de legătură între Occident și Orient, conviețuiau înainte de războiul din 1877 români, turci, greci, armeni, apoi, într-un număr mai redus evrei, italieni, albanezi, germani, austrieci, polonezi, englezi, francezi și chiar danezi și persani (M. D. Ionescu, **Dobrogea în pragul veacului al XIX-lea**, București, 1904, p. 267). Desigur că prezența unora din aceștia a avut un caracter flotant, dar principalele comunități etnice care au colonizat Dobrogea mai cu seamă în secolul al XIX-lea - bulgarii, rușii, lipovenii, germanii, grecii, armenii și evreii apar și în statistica întocmită din dispoziția guvernatorului rus Beloțercovici, imediat după 1877 (C. Brătescu, **Populația Dobrogei**, p. 234).

Bulgarii

În secolul al XIX-lea, până la războiul ruso-româno-turc din 1877-1878 populația bulgărească a Dobrogei a crescut brusc. Una din sursele care au alimentat acest spor a fost exodul unor păstori din provinciile Bulgariei.

Este adevărat că încă înainte de această perioadă în unele cazale cum sunt Mangalia, Constanța, Hârșova, Ostrov și Babadag au cutreierat și păstori bulgari cu turmele lor, veniți din regiunile Cotel, Șumula, Stara-Zagora, Iambol sau Sliven, constituind câșle și sate, a căror pondere numerică a fost însă redusă până în secolul al XIX-lea. Începând de acum, ca și în cazul tătarilor și cerchezilor, deplasarea

numărului considerabil de bulgari a creat unor autori posibilitatea de a formula concluzii valabile numai pentru segmente scurte de timp, pe care ei le prezintă ca și cum ar fi definitorii pentru perioade și epoci întregi anterioare. Lucrările lor profită și de faptul că astfel de frământări demografice, cu dramele ce le însoțeau, au impresionat pe observatorii vremii, făcând să treacă pe un plan secundar, sub aspectul interesului, viața populației autohtone care se desfășura în limitele unor coordonate normale.

Așa cum va rezulta, așezarea marii majorități a bulgarilor în Dobrogea era de dată recentă. Ea a durat abia patru decenii și s-a desfășurat pe un fond istoric tulburat de incertitudini care fac greu de disociat aspectul pasager, tranzitul unor mari mase de oameni, de tendințele de statornicire.

În acest veac ogoarele părăsite de plugarii locali în urma războaielor devastatoare, au devenit pășuni naturale imense care au atras, concomitent cu transhumanța de largi proporții a mocanilor din Țările Române, un oarecare număr de păstori din regiunea Cotel, care mai înainte se orientaseră spre câmpiile Traciei. Cei mai mulți rămâneau în stepa Caliacrei (I. E. Gheșov, **Ovaciarite ot Kotlensko i jătvarite ot Tărnovsko,** în "Periodicesko spisanie", VII (1890), p. 311-312) dar unii au urcat până în nordul Dobrogei, spre Babadag și Silistra, unde întemeiau câșle cu o existență vremelnică întrucât, venind fără familii, se reîntorceau în cea mai mare parte în ținuturile Bulgariei.

Sursa principală consta însă în fenomenul emigrării în masă a populației bulgare, determinat la rândul său de momentele de recrudescență a crizei orientale, de caracterul schimbător al raportului de forțe ruso-turc din acest veac, cât și de prigoana autorităților otomane împotriva bulgarilor, mai cu seamă din părțile de răsărit, pentru atitudinea de simpatie, lesne de înțeles, cu care aceștia întâmpinau, de fiecare dată, trupele rusești.

Starea de dezordine și anarhie, poziția de neatârnarte și puterea aproape neîngrădită a aianilor (notabili turci) și beilor locali s-au răsfrânt, în primul rând, asupra populației creștine. Expedițiile necontenite ale armatelor otomane pe drumurile dinspre Balcani spre Principate puneau de fiecare dată problema întreținerii lor. Dar și mai rău era la întoarcere, când cetele flămânde de ieniceri învinși, arzând de turbare, devastau complet așezările omenești prin care treceau. Când teroarea și nelegiuirile bandelor de soldați și cârjalii fără ocupație au devenit de nesuportat, pribegia unor locuitori din Balcani nu s-a mai oprit în munții și pădurile proprii; ei au căutat adăpost și

siguranță în statele vecine provinciilor dunărene ale Turciei, inclusiv în Rusia.

Iată cum între anii 1801-1812 emigrarea bulgarilor s-a intensificat fie ca o acțiune voluntară, fie sub forma unor dislocări forțate. Un mare număr s-a refugiat acum în sudul Basarabiei și în Țara Românească, după ce unii poposiseră pentru puțină vreme în Dobrogea de nord (Al. P. Arbore, **Din etnografia Dobrogei** ..., p. 29-31;Constantin N. Velichi, **Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812**, în "Romanoslavica", VIII, București, 1963, p. 53). În 1809 aproximativ 1200 de țărani bulgari ajunși lângă mănăstirea Cocoșu, iar apoi alți 1500 găsiți la Babadag, după ocuparea Tulcei de generalul Bulatov, au fost trecuți peste Dunăre de armatele ruse.

După anul 1812 administrația țaristă a dus o politică de colonizare a părții de sud a Basarabiei - degajata de tătari - cu diferite neamuri creștine care dădeau siguranța atitudinii lor, în special bulgari (C. Jirecek, **Das Fürstenthum Bulgarian**, Wien, 1891, p. 50; Orest Tafrali, **Apărarea României Transdanubiene în străinătate**, în "Analele Dobrogei", II/1921, nr. 1, p. 9), al căror exod din teritoriile etnice, către Bugeac, s-a produs în mod firesc prin Dobrogea. (Apostol D. Culea, **Dobrogea**, Edit. Casei Școalelor, București, 1928, p. 159).

Pe măsură ce războiul ruso-turc din 1806-1812 răscolea provinciile sud-dunărene, convoaie de bulgari pornite prin Bulgaria răsăriteană și care rătăceau fără un țel anume prin ținutul dintre Dunăre și Mare, au fost trecute de armatele ruse în Basarabia. În 1812 grupuri mari de emigranți s-au stabilit astfel în sudul provinciei anexate, sub ocrotirea țarului Alexandru I care, prin decret imperial, le-a acordat în 1819 dreptul de așezare și împroprietărire în cele 40 de sate din jurul Cetății Albe.

Rapoartele diplomatice înaintate autorităților imperiale subliniau, de altfel, importanța populării noilor teritorii incorporate și degajate de tătari, cu locuitori aduși din Bulgaria. Un astfel de raport, datat la 27 septembrie 1810 sublinia "l'avantage le plus réal que la Russie ait tiré jusqu'a present de la guerre actuelle, c'est d'avoir envoyé les habitants de la Dobrogea et de la Bulgarie peupler la Bessarabie et même le gouvernement d'Odessa", (**Documente privitoare la istoria românilor**, vol. XVI, București, 1912, p. 876).

Evenimentele provocate de războiul ruso-turc din 1828-1829 au dezlănțuit vremuri de grea cumpănă și pribegie pentru locuitorii din Rumelia și Bulgaria răsăriteană. Când trupele corpului expediționar rus s-au retras, la sfârșitul ostilităților, alte mii de familii care nădăjduiseră să vadă eliberarea Bulgariei s-au refugiat precipitat din

calea răzbunării otomanilor. La începutul verii 1829, unii din bulgari cu familiile și bunurile lor acopereau drumurile ce duceau spre vadurile de la Gura Ialomiței, Brăila, Galați, Isaccea și Tulcea pentru a se așeza fie în Țara Românească, unde găsiseră un secular și tradițional refugiu, fie în Basarabia și Rusia (C. Jirecek, **loc. cit.**). Unele grupuri s-au desprins din coloana care străbătea Dobrogea spre nord chiar în timpul războiului; după încetarea acestuia, numărul emigranților din ținuturile Bulgariei răsăritene a sporit, o parte a acestora ocupând satele părăsite de musulmani în timpul ocupației rusești (C. Brătescu, **Populația Dobrogei**, p. 239), așezări situate în apropierea lagunelor Mării, de o parte și de alta a marelui drum ce trecea prin Babadag și Isaccea. (Al. P. Arbore, **op. cit.**; Const. N. Velichi, **Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828-1834**, în "Romanoslavica", XI, București, 1965, p. ...; idem, **Emigrarea bulgarilor din Sliven, în Țara Românească în anul 1830**, în "Romanoslavica", X, București, 1964). Aceste așezări și-au păstrat vechile denumiri, toponimia bulgară fiind, până la 1878, aproape inexistentă în Dobrogea. Ei nu s-au stabilit în zona de stepă, aridă și expusă invaziilor din timpul campaniilor militare, și nici în zona dunăreană sau regiunile împădurite, locuite din vechime de români (Gh. Vâlsan, **Droite bulgares et roumains ...**, p. 72).

La puțină vreme însă, neputându-se adapta naturii stepei, serviciului militar ce li se pretindea și administrației țariste, o parte din emigranții așezați în Rusia a hotărât să părăsească această țară. Așa se face că, după 1833, a început emigrarea în sens invers a bulgarilor, care de astă dată se îndreptau fie spre ținuturile lor de origine, fie spre Muntenia sau Dobrogea (Lj. Miletici, **op. cit.**, p. 14, 42-43; N. Iorga, **Români și bulgari în Dobrogea**, în **Dobrogea, cincizeci de ani ...**, p. 260), unde se stabileau în așezările părăsite de musulmani pe mari întinderi în urma pustiitorului război din 1828-1829, întărind, totodată, coloniile bulgare recent create aici.

Protocolul din anul 1830 care delimita frontiera ruso-turcă la Gurile Dunării a prevăzut, după cum se știe, evacuarea populației, în mare majoritate românească și turco-tătară, din satele cuprinse în triunghiul format de Dunăre, lacul Razim și linia Tulcea-Babadag. În conformitate cu acest aranjament satele Pristav, Beștepe moldovenească și Beștepe turcească, Caraibil, Sarinasuf, Dunăvăț, Ahmetfacă, Beibugeac au fost părăsite, în parte se pare, de locuitorii lor, întrucât marea hartă rusă din 1835 (**Carta teatra voinâ v Europe 1828 i 1829 godov**, ed. 1835, B.A.R. - hărți III 461 D. XIX 1; Al. P. Arbore, **Cotul Bugeacului, încercare de reconstituire istorică a unui ținut de hotar dobrogean**, în "Analele Dobrogei", II 1921 nr. 3, menționa pe lângă așezările cu

adevărat abandonate, și altele locuite încă, unele însoțite de semnul crucii, semnificând prezența unei populații creștine. La mijlocul deceniului IV F. Ritter menționa, trecând prin Dobrogea, pe tătari, valahi, moldoveni, bulgari și puțini turci, dar Camille Allard înregistra în 1855 în cazaua Constanța 33 de sate locuite de turci, tătari și români, fără să semnaleze pe bulgari (F. Ritter, **op. cit.**, p. 162; C. Allard, **Mission médicale dans la Tartarie-Dobroutcha**, Paris, 1857, p. 8), ceea ce reprezintă un indiciu sigur asupra tendinței acestora de a se așeza în părțile septentrionale ale Dobrogei unde, până la această vreme, numărul lor a fost foarte mic.

Istoricii bulgari relevă că, prin crearea cordonului musulman din Deliorman, bulgarii au ajuns să reprezinte, în părțile de nord ale Dobrogei, cu mențiunea specială pentru regiunea Silistrei, o minoritate în ansamblul populației creștine (B. Iankov, **Bălgarskoto ucilişte v grad Silistra 1860-1878**, în "Uciliștcn pregled", 7-8, 1897, p. 15-16). "Aici - scria un alt autor - în școală și biserică se preda limba greacă și română; limba bulgară a fost de mult uitată" (G. Dimitrov, **Kneajestvo Bălgaria**, vol. I, Plovdiv, 1895, p. 235), Dacă situarea geografică a Dobrogei ar fi făcut mai firească așezarea emigranților din secolul al XIX-lea cu precădere în sectorul său meridional, mai apropiat Bulgariei nord-orientale, comunitățile lor, potrivit tuturor datelor, au început să fie numeroase în cazalele nordice Tulcea și Babadag. Acest fapt își găsește explicația atât în vecinătatea imediată a Basarabiei unde, și de unde, bulgarii se aflau într-o dramatică pendulare cât și împrejurării că ei au preferat mediul românesc, mai puternic în această parte a Dobrogei, de care îi lega ortodoxismul, vechile relații de bună vecinătate, situația comună a românilor și bulgarilor în raport cu stăpânirea otomană.

Emigrarea bulgarilor a continuat atât în timpul, cât și după războiul Crimeii, până la războiul ruso-româno-turc din 1877-1878. Potrivit datelor existente, în 1854 un număr de 6000 de locuitori bulgari au urmat armatele rusești în Basarabia (B. Iankov, op. cit., p. 10-15), dar după revenirea la Moldova a celor trei județe din sud, în baza clauzelor Tratatului din 1856 de la Paris, multe familii au părăsit acest teritoriu, trecând din nou în dreapta Dunării. După această dată bulgarii au putut să ocupe o seamă de așezări din nord, părăsite mai cu seamă de tătarii care se regrupau în regiunea centrală, de stepă a Văii Carasu, sub presiunea numărului însemnat de cerchezi pe care autoritățile otomane i-a colonizat în Dobrogea. Karl F. Peters îi semnala astfel, locuind alături de români în satele Dăeni, Camber, Satu-Nou și de ruși în satele Calica, Parcheș, Taița (K. F. Peters, **Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha**, p.49). De la sud, din

Bulgaria, la nord, spre Rusia sau dintr-un sat spre altul din cuprinsul Dobrogei, familii și grupuri de bulgari se îndreptau spre destinații unde le surâdea speranța unui viitor mai bun oferind, astfel, imaginea lipsei lor de atașament față de vreuna din așezările noilor ținuturi în care se găseau.

În sfârșit, din documentele vremii rezultă că evenimentele din Balcani, petrecute în anii 1875-1876 au făcut ca încă o dată și în număr considerabil, bulgarii să se afle în plină mișcare spre cele două părți ale Basarabiei, cât și spre diferitele regiuni ale României (H. E. Kilian, The **Bulgarians**, în "Fraser's Magazine", vol. XIV, London, 1876, p. 537-560, apud Al. P. Arbore, **Informațiuni etnografice ...**, p. 54). Așadar, marea majoritate a bulgarilor aflați în Dobrogea la data unirii sale cu România se așezaseră în vechea provincie istorică românească în perioada 1829-1878, adică într-un răstimp de jumătate de secol. Afirmația făcută astăzi că numărul bulgarilor "n-a început să crească decât din 1830" (Velko Tonev, **loc. cit.**) este confirmată de mărturiile din veacul trecut. În 1850 Ion Ionescu de la Brad preciza, plecând de la cunoașterea directă, că "bulgarii au venit în Dobrogea de vreo douăzeci de ani" (Ion Ionescu de la Brad, **op. cit.**, p. 82), pentru ca un diplomat italian să raporteze la rândul său, în 1856, ca "... Bulgari vennero solo da 40 anni" (**La Bulgaria ed il porto di Varna, Cenni descrittivi e statistici, Raporto del R. viceconsole Sig. avv. Perrod in data 20 Settembre 1864**, în "Bolettino consolare" pubblicato per cura del Ministero per gli Affari Exteri de S.M. il Re d'Italia, vol. III, Torino, 1856, apud Al. P. Arbore, **Noi informațiuni etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei**, în "Analele Dobrogei", XI, fasc. 1-12, p. 351). De altfel, însuși cunoscutul istoric bulgar Lj. Miletici scria în legătură cu acest aspect: "... în Dobrogea românească populația bulgară face parte din noii veniți de la sfârșitul secolului precedent [al XVIII-lea] până la ultimul război ruso-turc" și adăuga: a crede că în Dobrogea există, cu excepția orașelor, o populație bulgară veche, ar însemna să ne înșelăm pe noi înșine" (Lj. Miletici, **Staroto bălgarsco naselenie ...**, p. 167-168). Este adevărat că fiind dârji și muncitori, căliți în asprimea vieții dusă sub stăpânire străină, ei au contribuit în scurtă vreme la ridicarea economică a pământului pe care s-au așezat și la crearea unei vieți culturale proprii.

Bulgarii mai vechi din Dobrogea erau cunoscuți sub numele particular de **grebenci**, având ca semn distinctiv podoaba pieptenului. Lj. Miletici releva că, în timpul ocupației otomane, ei se refugiau adesea peste Dunăre, în Țările Române, unde au constituit și unele așezări stabile: satele Ciacu și Ciocănești, din județul Ialomița. (Lj. Miletici, Das

Ostbulgarische, p. 203). În partea nordică a Dobrogei grebencii locuiau, uneori amestecați cu alte populații, mai ales români, numai câteva sate, cum erau Popina, Vaidomir, Kuciuk-Kainargi; în cazaua Constanța același autor îi înregistra în satul Almalău, alături de alți bulgari veniți în secolul al XIX-lea.

Aceștia din urmă, constituind marea majoritate a bulgarilor din Dobrogea, erau emigranți din regiunea Razgrad, din satele de lângă Șumla și Provadia, cât și munteni din Balcani și Tracia, fiind denumiți cu termenul special de **șicovți**. În cazaua Silistra șivcovții locuiau satele Almalău și Esechioi, amestecați cu turci, și Galița, pe malul ezerului Gârlița, în apropierea Ostrovului. În cazalele Tulcea și Babadag noii veniți din regiunea Varna și Provadia s-au așezat în satul Congaz (azi Rândunica); cei din zona Preslav în satul Cerna; bulgarii din Ceamurlia de Sus erau originari din regiunea de podiș Șumla și Provadia; coloniștii din Dragoievo - Preslav și din Tracia, de pe Iambol s-au așezat la Ceamurlia de Jos, iar în satele Pașacâșla (azi Vișina), Casapchioi (azi Sinoe) și Sarighiol (azi Valea Nucarilor) s-au stabilit emigranții proveniți din toate aceste regiuni de origine. (**Ibidem**, p. 204-205).

Dacă asupra acestor aspecte majoritatea cercetărilor ajung la concluzii comune, problema numărului bulgarilor așezați în Dobrogea - problemă având de altfel un caracter mai general când se abordează istoria diferitelor grupuri etnice din această provincie - continuă să fie controversată. Instabilitatea pronunțată sub aspect demografic a populației bulgărești, a doua din punct de vedere numeric dintre creștini, cât și fluctuația puternică a musulmanilor sub presiunea evenimentelor care-i dislocau din teritoriile răvășite de războaie, sunt cauzele principale pentru care statisticile din secolul al XIX-lea ce privesc Dobrogea să nu se pună de acord în multe privințe, deși sunt întocmite la intervale scurte de timp.

Folosind informațiile cuprinse în revista "Țarigradski Vestic", nr. 9/1850, Lj. Miletici (**Staroto bălgarsco naselenie**, p. 169-170), furniza cifra de 2097 de familii bulgărești pentru cazalele Tulcea, Isaccea, Măcin, Babadag, Hârșova, Constanța și Mangalia, adică pentru teritoriul dobrogean care, în 1878, a intrat în componența statului român. În același an Ion Ionescu de la Brad publica cunoscuta sa statistică, din care rezultă că numărul populației bulgărești din această parte a Dobrogei se ridica la 2214 familii (Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 81), rezultând astfel o diferență nesemnificativă față de datele furnizate de publicația bulgară. Autenticitatea acestei cifre rezultă, precum spuneam, din faptul că Ion Ionescu de la Brad a efectuat

travaliul său statistic în calitate de specialist al Porții, date colectate în chip sistematic, cu concursul autorităților otomane ale sangeacului, având, deci, un caracter oficial și fiind destinate să reprezinte o bază reală pentru politica economică și fiscală a Porții în această provincie a imperiului.

La mijlocul deceniului al VII-lea austriacul Karl F. Peters estima numărul bulgarilor la cifra 25 000 de suflete (C. Brătescu, **op. cit.**, p. 240; I. N. Roman, **op. cit.**, p. 456; K. F. Peters, **op. cit.**, p. 154; M. D. Ionescu, op. **cit.**, p. 327), cifră mai demnă de crezare, întrucât în 1877 o publicație londoneză specializată, înregistra 57 000 bulgari pentru întreaga zonă a Dobrogei și Bulgariei orientale împreună cu sangeacul Varnei (F. G. Ravenstein, **The population of Russia and Turckey**, în "Journal of the statistical society of. London", vol. 40, 1877, apud O. Tafrali, op. **cit.**, p. 10). Un oarecare indiciu poate rezulta și din statistica rusă publicată în 1877, în care bulgarii și rușii însumau 51400 de suflete (V. Teplov, **Materialâ dlea statistiki Bolgarii, Trakii i Makedonii**, Petersburg, 1877, p. 201-205). Din această sursă însă atrage atenția faptul că toate naționalitățile sunt clasificate în mod distinct, în afară de bulgari și ruși. Astfel, substratul politic de orientare panslavistă, lesne de descifrat, pune sub semnul îndoielii corectitudinea acestei surse. Oricum, în 1878, înaintea unirii Dobrogei cu România, potrivit statisticii elaborată din ordinul guvernatorului rus Beloțercovici, bulgarii se situau numericește după români în partea septentrională a provinciei, corespunzătoare fostului sangeac otoman Tulcea.

Animate de spiritul renașterii naționale a poporului bulgar, el însuși angajat în lupta pentru scuturarea îndelungatei stăpâniri străine, elementele culte din rândul comunităților bulgărești din Dobrogea au desfășurat o intensă activitate de organizare a vieții spirituale destinată luminării și redeșteptării tradițiilor de luptă pentru independență.

Din deceniul al patrulea datează și începuturile învățământului dar studiile istoricilor bulgari relevă că aproape două treimi din numărul școlilor existente în așezările cu populația bulgărească au fost fondate după războiul Crimeii, fapt care se pune de acord cu așezarea majorității acesteia în Dobrogea după această dată. Astfel, Velko Tonev socotește drept hazardată afirmația confratelui său Ștefan Cilinghirov despre deschiderea la Tulcea a unei școli bulgărești prin 1811-1812 (St. Cilinghirov, Dobrudja i **nașeto Văzrajdane**, Sofia, 1917, p. 62-63; Velko Tonev, **op. cit.**, p. 49).

Potrivit autorilor bulgari, până la mijlocul secolului al XIX-lea, în unele școli bulgărești (Măcin, Silistra) instrucția s-a făcut în limba

română sau greacă. Noi școli au luat apoi ființă în satele Ceamurlia de Jos, Almalău din ținutul Silistra, Cataloi, Frecăței, Beidaud, Zebil, Baştepe, Carinasuf și Cerna unde, înainte de 1877 a slujit învățătorul Panait Stanciof, provenit din Șumula, părintele poetului dobrogean Panait Cerna. Școala din Enichioi a fost deschisă în 1866 de Vasil Levski cel care, cu concursul autorităților române, a creat la București un Comitet revoluționar bulgar, capturat apoi și spânzurat de turci în 1872. Acestora li s-au adăugat alți intelectuali cunoscuți: poetul-cărturar și învățătorul tulcean Ștefan N. Izvorski, Sava I. Dobropoldni de la Constanța și Todor Panaitov, fondatorul primei școli din Silistra (1852).

Tendințele de laicizare din deceniile VII-VIII s-au manifestat prin introducerea unor discipline noi încât unele, cum sunt școlile din Tulcea, Silistra și Babadag au evoluat spre structuri moderne de instrucție. În anul 1859 pe lângă școala primară bulgară din Tulcea s-au constituit două clase de învățământ secundar, punându-se astfel bazele gimnaziului bulgar. Un curs asemănător s-a înființat, curând după aceea, și la Babadag. Din această vreme învățământul bulgar a stat sub egida unor societăți create de notabilii și fruntașii vieții cultural-religioase a comunității: "Societatea bulgară pentru biserică și școală", apoi casa de lectură "Armonia", înființată în 1860 și, respectiv, în 1869 la Tulcea.

Și mai elocventă, din punct de vedere al problemei pusă în discuție este situația bisericii bulgare din Dobrogea care, asemenea românilor, a precedat pretutindeni școala, fiind astfel un indiciu al prezenței și vechimii unei populații. Studii aprofundate și minuțioase ale istoricilor bulgari relevă că o singură biserică, cea din Ceamurlia de Jos, fondată în 1825 (Velko Tonev, op. cit., anexa 1, p. 269-271) este anterioară începutului deceniului al patrulea din secolul XIX. În satele Almalău și Vaidomir, la Silistra existau biserici din perioada 1828-1829 dar în care, mulți ani, s-a slujit în limba românească. Abia prin 1850-1851 mitropolitul Dionisie a numit preoți bulgari.

Odată cu începutul controversei religioase greco-bulgare, un anumit spirit concurent a marcat relațiile culturale dintre comunitățile creștine din Dobrogea. În general însă, în ansamblul mișcării de eliberare de sub dominația otomană, ca și învățământul românesc, școala bulgară din Dobrogea a cultivat formarea unor elemente luminate, spiritul umanist și patriotic.

În spiritul vremii, viața culturală a implicat și difuzarea unor lucrări literare, în majoritate publicații pedagogice, manuale școlare, cărți liturgice și periodice, adeseori ajunse în Dobrogea prin filieră

românească. Ele erau destinate școlilor și bisericilor, dar circulau și în cercurile intelectualilor, negustorilor și proprietarilor funciari care urmăreau îndeaproape evenimentele din Balcani de unde cei mai mulți emigraseră de puțină vreme.

Crearea unei biserici naționale independente a devenit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un obiectiv de seamă al mișcării de eliberare a poporului bulgar de sub stăpânirea otomană. La 3 aprilie 1860 comunitatea religioasă bulgară din Constantinopol n-a mai recunoscut supremația Patriarhului grecesc și a proclamat independența bisericii lor. Hotărârea, îmbrățișată în mod firesc în toate ținuturile Bulgariei, a avut ecou și în cadrul emigranților din Dobrogea. În 1870 a luat ființă arhiepiscopatul bulgar cu sediul la Silistra, încât guvernul otoman a fost pus în situația de a soluționa noua problemă religioasă provocată de delimitarea celor două biserici prin recunoașterea oficială a noii arhiepiscopii ieșită de sub jurisdicția Patriarhului de la Constantinopol și despărțită de arhiepiscopia greacă cu reședința la Tulcea (G. Ilinoiu, **Cultele în Dobrogea**, p. 602).

Acest eveniment a scindat sub aspect religios populația ortodoxă din Dobrogea și a fost urmat de o oarecare încordare provocată de demersurile și presiunile, rămase fără succes, ale prelaților bulgari vizând atragerea altor comunități ortodoxe în sfera autorității religioase a eparhiei bulgare. Conflictul religios izbucnit între aceste instituții ortodoxe avea însă și un evident substrat economic, cele două biserici disputându-și perceperea dărilor fixate asupra credincioșilor prin catagrafieri anuale și care reprezentau prin însumare venituri considerabile.

Bulgarii stabiliți în Dobrogea au păstrat, prin fruntașii lor, legături importante cu mișcarea de eliberare din Bulgaria. Unii din ei au participat la războaiele ruso-turce din perioada 1829-1856, încadrându-se în armata țarului. În 1854 când trupele rusești au intrat în Măcin, circa 150 de tineri din acest oraș și din satele limitrofe s-au înscris ca voluntari. Prin Ștefan Karadja ei au fost reprezentați în legiunea bulgară formată în 1862 la Belgrad. Voluntari bulgari au luat parte, de asemenea, la războiul sârbo-turc din 1876 și au sprijinit armatele ruse după pătrunderea acestora în Dobrogea, în vara anului 1877.

Rușii.

Dintre neamurile creștine care au continuat să se așeze în Dobrogea se cuvin amintite cele venite din ținuturile Rusiei: cazaci, ruteni și lipoveni.

După desființarea în 1775 de către împărăteasa Ecaterina a II-a a autonomiei lor, **cazacii zaporojeni** s-au strămutat în zona Gurilor Dunării unde sunt constatați - prin 1783 și 1786 - de austriecii Mihanovici și Wenzel von Brognard. Printr-un tratat încheiat cu Poarta, ei s-au așezat în unghiul cuprins între brațul Sf. Gheorghe, lacul Razim și Dunăvăț, unde au întemeiat tabere înstărite potrivit tradiției lor. La începutul secolului al XIX-lea, pe măsura creșterii populației care coloniza Dobrogea și a presiunii pe care aceasta o exercita pentru a dobândi pământurile necesare întemeierii satelor, teritoriul atribuit cazacilor s-a redus, ținutul lor fiind delimitat în această fază de o linie care, plecând de la Ghiolul Petrei (dintre Murighiol și Mahmudia) și trecând pe lângă lacul Razim, ajungea la Marea Neagră. Chiar și această porțiune a început la un moment dat să fie arendată mocanilor, care plăteau probabil în animale. Totodată cazacii primeau, prin același tratat, privilegiul pescuitului pe malul drept al Dunării. Ei se obligau, în schimb să presteze servicii militare, prin unitatea de cavalerie pe care o puneau la dispoziție armatei otomane, având în frunte un hatman ce purta rangul de pașă cu două tuiuri.

Ca urmare, cazacii și-au păstrat și în Dobrogea organizarea lor militară tradițională. Ei au întemeiat aici acele tabere militare înstărite, numite seci (Al. P. Arbore, **Sicia transdunăreană**, în "Analele Dobrogei", 1935, p. 33) rezervate bărbaților care duceau o viață de instrucție și austeritate ostășească. Cei care se căsătoreau părăseau lagărul și-și întemeiau gospodării în satele apropiate, dar rămâneau sub incidența obligațiilor militare în caz de război. Această stare de lucruri a durat până în 1828 când, în ajunul războiului ruso-turc, două regimente căzăcești din "secea" dobrogeană, conduse de hatmanul Kladki s-au pus în serviciul Rusiei; cei rămași au pierdut, în urma acestui fapt, avantajele anterioare și au devenit raiale, asemenea celorlalți nemusulmani. Cu toate acestea numărul rușilor din ramura căzăcească a crescut pe seama unor imigrări individuale, chiar și după războiul Crimeii; în 1850 statistica lui Ion Ionescu de la Brad înregistra peste 1000 de familii de cazaci, stabiliți în cazalele Tulcea (aproape 800 de familii), Isaccea, Babadag, Măcin.

Din primul sfert al secolului al XVIII-lea sosesc și se stabilesc succesiv mici colectivități de ruși proveniți din secta religioasă a rascolnicilor - așa numiții **lipoveni** -, rezultată din schisma bisericii ordodoxe ruse, considerată eretică și persecutată de autorități (Al. P. Arbore, **Așezarea lipovenilor și rușilor în Dobrogea**, în "Analele Dobrogei" nr. 1/1920, p. 4). Emigrarea lor în Dobrogea a început încă în vremea lui

Petru cel Mare și a continuat sub Ecaterina a II-a. Lipovenii s-au statornicit în regiunea Gurilor Dunării și lacului Razim, apoi mai spre sud. Se ocupau predilect cu pescuitul (deși unele aspecte ale acestei îndeletniciri au fost deprinse de la românii localnici) și auxiliar cu creșterea animalelor. Toponimia lor a suferit, de asemenea, o puternică influență românească.

Cercurile guvernante otomane au admis exercitarea cultelor lipovenești din Dobrogea la intervenția fostului agent polon din Turcia, Czajkowski. După revoluția polonă din 1830 el a îmbrățișat islamismul, sub numele de Sadâk-pașa, calitate în care a acționat pentru câștigarea lipovenilor de partea Porții. Cu sprijinul său ei au obținut autorizația de a înființa, mai întâi la mănăstirea Uspenia și apoi la Tulcea, câte o arhiepiscopie în frunte cu arhierei proprii. (Ed. Engelhardt, **Études sur les emboucheres du Danube**, Galatz, 1862, p. 15-20). În 1851, din dorința de a-și exercita sub toate aspectele autoritatea asupra raialelor, guvernul otoman a recunoscut populației ruse libertatea cultului sub protecția sultanului. Firmanul imperial așeza comunitatea lipovenilor sub jurisdicția exclusivă a arhiepiscopiei de la Uspenia. În urma acestui fapt, mitropolitul Kiril de la Fântâna Albă a recunoscut arhierului Arcadiu I calitatea de "exarh" al lipovenilor dobrogeni.

În sangeacul Tulcea aceștia s-au grupat după criteriul sectelor din care făceau parte și care și-au pus o puternică amprentă asupra întregii lor vieți.

Astfel, lipovenii popiști (**popovții**) admiteau preoții, hirotonisiți de biserica rusă căreia, deși o considerau eretică, îi recunoșteau tacit autoritatea în dreptul hirotoniei. Nepopiștii (**bezpopovții**) nu admiteau preoția și tainele bisericii ortodoxe, păstrând doar taina botezului care era săvârșit de mireni. De altfel, conducătorul lor religios era unul dintre aceștia - nastravnicul - care îndeplinea rânduielile bisericii atâtea câte erau îngăduite unui laic. Această grupare a manifestat o puternică adversitate față de celelalte culte, inclusiv față de întregul ortodoxism străin sectei lor. **Molocanii** au reprezentat o ramură a bezpopovților, dar deosebită de aceștia prin atitudinea față de problemele vieții. Ei respingeau cultul sfinților și al icoanelor, serviciul religios, semnul crucii, îngenunchierea și chiar biserica sub forma edificiului; întreaga lor viață privată se baza pe preceptele Bibliei, răspândite în mediul familial de predicatori aleși de consiliile comunale sau, pur și simplu, de vârstnicii familiei. Molocanii cultivau cu strictețe virtuțiile creștine, constituind comunități bazate pe muncă, spirit obștesc, respectul familiei, abstinența față de vicii, mergându-se

cu înfrânare până la interzicerea podoabelor, cântecelor, jocului. Pentru câteva decenii numai a fost semnalată în Dobrogea și prezența unor membrii ai sectei **scopiților**, ramură a lipovenilor care săvârșeau abateri fundamentale de la preceptele religiei ortodoxe, atât sub aspectul dogmei cât și al normelor morale. Acestea din urmă le impuneau și obiceiul castrării - după întemeierea familiei și asigurarea descendenților - de la care așteptau purificarea existenței. Citând un izvor din 1846 M. Ionescu Dobrogeanu afirma că scopiții s-au așezat în provinciile Turciei europene, printre care și Dobrogea, după trecerea trupelor rusești în sudul Dunării, cu prilejul războiului ruso-turc din 1828. Din motive pe care sursa citată nu le explică rezulta că, în afară de cei folosiți la paza haremurilor, membrii acestei secte au început să fie prigoniți de autoritățile otomane, astfel încât, la mijlocul secolului al XIX-lea, abia câțiva indivizi erau semnalați la Tulcea, restul trecând și stabilindu-se la Ismail.

Din datele existente rezultă că lipovenilor veniți direct din Rusia li s-au adăugat, la mijlocul secolului al XIX-lea, comunități ale sectei popiste, emigrate mai înainte în regiunea de la gura fluviului Marița. În 1850 statistica lui Ion Ionescu de la Brad înregistra un număr de aproape 750 de familii lipovenești, locuind compact în satele Camena, Sarichioi, Slava Rusă și Jurilovca sau în așezări cu populație mixtă, în general alături de români, cum erau Taița, Calica, Telița.

În timpul războiului Crimeii comunitatea rusă din Dobrogea a trecut printr-o încercare deosebită, care a provocat puternice frământări interne. Încă la debutul conflagrației lipovenii au furnizat Porții contingente militare, cărora arhiepiscopul Arcadiu le-a dat binecuvântarea sa. Având în vedere precedentul din 1828, când o parte din unitățile de cazaci dobrogeni au trecut de partea Rusiei, autoritățile otomane au manifestat o vădită neîncredere față de acest gest și au ordonat retragerea lipovenilor în interiorul Turciei. Înaintea pătrunderii armatei ruse în Dobrogea, cei mai mulți s-au sustras însă acestei dispoziții și au rămas pe loc; ei au întâmpinat la Tulcea pe generalul Ușakov cu pâine și sare dar, la scurtă vreme o companie de cazaci a ridicat căpeteniile bisericii lipovenești, în frunte cu arhiepiscopul Arcadiu pe care i-a trimis la Kiev apoi la Suzdal, de unde li s-a pierdut urma. În scurtă vreme această întâmplare a devenit o problemă internațională: comunitatea a trimis emisari pe lângă sultan și împăratul Napoleon al III-lea pentru a interveni în favoarea sa, dar Rusia a rămas intransigentă, tratând evenimentul ca pe o chestiune de ordin intern. Neașteptatul sfârșit al căpeteniilor religioase a înspăimântat pe lipoveni, întărindu-le aversiunea față de regimul

țarist, mai ales că acum pierduseră și încrederea autorităților turcești. Mulți dintre ei, abandonându-și bunurile, s-au lăsat cu luntrile în voia valurilor mării, refugiindu-se spre alte ținuturi.

După încheierea ostilităților alți membri ai sectei popiste care constituiau majoritatea, împreună cu un număr de bezpopovți, s-au așezat la Tulcea, unde și-au clădit și biserică. Ei au acționat aici pentru refacerea vieții și ierarhiei lor bisericești, dar sentimentul de nesiguranță legat de atitudinea ostilă a Rusiei cât și de posibilitatea repetării evenimentelor din 1853 a stăruit până la viitorul război din deceniul al VIII-lea.

În sfârșit, **rutenii**, (ucraineni proveniți din ținuturile austriace) s-au stabilit în Dobrogea începând de la sfârșitul deceniului al III-lea. După războiul ruso-turc din 1828-1829, când armatele ruse au distrus lagărele unităților de cazaci încorporați în armata otomană, rutenii refugiați au întemeiat o primă colonie în Prislav și apoi mai multe așezări și pescării în Deltă (Ed. Engelhardt, **loc. cit.**). În 1850 numărul rutenilor era de circa 1000 de familii dar, după această dată, statisticile îi prezintă laolaltă cu lipovenii încât nu se mai poate cunoaște evoluția lor numerică.

Așezarea recentă, datând abia de câteva decenii, presiunea dogmelor religioase asupra spiritualității laice cât și condițiile precare ale existenței noilor etnii dobrogene până la 1877 au făcut ca viața culturală a comunităților ruse să fie redusă la mijloace modeste. În aceste împrejurări așezămintele monahale au concentrat o parte însemnată a modalităților sale de exprimare. Astfel, mănăstirea Cilic, fondată în 1844 de populația ortodoxă rusă cuprindea în anul 1878 un număr de 70 de călugărițe și 25 călugări. (Episcopul Dunării de jos Melkisedek, **Lipovenismul, adică schismaticii sau răscolnicii și ereticii rusesci**, București, 1871, p. 17; C. Ilioniu, **op. cit.**, p. 613). Ca și monahii mănăstirii românești Cocoșu, ei dispuneau prin firman de un domeniu care le permitea practicarea agriculturii, viticulturii, apiculturii, creșterea animalelor, la care s-a adăugat mai apoi meșteșugul țesutului de covoare, ajuns cu timpul la o autentică și valoroasă exprimare artistică. Cam în aceeași vreme a fost fondată și mănăstirea Uspenia din Slava Rusă, reședință a arhiepiscopului comunității lipoveniști din întreaga Dobroge.

Germanii

Primii germani s-au așezat în Dobrogea către sfârșitul secolului al XVII-lea dar cu o frecvență și într-un număr care nu anunțau nicide-

cum puternica lor migrare din a doua jumătate a secolului următor spre această regiune. (Ion Bitoleanu, **Heimat für ein Jahrhundert. Die historischen Umstäde der Ansiedlung der Dobrudschadeutschen**, în "Die Woche", Sibiu, 17 decembrie 1982).

După încorporarea Basarabiei, în 1812, autoritățile țariste au încurajat colonizarea părții de sud a noii provincii cu slavi (ruși și bulgari) dar și cu germani, cărora le-au fost acordate largi privilegii economice, fiscale și confesionale. Publicarea, în 1813 și 1814, a manifestelor imperiale ale țarului Alexandru I cât și răspândirea lor în ținuturile populate de germani au avut o însemnată putere de atracție asupra unor locuitori din provinciile polono-prusiene, din diferite regiuni ale Rusiei cât și din statele sudice ale Germaniei. Proveniți mai ales din Suabia ei erau cunoscuți în genere sub numele de Schwaben (șvabi) și sub presiunea unor cauze economice, politice și religioase s-au lăsat angajați într-o perpetuă pribegie care avea să-i ducă departe de țara lor.

Stabiliți abia de câteva decenii în sudul Basarabiei, unde coloniile lor însumau circa 24 000 de locuitori în sudul Ucrainei și împrejurimile Odesei (Al. P. Arbore, **Informațiuni etnografice** ..., p. 57), germanii au început să părăsească Rusia, în general din aceleași cauze care au determinat și pe bulgari s-o facă, îndreptându-se fie spre S.U.A. și Canada, fie spre Dobrogea.

În această din urmă regiune colonizarea germanilor s-a făcut timp de 50 de ani, începând din 1840 și până în 1891, în trei perioade distincte. În prima dintre acestea (1840-1856) ei au constituit coloniile din Tulcea, Malcoci, Atmagea, Cataloi și Ciucurova, în partea septentrională a provinciei; în a doua perioadă (1873-1883) s-au așezat la Cogealac, Tariverde, Faclia, Caramurat, Constanța și Cogealia, mai spre sud; în sfârșit, între 1890-1891 au format coloniile compacte de la Cobadin și Sarighiol și așezări răzlețe la Mangalia, Osmancea, Osmanfacâ și Viile Noi de lângă Constanța.

Potrivit datelor existente rezultă că, începând din 1840 numeroși germani din gubernia Cherson s-au îndreptat spre Principatele dunărene, fiind semnalați în diverse localități ale Moldovei și Munteniei, iar în anul următor și la Măcin. În notele de drum spre Orient ale prof. Karl Knoch germanii aflați la Silistra și Cernavodă relatau că un grup de 300 de familii s-au adresat autorităților otomane pentru a le îngădui să se așeze în Dobrogea, fără a fi dobândit, la această dată, învoirea necesară. (Ioan Georgescu, **Coloniile germane din Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", VII/1926, p. 20). Statul otoman a intuit însă curând avantajele colonizării germanilor și nu numai că a

autorizat intrarea lor în Dobrogea, dar le-a creat numeroase facilități.

În 1843 la 6-7 km est de Tulcea, în apropierea regiunii mlăștinoase a brațului Sf. Gheorghe a fost fondată colonia Malcoci. Cele 20-25 de familii erau formate din șvabi, dar și din alsacieni, așa cum rezultă din onomastica cuprinsă în registrele matricole: Georges, Charles, Louis ș.a. Stabiliți într-o regiune încă abundent păduroasă, ei și-au creat prin defrișare locurile de casă și curte. În 1845 a fost fondată mica colonie Akpunar. (Dr. Emil Finher, **Die Deutschen in Bassarabien und in der Dobroudscha**, în "Ostland" - Sibiu, III/1921, nr. 180) care s-a întărit apoi pe seama unor noi elemente desprinse din comuna Jacobsonsthal, întemeiată lângă Brăila de emigranți germani veniți din Basarabia. Însemnările primului notabil, Adam Kühn, durează doar până la 1848 când, sub presiunea populației musulmane părăsesc așezarea și întemeiază colonia Atmagea (Al. P. Arbore, **Coloniile germane din Basarabia și din Dobrogea: câteva precizări,** în "Analele Dobrogei", II/1921, nr. 4, p. 471 și urm.), în ținutul păduros din vestul Babadagului, cu sprijinul autorităților din acest oraș.

În general, constituirea primelor așezări germane a avut la bază criteriul confesional; populația comunei Atmagea era formată din familii tinere de germani evanghelici (luterani), emigrați din Rusia, dar și din Prusia Occidentală și Posen, în timp ce colonia Malcoci a fost întemeiată de germani catolici din ramura de sud (K. F. Peters, **Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha**, I, Geographischer, Theil, Wien, 1867, p. 54). Crearea lor n-a avut caracterul unei colonizări de stat, ca în cazul musulmanilor. Germanii s-au statornicit în mod spontan, în lipsa oricărei preocupări a autorităților otomane față de organizarea vieții lor comunitare ceea ce și-a pus amprenta asupra existenței patriarhale a celor dintâi așezări. Prime locuințe au fost bordeie semiîngropate; lipseau registrul de stare civilă cât și evidențele matriculare.

Primele colonii întemeiate cuprindeau o populație puțin numeroasă. Vorbind despre satele Malcoci și Tekeli (situat nu departe de Hârșova) Ion Ionescu de la Brad estima în 1850 populația lor la nu mai mult de 59 de locuitori (Ion Ionescu de la Brad, **op. cit.**, p. 82). Prin 1857 satul Cataloi, situat spre nord de Babadag, cuprindea numai 7-8 familii de germani, așa cum rezultă din procesul verbal al comunității evanghelice din Tulcea. Peste numai un an însă erau 40 de familii, ceea ce a permis formarea unei colonii separate de românii, tătarii și rușii găsiți aici. Și în alte împrejurări germanii s-au stabilit în așezări cuprinzând populație musulmană și creștină mai veche. Satul Ciucurova, din valea Slava, la 7 km de Atmagea, era locuit de ruși,

turci, tătari și lazi caucazieni când, în 1857, au venit, potrivit raportului lui von Malinowsky, comisarul de origine germană al Porții otomane - Comisia Europeană a Dunării - primii coloniști originari din provinciile de nord ale Germaniei.

Fie prin sporul natural, fie pe seama noilor veniți, coloniile germane s-au dezvoltat însă destul de repede. Potrivit unui document din 1864 în Ciucurova locuiau 46 de familii evanghelice și 3 baptiste, însumând circa 250 de oameni; în 1861 G. Lejean estima populația comunei Atmagea la 1200 de locuitori. C. Allard s-a ocupat, de asemenea, în scrierile sale de germanii din Tulcea și din împrejurările sale (C. Allard, **Mission médicale dans la Tartarie-Dobroutcha,** Paris, 1857, p. 65; idem, **Souvenirs d'Orient. La Dobroutcha**, Paris, 1859, p. 105). Cei dintâi și cei mai numeroși au fos șvabii catolici. În 1856 numărul lor se ridica la circa 100, locuind în case modeste, acoperite cu stuf. Comunitatea germană a prosperat apoi repede, pe măsura condițiilor oferite de activitatea comercială a portului, mai ales după crearea Comisiei Europene a Dunării și amplificarea traficului de călători și mărfuri. Ei s-au extins și în teritoriul agricol și forestier din preajma orașului unde, potrivit lui C. Jirecek, cele patru sate cu populație germană numărau aproape 600 de locuitori (Cf. Al. P. Arbore, loc. cit.).

În afară de Malcoci, mai puțin expus evenimentelor, celelalte colonii au traversat o perioadă de grele încercări în timpul războiului ruso-turc din anii 1853-1856. Când au început operațiunile militare pe frontul dobrogean, cu excepția câtorva familii, germanii s-au refugiat în Moldova. După încetarea războiului majoritatea s-a reîntors, dar a găsit satele ocupate de tătari sau cerchezi, recâștigându-și drepturile numai cu concursul autorităților otomane care-i preferau pentru contribuția lor la progresul vieții economice. Totuși, așezările create după această dată au fost situate, din prudență, departe de drumul principal care lega Tulcea de Constanța.

A doua etapă a emigrării germanilor în Dobrogea a avut la origine măsurile adoptate de autoritățile țariste după după 1871: dizolvarea comitetului pentru administrarea coloniilor din ținuturile rusești, subordonarea instituțiilor școlare și religioase, primele recrutări în armata țaristă, germanii fiind scutiți până la această dată de obligațiile militare.

Din anul 1872 autoritățile otomane au permis familiilor de pribegi să se așeze în părțile fertile, de stepă, din centrul și din sudul Dobrogei, eliberându-le tapi-uri pentru pământurile necesare, cu singura obligație de a plăti statului zeciuiala din recoltele obținute. Așa s-a constituit, prin 1873 sau 1874 colonia Cogealac, la jumătatea distanței

dintre Babadag și Constanța. Această nouă așezare a avut la bază 15 familii desprinse din satul Cataloi, cărora li s-au adăugat noii veniți din gubernia Cherson, cei mai mulți șvabi, încât în ajunul războiului din 1877 se formase aici o comunitate de circa 500 de oameni (Ioan Georgescu, **op. cit.**, p. 32). Evenimentele care au urmat au marcat puternic această așezare; ea a conoscut un reviriment al vieții economice și spirituale abia după revenirea Dobrogei în cadrul statal românesc. În aceiași ani au fost fondate și coloniile din Tariverde, de emigranți veniți din Rusia, dar originari din Würtenberg apoi Facria (Faclia), compusă din germani originari din Polonia și Prusia. După 1878 procesul a continuat cu intensitate, constituindu-se așezările de la Caramurat (Negru Vodă), Colilia, Anadalchioi și Cogealia (Lumina). În primii ani după instalarea administrației românești, în cele două județe - Constanța și Tulcea - numărul germanilor se ridica la circa 2500 pentru a crește, la începutul secolului al XX-lea, la peste 8000 (I.A. Nazaritean, **Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea**, Tulcea, 1882, p. 27; C.D. Pariano, **Dobrogea și dobrogenii**, Constanța, 1905, p. 4).

Germanii au adus cu ei priceperea de buni meșteșugari, agricultori și negustori, deprinderile de muncă sistematică, ordine și înclinație spre înnoire. În lipsa pământului arabil, locuitorii coloniilor create în regiunile păduroase din nordul Dobrogei au practicat mai cu seamă lemnăritul și cărbunăritul. Ei au exploatat însă pădurile în mod excesiv, tăind suprafețe întinse, pentru lemnul și cărbunii necesari construirii corăbiilor din șantierele dunărene. Buni crescători de animale, ei au contribuit la ameliorarea raselor de vaci și cai, distingându-se în fabricarea și comercializarea untului, apoi, cu timpul, în cultivarea cerealelor și a viței de vie, în transporturi, construcții și negoț.

În condițiile dispersării lor pe spații întinse, cu populații eterodoxe și eteroglote, germanii au adoptat o atitudine tradiționalistă față de cultura poporului lor, fără ca preocupările de conservare să implice respingerea contactelor și dialogului cu celelalte comunități etnice. Încă în împrejurările potrivnice ale așezării primelor temelii s-au vădit preocupările pentru organizarea vieții comunitare sub aspect administrativ, cultural și etnic.

În 1849, curând după fondare, la Atmagea a început să oficieze primul pastor luteran. La Ciucurova locuitorii și-au construit din lemn o modestă casă de rugăciuni și au adus pentru instrucția copiilor un învățător de origine elvețiană. Din 1847 s-a deschis la Malcoci întâia matricolă bisericească, din care rezultă prețioase indicații cu privire la regiunea natală a celor înscriși. În 1860, la intervenția ambasadorului

Rusiei la Constantinopol, sultanul a autorizat printr-o iradea construirea primei biserici germane la Atmagea.

Deși . încape o comparație cu epoca de prosperitate pe care au cunoscut-o după instalarea administrației românești, satele germane au progresat și în timpul stăpânirii otomane datorită însușirilor de care locuitorii lor au dat dovadă. Primelor bordeie le-au luat locul așezări îngrijite și curți spațioase, străzi largi și biserici în jurul cărora se desfășura viața spirituală a comunității. Locuințele îmbinau tradiția construcției germane cu elementele locale. Casa prezenta ca semn distinctiv decorația capetelor cabaline, specifică regiunilor de obârșie dar și practica tencuirii pereților cu lut și spoirea cu var.

Nevoia de ordine a îndemnat la cultivarea tradițiilor de organizare. Primarul îndeplinea rolul important pe care îl conferă și lipsa de preocupare a autorităților oficiale de a organiza coloniile creștine sub aspect administrativ, al normelor morale și al vieții lor spirituale. De la rânduirea muncii, la aplicarea justiției și promovarea virtuților, alături de pastor și de învățător el reprezenta autoritatea supremă căreia comunitatea îi acorda, prin tradiție, întreaga ascultare.

Grupate după criteriul confesional, așezările germane și-au organizat în același sens instituțiile bisericești și școlare, proces aflat, până în 1877, încă în faza de început. Comunitatea de confesiune luterană a fost prima care și-a întemeiat o parohie evanghelică la Atmagea. (G. Ilinoiu, **Cultele în Dobrogea**, p. 635). Aflată în inferioritate sub raport numeric față de șvabii catolici, ramura evanghelică stabilită în împrejurimile Tulcei în deceniul al șaselea, a încercat, fără succes, să-și creeze în 1857 o parohie proprie, după care s-a atașat celei din Atmagea. Comunitatea de confesiune catolică și-a clădit în 1872 pe "strada nemțească" din Tulcea, biserica proprie, aflându-se însă din punct de vedere jurisdicțional sub autoritatea Episcopatului catolic din Nicopole, în timp ce colonia Cataloi, îmbrățișând în 1865 cultul baptist, a devenit sediul principal din Dobrogea al acestei confesiuni.

Concomitent cu organizarea bisericească s-au pus bazele, mai întâi în mediul urban, primelor instituții de învățământ. În anul 1850 comunitatea catolică din Tulcea a fondat cea dintâi școală germană dobrogeană, sub direcția eminentului profesor român Gh. Caragea. Curând după aceea și-a deschis cursurile și școala comunității protestante.

Țărani dârji și viguroși, căliți de asprimea unei necontenite perigrinări, germanii din Dobrogea au păstrat cu fidelitate elementele de bază ale patrimoniului lor cultural strămoșesc. Rupte de viața culturală a patriei originare, epoca modernă a acționat asupra coloniilor germane din Dobrogea în sensul alterării treptate a tradițiilor legate de

viață rustică, deși elemente valoroase și originale ale patrimoniului popular s-au consacrat atât în sfera tradițiilor religioase cât și a celor laice. Colindele, orațiile, invocațiile, cântecul popular și-au păstrat aici caracterul lor arhaic, mai ales în sânul comunităților evanghelice care au vădit în general un spirit mai conservator. Studiate în parte, ele reprezintă un real interes pentru istoria culturii din Dobrogea cât și pentru cunoașterea procesului de interferare a vieții spirituale din etnicul dobrogean.

În centrale urbane ale Dobrogei tabloul etnic era completat cu alte comunități, mai puțin numeroase, legate de practicarea comerțului și a unor meșteșuguri.

Grecii și armenii

"Grecii locuiesc orașele - nota în 1850 Ion Ionescu de la Brad; n-am găsit decât un singur sat de 94 de familii (Alibeichioi- n.a.) care, după ce au stat de partea cealaltă a Dunării, în Basarabia, au venit să se stabilească în Dobrogea" (Ion Ionescu de la Brad, **Excursion ...**, p. 82). Grecii din Alibeichioi (azi Izvoarele) au atras atenția apoi lui G. Lejean și Karl F. Peters.

Colonizarea noului val de tătari și cerchezi după războiul Crimeii a determinat o decădere a negustorilor greci care se ocupau cu comercializarea cașului și a brânzei dobrogene.

În general ostilitățile militare din secolul al XIX aveau să aducă multe daune negoțului din orașele dunărene. După răscoala națională din deceniul al treilea, grecii cad în dizgrația autorităților otomane așa încât, căutându-și alte rosturi, numărul lor a scăzut în orașele unde-și aveau reședința demnitarii turci. Astfel, o seamă de greci din Silistra au solicitat domnitorului muntean Grigore al IV-lea Ghica, permisiunea de a se așeza la Călărași, refugiindu-se preventiv din calea represaliilor împotriva creștinilor (N. Iorga, **Droits nationaux ...**, p. 32). Toate aceste cauze au acționat asupra stabilității comunităților grecești, ceea ce explică și unele dezacorduri cu privire la ponderea lor numerică. Ion Ionescu de la Brad indica cifra de 300 de familii, majoritatea - 200 de familii - locuind la Tulcea. L. Viscovich estima numărul grecilor din acest oraș la 1500 de suflete (L. Viscovich. **Zur Statistik der Dobrodscha**, p. 698) dar Peters considera această cifră ca fiind inferioară realității. După acest ultim autor, populația grecească a Dobrogei însuma în deceniul al șaptelea cifra de 4000 de oameni (Al. P. Arbore. **Câteva însemnări asupra cerchezilor, grecilor și arabilor din Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", nr. 4/1922, p.506) majoritatea

locuind, de data aceasta, în Constanța și Sulina, porturi al căror trafic comercial a cunoscut în această vreme o sensibilă creștere. În sfârșit, statistica elaborată de Beloțercovici se referă la 544 de familii rezultând, așadar, o creștere aproape dublă pe ansamblul Dobrogei între 1850 și 1877.

În așezările de pe Dunăre prezența grecilor stăruie și în alte diverse mărturii. Astfel, din condica de milostenii a bisericii din Azaclău, deschisă începând din 1859, rezultă o seamă de nume fie de greci care-și păstrează identitatea etnică, fie asimilați probabil populației românești cu care au conviețuit vreme mai îndelungată, cum sunt Haralampi, Olimpiada, Polihroni, Mavrodi, Ianachi, Dumitrachi ș.a. (N. Iorga, **Cele trei Dobrogi pe care le-am găsit**, p. 31).

Dintre orașele provinciei, grecii au ajuns vremelnic să domine viața economică a Sulinei, despre care G. Lejean afirma, în 1861, că "est peuplée en grande majorite de commersants grecs" (G. Lejean, **Etnographie de la Turquie de l'Europe**, p. 14). În afară de comerțul mare, grecii - proveniți în majoritate din arhipelag și din insulele ionice - erau navigatori și piloți, meșteri de corăbii și deținătorii unei bune părți din micul negoț orășenesc. Formând, așadar, o populație pronunțat instabilă, comunitatea greacă nu și-a creat până în 1877, decât rareori, forme temeinice și persistente de viața culturală locală proprie. În categoria acestora din urmă se știe astăzi că la Silistra au funcționat în secolul al XIX-lea o școală și o biserică, fondante cu sprijinul episcopului Dionisie și al Patriarhiei din Constantinopol. La Sulina, ca urmare a creșterii numerice a populației grecești și românești, cele două comunități s-au separat, românii cedând grecilor vechea biserică ortodoxă (Const. C. Giurescu, **Știri noi despre populația românească a Dobrogei**, p. 21). De asemenea, prin firman imperial, a fost fondată biserica greacă din Constanța care, la vremea aceea, a reprezentat una din cele mai importante edificii ale orașului.

Călător neobosit și cronicar înăscut, preotul armean Minas Păjăskianț trecea în 1803 prin Babadag unde a găsit 40 de case armenești, precum și biserica veche, din piatră, cu hramul "Sf. Cruce din Vareg", arsă în 1823 și reconstituită în 1828 printr-un firman al sultanului. Din datele existente rezultă că **comunitatea armeană** din Tulcea, s-a constituit abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, întrucât prin 1830 se ridica aici un mic paraclis acoperit cu olane, menit să servească vieții lor religioase. Tot din această vreme se întărește și colonia armeană din Sulina.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea numărul armenilor din Dobrogea a crescut constat. Potrivit statisticii lui Ion Ionescu de la

Brad existau în 1850 în jurul a 75 de familii. Statistica lui Beloțercovici indica 111 familii dar, din datele recensământului lipsind Silistra, rezultă că numărul lor putea fi, de fapt, mai mare.

Diversitatea etnicului dobrogean, aflat într-o permanentă schimbare, nu numai că nu a estompat, dar a pus în evidență cu și mai mare tărie vechimea, statornicia și perenitatea românilor pe aceste meleaguri.

III. CALEA SPRE MARE A PRINCIPATELOR ROMÂNE

Importanța strategică și destinația de fond de feude dată Dobrogei în timpul stăpânirii turcești au abătut în mod nefiresc sensul evoluției acestei provincii: aceea de a face ieșirea la mare a unui producător agricol de talia Țărilor Române. Exercitarea îndelungată a monopolului comercial în bazinul Mării Negre a däunat economiei agrare și păstorești a regiunii și dacă și-a păstrat, în pofida condițiilor, resursele productive, aceasta se datorește faptului că Dobrogea n-a putut fi ruptă din sistemul economic al Țărilor Române. Nu este întâmplător că, de-a lungul stăpânirii turcești, economia și așezările omenești au decăzut spre extremitățile provinciei (Constanța a ajuns cu timpul la starea lamentabilă a micului sat Küstenge), în timp ce localitățile dinspre Dunăre, cu însuflețita lor viață economică și cu aspectul lor în general prosper și-au menținut vitalitatea, alimentate de seva trunchiului comun.

Contribuția românilor din Dobrogea la crearea unor împrejurări istorice capabile să întărească legitimitatea reunirii acestei provincii cu statul național s-a dovedit a fi esențială nu numai sub aspectul numărului lor, pentru că ei au reprezentat izvorul principal al acelei forțe economice capabile să regenereze, de fiecare dată, productivitatea unui ținut greu încercat de războaie și nesiguranță.

În secolul al XIX-lea, pe fondul unor surse naturale variate, ocupațiile tradiționale ale românilor s-au practicat aici în forme sistematice și cu vădită pricepere. În acest cadru, preocuparea pentru selecționarea raselor de animale, a soiurilor viticole de calitate, albinăritul, meșteșugurile casnice, extracția mineralelor și a metalelor presupuneau deprinderi care se dobândesc în timp, prin strădania multor generații și, în orice caz, un centru de cultură materială statornică. Spre exemplu, Nifon Bălășescu găsea printre românii dobrogeni "negustori de tot feliul", alături de pescari, meșteșugari, plugari și viticultori, care obțineau soiuri comparabile cu cele din Principate, precum și păstori cu vechi tradiții. Obișnuiți să creeze bunuri într-o

necontenită înfruntare cu greutățile, oamenii locului au smuls unor pământuri aride roade ce păreau miraculoase. Francezul Camille Allard, aflându-se în 1855 la Constanța, sublinia optimismul românilor, nealterat de nesiguranța locurilor. "Trebuie să fie în această rasă un resort remarcabil - scria el în legătură cu aceste trăsături - ca să fi putut rezista la această viață de teamă și mizerie, care-i este hărăzită de atâta vreme" (Camille Allard, **La Dobroutcha**, în "L'Ilustration, journal universel", l-er mars, 1856, p. 138).

Este neîndoielnic faptul că, la mijlocul secolului al XIX-lea, românii dobrogeni furnizau Imperiului otoman venituri considerabile prin comercializarea produselor agricole din această provincie. De exemplu, în anul investigației sale dobrogene, Ion Ionescu de la Brad relata că mocanii aveau la pășunat un milion de oi, cifră confirmată și de un raport consular austriac (Al. P. Arbore, **O încercare de reconstituire** ..., p. 273). Restabilirea libertății comerțului cât și refacerea resorturilor care legau Dobrogea de piața agricolă a Țărilor Române, au contribuit la dezvoltarea rapidă a porturilor maritime și fluviale din această parte a Turciei europene.

În această privință merită să fie examinat destinul deosebit, dar deloc întâmplător, al centrelor urbane ale provinciei. La mijlocul secolului al XIX-lea scriitorul francez Ami Boué așeza printre târgurile și orașele Dobrogei localitatea Cuzgun (Ion Corvin). Situația înfloritoare a acestei localități, mai ales la începutul secolului al XVIII-lea, când era un oraș bine pavat, iluminat, cu bazaruri bogate și geamii, apărat de fortificații, se datora așezării sale la confluența drumurilor dintre Constantinopol, Bazargic și Silistra; decăderea sa din veacul al XIX-lea vine în contrast cu ridicarea orașelor așezate pe căile ce descindeau din Principatele române.

Cu o deosebită sensibilitate au înregistrat orașele dobrogene atât vremelnicile stagnări cât și intensificarea relațiilor economice cu Țările Române. După tratatul de la Adrianopol, stăpână pe Gurile Dunării, Rusia nu s-a mai îngrijit de întreținerea navigației în acest sector. Cum însă "debușeurile Moldovei și Munteniei, a căror importanță creștea zi de zi" presau puternic cu marile lor cantități de cereale, ele și-au deschis drum cu o irezistibilă forță dinspre porturile dunărene Brăila și Galați, către Cernavodă și Constanța.

Un raport consular italian din 1864 relata că prin Constanța se exporta tot grâul care odinioară pleca din Galați și Brăila, cam 2 500 000 hl de cereale. Localitatea apare acum fortificată cu ziduri spre uscat și cu un port întărit, transformându-se treptat într-un oraș cu multe magazine și edificii cu câteva etaje și cu o viață economică insu-

flețită. Portul nou din Tulcea, dotat cu un chei abia construit, putea adăposti vasele moderne ale vremii, atât de numeroase în sezonul navigației, încât naturalistul francez Boucher de Perthes îl compara, prin 1853, cu o pădure de catarge. Sulina a cunoscut însă o evoluție sinuoasă, în funcție de natura legăturilor sale cu economia românească. După 1829 orașul a străbătut o perioadă de lentă decădere: în 1853 număra doar 1000-1200 de locuitori, în cea mai mare parte greci și maltezi care practicau pilotajul unor vase, meserie împletită cu o activitate tulbure ce aducea a piraterie. Orașul avea să renască odată cu avântul comerțului și a creșterii interesului marilor puteri față de resursele economice din regiunea Dunării de Jos. În scurtă vreme, Comisia Europeană a Dunării și-a ridicat aici stabilimente impozante pentru serviciile sale administrative, cheiuri, ateliere de reparații, un far modern, magazine, un spital, stație de telegraf, iar deasupra agențiilor consulare au început să se distingă pavilioanele puterilor navale europene.

Prin aceste împrejurări Dobrogea s-a legat efectiv de economia românească, fapt deosebit de important, pe care cercurile de afaceri apusene l-au luat în calcul atunci când au angajat investiții în această regiune.

Două mari căi naturale puteau servi punerea în circuitul internațional a resurselor României, în interesul său propriu și al statelor europene interesate: Dunărea și Marea Neagră. Cum numai exploatarea lor în directă legătură putea fi eficientă, acest fapt se lega, în ultimă instanță, de pământul Dobrogei. În secolul al XIX-lea interesul marilor puteri industriale europene pentru resursele naturale ale Țărilor Române s-a lărgit în mod explicabil. Dezvoltarea producției agricole a Principatelor și noul regim al libertății comerțului stipulat în Tratatul de la Adrianopol din 1829 a reintegrat Dobrogea în circuitul comercial românesc în așa măsură, încât devenise necesară unirea ei cu acest sistem nu numai prin mijloace întâmplătoare, ci prin legături moderne și stabile. Inițial traficul de călători s-a făcut cu ajutorul serviciului de diligențe creat de valiul de Rusciuc, Midhat pașa, pe rutele Cernavodă-Constanța, Constanța-Tulcea și Silistra-Ostrov-Medgidia trecând prin Cuzgun (Ion Corvin) - drumuri abia pietruite care nu mai corespundeau volumului mare de mărfuri ce se îndreptau spre orașele antrepozite și spre porturi.

Ion Ionescu de la Brad era încredințat că portul Constanța era "menit a fi locul de încărcat a productelor Principatelor" pe când domnul Munteniei, Barbu Știrbei, se pronunța limpede - într-un "ofis" din 22 decembrie 1855 - cu privire la necesitatea ieșirii la mare: "Ni se pare

de neapărată trebuință ca pentru drumul de fier să întreprindă guvernul înd-ă prin inginer special, deprins și cercat în acele lucrări, studiul pr... itor al liniei drumului de la Vârciorova prin Craiova și București, . Dunăre la punctul ce se va găsi mai priincios de unde drumul de f.. r să se prelungească până la un punct al Mării Negre" (Romulus Seișaru, **Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor**, București, 1928, p. 14).

La întrebarea pe care și-o pune Nicolae Bălcescu, într-o scrisoare adresată lui Ion Ghica în 1850, în legătură cu oportunitatea construirii unui "drum de fier" de la Dunăre la Constanța avea să răspundă în 1857 Societatea engleză Danube and Black Sea Railway Company Limited care a obținut de la guvernul otoman concesionarea construirii căii ferate Cernavodă-Constanța cât și a lucrărilor de modernizare a portului de la mare, unde a ridica. cheiuri, magazii și instalații moderne de încărcare a cerealelor aduse pe drumul de fier din Principatele române. Cam în aceeași vreme o misiune tehnică franceză, în componența căreia era cuprins și "topograful valah" Aninoșanu, a primit încredințarea Ministrului lucrărilor publice al Turciei pentru construirea unei șosele ce lega Rasova de Constanța, lucrare în care "populația valahă a fost folosită în exclusivitate". În sfârșit, în 1857 Comisia Europeană a Dunării, cu sediul la Sulina, în cadrul lucrărilor de creare a unui serviciu telegrafic și telefonic a legat Galațiul cu Tulcea printr-o linie telegrafică, paralel cu traficul intens de călători și mărfuri asigurat de vasele companiei "Lloyd". Rețeaua telegrafică ce lega Principatele Unite cu Dobrogea a fost extinsă apoi spre Constanța, Bazargic, Silistra, Medgidia și Hârșova.

Însăși Comisia Europeană a Dunării (C.E.D.) și instalarea administrației sale la Sulina este o creație a marilor interese economice și politice pe care statele europene mari și le disputau la gurile celei mai importante artere de circulație fluvială de pe continent. Deși constituirea acestui organism și exercitarea prerogativelor sale, începând cu Tratatul de la Paris din 1856 și până în 1883 a fost expresia dominației celor șapte mari puteri în care prevalau interesele Austriei, Comisia Europeană a Dunării a contribuit, prin lucrările importante de amenajare a navigației între Isaccea și Gurile Dunării, la progresul economic al acestei regiuni și la întărirea legăturilor dintre Țările Române și Dobrogea. În același timp, deși lipsită de independența statală, România ca țară dunăreană și membră a Comisiei permanente a statelor riverane, și-a consolidat pozițiile în zona geografică a așezării sale, exercitând o influență hotărâtoare asupra evoluției străvechii provincii românești din dreapta Dunării.

IV. AFIRMAREA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE. SOCIETATEA CULTURALĂ ROMÂNEASCĂ

Creșterea importanței numerice, economice, culturale și religioase a populației nemusulmane, cât și presiunile marilor puteri apusene exercitate asupra guvernului otoman s-au reflectat în decretul (Hattihumayum) din 1856, reînnoit prin firmanul imperial din 1875, care angaja egalitatea în fața legilor dintre musulmani și creștini. Decretele promulgate de administrația centrală otomană în această perioadă s-au dovedit corecte în litera lor, dar rareori ele au fost respectate în mod corespunzător în provinciile mărginașe. Aplicarea dreptății, mai ales în cazul raialelor, era paralizată de o justiție părtinitoare, cât și de conservatorismul funcționarilor otomani care acceptau cu greu ideile înnoitoare ale epocii.

Până la unirea cu România, acest drept a suferit în Dobrogea numeroase alterări și încălcări, fără ca prin aceasta să scadă importanța prezenței unor demnitari români în organele administrative și judecătorești oficiale ale provinciei, sau a formelor de autoadministrare păstrate din vechime. Sub raport juridic, după reformele sultanului Mahmud al II-lea, exista la Silistra un tribunal prezidat de un mola (judecător în marile orașe turcești, superior cadiului), iar la Babadag, Hârșova, Mangalia și Isaccea câte o judecătorie. Această împărțire s-a modificat în 1875: prima instanță judecătorească (Medjilissi), prezidată de un muftiu, s-a mutat la Tulcea, iar în reședința fiecărei cazale s-a creat o judecătorie condusă de un cadiu, asistat de judecători aleși în număr egal dintre notabilii musulmani, cât și dintre creștini. În comune, consiliile locale aveau căderea de a judecă în limitele impuse de sistemul otoman bazat pe codul napoleonian, adaptat însă "după împrejurări și după **obiceiurile țării** "(subl.ns.). Această precizare cuprindea dezlegarea unor realități insuficient studiate pe planul instituțiilor și tradițiilor dobrogene în timpul stăpânirii turcești, pentru că "obiceiurile țării" sunt, de fapt, sistemul de legi, norme și cutume cuprinse într-un cod justițional nescris al unor comunități străvechi și care și-au exercitat necontenit formele de autoadministrare proprii în modalități de compromis cu sistemul administrației oficiale.

Numiți de obște sau de autorități, un "Decul pârcălabul" din 1735 sau "voievodul satului Dăieni", care se adresa stăpânirii din Țara Românească în 1835, îndeplineau funcții și demnități apropiate statutului de autoguvernare locală. Viceconsulul Nicolae Țărcă vorbea în însemnările sale și despre sfatul bătrânilor, o altă instituție străveche a

obștei țărănești. El exercita, se pare, prerogative largi de vreme ce autoritățile otomane nu erau căutate decât în cazuri de crimă și fărădelegi mari, semnalate cu totul foarte rar în sânul comunităților românești. Stăruind asupra acestui aspect, Nifon Bălășescu înfățișa pe românii din Dobrogea ca oameni deschiși și drepți, conservând virtuți populare proprii moralei cultivate în obștea țărănească. Ei apar cu aceste însușiri nu numai în imaginea pe care și-au creat-o românii despre ei înșiși; în viziunea lui Ismail Bey, mutesellim (viceguvernator) de Tulcea, românii sunt înfățișați, de asemenea, ca "oamenii pașnici, muncitori și cinstiți" (D. Șandru, **Mocanii în Dobrogea**, p. 74). În deceniile care au precedat reuniunea Dobrogei cu statul național, pe măsura revenirii vechilor români la vetrele distruse în vremurile cumplite ale războiului ruso-turc din 1828-1829 și prin statornicirea unui mare număr de păstori din Transilvania, vechilor forme de organizare li s-au adăugat altele noi. Înainte de 1850 se crease la Hârșova o starostie a mocanilor cu scopul de a apăra, pe lângă autoritățile turcești, însemnatele interese ale economilor de turme.

Fruntașii populației românești s-au folosit, de asemenea, de dezvoltarea relațiilor consulare ale statelor europene cu Imperiul otoman, în cadrul cărora, pe măsura creșterii importanței economice a Dobrogei, la Tulcea au luat ființă consulate ale Austriei, Franței, Angliei, S.U.A., Italiei, Greciei, Olandei și o misiune diplomatică a României. Încheierea convenției din 1855 între Austria și Turcia privind drepturile transilvănenilor la pășunatul din Dobrogea consacra, de asemenea, pe plan juridic, vechea practică a păstoritului transhumant. Din această perioadă s-au așezat aici numeroși proprietari, mulți dintre ei oameni instruiți, purtători ai ideii naționale. Unul dintre ei, Nicolae Țârcă, format la școala brașoveană, constatând cât de însemnate erau interesele românilor în această provincie, a atras atenția consulilor austrieci din Tulcea și Rusciuc asupra necesității organizării unui viceconsulat la Hârșova. Luând act de această propunere, autoritățile de la Viena l-au însărcinat, în mod provizoriu, cu girarea afacerilor viceconsulatului admis a se crea în această localitate cu o numeroasă populație românească din care mulți erau, formal, supușii Austriei.

Concluzii semnificative se pot formula și în legătură cu folosirea limbii române pe teritoriul Dobrogei. Numeroase izvoare și relatări ale contemporanilor sunt ferme în afirmația că chiar majoritatea musulmană își însușise, din rațiuni practice, limba colectivității celei mai dinamice, limba română devenind unul din instrumentele de comunicare curentă a provinciei. G. Lejean făcuse deja această constatare când

scria în 1861: "prin urmare în relațiile cele mai frecvente, comerciale și de altă natură, aceștia [turcii] vorbesc în nord-est limba bulgară, în sud-est limba greacă și în Dobrogea limba română" (G. Lejean, **Etnographie ...**, p.35). Cu un deceniu înainte Ion Ionescu de la Brad spunea la fel de limpede: "cu turcii și cu tătarii eu m-am înțeles în vorbe românești" (Ion Ionescu de la Brad, **Românii din Dobrogea**, p.15). Chiar Mârza Han, căpetenia tătarilor stabiliți recent în Dobrogea, învățase destul de bine limba română. Preluând diferite informații și izvoare, M. Kogălniceanu considera că limba română" e cea mai răspândită și servește ca limbă de comunicație între celelalte naționalități (Gligor Stan, **Particularități ...**, p. 221).

Folosirea limbii române se face și în biserica de rit ortodox a altor naționalități, fapt explicat prin aceea că, timp de secole, prin grija domnilor români de peste Dunăre, lăcașurile religioase ortodoxe din Dobrogea au fost înzestrate cu literatură bisericească și tipărituri în limba țării. În multe locuri, de aceea, preoții greci și bulgari slujeau în limba română. La Silistra mitropolitul însuși o folosea ca limbă liturghică. Învățătorul bulgar Raici Blaskov, venit în Dobrogea la mijlocul secolului al XIX-lea, relata că în satele bulgărești din zona Silistra slujba bisericească se oficia exclusiv în românește. El a fost nevoit să depună eforturi intense pentru a-i învăța pe locuitori să spună "Gospodi pomilui" în loc de "Doamne miluiește" și "Sveti boje" în loc de "Sfinte Dumnezeule" (P. P. Panaitescu. **Originea populației în Dobrogea Nouă**, București, 1940, p.40.

Mai mult decât atât, documentele originale din secolul al XIX-lea dovedesc întrebuințarea limbii române chiar în cancelaria otomană a Dobrogei. Vorbind despre cazaua Hârșova, colonelul Ștefan Fălcoianu constată în raportul său din 1878 că, dat fiind numărul covârșitor al populației românești din acest district "corespondența oficială se face în limba română" (**Raportul șefului Statului Major al Armatei Active din 19 octombrie 1878...**, f.33).

Ca element de cultură, limba română a prosperat pe măsura afirmării școlii și bisericii naționale, instituții față de care populația românească din Dobrogea a manifestat un atașament deosebit. Înfruntând obstacolele greu de imaginat, marea sete de învățătură și-a făcut loc nu numai în centrele orășenești ale Dobrogei, avantajate sub raport cultural, unde majoritatea comunităților musulmane și creștine și-au creat școli în limba națională, dar chiar în mediul rural, unde trăia marea majoritate a populației de agricultori români.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea instrucția publică oficială se rezuma, mai cu seamă, la cea religioasă, încredințată în mod

tradițional ulema-lelor (cărturari, membri ai clerului musulman). Prin ordonanța imperială din 1846 s-au pus însă și în Turcia bazele unui învăță' ›t modernizat, care cuprindea treapta primară, secundară și superioaı. Deși n-a existat un regim al instrucției în care autorităților să le revină .'arcina de a se îngriji oficial de partea serviciilor publice ale populație: nemusulmane, învățământul românesc a cunoscut în prima jumătate a secolului al XIX-lea o înseamnată dezvoltare, de la Tulcea până la Silistra și Turtucaia, centre ale vieții culturale așezate de-a lungul regiunii dunărene a Dobrogei locuite de români. Un autor bulgar din veacul trecut constata că primele date despre învățământul dobrogean se referă, într-adevăr, la școlile în limba greacă și română (R. Il. Blăskov, **Avtobiografia jivotopisanieto mi, koeto zahvanah da pișa u Belgrad, Besarabia, na 1868 god**), în "Sbornik za Narodni umotvorenia, nauka i knijnina", 19⁰¹, p. 573, 576-570). Apoi semnele epocii moderne, cât și noul regim acordat creștinilor, s-au oglindit nu numai în toleranța față de inițiativele private în materie de școală și religie, ci și în începutul unei acțiuni sistematizate de organizare a învățământului în Dobrogea. În deceniul al optulea, autoritățile otomane, prin guvernatorul sangeacului Tulcea, albanezul musulman Ismail Kemal bey, bine cunoscut pentru spiritul său de toleranță, nu numai că au permis pretutindeni liberul învățământ în limba română, dar au însărcinat pe cărturarul Nifon Bălășescu să organizeze școlile românești și să creeze altele acolo unde nu existau.

În secolul al XIX-lea a continuat să funcționeze vechea școală românească din Turtucaia, unde documentele păstrează numele unei întregi pleiade de învățători, începând cu dascălul Rusu Șaru, în 1884, și Gh. Zârnă, care a introdus apoi alfabetul latin, unii veniți de peste Dunăre, împărtășind lumina cărții până la războiul de independență (Mihail-Virgiliu Cordescu, **Istoricul școlilor române ...**, p. 216; Apostol D. Culea, **Cât trebuie să știe oricare despre Dobrogea**, p. 117). Potrivit lui Ion Ionescu de la Brad, comunitatea de aici a adus din Țara Românească pe dascălul Ștefanache; duminica slujea în biserica obștii, "iar peste săptămână învăța copiii românește în casă făcută de sat" (V. Slăvescu, **op. cit.**, p. 76-77).

Încă de la începutul acestui veac dăinuia și școala din Greci, comună locuită de mocanii din Transilvania așezați aici în număr însemnat în această perioadă. În satul Topalu, prin 1840, slujea ca învățător călugărul Popa Anton. La Rasova a fost adus din Ialomița, ca învățător și cântăreț bisericesc Chirea Iorga, urmat de fiul său, institutorul Dimitrie Chirescu, devenit apoi preot și membru fondator al Societății române de culturală și limbă din Silistra. La Cernavoda,

unde a fost mutat ca preot în 1870, el a organizat în casa parohială o școală pe care se afla scris: "Studiul român 1875" (Ioan I. Mușat, **Istoricul orașului Cernavodă**, București, 1938, p. 50-51). În 1862 era semnalată școala din Vaidomir, iar doi ani mai târziu cea din Oltina, unde trudeau doi învățători localnici, foști elevi ai școlii din Silistra. În 1869 documentele atestă existența unei școli la Alimanu. La Nalbant, în cazaua Tulcea, școala înființată în 1835 a funcționat până în 1859 pe lângă biserica veche, apoi într-o clădire anume construită, fiind slujită de preoții Filip și Maxim, apoi de dascălul Irimia și cântărețul bisericesc Iacob Roșu (V. Ursăcescu, **Monografia comunei Nalbant...**, p. 55-56). Dintr-o adresă din 1869 a Eforiei școlii românești din Silistra către Ministerul Cultelor și Instrucției Publice de la București rezultă că în Dobrogea funcționau și alte școli românești la Hârșova, Bugeac, Parachioi, Satu Nou, Beilic ș.a. (Mihail Virgiliu-Cordescu, **op. cit.**, p. 398).

Sub aspectul organizării, instrucția școlară a cunoscut în această perioadă o etapă calitativ superioară. Din documentele vremii rezultă că școlile românești din această parte a Dobrogei erau îndrumate și coordonate de societatea din Silistra, formând o singură circumscripție școlară sub conducerea institutorului Costache Petrescu. Aceasta, ca și preoții Cristu Zaharia, Anghel Sachelarie de la Oltina și Dimitrie Chirescu, vicepreședinte al Societății, îndeplineau și funcția de revizori școlari.

O rodnică activitate au desfășurat școlile românești din nordul provinciei. Potrivit relatării lui Ion Ionescu de la Brad, preotul Iancu, originar din Iași, "au făcut și ține școală românească" la Niculițel. (Victor Slăvescu, **op. cit.**, p. 104). Prin 1860 în satul Pisica din cazaua Măcin s-a stabilit învățătorul Ion Buzdugan, venit din părțile Salonicului. Aflând că în România s-a introdus alfabetul latin, el a mers la Galați pentru a-l deprinde și a-l preda apoi elevilor săi. Tot de la Galați el a procurat școlii abecedare și alte cărți didactice tipărite în țară. În aceeași vreme au funcționat școlile românești din Zebil - la care veneau și copii bulgari - și Cerna, unde învățătorii predau "bucoavna, ceaslovul, psaltirea și puțină socoteală (aritmetică)", așa cum glăsuiesc documentele vremii. Școli primare cu dascăli și învățători aduși din Țara Românească și Transilvania au fost semnalate, înainte de reîntregire și reformarea învățământului dobrogean, în satele Urluia, Cochirleni, Dăieni, Cășla. La școlile din satele Greci, Zebil, Alibeichioi, Dăieni, mărturiile vremii consemnează numele unor învățători ca Ion Moroianu din Transilvania, dascălul Agachi, monahul Serafim, Apostol Teodoru, Nicolae Mierlan. La Seimenii Mari primii învățători

au fost dascălii Baciu și Popa Anciu din Transilvania, și apoi învățăt...ii dobrogeni Gheorghe și Elefterie (Ioan Georgescu, **Învăță... ...ul public din Dobrogea**, p. 644). În orașul Tulcea, școala românea... reorganizată a început să funcționeze la 15 august 1870, iar din 1876 ...uvernul României i-a acordat o subvenție regulată.

Deosebit avea să fie însă rolul jucat de școala românească din Silistra. Activitatea ei s-a defășurat, mai întâi, în tinda vechii biserici, și mai apoi în localul anume construit. Aici, încă pe la 1821, dascălul Ștefan Pahomie învăța pe copii cu litere chilirice (Carp Sandu, **Promovarea culturii românești în Dobrogea Nouă**, Silistra, 1926, p. 57). Înainte de mijlocul veacului de pe băncile sale ieșiseră serii întregi de absolvenți. Din însemnările bătrânului dascăl Petre Mihail atrage atenția următoarea notă: "Anul 1847, Martie întiu: m-am tocmit la Școală ca să învăț pe copii carte românească" (I. N. Roman, **Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877**, p. 11). Era om învățat, cunoscător al limbilor de circulație, ceea ce-i îngăduie să fie și tălmaciul și apărătorul creștinilor din oraș pe lângă autoritățile otomane. La data vizitei lui Ion Ionescu de la Brad în Dobrogea, școala pe care o conducea era frecventată de 200 elevi. În timpul institutorului Costache Petrescu, cel care după moartea părintelui său a preluat conducerea instituției, la Silistra exista un învățământ de un nivel superior, comparabil cu cel din România. În clasa a IV-a se preda, de exemplu - aritmetica, istoria românilor, geografia, științele naturii, geometria, analiza logică și etimologică, religia, desenul, caligrafia și citirea în limba turcă. Învățarea limbii turce se făcea, probabil și în alte școli din Dobrogea, de vreme ce ciorbagiul Ioniță Culea din Topalu cunoștea și carte românească și turcească (Victor Marfei, **Monografia comunei Topalu**, în "Analele Dobrogei", nr. 4/1923, p. 89). Pentru învățarea acestei limbi, necesară comunicării în general, precum și în relațiile cu autoritățile otomane, cu ajutorul mitropolitului Grigore de la Silistra institutorul Costache Petrescu a publicat în 1874 un Abecedar turco-român (N. Cartojan, **Un document privitor la istoria culturii românești în Dobrogea ...**, p. 72-76) În programul Școlii de fete mai figurau limba franceză și germană. (Tudor Mateescu, **Documente ...**, p. 277-286).

Această școală, ca și cea din Tulcea, a cunoscut o perioadă de prosperitate ca urmare a dotării ei, începând cu 1867, "cu cărți didactice de către înaltul guvern al României", ceea ce a permis deschiderea altor două școli, la Ostrov și Vaidomir. De altfel, conduse de sentimente lesne de înțeles, autoritățile românești au încurajat pe tinerii absolvenți ai școlilor dobrogene pentru continuarea studiilor gimnaziale în țară,

îndeosebi la București, unde-i găsim înmatriculați la Școala Normală, Institutul macedo-român, Liceul "Sf. Sava". În 1870 Eforia școlii românești din Silistra se adresa Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice al guvernului român pentru primirea a trei elevi dobrogeni la o școală secundară din România pentru că, explica petiția, "cu acest mijloc să avem, cu timpul, în aceste părți, români studiați" (Tudor Mateescu, **Documente** ..., p. 278). Rezoluția semnată de Aaron Florian, profesor la Colegiul Sf. Sava, cunoscut militant pentru unitatea românilor, admitea cererea ceea ce a încurajat și alte demersuri individuale, care explicau solicitările de instruire în țară prin dorința de a deveni reprezentanți ai "luminii naționale române" în așezările Dobrogei. Ca urmare, în acești ani, tineri dobrogeni au fost semnalați în clasele superioare ale Leceului "Matei Basarab" din București, precum și în alte instituții școlare din România, căci setea de învățătură rezulta și "dintr-un sentiment de mândrie națională", în care o mărturie contemporană vedea izvorul de tărie cu care românii înfruntau și în Transilvania asuprirea străină.

Din 1869 viața culturală națională a cunoscut modalități superioare de exprimare. În acest an, la inițiativa direcției școlii normale din Silistra, a luat ființă Societatea română pentru cultură și limbă, organizată cu regulament, statute, registre și sigiliu propriu, alături de care acționau Eforia școlii și Comunitatea bisericii românești. (I. N. Roman, **Pagini** ..., p. 381-382; Al. P. Arbore, **La culture roumaine en Dobroudja**, în **La Dobroudja**, Bucarest, 1938, p. 6800). Potrivit statutului, scopul societății rezulta din următoarele obiective: răspândirea învățării limbii române; **dezvoltarea educației naționale și mândriei românești** (subl. ns.); înmulțirea școlilor românești în toată Dobrogea, la orașe și sate; apărarea drepturilor românilor dobrogeni; ajutorarea tinerilor români iubitori de carte și trimiterea lor la învățătură mai înaltă în România, completarea bibliotecii școlii etc. Realizate în cea mai mare parte, aceste obiective au fost completate cu colecte în așezările dobrogene - prin biserici și școli - precum și în România, listele de subscripții ajungând până la Brăila și Brașov. În anii următori fondării sale, Societatea, contemporană cu "Astra", a întreținut corespondență cu istoricul unionist V. A. Urechia, cu alți numeroși cărturari din Vechiul Regat, precum și cu fruntași ai mișcării naționale din Transilvania, cărora le-a solicitat să facă adeziuni printre "confrații transilvăneni". Nu întâmplător, sensibilizat de nevoile spirituale ale conaționalilor săi de peste Dunăre, cunoscutul militant unionist Alex. C. Golescu socotea că ar trebui deschise în satele Dobrogei și alte școli românești cu învățători aduși din Transilvania (George Fotino, **Din vremea**

renaşterii naţionale ..., vol. III, p. 338).

În general, făcând abstracție de scăderile proprii epocii respective, învățământul dobrogean a contribuit la ridicarea vieții culturale, la cultivarea spiritului umanist, la înțelegerea și conviețuirea oamenilor într-un climat de toleranță propriu acestei regiuni, cât și la trezirea conștiinței de sine a naționalităților dominate dintre granițele acestei provincii.

O importanță notabilă în afirmare culturii naționale și, prin aceasta, a sentimentului național au avut așezările ortodoxe ale românilor care reprezentau, prin ele însele, o dovadă de permanență etnică, atât în orașele cât și în satele Dobrogei. Războaiele pustiitoare din acest veac nu au cruțat nicidecum așezămintele religioase, ba dimpotrivă: intoleranța se îndrepta, mai cu seamă, împotriva lăcașelor de cult. Deși prima parte a secolului al XIX-lea a abătut asupra Dobrogei un cortegiu teribil de calamități, în scurtele intervale de răgaz locuitorii își refăceau sărmanele lor așezări, strângându-se în jurul simbolurilor de viață culturală proprie: școala, biserica, tradițiile. În ciuda distrugerilor suferite, nicicând românii n-au clădit atât de multe lăcașuri religioase ca în această perioadă de tumult. (Vezi, pentru întreaga istorie a bisericii dobrogene, Gheorghe Dumitrașcu, **Localităţi, biserici, mănăstiri româneşti în Dobrogea**, până la 1878, Editura Fundației "Andrei Șaguna", Constanța, 1996). În timpul războiului ruso-turc din 1828-1829 vechile biserici românești din Cernavodă, Măcin și din alte așezări au fost distruse., Arsă în mai multe rânduri, "biserica domnească" din Babadag a fost zidită în 1828 și rezidită în 1856, prin strădania mocanilor din satul Mahmudia. În general, au rămas neatinse bisericile și schiturile construite în codri și în alte locuri ferite: frumoasa biserică ortodoxă din Niculițel, admirată de ofițerul finlandez din armata rusă Gustav Adolf Ramsay, biserica din Telița zidită de români în 1803. Marea hartă statistică rusă însemna și alte șase biserici în satele românești din nordul Dobrogei. Până la războiul Crimeii, cele mai multe din bisericile distruse au fost reconstruite, acestora adăugându-li-se și altele noi.

La Măcin biserica a fost reclădită în 1834 cu învoirea pașei de Rusciuc (N. C. Munteanu-Sculeni, **Măcinul şi împrejurimile sale**, Brăila 1931, p. 37). Ridicarea bisericii din Nalbant a început în 1837, târnosirea sa făcându-se doi ani mai târziu în prezența arhiepiscopului Panaret al Tulcei. Din deceniile patru și cinci provin știri despre construirea bisericilor din Azaclău, Dăieni, Groapa Ciobanului, Câșla, Visterna, Cuzgun și Oltina. Se pare că unele lăcașuri ortodoxe - dintre care câteva, cum era cea din Rasova, se aflau în construcție în timpul

călătoriei lui Ion Ionescu de la Brad - s-au ridicat în timpul guvernării tolerante a lui Said Mârza - pașa, care le-a oferit și mijloacele materiale necesare (Ioan Păunescu, **Un colț dobrogean. Schiță monografică. Studii. Îndrumări**, Constanța, 1946, p. 104). La Silistra, pe lângă vechea biserică a Mitropoliei și cea ridicată de români în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a fost construit un nou lăcaș - "Biserica cu sfinți". O evidență a preoților și bisericilor ce funcționau în satele dobrogene înainte de 1878 poate fi completată cu datele cuprinse în lucrările agentului Korsak din 1849, ale lui Guillaume Lejean (1861), Karl Peters (1864), bulgarului V. Teplov, alături de Ion Ionescu de la Brad și Nifon Bălășescu unde apar lăcașurile ortodoxe din Almalău, Beilic, Cerna, Satu Nou (Tulcea), Topalu ș.a.

Din pricina nesiguranței, a deselor războaie și a represaliilor împotriva creștinilor ordonate de unii demnitari otomani intoleranți, aspectul celor mai multe biserici era mai mult decât modest: pereții erau construiți din nuiele lipite cu lut, iar acoperișul din șindrilă sau, mai adesea, din lut. După războiul Crimeii, când în Dobrogea s-a așternut o perioadă de mai multă siguranță, s-a construit însă un număr de biserici mult mai durabile, din piatră, dintre care unele se mențin și în zilele noastre: cea din cartierul Varoș din Hârșova (1857), noua biserică cu hramul "Sf. Nicolae" din Cernavodă (1860), Ostrov (1861), Sulina (1866), Dăieni (1873), Zebil (1876).

Construirea catedralei "Sf. Nicolae" din Tulcea a început în 1862, un firman imperial autorizând să fie înregistrată cu trei turle. Cu 280 000 lei turcești, clădirea era terminată în 1868 la roșu, fiind tencuită și zugrăvită după războiul de independență. Cu un an înainte de data amintită, cu prilejul trecerii domnitorului Carol I al României spre Constantinopol, populația românească a orașului a organizat o manifestație publică, iar suveranul a donat bisericii 100 de galbeni și mai multe vase de argint, spre ușurarea activității sale de început (G. V. Niculescu, **Protopopia județului Tulcea. Dare de seamă**, București, 1906, p. 28-29).

Este perioada când și activitatea monahală s-a afirmat cu mai multă vigoare în viața comunității. Un lăcaș religios remarcabil a fost la această vreme mănăstirea Cocoșu. În anul 1835 ieromonahul Visarion a cumpărat terenul și a pus temelia vechii bisericuțe, cu contribuția colectivă a unui grup de călugări originari din Țara Făgărașului (vezi și Tudor Mateescu, **Un așezământ monahal transilvănean în Dobrogea. Contribuții la istoria mănăstirii Cocoșu până în 1877**, în "Mitropolia Ardealului", nr. 1-3/1976, p. 114-116). Peste câțiva ani, așa cum rezultă din inscripția datată în 1852, Nicolae Hagi Giță din Poiana

Sibiului, trecând la viața monahală, a ridicat cu averea sa întreaga biserică nouă a mănăstirii. În anii care au urmat alți zeci de locuitori din împrejurimi au făcut danii însemnate pentru a asigura bisericii nu numai o existență decentă, dar chiar o oarecare strălucire satisfăcând, astfel, sentimentele lor de mândrie, pentru care nu precupețeau sacrificii. Cât privește mănăstirea Taița, din codrii Măcinului, dispărută din păcate cu puțin înaintea de 1877, a fost înființată în deceniul al patrulea din secolul al XIX-lea de un grup de răzeși din nordul Moldovei, cărora stăpânirea le cotropise pământul și care s-au refugiat în Dobrogea (Tudor Mateescu, **Un așezământ monahal moldovenesc în Dobrogea. Mănăstirea Taița**, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 1-2/1973, p. 1-2, 121-125).

În momentul revenirii Dobrogei la statul național, zeci de biserici își îndeplineau menirea lor de călăuză spirituală, dovadă a dăinuirii credinței și culturii românești. La biserica din satul Jijia se găseau cărți din secolul al XVII-lea, cu însemnări ale unor localnici din veacul următor. La mănăstirea Cilic-Dere se află și astăzi un exemplar din Biblia lui Șerban Cantacuzino. Și la biserica din Nalbant s-a păstrat un Minei slavo-român datând din anul 1698. Nicolae Iorga releva că numeroase cărți în limba română din secolul al XVIII-lea se aflau in bisericile de pe tot cuprinsul Dobrogei, provenind din toate celelalte ținuturi românești (N. Iorga, **Studii și documente**, XV, București, 1908, p. 53-55; Tudor Mateescu, **Din legăturile culturale ale Dobrogei** ..., p. 1124).

Și celelalte naționalități s-au manifestat pe plan religios într-un dialog spiritual concurent, care implica atât elemente de contradicție, proprii societății otomane întemeiate pe dominația altor popoare, cât și aspecte de coexistență și înțelegere, ce au caracterizat relațiile dintre numeroasele comunități naționale din Dobrogea. Nu puține localități, cu compoziție multietnică (Constanța, Tulcea, Mangalia, Sulina, Măcin, Babadag, Isaccea ș.a.) prezentau o înfățișarea originală și pitorească, în care se distingeau biserici ortodoxe și geamii, sinagogi și capele protestante sau catolice.

Un moment de încordare s-a creat după ce, în 1860, biserica bulgară s-a despărțit de Patriarhia din Constantinopol și și-a creat propriul său Exarhat. Conflictul a cuprins și Dobrogea, unde mitropolitul grec Dionisie din Tulcea și mitropolitul bulgar al Rusciucului își disputau întâietatea asupra bisericii celei mai numeroase comunități ortodoxe. Deși autoritățile otomane locale au sprijinit întâietatea Exarhatului bulgar, doar câteva sate cu populație creștină eterogenă au ieșit de sub autoritatea Patriarhului din Constantinopol, majoritatea covârșitoare

rămânând însă credincioasă vechii ierarhii, în primul rând din motive naționale, asemenea întregii biserici ortodoxe române.

Pe fondul simțământului de neam, a conștiinței vechimii și permanenței lor, toate marile evenimente din istoria Țărilor Române din veacul al XIX-lea au avut în rândul românilor din Dobrogea un ecou care s-a amplificat pe măsură ce întreaga națiune a simțit apropiindu-se clipa independenței.

Bunăoară, în 1821, când în Principate se afla în plină desfășurare revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, autoritățile turcești au luat măsuri pentru a preveni contactul populației din Dobrogea cu pandurii. Mocanii, îndeosebi, sunt sfătuiți ca "în timpul acestor evenimente de zarvă să rămână mai bine cu toții pe malul drept al Dunării decât să se supună, cu avutul lor, unei primejdii din partea rebelilor neînfrânați" (D. Șandru, **Mocanii în Dobrogea**, p. 35). Profitând de situația creată, unele căpetenii militaro-feudale otomane au întreprins, în această vreme, incursiuni de pradă peste Dunăre. A fost necesar un firman împărătesc, citit în fața notabililor convocați la tribunalul șeriatului din Măcin, pentru a interzice trecerea în Muntenia și Moldova, "profitând de tulburările din ultimul timp din Principate" a unor cete de militari turci care "pricinuiau pagube sărmanelor raiale". În 1822 aianul* cazalei Hârșova, Mehmed, ruga pe domnul muntean, Grigore al IV-lea Ghica, să ordone restituirea unor raiale din ținutul său care, înțelegându-se cu cei de dincolo de Dunăre, fugiseră în Țara Românească. Rezultă, așadar, că fie atrași de curentul prefacerilor, fie că au participat la evenimente, un număr de dobrogeni au încălcat consemnul, de vreme ce un document din anii următori vorbea despre feciorii unui locuitor din satul Dăieni care "din vremea răzmeriții au rămas în Țara Românească". Oricum, forme de solidaritate și întrajutorare în fața opresiunilor din ambele părți ale Dunării s-au manifestat activ în tot răstimpul dintre 1821 și anul revoluționar 1848. Într-un raport al ocârmuirii județului Brăila către Visterie era consemnat faptul că "două sute de oameni rumâni întrarmați" din comunele dobrogene Dăieni și Gârliciu, din serhatul Hârșovei, au ajutat, trecând peste împotrivirea dorobanților, pe locuitorii din ostroavele Brăilei să se refugieze în Dobrogea "pentru a scăpa de capitație" (**Documente privind istoria Dobrogei 1830-1877**, p. 61 și 64).

Revoluția română de la 1848 a implicat Dobrogea, sub numeroase aspecte, în desfășurarea evenimentelor. Se știe astăzi că la acțiunile

* Aian, notabil; primarul târgurilor și cetăților turcești.

revoluționare din Transilvania au participat, alături de Avram Iancu, transilvăneni așezați în Dobrogea, din familiile Popeia, Găetan, Verzea, Secășeanu și alții. După intervenția militară a Turciei împotriva revoluției, transferarea unor efective turcești din Anatolia și încartiruirea lor la Hârșova, Măcin, Rasova și Silistra, cât și înarmarea populației musulmane - această din urmă măsură rezultând mai cu seamă din starea de spirit locală decât din situația din Principate, au creat o profundă îngrijorare.

Pe de altă parte Dobrogea a intrat în planurile activității revoluționarilor exilați, care se desfășurau cu febrilitate în emigrație sub semnul luptei pentru formarea statului național, atât din pricina poziției sale cât și a condițiilor favorabile găsite aici. Dintr-un raport al Inspectoratului cordonului de carantină al Dunării, adresat Ștabului Oștirii în 1852 rezulta că, în mod repetat, au trecut în Muntenia, de la Măcin spre Brăila "persoane eczilate din acest principat". Și alte informații relevă că fruntașii revoluționari români organizau în anumite orașe din dreapta Dunării, printre care Silistra și Hârșova, adunări revoluționare și consfătuiri. Printre aceștia se număra și inginerul hotarnic Gr. Ioranu care se pare că nu întâmplător a însoțit pe Ion Ionescu de la Brad în "excursiunea" sa, din 1850, prin Dobrogea.

Cu acest din urmă prilej revoluționarii români au constatat printre dobrogeni o cunoaștere surprinzător de adâncă a evenimentelor petrecute în cursul revoluției române și mai cu seamă un interes profund pentru evoluția, în viitor, a vieții naționale. La Niculițel, Ion Ionescu de la Brad a identificat un exemplar al foii volante tipărită după Proclamația de la Islaz, iar în satul Seimeni, locuit de păstorii din Săcele, el a putut primi informațiile cele mai noi despre evenimentele din Transilvania, unde conflictul dintre naționalități și habsburgi continua să se adâncească. Pentru gradul de dezvoltare a conștiinței naționale era semnificativ sentimentul de respect care însoțea aici numele lui Avram Iancu, cât și mâhnirea cu care a fost primită știrea că Gh. Bariț nu mai putea scoate "Gazeta de Transilvania", purtătoare de cuvânt a idealurilor naționale.

Știrile transmise din Dobrogea i-au trezit un viu interes lui Nicolae Bălcescu, făcându-l, alături de alți revoluționari, să-și lege speranțele de posibilitatea creării în această regiune a unei baze de propagandă și acțiune revoluționară în apropierea Principatelor, în condițiile când emigrația silită s-ar fi prelungit. Acest plan nu era lipsit de realism, întrucât Dobrogea oferea mediul etnic românesc, activizat prin difuzarea ideilor de circulație națională, vecinătatea față de ambele principate, posibilități materiale furnizate de o parte din populație,

care era suficient de înstărită (mocanii s-au oferit chiar să depună fonduri "în folosul cauzei"). De asemenea, aici s-ar fi bucurat de libertate relativă de acțiune în raport cu regimul instaurat mai cu seamă în Țara Românească, după pacea de la Balta Liman.

Este bine cunoscută comunitatea concepțiilor și poziției lui Nicolae Bălcescu și Ion Ionescu de la Brad față de rezolvarea problemei țărănești în 1848. Victoria forțelor potrivnice înfăptuirii reformei agrare pe o cale burghezo-democratică nu i-a descurajat, iar constatările făcute în Dobrogea ofereau speranța realizării unui experiment social în spiritul convingerilor lor. Scontând pe slăbiciunile regimului proprietății agrare din Dobrogea, cu întinse suprafețe libere și necultivate, cât și pe posibilitățile lui Ion Ghica de a folosi raporturile sale cu autoritățile turcești pentru a le obține în beneficiul populației românești, agronomul român concepea crearea unor comunități economice puternice, a unui învățământ agricol românesc, plan în care s-ar încadra și intenția lui Nicolae Bălcescu de a se stabili aici.

Intențiile exilaților nu se opreau însă la aspectul organizării economice a populației românești. Referindu-se la propunerile ce priveau crearea unei școli de agricultură, Ion Ghica se grăbea să-i comunice lui Nicolae Bălcescu acest gând capabil **"să ne slujească foarte mult în privința naționalității române"**. Cu alt prilej, Ion Ionescu de la Brad scria, de asemenea, prietenului său: **"Un cuib de români în care să crească ideile Proclamației este un lucru prin care am scoate chiar din avortarea revoluției elementele cele mai curate pentru o viitoare mișcare"** (V. Slăvescu, **Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846-1874**, p. 51). Iată, așadar, cheia înțelegerii prospectării atât de asidue a Dobrogei, la doi ani după 1848: nădejdea de a reînnoda firul rupt al revoluției cu mișcarea revoluționară viitoare, la care lucrau, în acel timp, cele mai consecvente personalități democratice din Europa.

Proiectele revoluționarilor români de a folosi Dobrogea ca bază de acțiune în Principate nu s-au putut realiza însă pe de-a-ntregul. În anii următori evenimentele lăsau să se întrevadă faptul că o nouă revoluție n-ar mai putea avea loc prea curând, iar crearea unor state naționale se va împlini prin alte mijloace.

După tratatul de la Paris din 1856, s-a lărgit contactul Dobrogei cu Principatele pe toată întinderea sa dunăreană atât sub aspectul relațiilor general umane cât și sub aspect cultural, politic și național.

În contextul prodigioasei activități de propagandă pentru unire, desfășurată cu mijloace publicistice, în 1855 revista moldoveană "România literară" formula următoarea întrebare plină de înțelesuri:

"Nevoile românilor din Dobrogea, în privirea morală, fiind dar ... tot aceleași cu ale tuturor celor trăitori în celelalte provincii române, oare nu trebuie să căutăm să le îndestulăm deopotrivă, ca prin îndestularea aceasta să asigurăm cât mai bine viitorul nostru național?" ("România literară", Iași, nr. 2 din 8 ianuarie 1855, p. 15). Cu privire la gradul de dezvoltare a conștiinței naționale relevant apare faptul că, încă înainte de 1859, alături de denumirea curentă a Principatelor, în Dobrogea începuse să se folosească termenul de "Rumânia" sau acela general de "țara noastră". Un raport al delegatului României la Tulcea și Sulina, C. Stoianovici, datând din anul 1867, atrage în mod deosebit luarea aminte prin înfățișarea unei stări de spirit fără egal de limpede exprimată. Redând sentimentele de puternică satisfacție a locuitorilor din Tulcea pentru ajutorul acordat bisericii române din această localitate, delegatul României îi descrie "ca niște frați și patrioți hierbinți ai patriei noastre și carii au speranțe a se uni cu noi pe viitor" (Documente privind istoria Dobrogei 1830-1877, p. 269).

Această nădejde a fost alimentată atât de nașterea statului național, cât și de adâncirea stării de nesiguranță a provinciei, context în care raporturile dintre populația nemusulmană și stăpânirea otomană a îmbrăcat un caracter complex și contradictoriu. Pe măsura defectării resorturilor disciplinei feudalilor față de puterea centrală s-au redus și posibilitățile acesteia de a proteja, din rațiuni economice și fiscale, populația productivă din provinciile periferice. În aceste împrejurări elementele înstărite ale factorului dominant își găseau în afara legii, uneori cu metode violente, mijloace de exploatare și intimidare a creștinilor, între care erau numeroși români, angajați ca păstori sau argați. Acest fapt a întreținut sentimentul de revoltă împotriva stăpânirii otomane, în general, cu care elementele feudale locale spoliatoare se identificau în conștiința populației. Acest sentiment s-a transformat în manifestări de rezistență activă, colective sau individuale, pentru apărarea bunurilor și vieții oamenilor.

Încă în 1850 Ion Ionescu de la Brad a constatat că, în ciuda interdicțiilor impuse de autoritățile otomane, după dezarmarea românilor în vremea revoluției, locuitorii satelor românești din nordul Dobrogei țineau ascunse arme în ideea unor împrejurări când acestea le-ar fi fost necesare. După trecerea armatelor rusești în Principate în 1853, autoritățile și locuitorii musulmani înarmați au trecut la represalii împotriva creștinilor; s-au înmulțit, cu acest prilej, știrile despre ciocnirile armate dintre proprietarii turci și păstorii români care se refugiau apoi în Principate. Pe întreaga perioadă a războiului Crimeii, cât și după aceea, dobrogenii au furnizat sistematic autorităților militare

și civile românești informații cu privire la mișcarea trupelor, starea fortificațiilor, ca și alte informații cu caracter militar.

Este demn de relevat că însuși Alexandru Ioan Cuza, făuritorul Unirii, a cunoscut Dobrogea ca domnitor, cu prilejul călătoriilor din anii 1860 și 1864 făcute la Constantinopol. Înfățișat cu detalii în revista "Curier d'Orient" din 18 iunie 1864 (C. Cioroiu, **Alexandru Ioan Cuza în Dobrogea**, în "Dobrogea nouă", 4 mai 1977), voiajul din 1864 s-a efectuat de la Cernavodă, prin Medgidia, la Constanța, de unde domnitorul s-a îmbarcat spre capitala Imperiului otoman. În toate aceste localități i s-au rezervat ceremonii oficiale, la care, alături de autoritățile civile și militare trebuia să fi participat și o numeroasă populație, deoarece, mai târziu, revista "Analele Dobrogei" consemna amintirile, rămase vii, ale unui locuitor român despre memorabila vizită. Cu acest prilej trebuie să fi reflectat domnitorului României asupra necesității înființării unui port românesc la Marea Neagră, proiect despre care a și vorbit, în același an, în fața Corpurilor Legiuitoare.

Având în vedere toate aceste aspecte se poate conchide că deși starea conflictuală n-a îmbrăcat formele unei mișcări insurecționale, în condițiile existenței României, capabilă să realizeze într-o conjunctură favorabilă etapa întregirii naționale spre Marea Neagră, în Dobrogea s-a manifestat - sub raport economic, cultural și politic - o mișcare românească incontestabilă, care a servit cauzei naționale generale.

V. DOBROGEA ÎN CADRUL POLITIC INTERNAȚIONAL CREAT DE ANTAGONISMELE MARILOR PUTERI

Orizontul politic internațional din răsăritul Europei a fost în permanență întunecat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Chiar și puținele momente de înseninare au fost folosite de cele două imperii inamice pentru pregătirea unor noi confruntări militare, din ce în ce mai distrugătoare, pe măsura perfecționării tehnicilor de ducere a războiului. Din nefericire pentru locuitorii săi, Dobrogea a continuat să joace, în acest răstimp, rolul de cale de trecere și arenă de lupte pentru armatele unora din marile puteri angajate în conflictul din sud-estul Europei.

Al șaselea război ruso-turc, cel din anii 1828-1829, a angajat din nou în această regiune zeci de mii de combatanți. În iunie 1828 trupele ruse au trecut Dunărea ocupând toată partea de nord a Dobrogei, până la Valul lui Traian. Coloana principală, cu care se afla și cartierul general al țarului Nicolae I, a înaintat apoi spre Valea Carasu unde, în

apropiere de satul Caratai (Nisipari) și-a stabilit baza de operațiuni către sudul Dobrogei. Asediul cetății Silistra s-a făcut cu noile mijloace de asalt și apărare, între care armele grele de foc au avut un rol hotărâtor. Valoarea victoriei obținută de Rusia rezultă fie și numai din enumerarea extraordinarei capturi realizate pe seama armatei otomane: 200 de tunuri moderne englezești, două pașale cu trei tuiuri, 18 000 prizonieri, 100 de steaguri și întreaga flotilă dunăreană a Turciei aflată în această zonă. Câștigul a fost însă și mai mare la masa tratativelor întrucât, prin tratatul de la Adrianopol (1829), Turcia a cedat Rusiei Gurile Dunării, de la vărsarea Prutului până la brațul Sf. Gheorghe.

Din timpul acestor evenimente au rămas câteva mărturii de excepțională valoare informativă. Ele se datoresc francezului Hector de Béarn, care a însoțit armata rusă de-a lungul întregii sale campanii dobrogene. Bun desenator, el a ilustrat lucrarea tipărită în țara sa (**Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie**, 1828) cu 62 de litografii ce redau imagini unice, valoroase pentru reconstituirea vizuală a istoriei Dobrogei: armate în marș și tabere militare, imagini ale unor orașe - Constanța, Babadag, Mangalia, clădiri, bazaruri și moschei, fortificații, porturi și corăbii, interioare de edificii etc. Fără părtinire, cu fidelitate aproape științifică și talent, opera sa reproduce o succesiune de imagini de viață, creație și, din păcate, distrugere, pentru că acest război, deși scurt, a fost mai pustiitor decât cele precedente. În 1850, Ion Ionescu de la Brad trecea pe harta sa nu mai puțin de 65 sate rase de pe suprafața pământului; mai bine de un deceniu de la terminarea războiului, Babadagul, centru musulman de prim ordin, număra numai 500 de case, Isaccea - 150, iar Constanța abia 68.

Musulmani și creștini, pe care mărturii numeroase îi prezintă conviețuind și înfruntând laolaltă vicisitudinile vremurilor, au devenit acum victime comune ale legilor brutale ale războiului, în aplicarea cărora supralicitau cele două armate. Abia dacă se pot găsi cuvinte pentru a descrie, de exemplu, scenele de cruzime și nelegiuiri, demne de perioadele întunecate ale feudalismului, pe care le-au săvârșit în retragere trupele de bașibuzuci* din armata otomană.

Provincia era departe de a fi refăcută când, în 1853, a izbucnit războiul Crimeii, urmare a agravării contradicțiilor anglo-franco-ruse în problema orientală care, ca și altă dată, gravita în jurul împărțirii posesiunilor Imperiului otoman. După ce armatele țariste au ocupat Principatele române, Turcia, spirijinită de Anglia, Franța și Austria, au

* Bașibuzuci, ostași ai trupelor neregulate de voluntari turci.

declarat război Rusiei la 4 octombrie. Ca și în războiul precedent, Dobrogea a fost una din principalele zone de operațiuni ale teatrului de luptă dunărean, înainte de transferarea ostilităților în Crimeea. Și tot ca și atunci rușii - inițial sub comanda prințului Gorciakov și apoi a generalului Paschievici - s-au îngrijit să ocupe de la bun început cetățile Măcin, Isaccea, Tulcea și Hârșova, pentru că, stăpânind cursul Dunării dispuneau de o bază sigură de ofensivă.

În vara anului 1854 au avut loc însemnate mișcări ale trupelor franceze în Dobrogea, unde mareșalului Saint-Arnaud a trimis corpul expediționar al generalului Epinasse cât și noile trupe de "spahii de Orient" - bașibuzuci instruiți după școala militară occidentală - sub comanda generalului Iusuf, adus anume din Alger. Scopul acestei acțiuni a fost acela de a disloca trupele din zonele infectate de holeră din Balcani și de a face o demonstrație împotriva armatei ruse care-și menținea pozițiile în Dobrogea de nord și de-a lungul mării până la Constanța, manevră de natură să acopere debarcarea din Crimeea. Holera s-a dovedit un inamic mai primejdios pentru corpul expediționar anglo-francez. În câteva zile molima a secerat 2500 de militari aliați și 400 dintre marinarii care transportau bolnavii. Odată cu retragerea trupelor decimate de flagel, mai întâi la Constanța, apoi la Varna, campania din Dobrogea a luat sfârșit.

Tratatul de la Paris din 1856, cu care războiul s-a încheiat, a avut o importanță deosebită și pentru Dobrogea, prin extinderea și întărirea legăturilor sale cu Principatele; instituirea protecției colective a celor șapte mari puteri a fost urmată de deschiderea unor consulate ale puterilor creștine, a căror prezență venea în sprijinul populației nemusulmane; crearea Comisiei Europene a Dunării a contribuit la înviorarea economiei, la creșterea importanței politice a acestei regiuni, unde au fost atrase capitalurile occidentale; în sfârșit, făcând din problema Principatelor o chestiune de importanță europeană, s-a creat cadrul internațional al unirii lor într-un singur stat.

Crearea României deschiderea tuturor provinciilor istorice românești aflate sub ocupație străină șansa previzibilă a eliberării și unirii lor cu statul național, perspectivă care se încadra în imperativele vremii și în direcțiile spre care se îndrepta lumea modernă.

CAP. XIV. REVENIREA DOBROGEI ÎN CADRUL STATAL ROMÂNESC

Unirea Moldovei cu Țara Românească la 1859 și formarea statului național modern a impulsionat lupta de eliberare a românilor din afara hotarelor sale. Când, la mijlocul deceniului al optulea, mișcarea națională din Turcia europeană a irupt cu o forță sporită, pentru români sosise ceasul căruia poporul întreg îi închinase sute de ani de sacrificii și speranțe.

1. ACȚIUNILE MILITARE DE PE TERITORIUL DOBROGEI ÎN ANII 1877-1878.

Ecoul răscoalelor naționale din 1876, izbucnite în Bosnia, Herțegovina și Bulgaria s-a resimțit în Dobrogea printr-o sporire a încordării generale cât și printr-o înăsprire a atitudinii autorităților turcești, pentru care regimul juridic al egalității dintre musulmani și creștini - proclamați, cu toții, "cetățeni otomani" în Constituția din 1876 - n-a mai reprezentat un factor de reținere în reluarea persecuțiilor și guvernării represive.

Întrucât funcționarii otomani dețineau informații nu numai în legătură cu intensa circulație de știri și persoane în ambele părți ale Dunării, dar și cu sprijinirea de către România a luptei de eliberare a poporului bulgar, valiul de Rusciuc ordona în 1876 mutesarâfului din Tulcea să ia măsuri împotriva pătrunderii prin Dobrogea a ziarelor de limbă bulgară tipărite la București în timp ce, la sfârșitul anului, noi trupe otomane au debarcat la Constanța sub conducerea lui Ali Riza pașa, comandantul șef al garnizoanelor din întreaga provincie. Stabilindu-se la Tulcea, Măcin, Isaccea, Babadag și Hârșova, pe frontiera cu România, ele au întreprins ample lucrări de fortificații și amplasamente pentru artilerie.

Totodată autoritățile au primit ordinul de a retrage populația musulmană la sud de Valul lui Traian și de a pustii teritoriul din calea armatelor rusești, în cazul unei invazii militare și tot în același timp funcționarii au încercat să convingă pe creștinii din Silistra, Constanța și Medgidia că Poarta era decisă să meargă pe calea modernizării societății otomane, ca semn al voinței de progres și înnoire. La 28 decembrie 1876 C. Stoianovici raporta din Tulcea că proclamația autorităților "n-a făcut nici o impresiune în oraș, populația - fie români sau alte naționalități, bulgari, tătari - n-a participat la nici o manifestațiune,

rămânând simpli spectatori" (**Documente ... Războiul pentru independență**, I, part. a II-a, p. 551).

La 4 aprilie 1877 s-a semnat la București convenția româno-rusă care, în schimbul obligației de a respecta integritatea teritorială și drepturile politice ale statului român, permitea armatei ruse de a trece pe teritoriul României spre Balcani.

Cele dintâi poziții ocupate, după trecerea la 11 aprilie a frontierei, au fost acelea de la Brăila, Galați și Reni, în imediata apropiere a Dobrogei. La 22 aprilie / 4 mai 1877 primele proiectile turcești au căzut asupra Brăilei, expediate de un vas de război ce staționa în apropierea insulei Ghecet de pe canalul navigabil Măcin. Totodată un duel de artilerie se angaja între un monitor turcesc și o baterie rusească așezată vizavi de Isaccea, punct strategic important și zonă prezumtivă de trecere, avându-se în vedere precedentelor războaie din 1829-1853. Aceste evenimente se petreceau concomitent cu riposta hotărâtă dată de bateriile românești de artilerie provocărilor otomane și bombardării orașelor și porturilor de pe malul stâng al Dunării.

În strategia apărării provinciilor de la Gurile Dunării, Turcia, considerată a treia putere maritimă a lumii la vremea aceea, a acordat o mare importanță forțelor sale navale fluviale. Misiunea flotilei turcești ce manevra între Rusciuc și Tulcea era aceea de a zădărnici trecerea în Dobrogea a trupelor rusești de dragoni, ulani și cazaci, înzestrate cu formațiuni de artilerie.

Deși astăzi se știe că operațiunile militare întreprinse de armata rusă pe acest front au fost o manevră secundară, menită să abată atenția de la traversarea Dunării în cu totul alt sector, la vremea aceea comandamentul rus nu făcea nimic pentru a scădea importanța activității militare pe segmentul inferior al cursului Dunării.

Mai mult decât atât, în lunile aprilie-mai, atât Marele duce Nicolae, comandantul suprem al trupelor rusești, cât și țarul Alexandru al II-lea însuși, au inspectat pozițiile și fortificațiile proprii din această zonă.

Libertatea navigației pe Dunăre, garantată prin Tratatul de la Paris, a fost suspendată aproape concomitent printr-un ordin al Comandamentului suprem al armatei ruse cât și printr-o instrucțiune a marelui vizir; în numele guvernului turc el declara Dunărea și țărmurile Mării Negre în stare de blocadă.

Trecerea Dunării în Dobrogea era condiționată de anihilarea flotei turcești, care dispunea în această zonă - la Silistra, Tulcea, Măcin, Hârșova și Sulina - de câteva nave de război moderne, deși greu de manevrat din pricina dimensiunilor lor și fără personal din cel mai calificat. Cât privește comandamentul rus, el nu se putea bizui decât pe

25 de vase mici înzestrate cu torpile portative conduse, este adevărat, de ech[illegible] ie alese și instruite. De aceea lor li s-a alăturat flotila de războ[illegible] României, compusă din fregatele "Ștefan cel Mare" și "România [illegible]anoniera "Fulgerul", șalupele "Prutul" și "Rândunica", cedate pe t[illegible]pul operațiunilor părții aliate, care nu dispunea pe Dunăre și nici [illegible]hiar pe mare de forțe navale comparabile cu cele ale Turciei.

La 11 mai monitorul turc "Lutfi Djelil", cel mai mare din flotila militară a Dunării, echipat cu 5 tunuri și servit de 200 marinari și 13 ofițeri a luat poziție în fața Brăilei dar, lovit cu precizie în sala mașinilor și depozitul de muniții, a exploatat și s-a scufundat instantaneu. În noaptea de 13 spre 14 mai 1877 forțele navale turcești au mai pierdut, pe malul drept, monitorul cuirasat "Duba-Seifi"; lovit din imediată apropiere de o torpilă lansată de șalupa "Rândunica", nava s-a scufundat pe canalul Măcin. La această misiune a participat și maiorul român Ioan Murgescu, ofițer care făcuse strălucite studii militare la Școala navală din Brest și care la începutul războiului a fost atașat pe lângă Comandamentul marinei militare ruse. Importanța acestei acțiuni, care a dat o lovitură decisivă flotilei turcești de pe Dunăre, a fost recunoscută oficial, prin citarea sa în ordin de zi pe întreaga armată, țarul Alexandru al II-lea însuși și Marele duce Nicolae felicitând personal pe ofițerul român, căruia i-a fost înmânat înaltul ordin "Sfântul Vladimir".

Impresionate de pierderea a două dintre cele mai puternice cuirasate, autoritățile militare otomane și-au retras flotila la Sulina și Silistra, fără a mai îndrăzni să înainteze spre Brăila și Galați pe unde s-a și produs, de fapt, sub comanda generalului Zimmermann trecerea demonstrativă în Dobrogea a Corpului XIV de armată Dunărea de Jos. Potrivit planurilor militare ea trebuia să preceadă și să abată atenția comandamentului otoman de la operațiunea principală de forțare a Dunării la Zimnicea. La executarea debarcării, începută în noaptea de 22 spre 23 iunie, au participat și navele românești "Fulgerul", "Ștefan cel Mare" și "România" (General N. Herjeu, **Operațiile fluviale și maritime din războiul ruso-româno-turc 1877-1878**, vol. I, 1905, p. 81).

În acel moment efectivele trupelor turcești din Dobrogea, inclusiv unitățile neregulate de cerchezi și bașibuzuci erau de 11 500 oameni, concentrate aproape în întregime în cetățile dunărene, în timp ce armata destinată să efectueze debarcarea dispunea de 22 000 baionete, 4000 săbii și 130 de tunuri.

După o luptă neînsemnată în sine, dar importantă prin urmări, trupele rusești au cucerit înălțimile ce dominau Măcinul și orașul însuși,

silind unitățile otomane să se replieze spre Babadag, Hârșova și Tulcea, localități care au fost evacuate, ele însele, la scurtă vreme. Împotriva unor tentative ale navelor turcești de a bombarda porturile, pe colnicul Hora din Tulcea au fost instalate tunuri de mare calibru, iar în dreptul satului Prislav au fost scufundate câteva corăbii cu piatră scoasă din zidurile grădinii publice a orașului și cărată până la Dunăre, cu brațele, de către locuitori. Spre sfârșitul lunii iunie toate forțele militare turcești și, odată cu ele, o bună parte din populația musulmană se retrăseseră în panică la sud de linia Cernavodă-Constanța, fără a mai încerca măcar să se organizeze pe aliniamentul mlăștinos al văii Carasu.

Întrucât operațiunea dobrogeană fusese concepută ca o campanie de diversiune, Zimmermann nu s-a grăbit să înainteze și, în așteptarea trecerii armatei principale în Balcani, și-a stabilit cartierul general pe valea Carasu în timp ce flotila rusă a coborât până la Cernavodă și Rasova.

La 15 iulie a fost ocupată Constanța, după ce turcii își evacuaseră pe mare, spre Varna, forțele cu totul insuficiente pentru a face față unui atac. De asemenea, pentru a pune la adăpost trupele din Dobrogea de eventualele atacuri ale vaselor de război din Marea Neagră, a fost suficientă scufundarea în amonte de Sulina a patru ambarcațiuni umplute cu rocă, pentru ca Gurile Dunării să fie, astfel, închise.

Libertatea de acțiune a Rusiei s-a dovedit considerabil limitată de statutul internațional special instituit în această zonă. Încă de la început, preocupată de a i se respecta personalul și instalațiile, Comisia Europeană a Dunării a adopta o poziție de strictă neutralitate. Orașul nefiind fortificat, misiunea apărării sale a revenit unei escadre de 4 cuirasate așezate în spatele lanțurilor dintre cele două diguri ale brațului navigabil. Invocând prezența la Sulina a unor forțe cu care se afla în război, partea rusă a prevenit corpul diplomatic de intenția de a bombarda obiectivele militare turcești. Era ultima zi a sărbătoririi bairamului (8 oct. 1877) când s-a produs atacul combinat împotriva navelor otomane care aveau arborat încă marele pavoaz*. Cu acest prilej a fost scufundată canoniera "Suna"; lovită de o torpilă, după câteva minute doar pavilioanele roșii cu semiluna albă mai marcau deasupra apei locul dezastrului. Câteva zile mai târziu însă bombardamentele au încetat; Rusia dorea să evite complicațiile politice în legătură cu Comisia Europeană a Dunării și abia la începutul anului

* Marele pavoaz, ansamblu de drapele arborate pe o navă la solemnități.

1878, după semnarea armistițiului, trupele au ocupat Sulina evacuată de ina[illegible].

În general, până la capitularea cetății Plevna, în toamna anului 1877, în Dobrogea s-a menținut o stare de acalmie dar plină de incertitudini și nesiguranță.

Pentru cel puțin a treia oară într-o jumătate de secol acest pământ era incrustat cu semnele dezolante ale războiului și ale trufiei celor două imperii, care se erijau în exponente ale unor false idealuri, puse sub semnul stindardelor zdrențuite și rivale ale islamismului și creștinismului. Orașe bombardate, sate distruse cu desăvârșire, urgie și cruzime în numele doctrinelor confesionale, imprimă istoriei acestei vremi trăsăturile celor mai întunecate perioade ale evului mediu.

Evenimente deosebit de dramatice au avut loc la Tulcea, reședința administrativă a provinciei. Prima încercare la care orașul a fost supus s-a consumat în martie, odată cu sosirea escadrei turce în rada portului (vezi Brutus Cotovu, în "Analele Dobrogei", 9/1928, p. 333-334). Cu acest prilej viceguvernatorul Said pașa, musulman fanatic, orbit de patimă împotriva răzvrătirii populației creștine, a convocat la conac pe notabilii comunităților etnico-religioase comunicându-le conținutul decretului imperial de distrugere prin bombardare a orașului, populației acordându-i-se un răgaz de 48 ore pentru a-l evacua. Nu s-au permis obiecții, iar sala, stupefiată, a fost evacuată cu forța. În panica ce s-a creat, cetățenii s-au pus sub ocrotirea consulilor străini. Imediat corpul consular s-a întrunit sub președenția mitropolitului Nichifor al Tulcei care a cerut telegrafic la Constantinopol protecția Patriarhului. După ce și reprezentanții Franței și Austro-Ungariei au făcut demersuri pentru anularea acestui ordin nemaiîntâlnit, guvernul turc, indus în eroare de informații alarmiste, a anulat "iradea-ua"* și a destituit telegrafic pe guvernator. Autoritățile de la București s-au arătat profund preocupate de soarta românilor și a celorlalți creștini din Dobrogea, așa cum rezultă din relatarea evenimentelor, făcută în Senat de ministrul de externe Mihail Kogălniceanu la interpelarea lui Petre P. Carp. El s-a adresat apoi și marilor puteri, cu rugămintea de a interveni în favoarea acestei populații ("Monitorul Oficial" din 14-16 mai 1877, p. 3224; R. Bossy, Politica exernă a româniei între 1873-1880, p. 56). Odată cu pătrunderea și înaintarea trupelor ruse, înaltul demnitar privea cu îngrijorare la soarta conaționalilor din Silistra, Cernavodă și Tulcea. La 20 aprilie 1877 el telegrafia oficiilor diplomatice ale României că în acest oraș și în altele erau de așteptat represalii ale

* Iradea - decret, ordin, poruncă imperială a sultanului.

cerchezilor, cerându-le ca, în numele umanității, "să intervină pe lângă guvernele respective pentru a face să fie revocate dispozițiile barbare adoptate pentru Dobrogea și orice altă regiune locuită de creștini" (Documente ..., p. 309).

Curând după aceea Tulcea era devastată de armatele neregulate ale provinciei. Incitați de căpeteniile lor înstărite, conștiente de consecințele unei înfrângeri, cerchezii au adoptat o atitudine agresivă, au jefuit și incendiat satele, au profanat bisericile, au terorizat populația creștină, acțiune ce culminează cu atacarea Tulcei, principalul oraș al Dobrogei, în iunie 1877. Somat de Aslan-bei, cel mai în vârstă dintre beii cerchezi, mutesellimul a fost constrâns să deschidă arsenalul, de unde soldații fanatizați au luat arme, îndestule pentru jafurile și vărsările de sânge care au urmat.

În timp ce marea majoritate a musulmanilor a părăsit provincia, populația română a rămas neclintită nu numai pe vetrele sale dar și pe pozițiile umanismului care-i era tradițional. Ea a refuzat să se lase angajată în exacerbarea patimilor declanșate de război, care la unii creștini și musulmani s-au transformat în acte de răzbunare. Fruntașii români s-au opus cu îndârjire și abilitate atât bombardării Tulcei de otomanii în retragere cât și, mai apoi, arderii cartierului musulman din Hârșova și represaliilor împotriva populației turcești, alături de care au conviețuit, când mai bine, când mai rău, dar într-o modalitate care excludea sentimentul răzbunării și al cruzimii.

2. PACEA DE LA SAN STEFANO ȘI CONGRESUL DE LA BERLIN

După căderea Plevnei, armata rusă împreună cu detașamentele de voluntari bulgari a reluat ofensiva peste Balcani în direcția Constantinopol, în timp ce diviziile române s-au îndreptat spre puternica cetate Vidin, pe care au neutralizat-o până la încheierea armistițiului (ianuarie 1878).

La 19 februarie / 3 martie 1878 a fost semnat Tratatul de pace de la San Stefano, prin care se recunoștea independența României, Serbiei și Muntenegrului, cât și autonomia Bulgariei. În același timp, Turcia trebuia să plătească Rusiei despăgubiri de război în valoare de 1 410 000 ruble și să-i cedeze unele teritorii.

Din această sumă urma a fi scăzută 1 100 000 ruble, contravaloarea sangeacului Tulcea care urma să revină Rusiei. Așa s-a ajuns ca cele două puteri să evalueze financiar și să negocieze schimbul unui teritoriu asupra căruia nu aveau nici un drept, în afară de dreptul forței pe

care și-l arogau în disprețul populației a cărei voință și consultare era ultima lor preocupare. Curtea imperială de la Petesburg considera chiar că actul său a fost generos și avea în vedere "greutățile financiare ale Turciei și în acord cu dorința M.S. Sultanul".

Potrivit tratatului, sangeacul Tulcea cu districtele sale, pe care Rusia îl "cumpără" de la Turcia, urma a fi cedat României, poporului român răpindu-i-se "în schimb", pentru a doua oară, un teritoriu al său, Basarabia de sud, care îi fusese retrocedat după războiul Crimeii. Cu același cinism specific diplomației țariste, în document se preciza că, nedorind să-și anexeze Dobrogea și nici insulele din Deltă, Rusia își rezerva "dreptul" de a le schimba cu acea parte a Basarabiei detașată în 1856 și mărginită la sud de talvegul brațului Chilia și gura Stari-Stambul.

Guvernul României nu a acceptat acest tratat în formularea impusă de Rusia. Conducătorii politici au protestat pe lângă guvernul imperial rus și pe lângă marile puteri ale Europei, dar războiul telegramelor diplomatice a luat sfârșit fără izbânda cauzei românești. Se crease astfel o problemă extrem de delicată, care a pus la grea încercare abilitatea și inteligența clasei politice și a diplomației românești, nu fără riscul de a fi săvârșit și anumite erori.

În scrisoarea sa din februarie 1878 principele Anton de Hohenzollern își încuraja fiul, domnitorul României, întrevăzând avantajele economice pe care le-ar fi avut țara în urma redobândirii porturilor dobrogene, în pofida inevitabilității pierderii Basarabiei de sud. Atitudinea de protest a Parlamentului a fost demnă dar nu a putut exercita decât o presiune morală, întrucât o rezistența armată nu era posibilă iar România și-ar fi putut vedea periclitată însăși recunoașterea independenței. Călăuzit de înțelepciune părintele domnitorului Carol scria: 'Teritoriul neproductiv al Dobrogei nu răsplătește, desigur, pierderea Basarabiei; totuși, Dobrogea, cu Constanța dimpreună, se poate primi, deoarece dobândirea acestui port la Marea Neagră va fi, poate, de cea mai mare importanță pentru viitorul comerțului României" (**Memoriile regelui Carol I al României**, vol. XIII, p. 46).

Partea ce și-o crease Imperiul Rus la San Stefano a apărut marilor puteri ca fiind excesivă, atingând interesele generale ale Europei. De aceea, la intervenția Angliei și Austro-Ungariei, îngrijorate de perspectivele modificării echilibrului continental, s-a cerut revizuirea stipulațiilor cuprinse în acest tratat.

Între 1/13 iunie și 1/13 iulie 1878 au avut loc lucrările **Congresului de la Berlin**, pregătite de cancelarul Otto von Bismarck, cu participarea

celor șapte puteri europene. Delegațiile României și Greciei au fost admise să participe doar cu titlul consultativ și numai la ședințele în care se discutau problemele țării lor. La 9 iunie 1878, în unica ședință la care au fost admiși, Ion C. Brătianu și Mihail Kogălniceanu au reamintit participanților termenii înțelegerii de la Livadia cu Rusia și au prezentat un memoriu în 5 puncte în care se revendicau insulele din Delta Dunării precum și Insula Șerpilor.

În acel moment reprezentanții guvernului erau confruntați cu o grea alternativă: fie a refuza cedarea celor trei județe din sudul Basarabiei revendicate imperativ de Rusia, fie a consimți la inevitabilul fapt, primind în schimb o însemnată compensație teritorială și financiară - alternativă pentru care se pronunța însuși cancelarul Bismarck. În acest din urmă caz chiar Rusia, scăpând de imputarea referitoare la încălcarea convenției din 4 aprilie 1877, se arăta dispusă să ofere României o largă despăgubire, fiind vorba chiar de atribuirea Dobrogei până la linia Varna-Rusciuk și de 200 milioane de franci (Titu Maiorescu, **Istoria politică a Romănbiei sub domnia lui Carol I**, p. 110-111). Dacă principele Carol I și M. Kogălniceanu înclinau și ei către această soluție, intransigentul I.C. Brătianu s-a opus, astfel încât memoriul a cerut de la Congres ca nici o parte a teritoriului să nu fie dezlipită de România.

Făcându-se însă Rusiei concesiile cerute la Gurile Dunării, în schimbul cedărilor la care a fost obligată în alte direcții, s-a ajuns la semnarea actului final. Prin forma sa definitivă din 1 / 13 iulie 1878 Tratatul de la Berlin cuprindea în articolele 22-46 dispoziții referitoare la România. El confirma recunoașterea independenței României căreia îi reveneau, de asemenea, "insulele formând Delta Dunării, sangiacul Tulcei cuprinzând districtele Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Kiustenge, Medgidia", cât și ținutul "situat la sudul Dobrogei, până la o linie care, plecând de la răsărit de Silistra, răspunde la Marea Neagră, la miazăzi de Mangalia". Linia frontierei - sensibil diminuată față de soluția inițială - urma să se fixeze la fața locului de comisia europeană instituită pentru delimitarea Principatului Bulgariei nou creat (**Documente privind istoria României. Războiul pentru independență**, vol. 9, p. 377).

Semnificativ este faptul că la Congresul de la Berlin contele Șuvalov, ambasadorul Rusiei în Marea Britanie, a recunoscut că Dobrogea se cuvenea României "mai mult decât oricui, din cauza numărului poporațiunii de acolo" ("Romånul", XXII, din 19 august 1878).

3. APARTENENȚA DOBROGEI - O POLEMICĂ INUTILĂ

Mai cu seamă după primul război mondial și până la data scrierii acestor pagini - căci nu știm ce ne va rezerva viitorul - istoriografia bulgară a consumat o imensă energie pentru a contesta legitimitatea hotărârii europene din ·1878. Într-o impresionantă concertare, numeroși autori au îmbrățișat, în esență, afirmația exprimată astfel de confratele lor Velko Tonev: "Până la 1878 Dobrogea a constituit o parte integrantă și indivizibilă a altor teritorii bulgare" (Velko Tonev, **Dobrudja prez văzrajdaneto**, p. 311). A cita și alte lucrări înseamnă a repeta la infinit ideea. În fața straniei situații că studiile consacrate ținutului dintre Dunăre și Mare sunt aproape tot atât de numeroase cât restul lucrărilor privind existența statului bulgar, istoricii români au adoptat o conduită defensivă, încredințați că dreptatea cauzei naționale era, prin ea însăși, un argument suficient. Doar în perioada următoare confruntării militare din 1913-1917 replica învățaților români a devenit mai convingătoare (vezi Nicolae Iorga, **Drepturi naționale și politice ale românilor în Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", nr. 1/1923; I. N. Roman, **Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", nr. 4/1022).

Cum se poate afirma că până în 1878 Dobrogea a constituit o parte integrantă și indivizibilă a teritoriului bulgar, când se știe că timp de 450 de ani ea a aparținut statului otoman, chiar dacă în acest caz este vorba despre dreptul de ocupație? Prin urmare, această alegație nu servește nici măcar logicii care ar trebui să călăuzească pe orice istoric. În sprijinul ideii privind dreptul istoric al Bulgariei asupra Dobrogei un autor din țara vecină (Jeko Popov, **Bălgarite v severna Dobrudja 1878-1913**, Sofia, 1991, p. 25) aducea broșurile publicate în 1913 (când Bulgaria se afla în stare de război cu România) de Milan Markov, fost avocat la Tulcea, apoi ofițer în armata bulgară de invazie (deci, trădător de țară) și Metodi Mavrodiev, fost funcționar județean la Constanța - iluștri necunoscuți și diletanți în știința istorică. Cam la aceeași vreme Academia Bulgară de Științe a publicat un prim volum de documente privind istoria Dobrogei între 1878-1919 (**Izvori za istoriata na Dobrudja 1878-1919**, Sofia, 1992). Fără comentarii care să angajeze opinia autorilor, anumite documente cu grijă selectate, cum ar fi două articole apărute în ziarele "Românul" și "Steaua României" din 1878, sugerează că românii înșiși au respins ideea primirii Dobrogei la sfârșitul războiului ruso-româno-turc. Ori, se știe că dacă cineva dorește cu tot dinadinsul să conteste acțiunile cercurilor de guvernare din orice țară, trebuie să apeleze la presa de opoziție. În acest caz -

după cum se va vedea în continuare - se vădește și precara cunoaștere a adevărului de gazetari fără nume, a căror părere capătă în volum valoare de sentință.

Pe de altă parte, în lucrarea anterior citată, Jeko Popov se plânge că istoriografia română manipulează în mod tendențios datele statistice demografice, deși autorii bulgari abuzează mai mult decât oricine de procedeul încriminat, furnizând cu privire la numărul populației bulgare din Dobrogea cifre care nu-și găsesc acoperire în nici una din statisticile veacului trecut (vezi **Kratka istoria va Dobrudja**, Varna, 1986). Vobindu-se de renașterea națională, culturală și politică bulgară din Dobrogea (Velko Tonev, **op. cit.**, p. 311), ar fi drept să se spună că acest curent nu privea numai pe bulgari - a căror prezență în proporțiile corecte rezultate din statistici ar fi absurd să fie constatată - ci, în egală măsură, și pe români (incluși de un alt autor - N. Todorov, **Balkanskiat grad prez XV - XVI vek.**, Sofia, 1972, p. 334-337 - în expresia "și alții", după bulgari, turci, țigani, armeni, evrei!). Istoricii din ambele țări aduc numeroase și temeinice dovezi în această privință, numai că - trebuie să vorbim în mod deschis - mișcarea națională românească privea în chip firesc spre România, iar cea bulgară spre Bulgaria. În această situație, când factorii de armonizare lipseau (autoritatea de stat otomană fiind preocupată de propria dominație - reconcilierea creștinilor ortodocși fiindu-i străină, ba chiar dăunătoare) - dezacordurile și conflictele n-au întârziat să apară. Aflate în fața unor schimbări teritoriale iminente și importante, cercurile guvernante din Orientul creștin s-au lăsat călăuzite mai puțin de tradițiile trecutului, cât de perspectivele acestor schimbări ce se anunțau de lungă durată, dacă nu ireversibile. Reglementarea frontierelor în sud-estul Europei a fost cea cunoscută, cu câștiguri și cedări pentru toate părțile. Astăzi exacerbarea dezacordurilor și confruntărilor din trecut - grave dar trecătoare în raport cu durata multiseculară a prieteniei româno-bulgare - nu poate fi decât dăunătoare tuturor. De aceea, poate mai mult decât oricine, detașându-se cu probitate de planul politic și menținând polemica în cadrul demersului științific, istoricii sunt chemați să contribuie la crearea climatului prielnic viitorului împreună.

Cât privește chestiunea dacă românii au avut conștiința dreptului lor istoric asupra Dobrogei, o afirmație devine credibilă numai prin argumentare, mai ales că problema a fost complicată de acțiunea anexionistă a Rusiei la Gurile Dunării. În 1877, la izbucnirea războiului, cei ce numeau aceste meleaguri "țara noastră de la hotare", siguri că ei stăteau acolo "din vechime", erau semnalați alături de ardeleni în unitățile armatei române: un Ștefan Manu sau Ștefan Dincă, ambii din

Babadag, au luptat în vestitul batalion al maiorului Şontu de la Plevna. Victoriile în bătăliile din sudul Dunării au fost primite cu mare însufleţire şi cu ochii aţintiţi spre patrie. În şedinţa Senatului din 26 noiembrie, la discuţia asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului, se constată că "sunt prin Dobrogea subscrieri pentru a se alipi pe lângă România" (**Dobrogea: regim juridic**, în **Dobrogea românească**, p. 54). Aşa cum se va vedea, această stare de spirit era împărtăşită de cvasitotalitatea populaţiei, care vedea în unirea cu statul român calea mântuirii sale de nesiguranţă, înapoiere şi războaie.

Sentimentul popular al dobrogenilor cât şi opiniile cărturarilor şi oamenilor politici din România referitoare la conştiinţa naţională din această provincie, înaintea evenimentelor din 1877-1878 au fost înfăţişate într-un capitol anterior. Acum însă, în atmosfera de tulburare şi emoţie creată de clauzele tratatelor care se redactau fără participarea României, stat beligerant învingător, când aceasta era pusă în faţa alternativei imposibile de a accepta cedarea unui teritoriu naţional - sudul Basarabiei - pentru a primi un altul - Dobrogea -, o seamă de publicişti şi membri ai Corpurilor Legiuitoare au manifestat o atitudine potrivnică faţă de schimbul oferit în chip ultimativ. Atitudinea nici nu se poate confunda şi nici nu se poate reduce la întrebarea dacă în problema Dobrogei, aceştia erau de acord sau nu cu primirea ei pentru că în opinia, de foarte scurtă durată, s-au încorporat aspecte de largă complexitate. Dintre acestea ar trebui să se ţină seama de reflexul constestatar al opoziţiei faţă de guvernanţi, precum şi de viziunea limitată a unor oameni politici, insuficient informaţi asupra trecutului istoric al acestei provincii, deformată acum şi de starea economică dezolantă care ar fi revendicat mari investiţii pentru refacere. Astfel, prin două moţiuni consecutive, V. A. Urechia şi prinţul Dimitrie Ghica puneau în mod intransigent problema de a nu se primi soluţiile preconizate de diplomaţia marilor puteri.

În schimb, cei mai de seamă oameni politici ai ţării, slujindu-se de argumentarea istorică şi zugrăvind perspectivele dezvoltării României prin legăturile cu marea, s-au pronunţat cu energie pentru admiterea prevederilor cuprinse în tratate. Trecutul Dobrogei ca străvechi pământ românesc, unitatea sa organică cu spaţiul geografic, economic şi cultural al întregului popor român, voinţa majorităţii populaţiei de a da expresie definitivă acestor legături prin reintegrarea provinciei în cadrul statal românesc erau, în afară de orice îndoială, cunoscute cercurilor conducătoare. Într-o şedinţă a Adunării Deputaţilor consacrată examinării hotărârilor Congresului de la Berlin, Mihail Kogălniceanu, arhitectul diplomaţiei din vremea războiului de independenţă, făcea

nu numai o pledoarie patetică, dar și extrem de argumentată cu date și fapte referitoare la trecutul milenar al poporului român în Dobrogea ("**Monitorul oficial**" nr. 21 din 27 ianuarie / 8 februarie 1878, p. 245, 447 și nr. 24 din 1/13 ianuarie 1878, p. 532-534). În fundamentarea expunerii sale eminentul istoric și om politic s-a bizuit pe numeroasele date și mărturii aduse la cunoștința opiniei publice și clasei politice de fruntașii unioniști aduși de împrejurări felurite pe meleagurile dobrogene după revoluția de la 1848, confirmate apoi și în memoriile regelui Carol I al României.

Și primul ministru Ion. C. Brătianu a pledat cu căldură pentru a risipi îndoielile unor parlamentari ai opoziției. Fiind un document cu adevărat remarcabil, redăm un segment din memorabilul său discurs rostit în Senat la 28 septembrie 1878. Adresându-se scepticilor el spunea: "Noi am posedat-o cu sângele nostru, am pierdut-o cu sabia și acum s-a reîntors la noi iarăși cu sabia ! ... Și dvs. vă e teamă că un pământ care a fost stăpânit de noi, n-o să putem să-l facem pământ românesc? Un pământ între Mare și cel mai mare fluviu din Europa dumneavoastră voiți să-l lăsați?" Alte națiuni - continua, în esență, vorbitorul - ar fi făcut orice sacrificiu pentru a ajunge la mare pentru că, mai ales pentru români, "luând Dobrogea ne deschidem o poartă prin care ne punem în raport cu lumea întreagă și cu Occidentul către care ziceți dvs. că aveți toate aspirațiile" (I. C. Brătianu, **Acte și cuvântări**, IV, p. 102-109).

Alte argumente veneau să se alăture acestei pledoarii. Inițial, când anumite cercuri diplomatice aveau în vedere o demarcație doar de-a lungul Văii Carasu, M. Kogălniceanu releva, la 24 ianuarie / 5 februarie 1878, că un mare număr de români locuiau compact cu mult mai adânc în interior, în regiunea Silistra și până la sud de Mangalia (Radu Rosetti, **Corespondanța generalului Iancu Ghica**, p. 137; **Memoriile regelui Carol I al României**, vol. XIII, p. 27).

În perioada luptei unioniste din emigrație, care a urmat înfrângerii revoluției, Dobrogea a intrat în planurile construcției de stat românești - așa cum a rezultat din paginile anterioare - atât din pricina poziției sale geografice în raport cu Principatele, cât și a mediului național prielnic găsit aici. Se înțelege însă că ținând seama de statutul internațional al României, de suzeranitatea Porții și de faptul că Dobrogea era o provincie a Imperiului otoman, personalități aparținând cercurilor guvernante românești nu puteau exprima decât cu titlu particular convingerile lor privind apartenența acestui teritoriu la istoria poporului român.

Odată începute ostilitățile, reticențele tactice au început a fi aban-

donate. Referindu-se la sectorul dunărean care a revenit apărării strategice a armatei române la începutul campaniei militare (dintre Calafat și Olt), ministrul de externe se adresa agentului diplomatic al României la Viena, încredințat că "am fi putut poate mai bine să alegem gurile Dunării și Dobrogea pentru câmpul nostru de luptă" (**Independența României, Documente**, vol. I, **Documente și presă internă**, București, 1977, p. 139). De asemenea, în cadrul dezbaterilor sesiunii extraordinare a Corpurilor Legiuitoare pe marginea Convenției încheiată cu Rusia la 4/16 aprilie 1877, examinând alternativele pentru care țara ar fi putut opta, primul ministru Ion C. Brătianu și ministrul de externe M. Kogălniceanu au admis posibilitatea unei colaborări militare "cu condiția **de a cere ca avantagii independența, gurile Dunării și Dobrogea**" (Monitorul oficial, nr. 99 din 1/13 mai 1877, p. 2911).

Mai apoi, împrejurarea că diplomația rusă angajată în elaborarea tratatelor de pace din 1878 a asociat integrarea Dobrogei la România cu cedarea părții de sud a Basarabiei, a creat o situație cu totul deosebită și a îndemnat din nou pe oamenii politici români la reținere în abordarea problemei dobrogene în concordanță cu propriile lor convingeri. Înalți demnitari de stat, cum erau Mihail Kogălniceanu sau Ion C. Brătianu au folosit nu numai cu prudență, dar uneori au fost puși în situația de a nu voi să uzeze de argumentele din care rezulta în mod indubitabil românitatea Dobrogei. "Românii, încă din timpuri străbune, unii sub numele de dicieni, alții prin migrațiuni succesive din patria mumă sunt naționalitatea cea mai străveche din Dobrogea, iar limba lor e cea mai răspândită și aceasta ca limbă de comunicare între celelalte naționalități" - scria, spre pildă, ministrul de externe Mihail Kogălniceanu (Gligor Stan, **Particularități ale organizării administrative și judecătorești a Dobrogei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea**, în "Culegere de referate", Direcția generală a Arhivelor Statului, vol. II, București, 1974, p. 24). Astfel, dacă până atunci demersurile oficiale pentru integrarea Dobrogei începuseră să se contureze, dilema dramatică cu care erau confruntați acum a determinat cercurile conducătoare să le pună capăt pentru a nu da puterilor participante la tratative impresia că România ar fi fost de acord cu schimbul ce i se impunea. Mai mult decât atât, faptul că, chiar atunci când delegația României a fost audiată la Berlin, ea a eludat cu desăvârșire problema Dobrogei, semnifica intenția clară de a înlătura ideea că restabilirea administrației românești ar fi fost o compensație și nu un drept, raptul Basarabiei și integrarea Dobrogei fiind două chestiuni distincte.

În contextul acestei complicate situații politice, diplomatice și militare ceea ce prezintă cu adevărat importanță în fața istoriei este atitudinea populației din Dobrogea, nu numai români, dar și musulmani și alte etnii, a căror opțiune pentru apartenența la statutul român, european și tolerant, se poate reconstitui cu claritate din documentele și datele de care dispunem astăzi. Dacă la începutul lunii decembrie 1877 cercurile politice din București erau informate că printre românii dobrogeni circula o petiție cuprinzând numeroase semnături prin care se cerea unirea cu România (**Independența României. Documente**, vol. III, **Presă străină**, București, 1977, p. 217), domnitoriul Carol I avea să confirme manifestarea acestui larg curent popular. Într-o scrisoare adresată părintelui său Anton de Hohenzolern, suveranul evoca momentul trecerii sale prin Dobrogea, cu un deceniu înainte de războiul pentru independență, subliniind că "populațiunea de acolo se simte foarte fericită să fie unită cu România și mi-a trimis adrese mumeroase" (Romulus Seișanu, **Dobrogea, gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică. Studii și Documente**. Editura "Univers", București, 1928, p. 184). Confirmând această stare de spirit, manifestările publice solemne care aveau să aibă loc în toamna anului 1878 pe tot întinsul provinciei, cu participarea a mii de locuitori de toate naționalitățile, veniți să salute unirea cu România erau un preludiu al simfoniei naționale din 1918 (Ion Bitoleanu, **Dobrogea 1878: "Bine ați venit, frați români !"**, in "Magazin istoric", nr. 6/1986).

4. VREMELNICA ADMINISTRAȚIE RUSĂ ȘI STABILIREA FRONTIEREI DE SUD A DOBROGEI.

În ceea ce privește situația politică din intervalul iunie 1877, când a început ofensiva, și iunie-iulie 1878 când s-a semnat actul final al Congresului de la Berlin, în Dobrogea s-a instaurat o administrație a autorităților militare ruse care a exercitat prerogativele de ordine publică și serviciul fiscal cu excesele, abuzurile și omisiunile proprii unei stări de provizorat și cu lipsa de interes pentru nevoile unei provincii aflate, de fapt, sub regim de ocupație militară.

Dacă cineva ar dori să-și formeze o imagine a Dobrogei la sfârșitul conflictului, atunci lectura însemnărilor etnografului Th. Burada, călător pe aceste meleaguri, ar fi tocmai potrivită. "Am rămas pătruns de jale - scria el - văzând calamitățile și pustiirile făcute de ultimul război: orașe distruse, sate întregi pustiite cu desăvârșire, încât abia se mai cunoaște că prin acele locuri au locuit oameni; pietrele cimitirelor mai dovedesc călătorului că în apropierea lor au fost cândva așezări

omenești" (Th. Burada, **O călătorie în Dobrogea la 1880**, p. 20-21). Dintre acestea unele nu s-au mai refăcut niciodată. Conform datelor existente, în județul Constanța, din 356 de sate nominale, majoritatea au fost părăsite pe parcursul luptelor. Din cele 230 care și-ai reluat apoi existența, multe aveau în medie doar 10-20 locuitori. În 1878 un cercetător aprecia că pe harta Dobrogei figurau 290 de sate și 14 orașe dar, în realitate, numai jumătate puteau fi identificate ca atare, fiind locuite (George Sofronie, **Dobrogea, considerațiuni istorice**, p. 21). Concludent în acest sens era raportul prefectului de Silistra Nouă, imediat după instalarea autorităților române: "Mi-a fost dat să constatat sate întregi, înainte înfloritoare, ne mai prezentând actualmente decât cea mai jalnică priveliște. Acolo unde erau turme de 25 000 oi și 2-3000 alte capete de vite nu se mai află nici chiar urma acestui păstorit" (V. Mihordea, **Câteva date privitoare la situația țărănimii în** Dobrogea **în 1878**, p. 204-205).

Atitudinea echivocă a Rusiei în legătură cu soarta teritoriilor din dreapta Dunării a rezultat încă înainte de declanșarea războiului când, pe lângă Cartierul general al armatei a luat ființă un serviciu de administrație civilă și o comisie însărcinată cu studierea modalităților de organizare a acestora. După forțarea Dunării țarul a promulgat un decret în baza căruia, până la sfârșitul ostilităților, se creau opt regiuni (foste sangeacuri) sub administrație imperială. Conform acestui act, comandantul suprem al frontului din Balcani, arhiducele Nicolae, a numit un guvernator al Dobrogei, în persoana fostului consul la Tulcea, Beloțercovici. Se știe că din dispoziția acestuia a fost întocmită o statistică intrată în istorie sub numele inițiatorului ei. Rezulta, astfel, că suprafața provinciei era de 71944 verste (o verstă=1067 m.p.) numărând 29 907 case și 77 880 locuitori - fără cazaua Mangalia (**Biblioteca Academiei Române**, MSS, fond D.A. Sturdza, pachet XVI, doc. 150).

Ca structură administrativă noul guvernământ corespundea fostei administrații otomane a sangeacului Tulcea. La propunerea guvernatorului au fost numiți șefii districtelor (cazalelor) și consilieri lor principali. Comunele erau conduse de consilii comunale, alcătuite dintr-un președinte și trei membri aleși dintr-o listă de 12 nume pe care notabilii așezărilor o înaintau guvernatorului. În afara lor era numit un ciorbagiu (primar), cu titlul onorific: el constata producția, fixa dijma pentru fiecare familie, rezolva micile conflicte locale. Vremelnica administrație rusă a avut de făcut față lipsei brațelor de muncă necesare culegerii recoltelor precum și cultivării ogoarelor părăsite de musulmani, fapt care a diminuat drastic producția agricolă. În acest

timp s-a introdus moneda și bancnota rusească, obligatorii de la 16 iulie 1877.

Din vămi, dijmă, pașapoarte, impozite, licențe, taxe de timbru, exploatarea lemnului, a sării și pescăriilor s-au obținut venituri de aproape 600 000 ruble, în timp ce cheltuielile pentru administrație, serviciul medical, justiție, poliție, poștă etc., în valoare de 260 000 ruble au permis un excedent de 300 000 ruble intrate în bugetul imperial. Aceste măsuri, extinse la întreg teritoriul ocupat de Rusia în dreapta Dunării lăsau impresia - pe care țarul nici nu încerca să o ascundă în manifestul său - că se preconiza o Bulgarie care să cuprindă și Dobrogea.

Pentru buna înțelegere a acestei perioade trebuie menționate și trăsătura ei definitorie - părtinirea elementului bulgar în administrație în detrimentul populației românești, altfel pe de-antregul explicabilă. Într-un raport al noilor autorități românești administratorul plasei Babadag descria "cum era organizată administrația sub guvernarea ruso-bulgară" - condusă de ariadnici și staroști, termeni străini tradiției administrației locale. Într-un proces-verbal din 23 noiembrie 1878 un Simion Teodorescu își lua în primire funcția civilă de la nacealnicul Gligor Gladieff precum și bunurile obștei "de când încetează administrația bulgară și intră în funcțiune cea română" (Arh. stat, București, fond M. I./ adm., dosar 224 / 1878, f. 29).

În aceeași vreme populația românească a fost supusă feluritelor presiuni și persecuții: la Babadag biserica rezidită și înzestrată de români a primit în frunte epitropi bulgari, dându-se foc cărților românești. S-au înregistrat confiscări de bunuri și arestarea unor notabili, cum au fost Nicolae Țârcă și Constantin Petrescu. Limba oficială a fost declarată cea bulgară, iar redactarea actelor în limba română se pedepsea cu închisoarea ("Pressa" din 1 noiembrie 1878; "Neamul Românesc" din 28 mai 1918). Pentru punctul de vedere al istoriografiei bulgare, vezi Velko Tonev, **Vremenneto rusko upravlenie v Dobrudja**, în "Istoriceski pregled", nr. 6/1982).

Și viața economică a avut de suferit. Departe de a se pregăti de evacuare, autoritățile militare și civile rusești au ocupat și mai organizat principalele puncte strategice ale Dobrogei. Ele au redistribuit abuziv vetrele și ogoarele abandonate ale musulmanilor, au concesionat exploatări piscicole și agricole pe perioade îndelungate și cu plata anticipată, ca și cum se pregăteau pentru o administrație de durată. Lipsa oricărei preocupări pentru întreținerea căilor de transport a făcut ca principalele canale ale Deltei să fie blocate fie cu epave de vase musulmane, fie minate, în timp ce linia ferată Cernavodă-

Constanța a fost tăiată în mai multe locuri. Într-o dare de seamă prefectul județului Constanța reda starea de nesiguranță, dezorganizarea gravă a ordinii publice, acțiunile bandelor de tâlhari care cutreierau ținutul, punând în primejdie viața și avutul locuitorilor - situație moștenită de autoritățile române de la vremelnica administrație rusească.

La începutul anului 1878, M. Kogălniceanu făcea cunoscută Corpurilor Legiuitoare trimiterea în Dobrogea a două comisii de experți, una militară și alta civilă, specialiști în administrație și drept, probleme economice și strategice pentru studierea regimului, serviciilor publice, instituțiilor, stării generale și nevoilor imediate ale populației, ale căror concluzii să servească prefacerilor ce urmau să se înfăptuiască după revenirea la trupul României.

În urma ordinului primit de a inspecta porturile dobrogene, comandantul flotilei române, locotenent colonel Ioan Murgescu trecea în raportul său, cu vădita preocupare a militarului de a reda cât mai exact realitatea, următoarele cuvinte de mare valoare istorică: "Toate populațiunile române, grece, turce și tătare așteaptă cu nerăbdare ocupațiunea Dobrogei de către români și în toate locurile unde am fost mi-au mărturisit că se găsesc fericiți că Dobrogea și Mangalia s-au dat României" și adaugă: "Am aflat că la Kavarna, la Varna și chiar la Constantinopoli stau gata sute de familii turce și tătare, să se întoarcă în Dobrogea la casele lor, îndată ce vor veni românii" (**Arhiva Ministerului Apărării Naționale**, fond 948, R. S., Secția II Informații, dosar 2/1882, f. 168-170). De altfel, pentru stabilirea opțiunilor populației dobrogene prezintă interes și faptul că, în perioada preliminară păcii de la San Stefano, când, sub presiunea diplomației de la Petesburg, se afirma ideea unui principat al Bulgariei cu hotare până la Gurile Dunării, a fost adresat Porții un protest semnat de circa 200 de fruntași musulmani, greci, armeni și evrei, având în frunte pe muftiul și arhiepiscopul grec, în care semnatarii considerau o astfel de soluție ca nefiind justificată de raportul etnic existent în Dobrogea. Un extras al acestui document a fost prezentat și în cele două camere ale Parlamentului londonez (Al. P. Arbore, în "Analele Dobrogei", 11, 1930, fasc. 1-12, p. 88-89).

După Congresul de la Berlin, care consacra pe plan juridic internațional drepturile României, în ședința din 6 noiembrie 1878 a Consiliului de Miniștri a fost aprobată componența comisiei pentru instalarea administrației civile în vechea provincie a țării. Având în frunte pe Nicolae Catargi, plenipotențiar principal, ea sosea deja, la 8 noiembrie, la locul misiunii sale. Încă din vara aceluiași an se consti-

tuise la Pitești Divizia activă, sub comanda generalului Gh. Anghelescu, însărcinat cu preluarea administrației militare.

În toamna anului 1878, pe baza articolului 46 al Tratatului de la Berlin, a început să lucreze Comisia europeană pentru delimitarea frontierei de sud a Dobrogei. Ea s-a întrunit la Constantinopol, la 21 octombrie, având în componență reprezentanți ai Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Marii Britanii, Italiei, Rusiei și Turciei. La cererea comisiei, guvernul român a delegat un grup de ofițeri superiori în frunte cu colonelul Ștefan Fălcoianu, căruia i-a fost atașat și Mihail Pherekide, membru al Adunării Deputaților. Ei au asistat la lucrările primei ședințe (Silistra, noiembrie 1878), iar de la a treia a fost admisă, cu rol consultativ, și delegația Bulgariei. Actul final, încheiat la 17 decembrie la Constantinopol, a fost ratificat mai apoi de guvernele celor șapte puteri semnatare ale Tratatului și a intrat în vigoare prin trasarea graniței și plantarea bornelor de frontieră.

Se știe că la Congresul de la Berlin delegația română și-a exprimat în două memorii interesul, întemeiat pe considerente strategice, ca frontiera de sud a Dobrogei să includă și Silistra cu fortificațiile sale. Pentru a domoli intransigența României față de reanexarea celor trei județe din sudul Basarabiei, Rusia a înclinat inițial să ofere României și partea meridională a provinciei, ofertă asupra căreia a revenit apoi, astfel încât această străveche așezare cu istorie românească a rămas Principatului Bulgariei. În anii 1879, 1884 și 1886 guvernul României a readus în fața Comisiei internaționale de delimitare această exigență perfect justificată din punct de vedere strategic și istoric, fără a obține însă rectificarea dorită.

Încordarea raporturilor cu Rusia după semnarea păcii de la San Stefano a întârziat și trecerea trupelor în Dobrogea. Abia după intrarea triumfală a armatei în București, la 8 octombrie, divizia s-a pus în marș spre Brăila unde, la 14 noiembrie, cu câteva zile înainte de memorabilul eveniment, a fost trecută în revistă de domnitor. Cu acest prilej a fost citită soldaților **Proclamația către armata română**, cu ocazia preluării Dobrogei, document în care se regăsesc concepțiile de guvernare ale oamenilor de stat ai României în frunte cu Mihail Kogălniceanu, autorul proiectului de manifestat. El suna astfel:

Soldați !

Puterile mari europene, prin Tratatul de la Berlin, au unit cu România Dobrogea, această veche posesiune a prinților noștri de mai înainte.

Azi veți pune piciorul pe acest pământ care devine din nou românesc ! Însă acum veți merge în Dobrogea, nu în calitate de cuceritori, ci amici, ca frați ai locuitorilor, care de azi înainte sunt concetățenii noștri.

Soldați ! În această nouă Românie veți găsi o populațiune care în cea mai mare parte este deja românească. Însă veți găsi și locuitori de alt neam și alte credințe. Toți aceștia, care devin membri ai statului român, au același drept la protecțiunea și la dragostea voastră !

Între ei veți găsi mahomedani, ale căror obiceiuri se deosebesc de ale noastre. Vă recomand cu deosebire ca să respectați credința lor.

Fiți în mijlocul noilor voștri concetățeni, ceea ce ați fost atât în timp de pace cât și pe câmpul de onoare: model de bravură și de disciplină, apărători ai drepturilor României și anteluptători ai legalității și ai civilizației Europei; astfel vă cunoaște acum întreaga Europă, și cu mândrie confirmăm aceasta.

Așadar, drum bun soldați și Dumnezeu să vă apere.

Trăiască România !

Dat la Brăila la 14 noiembrie, anul 1878.

Carol

Din același loc a fost lansată **Proclamația domnitorului către dobrogeni**, publicată mai apoi în "Monitorul oficial" precum și în presa română și cea străină. Acest document a fost multiplicat în foi volante în limba română, turcă, greacă și bulgară, și răspândit pe întreg teritoriul Dobrogei. "**Cele mai sfinte și mai scumpe bunuri ale omenirii - viața, onoarea și proprietatea sunt puse sub scutul noii Constituții** - asigura domnitorul Carol I pe noii locuitori ai României; **religiunea voastră, familia voastră, pragul casei voastre vor fi apărate de legile noastre și nimeni nu le va putea lovi fără a-și primi legitima pedeapsă**" ("Monitorul Oficial" nr. 236 / 1878, p. 7161-7162).

Cunoscându-se această atitudine, starea sufletească de care era animată marea majoritate a populației de cele mai diverse naționalități era definită printr-un sentiment de ușurare și satisfacție.

Pregătirile pentru primirea autorităților române au început în diferite orașe cu câteva săptămâni înainte de instaurarea lor.

La Cernavodă, direcția Societății engleze de cale ferată și reprezentanții naționalităților au organizat un mare banchet în care, într-o atmosferă de adeziune la actul politic pe care-l așteptau, s-au rostit toasturi pentru revenirea provinciei la România.

Pregătiri înfrigurate s-au făcut, de asemenea, la Tulcea, principalul

centru administrativ din această vreme. Astfel, cu sprijinul delegatului României, Stoianovici, și a consulului Franței, Emile Langlé, bun prieten al românilor și care a conceput planul de ansamblu al pavoazării, s-a constituit un comitet cetățenesc compus din notabili ai orașului, în frunte cu institutorul Constantin Andrian. Decorarea celor trei arcuri de triumf care urmau să fie ridicate a revenit pictorului Enache Cardaș și tapițerului german Johan Jung. Scenele înfățișau tipuri de ostași români din toate armele care luaseră parte la războiul de independență; pe frontispiciul arcadelor erau așezate portretele membrilor familiei domnitoare, iar întregul ansamblu decorativ era completat cu inscripții patriotice, ca "Trăiască armata română", "Grivița, Plevna, Rahova, Smârdan", tablouri alegorice reprezentând România obținându-și neatârnarea cât și cu urări de bun venit pe pământul strămoșesc al Dobrogei. O vreme executarea tablourilor s-a făcut pe ascuns în interiorul bisericii Sf. Nicolae, nefiind clară atitudinea și scopurile administrației militare rusești. Într-adevăr, guvernatorul Beloțercovici, în timpul descinderii făcute la locul pregătirilor, s-a arătat ofensat de conținutul inscripțiilor care ignorau numele țarului și al armatei sale. El a declarat pe executor arestat și, numai la intervenția consulilor străini, a revenit asupra hotărârii, cu condiția radierii unor expresii și a afișării chipului țarului Alexandru.

Ridicarea arcurilor de triumf a făcut o deosebită impresie în oraș: comunitățile greacă, bulgară și israelită au construit ele însele arcuri pe principalele străzi.

Între 14 și 18 noiembrie 1878 Dobrogea a trăit momente istorice atunci când la Babadag, Tulcea și Constanța au sosit primele unități ale armatei române.

Prima coloană a trecut Dunărea la Măcin, ajungând la Babadag în 17 noiembrie. Cu strigăte de bucurie și aclamații populația, în frunte cu autoritățile comunale, a întâmpinat trupele încă de la podul Toprak-Kioprü, în afara localității, urându-le "bun venit". Pentru prima oară tricolorul fâlfâia deasupra vestitului oraș, unul din stâlpii stăpânirii otomane, scaunul serascherului de la Dunăre, de a cărui putere s-au temut, în timp de atâtea veacuri, toate statele învecinate.

Mari festivități au avut loc la Tulcea, în ziua de 18 noiembrie. Martorii la evenimente relatează că spre prânz reprezentanții naționalităților în frunte cu clerul lor s-au așezat pe ambele laturi ale traseului fixat, de la debarcader până la intrarea în Catedrală. Mii de oameni, locuitori ai orașului și localităților învecinate, așteptau de-a lungul cheiului. La orele 14 navele au sosit în fața portului, iar la orele 15 trupele s-au pus în mișcare, în sunetul fanfarelor militare, a salvelor

tunurilor de pe vase, a glasului concertat al clopotelor tuturor bisericilor și a uralelor nesfârșite ale mulțimii.

În momentul când primii ostași ai României puneau piciorul pe pământul dobrogean, "o numeroasă poporațiune cu mult entuziasm" - așa cum glăsuiau telegramele vremii (**Arhiva Ministerului Afacerilor Externe**, vol. 101, dosar 71, D4, 1878, f. 356) - i-a întâmpinat copleșită de un inefabil sentiment în care își găseau împlinirea vechi visuri de libertate, unitate și mândrie națională. În dreptul primului arc de triumf cetățeanul Costache Boambă, cel mai în vârstă dintre notabilii români, a oferit comandantului tradiționala pâine și sare și a adresat ostașilor, în numele locuitorilor, o înflăcărată cuvântare patriotică de bun sosit. Tinere fete au împodobit stindardul tricolor cu ghirlande de flori și pe tot parcursul poporul l-a primit cu capetele descoperite. În aceste zile toate comunitățile etnice au adresat guvernului României telegrame de felicitare, exprimându-și adeziunea față de actul istoric la care luau parte cât și credința sinceră pentru noua lor patrie. Cu siguranță că foarte mulți oameni au reflectat atunci asupra mesajului cuprins în proclamația domnitorului, adresată populației Dobrogei, pătrunși de sentimentul că acest act era ireversibil și drept, corespunzător propriilor lor interese. "Noi nu intrăm în hotarele voastre ca niște cuceritori - suna documentul - dar, o știți și voi, mult sânge românesc s-a vărsat pentru dezrobirea popoarelor din dreapta Dunării.

Locuitorilor de orice naționalitate și religiune, Dobrogea, vechea posesiune a lui Mircea cel Bătrân și Ștefan cel Mare, de astăzi face parte din România" (**Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, p. 345).

O primire entuziastă a fost rezervată sosirii trupelor și în Constanța, la 23 noiembrie. Orașul era împodobit, ca pretutindeni, cu tricolorul românesc, iar în port sute de drapele ale marelui pavoaz erau arborate pe catargele vapoarelor diferitelor state. Potrivit telegramelor vremii, peste 5000 de persoane, care au manifestat cu însuflețire pentru statul român, au luat parte la festivitățile prilejuite de acest eveniment istoric.

Căldura cu care au fost primite trupele își găsește explicația și în misiunea de primă importanță încredințată acestora. Încă din primul moment unitățile au fost dispersate în întreaga Dobroge, pentru lichidarea dezordinii, pentru restabilirea vieții pașnice și a siguranței locuitorilor. Îndurând suferințe și lipsuri și, nu de puține ori, chiar jertfe omenești, armata României a instaurat în noua provincie a țării normele de viață ale unui stat civilizat.

Însumând toate aceste aspecte, se poate spune că revenirea Dobrogei la România a fost pregătită și înfăptuită prin voința marei majorități a populației însăși, deși într-o conjunctură internațională nu tocmai prielnică, în care statul național a trebuit să acționeze cu energie pentru apărarea drepturilor sale.

În manifestările publice solemne organizate de români și reprezentanții celorlalte naționalități, înaintea instalării administrației românești și în afara prezenței sale se pot identifica forme de exprimare ale autodetrminării și dreptul de opțiune la apartenența cetățenească. Faptul că după unire mii de locuitori de diverse naționalități s-au întors în Dobrogea devenind, fără constrângeri, cetățeni ai României confirmă cum nu se poate mai bine acest fapt.

Pe de altă parte, în imaginea arcurilor de triumf încărcate cu ultimile flori ale toamnei dobrogene, în tablourile alegorice cu subiecte ale istoriei românești, în steagurile tricolore împodobite de cununi, în uralele poporului venit de pretutindeni, se pot regăsi, tulburător de apropiat, semnificațiile marilor adunări populare care, peste patru decenii, au aprobat cu sentința voinței naționale desăvârșirea unității de stat.

La 23 noiembrie 1878 autoritățile românești au început preluarea oficială a administrației Dobrogei, dar trupele țariste au continuat să staționeze aici și la începutul anului 1879, un an aproape de la semnarea păcii. Invocând textul tratatului încheiat cu Poarta comisarul imperial rus informa că armata urma să-și înceapă marșul la 6 februarie. Abia la 4 aprilie 1879 însă prefectul de Constanța, Remus Opreanu, era în măsură să anunțe plecarea unităților de artilerie și infanterie din oraș, iar cel de Tulcea, George Mihail Ghica, la 22 aprilie, a flotei care staționase până la această dată în port.

Instaurarea, de facto, a suveranității României în cadrul noilor frontiere maritime încununa un act național de cea mai mare importanță: după unirea Principatelor, în 1859, restabilirea autorității statului român asupra Dobrogei, străveche provincie istorică românească, poate fi socotită ca fiind a doua etapă majoră a procesului de desăvârșire a unității de stat a românilor. Noua fațadă maritimă, în lungime de 240 km, împreună cu portul său Constanța, deschidea României o largă fereastră spre mările și oceanele lumii, permițându-i să participe, sub aspect economic, politic și cultural, la dialogul mondial, în spiritul tradițiilor și aspirațiile sale de popor mândru, pașnic și talentat.

CAP. XV. DEZVOLTAREA DOBROGEI ÎN CADRUL NAȚIONAL (1878-1918)

1. REGIMUL POLITIC ȘI JURIDIC AL DOBROGEI. 1878 - 1912.

Restabilirea suveranității statului român a îngăduit să se treacă de îndată la legiferarea măsurilor de organizare a acestui ținut mult încercat. Acel moment a cerut puterea de a privi în față starea deplorabilă moștenită, cât și o imensă responsabilitate față de angajamentele asumate de factorii conducători ai României în momentul instaurării autorității sale de stat. Cea mai grea sarcină se dovedea a fi ridicarea economiei și restabilirea ordinei publice grav compromisă în anii războiului și în perioada care i-a urmat. Cercurile guvernante au considerat atunci, cu justificat temei, că la timpuri excepționale se impuneau măsuri excepționale. Așa s-a născut ideea regimului deosebit al Dobrogei, care n-a alterat însă linia călăuzitoare de a o cuprinde în structura unitară a statului român.

Prezența monarhului Carol I în două momente distincte ale istoriei Dobrogei a conferit semnificația simbolică a reîntregirii ținuturilor transdanubiene la România și a încurajat pe locuitori să privească mai increzători în viitorul lor. Vizita domnitorului, însoțit de ministrul de externe M. Kogălniceanu în toamna anului 1879 prin mai multe localități dobrogene a avut ca rezultat accelerarea adoptării unor măsuri legislative profund resimțite. De asemenea, documentele vremii redau impresiile de neșters și primirea entuziastă făcută regelui de populația din Turtucaia și Silistra, cu prilejul vizitei sale în Cadrilater, la puțină vreme după încorporarea acestui teritoriu la România (I.N. Cămășescu, **Durostorul. Expunerea situației județului la 1 Decembrie 1914**, București, 1915, p.15).

Până la elaborarea unei legi speciale referitoare anume la Dobrogea, Proclamația domnească adresată locuitorilor prevedea unele facilități între care desființarea dijmei de orice natură pentru anul 1879, urmând a fi înlocuită de la 1 ianuarie 1880 printr-o dare bănească mai dreaptă și mai ușoară pentru agricultori. Aceasta privea emleacul (impozitul pe venitul imobiliar urban), temetuatul (impozitul de 3% asupra lucrului agricultorilor și meșteșugarilor, chiria cârciumilor, cafenelelor, băcăniilor și hanurilor). Bedelul (darea pentru scutirea de armată), taxa de 2 1/2% pentru vânzarea vitelor și taxa pe mori erau cu totul desființate. De aceste ușurări au beneficiat toți locuitorii, indiferent de naționalitate.

Încă înainte de reunificare, guvernul a solicitat și a obținut de la Corpurile Legiuitoare, la 28 și 30 septembrie 1878, autorizarea de a

administra noua provincie prin **Regulamente ad-hoc**, până la definitiva ei organizare. (Ioan N. Roman, **Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei**, Constanța, 1905, p.23.) Drept urmare, în primii doi ani (între noiembrie 1878 și martie 1880) provincia va fi pusă sub un regim regulamentar.

Îndată după învoirea forului legislativ, guvernul a elaborat și a aplicat următoarele acte normative cu putere de lege: Regulamentul asupra organizării judecătorești; Regulamentul pentru împărțirea și organizarea administrativă a Dobrogei, prin care comunele erau conduse de un primar asistat de un consiliu din patru notabili aleși de locuitori; Regulamentul pentru stabilirea și perceperea impozitelor; Regulamentul pentru organizarea serviciului vamal, al consiliilor generale și al administrației domeniilor și pădurilor statului ("Monitorul Oficial" nr. 254 din 15/27 noiembrie 1878, p. 7247-7149). Redactate cu participarea directă a unor cunoscuți oameni de stat - ministrul de interne Mihail Kogălniceanu, liberal-radicalul C.A. Rosetti - și decretate de domnitor, înșiși contemporanii vedeau în aceste acte o copie fidelă a legilor țării.

Deosebit de însemnat s-a dovedit **Decretul domnesc privind proprietatea în Dobrogea**, al cărui prim articol prevedea ca toate proprietățile abandonate de locuitori în timpul războiului să fie restituite posesorilor dacă puteau face dovada stăpânirii lor înainte de declanșarea acestuia. În acest sens organele administrative erau obligate ca, începând cu 1 ianuarie 1880, să procedeze la inventarierea bunurilor părăsite și încredințarea lor comunelor, până ce proprietarii de drept aveau să le reclame.

Cu **Legea pentru organizarea Dobrogei**, promulgată la 9 martie 1880, înceta regimul regulamentar și începea regimul excepțional legal, care a durat până în anul 1909. Replică vie a Constituției României din 1866, acest act degaja spiritul liberal propriu oamenilor politici care au elaborat-o nemijlocit: același Mihail Kogălniceanu, având concursul lui Remus Opreanu, prefectul Constanței și strălucit magistrat. Proiectul de lege și mai cu seamă, expunerea de motive au făcut o puternică impresie în Corpurile Legiuitoare și au fost apreciate în cercurile politice străine (după publicarea lor în presa franceză, engleză, italiană și germană), pentru maniera largă în care trata drepturile minorităților.

Legea reglementa aspecte referitoare la teritoriul Dobrogei și drepturile dobrogenilor, administrație, puterea judecătorească, finanțe și puterea armată.

Legea organică din 1880 a fost numită de Mihail Kogălniceanu "Constituția Dobrogei", și pe drept cuvânt, pentru că noua provincie a țării n-a fost cuprinsă în constituția României cu prilejul revizuirii sale

din 1879.

Potrivit prevederilor, ținutul era împărțit în două județe: Tulcea, cu ocoalele (plășile) Babadag, Tulcea, Măcin și Sulina cu insula Șerpilor, și Constanța cu cinci asemenea subdiviziuni: Constanța, Mangalia, Hârșova, Medgidia și Silistra Nouă. Pentru patru luni și jumătate Silistra Nouă a ființat ca județ distinct. Având reședința inițială la Rasova și apoi la Cernavodă, el cuprindea localitățile de-a lungul Dunării până la Măcin. Ca și în stânga Dunării prefecții, conducători ai județelor, cu atribuții identice, erau numiți de domn la propunerea Ministerului de Interne. Fiecare plasă avea în frunte un administrator subordonat prefectului, iar comunele urbane și rurale din care acestea erau compuse erau conduse de un primar asistat de un consiliu comunal. Până la reglementarea drepturilor locuitorilor Dobrogei de a fi reprezentați în Parlament, consiliile județene - alese de delegați ai consiliilor comunale - puteau înainta domnului câte o dare de seamă anuală în care să fie înscrise și doleanțele lor. Legea prevedea că nici o așezare rurală cu mai puțin de o sută de familii nu putea constitui o comună și că, în acest caz, localitățile respective urmau a fi atașate altora mai mari, unde se constituiau și instituții de învățământ, sănătate și cultură.

Articolul 3 declara cetățeni români pe "toți locuitorii din Dobrogea care, în ziua de 11 aprilie 1877 erau cetățeni otomani". Toți cetățenii români contribuabili dispuneau de drepturile de alegători și eligibili pentru organele administrative locale, după criteriile din restul țării. Pe tărâm politico-administrativ minoritățile erau reprezentate fără nici un fel de discriminare în corpul electoral al provinciei cât și, prin consilierii lor, în organele administrative județene, de plasă sau comunale. Numeroși primari au fost aleși din rândul locuitorilor bulgari, turci, tătari, germani ori lipoveni, într-un spirit liberal, de echitate. Totuși, până în 1909, nu s-a acordat locuitorilor drepturile constituționale de a alege și de a fi reprezentați în Corpurile Legiuitoare - măsură din care rezultă și caracterul de excepție al legii. În concepția legiuitorului ea trebuia să ferească noul ținut de consecințele luptelor și frământărilor politice, dându-i putința de a se reface în liniște. Totuși, articolul 4 prevedea ca o lege specială să stabilească în viitor condițiile în care ei își vor putea exercita drepturile politice și reprezentarea în Parlament.

Legea organică din 1880 proclama, de asemenea, că toți locuitorii Dobrogei "sunt egali înaintea legii, se bucură de toate drepturile cetățenești și pot fi numiți în funcțiunile publice, fără deosebire de origină și religiune". Singura restricție privea participarea la "întruniri periculoase ordinei publice". Dreptul de a alege și a fi ales, restrâns la organele locale, se exercita în limitele votului censitar. Potrivit arti-

colului 15 "libertatea conștiinței este absolută; libertatea cultelor garantată" dar confesiunea ortodoxă era proclamată ca "religiunea dominatoare și în Dobrogea."

Grija autorităților române față de celelalte culte a anticipat cu multe zeci de ani spiritul de toleranță definitorie față de vremurile moderne evoluate. Prin articolul 17 statul și-a asumat obligația salarizării clerului musulman și întreținerea principalelor moschei din Tulcea, Constanța, Babadag, Măcin, Medgidia, Hârșova, Isaccea, Sulina și Mangalia.

Pentru pregătirea clerului musulman s-a înființat în 1889, potrivit articolului 21, seminarul din Babadag, mutat apoi la Medgidia în 1901. În 1911 în Dobrogea românească funcționau 163 de geamii și moschei. Învățământul era liber și gratuit, desfășurându-se în școli întreținute de stat sau de comune. Comunitățile și particularii puteau deschide și întreține școli, dar numai sub controlul Ministerului Instrucțiunii Publice și în condițiile învățării obligatorii a limbii române, ceea ce venea în ajutorul integrării egale a tinerilor aparținând minorităților în toate sectoarele vieții sociale. În sfârșit, la acest capitol Legea garanta libertatea presei, secretul corespondenței și al depeșelor telegrafice, dreptul la petiționare.

Exercitarea puterii judecătorești era reglementată de articolele 57-63 (abrogate apoi de **Legea pentru organizarea judecătorească din Dobrogea**, din 30 martie 1886) potrivit cărora în fiecare plasă lua ființă o judecătorie de ocol, iar la Constanța o Curte de apel. Pentru procesele între musulmani se prevedea crearea la Constanța și Tulcea a două tribunale mahomedane sub președenția unor cadii. După 1913 s-au înființat la Silistra, Turtucaia, Bazargic și Balcic tribunale similare care judecau în materie de drepturi familiale și succesiuni între musulmani.

Un capitol special (VI) avea ca obiect finanțele, specificând doar că legile României erau în întregime valabile și pentru Dobrogea. Cum unul din izvoarele importante de venituri erau impozitele, inclusiv cele pe băuturi alcoolice, s-a prevăzut ca în localitățile musulmane locuitorii urmau să fie scutiți de această dare, care putea fi înlocuită printr-o alta.

Capitolul VII reglementa exercitarea serviciului militar, în sensul că scutea pe locuitorii Dobrogei, timp de 10 ani, de recrutarea în unitățile de linie, fiind admise recrutările cu caracter voluntar. Dobrogenii aveau însă posibilitatea să formeze un corp de oștire teritorială, alcătuit din călărași și dorobanți, în serviciu de o săptămână pe lună, întreținut de stat. La rândul lor, musulmanii puteau să formeze companii și escadroane speciale, păstrându-și fesul și turbanul în uniforma lor. Locuitorii litoralului și regiunii riverane Dunării urmau să-și satis-

facă serviciul militar la marină.

Legea organică din 1880, cu modificările sale din 1884, era prima legiuire românească în care se regăsesc norme referitoare la reglementarea unitară a problemei proprietății în Dobrogea. Un termen larg de 3 ani era acordat locuitorilor siliți să-și părăsească în trecut așezările din cauza evenimentelor pentru a-și revendica dreptul de proprietate, începând cu 23 octombrie 1878. Dreptul de a dobândi prin cumpărare titluri de proprietate rurală revenea numai locuitorilor aflați în Dobrogea la 11 aprilie 1877, îndrituiți de legile otomane în vigoare la această dată, și prin art. 7 din Constituția României.

În același timp legea prevedea că rămâneau proprietate absolută a statului: pădurile - afară de cele recunoscute particularilor sau destinate a se da comunelor - minele, lacurile, bălțile, canalele și pescăriile de orice natură, pământurile emigranților care nu s-au înapoiat la căminele lor și nu le-au reclamat în termenul prevăzut de conținutul legii. Statul român dobândea, astfel, un patrimoniu consistent care a fost valorificat în folosul public atâta vreme cât a fost administrat cu simț civic și cu bună credință. Totodată, legea reprezenta o bază de pornire pentru rezolvarea, în această parte a țării, a problemei agrare și țărănești într-o manieră pe care clasa politică n-a admis-o și în restul țării, întrucât exproprierea din Dobrogea nu atingea marea proprietate funciară, ci doar fosta proprietate de stat otomană. Este adevărat că recunoașterea în anumite condiții a proprietății mirié, cât și vânzarea de pământ din întinsele domenii ale statului celor doritori să le valorifice au rămas insuficient reglementate. Oricum însă, intrând în posesia a 750 000 ha, statul își putea permite să-l folosească inițiind și promovând propria sa politică economică și demografică.

Istoriografia bulgară a susținut că scopul legii organice din 1880 a fost aceea "de a uzurpa proprietatea bulgară din Dobrogea" (M. Kumanov, **Au sujet des relations politiques bulgaro-roumains**, în "Bulgarian Historycal Review", nr. 1/1977), aserțiune gratuită care nici nu merită o replică. Oricum,până în 1940 țăranii bulgari din satele dobrogene au fost mai înstăriți decât mulți săteni români, și ei au regretat starea lor materială pierdută cât au fost cetățeni români.

În deceniile care au urmat, alte legi privind reglementarea statutului proprietății asupra pământului, impozitul pe vite, dările pentru construcția de poduri și șosele, organizarea acțiunilor de desecare a mlaștinilor și defrișare a pădurilor - sunt realități care aveau să-și găsească rezolvarea în același spirit de respect pentru drepturile și interesele tuturor locuitorilor.

Integrarea organică a provinciei în statul român și-a găsit consacrarea juridică definitivă la 8 ianuarie 1884 când articolul 1 din Constituția revizuită stipula: "Regatul României cu județele sale din

dreapta Dunării constituie un singur stat indivizibil" pentru ca articolul 133 adițional să precizeze: "Dispozițiile acestei Constituții se vor putea aplica prin legi speciale și în partea României de peste Dunăre". Din acest moment Dobrogea a urmat, în totul, ordinea de drept a statului indivizibil, realizându-se în etape succesive unificarea legislației, în timp ce drepturile politice ale cetățenilor rămâneau reglementate de Legea din 1880; apărea astfel prima contradicție și, odată cu ea, semnele caracterului de desuetudine a unor prevederi pe care timpul și maturizarea civică a locuitorilor le justificau din ce în ce mai puțin. La un moment dat imperfecțiunile și stagnarea, anacronismul vechilor stări de fapt au fost sancționate cu severitate de contemporani care au cerut schimbarea lor neîntârziată și radicală (I.N. Roman, **Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei**, Constanța, 1905; V. M. Kogălniceanu, **Dobrogea 1878-1908. Drepturi politice fără libertăți**, București, 1909).

2. STATUTUL PROPRIETĂȚII. POLITICA DEMOGRAFICĂ A STATULUI ROMÂN ÎN DOBROGEA.

Legea organică din 1880 dispunea ca până la reglementarea definitivă a problemei proprietății din Dobrogea, aceasta se dobândea, conserva și transmite conform legilor otomane în vigoare la 11 aprilie 1877 (vezi, pentru întreaga problemă, I. N. Roman, **Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea. Condițiunile ei juridice și chipul cum se stăpânește**, în "Analele Dobrogei", II, nr. 3-4/1919, p. 47-48). Între acestea un loc central revenea Codului proprietății funciare otomane, din 21 aprilie 1858, potrivit căruia pământul era clasat în Turcia în cinci categorii: mülk (proprietate absolută a musulmanilor și nemusulmanilor pentru care se plătea un impozit fix); mirié (format din țarine, fânețe, pășuni, locuri de vii și păduri, a căror posesiune și folosință era conferită de stat, în virtutea unui titlu numit tapu); mevkufé sau vakuf (proprietatea instituțiilor religioase sau de binefacere rezultată din donații, cum au fost cele din Babadag, Isaccea, Mangalia); metruké (bâlciuri, piețe, drumuri publice, păduri, izlazuri proprietate a statului dar în folosința comunităților); mevat (pământuri nelocuite, improprii folosirii - "proprietate moartă"- care, puse în valoare, puteau deveni proprietatea oricui).

În momentul promulgării în 1880 a primului **Regulament pentru constituirea și verificarea titlurilor de proprietate și posesiune imobiliară rurală din Dobrogea**, posesorii de tapiuri dețineau 208 113 ha, reprezentând 26,% din cele 785 734 ha cultivabile. Restul pământului, până la 1 562 362 ha (suprafața totală a județelor Tulcea și Constanța) era ocupată de ape, păduri, tufărișuri, stufăriș și locuri inundabile,

pământ pietros impropriu agriculturii, și din vii. În 1882 a fost publicată **Legea pentru regularea proprietății imobiliare în Dobrogea**, iar în 1889 două importante articole din **Legea pentru înstrăinarea bunurilor statului și răscumpărarea embaticurilor** se refereau la Dobrogea. În esență, dispozițiunile acestor acte aliniau statutul proprietății din dreapta Dunării legislației Regatului, urmărind să consolideze proprietatea interesată de valorificarea pământului și să încurajeze elementul românesc productiv.

La 2 aprilie 1903 a fost promulgată **Legea de împroprietărire a luptătorilor din războiul de la 1877-1878**. Conform legii, cei în drept primeau în Dobrogea un loc de casă (2 000 m.p.) și 8 ha teren de cultură, din care unul pentru izlaz, materiale de construcție pentru casă, inventar agricol și scutiri de impozite pe cinci ani. Pământul nu putea fi înstrăinat timp de 30 de ani, vreme în care posesorul și urmașii săi se puteau atașa definitiv de un pământ în definitiv roditor și ospitalier. După cum se poate lesne observa, statul oferea locuitorilor României, doritori să se stabilească în Dobrogea, condiții complete pentru a întemeia în scurt timp o gospodărie robustă, orientare care a continuat și în anii următori. Astfel, în 1912 ofițerilor participanți la războiul de independență și urmașilor lor li se dădea posibilitatea de a cumpăra în Dobrogea loturi de pământ cultivabil până la 150 ha. Așa se face că, asemenea vechii Dacii romane, Dobrogea a fost colonizată cu elemente energice și veterani căliți, ceea ce a dat vigoarea recunoscută populației care a ridicat în scurtă vreme noua provincie la nivelul întregului Regat și, pe alocuri, chiar deasupra acestuia. Din examinarea acestui ansamblu de legi rezultă că unul din principiile care au stat la baza elaborării și aplicării lor a fost consolidarea, stabilitatea și valorificarea proprietății - cerință ce se putea rezolva numai în strânsă legătură cu sporul demografic al provinciei. Rezultatele au fost, în acest sens, vizibile, concretizându-se în așezarea în Dobrogea a unui important număr de locuitori din Transilvania și Banat - agricultori și mocani crescători de vite (D. Șandru, **Mocanii în Dobrogea**). Multe cereri de împroprietărire și statornicire în noua provincie au fost înregistrate însă și din județele Vlașca, Dolj, Mehedinți, Râmnicu Sărat, Buzău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova, Muscel. Așa se face că dacă în anul 1878 populația Dobrogei era cu puțin peste 100 000, în 1913 crescuse la 381306 locuitori și la 420 000 în același an, după încorporarea celor două noi județe din sud (**Mișcarea populației României**, București, 1913, p. 10), având un indice de natalitate de 48,7%, superior mediei pe țară care era de 43,4%. Această creștere s-a datorat nu numai afluxului spre această regiune a unei populații active, ci și ajungerii la majorat a celor născuți în Dobrogea după 1878, precum și numărului mare de căsătorii: 17,6%.

Pe de altă parte situațiile incerte prilejuite de complicatul sistem otoman de proprietate, emigrarea unei părți din populația musulmană și, în general, fluctuația populației după 1878, cazurile de deposedări prevăzute de lege au permis statului român să readucă în patrimoniul său, între anii 1889-1911, o suprafață de 164 792 ha din care, în perioada 1893-1914, a fost revândută veteranilor, însurățeilor, crescătorilor de vite 104 200 ha (Toma Ionescu, **Asupra proprietății și colonizărilor în Dobrogea**, în "Arhiva Dobrogei", nr. 3-4/1919, p. 277-278).

Reglementarea statutului proprietății imobiliare rurale a determinat, conform recensământului general din 1905, sporirea suprafeței proprietății private cu 70 000 ha, ajungând la 685 357 ha față de 615 821 ha cât era în 1903. Acest curs a fost însoțit de o spectaculoasă creștere a suprafeței cultivabile, mai cu seamă a terenurilor cultivate cu grâu. Concomitent legiuirea a creat condițiile favorabile afirmării creditului funciar din Dobrogea; dacă in 1878 exista o singură bancă populară, în 1908 numărul acestora se ridica la 139, cu un total de 12 955 de membri.

Privită în context sud-est european și în comparație cu restul Vechiului Regat, reforma agrară din Dobrogea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX prezintă o seamă de particularități. Deși a urmat reintegrării în statul român, înfăptuirea sa nu s-a produs brusc, asemenea diferitelor țării balcanice, ci gradual și temeinic legiferată, cu respectarea integrală a drepturilor locuitorilor de orice naționalitate. Ea s-a înfățișat ca o reformă cuprinzătoare care a transformat proprietatea otomană de tip feudal într-o proprietate modernă și deplină, ceea ce majoritatea țărilor balcanice n-au realizat decât mult mai târziu. Calea urmată de legiuitorul român a fost, așadar, cu totul originală, iar soluțiile găsite au legat mai strâns pe producători de loturile primite și au oferit statului o bază materială pentru ridicarea rapidă a economiei noului său ținut din dreapta Dunării și pentru evitarea dureroaselor convulsiuni sociale care s-au produs la începutul veacului al XX-lea în restul României. În sfârșit, transpunerea corectă a vechii terminologii de drept funciar otoman în echivalente ale structurilor de proprietate moderne europene a permis legiuitorului stabilirea unui cadru juridic prielnic rezolvării numeroaselor litigii generate de un transfer atât de masiv de proprietăți.

3. REGIMUL ECONOMIC, POLITIC ȘI CULTURAL-CONFESIONAL AL MINORITĂȚILOR

În epoca modernă problema minorităților și a drepturilor lor cetățenești și naționale a frământat puternic viața politică internă a unor state și înseși relațiile internaționale.

În anul 1913 statisticile înregistrau în Dobrogea veche 216 000 de români și 164 000 locuitori de alte naționalități: bulgari, turci, tătari, lipoveni, greci, germani, evrei, italieni, armeni ș.a. (I.N. Roman, **Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", 4/1922, p. 485). Această proliferare a fost rezultatul firesc atât al restabilirii ordinei, siguranței și legalității, a dezvoltării economice cât și al politicii generale a statului pe planul atitudinii față de minoritățile din lăuntrul frontierelor sale. Deși Dobrogea venea în cadrul României cu registrul său național complex, spiritul de toleranță și conviețuire activă, tradiționale poporului nostru, a înlăturat, de la bun început, orice tendințe de discriminare.

Pentru statul român termenii ecuației politicii sale naționale se reduceau la convingerea sinceră că aceștia toți erau fiii săi a căror muncă în unitate sufletească trebuia să fie condiția ridicării provinciei pe scara civilizației și progresului. Simțămintele opiniei publice au fost exprimate de oameni de cultură eminenți care dădeau glas umanismului românesc în scrierile lor. Dintre aceștia Mihai Eminescu s-a distins printr-o aleasă atitudine morală. Într-o seamă de articole din septembrie-noiembrie 1878 el pleda pentru o politică de tact și înțelepciune față de minoritățile din Dobrogea, pentru încadrarea lor consimțită în noua lor patrie, mai bună și mai dreaptă pentru toți. Acestor opinii le-a urmat proclamația domnească, în care-și găseau exprimarea toate aceste idei; principiile expuse în mesajele domnești adresate armatei și populației dobrogene garantau libertatea absolută a conștiinței cât și a altor drepturi fără discriminări.

Consecvența acestei orientări, aplicată încă de la începutul restabilirii autorităților române se oglindește în atitudinea populației însăși. Deși atrași de propaganda ce se făcea în mijlocul lor, o parte dintre vechii locuitori turco-tătari care au emigrat după 1877, s-au reîntors apoi la căminele lor, încât până la primul război mondial numărul musulmanilor din Dobrogea a rămas aproape constant, în jurul cifrei de 40 000 (Mehmet Ali Ekrem, **Din istoria turcilor dobrogeni**, p. 103-106). Politica României de încurajare a revenirii populației musulmane nu se poate explica nici prin golul demografic produs, nici de preocuparea de a stabili cu Turcia relații amicale, diferite de prejudecățile generate de ultimul război. Toate măsurile legislative privind organizarea Dobrogei, regimul proprietății, viața culturală și politică au tratat în mod egal pe cetățenii săi, fără deosebire de naționalitate. Pentru aspectul pus în discuție este semnificativ faptul că, în 1880, marele vizir Said Pașa exprima ministrului plenipotențiar la Constantinopol, Dimitrie Brătianu, recunoștința pentru atitudinea guvernului român și a populației față de musulmanii din Dobrogea.

Toate cultele minorităților s-au bucurat de un tratament egal și to-

lerant. În Constanța, spre pildă, ele se oficiau în lăcașuri de cult protestant și catolic, în biserici ale populației grecești, bulgare și armenești, în sinagogi israelite de cult spaniol și occidental, în moschei și geamii, fiecare în limba de cult consacrată.

Problema învățământului a fost tratată într-un chip asemănător, ținându-se seama de existența unei populații eterodoxe și eteroglote. În 1880 M. Kogălniceanu se pronunța împotriva acelor voci care cereau folosirea exclusivă a limbii române, considerând că lucrul cel mai important pentru dobrogeni era de a se uni în jurul unui ideal comun - progresul tuturor - respectându-li-se tuturor drepturile naționale specifice.

Plecând de la acest principiu, autoritățile au numit hogi în funcțiile de învățători de limba turcă, chiar și în școlile românești frecventate de copii mahomedani. De asemenea, în programa Școlii normale de învățători și institutori din Constanța, creată în 1893, figura studiul limbii turce și bulgare pentru toți cursanții, în ideea de a da viitorilor dascăli posibilitatea unei apropieri sufletești de copiii de toate neamurile.

Pe tărâm politico-administrativ minoritățile erau reprezentate în corpurile elective ale provinciei cât și, prin consilierii lor, în organele administrative județene, de plasă sau comunale. Numeroși primari au fost aleși, în toată această perioadă, din rândurile locuitorilor de origine bulgară, turcă sau tătară. Este suficient să se examineze componența consiliilor comunale, inclusiv ale celor două municipii - Tulcea și Constanța (iar după 1913 Bazargic și Silistra) - pentru reconstituirea imaginii unei politici concepută și aplicată într-un spirit liberal, de echitate. Astfel, odată cu revenirea Dobrogei la țară și mai ales după legiferarea drepturilor politice, pentru prima dată în istoria lor au fost chemate la viața cetățenească nu numai naționalitățile nemusulmane din fosta provincie otomană, lipsite de exercițiul unor astfel de drepturi mai înainte, dar însuși elementul musulman altădată dominant, care abia în cadrul statului român și-a găsit locul său civic, după principiile societății moderne.

Pe tărâmul cultelor, care sensibiliza încă puternic comunitățile etnico-religioase, statul și-a asumat, prin Legea organică a Dobrogei, obligația salarizării personalului și întreținerea principalelor moschei din Tulcea, Constanța, Babadag, Măcin, Medgidia, Hârșova, Isaccea, Sulina și Mangalia. În 1913 existau în cele patru județe 12 moschei și 400 geamii, iar zeci de hatipi (protopopi), imami și muezini erau plătiți de stat. O dată cu încorporarea celor două județe din sud, **Legea pentru organizarea Dobrogei Noi din 1 aprilie 1914**, preciza: "Personalul și întreținerea principalelor moschei și anume câte una din orașele: Turtucaia, Bazargic, Balcic și Cavarna vor fi în sarcina Administrației

Bisericii. Tot Casa Bisericii va face plata salariilor și a cheltuielilor celor doi muftii din Silistra și Bazargic" (C. Ilinoiu, **Cultele în Dobrogea**, p. 628).

În dorința sa de a da populației musulmane posibilitatea de a-și păstra credința și cultura, statul român a înființat în 1881 seminarul de la Babadag, pentru pregătirea personalului religios și a corpului de învățători ai școlilor confesionale, instituție a cărei activitate a continuat din 1901 la Medgidia. Un moment distinct în existența seminarului a fost apariția noului regulament de funcționare elaborat în 1904 sub directa îndrumare a lui Spiru Haret, luminatul ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice. Documentul fixa durata studiilor la 8 ani și asigura pregătirea multilaterală, echivalentă cu cea primită în liceele sau școlile normale din restul țării. Studiile de cultură generală (istoria, geografia, pedagogia, științele) se efectuau în limba română, în timp ce Coranul, istoria religiei, muzica bisericească și literatura osmană în limba turcă și arabă. De-a lungul existenței sale școala a fost încadrată cu un colectiv mixt de eminenți profesori români și turco-tătari, care au conlucrat într-o perfectă și pilduitoare armonie, pregătind zeci de învățători și hogi luminați și buni patrioți (Mehmed Ali Ekrem, **Istoria turcilor dobrogeni**, p. 150). Mai apoi în fiecare județ al Dobrogei a luat ființă un muftiat; din 1937 Ministerul Cultelor a conferit muftiului din Tulcea calitatea de baș-muftiu, adică șef ierarhic al tuturor musulmanilor din România.

Turcii dobrogeni au trăit, de asemenea, o viață culturală proprie, sensibilă totodată la mișcarea de renovare petrecută în Turcia la sfârșitul veacului al XIX-lea și la începutul celui următor. Refugiat la Constanța și apoi stabilit la Medgidia în ultimul deceniu din secolul al XIX-lea, dr. Ibrahim Themo a înființat Uniunea dobrogeană a Junilor Turci, care reunea imigranți politici din Turcia și fruntași ai populației musulmane locale. Activitatea de luminare prin cultură și difuzarea ideilor reformatoare care au izbândit în revoluția turcă din 1908 erau scopurile care i-au animat pe inițiatori. Ei au lucrat ca profesori la gimnaziile musulmane din Constanța, Mangalia și Tulcea, propăvăduind printre tineri noile idei.

Între 1888 și 1894 a fost editat din inițiativa autorităților române primul ziar în limba turcă, "Dobruca Gazetasi" (Gazeta Dobrogei), având și pagini în limba română. În 1909 directorul gimnaziului turc din Constanța, poetul Mehmet Niyazi a înființat Societatea generală de învățământ din Dobrogea și a editat ziarul "Dobruca Sadasi" (Glasul Dobrogei) care a promovat variate acțiuni culturale și a reflectat preocupările comunității turce. După acordarea drepturilor politice cetățenilor, comunitatea turco-tătară avea să fie reprezentată în Parlamentul țării de deputați și senatori proprii, precum și în admi-

nistrația publică locală. Mulți notabili turci și tătari s-au numărat printre fruntașii organizațiilor dobrogene ale principalelor partide de guvernământ, dezbaterile parlamentare și presa locală stând mărturie pentru participarea lor activă la viața publică. Cercetând lista personalităților invitate în 1928 la serbările semicentenarului Dobrogei, se poate remarca prezența muftiilor celor patru județe, a altor demnitari, senatori și deputați musulmani.

În timpul războiului de reîntregire din 1916-1918, deși Turcia a făcut parte din tabăra inamică, ofițerii turco-tătari din armata română au luptat exemplar, unii înscriindu-și numele printre eroii ce și-au jertfit viața pentru patria lor, România.

Emigrarea musulmanilor a luat amploare după anul 1923, când proclamarea Republicii Turcia a fost urmată de o vie propagandă a cercurilor guvernate printre locuitorii din Dobrogea (Mehmet Ali Ecrem, **op. cit.**, p. 128), deși autoritățile române au întreprins măsuri pentru stăvilirea acestei plecări. În bună măsură fenomenul este explicabil, minoritățile căutând în mod instinctiv mediul lor etnic natural și stabil, unde regăseau condiții mai bune de afirmare națională. Pe de altă parte, nu întotdeauna emigrarea a avut la bază intoleranța; în această perioadă mii de români au emigrat peste ocean din motive predominant economice.

Alături de români și de turco-tătari, **Bulgarii** au rămas și după 1878 o importantă componentă a etnicului dobrogean: aproape 39 000 la începutul secolului XX (M.D. Ionescu, **Dobrogia în pragul veacului al XX-lea**, p. 328; C. Brătescu, **Populația Dobrogei**, p. 236).

Trecând peste faptul că afirmația unor istorici de la sud de Dunăre, potrivit căreia în 1878 bulgarii ar fi reprezentat în Dobrogea "cea mai importantă componentă a numeroaselor naționalități" (Jeko Popov, **Bălgarite v severna Dobrudja**, p. 499) este infirmată de statisticile oficiale, se cade să considerăm ca absolut inexactă și asertiunea că statul român "și-a propus să alunge o parte din bulgari și să-i asimileze pe ceilalți, colonizând regiunea cu un număr considerabil de români" (**Op. cit.**, p.500).

De fapt, România ar fi putut alege calea urmată și de alte state: colonizarea cu populația agrară a națiunii proprii într-o proporție și într-o cadență care să simplifice rapid problema etno-demografică. Referindu-se la cazuri generale, Constantin Brătescu releva că "statul care stăpânește o provincie tinde cu timpul a-și crea acolo o majoritate absolută de conaționali" Astfel, în anumite zone ale Dobrogei de sud, cum ar fi Silistra și Turtucaia, atribuite Bulgariei după 1878, n-a mai rămas în scurtă vreme nici urmă din numeroasa populație românească semnalată aici înainte de război.

Adevărul este că mulți istorici contemporani - iar cei bulgari nu fac

excepție - abordează trecutul cu mentalitatea omului modern, încât raportarea acestui trecut la ceea ce numim astăzi standardele sfârșitului de mileniu în materie de drepturi nu poate conduce decât la confuzii. Firesc ar fi, oprindu-ne la aria noastră sud-est europeană, să se vadă și dacă românii din statele balcanice se bucurau de drepturi culturale și politice comparabile cu cele ale minoritarilor din România. Un exemplu edificator este acela că, după congresul de la Berlin și instalarea administrației bulgărești la Silistra, ilustra școală românească din acest oraș a dispărut copleșită de nevoi: în anul 1885 autoritățile au impus, pe lângă dascălul român Tudor Niculescu și un învățător bulgar, pe care comunitatea românească a trebuit să-l întrețină cu 1500 lei anual, bani care, neputând fi găsiți, au pricinuit încetarea activității (Ioan Georgescu, **Învățământul public în Dobrogea**, p. 646).

Astfel, a vorbi de spolierea gospodăriilor bulgărești (când satele bulgarilor erau în realitate mai prospere decât multe comune românești), cât și despre insecuritatea comunităților bulgare din Dobrogea sub administrația românească (în raport, desigur, cu regimul otoman), vădește nu numai o mare nedreptate, dar și o contradicție flagrantă ca tot ceea ce a susținut istoriografia bulgară despre soarta bulgarilor sub turci.

Că populația bulgară n-a fost nici alungată și nici asimilată, rezultă din examinarea acelorași statistici: mai numeroasă decât în unele momente dinainte de 1877, comunitatea bulgarilor din județele Tulcea și Constanța se ridica la 51149 (13,4%) și 50911 suflete în 1913 și, respectiv, 1928 rămânând, așadar, constantă, în ciuda pretinsei "alungări" și "asimilări". Se vorbește de împiedicarea activității instituțiilor culturale și spirituale bulgare, de politica de "asimilare" a statului român, cât și despre "lupta de eliberare națională" (Jeko Popov, **op. cit.**, p.253, 355). Deci, luptă; cu cine? împotriva cui? - decât cu și împotriva statului român care, la rândul său, se apără și acționează pentru consolidarea propriilor structuri într-o provincie care abia i-a fost recunoscută. Din aceste realități nu mai era decât un pas spre o confruntare a căror dimensiuni sunt evident exagerate de istoricii bulgari.

De fapt, așa cum rezultă din propriile lor mărturii, preoțimea și cărturarii bulgari au promovat o viață spirituală și culturală proprie care a prosperat în multe domenii.

Odată cu sporirea numărului de bulgari după războiul Crimeii, această populație atât de atașată ortodoxismului a ridicat un număr însemnat de biserici modeste ca aspect (51 potrivit lui Velko Tonev, **Dobrudja prez Văzrajdaneto**, p. 269-271, sau chiar mai multe, după Stelian Cilinghirov, **Dobrudja i nașeto Văzrajdanie**, p. 168-169). În

același timp însă s-a intensificat și mișcarea de emancipare față de Patriarhia de la Constantinopol, dirijată de Sofia. Acțiunea separatistă inițiată în 1860 de Ilarion Makariapolski chiar din metropola patriarhală a fost urmată de mișcări analoage la Tulcea, Măcin și alte localități din Dobrogea. Este de înțeles, așadar, de ce arhiereii bisericii bulgare au primit cu iritare perspectiva de a intra sub jurisdicția ecleziastică a statului român.

Dar, în ciuda tuturor diferențelor, până la începutul secolului al XX-lea în cele trei județe ale Dobrogei s-au construit alte 15 biserici bulgărești noi, împărțite astfel: 9 în plasa Babadag (Inanceșme - Fântânele, în 1879; Canlâ Bugeac - Lunca, în 1882; Duingi - Nuntași, în 1886; Nalbant în 1890; Camber - Mihai Bravu, între 1891-1893; Bașchioi - Nicolae Bălcescu, în 1897; Potur - Panduru, în 1897; Eschibaba - Stejaru, în 1897; Toxov - Grădina, în 1900), două în Măcin (Koium Punar - Fântâna Oilor în 1889 șu Cerna, în 1897, cu o arhitectură asemănătoare catedralelor din orașe). În plasa Tulcei a fost construită o biserică în satul Frecăței (1890). Alte lăcașuri au fost ridicate în satele Cășla - 1882, Sarighiol - Valea Nucarilor și Sarinasuf - 1892, precum și în alte patru așezări din plășile Constanța și Silistra Nouă. Au fost cazuri când, având aceeași credință, bulgarii și românii din satele cu populație mixtă (Tuzla în 1887 și Hasarlâc - Cetatea, în plasa Silistra, în 1881) și-au construit biserici comune.

Se știe că în numeroase cazuri satele erau populate de locuitori aparținând unor etnii diferite. În politica sa școlară statul român și-a permis rareori ca, în așezări în general mici, să întrețină mai multe școli, așa cum existau sau vor fi construite în principalele orașe ale provinciei. Autoritățile au încurajat, se înțelege, învățământul românesc - orientare justificată și de creșterea demografică a populației, confirmată de statistici, fără a descuraja instrucția în școlile aparținând altor etnii (vezi pe larg, Vasile Helgiu, **Școala românească dobrogeană**, p. 67-79).

Așa cum a rezultat dintr-un capitol anterior, școala bulgară din Dobrogea și-a adus o contribuție însemnată la cultivarea spiritului național și la conservarea identității acestui neam deschis spre luminare. În 1878 existau, se pare, în cele trei județe, peste 30 de școli primare ale comunităților bulgărești, dar până la sfârșitul secolului au fost construite altele noi în satele Beidaud, Casapchioi, Ciamurlia de Sus și Ciamurlia de Jos, Atmagea, Bașchioi, Beștepe, Mahmudia, Almalău, Lipnița, Dobromirul de Sus, Gârlița ș.a. (Jeko Popov, **Bălgarite v Severna Dobrudja 1878-1913**, p. 404). De asemenea, din donațiile unor notabili și proprietari înstăriți a fost ridicată la Tulcea, începând din 1881, o școală de fete, iar în 1885 o școală spațioasă de băieți, frecventate de câteva sute de eleve și elevi.

Încă dinainte de 1878 la Tulcea, Măcin, Constanța și Babadag au luat ființă case de cultură ale comunității bulgare, a căror activitate a fost îndrumată apoi de profesori, scriitori și publiciști cum au fost Șt. Izvorski, Sava Dobroplodni, I. Ikonomov, D. Stancev, V. Blagoeva, I. Ognianov ș.a. Ei au înființat biblioteci unde se citeau cărți și ziare în limba bulgară, au organizat spectacole de inspirație națională dar și menite să sprijine conviețuirea armonioasă a tuturor dobrogenilor. Prin Panait Stancev (Cerna) bulgarii din Dobrogea au dat literaturii române un valoros poet.

Viața spirituală a celorlalte minorități s-a desfășurat în bună măsură în jurul lăcașurilor lor religioase și a fost îndrumată de păstorii lor ecleziastici. **Grecii** aveau propriile lor biserici la Tulcea, Constanța, Sulina, Mangalia și apoi la Balcic și Bazargic iar **rușii** două biserici în județul Tulcea. **Germanii** de confesiune evanghelică-luterană dispuneau la Constanța de o parohie de care depindeau comunitățile din județele Constanța cu o populație de 6 600 de suflete. Administrarea acesteia era subordonată Decanatului evanghelic luteran din Sibiu. La începutul secolului XX comunitatea parohiilor de confesiune catolică germană din județele Constanța, Tulcea și Caliacra număra peste 4 700 de suflete. După 1913 circa 5 000 de **mozaici** trăiau în principalele orașe - Constanța, Tulcea, Silistra și Bazargic, dispunând de două sinagogi.

4. RENAȘTEREA ECONOMICĂ

Regăsindu-și locul și menirea în organismul țării, în câteva decenii Dobrogea și-a schimbat înfățișarea, pășăsind calea perspectivelor limitate oferite de vechea stăpânire otomană.

Neînchipuit de multe și greu de depășit au fost obstacolele ce se ridicau la tot pasul în calea creării unei economii moderne, comparabile, desigur, cu nivelul atins în statul român, pentru că nu era vorba doar de o refacere oarecare, aici fiind totul de făcut.

Numărul războaielor din ultima jumătate de secol, reducerea la mai puțin de jumătate a populației, lipsa unei legături rutiere permanente de mare capacitate peste Dunăre, insuficiența capitalurilor autohtone, sunt numai câteva din marile probleme cu care se va confrunta economia ținutului la început de drum.

Cercurile politice și de afaceri românești cât și cele străine aveau să dea curs însă concluziilor care se desprindeau din calculele, prospecțiunile și încheierile formulate de experți, economiști și oameni de știință, care afirmau cu tărie viitorul sigur al acestui pământ al României.

Pentru cel ce cobora pe drumul de fier dinspre Fetești spre

Cernavodă, la sfârșitul veacului trecut, prima imagine a Dobrogei era podul dantelat în oțel și străjuit de mândri dorobanți din bronz - operă ce lăsa o copleșitoare impresie prin grandoarea și semnificația ei simbolică. Această adevărată arteră, prin care timp de decenii a pulsat o bună parte din energia întregii țări, a fost condiția renașterii economice și este firesc ca aproape totul să fi început cu podul de peste Dunăre. În 1883 statul român a organizat două concursuri internaționale la care s-au înscris cu soluții și oferte firme reputate din Paris, Viena, Bruxelles, Frankfurt, Berna etc., dar proiectele lor n-au corespuns caietelor de sarcini. Renunțând la concurs, în 1887 Ministerul Lucrărilor Publice a creat un serviciu special, sub conducerea lui Anghel Saligny. În fruntea unui colectiv de ingineri români, el a elaborat proiectul importantei lucrări, terminat și admis în 1889. Comanda și execuția podului au reprezentat dovada marilor posibilități și a geniului creator al inginerului român, capabil să se afirme, prin opere remarcabile, în domenii unde alții păreau de neînlocuit.

În urma unui însemnat efort la 14 septembrie 1895 a fost iaugurat cel mai lung pod din Europa și al doilea din lume la acea vreme. De fapt, nu numai prin dimensiunile sale lucrarea a avut o importanță mondială: în anul inaugurării sale s-au creat Serviciul Maritim Român și linia maritimă Constanța-Constantinopol, prin care se făcea legătura cu coasta europeană a Oceanului Atlantic și cu celelalte continente.

Neajunsurile navigației pe brațul Sulina pentru vasele de mare tonaj au determinat hotărârea statului român de a deschide, prin Constanța, un nou drum la mare. În afară de rolul său în economia națională, Constanța urma să devină un port de tranzit pentru pasageri, poștă și mărfuri între Europa și țările Orientului.

Pentru aducerea la îndeplinire a acestei hotărâri a fost conceput un complex de măsuri care implicau eforturi financiare, tehnice și umane însemnate: construirea - din temelie - a unui port modern și legarea sa, prin mijloace de comunicație pe uscat și pe apă, cu restul țării și cu străinătatea. Astfel, la 16 octombrie 1896 la rădăcina digului cel mare dinspre larg s-a pus piatra fundamentală a primului port al României. Lucrările au fost executate, în cea mai mare parte, de autorul marelui pod, Anghel Saligny, a cărui energie și competență întruchipau consacrarea definitivă a capacității și valorii tehnicii și tehnicienilor români. Astăzi, dintr-un colț discret, aflat în fața principalei intrări a portului, statuia marelui inginer privește cu îndreptățită mândrie la opera sa, care a devenit unul dintre cele mai importante porturi ale Europei.

După ani de muncă neîntreruptă, la 27 septembrie 1909 au fost inaugurate cu mare solemnitate, în prezența regelui Carol I, primele lucrări și instalații, magazii și silozuri: vaporul românesc "Iași" al

Serviciului Maritim Român, încărcat cu ajutorul noilor mijloace tehnice, pleca într-o cursă istorică, înscriind una din primele pagini ale navigației moderne românești.

În scurtă vreme Constanța și-a asigurat un trafic constant și în necontenită creștere, sute de nave sub toate pavilioanele acostând la cheiurile sale. La începutul secolului XX un număr însemnat de companii de navigație europene cu sediul la Hamburg, Triest, Roma, Londra, Anvers, Paris, Salonic etc. făceau cu vasele proprii curse regulate spre Sulina, Constanța, Brăila și Galați (Pentru istoria portului Constanța, vezi Valentin Ciorbea, **Portul Constanța 1896-1996**, Constanța, 1996).

Pentru România, crearea unui serviciu maritim propriu a avut o importanță care depășea în înțeles legăturile comerciale cu firmele străine pentru că el întruchipa ideea independenței economice a unui stat, confirmând urmările pozitive ale dobândirii sale. De la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, când a luat ființă, până la primul război mondial, S.M.R. a servit cu navele sale rutele Constanța-Constantinopol-Alexandria (linia orientală), Constanța-Pireu-Salonic (linia Arhipelagului), și, prin Brăila, Galați, Sulina, Constanța-Rotterdam, linia occidentală.

Căile ferate au venit apoi să întregească, într-o primă etapă de construcții, sistemul mijloacelor proprii de transport, fără de care nici nu se putea concepe dezvoltarea industriei și comerțului local.

În 1878 în Dobrogea exista o singură linie ferată, totalizând 60 km, construită între Cernavodă și Constanța de o societate engleză. După obținerea independenței, interese economice, strategice, militare și politice reclamau ca statul român să dispună de căile ferate de pe teritoriul său. Astfel, încă înainte de terminarea podului, în urma tratativelor purtate, autoritățile au răscumpărat această proprietate, în 1884, înlocuind, practic, vechea lucrare, șubredă și expusă deselor inundații, cu o linie dublă și cu terasamente modernizate, care lega stația Saligny de Constanța. În perioada 1890-1895, incorporată în podul metalic, a fost construită și porțiunea de linie Saligny-Fetești care a implicat lucrări de înaltă tehnică inginerească. Concomitent, pentru transportul petrolului spre Constanța s-a construit o conducă care lega Dobrogea de regiunile petroliere ale Văii Prahova.

Potrivit unor surse de epocă, în 1878 existau în județul Constanța două fabrici de cărămizi iar exploatarea carierelor de piatră din județul Tulcea întregea ceea ce se poate numi "industrie" înainte de independență. Din toate resursele acestui pământ rodnic - cu holde de grâu, felurite animale, podgorii, păduri și pescării, bogății minerale - nu existau nici măcar ateliere mai răsărite de coșuri și rogojini, așa cum constata M. Ionescu-Dobrogeanu.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, beneficiind de legile de încurajare a industriei autohtone au luat fiinţă şi primele întreprinderi cu caracter de fabrică, încadrate de statistici în categoria de "industrie mare" - 18 la număr - având în vedere, la dimensiunile vremii, puterea instalată şi numărul de lucrători. Dintre acestea "Societé anonyme des ciments Portland de l'Europe orientale" din Cernavodă cu 300 C.P. a fost o vreme îndelungată cea mai importantă din Dobrogea. Înfiinţată cu capital belgian, dispunea de cele mai moderne instalaţii ale timpului, ceea ce i-a permis să-şi sporească producţia de ciment de la 300 tone în 1902, la 33 000 tone în 1915.

În 1908 un grup de întreprinzători francezi a întemeiat Fabrica de şuruburi "Japy Viellard, Herzog & Co" din Saligny, dispunând de un capital iniţial de 400 000 lei - unitate performantă şi cu o remarcabilă longevitate.

Menţionăm, de asemenea, fabrica de pielărie din Tulcea, cu circa 100 de muncitori în 1915, fabrica de bere "Grüber", Societatea metalurgică "Astra Română" din Constanţa, societăţile petroliere "Acvila Franco-Română", "Columbia" şi "Romàno-Americană" cu depozitele lor de la Constanţa, morile mecanice şi fabrica de cherestea, de bidoane şi ambalaje, ateliere mecanice de reparaţii navale şi ale căilor ferate, uzinele electrice ale oraşului şi portului Constanţa intrate în funcţiune în 1905-1908.

În "industria mijlocie" erau cuprinşi la această vreme 2 190 de meseriaşi (patroni, calfe şi ucenici) în judeţul Constanţa şi 2 216 în judeţul Tulcea.

Neracordat la restul Dobrogei printr-o cale ferată, judeţul Tulcea a cunoscut o dezvoltare lentă, în dezacord cu însemnatele sale resurse. Cu neînsemnate excepţii toată industria sa se mărginea la câteva mici fabrici de făină, ulei, cherestea, ateliere de fierărie, dimie şi postav, brânzeturi, cuptoare de var, conservarea peştelui şi icrelor negre pentru export.

În legătură cu marile construcţii din cele două judeţe cât şi cu solicitările pentru programele edilitare din restul ţării, s-a dezvoltat într-un ritm şi mai accelerat exploatarea carierelor dobrogene, bogate în materiale de calitate excepţională, cunoscute din vechime, cum sunt cele de la Turcoaia, Iacob-Deal, Greci, Tulcea, Ovidiu, Cernavodă şi Topalu. În 1898 au început prospecţiunile, cu metode ştiinţifice, de la Altân-Tepe, care stau la baza viitoarei exploatări sistematice a minei de aramă de aici.

O intensă activitate de legiferare şi reglementare a avut loc în legătură cu agricultura dobrogeană, imediat după reorganizarea administraţiei. Dreptul otoman reglementa în chip complicat proprietatea imobiliară rurală încât prima datorie a legislaţiei româneşti a

fost aceea de a unifica regimul său pe toată întinderea țării, nu numai în beneficiul românilor, dar chiar al populației musulmane, interesată în suprimarea dijmei, izvor de abuzuri și samavolnicii. În Dobrogea lipsea marea proprietate funciară - elementul cel mai conservator și retrograd în rezolvarea problemei agrare pe o cale capitalistă și în folosul țărănimii - căci mulți dintre principalii proprietari musulmani își abandonaseră pământurile. Acest fapt a permis aplicarea unor soluții originale cu efecte particulare în peisajul social al țării până când, treptat, noua regiune a intrat și ea sub ipoteca globală a structurii social-economice a lumii satului, dominată de marea proprietate funciară.

"Legea pentru reglementarea proprietăților imobiliare în Dobrogea", din 1892, a înlocuit sistemul posesiunilor condiționate cu dreptul de proprietate absolută, prin răscumpărarea dijmei. Totodată s-au individualizat loturile particulare potrivit titlurilor verificate și admise astfel încât a devenit posibilă delimitarea domeniilor statului, scoase în vânzare în loturi între 10 și 100 de hectare, cu prioritate localnicilor și apoi coloniștilor din restul României fără deosebire de naționalitate. S-au delimitat apoi vetrele satelor și orașelor, islazurile și pădurile comunale, rezervându-se terenuri pentru întreținerea școlilor și așezămintelor religioase ale tuturor cultelor.

Începând din 1886 statul român a trecut la parcelarea și vânzarea pământurilor la prețuri sub valoarea celor din restul țării și numai acelora care se stabileau în mod permanent și definitiv în Dobrogea. Inițial au existat atâtea suprafețe libere, încât inginerii hotarnici îndemnau ei înșiși pe locuitori să ia atât pământ cât puteau munci, ceea ce însă a devenit în scurt timp izvorul speculațiilor funciare și a rotunjirii marii proprietăți moșierești prin eludarea legii. O măsură de netăgăduită însemnătate a fost legea din 1903 pentru împroprietărirea în Dobrogea a veteranilor cu grade inferioare din războiul pentru independență. Atât la sate cât și la orașe, cei ce doreau să se stabilizeze primeau loturi de 8 ha plătibile în 60 de anuități, cât și alte facilități excepționale: scutire de impozit pe 5 ani, ajutor pentru clădirea caselor, procurarea vitelor și uneltelor necesare, pomi roditori și duzi din pepinierele statului. În virtutea acestei legi, până în 1916, cei 4500 de veterani din Dobrogea au primit credite de aproape 2,5 milioane lei și o întindere de circa 50 000 ha de pământ cultivabil. Astfel, în timp ce în restul țării cercurile guvernante național-liberale ezitau să ia în considerare înfăptuirea unei reforme agrare largi, răspunzând solidar împreună cu conservatorii de soarta nenorocită a țăranului și zguduirile sociale de mari proporții, ca cea din 1907, în Dobrogea, sub trei guverne liberale s-au aplicat legiuiri care, alături de alți factori, au impus concepția despre caracterul ineluctabil al reformei, legiferată și aplicată abia după război.

Măsurile întreprinse timp de un sfert de veac au stat la baza desțelenirii pământului și a renașterii agriculturii sale.

Dacă în 1885 se cultivau circa 240 000 de hectare, în 1905 suprafața cultivabilă a ajuns la 600 000 hectare. Din păcate, deși Dobrogea a fost înzestrată cu plugari încercați, energici și pricepuți - pentru că, așa cum constatau studiile, "nu oricine a avut curajul să treacă Dunărea pentru a face agricultură întinsă" - această ramură a rămas tributară condițiilor de climă, înregistrând mari fluctuații.

Progrese însemnate au dobândit și celelalte ocupații tradiționale: viticultura, apicultura și pescuitul. Înaintea invaziei filoxerice, ale cărei efecte au luat proporții dezastruoase după anul 1900, podgoriile din zonele viticole consacrate s-au refăcut, obținând din soiurile românești și cele introduse din Turcia asiatică și Peninsula Balcanică vinuri superioare, care se distingeau prin buchet și finețe. După această dată, în cadrul marelui efort de replantare din primele patru decenii ale secolului XX, s-au introdus varietăți străine, altoite, creându-se cele două pepiniere - de la Isaccea și Murfatlar - în cadrul cărora s-au făcut valoroase experiențe.

Cu cele 450 000 ha de ape curgătoare, lacuri dulci și sărate în exploatarea pescăriilor, ele însele proprietate ale statului român, Dobrogea a devenit principalul furnizor de pește al țării. Importante lucrări de întreținere, amenajare, rectificări de maluri și canaluri au fost menite să îndulcească cu apele Dunării pe cele excesiv de sărate ale lacurilor Razim și Babadag, în urma cărora s-a înregistrat o creștere miraculoasă a cantităților de pește de calitate superioară.

Dobrogea în general și Constanța în special au fost chemate să îndeplinească un rol proeminent în viața comercială a statului. Dacă în 1889 volumul global de import-export pe calea maritimă era de numai 89 400 tone, în 1913 el depășea 1,5 milioane tone; înainte de primul război mondial, aproape o treime din întregul export al României (incluzând 85% din cantitatea de petrol extrasă) se făcea prin portul Constanța. Această activitate descrește vizibil începând cu anii 1912-1913, odată cu închiderea Strâmtorilor în timpul războaielor balcanice, pentru a fi cu desăvârșire suspendată în perioada conflagrației mondiale din 1916-1918.

Investițiile mari făcute într-un timp relativ scurt, inclusiv în agricultură, volumul însemnat al tranzacțiilor comerciale au stimulat apariția unor instituții financiare și de credit. Primele aveau să fie "Banca Dunărea" de la Tulcea, fondată în 1890, și "Banca de Scont" de la Constanța, creată în 1899. În 1913 existau în Dobrogea 12 bănci care funcționau ca societăți pe acțiuni, dispunând de un capital de 4 milioane de lei.

Tot ceea ce s-a făcut aici, într-un timp scurt, incomparabil mai mult

decât în toți cei 400 de ani anteriori, dădea dreptul națiunii române la o justi^ă mândrie, pentru munca grea, plină de abnegație și de privați- închinată punerii în valoare a unei provincii ce părea pierdută pent civilizație.

Europa a recunoscut meritele României, urmărind cu atenție dezvoltarea provinciei de la Marea Neagră, unde interferau interese economice de importanță continentală, legate de exportul de cereale și petrol. Așa se explică faptul că, în anul 1900, erau reprezentate la Constanța, Sulina și Tulcea, prin consulate, viceconsulate și agenții consulare sau comerciale nu mai puțin de 13 state: Anglia, Austro-Ungaria, Belgia, Danemarca, Franța, Germania, Grecia, Italia, Olanda, Rusia, Spania, Suedia și Turcia.

5. PARTICULARITĂȚILE VIEȚII POLITICE

Principala caracteristică a vieții politice locale, raportată la situația întregii țări, a fost lipsa formațiunilor de partid cât și nereprezentarea Dobrogei în Corpurile Legiuitoare. Această stare de lucruri rezulta atât din particularitățile moștenite de la statul otoman cât și, desigur, din înseși prevederile Legii organice a Dobrogei din 1880.

În timp ce, după Unirea Principatelor, în România se cristalizau componentele partidelor politice, structurile social-politice arhaice și regimul dominației otomanilor din Dobrogea n-au îngăduit nici măcar elementului dominant constituirea unor curente sau grupări în sensul conceptului modern de partid.

După unirea cu România, situația Dobrogei era atât de deplorabilă, încât cercurile guvernante au considerat că nu extinderea drepturilor politice depline era prima și marea nevoie a provinciei. În 1879 ministrul de externe Vasile Boerescu declara în acest sens: "Noi suntem convinși că Dobrogea avea încă nevoie de un regim special, că populațiunile ei nu sunt pregătite pentru regimul constituțional, că trebuie prin măsuri înțelepte și gradate să ajungem la asimilarea completă și la acordarea drepturilor cetățenești".

Cu trecerea anilor diverse formațiuni și personalități politice au consierat că legiuitorul trebuia să aibă în vedere o cât mai grabnică intrare în normalitate. Peste numai un deceniu de la reglementarea din 1880, M. Kogălniceanu, autorul proiectului de lege, cerea în Parlament acordarea tuturor libertăților constituționale de care se bucurau cetățenii în restul României, așa cum s-au pronunțat în programele lor din aceeași perioadă și gruparea Tinerilor Liberali condusă de Nicolae Fleva (1897), Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România (1898) și Partidul Conservator (1905).

Primul demers oficial intern a fost memoriul din anul 1893 adresat

Tronului de delegația Consiliului județean Constanța, document curajos prin termenii fără echivoc în care a fost redactat. În 1899, după ce Vasile M Kogălniceanu a adresat în Adunarea Deputaților o interpelare ministrului de interne în legătură cu viciile alegerilor locale și regimul excepțional,. a avut loc la Constanța o importantă adunare publică, cu participarea delegaților județului Tulcea. În final a fost adoptată o moțiune și s-au expediat telegrame regelui, președinților Corpurilor Legiuitoare și primului ministru Dimitrie A. Sturdza în care ideea dominantă era că, într-un stat constituțional, drepturile trebuiau să fie compensarea datoriilor împlinite ori populația Dobrogei nu făcea altceva decât să-și îndeplinească cu simț politic datoria către țară.

Semnalul acordării drepturilor politice egale a fost cuprins în Mesajul Tronului prezentat de regele Carol I la deschiderea lucrărilor Corpurilor Legiuitoare în sesiunea 1908-1909, când în Balcani aveau loc evenimente de natură să grăbească integrarea organică și definitivă a Dobrogei în hotarele României (anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria anunța evenimente greu de prevăzut, dar care s-au produs mai degrabă decât s-ar fi așteptat). După 30 de ani roditori - spunea suveranul - "a sosit dar momentul să întindem asupra județelor Constanța și Tulcea regimul nostru constituțional" (Regele Carol I al României, **Cuvântări și scrisori**, tom III, 1887-1908, p. 617). Drept urmare, în proiectul Adresei de Răspuns a Camerei, se anunța intenția sa de a legifera neîntârziat acest drept (**Dezbaterile Adunării Deputaților**, nr. 7/20 noiembrie 1908, p. 17).

Dând curs acestei orientări, guvernul liberal prezidat de Ion I. C. Brătianu a înaintat Parlamentului proiectul de lege, care va fi adoptat în Senat la 14 martie, în Adunarea Deputaților pe 21 martie, promulgat de rege și publicat în "Monitorul Oficial" din 19 aprilie 1909.

Limitele și imperfecțiunile acestei legi încă restrictive au fost justificate de primul ministru în dezbaterile parlamentare care au însoțit-o; educația civică a locuitorilor Dobrogei - releva el - nu putea fi comparată, nici după 30 de ani, cu a celor din stânga Dunării, de unde necesitatea de a fi tratată cu prudență și într-un ritm gradat aplicarea unor drepturi, și numai cetățenilor romani, așa cum prevedea Constituția. Ion I.C Brătianu anunța, de asemenea, constituirea unor comisii alcătuite din magistrați inamovibili care să vegheze la întocmirea listelor electorale în vederea participării la primele alegeri parlamentare în noua provincie.

Până și în îndepărtatul județ al Tulcei, izolat prin lipsa căilor de comunicații moderne, o publicație conservatoare avea onestitatea să recunoască faptul că "o eră politică și socială se devăluie pentru Dobrogea", exprimându-și nădejdea că luptele mărunte din jurul si-

mulacrului de alegeri locale aveau să fie înlocuite cu lupta fecundă de idei dintre partidele chemate să guverneze țara ("Conservatorul Tulcei", 1/14 noiembrie 1909).

Perioada care a urmat până la eliminarea deplină a restricțiilor, deși scurtă, nu a fost lipsită de frământări, critici ascuțite ale presei și oamenilor politici care socoteau că, explicabilă la timpul său, prelungirea restricțiilor legislative devenise neproductivă în planul unui cadru politic normal. În această atmosferă, audiența acordată de regele Carol I la 14 septembrie 1911 unei delegații de notabili dobrogeni, în urma demersului inițiat de gazetarul Constantin N. Sarry, a fost urmată de modificarea noii legi din 1910, elaborată de astă dată de conservatori și promulgată apoi la 3 martie 1912 (C. Hamangiu, op. cit., vol. VII, p. 937). În esență, noile reglementări recunoșteau, în sfârșit, dobrogenilor toate drepturile politice înscrise în Constituția din 1866 cu modificările sale ulterioare. Urmarea imediată a fost aceea că, după definitivarea listelor electorale, dobrogenii au participat pentru întâia oară, în toamna aceluiași an, la alegerile parlamentare din Vechiul Regat. Printr-un frumos discurs rostit în Cameră, Nicolae Iorga a salutat cu căldură pe primii deputați ai județelor de peste Dunăre.

În anul următor, 1913, au fost abrogate și dispozițiile Legii de organizare a Dobrogei din 9 martie 1880 referitoare la alegerile comunale și județene. Alegerile locale au avut loc în vara aceluiași an, potrivit reglementărilor existente pe întreaga țară, ceea ce consfințea egalitatea drepturilor constituționale ale locuitorilor României transdunărene cu concetățenii lor de dincolo de fluviu.

Așa cum a rezultat, până în acest moment problema prioritară a fost aceea de a găsi funcționari capabili, înzestrați cu tărie de caracter, spirit de sacrificiu, firi rezolvate, militanți patrioți. "Noi, aici în Dobrogea, scria în 1899 ziarul "Istrul" din Tulcea, nu puteam fi nici liberali, nici conservatori, ci pur și simplu români". Astfel de principii au profesat, într-adevăr, mulți demnitari capabili deși, cu siguranță, oamenii chemați să exercite un rol administrativ, deci politic, aderau în convingeri la unul sau altul din partidele de guvernământ și programele lor.

Politica înțeleaptă a cercurilor guvernante de a așeza în fruntea noii provincii demnitari devotați binelui public și-a arătat neîntârziat roadele. Primul prefect al județului Constanța, Remus Opreanu, intelectual erudit, cu studii clasice la Pisa-Italia și doctoratul în drept la Paris, s-a impus prin știința sa administrativă și prin spiritul gospodăresc. El a vădit o largă înțelegere a nevoilor românești și, în egală măsură, a minorităților. Remus Opreanu a făcut parte din generația de cârmuitori locali capabili să umble zile întregi, pe drumuri desfundate

și prin sate sărmane, împreună cu medicul ce ducea cu el farmacia portativă, respingând astfel activitatea din cabinet sau concediile prelungite în străinătate.

Cel dintâi prefect de Tulcea, George Ghica, doctor în drept, fost ministru, specialist în drept administrativ și funciar a rămas, de asemenea, în conștiința dobrogenilor prin același interes pentru propășirea lor. Din aceeași generație și cu aceleași concepții a guvernat județul Tulcea, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, Ioan Nenițescu, poet și cetățean patriot, participant activ la războiul pentru independență, ca ofițer în Regimentul 13 dorobanți căruia, la 27 august 1877 la Plevna, i-a revenit onoarea de a intra primul în foc.

Dintre prefecții dobrogeni s-au distins, de asemenea, Luca Ionescu și Scarlat Vârnav, preocupați de dezvoltarea școlii, de ameliorarea sănătății publice, de edilitatea celor două orașe - reședință și formarea deprinderilor de agricultură sistematică. Oameni potriviți - am numit pe Tobias Gherghel și Alexandru Macedonski - au fost așezați și în fruntea județului Silistra Nouă.

Opinia publică s-a dovedit preocupată nu numai de aspectele vieții politice locale, ci, cu o deosebită însetare, și de viața națională în ansamblu. Cu profundă emoție a fost îmbrățișată mișcarea memorandistă din Transilvania, dat fiind faptul că o bună parte din locuitorii Dobrogei erau ardeleni. Încă în vara anului 1892, după marea întrunire publică din Medgidia, s-au creat în principalele orașe secțiuni ale "Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor", s-au colectat fonduri pentru întreținerea școlilor românești de peste munți, iar presa a publicat pe larg informații despre lupta națională din monarhia austro-ungară, reproducând articole ale "Tribunei" din Sibiu.

Deși populația Dobrogei n-a fost reprezentată, până în 1909, în Corpurile Legiuitoare - doleanțele sale putând fi înfățișate regelui, în mod oficial, o singură dată pe an de delegații ale consiliilor județene - pe plan local, și în limitele îngăduite de legea din 1880, s-a desfășurat o activitate publică alertă.

Alegerile pentru Consiliile comunale au fost însoțite o vreme, până la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, de confruntări publice între candidații la posturile de primari, pe marginea programelor de îmbunătățiri, a dărilor de seamă și manifestelor către alegători în care erau abordate multiplele trebuințe ale comunelor rurale și urbane. Cu timpul însă moravurile politice s-au alterat și în Dobrogea, aliniindu-se celor din Vechiul Regat. Provincia a devenit, adeseori, receptorul clientelei partidelor de guvernământ, partizani mediocri cărora nu li se găseau situații în altă parte. Instabilitatea în posturile administrative a reprezentat o altă racilă a politicianismului; între 1878-1897 s-au schimbat în fruntea județului Constanța 15

prefecți, fiecăruia revenindu-i, în medie, circa un an, timp necesar uneori abia introducerii în afacerile publice.

Începând din anul 1909 politica locală se încadrează în planul vieții generale de partide. Se constituie organizațiile județene ale Partidului Național Liberal și Partidelor Conservatoare, ca exponente ale clasei politice guvernate, și se manifestă organizațiile social-democrate reprezentând muncitorii industriali și intelectuali cu vederi radicale.

Partidul Național Liberal. Congresul din 1906 al P.N.L. admitea în Comitetul Executiv central pe Scarlat Vârnav și Luca Ionescu, foști și viitori prefecți liberali ai județelor Constanța și Tulcea ("Dobrogea jună", III, nr. 1/22 decembrie 1906). Din Comitetul Executiv al organizației județului Constanța, ales în 1909, făceau parte Mihail Coiciu (fost primar), N. Marin Sadoveanu, Ioan N. Roman, G. Benderli, profesorul Virgil Andronescu (între 1913-1925 în mai multe rânduri primar al Constanței), C. Golea - fruntașul liberal din Medgidia, N. Roșculeț - șeful organizației din Mangalia, Mamut Celebi ș.a. Alegerile din 1911 și 1914 au impus și alți lideri cum au fost N.N. Roșculeț, Paul Dobrescu, prof. Ilie Ghibănescu sau Constantin Alimănișteanu, mare proprietar de pământ ("Liberalul Constanței", I, nr. 13/13 noiembrie 1914).

În octombrie 1910 noul și energicul președinte al partidului, Ion I.C. Brătianu, a onorat inaugurarea clubului național-liberal din Constanța; în discursul rostit mai apoi el declara: "Noi voim să facem din Constanța un centru de lumină și de prosperitate" ("Drapelul", III, nr. 37/4 decembrie 1911).

Activitatea liberală n-a fost lipsită de asperități, fiind marcată de o necontenită luptă pentru șefia locală - trăsătură generală care a șubrezit și a scăzut atât de mult calitatea vieții noastre politice - între Ioan N. Roman (reprezentantul unui grup de intelectuali cu vederi liberal-democratice) și prefectul Luca Oancea, sprijinit de marii proprietari de pământ și comercianți înstăriți, îndeosebi de mocanii stabiliți în Dobrogea - la început, și apoi între acesta și Virgil Andronescu, primarul municipiului. Organele de presă au fost "Liberalul Constanței" (apărut cu intermitențe între 1913-1928) și "Liberalul" (1915-1916) pentru județul Constanța, "Drapelul (1909) pentru județul Tulcea.

Și în județul Tulcea chiar organul de presă propriu, "Dobrogea liberală", recunoaște existența a două curente distincte. De la constituirea organizației județene s-a desemnat un președinte pe doi ani - Sebastian Teodorescu - contestat însă de partizanii lui Elefterie Nicolaescu ("Dobrogea liberală", IV, nr. 1/7 februarie 1910). În 1910 conducerea brătianistă de la București a impus ca nou șef al liberalilor tulceni pe I.C. Atanasiu, venit în partid odată cu gruparea "generoșilor" sociali-democrați (V. Morțun. Ion Nădejde, Al. Gh.

Radovici) şi numit prefect al judeţului în anul 1908. S-a sperat ca, o dată cu această numire, secţiunile liberale să formeze o singură forţă activă, dar frământările au continuat, culminând cu demiterea noului preşedinte de către gruparea care susţinea ambiţiile altui fruntaş, Dinu Stolojean, candidat la Camera Deputaţilor. Manifestările curente de arivism n-au ocolit nici pe liberali: în 1910 un important lider local, Sebastian Teodorescu, a trecut în partidul nou creat de Take Ionescu, devenind chiar şeful conservatorilor-democraţi de la Tulcea ("Dobrogea jună", 16 ianuarie 1911).

Partidul Conservator. Încă din 1907 s-a constituit Comitetul Diriguitor al Clubului conservator din Constanţa, având ca preşedinte de onoare pe Constantin Pariano, mare proprietar, promotor al unor metode moderne de agricultură, iar ca preşedinte executiv pe distinsul profesor şi revizor şcolar Ioan Bănescu. Printre fondatori se numărau cunoscuţi fruntaşi politici locali: avocatul C. Irimescu, comercianţii Take Manicatide, T. Rizescu, G. Biciola ş.a. la 17 decembrie 1908 s-au pus bazele Partidului Conservator din Constanţa, condus de un Comitet Executiv sub preşedenţia lui C. Pariano ("Conservatorul Constanţei", I, nr. 1 din 18 ianuarie 1909). Dintre membrii săi de frunte presa reţinea numele avocatului Titus Cănănău, dr. A. Pilescu, Ion şi Aurel Solacolu, M. Polizu-Micşuneşti, profesorul Ion Bentoiu, directorul Gimnaziului local.

Inaugurarea Clubului Conservator din Constanţa a avut loc în prezenţa unor fruntaşi marcanţi de la centru: Nicolae Filipescu, preşedinte de onoare al Partidului Conservator, Ion Lahovary, C.C. Arion, Ion Grădişteanu. Restrânse numericeşte la marii proprietari funciari şi unii comercianţi, organizaţiile conservatoare din Dobrogea s-au bucurat de o audienţă redusă şi au fost slăbite de sciziunea provocată în 1908 de Take Ionescu, cel care şi-a constituit propria sa formaţiune - Partidul Conservator Democrat.

Îndată după congresul de constituire, la care a participat şi o delegaţie constănţeană, prof. Ioan Bănescu - dispărut prematur un an mai târziu - a creat organizaţia locală Constanţa, ce dispunea de ziarele "Viitorul Dobrogei" (1912-1913) şi "Democratul" (atât la Constanţa cât şi la Tulcea). La prima întrunire publică organizată la Constanţa de un partid politic (2 noiembrie 1908 în sala "Elpis") a participat însuşi Take Ionescu, împreună cu C. Rădulescu-Motru şi Nicolae Titulescu - debutant în viaţa politică - eveniment care a provocat un uriaş interes în urbea de pe ţărmul mării (Viitorul Dobrogei", I, nr. 28 din 9 noiembrie 1908). Un an mai târziu, cu prilejul inaugurării clubului P.C.D., Take Ionescu se va afla din nou la Constanţa. În nota migraţiunilor atât de obişnuite epocii şi Vechiului Regat, în 1914 şeful organizaţiei locale a devenit G. Benderli, fost senator liberal, pentru ca prefectul takist al

județului Constanța, C. Irimescu, să renunțe la funcția sa pentru a se înscrie în P.N.L.

Venirea la putere în anul 1910 a guvernului conservator P.P.Carp a prilejuit plasarea partizanilor săi în fruntea administrației locale: C. Pariano în funcția de prefect, iar inginerul T. Cănănău în cea de primar al Constanței Prefectul județului Tulcea a fost numit Petre Sfetescu. În cooperare cu Partidul Conservator Democrat, vechii conservatori au câștigat alegerile parlamentare din 1912, primele la care au participat și dobrogenii. În județul Tulcea însă s-a petrecut un fapt mai puțin obișnuit: la Colegiul I Senat a ieșit învingător candidatul opoziției liberale, avocatul I.C. Atanasiu. Acordul de guvernare, potrivit căruia prefecturile de Constanța și Tulcea reveneau takiștilor C. Irimescu și Sebastian Teodorescu, iar primăria Constanței lui M. Solacolu, s-a dovedit șubredă: în 1913 conservatorii au suferit o categorică înfrângere în alegerile comunale, câștigate de liberali.

La Tulcea, Alexandru Marghiloman confirma printr-o scrisoare constituirea în 1910 a Clubului Conservator și alegerea unui Comitet diriguitor, al cărui președinte executiv a devenit Stelian Borș, președintele Camerei de Comerț și primar al municipiului Tulcea în timpul guvernării conservatoare Petre P. Carp.

"Conservatorul Constanței" și "Conservatorul Tulcei" apărute în 1909, "Conservatorul" tipărit în 1916 sunt organele de presă ale acestui partid. În anii neutralității frământările lăuntrice au fost amplificate de dezacordul pe plan central cu privire la atitudinea față de război: C. Pariano, membru al Comitetului Executiv al Partidului Conservator care a sprijinit poziția pro-antanistă a lui N. Filipescu a fost înlocuit la șefia organizației din Constanța cu T. Cănănău, susținător al președintelui germanofil Alex. Marghiloman.

O organizație a **Partidului Naționalist Democrat** fondat în 1910 de Nicolae Iorga și A. C. Cuza a luat ființă la Constanța, la inițiativa învățătorului Petre Ștefănescu din Dobromir. Slujind programul de luminare a satelor, aceasta a publicat în 1915 un ziar - "Dobrogea Nouă" - și a înființat la Constanța o Casă de citire cu 900 volume.

Partidul Social-Democrat. Însemnatele construcții inițiate de statul român la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai cu seamă în rețeaua mijloacelor de transport - căi ferate și porturi - au avut ca efect social constituirea unui destul de numeroase categorii de lucrători industriali. Mulți dintre ei au venit în Dobrogea nu numai formați din punct de vedere profesional, dar și orientați politic spre mișcarea social-democrată, destul de energic afirmată încă din ultimul deceniu al veacului amintit, când în Vechiul Regat a luat ființă Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România.

În anii 1895-1897 s-au constituit la Tulcea, Constanța și Sulina

cluburi muncitorești - organizații locale ale acestui partid, în activitatea cărora s-au distins Andrei Ionescu, Gh. Panaitescu-Pălărierul, precum și intelectuali cu vederi radicale, uneori marxiste, cum au fost dr. Aristide Caratzali, dr. Cristian Racovski, avocatul D. Ghețu. Câțiva au participat la congresele P.S.D.M.R. cât și la refacerea Partidului Social Democrat, în 1910.

În primele alegeri parlamentare cu participarea dobrogenilor din 1912, ca și în 1914, candidatul dr. Cristian Racovski a obținut rezultate modeste așa cum a fost, în general și activitatea social-democrată în această parte a țării.

Încă din această perioadă s-au conturat două orientări ideologice și tactice distincte: social-democrația reformistă și radicalii marxiști, care urmau modelul bolșevicilor ruși. Primii au optat pentru lupta revendicativă legală și pentru luminarea muncitorilor prin înființarea de sindicate, cercuri de studiu și lectură, biblioteci și formațiuni culturale muncitorești. Revoluția din Rusia din 1905 a sporit intransigența cercurilor guvernante față de cei din urmă. Cu prilejul unei altercații între meseriași - membrii ai corporațiilor sprijinite de oficialități - și simpatizanți social-democrați reuniți în sala Elpis din Constanța, dr. Cristian Racovski și un alt lider de origine bulgară, Enciu Atanasov, au fost arestați și expulzați din țară. În 1912, după 5 ani de exil, dr. Cristian Racovski s-a reintors în România cu misiuni precise.

Autoritățile române, se plânge o lucrare apărută în Bulgaria (**Kratka istoria na Dobrudja**, Varna, 1986, p.34) îl socoteau pe Cristian Racovski agent al mișcării iredentiste bulgare. El era însă mai mult decât atât: inamic declarat al statului român, viitor lider și agent al Cominterului care declara deschis că scopul principal al "mișcării de rezistență" era "eliberarea Dobrogei de nord într-un context internațional favorabil cu ajutorul Bulgariei și, eventual, al Rusiei" (**op. cit.** , p.42).

Participarea la alegerile parlamentare a lărgit orizontul dialogului politic, tonul polemicilor a devenit mai acut, mai cu seamă că în centrul dezbaterilor se situa problema reformelor fundamentale ce dominau epoca - cea agrară și votul universal. S-ar putea spune chiar că întrunirea organizației P.N.L. din Constanța, de la sfrșitul anului 1913, în fața căreia însuși Ion I.C. Brătianu expunea principiile noului program al partidului aflat la guvernare, a stat la baza campaniei național-liberale pentru revizuirea Constituției și legiferarea celor două reforme.

Din anii 1913-1914 atenția generală a fost captată de agravarea situației internaționale, mai cu seamă din Balcani și centrul Europei. Apropierea României de Antantă a rezultat și din evenimente care au supus Constanța atenției generale, prin puntea stabilită cu Rusia prin

Marea Neagră. În 1905 echipajul crucișătorului insurgent "Potemkin" a cerut autorităților române acordarea de azil politic. Acestea au refuzat cererea guvernului de la Petersburg de extrădare a marinarilor ceea ce a creat un trecător moment de tensiune. Mai apoi relațiile cu Rusia s-au ameliorat considerabil. Un astfel de indiciu părea a fi vizita la Constanța a țarului Nicolae al II-lea, la invitația regelui și a guvernului. Întrevederea avută cu regele Carol I a fost însoțită de afirmarea publică a comunității de interese la Marea Neagră. Convorbirile de la Constanța dintre cei doi monarhi au reprezentat, în ajunul primului război mondial, un act politic de primă importanță, cu largi ecouri în cercurile diplomatice și în presa europeană.

6. RĂZBOAIELE BALCANICE. PROBLEMA CADRILATERULUI.

În anul 1913, după cel de-al doilea război balcanic, în componența României au intrat județele Durostor și Caliacra aflate în sudul Dobrogei. Ele făceau parte din teritoriul cunoscut sub numele de Cadrilater.

Puține sunt evenimentele care au fost înfățișate atât de controversat de istoricii celor două țări sortite să piardă sau să câștige, cum este problema acestui ținut. Pentru cunoașterea punctului de vedere bulgar cercetătorul se poate adresa unui număr impresionant de lucrări, dintre care cităm doar câteva: N.S. Derjavin, **Dobrudja**, Sofia, 1930; G. Panaiotov, **Iujna Dobrudja prez Balkanskite voini 1912-1913**, în "Voennoistoriceski sbornik", nr. 2/1982, p. 3-18; Ana Kuzmanova, **Dobrudjanskiat vâpros na Parijkata mirna konferenția prez** 1919, în "Istoriceski pregled", nr. 6/1986, p. 19-34; idem, **Ot Nioi do Craiova. Vaprosât za Iujna Dobrudja v mejdunarodnite otnoșenia (1919-1940)**, Sofia, 1989; **Kratka istoria na Dobrudja**, Varna, 1986; S. Dimitrov, N. Jecev, V. Tonev, **Istoria na Dobrudja**, Sofia, 1988.

În general, ca și în cazul Dobrogei de Nord, autorii acestor lucrări susțin cu tărie ideea apartenenței Cadrilaterului la istoria statalității bulgare, afirmând totodată că în momentul atribuirii sale României era locuit de o populație "dominant bulgară". Numai că, cel puțin sub acest ultim aspect, lucrurile nu stau întocmai așa.

În Evul Mediu, după 1444, acest teritoriu a fost cel dintâi colonizat cu turci și tătari aduși din Asia Mică, musulmanii devenind elementul etnic compact, majoritar, alături de care, ca populație stabilă veche, au rămas așezările bulgărești din interior și cele românești de-a lungul malului drept al Dunării, așa cum s-a susținut în paginile anterioare.

Cadrilaterul din 1913 măsura 7 780 Km^2 și era populat de aproape 280 000 locuitori, "majoritatea turci și alte neamuri, bulgarii dacă vor fi fiind 100 000 " (G. Murgoci, **Țara Nouă. Dobrogea sudică și**

Deliormanul, București, 1913). Savantul român se înșela cu puțin. Datele oficiale indică 136 000 turco-tătari (48%) și 121 900 bulgari (43%). Sub aspectul strict statistic se ascund însă și alte date, de ordin istoric, ce reclamă aducerea lor la lumină.

În realitate, autoritățile bulgare au procedat în sudul Dobrogei, după 1878, asemenea celor românești în ținutul său dunărean-maritim, dar se pare că mai intens și mai accelerat. Vorbind despre bulgarii din Cadrilater istoricul român P.P. Panaitescu socotea că prezența lor era "rezultatul unei colonizări foarte recente și cu caracter artificial [...] abia după 1878, adică în timpul scurt de 35 de ani, cât au stăpânit bulgarii Cadrilaterul, s-a așezat cea mai mare parte din coloniștii bulgari în satele odinioară turcești. Atunci în orașele de la Dunăre a început și o mișcare de deznaționalizare a românilor favorizată de statul bulgar" (P. P. Panaitescu, **Originea populației în Dobrogea Nouă**, București, 1940, p). Studiul său se întemeia pe constatările și concluziile unor învățați bulgari sau filobulgari cum sunt Lj. Miletici, Fr. Kanitz sau C. Jirecek, a căror autoritate științifică a fost unanim recunoscută.

În anul 1902 marele filolog bulgar Lj Miletici a publicat la Sofia o valoroasă lucrare (**Staroto bălgarsko naselenie v Severoiztocina Bălgaria**), rezultat al unei anchete lingvistice pentru estul Bulgariei, în care cuprindea și Dobrogea de sud. Probitatea profesională a îndemnat pe savant să facă o distribuție clară între populația bulgară veche și cea implantată în timpul procesului de colonizare aplicat de Principatul Bulgariei după 1878. "Este însă un fapt că, în afară de găgăuzi și de puținele colonii grecești, întreaga populație creștină din cercurile Varna, Balcic, Dobrici și în mare parte din Novi-Pazar, Provadia, Curt-Bunar și Silistra, ca și în toată Dobrogea, se dovedește a fi recent colonizată"- scria autorul.

Se înțelege că, înfrântă atât în 1877-1878, cât și în 1912, Turcia n-a mai putut păstra în stăpânirea sa teritoriile aparținând creștinilor, deși populația unora dintre ele era, precum a rezultat, preponderent musulmană.

Până în 1912 România și Bulgaria au întreținut relații politice normale, întemeiate pe fondul vechi al prieteniei și ajutorării reciproce în lupta comună a popoarelor român și bulgar și întreținute de declarațiile oficiale de bunăvoință ale oamenilor de stat.

În primul deceniu al secolului XX și în anii care i-au urmat, orizontul politic internațional a fost des întunecat de crize repetate în relațiile dintre state și care, din nefericire, n-au ocolit nici regiunea Balcanilor. În anul 1912 a izbucnit primul război balcanic între Turcia pe de o parte și Bulgaria, Serbia, Grecia și Muntenegru, reunite în Alianța Balcanică, pe de altă parte.

Încă din 1911, când războiul italo-turc evolua spre o înfrângere a Turciei conducătorii bulgari - preocupați de atitudinea ulterioară a României - s-au declarat favorabili unor modificări ale frontierei în Dobrogea, împărtășind punctul de vedere că Tratatul de la Berlin din 1878 era susceptibil unor schimbări, dorite, în primul rând, de oamenii politici bulgari înșiși în cazul unui război victorios al aliaților balcanici. În ceea ce o privește, România și-a declarat poziția de strictă neutralitate în conflictul balcanic, cu condiția însă ca statele beligerante să nu pună problema unor schimbări teritoriale de natură să modifice într-un mod primejdios pentru interesele sale raportul de forțe din sud-estul Europei.

În acest context, din dispozițiile regelui Carol I și a primului ministru Titu Maiorescu, s-au angajat, pe căi diplomatice, demersuri pe lângă primul munistru bulgar și țarul Ferdinand pentru începerea tratativelor asupra frontierei dobrogene. Atitudinea de neutralitate a României a fost apreciată pozitiv de marile puteri. Nu numai guvernele Triplei Alianțe, de care era legată printr-un tratat defensiv, dar și Rusia a primit cu înțelegere exigențele românești, considerând ca fiind un fapt firesc participarea sa la viitoarea conferință de pace.

Între timp în cadrul Conferinței ambasadorilor de la Londra s-au purtat tratative romano-bulgare între ministrul de externe Take Ionescu și Stoian Danev, președintele Sobraniei, pe tema unei rectificări de frontieră în Dobrogea. Conștiente de perspectivele certe ale victoriei împotriva Turciei, cercurile conducătoare bulgare au recurs la tergiversări până la începutul anului 1913 când, la 17 ianuarie, aliații balcanici au rupt tratativele privind pacea cu Turcia, anunțând reînceperea ostilităților.

În acest moment guvernul a admis necesitatea medierii marilor puteri în diferendul româno-bulgar, ceea ce a permis convocarea, la Petersburg, a Conferinței ambasadorilor acestor state. La 9 mai 1913 Sofia a acceptat parafarea Protocolului de la Petersburg, prin care Bulgaria accepta cedarea Silistrei cu o rază exterioară de 3 Km, iar Corpurile Legiuitoare de la București au autorizat guvernul, printr-o moțiune, să-l pună în aplicare.

Odată cu aceasta diferendul dintre cele două state ar fi ajuns într-un punct final, înlăturându-se urmările capriciului cancelarului Gorceakov care, în 1878, înciudat de rezistența României față de cedarea celor trei județe din sudul Basarabiei, i-a refuzat prelungirea frontierei Dobrogei până la sud de cetatea Silistra. Dar guvernul bulgar, preocupat de problema deschiderii conflictului cu proprii săi aliați din primul război balcanic în scopul delimitării prin forță a frontierelor, s-a eschivat de la aplicarea înțelegerii cu România în teren și a întrerupt negocierile.

Deși România a avertizat că, în cazul declanșării războiului, va fi nevoită să mobilizeze, situația din Balcani a continuat să se degradeze, implicând primejdia intervenției marilor puteri din cele două grupări rivale: Austro-Ungaria în sprijinul Bulgariei și Rusia alături de Serbia, ceea ce ar fi însemnat războiul general. În atare situație României i s-a atribuit rolul important de a restabili echilibrul balcanic, întrucât țarul Ferdinand dăduse ordin pentru concentrarea trupelor bulgare la frontiera occidentală împotriva Greciei și Serbiei, ignorând avertismentele care i-au fost adresate din diverse capitale europene. Guvernul României a îndemnat, la rândul său, cercurile conducătoare sofiste la moderație și realism, avertizând partea bulgară că, în cazul redeschiderii ostilităților, "armata română va trece Dunărea și va ocupa linia Turtucaia-Balcic, pentru a o anexa definitiv". Din motive de oportunitate cele două puteri s-au declarat de acord ca România să ocupe această nouă frontieră strategică în Dobrogea, în timp ce atât Franța cât și Germania se pronunțau pentru o acțiune militară imediată și energică a acesteia în Balcani.

În momentul când cel de-al doilea război balcanic a început, s-a declarat mobilizarea, iar România a notificat capitalelor europene intrarea sa în campanie. Forța ei militară făcea nerealistă orice rezistență, de aceea lupte n-au fost iar Bulgaria a capitulat. Conferința de pace de la București și-a început lucrările la 17 iulie 1913 și s-a încheiat., în ceea ce privește România, cu încorporarea teritoriului din sudul Dobrogei. Articolul II al Tratatului din 10 august 1913 stipula că noua graniță româno-bulgară "va porni de la Dunăre, la sud de Turtucaia, ca să ajungă la Marea Neagră, la miazăzi de Ecrene" Până în anul 1940 acest teritoriu a aparținut și s-a dezvoltat în cadrul statului român. În aprilie 1914 regele Carol I scria încântat primului ministru Ion I.C. Brătianu despre prima sa vizită în Cadrilater: "Nu pot îndeajuns arăta mulțumirea noastră sufletească pentru dragostea cu care am fost întâmpinat de întreaga populație fără deosebire de neam și credință. Nu vom uita niciodată entuziasta primire ce mi s-a făcut la Turtucaia și Silistra și în toate satele pe care le-am străbătut până la noul nostru hotar" ("România de la Mare", nr. 3-4/1994, p. 30).

Noua frontieră, așa-zis "strategică", n-a adus însă României mai multă securitate, așa cum aveau s-o dovedească evenimentele de la începutul participării sale la primul război mondial. Deși clasa politică și istoricii vremii au găsit justificări pentru această anexare, prezența acestui teritoriu în componența sa i-a adus mai degrabă necazuri decât beneficii: atacurile comitagiilor, problema colonizării macedonenilor, organizații comuniste subversive și, mai presus de toate, tensionarea raporturilor cu Bulgaria și cele două tragice momente - din 1916 și 1940. Era, poate, mai bine ca această pagină să lipsească din istoria sa.

7. DOBROGEA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

După doi ani de neutralitate armată, împrejurările și interesele naționale au determinat România să intre în război alături de Antantă. Dispunerea forțelor militare ale Puterilor Centrale în acel moment făcea cu siguranță din Dobrogea unul din principalele fronturi din Balcani. Într-adevăr, după ce feldmareșalul von Mackensen a fost numit comandant suprem al armatei germano-bulgaro-turce din nord-vestul Bulgariei, la 30 august - 1 septembrie 1916, Germania, Bulgaria și Turcia au declarat război României.

Hotărârea cercurilor guvernante bulgare de a intra în război de partea Puterilor Centrale în special, a avut un rol nefast în această etapă pentru țara noastră. În timp ce trupele române înaintau impetuos peste Carpați, începând eliberarea Transilvaniei, punerea teritoriului bulgar la dispoziția Puterilor Centrale și acțiunile armate declanșate în Dobrogea au dezechilibrat România într-un moment decisiv al luptei pentru desăvârșirea unității de stat, provocând prinderea sa între două fronturi și, mai apoi, regimul de ocupație cu tot cortegiul său de nenorociri și suferințe. "Bulgarul n-a fost niciodată mai mândru decât în momentul când a văzut îngenunchiat în fața lui pe protectorul orgolios și laș de ieri (Rusia - n.a.) pe vecinul criminal și **dușmanul ereditar** (România, subl. ns.)" - scria ziarul naționalist bulgar "Kambana" (apud Constantin Kirițescu, **Istoria războiului pentru întregirea României**, vol. 1, p. 345). Cercetătorul are datoria de a trata cu prudență opiniile gazetarilor înfierbântați care, adesea, pun pe hârtie tot ceeea ce le trece prin cap. Iată însă că un document oficial redat în presa românească ("România", I, nr. 4/5 februarie 1917) vine să confirme hotărârea conducătorilor militari bulgari de a ridica fără îndurare arma împotriva celor ce cu sângele lor - ruși și români - au contribuit la dezrobirea propriului lor popor. Astfel, **Ordinul nr. 486 din 1 septembrie 1919 către armata de operații bulgară** cerea răspicat răzbunare pentru 1913 când, fără acțiunea românilor, "n-am fi fost lipsiți de fructele victoriei noastre", și în continuare: "Aceste mâini murdare de valahi trebuie să cadă tăiate și dușmanul perfid trebuie să simtă ura noastră necruțătoare și vârful ascuțit al baionetelor noastre". Și cum le-au mai simțit !

Astfel, Armata III bulgară, căreia i s-au alăturat două divizii turcești, pornite în marș forțat de la Adrianopol, a început ofensiva la frontiera din sud. Armata a III-a română, sub comanda generalului Aslan, era și ea orientată în această direcție, dar forțele sale au fost surprinse de evenimente dispersate în trei garnizoane - Turtucaia, Silistra și Balcic - depărtate la distanțe de 60 până la 90 km una de alta, ceea ce a făcut dificilă cooperarea lor.

Înfrângerile militare și, în ultimă instanță, ocuparea Dobrogei de inamic sunt rezultatul raportului de forțe din acel moment dintre cele două tabere beligerante dar și a defecțiunilor proprii din sistemul de cooperare aliat. Astfel, corpul de armată rus de sub comanda generalului Zaiancicovski abia se concentra, cu încetineală, la Medgidia în momentul când a început ofensiva forțelor inamice. Chiar și după această dată lipsa unității de comandament a acționat împotriva coeziunii acțiunilor întreprinse de cele două armate, cărora li s-a alăturat și o unitate sârbă. De asemenea, deși trupele româno-ruse erau superioare în efective de infanterie pe ansamblul teatrului de operațiuni, ele n-au realizat acest avantaj și în sectoarele active de puternică angajare, cel puțin în prima etapă, fiind mult inferioare în dotarea cu artilerie față de cele inamice și cu totul lipsite de apărare împotriva aviației, pentru întâia oară folosită ca mijloc de război cu efecte psihologice considerabile.

Între 1 și 6 septembrie s-a desfășurat tragica bătălie de la Turtucaia. Superioritatea numerică și tehnică a inamicului (armata germană dispunea de un balon captiv, aeroplane și artilerie grea) cât și defecțiunile proprii în hotărârile de comandament, cu toate dovezile de eroism ale trupei, au concurat la o dureroasă înfrângere care a îndoliat țara și a costat armata română mii de morți și 25 000 de prizonieri.

Concomitent, la 3 septembrie, au început lupte violente și în zona Balcicului. Deznodământul de la Turtucaia a influențat evenimentele militare pe întregul front de sud al Dobrogei: trupele româno-ruse s-au retras, iar orașele Bazargic, Cavarna și Balcic au fost ocupate de armatele germano-bulgaro-turce.

În urma acestor înfrângeri capul de pod de la Silistra a fost abandonat, întrucât apărarea sa devenise inutilă. După lupte grele de-a lungul vechii frontiere dobrogene forțele româno-ruse s-au repliat pe aliniamentul Rasova-Cobadin-Tuzla. În acest stadiu al situației de pe frontul dobrogean, ofensiva română din Transilvania a fost oprită. Aliații nu întreprind numic nici pe frontul de rasărit și nu iau măsurile cerute de situație nici pe frontul de la Salonic, unde generalul Sarrail se menținea într-o imobilitate exasperantă și păgubitoate pentru armata română.

În zilele de 16-21 septembrie a avut loc pe linia noilor poziții ocupate ceea ce literatura istorică numește **bătălia Dobrogei**. Celor șase divizii române, două ruse și diviziei sârbo-croate constituită din foști prizonieri de această naționalitate din armata austro-ungară, adversarul le opunea din nou superioritatea sa tehnică: mitraliere și tunuri grele, automobile blindate, aeroplane. În luptele epuizante la care au ;uat parte și monitoarele de pe Dunăre, ostașii români au dovedit o exemplară dârzenie, spirit de sacrificiu și neclintită hotărâre de a res-

pinge pe cotropitori. Printre aceștia s-au numărat soldați și ofițeri de naționalitate turco-tătară deveniți eroi ai patriei în care s-au născut, au muncit și cu care s-au identificat. Cu totul remarcabil s-a comportat în totalitatea sa și divizia sârbo-croată. Puternica ofensivă a inamicului nu numai că a fost stăvilită, dar, ca urmare a pierderilor mari înregistrate, acesta s-a retras în panică pe tot frontul, de la Rasova la Tuzla, în timp ce comunicatele oficiale germane treceau de la emfază la un laconism semnificativ. Cel din 20 septembrie se reducea la formula: "În Dobrogea lupta s-a oprit", ceea ce, în limbajul comunicatelor de război se identifica cu înfrângerea. Mai mult decât atât, la 21 septembrie, după numai o zi de odihnă, Divizia a 19-a română comandată de colonelul C. Scărișoreanu, ocupând pozițiile dinspre mare, a pornit la contraofensivă pe un front cuprins între litoral și comuna Cobadin. Acțiunea n-a putut fi dezvoltată însă; trecerea Dunării la Flămânda a forțelor de sub comanda generalului Al. Averescu a fost sistată din cauze complexe, iar situația pe frontul de nord se agravase. În felul acesta comandamentul din Dobrogea al Puterilor Centrale a primit un răgaz de două săptămâni; la 19 octombrie, pe un front larg de 17 km, având în centru comuna Topraisar, trupele germano-bulgare-turce au declanșat ofensiva generală.

Dobrogea a fost cea dintâi provincie românească ocupată de inamic și cea de pe urmă scăpată din robia lui. La 6 octombrie 15 aeroplane germane au lansat asupra orașului Constanța bombe de mare calibru; pentru populație impresia lăsată de distrugerea completă a unor edificii a fost cu desăvârșire întrecută de imaginea, de necrezut, sugerând Apocalipsul, a potopului de foc venind din cer. Se poate spune că nici unul din orașele României nu a avut atât de suferit în timpul ocupației mai mult decât acest oraș martirizat. În acest timp tirul nemilos al artileriei grele bătea șoselele pline de refugiați, gările și trenurile înțesate de familii dezdănăjduite care fugeau din calea invadatorilor. Rând pe rând, sunt ocupate Agigea și Techirghiol, Topraisar și Cobadin, iar apoi, la 22 și 23 octombrie, Constanța și Medgidia. La 24 octombrie s-a desfășurat o aprigă bătălie pentru apărarea orașului Cernavodă, deși devenise limpede că rezistența nu mai era posibilă; trupele române și cele aliate au fost nevoite să treacă pe malul stâng al Dunării.

Dobrogea rămăsese, astfel, izolată de restul țării: imensele aripi de fier ale podului, rănite de moarte, s-au prăbușit spre apele Dunării. Imaginea sa a reprezentat, vremelnic, victoria geniului rău al războiului asupra spiritului creator și constructiv și tragedia pământului dobrogean în anii grei ai ocupației inamice. Până la sfârșitul anului 1916, scrie istoriografia bulgară "Dobrogea este eliberată total", Bulgaria sperând să primească nu numai Cadrilaterul, dar și partea recunoscută României prin Tratatul de la Berlin (**Kratka istoria na**

Dobrudja, p. 69-72). Această revendicare s-a lovit de opoziția categorică a Turciei, încurajată de Germania, care condiționa o eventuală acceptare a acestei exigențe de o compensare teritorială corespunzătoare în Tracia.

În preajma căderii Bucureștilor reprezentanții Puterilor Centrale au convenit la Sofia asupra departajării administrației teritoriilor românești ocupate: Oltenia și Muntenia reveneau autorităților germane și austro-ungare, iar Dobrogea celor bulgaro-turce.

Din punct de vedere administrativ Cadrilaterul a fost încorporat direct Bulgariei. Restul Dobrogei a intrat inițial sub administrația aceluiași stat, având în frunte un guvernator, fost prefect al poliției din Sofia, care și-a instalat reședințe la Constanța. Întreg teritorial ocupat a fost împărțit în șase subprefecturi. A fost instituit sistemul de impozite și mărci poștale ale statului bulgar, iar limba oficială pentru autoritățile publice și judecătorești a devenit limba bulgară. S-a procedat la schimbarea inscripționării instituțiilor publice, primăria municipiului Constanța având pe frontispiciu inscripția "Regatul Bulgaria. Comuna urbană Constanța".

Acest statut a durat trei luni, pentru a fi întocmit cu un condominiu nominal germano-bulgaro-turc, fiind, în mod efectiv, o administrație germană. Ea a durat până în noiembrie 1918 când s-a reinstaurat administrația bulgară, încheiată apoi la 2 decembrie 1918.

Ca și restul teritoriului ocupat, Dobrogea a fost supusă unei deposedări sistematice și necruțătoare. Mentalitatea de spoliatori imperialiști s-a dovedit adânc sădită în armata cotropitorilor, de la feldmareșalul von Mackensen, care oficializa prin ordin special practica coletelor trimise în Germania, până la soldatul care pleca în permisie copleșit de greutatea prăzii sale. Administrația militară străină a practicat larg sistemul de rechiziții și de raționalizarea produselor, printr-un sever regim de cartelare. În pragul iernii 1916-1917 locuitorii au fost deposedați de mari cantități de îmbrăcăminte și încălțăminte, fără preocupare pentru salvarea aparențelor de jaf. Încă din primele luni ale ocupației, convoaie nesfârșite de căruțe au transportat spre sud, în Bulgaria, tot ceea ce se putea jefui.

Bulgară sau germană, administrația de ocupație a încurajat întreg cortegiul de suplicii, distrugeri barbare și umilire a demnității umane, prin încălcarea chiar și a legilor războiului. În credința că, fără a le uita, oamenii au datoria de a-și ierta greșelile, lăsăm cercetătorilor preocuparea de a cunoaște cruzimea și lipsa de îndurare cu care ocupanții Dobrogei cu tratat populația românească lipsită de apărare, din sutele de mărturii cuprinse în arhivele din Constanța și Tulcea - oglindă a unor realități cutremurătoare: crime, violuri, execuții, schingiuiri și alte nelegiuiri inimaginabile.

Ceea ce se făcuse timp de 40 de ani pentru ridicarea acestei regiuni a fost distrus fără cruțare. Aspectul orașelor Constanța, Tulcea, Medgidia, Hârșova era deplorabil. Majoritatea bunurilor au fost ridicate și duse în țările ocupate. Localurile publice au fost transformate în cazărmi și grajduri, arhivele jefuite sau incendiate, mobilierul didactic întrebuințat drept combustibil. Instalațiile portuare au fost, de asemenea, fie avariate, fie subtilizate. La reinstalarea serviciului portuar în Constanța, în decembrie 1918, s-au constatat stricăciuni și lipsuri în valoare de 25 000 000 lei; remorcherele, motoarele, depozitele, utilajul silozurilor, rezervoarele de combustibil, locomotivele și întregul material rulant dispăruseră sau fuseseră făcute inutilizabile, iar calea ferată Constanța-Cernavodă a fost în întregime demontată pe dublura sa. Daune grave au fost aduse și agriculturii, prin decimarea șeptelului, rechiziționarea recoltei până la sămânța reproducătoare și a inventarului, prin depopularea satelor.

În toată perioada 1916-1918 mizeria, foametea și frigul, epidemiile de febră tifoidă și dezinterie, sistemul spoliator de impozite și amenzi, comportarea brutală a militarilor au făcut deosebit de odios regimul de ocupație, pricinuind oamenilor suferințe fizice și morale care au lăsat urme adânci și greu de vindecat.

O detestabilă impresie au produs actele de vandalism și ofensă aduse monumentelor de cultură cu semnificație universală și națională: doborârea statuii lui Ovidiu de la Constanța, distrugerea monumentului lui Mircea cel Bătrân și a bustului lui Ioan Nenițescu din Tulcea, devastarea muzeului școlii primare din Hârșova unde, timp de 30 de ani se acumulaseră valoroase exponate oglindind istoria pământului dobrogean.

Din aceste cauze, în timpul regimului de ocupație a scăzut constant populația românească, resimțindu-se lipsa brațelor de muncă. În aceste condiții autoritățile de ocupație au introdus munca forțată pentru toate categoriile de locuitori; la Tulcea femeile și copii au fost puși să sape tranșee după o normă zilnică a cărei neîndeplinire era pedepsită prin bătaie cu patul armei.

După primele luni sistemul de spoliere prădalnică practicat de bulgari a alarmat chiar și pe aliatul german, pentru că el nu corespundea intereselor comune ale Puterilor Centrale și nici programului german de exploatare metodică și, evident, mai rafinată. În urma unor discuții care au creat momente de încordare cu aliatul bulgar, printr-un Înalt ordin de zi, din 21 octombrie 1916 centrul Dobrogei până la linia Ostrov - Topolog - Slava Rusă - Jurilovca a fost încredințat administrației Etapei a 262-a germane, în timp ce fâșia din nordul provinciei, limitrofă Dunării, a rămas sub stăpânirea bulgară, ca zonă de operații a Armatei III bulgară. În teritoriul care i-a revenit, adminstrația mili-

tară germană a creat cinci comandaturi de etapă, cu sediile la Constanța, Medgidia, Caraorman, Cuzgun și Hârșova.

Cu proverbialul lor spirit de ordine, germanii au trecut la o exploatare metodică a resurselor, dar nu s-au sfiit nici să jefuiască bisericile de clopote pentru a le transforma în tunuri.

Atâta vreme însă cât națiunea în ansamblul său și ostașii care-i apărau glia înjumătățită rezistau cu bravură, găsind nebănuite puteri pentru a lovi cu tărie un dușman înarmat până în dinți, nădejdea nu s-a stins nici o clipă în sufletul oamenilor. Numeroși militari evadați din lagăre și țărani din zona frontului se strecurau prin bălțile Dunării în liniile românești, transmițând importante informații din teritoriul ocupat.

Faptul că aliații nu și-au respectat angajamentele militare față de România a creat acesteia o situație grea, cu tot eroismul de care au dat dovadă unitățile românești, inclusiv cele formate din dobrogeni, pe fronturile din Moldova. După pacea de la Brest-Litovsk (3 martie 1918), România s-a văzut izolată cu totul, redusă la teritoriul Moldovei și incapabilă de a mai continua singură efortul războiului.

Pentru Dobrogea aceste defecțiuni în mecanismul strategic al Antantei au avut consecințe imediate și dintre cele mai rele. La 18 martie 1918 s-a semnat la Buftea Tratatul preliminar de pace între România și Puterile Centrale prin care se recunoștea cesiunea Dobrogei. Tratatul de pace de la București, semnat la 7 mai de primul ministru Alex. Marghiloman, prevedea trecerea acesteia sub condominiul Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei și Turciei.

În timpul discuțiilor preliminare, pretențiile cele mai stăruitoare s-au concentrat asupra Dobrogei care, în culisele diplomației Puterilor Centrale avea semnificația notei de plată pe care bulgarii o pretindeau drept condiție a rămânerii lor în alianță. Din cauza refuzului îndârjit al Germaniei de a-și da consimțământul pentru anexarea întregii provincii la Bulgaria - explică istoricii bulgari - guvernul Radoslavov a încurajat crearea de organizații și "comitete populare" bulgărești în Dobrogea. La Babadag lua, astfel, ființă Consiliul Popular Central Dobrogean care ar fi numărat peste 300 de comitete cu circa 10 000 de membri. Conducătorii săi afirmau hotărârea de "a se împotrivi cu arma în mână oricărei încercări de a restabili administrația românească" (**Kratka istoria na Dobrudja**, p. 75).

În această atmosferă au fost organizate cele două faimoase congrese ale "popoarelor din Dobrogea" de la Babadag - din decembrie 1917 și iulie 1918 - prin care, invocând principiul autodeterminării, se sugera opiniei publice internaționale "dorința locuitorilor din dreapta Dunării de a se uni cu statul bulgar" (I.N. Roman, **Iridenta bulgară în Dobrogea**, p. 10). Dar, din cei 270 delegați, 245 erau bulgari, 10 purtau

nume rusești, iar 15 turcești, recrutați dintre colaboraționiștii locali, printre participanți nefiind nici un român (N. Petrescu-Comnen, **La Dobrogea**, p. 206). Prin vocea lui Mustafa Hagi Abduraman, fost profesor la seminarul din Medgidia, musulmanii patrioți din Dobrogea au denunțat această înscenare nereprezentativă ("Dobrogea jună", nr. 3 din 30 noiembrie 1918).

În același timp cercurile conducătoare bulgare desfășurau în străinătate o intensă propagandă pentru a demonstra "drepturile" lor asupra Dobrogei. La Berlin dr. Rizov, ministru și persoană de încredere a regelui Ferdinand de Coburg publica un atlas care explica în patru limbi europene istoria Bulgariei în diferite epoci - ideea principală fiind aceea că "numai cedarea Dobrogei va fi baza viitoarei înțelegeri cu Bulgaria" (Virgiliu N. Drăghicescu, **707 zile sub cultura pumnului german**, p. 218). Campania de propagandă, condusă cu tenacitate de prof. A. Ișirkov, a invadat cu publicații statele neutre europene, îndeosebi Elveția (vezi A. Ișirkov, **Les Bulgares en Dobroudja**, Berne, 1919; C. Moisil, **Lupta pentru apărarea drepturilor românilor asupra Dobrogei**, p. 152).

În timpul refugiului, principalele cercuri politice dobrogene s-au statornicit la Iași unde, grupate în jurul ziarului "Neamul Românesc", editat de Nicolae Iorga, au militat împotriva cedărilor teritoriale. În rândul patrioților, indignarea și durerea s-au manifestat pe măsura pierderii pe care o sufereau. În zilele care au urmat tratatului o delegație de 30 de foști parlamentari, notabili, intelectuali și mari comercianți din județele Constanța și Tulcea (dr. N. Marin Sadoveanu, C-tin Oancea, C. Irimescu, Constantin Alimănișteanu, I. N. Roman, I. Atanasiu ș.a., s-au adresat lui Nicolae Iorga cu rugămintea de a redacta un protest ce urma a fi citit în Camera Deputaților și în Senat. În audiență la Alexandru Marghiloman, ei au refuzat să accepte ideea caracterului ireversibil al clauzelor din Tratat referitoare la Dobrogea. Cu acest prilej primul ministru a dezvăluit faptul că un memoriu argumentat de învățații Dimitrie Onciul, Simion Mehedinți și Constantin C. Giurescu a fost înaintat feldmareșalului Mackemsen și contelui Ottokar Czernin, ministrul de externe al Austro-Ungariei. Convingerea Berlinului și Vienei - a relatat Alexandru Marghiloman - era că pacea între România și Bulgaria nu se putea asigura decât numai prin interpunerea Dunării ca hotar și că, personal, considera Dobrogea "definitiv pierdută" (C. Brătescu, **Amintiri și documente din anii frământărilor sufletești din 1918**, p. 18-21). Ion I. C. Brătianu însă, ca și regele Ferdinand, care a primit delegația de dobrogeni la reședința sa din Iași, și-au exprimat nădejdea într-o apropiată schimbare.

Apărarea drepturilor românești s-a desfășurat cu energie și în străinătate. La Paris se crease, la inițiativa lui Take Ionescu, un

Consiliu Național al Unității Românești care a concertat energiile, talentul și patriotismul a numeroși savanți și oameni politici aflați peste hotare. Fie în "Neamul Românesc" la Iași, fie în ziarul "La Roumanie" la Paris, prin cărți și broșuri, Nicolae Iorga, Simion Mehedinți, G. Vâlsan, P.P. Panaitescu, Constantin Moisil, N. Petrescu-Comnen, D. Drăghicescu și alții au răspuns energic și argumentat propagandei și apoi memoriilor trimise oficial de guvernul bulgar Conferinței de pace de la Paris.

Un număr însemnat de articole a publicat profesorul Oreste Tafrali în ziarul "La Roumanie". Studiul său intitulat "La Roumanie transdanubienne (La Dobrudja)", înaintat Ministerului Afacerilor Străine al Franței cât și ambasadorilor Angliei, Italiei și S.U.A. la Paris, a reținut atenția cercurilor diplomatice ale Antantei cât și interesul unor oameni de știință elvețieni și francezi; în 1918 cunoscutul geograf Emmanuel de Martonne a publicat studiul "La Dobrudja", care făcea o științifică pledoarie pentru drepturile românilor în această provincie. Remarcabilă s-a dovedit și activitatea din cadrul misiunii diplomatice române în S.U.A. a lui V. Stoica; contactele cu oamenii politici cât și editarea în colecția "The Roumanians and their lands" a unei broșuri consacrată Dobrogei, a constribuit la o mai bună clarificare a opiniei publice americane.

Și muncitorimea din teritoriul ocupat a luat o atitudine de protest față de raptul teritorial. Congresul regional al organizațiilor social-democrate și sindicatele din Moldova din iulie 1918, credincios principiului proclamat de ele - "pace fără anexiuni și contribuții" - a adoptat o moțiune împotriva anexării Dobrogei.

Acum toate nădejdile se legau de evoluția situației de pe front. La legația franceză din Iași, unde pe o hartă se putea urmări mersul luptelor, refugiații dobrogeni făceau un pelerinaj cotidian încercând să descifreze în semnele creioanelor colorate, soarta războiului și a pământului lor natal. Astfel, când pe frontul de la Salonic a început ofensiva, ajunsă victorioasă până la Dunăre, s-a văzut de toți cei ce-au purtat în suflet candela speranței că nădejdile lor n-au fost iluzii și că națiunea română n-a sângerat în zadar.

Pentru Puterile Centrale războiul era pierdut. La 24 noiembrie 1918 Comandamentul militar interaliat a cerut retragerea armatei bulgare, Dobrogea fiind ocupată de trupele franceze și engleze de pe frontul din Balcani. Odată cu unitățile bulgare s-au retras și majoritatea acelor colaboraționiști care singuri își făcuseră cu neputință orice conviețuire pe mai departe cu românii. Socotind în mod arbitrar situația generală a frontierelor ca fiind provizorie, Aliații au întârziat reîntoarcerea autorităților civile și militare. Timp de aproape o jumătate de an o stranie situație s-a instaurat în provincia de peste Dunăre. Ciudată a

fost exigența lor ca trupele române să-și amâne revenirea, în condițiile în care efectivele anglo-franceze erau cu totul insuficiente pentru a restabili ordinea grav tulburată de bandele înarmate ale învinșilor.

Abia la 26 și 30 noiembrie 1918 autoritățile administrației civile ale județelor Tulcea și Constanța, apoi Durostor și Caliacra s-au reîntors în orașele de reședință pentru a asista în mijlocul ruinelor și dezastrului general la reîntregirea României. Reveniți din Moldova, prefecții de Constanța, N. Negulescu și de Tulcea, G. Șerban, cât și primarii titulari ai comunelor și-au preluat funcțiile. În catredalele și bisericile celor patru municipii s-au oficiat servicii religioase, iar în palatele de justiție a avut loc solemnitatea reinstalării autorităților administrative și judecătorești. Toate aceste manifestări erau aevea acelora care, de la un capăt la altul al țării consfințeau în neuitatul an 1918 desăvârșirea unității de stat a României, încununând cauza seculară a națiunii române, pentru care, în războiul abia încheiat, a vărsat atâta sânge, a răbdat și a suferit cu bărbăția cerută de împlinirea marilor idealuri.

Restabilirea administrației românești n-a pus capăt problemei dobrogene, prelungită pe plan internațional în chiar lunile Conferinței de pace de la Paris și cu prilejul elaborării tratatului cu Bulgaria. Se știe că statutul și apartenența Dobrogei fuseseră stabilite prin tratatele de la Berlin (1878) și București (1913), încât în toate declarațiile și negocierile dintre România și Antanta - care au prefațat încheierea tratatului politic și a convenției militare din vara anului 1916, această provincie nu a constituit obiect de discuții. Mai mult, tratatul semnat la 4/17 august 1916 garanta prin articolul I "integritatea teritorială a Regatului României în totată întinderea frontierelor sale actuale".

După război însă, diplomația americană, care avea o vagă imagine a problemelor balcanice, a susținut cererile teritoriale ale Bulgariei privitoare la sudul Dobrogei și Macedonia.

Alarmați de știrile ce veneau din străinătate, peste 20 000 de locuitori ai Dobrogei - potrivit unui ziar local - români, musulmani, greci și alte minorități au organizat la Constanța, la 29 mai 1919, o mare adunare în sprijinul integrității Dobrogei, urmat de o manifestație în fața sediului Crucii Roșii americane și a consulatului Greciei. Documentul adoptat cu acest prilej a fost expediat miniștrilor Franței, Angliei, S.U.A. și Italiei la București. Președintelui Franței Clemenceau i s-a trimis o telegramă în care se releva că "marea majoritate a populației compusă din turci și tătari nu consimt la nici o trunchiere a acestui ținut stăpânit astăzi de România ("Farul", nr. 31 din 1 iunie 1919).

Se înțelege că, luate în parte, aceste manifestații puteau contribui numai în prea mică măsură la deciziile ce se luau la Paris. Însumate însă, atât cele din interiorul hotarelor României cât și a celor de peste hotare, au reprezentat un anumit factor de influențare a marelui are-

opag european.

Oricum, la 8 septembrie 1919 propunerea americană a fost respinsă de George Clemenceau, președintele Conferinței, în baza a două principii: mai întâi că nu se putea lua un teritoriu al unui aliat și apoi, că Bulgaria, ca țară învinsă, nu trebuia să găsească în tratatele de pace o sporire a teritoriului său. De aceea, în răspunsul la propunerile bulgare chestiunea Dobrogei nici nu a mai fost menționată, iar tratatul de pace de la Neuilly sur Seine nu va cuprinde nimic referitor la aceste revendicări. Mai mult decât atât, în urma demersurilor energice ale guvernului român, primele regimente formate din fii ai provinciei au sosit în Dobrogea în luna mai 1919, în timp ce ultimile unități franceze vor evacua regiunea la 3 decembrie în același an.

8. VIAȚA CULTURALĂ ROMÂNEASCĂ

Procesul de omogenizare a vieții intelectuale din Dobrogea cu restul culturii naționale s-a manifestat în chip superior după războiul de independență pe toate planurile sale.

Dintre instituțiile de cultură, poate nici uneia nu i-au fost închinate mai multe eforturi decât școlii. Deși adevărata expansiune a învățământului primar dobrogean s-a produs după 1900, partea cea mai grea - desțelenirea ogorului - a avut loc până la această dată. Începând chiar din 1878 un număr însemnat de învățători refugiați din sudul Basarabiei, reanexat de Rusia, căliți de apostolatul făcut deja acolo, și-a început menirea lor de misionari în noua provincie devastată de război. Când, în aprilie 1878, razele căldicele ale soarelui le-au îngăduit să-și exercite învățătura, fără foc, având în loc de bănci scânduri pe patru pari, bătuți chiar în lutul clasei și drept table de scris o cutie cu nisip, începea să germineze și în Dobrogea învățământul național modern. Atâta dragoste și spirit de jertfă au pus în munca lor acești pionieri, încât bătrânii satelor le-au pomenit, multă vreme, numele cu un respect apropiat de sfințenie.

Munca lor a fost continuată de absolvenți de valoare ai școlilor normale din Galați, Iași, București, Bârlad, Turnu Severin. Un rol deosebit a revenit aprigului revizor al județului Constanța, Ion Bănescu cel care, în 15 ani de slujbă rodnică a înființat școli, le-a dotat, a atras și pregătit dascăli, fericită operă continuată și de prefectul Scarlat Vârnav în timpul mandatului său. Și în județul Tulcea administrația luminată a prefectului Nenițescu a contribuit la dezvoltarea impetuoasă a învățământului.

Astfel, în câteva decenii fiecare sat a avut localul său de școală. Dacă în anul 1880 în școlile existente, create și întreținute de români și alte câteva comunități erau înscriși ceva mai mult de 3 000 de elevi,

prin 1908 existau în cele două județe 268 de școli primare publice rurale și urbane, în afară de cele privat-confesionale, frecventate de peste 32 000 copii, deci de peste zece ori mai mult decât înainte cu trei decenii.

Un moment memorabil a fost venirea în Dobrogea a ministrului reformator Spiru Haret, în 1904, prilej cu care a vizitat școlile din Ostrov, Oltina, Dobromir (unde a fost întâmpinat cu dansuri naționale de copiii bulgari !), Cetatea și Peștera. Primirea sa a egalat, relata Vasile Helgiu, pe cea făcută regelui pentru că "un ministru să vie prin locurile acelea, prin înfundături neumblate, a fost strașnic lucru pentru popor" (V. Helgiu, **Școala românească dobrogeană**, p. 81).

Contemporanii care au trăit acest mare avânt spre știința de carte, când în cele mai modeste cătune oamenii ridicau școli trainice înconjurate de grădini model cu scop didactic, consideră fenomenul un adevărat miracol, ale cărui roade n-au întârziat să apară: în 1912, potrivit statisticilor școlare, prin numărul știutorilor de carte județele Dobrogei se situau pe locurile 2 și 3 între cele 32 de județe ale Vechiului Regat. În această perioadă eroică s-au înființat pretutindeni cursuri de adulți, coruri bisericești, se organizau din nimic șezători sătești, spectacole de teatru popular și serbări școlare.

Realizări incomparabile cu perioada anterioară au fost obținute, de asemenea, în învățământul secundar, gimnazial și profesional. În anul 1884 a luat ființă Gimnaziul românesc din Tulcea, transformat la inițiativa prefectului Ioan Nenițescu în Liceul de băieți "Principele Carol" (1897). Instituție de învățământ prestigioasă, biblioteca sa, devenită bibliotecă publică, a fost un focar de răspândire a literaturii române și universale, de largă activitate culturală și patriotică. În aceeași vreme și în aceeași urbe a fost fondată școala secundară de fete "Principesa Ileana".

La Constanța Gimnaziul clasic s-a înființat în anul 1896 pentru ca, în 1911, să se transforme în liceu, luând numele de "Mircea cel Bătrân". Această instituție, care la început cuprindea numai două clase însumând 58 de elevi, avea să dobândească în scurtă vreme prestigiul uneia din cele mai bune școli ale României, prin corpul profesoral valoros și prin generațiile de absolvenți, din care s-au desprins eminenți oameni de știință și cultură. În jurul acestui liceu a gravitat în primele patru decenii ale secolului al XX-lea o parte însemnată a vieții culturale a orașului Constanța. El s-a bucurat de sprijinul personal al regelui Carol I care l-a vizitat în mai multe rânduri, participând la lecții, întreținându-se îndeaproape cu profesorii și elevii.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul veacului următor s-au mai creat Școala normală din Constanța - cu limba turcă și bulgară - pentru institutori și învățători (închisă, din păcate, după trei ani,

dar reînființată în 1912), Școala secundară de fete din Tulcea (1897), Școala comercială superioară de băieți din Constanța (1903), școlile elementare de artă și meserii din Oltina, Cernavodă, Negru Vodă, Tulcea și Constanța.

Cealaltă coloană fundamentală a culturii românești - a acelei chemări spirituale care se adresa maselor - a fost biserica.

În momentul integrării Dobrogei în Vechiul Regat existau aici două arhiepiscopate ortodoxe: cel grecesc cu reședința la Tulcea (din 1855) și cel bulgar de la Silistra (1870). Potrivit studiilor existente, în acel moment existau în întreaga provincie 117 biserici în care slujeau 151 preoți (pentru întreaga istorie a cultelor vezi G. Ilinoiu, **Cultele în Dobrogea**, p. 585-640). Se înțelege că, în contextul restructurării instituționale de după 1878 România a pus și organizarea bisericii din Dobrogea în concordanță cu interesele sale de stat. Prin decretul domnesc din martie ea a fost așezată sub jurisdicția și administrația de cult a Episcopiei Dunării de Jos cu reședința la Galați, continuând astfel lucrarea fostei Mitropolii a Proilavei din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Începând cu strădaniile primului revizor eclesiastic, arhimandritul Ieronim Ștefănescu, și prin osteneala unor vrednici arhierei, autoritățile au acordat ajutoarele bănești necesare restaurării bisericilor ruinate sau ridicarea din temelii a altora noi, pentru înzestrarea lor cu odoare, odăjdii și cărți bisericești. Legislația însăși a venit în sprijinul lăcașurilor de cult: fiecare comună rurală trebuia să cedeze gratuit 10 ha pentru întreținerea bisericilor sau geamiilor, iar remunerarea clerului ortodox al catedralelor din Constanța și Tulcea, a protoiereilor județelor a revenit bugetului de stat. Discursurile regelui Carol I cu prilejul investirii episcopilor Dunării de jos vădesc, de altfel, o stăruitoare preocupare pentru ridicarea bisericii naționale din provincia redobândită la înălțimea misiunii sale de a-și lumina credincioșii ca cetățeni și creștini.

Îndată după 1913 a fost numită provizoriu, cu reședința la Balcic, o nouă administrație bisericească în frunte cu un arhiereu, delegat la Sf. Sinod, iar legislația în materie de culte a fost extinsă și asupra celor două județe - Durostor și Caliacra. Prin Legea pentru organizarea Dobrogei Noi, din 1 aprilie 1914, se stabilea ca reședința permanentă a arhiereului - locotenent al eparhiei Dunării de Jos să fie la Constanța.

În această perioadă tehnica și anumite ramuri ale științei s-au afirmat în legătură cu punerea în valoare a resurselor economice sau a ameliorării stării sanitare a populației. Construirea podului de peste Dunăre, construcțiile de căi ferate, instalații portuare și uzine electrice etc. se înscriu, de asemenea, în progresul științific general și în formarea corpului tehnic din orașele industriale și din porturi.

Constructor de geniu, membru activ al Academiei Române, Anghel

Saligny aparține prin cele mai cutezătoare creații ale carierei sale inginerești, Dobrogei. Când, în 1895, era inaugurat podul de la Cernavodă, prin amploarea construcției (30 m deasupra apei și 30 Km lungime împreună cu viaductele) acesta era cel mai însemnat pod din Europa, înfățișându-se călătorului copleșit de grandoarea operei cu imaginea plină de grație și suplețe, de o aură proprie artei. După ce lucrările companiei Hallier în portul Constanța au dat faliment, el va proiecta și conduce cu o pasiune din care răzbate discretul său patriotism, opera de modernizare a principalei porți maritime a țării. Din 1899 până în 1909 echipa de ingineri români îndrumată îndeaproape de Saligny va ridica marile silozuri, va turna cheiurile centrale, va înălța bazinele petroliere etc.

Din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea au început în Dobrogea studii geologice sistematice, ceea ce a permis deschiderea de prospecțiuni și exploatări miniere, rod al muncii unor oameni de știință și savanți ca Ludovic Mrazec, R. Pascu, I. Simionescu, V. Anastasiu și Gh. Munteanu-Murgoci; ultimul, originar din Măcin, a fost unul din creatorii de seamă ai școlii geologice românești, întemeietorul pedologiei în România. Descoperirea și punerea în valoare a zăcământului de pirite cuprifere de la Altân-Tepe au fost printre cele mai însemnate rezultate practice din acest domeniu. Tot în această vreme și-au început activitatea științifică în domeniul cercetărilor oceanografice și hidrobiologice Ion Borcea și Grigore Antipa, punându-se bazele studierii sistematice, temeinice a apelor mării și a bogățiilor sale.

Statul și autoritățile au depus eforturi considerabile pentru ameliorarea stării sanitare a provinciei. În timpul administrației otomane n-a existat un serviciu al sănătății publice, ceea ce lăsa fără apărare pe locuitori în fața bolilor și epidemiilor, astfel încât ciuma și holera făceau ravagii îngrozitoare. Chiar și în orașe ca Tulcea, Constanța, Sulina, Mangalia, Medgidia și Babadag apele infestate și lipsa de igienă făceau ca febra tifoidă, paludismul și pelagra să se mențină în stare endemică.

În 1878 existau în Constanța 4 farmacii și 3 medici, dintre care un fost sanitar al companiei engleze de căi ferate, debarcat de pe un bastiment de război, fără studii medicale superioare, care practica empiric gingașa profesiune. "Corpul medical" era completat cu un practician în fixarea fracturilor și luxațiilor, cu un dentist din Medgidia ce executa și vaccinarea populației, în timp ce arta moșitului era exercitată de 4 bătrâne, moașe grecoaice cu practică în spitalele din Constantinopol. La Tulcea a practicat până în 1878 un medic maltez, iar la Sulina un medic francez, angajat al spitalului construit de C.E.D. La Babadag, Mangalia și Medgidia profesau empirici greci, turci, bul-

gari și români, semnalizându-se și un "bărbier-dentist"! Neexistând control și asistență oficială, fiecare își exersa meseria după priceperea sa, iar natura făcea restul. Astfel, paza sănătății era încredințată norocului și providenței divine.

Această stare de lucruri s-a schimbat după 1878. Odată cu venirea trupelor române și-au început misiunea trenurile sanitare și primii medici militari (cpt. dr. Corvin și cpt. dr. Unceanu la Constanța și Tulcea) care au acordat asistență și populației civile. Ei au fost urmați de medici de județ, plasă și oraș, numiți de autorități. Curând s-au instalat spitale la Constanța (construit în 1893 la bariera orașului, cu 50 de paturi, un medic, o moașă și 13 sanitari), Tulcea, Medgidia, Cernavodă, Babadag, Hârșova, Techirghiol, precum și lazarete pentru izolarea și tratarea holericilor. În 1912 s-a înființat la Constanța primul laborator de chimie destinat să facă analize din domeniul alimentar și biochimic, cu o activitate inițială modestă. În ajunul primului război mondial existau 12 spitale și peste 30 de farmacii comunale, încadrate de 160 de medici și farmaciști.

Cercetarea istorică și istoriografia au cunoscut, după 1878, o perioadă de avânt. Pasiunea pentru arheologia Dobrogei a fost justificată de faptul că mai toate civilizațiile euro-asiatice pe care societatea le-a cunoscut, din zorii preistorici până în vremea stăpânirii turcești, și-au înscris pe acest pământ urmele trecerii lor. Voința învățaților de a identifica noi dovezi ale obârșiei și continuității românilor a constituit sursa interesului pentru explorarea sistematică a vestigiilor greco-romane cât și pentru protejarea lor. Încă de la început, statul român a luat sub ocrotirea sa antichitățile noii provincii: în 1880 Remus Opreanu a creat pe lângă prefectura Constanța cel dintâi muzeu de arheologie, iar în anul următor a apărut în paginile unei publicații științifice de la Paris primul studiu erudit scris de un român, Mihail Sutzu, despre antichitățile dobrogene. Curând după aceea activitatea științifică de investigare a fost încredințată Muzeului Național de Antichități și îndrumată de două eminente personalități: Grigore Tocilescu și Vasile Pârvan.

Grigore Tocilescu, cel care a început studierea temeinică, științifică a monumentului de la Adamclisi, a publicat până în 1910 peste 600 de inscripții precum și cea dintâi hartă arheologică a Dobrogei, cuprinzând 60 de cetăți identificate, valurile dintre Cernavodă și Constanța etc. Vasile Pârvan a cercetat cetățile Tropaeum, Ulmetum, Capidava, Noviodunum, Tomis. Săpăturile de la Histria - unul din cele mai remarcabile evenimente arheologice din sud-estul Europei - au marcat apogeul carierei sale științifice. Din 1913, împreună cu discipolii și colaboratorii săi, el a acordat o atenție specială obiectivelor arheologice din cele două noi județe ale Dobrogei.

O muncă plină de pasiune și încununată de remarcabile rezultate au desfășurat, pe tărâmul istoriei, profesorul Constantin Moisil din Tulcea, fondatorul revistei "Arhiva Dobrogei" care a pus bazele numismaticii dobrogene; Marin Ionescu-Dobrogianu, spirit erudit, plurivalent, a cărui operă monumentală "Dobrogea în pragul veacului al XX-lea" a fost distinsă cu premiul Academiei Române și medalia de aur a Expoziției naționale jubiliare din anul 1906; Grigore Florescu, Teofil Sauciuc-Săveanu, Oreste Tafrali, Pericle Papahagi, directorul Liceului din Silistra.

O figură marcantă a culturii din primele decenii ale secolului XX a fost Ioan N. Roman. Ardelean la obârșie, ca mulți cărturari ai acestui ținut, fiu adoptiv al Dobrogei (în 1900 el s-a instalat definitiv la Constanța), avocatul, publicistul, poetul, istoricul și omul politic I.N. Roman a fost numit de Nicolae Iorga "patriarhul Dobrogei". Lucrări cum sunt "Pagini din istoria culturii românești din Dobrogea înainte de 1877", "Dobrogea și drepturilor politice ale locuitorilor ei" (Constanța, 1905) sau "Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea față de pretențiile bulgarilor" - memoriu solicitat de primul ministru Ion I.C. Brătianu și folosit de delegația română la Conferința Păcii de la Paris, sunt și astăzi surse inestimabile de inspirație pentru istorici.

Operele literare care au văzut lumina tiparului, ieșite din pana unor dobrogeni sau a altora care s-au atașat de aceste meleaguri sunt - prin exprimarea acelorași frământări de la răscrucea celor două veacuri și apartenența la aceleași curente cultural-filosofice - o parte a istoriei literaturii române dintr-una din cele mai fecunde epoci de creație.

A lăsat lucrări de autentic lirism, inspirate de marile avânturi patriotice Ioan Nenițescu; o vie impresie au produs versurile înflăcărate din poezia "Pui de lei", omagiu adus eroismului celor ce-au împodobit fruntea țării cu cununa independenței. Din satul Cerna, județul Tulcea, s-a ridicat poetul Panait Cerna, apreciat de Titu Maiorescu încă în perioada debutului său în ziarele vremii "Epoca", "Semănătorul" etc. El a lăsat o operă restrânsă în care vibrează însă aspirațiile spre mai bine ale oamenilor; din proza de dragoste, socială și filosofică răzbate un puternic optimism și solidaritatea cu soarta poporului.

Publicist, poet, romancier, memorialist, Petru Vulcan aparține pleiadei de aromâni care și-au regăsit patria și mediul spiritual prielnic manifestării talentului lor creator. Fondator al cercului literar "Ovidiu" (1897) și a primei reviste literare dobrogene cu același nume (1898-1910), el a publicat primul Almanah macedo-român, fiind și unul din inițiatorii publicației constănțene "România Mare" (1914-1916) care a militat pentru reîntregirea națională. Au ajutat la

propășirea vieții culturale a acestei regiuni, prin creația lor - fie prin obârșie, fie prin statornicire, și alți reprezentanți ai literaturii române: Ion Adam, din școala literară de la "Semănătorul"; Al. Gherghel, poet simbolist; ziaristul și poetul Constantin N. Sarry care, începând din 1904, a editat timp de 40 de ani ziarul "Dobrogea jună", sau Jean Bart, "scriitorul mării", autorul, în această perioadă, a "Jurnalului de bord".

În perioada grea, de început a organizării administrației, au muncit aici poeții Alexandru Macedonski - director al prefecturii Silistra Nouă în 1878 - și Duiliu Zamfirescu, judecător supleant la Hârșova. De asemenea, au mai trecut ca funcționari temporari ai administrației Dobrogei poeții Dimitrie Anghel și Ion Minulescu, sau epigramistul Cincinat Pavelescu, ce-și făcea debutul cu populara artă a catrenului în ziarele din Constanța.

Dintre oamenii de cultură dobrogeni merită să zăbovim asupra unei familii de cărturari cu o aleasă ținută. Ioan Cotovu, institutor și director al școlii din Hârșova a fondat una din primele biblioteci publice din Dobrogea; în 1916 când a fost distrusă de invadatori, aceasta număra peste 5000 de volume. Fiul și vrednicul său continuator, Vasile Cotovu i-a adăugat muzeul - cel mai frumos și mai bogat muzeu regional din Vechiul Regat - inaugurat la 1 mai 1904 în prezența regelui Carol I, a reginei Elisabeta și a întregii familii regale. Acest așezământ a fost refăcut în 1926, după completa sa distrugere în timpul ocupației, în prezența regelui Ferdinand și a reginei Maria.

Între 1879-1916 a apărut în Dobrogea un număr surprinzător de mare de ziare, a căror difuzare venea să satisfacă setea populației române, în care se răspândea știința de carte, de a citi cuvântul care i se adresa pentru prima dată, în limba sa. În acest domeniu dinamic al vieții publice primele publicații având caracterul unor ziare de informație au fost "Gazeta Constanței" (1882) și "Gazeta Dobrogei" (1888-1894) cu apariție bisăptămânală. Primele cotidiene constănțene au fost "Telegraful Constanței" și "România Mare" editate în ajunul primului război mondial. De la 10 mai 1880 a început publicarea săptămânală a ziarului oficial al județului Constanța - "Farul Constanței". Cu un ton așezat și o bogată informație, a apărut regulat până în 1888 și apoi, cu intermitențe, până în 1913. La Tulcea s-au difuzat ziarele "Farul", "Istrul" și "Dunărea de Jos".

Cel mai longeviv ziar dobrogean a fost însă săptămânalul "Dobrogea Jună" (1904-1944), editat de Constantin N. Sarry, gazetar de rasă al vremii sale. Călăuzită de deviza "Dobrogea dobrogenilor", cea mai citită gazetă de la mare a militat pentru drepturile depline ale locuitorilor, pentru toleranța etnică și confesională.

După acordarea drepturilor politice a început era gazetelor de partid. "Drapelul" apărut la Tulcea și Constanța (1909-1912) și "Liberalul

Constanței" (1913-1916) au fost organele de presă ale P.N.L.; "Conservatorul Constanței" și "Conservatorul Tulcei" (1909-1916) au reprezentat Partidul Conservator; "Dobrogea Nouă" (1911-1914) și "Viitorul Dobrogei" (1908-1913) au fost exponente ale Partidului Naționalist Democrat condus de Nicolae Iorga și, respectiv ale Partidului Conservator Democrat prezidat de Take Ionescu; "Dunărea Socialistă" din Tulcea (1914) a reflectat pentru scurtă vreme activitatea Partidului Social Democrat.

Ridicarea gradului de cultură este vizibilă pretutindeni și sub numeroase alte forme. Într-un timp relativ scurt s-a schimbat aspectul urbanistic al principalelor orașe. Afirmarea Constanței ca centru comercial de prim rang și stațiune balneară au determinat afluența lumii înstărite a Capitalei, a numeroși oameni politici, diplomați, călători spre Orient, vizitele frecvente ale familiei regale - toate contribuind la preocupările pentru aspectul orașului, creșterea gradului de confort, a posibilităților de transport și terapie. Încă din 1896 s-au constituit comisii pentru înfrumusețarea orașelor Constanța și Tulcea, iar în 1903 Corpurile Legiuitoare au aprobat proiectul lucrărilor edilitare din municipiul Constanța, cuprinzând obiective complexe: bulevarde, lucrări de aducere a apei, canalizare, iluminatul electric, clădiri administrative și comerciale.

La 4 septembrie 1883 s-a pus piatra de temelie a Catedralei din acest oraș, iar în 1903 a Palatului Administrativ (azi Muzeul de istorie națională și arheologie). În 1910 a fost inaugurat Cazinoul Comunal, cu al cărui eclectism arhitectural publicul s-a obișnuit atât de mult încât a devenit unul din cele mai populare edificii din întreaga țară.

La sfârșitul secolului al XIX-lea cele două reședințe de județ au fost înfrumusețate cu opere sculpturale în care se îmbinau valoarea artistică și semnificația lor istorică. În 1887 a fost dezvelită la Constanța statuia marelui poet Ovidiu, operă a sculptorului italian Ettore Ferrari, autor al statuii lui Lincoln din Washington, a lui Garibaldi din Pisa - lucrare care personifică și astăzi simbolul romanității românilor și, în primul rând a Dobrogei. Nu mult după aceea s-a ridicat la Tulcea, prin subscripție cetățenească, statuia ecvestră a voievodului Mircea cel Bătrân, cât și Monumentul comemorativ al revenirii Dobrogei la statul român. Acesta din urmă era o lucrare impunătoare care domina atât orașul cât și întreg ținutul dinspre gurile marelui fluviu, simbolizând vitejia românească, precum și triumful ideii de dreptate înfăptuită de istorie.

În acest cadru, viața culturală și mai ales ramurile legate de agrement - în speță teatrul, muzica, expozițiile de artă plastică - se amplificau vara, când populația Constanței creștea de câteva ori, dar și-a găsit, cu timpul, și forme permanente de manifestare, realizate adese-

ori cu concursul valorilor naționale de elită, care au dat un sprijin activ societăților culturale locale.

În 1897 un grup de intelectuali în frunte cu publicistul și poetul Petru Vulcan a întemeiat "cercul literar Ovidiu" la ale cărui manifestări publice au luat parte I.L. Caragiale, V.A. Urechia, Gr. G. Tocilescu; cercul și-a constituit un fond de carte cu care, la 8 septembrie 1898 a fost inaugurată biblioteca din Constanța, socotită prima bibliotecă publică din Dobrogea. Cu acest prilej a apărut primul număr al revistei "Ovidiu", ea însăși prima publicație literară dobrogeană; până în 1910 ea a îndrumat creația literară locală și a popularizat într-o urbe ce se dezvolta năvalnic gustul pentru literatura română și universală. Tot aici și-a avut sediul până la razboi filiala dobrogeană a "Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor" care a desfășurat în principalele orașe ale ținutului o bogată activitate culturală, bucurându-se de participarea lui Șt. O. Iosif, Nicolae Iorga, George Coșbuc, Victor Eftimiu, Gala Galaction, Octavian Goga, George Topârceanu ș.a.

Teatrul și muzica s-au bucurat de o deosebită popularitate până în cele mai mici târguri ale provinciei. Din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea până la primul război mondial au trecut pe aici mari actori și interpreți ai scenei și muzicii românești: Matei Millo, Aristizza Romanescu, C. Nottara, Marioara Ventura, George Enescu și mulți alții. De la tradiționalul "Caraghioz" - spectacol satiric oriental de păpuși - până la spectacolul autentic modern practicat de cele mai bune companii și trupe ale teatrelor naționale din București, Iași, Craiova sau străine (Orchestra imperială rusă, teatrele pariziene Odéon și Vaudeville, sau unele din Italia și Grecia) arta Thaliei a găsit la Dunăre și Mare orașe care respirau un climat artistic de neimaginat cu puțin timp în urmă, un public dornic să cunoască repertoriul național și universal

În sfârșit, s-au ridicat din meleagurile dobrogene și au început să se afirme pictorii Marius Bunescu și Stavru Tarasov, cât și sculptorul Ion Jalea, în operele cărora și-a găsit o adâncă oglindire și pământul natal, care i-a rechemat adesea spre a le cere din prinosul talentului și puterii lor creatoare.

9. MARINA DE COMERȚ ȘI MARINA DE RĂZBOI

Insuficiența capitalurilor private a condus după dobândirea independenței la intervenția statului pentru crearea unei marine de comerț capabile să contribuie la valorificarea economiei românești în plină expansiune. Să nu uităm că în preajma celui dintâi război mondial România era unul din primele state ale Europei în producția de cereale și petrol. În același timp traficul de călători spre Orient pe calea mării

s-a intensificat considerabil.

În 1890 s-a constituit Navigația Fluvială Română, prima instituție națională de navigație civilă. Era necesar ca traficul de mărfuri și de călători pe Dunăre, organizat astfel până la Sulina, să-și găsească fireasca prelungire către Strâmtori și bazinul mediteranean. Dând curs acestui imperativ, cunoscuți oameni politici cum au fost Mihail Kogălniceanu și P.S. Aurelian s-au pronunțat pentru crearea unei flote comerciale maritime. Încredințat de posibilitatea renașterii sale din "cenușa vechilor pânzare" Gr. Manu, directorul Regiei Monopolurilor Statului se adresa în 1895 Corpurilor Legiuitoare. În Raportul său el argumenta că, prin așezarea geografică, România era destinată să devină antrepozitul Europei Centrale spre piețele orientale, îndeplinind astfel rolul Belgiei și Olandei în apusul Europei. Aceste proiecte s-au bucurat de sprijinul direct al regelui Carol I, care releva că "drumul cel mai scurt din Anglia spre Indii trece prin Constanța".

Drept urmare, o Hotărâre a Consiliului de Miniștri din 28 aprilie 1895 însărcina pe Gr. Manu să organizeze Serviciul Maritim Român. Din creditul alocat - 2,5 milioane lei și apoi încă 10 milioane în 1896 în timpul guvernului I.C. Brătianu - o sumă considerabilă pentru acea vreme - s-a cumpărat de la o societate austriacă prima navă a S.M.R., vaporul mixt de pasageri și mărfuri "Medeea"; la 14 august 1895 acesta a plecat spre Istanbul, în prima călătorie sub pavilion românesc, având la bord 25 de pasageri și 600 tone mărfuri generale.

Sub vrednica îndrumare a lt. comandorului Ioan Coandă, directorul S.M.R., și a urmașului său Pavel Popovăț, au mai intrat în serviciul companiei: vaporul "Principesa Maria", nava poștală și de pasageri "Regele Carol I", destinate liniei maritime Constanța-Istanbul. În 1905, în prezența familiei regale a avut loc la Constanța botezul pasagerului maritim "România", navă modernă construită în Franța. Întregul oraș a îmbrăcat haine de sărbătoare, s-au organizat focuri de artificii. Pe atunci fiecare navă care intra în serviciul țării era pentru demnitarii statului și omul simplu un motiv de mândrie și bucurie. În anii următori s-au adăugat alte nave moderne: "Dacia", "Împăratul Traian", "Carpați", "Bucegi", "Durostor" construite în Franța, Anglia, Danemarca și numite, datorită albului strălucitor al piturii, "lebedele Mării Negre". În caz de război aceste nave puteau fi transformate cu ușurință în crucișătoare auxiliare, așa cum s-a și întâmplat în campania din 1916-1917. În felul acesta, și într-un timp scurt, printr-un efort financiar răsplătit de rezultatele așteptate, tânăra Românie și-a creat o flotă unică în Marea Neagră până la primul război mondial. După ce în 1899 a intrat în circulație trenul direct Berlin-Constanța, care făcea de două ori pe săptămână legătura cu portul românesc, s-a putut articula transportul feroviar de călători cu cel maritim spre Orient. Astfel, navele românești au fost solicitate de numeroși pasageri ce voiajau

spre porturile răsăritene ale Mediteranei, pentru punctualitatea, confortul, serviciile și profesionalismul echipajelor lor.

În anul 1905 a fost inaugurat cablul submarin Constanța-Istanbul, făcând comunicațiile mult mai lesnicioase. Cu noile sale nave S.M.R. și-a putut prelungi de la începutul secolului vechea linie maritimă Constanța-Istanbul până la Pireu, Alexandria și retur, dar si-a deschis pentru traficul de mărfuri linii noi: cea occidentală - spre Londra și Rotterdam, apoi liniile Sulina-Marea Egee, Sulina-Siria și Constanța-Balcic. Spre sfârșitul anului 1913 s-a înființat, de asemenea, prima societate de navigație particulară numită "România", care va achiziționa în 1924 patru cargouri de 6500 tone.

Odată cu integrarea Dobrogei portul Constanța a renăscut. Festivitățile de inaugurare a noilor sale instalații s-au desfășurat la 27 septembrie 1909 în prezența familiei regale și a membrilor guvernului. Cu acest prilej vaporul "Iași" a fost încărcat cu cereale destinate exportului de la prima magazie-siloz construită de Anghel Saligny, prezent la eveniment.

Ca urmare a acestui fapt, dar mai cu seamă a sporirii capacității productive a țării, traficul de mărfuri (import-export) a crescut fără precedent. Dacă în 1896 intrau în portul Constanța 760 de nave (din care 152 cu pânze) cu un tonaj de 68 000 tone, în 1913 numărul lor a fost de 1166 și 1 400 000 t. Cel mai mare export de cereale a fost cunoscut în 1911: 556 000 tone. Dacă în 1897 se exportau prin Constanța 89 tone petrol și derivate, în 1912 cantitatea se ridicase la 800.000 tone, locul al treilea ocupându-l lemnul. Spre Turcia, Grecia, Italia, Palestina, Malta, Franța și Germania se mai exportau brânzeturi, pește sărat, unt, lapte, ouă, vite mari și mici, lână. Din Orient și Occident se importau "coloniale": uleiuri, lămâi, cafea, stafide, vanilie, piper, ceai, măsline, ori produse de fierărie, mașini și cărbuni.

Cine are hotare maritime și flotă de comerț trebuie să aibă și marină de luptă care să le apere. Plecând de la acest postulat, guvernele vremii au acționat în limitele resurselor existente. Pentru formarea și instruirea corpului ofițeresc, o gabierilor și timonierilor s-a comandat în Anglia un bric cu vele și mașină cu vapori, cu destinația de navă-școală. Adus în țară în 1882, a primit numele de "Mircea" și avea să-și făurească o aură de legendă în rândurile a numeroase generații de marinari. În 1887 au mai fost comandate în Marea Britanie și Franța un crucișător - botezat "Elisabeta" - și trei torpiloare - numite "Sborul", "Smeul" și "Năluca", ce dispuneau de performanțe de luptă superioare pentru vremea lor. Ele au alcătuit, laolaltă, o Divizie de Mare embrionară.

Crucișătorul "Elisabeta" - socotit la data lansării cea mai puternică navă de război din Marea Neagră a avut însă o soartă ciudată. Între două războaie pe care nu le-a apucat, acest bastiment și-a trăit gloria în timp de pace, iar în ajunul primului război mondial era deja uzat

fizic și moral. La rândul lor, cele trei torpilatoare ușoare nu dispuneau de o prea bună stabilitate la mare rea, iar bricul "Mircea" nu putea conta ca navă de luptă. Cât de vulnerabilă era, în aceste condiții, marina de război a României, poate rezulta dintr-un neașteptat episod petrecut la Constanța la începutul veacului: aventura crucișătorului rus Potemkin.

Până atunci pașnicele nave de război au îndeplinit misiuni de rutină sau chiar de agrement: trageri de artilerie, exerciții și manevre, voiaje cu elevii școlilor navale, vizite protocolare în porturile vecine din Rusia, Bulgaria, Turcia. În 1901 navele Diviziei de Mare au primit cu onoruri militare pe marele duce imperial Aleks Mihailovici al Rusiei și escadra rusă însoțitoare. Un an mai târziu principele moștenitor Ferdinand și principesa Maria au participat la inaugurarea noului canal construit de Comisia Europeană a Dunării la Sulina. În palatul C.E.D. sau la Cazinoul din Constanța perechea princiară, foarte atașată de marină, a participat la balurile și banchetele unde puteau fi admirate frumoasele uniforme de gală ale ofițerilor și unde curgea multă șampanie. În acești ani de pace, între două misiuni de instrucție, bricul Mircea își făcea timp să plimbe pe mare pe micii principi Nicolae și Maria, care-și exprimaseră dorința în acest sens.

A venit însă anul 1905 când, la 19 iunie, cuirasatul "Kneaz Potemkin Tavriceski", cel mai puternic bastiment de război al marinei ruse din Marea Neagră, al cărui echipaj s-a răsculat împotriva țarului autocrat a apărut în fața portului Constanța. Au fost momente când autoritățile militare au recunoscut că, în fața puterii sale de foc, orașul Constanța era lipsit de orice apărare. După ce echipajul insurgent a predat vasul autorităților române, el a fost preluat de nave de război rusești care au forțat intrarea în port, ignorând avertismentele slabelor forțe navale locale. Dar, deși învățămintele necesare au fost trase, până la marele război Divizia de Mare a rămas în aceeași stare, cu grele urmări pentru apărarea flancului maritim în 1916.

Tot pe calea mării, dar purtând un alt mesaj, a sosit la Constanța în primăvara anului 1914 familia imperială rusă. Iahtul imperial, escortat de o întreagă escadră de război a adus pe țarul Nicolae al II-lea, întâmpinat la debarcader de întreaga familie regală a României: regele Carol I și regina Elisabeta, principele Ferdinand și principesa Maria. Registrul istoric al Diviziei de Mare și întreaga presă au descris cum, de la Pavilionul reginei, augustele familii au mers cu automobilele la Biserica Catedrală unde s-a oficiat un Tedeum. Orașului i s-a oferit apoi un spectacol nemaivăzut: un împărat și o împărăteasă, un rege și o regină, însoțiți de numeroși principi și principese au străbătut Bulevardul în trăsuri deschise spre Cazinoul Comunal, unde s-a privit defilarea trupelor. Seara, după o retragere cu torțe, familia imperială a părăsit Constanța luând drumul spre Rusia unde, peste mai mulți ani, se va întâlni cu tragicul său destin.

CAP. XVI. PERIOADA INTERBELICĂ (1919-1940)

1. AGRICULTURĂ, INDUSTRIE, COMERȚ

Până a deveni un organism economic unitar, întemeiat pe complementaritate, România întregită înfățișa pronunțate diferențe de dezvoltare regională. Dacă Transilvania venea cu o economie care beneficiase, într-o anumită măsură, de revoluția industrială din veacul trecut, Dobrogea, cu toate eforturile făcute de statul român, n-a putut recupera în trei decenii întârzierea acumulată în câteva secole. Mai mult decât atât, războiul se dovedise aici mai nemilos decât în alte provincii ocupate, iar reconstrucția a trebuit să pornească aproape de la bază.

Chiar în primul deceniu interbelic, resimțind în modul cel mai pozitiv efectele unificării statale și a politicii înțelepte de refacere, Dobrogea a ocupat o poziție tot mai importantă în mecanismul economiei naționale, în primul rând ca poartă de comerț a țării, dar și pe planul producției agricole și comerciale.

Agricultura

Sub aspectul consecințelor economice, reforma agrară din 1921 a fost urmată de două perioade distincte: una de început, când expropierea a provocat o scădere a producției în timpul transferului de proprietate - și alta de creștere aproape constantă, între 1926-1938.

În județul Tulcea au fost expropriate circa 34 000 ha, dar 75% din hotărârile de expropriere ale comisiilor de ocoale au fost atacate în justiție de vechii proprietari și, pe căi ocolite, o însemnată parte din contestații au întrunit hotărâri de admitere. Într-un interval de aproape 20 de ani de la legiferarea reformei agrare, din cei 18000 de îndreptățiți la împroprietărire, au primit pământ doar 11122 locuitori, și situația era similară și pentru celelalte județe. O istorie agitată a cunoscut reglementarea proprietății imobiliare în Dobrogea de sud. Asemenea situației găsite de statul român în dreapta Dunării după 1878, cea mai mare parte a proprietății funciare din Cadrilater se afla în indiviziune cu cea de stat, în sensul că pământul se afla în proprietatea acestuia, în timp ce folosința era a posesorilor. Proprietatea "mulk", adică proprietatea privată absolută în baza unor acte sau iradele ale sultanului era foarte restrânsă; cea mai des întâlnită era proprietatea "mirie" - proprietatea statului dată în folosință în baza unui titlu de concesiune imperială numit "tapiu", pentru care se plătea o dare anticipată. Prima reglementare a proprietății funciare din județele Durostor și Caliacra s-a făcut prin Legea din 13 martie 1914. În verificarea titlurilor de proprietate legea admitea și actele bulgărești din

perioada 1878-1913. Ea a fost înlocuită curând prin **Legea de organizare a Dobrogei Noi**, promulgată în 1921 sub guvernul Alexandru Averescu, dar prezenta atât de multe neajunsuri încât a fost abrogată în anul următor și înlocuită în 1924 cu o nouă reglementare. Prin aceasta bunurile "mulk" au rămas în întregime posesorilor. Deținătorii bunurilor "mirie", aflați în majoritate, au fost obligați să cedeze statului 1/3 din terenurile arabile și păduri ("darea treimii"), cu excepția suprafețelor mai mici de 5 ha. Legea treimii precum și legea din 1930, modificată în 1932 și 1933 permiteau statului român crearea unui fond imobiliar pentru opera de colonizare a Dobrogei de sud, dirijată de Oficiul Național al Colonizării.

În pofida climei secetoase și a unor întinse terenuri aride, cultivarea pământurilor arabile cu dragostea și înțelepciunea miilor de noi proprietari încurajați de noile legi a dat roadele așteptate. A fost mai întâi creșterea suprafețelor agricole cultivate: de la 240 000 ha în județele Tulcea și Constanța în 1885, la 757 000 după o jumătate de veac. Laolaltă cu pământul Cadrilaterului, totalul suprafeței agricole a Dobrogei era de 1 330 000 ha la începutul deceniului IV din secolul XX. În mod corespunzător a sporit și producția de cereale: de trei ori într-o jumătate de secol (1877-1927). Conform datelor furnizate de Asociația Cerealiștilor, încă din 1914 prin tranzacțiile operate în oboarele de cereale, județele Constanța și Tulcea se situau pe primele două locuri din țară. În perioada interbelică activitatea camerelor de agricultură a fost cu adevărat remarcabilă, vizând procurarea de utilaj, propaganda și educația agricolă, creșterea șeptelului, încurajarea cercetării științifice, organizarea de expoziții apreciate în întreaga țară.

Deși reforma agrară a redus decalajele de mărime a proprietății funciare, diferențierile s-au menținut pe planul producției, înzestrării și veniturilor diferitelor gospodării. Moșia marelui proprietar I. Popea din Peștera, județul Constanța, însuma 2400 ha (din care doar 1400 erau cultivate, restul reprezentând pășune și ogoare sterpe). Patrimoniul său cuprindea grajduri de vite și oi, cășerie și smântânitoare, moară cu valțuri, atelier de fierărie, tractoare, semănători și treerătoare, două trăsuri și un automobil, 80 cai, 84 boi, 75 vaci, 1800 oi, 35 porci și 300 de păsări. Proprietarul îngrășa pământul numai natural. El cheltuia anual 4 milioane lei, dar coeficientul rentabilității se ridica la 30%. Într-o altă categorie - de mic proprietar - plugarul Anghel Neagu din Coslugea - Ostrov avea 7 ha cultivate cu grâu și orz, din care, în anul 1927, obținea un venit total de 28000 lei, în condițiile în care automobilul lui I. Popea era evaluat la 150 000 lei, un muncitor cu ziua se plătea cu 60-100 lei, o vacă sau un cal de rasă dobrogeană costau între 2500-5000 lei (C. Filipescu, **Dobrogea agricolă**, în **Dobrogea, cincizeci de ani ...** p. 503-513.

Pădurile, fauna

Istoria pădurii dobrogene este pe cât de tristă pe atât de instructivă pentru om, destinatarul benefacerilor sale. Atâta vreme cât a constituit o rezervație imperială ("grădină a sultanului"), masivul forestier de stejar și tei din nordul Dobrogei a rămas o falnică și viguroasă pădure seculară, păzită sever de soldați de marină și artilerie încât, potrivit mărturiilor vremii, "nici musca nu putea trece". Din motive complexe, mai mult sau mai puțin greu de deslușit, către sfârșitul stăpânirii otomane, autoritățile imperiale au trecut la defrișări masive, care au distrus destul de repede minunata creație a naturii. Al doilea centru forestier se afla în sud-vestul Dobrogei, dar mai puțin însemnat.

La mijlocul secolului al XIX-lea vegetația forestieră ocupa în Dobrogea circa 140 000 ha. Potrivit statisticii din 1885 această suprafață s-a redus la 115 000 ha, apoi la 101 192 ha la începutul secolului al XX-lea și la 93 930 ha în 1922. Prin dezinteresul otoman amintit, prin colonizările, împroprietăririle și exproprierile făcute mai apoi de statul român, secularul codru dobrogean s-a înjumătățit numai în trei sferturi de veac.

După reintegrare, statul român a preluat un patrimoniu forestier devastat, dar încă însemnat. La 5 decembrie 1878 împreună cu C. Al. Orăscu a trecut Dunărea și P. Grigorescu, primul șef de ocol din Dobrogea, stabilit la Babadag, pentru a lua în primire pădurile ținutului. După 50 de ani județul Tulcea dispunea de 80 435 ha de pădure, iar județul Constanța de 19 487 ha degradate și cu goluri, afectate de pășunatul necontrolat (numai în județul Tulcea existau 40 000 de capre, "draci de pădure, cu barbă și coarne", cum le numeau cu ciudă silvicultorii) și de extensiunea prin defrișări a agriculturii. Dacă acest patrimoniu a fost ocrotit și ameliorat, totul se datorește vrednicei administrații a pădurilor din Dobrogea, reprezentată de Direcția regională silvică de la Constanța, de care ținea și Cadrilaterul. Pădurile erau repartizate pe zece ocoale conduse de ingineri silvici, în subordonarea cărora se aflau, în 1928, 39 de brigadieri și 244 de pădurari.

Prezența discretă a omului, cât și faptul că de mii de ani el vâna doar atât cât avea nevoie - vânatul nefiind ca astăzi un sport sălbatic - a făcut ca pădurea și câmpia dobrogeană să fie raiul celor mai variate specii de animale și păsări, unele dispărute cu desăvârșire de câteva decenii. Printre acestea cerbi, lupi, vulpi, iepuri, pisica sălbatecă, vidra, jderul, dihorul, sobolul, viezurele, vulturul, șoimul de munte, corbul, dropia, potârnichi, prepelițe, sitari, o extraordinară varietate de păsări de apă.

Viticultura

După condițiile de climă, regiunile viticole ale Dobrogei se împărțeau în două categorii: cele cu precipitații mai abundente, din apropierea masivelor păduroase (Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin, Ostrov, Silistra, Turtucaia și Balcic) care produceau cu precădere struguri pentru vinurile de masă; regiunile de stepă, cu climă secetoasă din centrul Dobrogei (Hârșova, Cernavodă, Medgidia, Murfatlar, Mangalia) erau producătoare de vinuri superioare. Filoxera, necunoscută până la începutul secolului al XX-lea, a adus cu sine un adevărat dezastru: dispariția soiurilor românești, ceea ce a făcut necesară înlocuirea lor cu viță altoită de varietăți străine.

După independență statul a creat două pepiniere la Isaccea și Murfatlar. Peste cinci decenii Dobrogea cuprindea circa 10 000 ha, din care 2 500 ha soiuri indigene nealtoite, 2 800 ha vie altoită, 5 000 ha hibrizi. În comparație cu podgoriile de tradiție din Vechiul Regat ținutul dădea o producție redusă. În 1926 statisticile indicau pentru județele Tulcea și Constanța o producție medie de 25 și, respectiv, 27 hectolitri/ha, în timp ce în Prahova era de 46, iar în Fălciu de 61.

Apicultura

Strămoșeasca îndeletnicire a creșterii albinelor a fost intens practicată în zonele păduroase din nord și sud, unde găsea condiții prielnice în pădurile de tei și flora meliferă bogată și variată. La începutul secolului XX în județul Tulcea se înregistrau 4 714 stupi, din care însă abia 400 erau sistematici, pentru ca la semicentenarul Dobrogei, când în toate domeniile se făceau bilanțuri, numărul lor să ajungă la 10-15000. Cele 12-15 vagoane de miere obținute în medie anual, laolaltă cu cele 4 500-5 000 kg ceară, aduceau un venit de 4,5-5 milioane lei.

În județul Constanța existau la aceeași dată 2 200 stupi, majoritatea sistematici, iar în Durostor și Caliacra 13 000. Prisăci și stupine vestite se găseau la Niculițel, Văcăreni, Măcin, Dăeni, Mangalia, Lipnița, Acpunar-Balcic. Se spune că parfumul de busuioc și cimbru, caiși și migdali dădea unor soiuri de miere dobrogeană arome inconfundabile.

Pescăriile

Pescuitul la gurile Dunării și pe lacurile litoralului pontic a reprezentat dintotdeauna o mare bogăție pentru locuitorii Dobrogei și o ancestrală îndeletnicire. Din suprafața totală de 1,2 milioane ha cât reprezenta întinderea Pescăriilor Statului, 450 000 ha reveneau apelor Dobrogei - bălți, grinduri, luminișuri de apă, lacuri teritoriale și litorale: Razim, Babadag, Crapina, Somova ș.a. (Alexandru Daia, **Pescăriile Dobrogei**, în **Dobrogea, cincizeci de ani ...**, p. 415).

Până în 1877 statul otoman arenda pescuitul din Dobrogea, din care obținea un venit anual de 400 000 lei aur. După preluarea lor statul

român a început exploatarea pescăriilor în regie. Acestea recoltau în 1895 șapte milioane bucăți pește, iar la începutul primului război mondial 11,5 milioane, pentru ca veniturile să crească de la 1 699 000 lei în 1895 la 169 800 000 în 1927.

Avântul luat de exploatările piscicole se explică și prin însemnatele investiții făcute de autorități. Încă înainte de război s-au construit canalele Regele Carol I, Regina Elisabeta și Principele Ferdinand menite să îndulcească apele lacului Razim, să lege lacurile Razim și Babadag precum și brațul Sfântu Gheorghe cu gârla Dranov. Între 1925-1927 s-a construit canalul de beton, acoperit, dintre lacurile Mamaia și Tașaul. La aceeași vreme s-a ridicat lângă lacul Tăbăcarie clădirea laboratorului hidrologic pentru studierea pescuitului maritim, aflat la începuturile sale. În 1927 s-a înființat, de altfel, prima societate de pescuit la mare.

Industria

S-a relevat deja că industria dobrogeană nu-și găsea termeni de comparație înainte de 1877, întrucât ea era inexistentă în înțelesul modern al cuvântului. Din nenorocire însemnatele realizări ale statului și patronatului industrial au fost spulberate de ravagiile războiului mondial, ceea ce a reclamat un considerabil efort de refacere. Sub un titlu retoric de presă ("poate fi Dobrogea industrială?") Francisc Sachetti, cunoscutul specialist și om politic își exprima convingerea că industria existentă era departe de a fi valorificat întregul potențial de materii prime și resursele pământurilor ce posedă ("Dobrogea jună", nr. 114/3 iunie 1923). Această credință a fost confirmată în perioada când, în scurt timp, depășind numeroasele greutăți, județul Constanța a ajuns să ocupe, cu o forță motrice instalată, potrivit unei statistici din 1935, locul 20 între cele 73 județe din România, în timp ce județul Tulcea cu 752 C.P., abia locul 62. Și mai puțin dezvoltată era prezența industrială în județele Durostor și Caliacra, cel din urmă socotit "eminamente agricol", a cărei dezvoltare a fost stânjenită de lipsa unei căi ferate care să lege interiorul cu porturile Balcic și Cavarna. Industria se reducea în Cadrilater la câteva mori sistematice, câteva fabrici modeste de pânzeturi, pielărie, covoare și mobilă, ulei, bomboane și rahat, ghiață, lumânări și săpun, depozite de fermentare a tutunului - cele mai multe la Silistra și Bazargic, cât și nelipsitele cariere.

A crescut și s-a diversificat producția industriei mecanice și metalurgice. Atelierele mecanice de construcții de fier și cazangerie Wolf din Constanța, fondate în 1912 au început să producă macarale pentru înzestrarea portului. Fabrica de șuruburi "Japy, Viellard Herzog & Co" a ajuns în 1940 la o producție anuală de 470 tone. Atelierele de reparații ale Direcției Porturilor Maritime, care efectuau inițial reparații curente minore, au fost dotate în 1938 cu un doc plutitor din

Germania, ceea ce-i permitea să abordeze proiecte de construcții navale. În 1920 a fost construită întreprinderea metalurgică "Energia" din Constanța. Tot în 1920 a fost fondată fabrica "Getta". Aici s-a construit primul hidroavion proiectat de un român, inginerul Radu Stoika, directorul fabricii, diplomat în construcții aeronautice și navale la Paris. La 17 august 1925 aparatul pilotat de cunoscutul căpitan aviator Romeo Popescu, a survolat orașul Constanța spre Techirghiol pe o distanță de 40 km, în aplauzele unei mulțimi pe cât de uimite, pe atât de entuziaste.

Industria materialelor de construcții era o ramură bine dezvoltată datorită abundenței materiilor prime. Fabrica din Cernavodă, numită "Societate anonimă de ciment din Europa Orientală" dispunea de utilaje la nivelul de vârf al tehnicii timpului. Mina de la Altân-Tepe funcționa cu trei puțuri și 27 galerii, alături de exploatările pe piatră și granit de la Măcin, Iacob Deal și Turtcoaia.

La sfârșitul perioadei interbelice existau în Dobrogea următoarele localități electrificate: Constanța cu 8300 abonați în 1940, Tulcea cu 1000 abonați, Cernavodă, Sulina, Carmen Silva, Mangalia, Techirghiol și Medgidia.

Din categoria întreprinderilor mari din industria textilă și de pielărie făceau parte "Tăbăcăria Română", fondată în 1878 la Constanța, Fabrica "Tulpa" din Tulcea, fondată în 1919, Fabrica de țesătorie și filatură "Dobrogeana", înființată în 1937 și dispunând de cele mai moderne instalații din sud-estul european, importate din Germania și Anglia.

Dacă orașele dobrogene au rămas în mare parte orientale sub aspectul gusturilor, turismul estival pe litoralul Mării Negre a încurajat producția și consumul alimentar, astfel încât s-au înmulțit stabilimentele de dulcețuri, zahăr candel, marmeladă, biscuiți, paste făinoase, ape gazoase, sifoane, ape minerale, ghiață artificială; fabrica de dulciuri "Bella Gusta" din Constanța producea în 1933, de exemplu, 100 tone rahat, 200 tone halva, 10 tone bomboane.

În sfârșit, numărul total al angajaților din industria dobrogeană era în cele patru județe, în anul 1930, de 24 641, din care 2 868 lucrători calificați.

Comerțul și mijloacele de transporturi

Mai mult decât înainte de război, în perioada interbelică, cu excepția perioadei de criză, comerțul României a continuat să se facă, în cea mai mare parte, pe calea maritimă. Ca singurul port maritim de seamă, Constanța a avut în permanență o importanță covârșitoare nu numai pentru Dobrogea, ci și pentru viața economică a întregii țări, fie și numai sub aspectul avantajului indiscutabil al menținerii navigabilității în toate anotimpurile.

Pentru dezvoltarea sa, o simplă comparație este semnificativă. În 1878 micul port avea doar 170 m de chei vechi din lemn, un dig de apărare de 200 m și o suprafață de apă adăpostită de numai 4 ha. La sfârșitul deceniului al treilea portul dispunea de aproape 3000 m diguri ce închideau 60 ha suprafață de bazine și 4700 m cheiuri în exploatare. Între 1919-1935 portul Constanța a primit la danele sale peste 20 000 nave, cu o medie de 800 vapoare pe an. În 1933 el efectua peste 18% din totalul importurilor românești, respectiv 66% din export, indeosebi petrol și cereale. Noile silozuri moderne aveau o capacitate de 60 000 tone, iar rezervoarele de petrol puteau depozita peste 100 000 tone. Între 1919-1925, pentru a lua ca bază numai perioada imediat postbelică, volumul de import-export a fost de peste 3,5 milioane tone mărfuri. Raportul dintre venituri - 231 milioane lei - și cheltuieli - 100 milioane lei - în 1926 corespunde unei balanțe comerciale active, sursă sigură de câștiguri și furnizor de excedente. Punctul maxim al traficului general interbelic a fost sfârșitul anului financiar 1936/37 când a fost rulat un total de 6 551 776 tone.

Începând din 1927 și apoi, după anii crizei economice, s-au alocat fonduri importante pentru construirea de magazii din beton armat, pentru repararea digurilor, dragaje în anteport și bazine, crearea unei stații de radiogoniometrie, instalarea unor macarale electrice, cât și pentru noul Șantier Naval dotat cu doc plutitor, terminat în 1938. Cu toate aceste măsuri, eforturile făcute de guvernele din perioada interbelică s-au dovedit insuficiente pe calea extinderii și modernizării portului Constanța, astfel încât să intre, potrivit studiilor existente, în rândurile marilor porturi ale Europei.

De asemenea, sub posibilități s-a menținut traficul flotei românești în comparație cu cel al companiilor de navigație străine. În momentul câștigării independenței, România devenită stat cu frontiere maritime, s-a văzut întrecută pe placul mijloacelor proprii de navigație de țările cu tradiție comercială. Pe atunci la Constanța și Sulina pavilionul național flutura timid doar la căpitănia porturilor, semn al suveranității de stat. Până la primul război mondial marina română a făcut progrese considerabile, dar evenimentele care au urmat i-au adus însemnate pierderi.

După război și-a reluat activitatea societatea de stat Navigația Fluvială Română cât și flota comercială a Serviciului Maritim Român (S.M.R.), ale căror vapoare poștale și de pasageri, ce serveau linia dunăreană, orientală, și vestul Mediteranei, erau preferate pentru confortul și serviciile prestate. Din 1938 au intrat în serviciul S.M.R. motonavele "Transilvania" și "Basarabia", cele mai frumoase pachebotури ale Mării Negre, câteva cargouri și tancuri petroliere moderne. Alături de navele proprietate de stat își creează mijloace proprii de

comerț și societățile particulare. Astfel Societatea "Steaua Română" a pus în circulație petrolierul "Oltenia", construit în Anglia, cu un deplasament de 9 000 tone, cel mai mare vas sub pavilion românesc, iar navele Societății de comerț 'România" traversau Atlanticul, ajungând până în America de Sud.

Constanța comercială a devenit acum unul din principalele debușeuri pentru negustorii din întreaga țară; angrosiștii și marii producători găseau, de asemenea, posibilități de plasare pentru export. Iată de ce aici s-au constituit, într-un timp relativ scurt, sub raportul circulației mărfurilor și a capitalurilor, case de import-export, societăți de asigurări, burse ale burgheziei autohtone, un număr însemnat de agenții maritime și de asigurări ale unor state europene.

La Sulina inconvenientele navigației s-au atenuat în mare măsură prin deschiderea, în 1925, a noului canal de adâncime, capabil să primească acum nave de mare tonaj, silite altădată să încarce mărfurile în larg. Datorită faptului că privilegiul de porto-franco din acea vreme eluda regimul vamal național, în anul 1932 acest drept a fost ridicat, ceea ce îngrădea jurisdicția Comisiei Europene a Dunării, întărind, în schimb, suveranitatea României la Gurile Dunării.

Pe măsură ce economia națională se dezvolta, având o contribuție tot mai însemnată la exportul de produse agricole pe mare și Dunăre, singura cale ferată existentă s-a dovedit cu totul insuficientă. Pentru legarea portului Constanța cu Tulcea au început încă înainte de război lucrările construirii unei noi linii, prin Medgidia-Babadag, dar ele au înaintat încet și pe etape, terminându-se abia în 1938.

Legăturile Dobrogei cu restul țării și lumea europeană se amplifică totuși și se modernizează. Trenuri accelerate cu vagoane directe legau principalele capitale ale Europei occidentale cu Constanța și, de aici, prin căile maritime, cu Constantinopolul. În deceniul al patrulea s-au deschis pe lângă linia aeriană de pasageri București-Constanța-Balcic și cea cu orar regulat Constanța-Galați. Legăturile poștale, telefonice și telegrafice cu caracter internațional asigurau comunicarea rapidă cu Europa, Asia și Africa: stația de telegrafie din Constanța, terminată în 1926, putea transmite la Pireu, Atena, Beirut, Alexandria, Viena, Paris, Londra etc.

Numeroase instituții financiare și de credit au venit, de asemenea, să însoțească activitatea din industrie, agricultură și comerț. La Tulcea funcționau "Banca Tulcei", Banca "Gurile Dunării" și Banca "Dunărea". În Constanța existau în deceniul al treilea circa 30 de instituții bancare cu un capital de 45 milioane lei, în marea lor majoritate filiale ale băncilor importante din țară.

Aşezările

În perioada interbelică localităţile urbane au evoluat inegal, lipsind un program de dezvoltare armonioasă. Preocupările s-au concentrat mai cu seamă asupra oraşelor de pe litoral. Paralel cu înflorirea vieţii comerciale şi portuare s-a accentuat vocaţia de centru turistic, balnear şi de agrement a Constanţei, răspunzând gusturilor unor vilegiaturişti înstăriţi care-o populează în fiecare sezon estival. Alături de edificiile administrative şi culturale, clădirile societăţilor economice, băncile, palatele şi vilele, bisericile şi moscheile cu arhitectura lor variată dădeau localităţii un pitoresc aparte, constituind puncte de atracţie pentru vizitatori.

La Mamaia s-a amenajat o "instalaţiune completă pentru băi", fiind legată de Constanţa printr-o cale ferată, iar la Techirghiol şi Eforie Societatea pe acţiuni "Techirghiol-sat" şi "Techirghiol-Movilă", în urma stabilirii ştiinţifice a efectelor curative excepţionale şi a unei largi reclame, au făcut investiţii extrem de rentabile în stabilimente de băi, hoteluri, vile şi restaurante care asigurau confort şi asistenţă medicală în schimbul unor tarife mari, accesibile numai anumitor categorii sociale. De asemenea, declarată în 1932 staţiune balneară, viaţa Sulinei s-a înviorat, păstrând totuşi farmecul de oraş patriarhal în care, într-o neîntrecută izolare, la capătul marii artere fluviale europene, se ridicau, cu neaşteptata lor arhitectură, clădirile impozante ale Comisiei Europene a Dunării şi Cazinoul refăcut şi înfrumuseţat.

Progresele economice şi creşterea populaţiei au făcut ca unele comune rurale să crească, arătând ca adevărate târguri, cu obor de cereale, ateliere şi prăvălii, cu mici întreprinderi industriale - cum erau Murfatlar, Cobadin, Hamangia (Baia), Isaccea - ceea ce a făcut necesară o nouă organizare administrativ-teritorială, în cadrul căreia astfel de localităţi devin reşedinţe de plasă. Pe de altă parte însă, unele oraşe ca Tulcea, Babadag, Măcin fac progrese lente sub aspect economic şi urbanistic, programele edilitare resimţind efectele politicianismului şi demagogiei.

2. VIAŢA POLITICĂ. ORGANIZAŢIILE LOCALE ALE PARTIDELOR.

Trezită târziu la viaţa politică modernă şi preluând din Vechiul Regat mai ales moravurile bizantine, activitatea de partid în Dobrogea a fost de scurtă durată şi fragilă. Până la restabilirea administraţiei româneşti, în 1919, războiul a frânt cu desăvârşire acţiunea politică organizată. Reluată mai apoi cu destulă vioiciune, aceasta s-a confruntat, ca pretutindeni în ţară - dar cu unele circumstanţe agravante - cu o tendinţă de radicalizare şi deplasare spre stânga, alimentată fie de

starea de dezordine din timpul ocupației, fie de numeroșii agitatori marxiști, fie de toate laolaltă.

Îndată după încheierea războiului, în absența armatei române, atribuțiunile militare au fost preluate de trupele frontului balcanic al Antantei. Pentru reglementarea raporturilor cu comandamentul acesteia instalat la Constanța, s-a creat funcția de "comisar al guvernului român pe lângă armata franceză din Dobrogea". În toată perioada anului 1919, prin portul Constanța navele aliaților au repatriat prizonierii de război italieni aflați în România și tot pe aici s-au reîntors numeroși români transilvăneni, prizonieri din armata austro-ungară înrolați voluntar în trupele aliate.

În același an unitățile franceze din Constanța au fost antrenate în revolta flotei din Marea Neagră, contaminată de fermentul revoluției bolșevice din Rusia, fenomen resimțit la scară mult mai restrânsă și în marina română. În legătură cu situația creată, guvernul a ordonat autorităților locale să colaboreze cu comandamentul aliat pentru anihilarea "organizațiilor revoluționare ce exista pe teritoriul Dobrogei", pentru că numeroase manifeste în limba română, bulgară și turcă au fost difuzate de comuniști în comune și orașe, în timp ce altele au fost destinate trupelor franceze. La telegrama alarmată a ministrului de interne, G. G. Mârzescu, prefectura județului Constanța solicita chiar decretarea stării de asediu, având în vedere "diferitele încercări de propagandă revoluționară și bolșevică ... mai ales că ea a început să prindă și în mijlocul trupelor franceze" (Arhivele Statului Constanța, fond Prefectura Constanța, dosar 1 / 1919, f. 219). Lucrurile au mers atât de departe încât, în luna martie 1919 soldații n-au mai putut fi îmbarcați decât sub amenințarea mitralierelor, alți rebeli fiind dezarmați, puși sub paza severă a santinelelor din armata colonială și apoi îmbarcați pentru o destinație necunoscută.

Când, pe ansamblul arenei politice, sistemul bipartit tradițional a făcut loc guvernării pluripartidiste, un tablou foarte colorat și pitoresc de formațiuni s-a conturat în viața publică. În atmosfera de marasm din provincia devastată de război, scepticismul populației s-a manifestat prin inapetența față de fenomenul politic; la primele alegeri parlamentare bazate pe votul universal, absenteismul electoratului la urne a reprezentat o treime din numărul alegătorilor. De altfel, la sfârșitul primului an de pace un ziar local constata cu amărăciune" "Constanța are naționaliști, are țărăniști, are poporaniști. Constanța n-are lumină, n-are bani, are în schimb liberali. Are tot, numai ce-i trebuie n-are" ("Farul", din 15 decembrie 1919).

Partidul Conservator

După 1878 în Dobrogea s-a constituit o clasă tânără de moșieri atașată instinctiv Partidului Conservator tradițional, apărător al marii proprietăți funciare. De aceea, mândre de valoarea cadrelor lor intelectuale și politice, organizațiile conservatoare au afișat la începutul perioadei postbelice o siguranță întemeiată pe electoratul său neafectat încă de reforma agrară. În alegerile parlamentare din 1919 Partidul Conservator Progresist a obținut la Constanța un rezultat remarcabil, raportat la cele modeste pe intreaga țară: doi deputați și trei senatori. Un an mai târziu însă, slăbit de efectul devastator al exproprierii, deși asociați cu dizidența liberală I.N. Roman - Marcel Opreanu, conservatorii n-au mai obținut nici un loc în Dobrogea. În 1921 George Benderli, senator de Constanța al Partidului Poporului a renunțat la mandatul său în Parlament. Ocuparea locului vacant a fost râvnit de doi fruntași de seamă ai vieții politice românești: Alexandru Marghiloman, președintele Partidului Conservator Progresist, și C.I.C. Brătianu, viitorul șef al Partidului Național Liberal din deceniul IV. Confruntarea s-a încheiat cu o înfrângere a liderului conservator, ceea ce lăsa să se întrevadă sfârșitul apropiat al carierei sale politice. Și cealaltă ramură - Partidul Conservator Democrat condus de Take Ionescu - s-a reorganizat la sfârșitul războiului în județul Tulcea, unde a proclamat șef pe Ion Cămărășanu și a editat ziarul "Vocea Democrației", oficios al organizației. Până la dizolvarea din 1925 și fuziunea cu organizațiile averescane, fruntașii locali ca Ion Cămărășescu la Tulcea și Constantin Pariano la Constanța au făcut eforturi sterile pentru revigorarea organizațiilor dobrogene a unui partid condamnat să dispară.

Partidul Național Liberal

Liberalii, care au guvernat țara în războiul de reîntregire și au deschis drumul marilor reforme ulterioare, au obținut rezultate remarcabile în alegerile din 1919. Printre cei 15 deputați și senatori dobrogeni se numărau personalități cunoscute, cum erau Remus Opreanu, I.N. Roman, N. Petrescu-Comnen, I. Drăghici, I.C. Atanasiu. Pentru prima oară de la reunirea Dobrogei, a fost ales pe listele liberale un deputat al comunității musulmane, Mustafa Fahmi Mehmed din județul Caliacra ("un moment istoric pentru musulmani", cum se aprecia în ședința Adunării Deputaților din 13 decembrie 1919). În 1919 organizația județului Tulcea și-a ales delegația permanentă având în frunte pe Ion N. Drăghici, avocat și director al filialei Băncii Românești, pe Ion. C. Atanasiu, șeful organizației județene, urmat apoi de Gh. Șerban, fost prefect. Organizațiile P.N.L. din noile județe s-au constituit pe baze statutare, cea din Durostor în 1919, iar cea din Caliacra în 1921.

Explozia țărănismului din primii ani postbelici a pulverizat nu numai anacronicul Partid Conservator, dar a pricinuit suferințe și celui mai puternic partid al României. Deși în alegerile generale din 1920 s-a prezentat ca un program cuprinzând obiective locale bine alese și a propus candidați notabili: prof. Virgil Andronescu, fost primar al Constanței, general C. Scărișoreanu, comandantul faimoasei Divizii 9, C. Alimănișteanu, directorul Băncii Române filiala Constanța, în mai multe rânduri parlamentar ("Liberalul", nr. 5/18 aprilie 1920), rezultatele au fost surprinzător de modeste. După examinarea cauzelor acestui insucces, o largă acțiune de reorganizare s-a desfășurat în cele patru județe. În conformitate cu noile statute s-au constituit comitete comunale, municipiul Constanța a fost împărțit în 19 sectoare, iar congresul județean a ales Delegația Parlamentară sub președenția lui V. Andronescu. Au fost activizate cercurile de studii și presa de partid ("Liberalul Constanței", nr. 38/19 decembrie 1920).

În prezența unor fruntași de seamă de la București s-au inaugurat cluburile P.N.L. din noile județe. La 3 octombrie 1920 la Silistra s-a desfășurat congresul organizației județene Durostor al cărui șef era N. Petrescu-Comnen. Însuși Ion I.C. Brătianu a oficiat deschiderea clubului liberal. În comitetul județean și Delegația Permanentă alese în anii următori figurau mulți aromâni și minoritari musulmani și bulgari. Dintre șefii organizației Silistra s-au remarcat dr. Tașcu Pucerea, prefectului județului, și Gh. Teodorescu.

Victoria lui C.I.C.. Brătianu pentru un loc vacant de senator la Constanța, în 1921, era un semn că măsurile de redresare dăduseră roade, anunțând categorica victorie din 1922 când P.N.L. a obținut toate locurile de senatori în județele Dobrogei. În martie 1925, în prezența ministrului Richard Franasovici din conducerea centrală a partidului, s-a inaugurat la Turtucaia clubul liberal.

Forța acestui partid rezulta și din faptul că, atât la putere cât și în opoziție, cadrele sale cele mai influente - miniștri, senatori și deputați - țineau o permanentă legătură cu masele de alegători. După o riguroasă planificare, în activitatea lor de propagandă era angajată întreaga conducere a P.N.L. Între două ședințe ale Parlamentului, de la Medgidia la Mangalia, Caraomer, Tulcea, Silistra și Bazargic, pe județe, plăși și comune, până în cele mai izolate cătune - senatori, deputați, prefecți și pretori, revizorii școlari, șefii serviciilor sanitare, președinții camerelor de agricultură și comerț, proveniți din P.N.L. -, participau la întruniri și adunări cetățenești.

După trecerea P.N.L. în opoziție, în 1926, aripa tânără din județul Constanța condusă de deputatul Vasile P. Sassu, devenit senator de drept după a zecea legislatură, a atras noi aderenți dintre întreprinzători, slujitori ai baroului, comercianți care aduceau o

infuzie de energie în vederea revenirii la guvernare ("Liberalul Constanței", nr. 53, 20 februarie 1927). Trimis la Constanța pentru refacerea uneia din cele mai puternice organizații regionale ale P.N.L., V.P. Sassu era născut într-o familie modestă de mocani din Dobrogea, făcând parte din fruntașii fără blazon ai partidului. În această calitate el a promovat elemente tinere, cum a fost Radu Roșculeț, viitorul prefect al județului Constanța în timpul guvernării liberare dintre 1927-1928. Din păcate moartea șefului autoritar Ion I.C. Brătianu a slăbit disciplina de partid și a dat frâu liber conflictelor interne mocnite din jurul împărțirii funcțiilor administrative, devenite surse de insatisfacții și frământări. Vechi cadre din județul Constanța - senatorul Virgil Andronescu, I.N. Roman, Paul Dobrescu ș.a. - au decis în 1928 alegerea ca șef a cunoscutului jurist Istrate Micescu, vicepreședinte al Adunării Deputaților, autorul constituției din 1938, în locul lui V. P. Sassu. Noua grupare a publicat ziarul "Viitorul Constanței", pentru ca mai apoi să adere la Partidul Liberal disident condus de Gh. Brătianu (V. Andronescu, **Spre reînoirea liberalismului românesc**, Constanța, f.a. p. 33). Aceeași opțiune politică a fost aleasă și de alți vechi lideri locali: N. Hențescu din organizația Durostor, V. Papacostea din Caliacra, V. Lichiordopol din Tulcea împreună cu partizanii lor: avocați, preoți, învățători, gazetari. Ei aveau să fie excluși din listele oficiale de candidați ale P.N.L. pentru alegerile din 1928 ("Voința Dobrogei", nr. 32/12 decembrie 1928).

Aderarea la partidul georgist a partizanilor lui C.N. Sarry, directorul influentului cotidian "Dobrogea jună" părea să facă din noul partid P.N.L. - Gh. Brătianu, o forță politică importantă, mai ales că aceasta se angaja să promoveze interesele minorităților și ale coloniștilor aromâni ("Voința Durostorului", nr. 3/27 octombrie 1930). În ajunul alegerilor din 1937 însă, subminat la rându-i de disensiuni și rivalități, P.N.L. -, Gh. Brătianu dispunea doar în Durostor de o organizație mai puternică, fiind în declin la Constanța și aproape inexistent la Tulcea.

După moartea lui Ion I.C. Brătianu în toate județele s-a procedat la o primenire de cadre. Venit la cârma partidului, I. G. Duca a impus în fruntea organizației din Caliacra pe George Fotino, bun cunoscător al problemelor colonizării, cel care a și alcătuit un proiect de lege pentru completarea legii referitoare la această chestiune.

Alegerile generale din decembrie 1933 precum și noua guvernare liberală din 1934-1937 au fost însoțite de o amplă reorganizare a P.N.L. la nivel central și local și au prilejuit afirmarea unor lideri noi: Radu Roșculeț, fost prefect, Aurel Oancea, primarul orașului Medgidia - acum deputați liberali. În guvernul prezidat de Gh. Tătărescu, funcția de ministru al Industriei și Comerțului, iar apoi al Agriculturii și Domeniilor a revenit cunoscutului fruntaș dobrogean V. P. Sassu.

Imitând disensiunile de la centru, încurajate și de regele Carol al II-lea, frământările locale s-au amplificat în preajma alegerilor din 1939, așa cum s-a întâmplat în județele Tulcea și Caliacra. La Tulcea Vasile P. Sassu a încercat să impună delegației permanente numirea la șefia organizației a unui pretendent al centrului, în locul lui Gheoghe Șerban, vechi parlamentar liberal, care-și anunțase demisia. El s-a izbit de rezistența dârză a membrilor organului colegial, în frunte cu deputatul I.N. Drăghici și senatorul Niculai Zaharia. ("Dobrogea jună", nr. 185/23 septembrie 1937). Ca urmare, pentru alegerile parlamentare din decembrie fost desemnat de la Constanța candidatul Traian Berberianu, deoarece schismaticii au refuzat să mai candideze, deși în acest sens a intervenit însuși Dinu Brătianu, președintele partidului. Rezultatul a fost acela că P.N.L. s-a situat în acest județ pe locul al doilea, după P.N.Ț.

Atât în "decada brătienistă" (1918-1928) cât și în vremea guvernării din 1934-1937, ca cel mai important partid de guvernământ, P.N.L. a elaborat și a aplicat programe de modernizare care au contribuit la progresul accelerat al României. În Dobrogea ele au vizat investiții în infrastructură, construirea segmentului de cale ferată Tulcea - Hamangia, reorganizarea pescuitului, măsuri de revigorare a activității porturilor dunărene și maritime. Deputatul T. Pucerea, șeful organizației P.N.L. - Caliacra, bun cunoscător al laturii juridice a colonizării, s-a pronunțat în Parlament pentru măsuri care să limiteze acest proces și, totodată, să integreze pe cei colonizați prin clarificarea regimului proprietății rurale ("Viitorul Silistrei", nr. 123/18 ianuarie 1934).

Încheierea unui deceniu de guvernare în 1928 precum și vizita la Constanța a primului ministru Gh. Tătărescu, însoțit de numeroși membri ai guvernului și parlamentari, au fost bune prilejuri de rodnic bilanț la clubul liberal ("Voința Dobrogei", nr. 30/14 octombrie 1928 și nr. 9/26 mai 1935). Dezbaterile de la Primărie, din acest ultim an, au fost urmărite prin megafoanele instalate de 10 000 de simpatizanți întruniți în Piața Ovidiu. Prosperarea municipiului Constanța (lucrări edilitare, dotări balneare, sistematizare și salubrizare, amenajarea malurilor și modernizarea stațiunii Mamaia, iluminatul public, aducțiunea apei potabile, asistența sanitară și crearea unor instituții de cultură, legarea metropolei cu marile porturi din Occident prin telegrafia fără fir), alte realizări în orașele Tulcea, Medgidia, Caraorman, Hârșova, Babadag, Silistra și Bazargic erau realități certe care au apropiat Dobrogea de nivelul general al țării și pe alocuri l-au întrecut.

Partidul Țărănesc

În ianuarie 1919 învățătorul Vasile Lepădatu din Murfatlar îndemna pe țărani să se grupeze în jurul dascălilor din școli și al preoților și să acționeze numai după sfaturile și îndemnurile lor. La 17 august același an, un grup de personalități cunoscute, cum erau Scarlat Vârnav, fost conservator și prefect al județului Constanța, C.N. Sarry, Francisc Sachetti, a înființat la Constanța o formațiune țărănistă care a aderat la programul tânărului Partid Țărănesc abia înființat de Ion Mihalache ("Dobrogea Jună", nr. 24/24 septembrie 1919). Obiectivele sale urmăreau refacerea proprietății dobrogene distruse de război, a portului Constanța și a podului de peste Dunăre, înfăptuirea nuanțată a reformei agrare, ținând seama de specificul Dobrogei.

Alegerile parlamentare din 1919 au reprezentat un triumf pentru Partidul Țărănesc. În județul Tulcea el obținea 4 mandate de deputați și senatori, între care cunoscuții oameni politici N. Georgescu - Tulcea, avocat, pentru Cameră - reales apoi în 1920 și 1922 - și Brutus Cotovu la Senat. Avocatul N. Georgescu-Tulcea a rămas credincios Partidului Țărănesc și P.N.Ț. până la sfârșitul existenței sale legale. În Dobrogea de sud organizația țărănistă din județul Durostor s-a constituit în aprilie 1920, la Silistra. Însuși Ion Mihalache se va afla în 1921 la Constanța pentru a susține candidatura lui Francisc Sachetti la Senat, pentru un mandat rămas vacant.

Situația particulară a proprietății funciare din Dobrogea, care îndemna pe țărăniști mai degrabă spre apărarea acesteia decât spre exproprierea ei, a condus la neobișnuita alianță electorală cu Partidul Conservator Progresist în alegerile pentru Senat din 1922 de la Constanța. Un fapt cu totul remarcabil a fost candidatura președintelui țărănist, Ion Mihalache, care a intrat în Cameră ca deputat de Constanța. Sancționând unele neîmpliniri ale guvernării liberale, țărăniștii s-au folosit de erodarea acesteia și au câștigat în județul Tulcea - unde exista una din cele mai puternice organizații regionale ale Partidului Țărănesc - alegerile locale precum și alegerile comunale agricole din 1925 ("Țăranul dobrogean", nr. 6/10 septembrie 1925).

Accelerarea negocierilor pentru fuziunea dintre Partidul Național - Iuliu Maniu și Partidul Țărănesc - Ion Mihalache, care au prins consistența către sfârșitul guvernării liberale, s-au resimțit și la nivelul organizațiilor regionale. În toamna anului 1925 la Constanța au avut loc consfătuiri paralele ale organizațiilor țărăniste și ale Partidului Național, conduse de deputatul Selim Abdulachim și, respectiv, președintele N.D. Chirescu, pentru examinarea stadiului tratativelor dintre ele.

Partidul Național Român

Preocupat să-și organizeze structuri politice la scara întregii țări, Partidul Național Român a descins și în Dobrogea, inițial în județele din Cadrilater. Fostul prefect de Duroator, Ion Cămărășescu și avocatul C. Angelescu, senator, fost comisar regal în 1913 în județul Caliacra au întemeiat aici primele organizații ale acestui partid ("Dobrogea Jună", nr. 300/27 decembrie 1923). În spiritul Rezoluției de la Alba Iulia și a programului său, Iuliu Maniu și alți fruntași ai acestui partid au respins Legea de organizare a Dobrogei Noi și au criticat în Parlament politica guvernului liberal în provincia transdunăreană.

Combinațiile politice de la nivel central s-au extins și în organizațiile locale. Astfel, după fuziunea cu grupările rezultate din dezmembrarea Partidului Conservator Democrat - Take Ionescu, în organizațiile Constanța și Tulcea ale Partidului Național Român s-au integrat mari proprietari funciari și conducători ai unor sucursale locale bancare, după care s-a produs fuziunea cu organizațiile din Dobrogea ale Partidului Naționalist Democrat - Nicolae Iorga. Aceste evenimente au provocat obișnuitele frământări și insatisfacții, îndeosebi din partea celor rămași în afară sau la periferia structurilor de conducere.

Fuziunea istorică a maniștilor cu organizațiile țărăniste, mai viguroase, avea să imprime o nouă configurație raportului de forțe dintre partide. La Tulcea fuziunea celor două comitete județene a avut loc în noiembrie 1926 sub președenția deputatului N. Georgescu - Tulcea, facilitată de interese comune ce gravitau în jurul băncii "Dunărea", în timp ce la Constanța acest eveniment s-a produs în februarie 1927, când președintele comitetului unificat al P.N.Ţ. a devenit V. Lepădatu.

Partidul Național Țărănesc

Noul partid creat în 1926 s-a bucurat de o largă audiență în mediile populare, fapt dovedit în anii următori de participarea la adunările politice convocate frecvent în opoziția prelungită care i-a fost hărăzită acestui partid. Cu prilejul campaniei de răsturnare a guvernului P.N.L., declanșată în 1928 la Alba Iulia, numeroase consfătuiri și adunări ale partizanilor și simpatizanților acestui partid au avut loc la Mangalia, Medgidia, Tulcea ("Dacia", nr. 12/18 ianuarie și nr. 96/6 mai 1928). Foarte activi în Parlament, deputatul V. Lepădatu și senatorul C. Angelescu au cerut guvernanților accelerarea procesului de împroprietărire, revitalizarea portului Constanța, ridicarea stării de asediu din sudul Dobrogei.

Venit la guvernare în 1928, P.N.Ţ. a folosit pârghiile puterii locale pentru a pune în aplicare unele din obiectivele programului său. Parlamentarii din județul Tulcea au înaintat lui Ion Mihalache un memoriu care solicita adaptarea reformei agrare la situațiile particu-

lare din domeniul agricol, silvic și piscicol din Dobrogea. La rândul lor, considerând imperfectă Legea de organizare a Dobrogei Noi, parlamentarii județelor sudice au obținut modificarea unor prevederi referitoare la dreptul coloniștilor asupra casei și pământului.

Pentru a ține legătura cu alegătorii și simpatizanții săi, în comunele rurale au luat ființă "case de sfat" ale P.N.Ț., în care se organizau consfătuiri și șezători. O secție feminină și o organizație de tineret lărgeau structura organizatorică a partidului. Baluri, șezători artistice și muncitorești aveau loc în scop de propagandă. Pe parcursul anilor, P.N.Ț. a avut ca purtători de cuvânt organe de presă cum au fost "Plugarul" (Caliacra), "Glasul Țăranilor" (Durostor), "Ogorul" (Constanța), "Țăranul dobrogean" (Tulcea).

Într-un partid care, mai mult decât oricare altul,prezenta imaginea unui mozaic de orientări politice și tactice, tendințele centrifuge s-au ținut lanț, subminându-i forța de manifestare unitară. În 1928 delegația permanentă a P.N.Ț. din județul Constanța a exclus pe dr. Mihai Isăcescu, lider de seamă al partidului, care a trecut la Partidul Țărănesc - dr. Nicolae Lupu, el însuși desprins din P.N.Ț. Pentru a aplana disensiunile provocate de problemele colonizării, Comitetul Central Executiv a numit în fruntea organizației Caliacra pe Grigore Gafencu, personalitate influentă în partid, dar cei nemulțumiți l-au urmat pe Grigore Iunian care, în 1932, a înființat o nouă formațiune politică - Partidul Țărănesc Radical. Șeful organizației Durostor a P.N.Ț., inginerul M. Pribianu, fost prefect, cerea la rândul său intervenția energică a lui Ion Mihalache și Virgil Madgearu pentru a pune capăt disputelor locale. Este de înțeles de ce reîntregirea din 1934, când Partidul Țărănesc - dr. N. Lupu a revenit în P.N.Ț. a provocat o satisfacție generală în toate structurile partidului. La ratificarea solemnă a fuziunii de la Constanța a participat V. Madgearu, iar la Silistra Ion Mihalache ("Dobrogea jună", nr. 33/13 martie 1934).

În perioada guvernării național-liberare (1934-1937) organizațiile P.N.Ț. din Dobrogea s-au implicat luptei parlamentare și extraparlamentare având ca principal obiectiv răsturnarea partidului rival, temeinic instalat la putere pentru o întreagă legislatură. Potrivit relatărilor presei Comitetul Central Executiv a hotărât ca semnalul "să fie dat la Constanța, acolo unde s-au pus și temeliile programului care trebuia să ne aducă statul țărănesc" ("Ogorul", nr. 3/12 mai 1936). La 17 mai 1936 mari adunări de partizani au avut loc în toate județele; la Constanța o astfel de întrunire a reunit pe câmpul de instrucție a Regimentului 9 cavalerie 20.000 de oameni, în prezența lui Ion Mihalache, dr. N. Lupu, Mihai Popovici, veniți de la București.

Se știe că în timpul președenției lui Ion Mihalache (1933-1937) curentul țărănist din partid, funciarmente de stânga, s-a consolidat.

Confruntat cu recrudescența extremei drepte legionare, cu apariția unor noi organizații xenofobe (în 1935 A.C. Cuza și Octavian Goga au întemeiat Partidul Național Creștin care promova deviza "Numerus clausus"), cât și cu detașarea unei drepte naționalist extremiste în propriul partid (în 1935 Alex. Vaide-Voievod a fondat Frontul Românesc întemeiat pe "Numerus valahicus") - în P.N.Ț. s-a conturat și o stângă democratică ostilă acestui curs și înclinată spre colaborarea cu forțele politice care se declarau antifasciste. Printre cadrele tinere locale promotoare ale acestei orientări s-au numărat Victor Dușa și Alexandru Șteflea.

După succesul electoral din județul Mehedinți și Hunedoara, din 1936, când P.N.Ț. a mers în alegeri, din rațiuni tactice, în cartel cu Frontul popular îndrumat de comuniști împotriva Partidului Național Creștin susținut de batalioane paramilitare înarmate, conducerea partidului a transmis organizațiilor directiva organizării gărzilor țărănești de autoapărare ("Zorile democrației", nr. 5-6/30 august 1936). Un rol important în constituirea acestor formațiuni a revenit organizației de tineret care cuprindea membrii partidului între 18-25 ani. Însuși Ion Mihalache a numit ca secretar general al Tineretului Național Țărănesc din Dobrogea pe Victor Dușa, cel care avea să devină în toamna anului 1944 primul prefect comunist al județului Constanța. Conducerea gărzilor țărănești din același județ a revenit lui Alex. Șteflea, devenit la aceeași vreme primarul municipiului Constanța sprijinit de Partidul Comunist ("Ogorul", nr. 1/1 februarie; nr. 11/1 octombrie 1936). Iată cum relatează racolarea însuși Victor Dușa: "Într-una din zile mă pomenesc că mi se face legătura cu instructorul C.C. al P.C.R., respectiv Dumitru Coliu. Din discuțiile avute, printre altele îmi propune să lucrez pentru ei. Surprins de această întorsătură a lucrărilor am pus întrebarea: Cum să fac, că eu sunt țărănist? Nu-i nimic, rămâi acolo și vei lucra și pentru noi - mi s-a răspuns" (Însemnări sub semnătură olografă - Marin Ciocan, militant comunist).

Tineretul Național Țărănesc, în ale cărui organizații au intrat în județele Caliacra și Durostor numeroși bulgari și turci, s-a manifestat ca un detașament foarte activ, recrutat din straturile sociale cu o stare materială modestă și, deci, înclinat către o anumită radicalizare. Același Victor Dușa susține în memoriile sale că în organizația P.N.Ț. Dobrogea activau inclusiv celule de utecişti și comuniști, așa cum a dovedit-o procesul intentat la Constanța, în 1936, unor militanți care se declarau antifasciști (Victor Dușa, **Memorii**, Biblioteca Județeană Constanța, mss,.D.5.) Fără a știrbi orientarea principial anticomunistă a P.N.Ț., acestea sunt fapte de care istoria trebuie să țină seama.

Deși înainte de alegerile parlamentare din decembrie 1937 electoratul național-țărănesc dobrogean era chemat să sprijine partidul

împotriva liberalilor, cuziştilor, vaidiştilor şi legionarilor, pactul de neagresiune electorală Maniu-Codreanu a semănat o confuzie generală, ceea ce explică în parte rezultatele modeste obţinute de P.N.Ţ în ultima consultare a urnelor din România interbelică întemeiată pe pluripartidism. În Dobrogea naţional-ţărăniştii au obţinut doar câteva mandate, din care unul de senator - Ion Bentoiu, şi unul de deputat - V. Lepădatu -, la Constanţa şi două locuri în Adunarea Deputaţilor la Tulcea.

Partidul ţărănesc - dr. N. Lupu şi Partidul Ţărănesc Radical

Criza internă care a urmat, prin intrarea unor personalităţi ale partidului în guvernul Octavian Goga, fără consimţământul conducerii P.N.Ţ. s-a resimţit până la organizaţiile locale; în 1938 Delegaţia Permanentă a organizaţiei judeţului Constanţa a exclus 11 fruntaşi locali "trecuţi la guvernamentali" ("Ogorul", 1-6 februarie 1938). Şi în judeţul Tulcea numeroşi ţărănişti - foşti primari, prefecţi şi parlamentari s-au înscris în Partidul Naţional Creştin de guvernământ.

Dintre disidenţele majore din P.N.Ţ. s-au impus prin consecinţe cele provocate de dr. N. Lupu şi Grigore Iunian. În decembrie 1927 în prezenţa dr. Lupu însuşi s-a constituit în judeţul Constanţa organizaţia locală a Partidului Ţărănesc, destul de viguroasă şi de activă, dacă se are în vedere faptul că în alegerile parlamentare din 1933 două din cele 11 mandate pentru Camera Deputaţilor obţinute în întreaga ţară au revenit candidaţilor C. Lupu la Tulcea şi dr. Mihai Isăcescu la Constanţa ("Aurora Dobrogei", nr. 1/10 aprilie 1934). Ultimul a fost şi o prezenţă activă la tribuna Parlamentului, de unde a adus în atenţia forului legislativ aspecte specifice ale ţinutului de la Mare.

Partidul Ţărănesc Radical de sub preşedenţia lui Gr. Iunian, constituit prin desprinderea din P.N.Ţ., a avut organizaţii mai slabe în judeţele Constanţa şi Tulcea. În 1933 la Bazargic s-a ţinut congresul de constituire a organizaţiei din judeţul Caliacra. Organul său de presă, ziarul "Plugarul", dezbătea în limbile română şi bulgară aspecte de interes local, într-o tonalitate critică faţă de politica P.N.Ţ. Crearea organizaţiei din judeţul Durostor a avut loc chiar în prezenţa preşedintelui Gr. Iunian, în martie 1933, cu participarea unor fruntaşi locali - români, bulgari şi turci ("Glasul ţăranilor", nr. 36/2 iulie 1933).

Este, deci, de înţeles de ce hotărârea comitetelor judeţene ale Partidului Ţărănesc - dr. N. Lupu de a fuziona cu P.N.Ţ. - urmare a deciziei luate pe plan central, a provocat o mare satisfacţie printre naţional-ţărăniştii din Dobrogea, cu atât mai mult cu cât o nouă defecţiune venea să şubrezească unitatea partidului lui Ion Mihalache: disidenţa partizanilor grupaţi în jurul lui Alexandru Vaida-Voievod, care vor alcătui Frontul Românesc.

Frontul Românesc

Într-o provincie în care minoritarii ocupau un loc important în industrie, comerț și meserii, având o poziție profesională prosperă, sentimentul de frustrare a unui segment din elementul românesc a reprezentat fondul pe care deviza noului partid - "Numerus valahicus" - s-a născut un destul de viguros curent politic. După vizita la Constanța a secretarului general al Frontului Românesc, Viorel V. Tilea, în noiembrie 1935 a avut loc congresul de constituire a organizației locale cu participarea personală a lui Alexandru Vaida-Voievod, președintele partidului. Ca pretutindeni Frontul era alcătuit din cadre și partizani ai P.N.Ț. Mai vioaie s-au dovedit organizațiile din județul Constanța, al cărui președinte a devenit Mihai Isăcescu, trecut cu ușurință de la P.N.Ț., la Partidul Țărănesc - dr. N. Lupu și apoi în formațiunea lui Vaida-Voievod ("Aurora Dobrogei", nr. 6/1 noiembrie 1935). Versatul om politic polemiza cu ziarele "Adevărul" și "Democrația" ("suntem extremiști" - recunoștea el), pentru a explica apoi în Parlament sensul nuanțat al devizei noului său partid: lupta exclusivă împotriva străinilor acaparatori, pretecția muncii naționale, colonizarea Dobrogei cu elemente românești, mai ales prin împroprietărirea în zona frontierei ("Aura Dobrogei", nr. 3/28 aprilie 1935 și nr. 3/ 15 noiembrie 1936). Nu este de mirare, deci, că la acest program a aderat un spectru larg de profesiuni: comercianți, avocați, funcționari, lucrători industriali. O organizație mai puternică s-a creat în județul Durostor, unde edita ziarul "Curierul".

În urma alegerilor din 1937 și după eșuarea fuziunii cu Partidul Național Creștin, unul din fondatorul Frontului în Dobrogea, Ioan Nițescu de la Tulcea a părăsit partidul. Tot de aici dr. Deculescu, președintele organizației județene, a trecut în partidul de guvernământ.

Partidul Poporului

În Dobrogea entuziasmul pentru generalul Alexandru Averescu, "părintele soldaților domobilizați", fondatorul Partidului Poporului, a fost mai domolit decât în celelalte provincii ale Vechiului Regat. În toamna anului 1919 s-au constituit la Constanța, Tulcea și Bazargic primele organizații județene ale acestui partid, pentru ca în primăvara anului următor însuși șeful partidului să adreseze "Scrisoarea generalului Averescu către Dobrogeni"("Durostorul", nr. 9, 25 martie 1920). Alte organe de presă ale Partidului poporului au fost "Refacerea" și "Progresul Tulcei".

După venirea la guvernare membrii marcanți ai organizațiilor averescane au fost numiți prefecți ai celor patru județe: George Berea la Constanța, colonel Pastia la Tulcea, Alex. Gherghel la Caliacra și I. Ghibănescu la Durostor, iar parlamentarii dobrogeni ai acestui partid

au prezentat amendamente la proiectul legii de împroprietărire și la noua lege de organizare a Dobrogei, care vizau în chip special crearea unei baze materiale stabile coloniștilor. Dar generalul Averescu nu a avut nici răgazul, nici priceperea de a-și onora angajamentele electorale în Dobrogea. Nelipsita luptă pentru funcții și beneficiile lor a subminat până în temelii acest partid lipsit de tradiții și unitate. Presa reda impresia de haos fără egal, de la Tulcea, unde "fiecare membru al acestei grupări reprezintă o dizidență - fiecare partizan răzvrătit contra felului cum sunt împărțite binefacerile puterii " ("Dobrogea jună", nr. 47/19 noiembrie 1920). Acest gen de relații s-a stabilit chiar între principalii fondatori, militari superiori fideli generalului Averescu, dar rivali de neîmpăcat: colonel Pastia, prefectul în exercițiu și colonel Ștefan Andoniu, care râvnea să-i ia locul.

Scăderea considerabilă a popularității, asociată cu insatisfacția înlăturării de la putere, în 1921, cât și cu înfrângerea în alegerile parlamentare din 1922 au provocat numeroase retrageri din cadrele partidului. Mai active au rămas organizațiile din județele Constanța și Caliacra, care edita și ziarul local "Ecoul Caliacrei".

Guvernarea din 1926-1927 a fost nu doar mai scurtă, dar și mai puțin rodnică, generatoare de amarnice deziluzii. Mulți membri de rând au migrat spre P.N.Ț., iar fruntașii celei mai puternice organizații dobrogene, cea din Constanța, spre Partidul Național Agrar condus de Octavian Goga, el însuși desprins din partidul averescan. Această nouă formațiune a luat ființă în 1932, și a grupat în Dobrogea avocați, medici, proprietari, comercianți și moșieri cu vechi state în politică: Alex. Gherghel, Aurel Butu, Octav Goruneanu. Partidul lui Goga s-a bucurat de audiență și în județele din sudul Dobrogei, unde s-a adresat îndeosebi coloniștilor ale căror probleme s-a angajat să le rezolve. După fuziunea în 1935 cu Liga Apărării Național Creștine o puternică notă naționalist-extremistă a caracterizat programul Partidului Național Creștin rezultat din unire. Cât privește partidul averescan, cele 320 de voturi din 27.000 obținute în județul Durostor în alegerile parlamentare din 1937 vorbesc despre falimentul său politic.

Partidul Naționalist Democrat

Primele organizații postbelice din Dobrogea ale Partidului Naționalist Democrat condus de Nicolae Iorga s-au creat în 1922 în urma strădaniilor lui Constantin Cihodariu, membru al Comitetului Central Executiv al acestei formațiuni politice. Luminarea Dobrogei, înfrățirea naționalităților, armonia socială erau obiectivele programatice pentru provincia de la Mare. Organele de presă erau ziarele "Coasa" la Constanța și "Democratul" la Tulcea. Structurile sale din Dobrogea au fost însă fragile și fără reprezentanță în forul legislativ.

Extrema dreaptă

Până la colonizarea macedonenilor mișcarea de extremă dreaptă din Dobrogea n-a reprezentat o forță politică de luat în seamă. Prin 1925 unul din fruntașii dobrogeni ai Ligii Apărării Național-Creștine, Miltiade Cutava, proprietarul ziarului "Strălucitorul" difuza într-o notă de exaltare naționalistă curentul de opinie antisemit exprimat de tânărul Corneliu Zelea Codreanu ("Strălucitorul", nr. 13/19 februarie 1925). În alegerile din 1926 și 1927 reprezentanții acestei orientări recoltau în județele Constanța și Tulcea rezultate modeste, dovadă a lipsei lor de aderență. Fără un centru universitar, Dobrogea nu a cunoscut marile frământări studențești din deceniul al III-lea, mediu în care a germinat mișcarea legionară. Din motive încă greu de înțeles - căci statutul lor de după colonizare precum și starea lor materială nu sunt explicații suficiente - macedonenii veniți în Dobrogea, și îndeosebi fiii lor din universități, au aderat cu fervoare la mișcare.

Din 1928 Tașcu Batali a inființat o organizație comună pentru județele Durostor și Caliacra a Ligii Apărării Național-Creștine, a editat ziarul "Straja dobrogeană" și a înființat batalioane de asalt cuziste. Era tocmai vremea când tinerii discipoli în frunte cu Corneliu Zelea-Codreanu s-au despărțit de bătrânul A.C. Cuza, a cărui moderație nu le era pe plac. Pentru Dobrogea cursul mișcării s-a schimbat doar o dată cu crearea Gărzii de Fier. Potrivit propriilor mărturii, încă din 1931 Corneliu Zelea Codreanu a luat legătura cu C. Papanace, Ion Caranica și Sterie Ciumeti, conducătorii tineretului aromân care, la rândul lor, își făcuseră partizani printre studenții dobrogeni din căminele universitare din Capitală cât și în rândul elevilor dornici de aventură și entuziasmați de cântecele și ritualurilor gardiste ("Legionarii", nr. 17/1 august 1935).

Cazul Virgil Teodorescu a venit să radicalizeze Garda dobrogeană, punând-o în antagonism deschis și declarat cu autoritate de stat. La 22 noiembrie 1933 - cu puțin timp, deci, înainte de asasinarea primului ministru I.G. Duca - un grup de șase legionari din Constanța au început să afișeze pe străzi manifeste de propagandă și textul unei scrisori a căpitanului. În această împrejurare o patrulă de gardieni și agenți de poliție a încercat să-i aresteze. În lupta corp la corp care s-a angajat gardienii au tras din teama de a nu fi dezarmați trei focuri de revolver, unul din gloanțe ucigând pe studentul Virgil Teodorescu ("Universul", nr. 388/24 noiembrie 1933). O zi mai târziu au plecat din București spre Constanța cei mai de seamă conducători ai Gărzii: Corneliu Zelea Codreanu, generalul Zizi Cantacuzino Grănicerul, Ion Zelea Codreanu, Sergiu Lecca, Ion Moța. "Vă asigur că acest tânăr legionar care este primul nostru mort în luptă va fi răzbunat", a declarat Căpitanul îndată ce a ajuns în orașul de pe țărmul mării.

Camarazii lui Virgil Teodorescu s-au ținut de cuvânt. După oficierea unui parastas în memoria celui dispărut s-a strigat "Jos guvernul asasin", iar la intervenția jandarmilor legionarii au tras focuri de revolver și au rănit grav un polițist. În literatura legionară Virgil Teodorescu a fost considerat "cea dintâi victimă a teroarei liberale" (Horia Sima, **Istoria Mişcării Legionare**, p. 79) - guvernare cu care Garda n-a întârziat să se răfuiască.

Un rol important în întreținerea spiritului legionar a revenit lui Ion Zelea Codreanu, fratele Căpitanului, care s-a ocupat de organizarea acțiunilor din Dobrogea. În 1935 legionarii au deschis la Carmen Silva o "tăbără de muncă" permisă de autoritatea statală. Aici însă membrii Gărzii efectuau o temeinică pregătire militară, exerciții de tragere și antrenare a "echipelor morții". În mijlocul lor a fost semnalată și prezența lui Corneliu Zelea Codreanu care, potrivit obiceiului, a vizitat și satele din jur adresându-se locuitorilor cu binecunoscutele lozinci legionare. În alegerile din 1937, asemenea statisticii generale pe țară, Garda de Fier s-a situat și în Dobrogea pe locul al treilea. Acest rezultat a făcut și mai febrilă activitatea cuiburilor legionare. În acțiunea de suprimare a primului ministru Armand Călinescu au fost implicați și membrii ai Gărzi de Fier din Constanța care au procurat armamentul. La perchezițiile făcute la sediile sau domiciliile acestora s-au descoperit manifeste, embleme legionare, circulare, armament de toate tipurile (Arhivele stat Constanța, fond Prefectură, dosar 27/1988).

De altfel, cititorul își poate face o anumită idee asupra situației politice, examinând raportul de forțe dintre partidele angajate în alegerile din 1937: P.N.L. de guvernământ a obținut locul întâi în județele Caliacra, Durostor și Constanța; P.N.Ț. locul întâi în județul Tulcea și locul al doilea în celelalte; partidul "Totul pentru Țară" locul al treilea la Constanța, Caliacra și Durostor; Partidul Național Creștin locul al patrulea la Constanța, Durostor și Tulcea.

Spulberarea iluziilor în cucerirea puterii pe cale constituțională - alternativă în care, de altfel nu au crezut niciodată - legionarii aveau să încerce dobândirea ei așa cum și-au dorit-o întotdeauna.

În noaptea de 3-4 septembrie 1940 formațiuni înarmate au ocupat simultan sediul Prefecturii Constanța, Inspectoratul de poliție, Legiunea de jandarmi și centrala telefonică a orașului. S-au produs, cu acest prilej, confruntări violente cu forțele de ordine, soldate cu victime de ambele părți și cu arestarea a peste 100 de gardiști, dintre care câțiva foști ofițeri și elevi de liceu din clasele superioare (Arhivele stat. Constanța, fond Prefectură, dosar nr. 20/1940, f. 75).

Ca pretutindeni și în Dobrogea apogeul mișcării legionare a fost atins în scurta perioadă de guvernare împreună cu militarii generalu-

lui Ion Antonescu. Acum numărul partizanilor a sporit, organizarea s-a intensificat, iar maltratările, sechestrarea de persoane, confiscările de bunuri în numele "afirmării românismului între Dunăre și Mare" au atins punctul culminant ("Biruitorii", nr. 5/8 decembrie 1940). Când a început rebeliunea din ianuarie 1940, trupele Diviziei 9 și 10 infanterie au anihilat cu ușurință aventura fără șansă a legionarilor dobrogeni.

Stânga socialistă și extrema stângă comunistă

Îndată după război, la Constanța, Tulcea, Bazargic și Silistra și-ai reluat activitatea organizațiile Partidului Socialist, grupând lucrători industriali, lideri sindicali dar, potrivit tradiției și intelectuali cum au fost dr. Aristide Caratzali, I. Bârsan, avocatul N. Ghețu și Boris Ștefanov. Până la înființarea Partidului Comunist ultimii doi au reprezentat pe socialiștii dobrogeni în Consiliul General al Partidului Socialist.

Pe fondul penuriei materiale și a nesiguranței zilei de mâine, agenților de la Moscova nu le-a venit prea greu să îndrume o parte a mișcării socialiste către obiectivele cominterniste ale revoluției mondiale și bolșevizarea structurilor organizatorice. Ca pretutindeni orientarea comunistă și-a exercitat puterea de atracție mai cu seamă asupra minoritarilor, în speță asupra populației bulgare din județele sudice ale Dobrogei și Tulcea. Aici lideri cu vederi comuniste, cum erau Evanghelie Stanef, Costa Stoev, Petar Neicev acționau ca promotori ai Comitetului revoluționar dobrogean constituit la Varna în 1919 sub îndrumarea Partidului Comunist Bulgar (Ivan Gheorghiev, **Dobrudja v borbata za svoboda 1913-1940**, Sofia, 1962, p.41) și care nu era străină de mișcarea iredentistă bulgară și acțiuni de spionaj.

Bucurându-se indiscutabil de audiență în rândul electoratului, socialiștii au obținut în Dobrogea rezultate bune atât în alegerile din 1919 cât și în cele din 1920 (ziarul "Liberalul", nr. 13/8 iunie 1920 recunoștea influența Partidului Socialist în Dobrogea: un partid disciplinat, deși eterogen). Intrarea în Parlament a deputaților Gh. Panaitescu, Costa Stoev, Evanghelie Stanef și Boris Ștefanov (arestat și ținut în detenție în timpul campaniei electorale) proba, totuși, prevalența laturii democratice a regimului politic din România asupra măsurilor de urmărire judiciară dictate de rațiunile siguranței statului.

După așa numita grevă generală din toamna anului 1920 când și în Dobrogea o parte a muncitorimii pauperizate și radicalizate a urmat directivele liderilor socialiști cu vederi comuniste, autoritățile au închis cluburile socialiste din Bazargic, Constanța, Tulcea și alte localități și au operat arestări în rândul organizatorilor - măsuri apreciate de o bună parte a opiniei publice ca excesive și nedemocratice. La Constanța sediul Partidului Socialist și al sindicatelor a fost închis și pus sub paza armatei. Printre arestați s-au numărat avocatul N. Ghețu,

dr. A. Caratzali, fost deputat, Gh. Panaitescu (Arhivele Statului, București, fond Ministerul de Interne, dosar 237/1920, f. 17; "Farul", nr. 147/26 octombrie 1920).

La congrasul general al Partidului Socialist din 8-11 mai 1921, care a provocat scindarea sa și reorganizarea pe baze comuniste a secțiunilor disidente, delegația organizațiilor dobrogene din care făceau parte Andrei Ionescu, Gh. Panaitescu, Nicolae Rusu, Dobrică Radu (Constanța), Evanghelie Stanef (Tulcea), Costa Stoev (Durostor) a fost mandatată să voteze pentru afilierea necondiționată a Partidului Comunist la Comintern, fapt pentru care unii dintre ei au fost arestați și deferiți justiției. În Adunarea Deputaților parlamentari socialiști din județele Tulcea și Durostor, alături de lideri marcanți cum erau Gh. Cristescu, dr. Iacob Pistiner, N.D.Cocea, au protestat împotriva ridicării imunității parlamentare și arestării lui Boris Ștefanov.

Prima întrunire publică a comuniștilor din Constanța a avut loc la 21 februarie 1922 cu prilejul reîntoarcerii din detenție a lui Andrei Ionescu care, în calitate de vicepreședinte al biroului congresului, a prezidat faimoasa ședință din 9 mai; o mare întrunire a avut loc, de asemenea, la eliberarea lui Gh. Panaitescu. În 1922 secțiunea comunistă din acest oraș a început reînscrierea selectivă a membrilor săi și a ales un comitet provizoriu și un secretar în persoana lui N. Ghețu.

În acești ani social-democrația a trecut prin momente dificile; Ministerul Muncii constata că "majoritatea clasei lucrătorilor dobrogeni sunt socialiști extremiști" (Arhivele stat. Constanța, fond Inspectoratul muncii Constanța, dosar nr. 4/1929, f. 10-13).

Abia în 1924 la Constanța a luat ființă o secție locală a Federației Partidelor Socialiste din România. După reorganizarea Partidului Social Democrat (1927), o organizație a acesteia s-a constituit la Tulcea abia în 1932 având ca președinte pe Gh. Buga, iar ca organ de presă ziarul "Dunărea socialistă" editat de I. Naumov. Alte secțiuni înființate la Silistra și Turtucaia erau preocupate de problemele economice, sociale și politice ale muncitorilor.

În acești ani mulți muncitori serioși, calificați și cu situație profesională stabilă au rămas devotați liniei social-democrată tradiționale. Așa au fost sindicatul portuar "Dezrobirea" din deceniul trei și sindicatul "Unirea" rezultat în 1932 din fuziunea celor patru organizații profesionale din portul Constanța, sindicatul feroviarilor din Dobrogea - toate afiliate la C.G.M., îndrumată de Partidul Social Democrat.

Înfiltrarea comuniștilor în mișcarea sindicală reformistă s-a produs cu abilitate, mulți lucrători fiind sensibili la ideea de unitate susținută de aceștia. De aceea fie între Sindicatele Unitare și C.G.M., fie între Uniunea Tineretului Comunist și Uniunea Tineretului Muncitor Socialist s-au stabilit contacte de conlucrare, lărgite în deceniul al

patrulea sub deviza Frontului Unic Muncitoresc și a Frontului Popular Antifascist, așa cum erau concepute în multe țări occidentale.

În general, după scoaterea în afara legii comuniștii au desfășurat în Dobrogea o vie activitate deși numărul și virulența acțiunilor lor se reflectă disproporționat în rapoartele Siguranței, interesată să-și supraevalueze munca de urmărire. Rezultă, totuși, că în 1926 în Constanța și în suburbii acționau 16 celule conspirative aflate sub îndrumarea Comitetului regional Dobrogea al Partidului Comunist și tot atâtea celule ale U.T.C. În acelaș an s-a constituit și comitetul local al Blocului Muncitoresc Țărănesc prin care comuniștii comunicau în cadru legal cu simpatizanții lor (Arhiva centrală a C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dosar 65, f. 27029). În 1929 s-a desfășurat la Constanța unul din cele 13 procese intentate comuniștilor de pe listele locale ale B.N.Ț. pentru activitatea desfășurată în timpul campaniei electorale din anul precedent.

Vigilența și măsurile represive ale autorităților s-au dovedit pe deplin justificate în cazul acelor organizații comuniste subversive, afiliate sau subordonate unor organisme internaționale, a căror activitate era de natură să aducă atingere integrității statului român. În 1924 Federația Comunistă Balcanică a abordat "problema Dobrogei" unde, chipurile, autoritățile române duceau o "politică brutală de deznaționalizare", afirmație menită să justifice teza cu privire la transformarea acestei părți a României într-o "parte integrantă a Federației republicilor muncitorilor și țăranilor din Balcani".

De asemenea, aici a acționat și Organizația Revoluționară Dobrogeană - D.R.O. (vezi Ivan Gheorghiev, **op. cit.**, p. 220; G. Ganev, **Deinosta na Dobrujanskoto revoluționa organizația - D.R.O. - v perioda 1933-1940 g.**, în "Godișnik na Sofiiskia Universitet", nr. 59/1966, p. 1-75; Arhiva M.Ap.N., fond Divizia IX, dosar 861/1930, f. 1191; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, **România după marea unire**, vol. II, part. I, p. 627). Creată în 1878 ca organizație naționalistă bulgară, a cuprins în rândurile sale după primul război mondial un număr de socialiști și, ulterior, comuniști. În anul 1927 D.R.O. s-a scindat, prin desprinderea V.D.R.O. Aceasta cuprindea naționaliști bulgari (comitagii), îndeosebi din Cadrilater, care primeau sprijin material și armament din Bulgaria pentru a provoca acțiuni teroriste pe teritoriul Dobrogei. D.R.O. care, după 1925, a devenit organizația comunistă subordonată nominal P.C.R. dar, în realitate Comitetului Balcanic al Cominternului și Partidului Comunist Bulgar, milita pentru "autodeterminarea" până la despărțirea de statul român a Dobrogei și transformarea ei într-o "republica autonomă independentă" care ar fi trebuit să facă parte din Republica Federativă a Balcanilor, sau să fie alipită la U.R.S.S. Într-o acțiune de infiltrare, unul din conducătorii organizației, D. Doncev, a

fost surprins de autoritățile militare și ucis într-un sat din apropiere de Silistra. Întrucât și după congresul al V-lea din 1931, căruia comuniștii i-au atribuit semnificația unui moment de cotitură tactică, s-a menținut lozinca autodeterminării Dobrogei până la despărțirea de statul român cât și obiectivul organizării bulgarilor și turcilor împotriva politicii oficiale de colonizare, în primăvarea anului 1936 au avut loc descinderi și arestări a unor fruntași comuniști din Durostor, precum și a unor membri ai nucleului conspirativ din Constanța - N. Cioroiu, Filimon Sârbu - ultimii fără o legătură directă cu această orientare.

Între 1928-1936 s-au constituit la Constanța și Tulcea comitate locale ale unor organizații criptocomuniste cum au fost Comitetul pentru amnistie, Comitetul național antifascist, Liga Muncii, Blocul avocaților democrați, teren de întâlnire pentru acțiuni comune între comuniști, social-democrați, socialiști, sindicate și chiar activiști ai P.N.Ț., deși ideologic și programatic toate aceste forțe rămâneau pe poziții distincte.

Cei mai cunoscuți militanți ai organizației regionale Dobrogea a Partidului Comunist - dintre care unii aveau să îndeplinească un rol important în acțiunea de cucerire a puterii după 1944 au fost Andrei Ionescu, Ilie Ninescu, Nicolae Rusu, Constantin Pârvulescu, Dumitru Coliu, Vasile Vâlcu, Mihai Dumitru, Aristide Socaciu, Ahile Mihail, Dumitru Olteanu, Panait Vanghele, Nicolae Cioroiu, Filimon Sârbu ș.a. Arestați frecvent, judecați și întemnițați în temeiul culpei de a aparține unei organizații interzise, ei au găsit în excesele autorităților justificarea tezei "luptei de clasă", a atitudinii lor vindicative ulterioare și a sugrumării democrației pe care o socoteau "burgheză" și, deci, demnă de sugrumat. În această ordine de idei, în 1936 începea la Constanța în fața Consiliului de război al Diviziei 9, procesul intentat celor 55 militanți ai Partidului Comunist și U.T.C., care se declarau antifasciști și care a stârnit atâta vâlvă prin implicarea unor fruntași ai P.N.Ț., cum a fost Alexandru Șteflea.

3. "COLONIZAREA" DOBROGEI DE SUD

Vorbind despre colonizarea Dobrogei de sud - termen îndeobște folosit de diverși autori pentru a desemna evenimentele petrecute în deceniile 3-4 din secolul al XX-lea, istoricul poate lăsa cititorului pedant impresia unui înțeles semantic defectuos, prin analogie cu colonialismul cuceritor. Tot așa, însă, cum am folosit concomitent denumirile de Dobrogea de sud sau Cadrilater, de acum consacrate în diverse studii, tot astfel vom uza de expresia de "colonizare" în sensul populării unei regiuni mai slab locuite din propria țară, admisă în dicționare.

Se știe că Tratatul de la București din 1913, care a pus capăt războaielor balcanice, a hotărât împărțirea Macedoniei între Grecia, Serbia, Albania și Bulgaria. Mai apoi, după conflictul dintre Grecia și Turcia, Tratatul de la Lausanne din 1923 hotăra un schimb masiv de populație între cele două state. Așa se face că în urma exodului locuitorilor greci din Asia Mică, mii de etnici eleni au fost colonizați în Macedonia și în Tracia orientală, unde au primit pășunile montane deținute de aromâni de veacuri. Și statul bulgar a luat românilor macedoneni munții pe care îi stăpâneau. Aceasta este, în mare, cauza principală pentru care numeroși aromâni s-au hotărât să-și părăsească așezările ancestrale pentru a emigra în România, unde se simțeau mai aproape de trunchiul lor național. În acest punct drama aromânilor din Balcani s-a întâlnit cu interesul superior al României de a absorbi această populație dezrădăcinată în cuprinsul hotarelor sale.

Astfel, o preocupare de căpetenie a statului român a fost întărirea caracterului național al Dobrogei de sud, unde populația românească a scăzut drastic în urma politicii perseverente a Imperiului Otoman și apoi, după 1878, a proaspătului Principat al Bulgariei de implantare cu etnicul propriu - musulman și, respectiv, bulgar. Este de la sine înțeles că, după 1913, Regatul României nu putea rămâne impasibil față de efectele acestei stări de lucruri și a conceput măsuri pentru echilibrarea structurii etnice prin încurajarea stabilirii aici a populației românești.

După 1913 Cadrilaterul a dobândit pentru România o dublă însemnătate: o funcție strategică și aceea de cămin pentru românii din afara hotarelor sau pentru locuitorii din zonele mai dens populate ale Regatului, lipsiți de pământ. Așa se face că după primul război mondial s-a conturat treptat un susținut program legislativ vizând împroprietărirea coloniștilor, pentru a le conferi stabilitate și siguranță.

Dar Dobrogea Nouă, cum era denumită această provincie de oficialități, nu se impunea a fi populată doar din pricina unei mai slabe densități umane - motivație îndeobște folosită dar nu suficient de consistentă sub aspect statistic, județele Caliacra și Durostor cuprinzând un număr de locuitori pe km^2, superior celei din Tulcea și Constanța (I. Dobrogeanu, **Statul nostru și politica de întărire a românismului în Dobrogea de sud**, p. 19) - ci și din alte rațiuni. Ameliorarea structurii etnice în sensul creșterii populației românești nu s-a conturat de la început ca o politică de stat. Elocventă în acest sens este însăși Legea pentru organizarea Dobrogei Noi, din 1 aprilie 1914, precum și dezbaterile parlamentare pe marginea ei, în care nu se întrevedea amploarea colonizării din perioada interbelică. Dovedind o concepție consensuală cu dreptul internațional, și în spiritul tradiționalei politici de toleranță a statului român, Ion I.C.Brătianu afirma în Senat în anul 1914: "Noi considerăm că este indiferentă originea de rasă, că este indife-

rentă deosebirea de religiune, că toată populațiunea care de azi înainte aparține Regatului român are drept la aceeași dragoste și la aceeași solicitudine" (Dezbaterile Senatului, ședința din 30 martie 1914). La această orientare a contribuit și faptul că în cei doi ani care mai rămăseseră până la intrarea în primul război mondial, altele erau prioritățile strategice ale României: redobândirea teritoriilor naționale aflate sub ocupația Imperiului dualist austro-ungar.

Schimbul de populație care a urmat împărțirii Macedoniei și apoi tratatele de la Neuilly cu Bulgaria și de la Lausanne cu Turcia au declanșat - așa cum s-a amintit - mutații demografice fără precedent în epoca modernă, implicând, în cea ce privește pe românii din Macedonia, ceea ce astăzi se numește o adevărată "purificare etnică" sau asimilare. Din pricina contextului internațional timp de peste un deceniu guvernele României și forul legislativ nu și-au formulat o concepție clară cu privire la întărirea elementului românesc în Dobrogea de sud, așa cum procedaseră autoritățile bulgare timp de 35 de ani cu conaționalii lor - obiectiv care avea însă să devină un imperativ național de ordin strategic, economic, politic și cultural.

Prin Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din capitolul VI al Legii de la 1 aprilie 1914 pentru organizarea Dobrogei Noi, se creau disponibilități de terenuri, proprietatea statului - și ca urmare a faptului că după 1878 au emigrat spre Turcia 28 000 turci și tătari - ceea ce permitea acestuia să promoveze o politică reală de împroprietărire a elementului românesc, fie din Regat, fie din regiunile Macedoniei și Traciei. Până în 1925 se constituiseră însă pe baza acestei politici doar 13 așa-numite colonii militare, alcătuite din foști combatanți pe frontul dobrogean în războiul pentru reîntregire, care au primit loturi între 25-75 ha, și cuprindeau doar 458 persoane cărora li se atribuise un total de 12 500 ha.

Au început apoi atacurile sângeroase ale comitagiilor bulgari și statul român a fost determinat să gândească la o soluție mai radicală pentru securitatea sa. Vorbind mai târziu despre colonizarea aromânilor, Pamfil Șeicaru avea să-i compare cu "un dig de rezistență românească" la hotarul de sud a Dobrogei (Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 95/13 noiembrie 1930, p. 5183).

O primă inițiativă, rămasă însă fără ecou, a aparținut lui Pericle Papahagi, valoros savant, director al liceului din Silistra, care a adresat în 1919 un memoriu generalului Matei Kostris, prefectul județului Durostor. Câțiva ani mai târziu demersurile au fost reluate pornind chiar din interiorul comunităților de aromâni din Macedonia care, așa cum releva avocatul Vasile Th. Mușı, conduși de "un fluid magnetic cu rezonanțe ancestrale", își vedeau viitorul "îmbinat indisolubil cu viitorul întregului neam românesc" (Un deceniu de colonizare în

Dobrogea Nouă 1925-1935, București, 1935; pentru întreaga problemă vezi și Nicolae Cușa, **Aromânii (macedonenii) în România**, Edit. Muntenia, 1996).

În 1925 o delegație de celnici aromâni din Macedonia grecească s-a adresat printr-un apel autorităților din România solicitând admiterea împământenirii și împroprietăririi lor în cele două județe din sudul Dobrogei (Sterie Hagi Gogu, **Emigrarea aromânilor**, București, 1927). Înmulțirea acestor apeluri precum și repetarea raidurilor comitagiilor au determinat autoritățile să adopte o atitudine mai angajantă în problema colonizării Cadrilaterului. Aceasta s-a materializat într-o Decizie a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, și un Jurnal al Consiliului de Miniștri, ambele din 1925, prin care se puneau bazele juridice ale împroprietăririi locuitorilor din Vechiul Regat și a macedoromânilor, fiecare parte pe jumătate de suprafață a fondului disponibil, cu loturi de 15 ha pentru zona de frontieră și 10 ha în interiorul județelor, însoțite de islaz și loc de casă.

Primul grup de aromâni fârșeroți a sosit în portul Constanța la 26 octombrie 1925, de ziua Sf. Dumitru, când vaporul "Iași" a depus la chei 200 familii. Ei au ajuns la Silistra după o săptămână, când autoritățile au trecut la măsurarea vetrei viitorului sat Frașari, ce evoca locul lor de obârșie. Cel mai mare sat înființat de coloniștii macedoneni a fost Regina Maria, situat doar la 2 km de Balcic (azi cartier al acestui oraș). Dintre celelalte așezări menționăm satul Gramostea, numit, de asemenea, în amintirea vestitei Gramoste din Pind, distrusă de turci. La puțini ani de la începutul colonizării Dobrogei de Sud primul ministru Vintilă Brătianu afirma: "Aromânii coloniști sunt elemente de mare valoare națională și gospodărească. Pe unde s-au așezat în Cadrilater au înflorit satele, au înființat școli, biserici, comune și gospodării temeinice și trainice, au frământat ogorul, îmbelșugându-l cu rod. De asemenea, macedonenii coloniști s-au dovedit și credincioși apărători ai ordinii hotarelor" (Nicolae Cușa, **op. cit.**, p.25). Privindu-i într-o altă lumină, un autor bulgar considera că "înarmați și montați șovinist (!), sunt folosiți ca forță de șoc a românismului" (Petăr Todorov, **Etno demografski proțesi v Iujna Dobrudja 1913 - 1940**, în "Dobrudja", nr. 1/ 1984). Desigur că dacă este vorba de anihilarea comitagiilor, forță de șoc a intereselor antiromânești, autorul citat ar putea să aibă dreptate. Odată veniți și caracterizați printr-un sentiment național oțelit și printr-o solidaritate puțin obișnuită, aromânii au ținut să-și păstreze identitatea chiar și în raport cu neamul mare al românilor din trunchiul cărora au fost rupți. Dacă facem analogie cu românii basarabeni, aspectele stranii de istoriei noastre n-ar trebui să ne mai mire.

Se cuvine, totodată, să recunoaștem că indecizia cercurilor guver-

nante, lipsa unei concepții coerente și a unui plan de durată au făcut ca politica de colonizare a Dobrogei de sud să dea rezultate limitate în raport cu ce reușiseră să facă Bulgaria, Grecia și Turcia, state lipsite de resurse în comparație cu România, dar care au asigurat viitorul a sute de mii de conaționali colonizați în împrejurări asemănătoare pe teritoriul lor. De aici și un anumit sentiment de frustrare la noii veniți în cuprinsul hotarelor românești, amplificat și de complicațiile împroprietăririi. Până în 1938 numărul împroprietăriților în ambele județe sud-dobrogene era estimat la circa 20 000 familii (după alte surse 17.654), respectiv 11 400 în Caliacra și 8 400 în Durostor. În același an numărul românilor din Cadrilater era de 10 000 (față de 50 000 cu un deceniu mai devreme), reprezentând un procent de 29%, față de 15% raportat la același interval. Bulgarii s-au menținut la un nivel constant: 150 000 în 1938 (40%), față de 123 000 în 1912, crescând chiar în cifre absolute cu 17 000 locuitori. În schimb populația turco-tătară a scăzut de la 137 000 la 97 000 în același interval, respectiv, de la 41% la 26%. În lumina acestor cifre cuprinse în statisticile oficiale trebuie judecată și teza pretinsei creșteri a populației românești pe seama și în dauna celei bulgărești.

În anul 1940, în urma schimbului de populație cu Bulgaria, cei mai mulți din zecile de mii de coloniști ce-și încropiseră un sat într-o clipă de istorie, care a măsurat exact 15 ani, și uneori chiar mai puțin, se vor strămuta în județele Constanța și Tulcea, respectiv în satele evacuate de bulgari, la rându-le victime ale aceleiași istorii.

4. POPASURI PE DRUMUL DE LA PACE LA RĂZBOI. PIERDEREA CADRILATERULUI.

Drumul de la război la pace și de la pace la război a fost scurt. În 1928 dobrogenii au sărbătorit Semicentenarul reîntregirii într-un cadru solemn și plin de însuflețire. Fiind un eveniment de rezonanță națională, cercurile guvernante liberale au ținut să-i sublinieze importanța prin participarea la festivitățile de la Constanța a familei regale și a Înaltei Regențe, prin baterea unei medalii jubiliare și editarea unei Monografii a Dobrogei sub îngrijirea savantului Constantin Brătescu. Au fost de față, de asemenea, Vintilă Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, numeroși membri ai guvernului și Parlamentului, generali, înalți ierarhi ai Bisericii ortodoxe române, oameni de știință în frunte cu Ludovic Mrazec și Nicolae Iorga. O impresie adâncă a făcut defilarea veteranilor din războiul pentru independență, bătrâni de 70-80 ani "care mergeau în pas milităresc și strigăte de ura!" așa cum suna cronica unui ziar al timpului ("Voința Dobrogei", nr. 25/9 septembrie; nr. 31/28 octombrie 1928).

Peste numai un deceniu omenirea a încrucișat din nou armele, iar dobrogenii care nu uitaseră ororile războiului trecut, deși rănile sale se vindecaseră, s-au situat instinctiv de partea aliaților loviți cu perfidie de Hitler și Stalin. Presa din Constanța și Tulcea a condamnat ocuparea Austriei și Cehoslovaciei, chemând poporul român la unitate și vigilență. După invadarea și ocuparea Poloniei, în gările de pe traseul căilor ferate Cernavodă-Constanța și Constanța Tulcea, populația oferea refugiaților polonezi alimente și ospitalitate. Mulți dintre ei au fost primiți în casele cetățenilor, iar la Babadag s-a înființat chiar un dispensar special. Mai mult decât atât, la 12 februarie 1939 guvernul român a autorizat ca tezaurul Băncii Poloneze să fie îmbarcat la Constanța pe un tanc petrolier englez și transportat în Occident.

Revizuirea frontierelor României prin forță și dictat a confirmat temerile locuitorilor Dobrogei cu privire la integritatea acestei provincii a României. În pofida revizionismului moderat al cercurilor sofiote raporturilor cu Bulgaria au fost în perioada interbelică marcate de unele momente tensionate provocate periodic de atacurile teroriste ale comitagiilor, pornite de obicei de pe teritoriul bulgar.

Comitagii au format o organizație "iredentistă" creată de refugiații dobrogeni în Bulgaria, la frontiera cu România, cu asentimentul tacit al autorităților civile și militare bulgare. Ei alcătuiau bande înarmate care treceau în Dobrogea organizând acțiuni teroriste ce vizau, mai ales, funcționarii și militarii români din forțele de ordine (Arhiva M.Ap.N., fond Divizia IX, dosar 479/ 1920 și Arhiva M.A.E., fond 71/ Bulgaria, B.1, 1920-1924, Dosare speciale, vol. IV, **Chestiunea comitagiilor în Dobrogea**). Au acționat, cu intermitențe, în toată perioada până în 1940. Pentru anihilarea lor autoritățile române au creat un sistem special de apărare la granița de sud, ceea ce a implicat introducerea și apoi permanentizarea stării de asediu în această zonă. Colonizarea ei cu populația aromânească se înscria în acest mecanism, urmând să constituie acea "centură de apărare" la granița cu Bulgaria ("Viitorul Silistrei", nr. 27/18 aprilie 1926), dar care a dovedit o slabă eficiență.

Până la mijlocul deceniului al treilea între autoritățile din cele două state s-a stabilit o anumită colaborare pentru stăvilirea fenomenului. În anii 1922-1923 în convorbirile dintre prefecții de Durostor și Rusciuk reprezentanții guvernului bulgar au făgăduit să întreprindă măsuri de curmare a atacurilor. Socotind însă că politica de colonizare promovată de România ar avea scopul să înlăture pe bulgarii din sudul Dobrogei, cooperarea cu organele de ordine românești a încetat. Astfel, noua atitudine se înscria pe linia contestării tacite a Tratatului din 10 august 1913, ceea ce n-a făcut decât să încurajeze atacurile armate.

După constituirea Înțelegerii Balcanice, în 1934 în mai multe

localități din Bulgaria au fost organizate manifestații având ca temă "lupta pentru mântuirea Dobrogei de sub tirania românească" (Arhiva M.A.E., fond 71 Bulgaria, vol. 182/2. **Activitatea "Societății Dobrogea", 1930-1939**, f. 206), desfășurate sub egida societății "Dobrogea" - organizație cu program iredentist alcătuită din refugiați bulgari.

Aceste activități au precedat schimbarea politicii oficiale a cercurilor conducătoare din Bulgaria, după ce România pierduse deja Basarabia, iar Hitler și Mussolini somau Bucureștiul să cedeze Ungariei și Bulgariei teritoriile revendicate de acestea.

Încă din toamna anului 1939 cunoscutul diplomat N. Petrescu Comnen, bun cunoscător al problemelor Dobrogei, informa din capitala Italiei pe ministrul de externe Grigore Gafencu în legătură cu știrile care circulau în mediile politice cu privire la viitorul acestei provincii. Opinia sa era că, dacă s-ar fi ajuns la negocieri în condiții internaționale care să impună concesii teritoriale, România trebuia să stăruie ca această problemă să privească toate țările balcanice. Cât privește România, într-o asemenea situație, ea ar fi putut consimți la o cesiune spre județul Caliacra, dar ar fi trebuit să facă eforturi maxime pentru a păstra cât mai mult din județul Durostor, îndeosebi Turtucaia, cap de pod necesar pentru apărarea Capitalei. Totodată, modificarea frontierei de sud a Dobrogei urma să se facă concomitent cu un schimb de populație (Arhiva M.A.E., fond 71 **Tratatul de la Craiova**, vol I/ 1940, f. 221-229. Pentru punctul de vedere bulgar vezi Ana Kuzmanova, **Sur le problème de la restitution de la Dobroudja de Sud à Bulgarie, septembre 1939 - septembre** 1940, în "Etudes balkaniques", nr. 2/1984, p. 114-124).

Speranța că noua orientare i-ar fi putut garanta integritatea a cunoscut însă o cruntă dezamăgire. Cu totul izolată, România a fost constrânsă să se acomodeze cu noua ordine germană, inclusiv cu exigențele acesteia de a trasa noile frontiere ale Europei.

La 31 iulie 1940, în urma audienței acordată de Hitler delegației de stat bulgare, Berlinul comunica României că "Dobrogea de sud ar trebui retrocedată în granițele sale definitive dinainte de 1913". În fața acestei situații, preocupate și de soarta Transilvaniei, cercurile conducătoare românești au ajuns la concluzia soluționării cât mai grabnice a diferendului cu Bulgaria, pentru a-și putea apoi concentra eforturile pentru apărarea teritoriilor de peste Carpați. Ca urmare, în august 1940 o delegație condusă de ambasadorul Victor Cădere a avut la Sofia întrevederi cu ministrul de externe bulgar Popov și cu primul ministru Bogdan Filov. Cu acest prilej partea bulgară s-a arătat receptivă la soluția schimbului complet de populație, dar a rămas intransigentă în privința frontierelor, revendicnd în mod categoric întreaga Dobroge de Sud. Se sugera că, în condițiile când U.R.S.S. făgăduia

Bulgariei o frontieră comună - soluție care, evident, implica ocuparea întregii Dobrogi, dar pe care guvernul bulgar nu o reținea - pentru România cedarea Cadrilaterului ar fi trebuit să fie o cerință rezonabilă.

După încheierea misiunii lui Victor Cădere la Sofia, Ministerul Afacerilor Externe a adresat lui Joachim von Ribbentrop o scrisoare memorandum prin care România, acceptând să cedeze sudul Dobrogei, stăruia pentru menținerea Silistrei și Balcicului. La puțină vreme primul ministru Ion Gigurtu a convocat pe ministrul Bulgariei la București pentru a-i comunica faptul că "în condițiile cvasi-arbitrajului german, guvernul român considera sudul Dobrogei ca fiind deja retrocedat Bulgariei", dacă aceasta ar accepta rămânerea în componența României a orașului Silistra și a coastei Balcicului. Ministrul Germaniei la București, Wilhem Fabricius a prevenit însă guvernul român că demersul său ar fi putut indispune pe Führer, România putând să piardă mult mai mult în tratativele viitoare, mai importante, cu Ungaria, în timp ce regele Boris rămânea intransigent în privința satisfacerii integrale a revendicărilor bulgare.

Conferința româno-bulgară de la Craiova a început la 19 august 1940. O ultimă încercare a lui Alex. Cretzeanu, șeful delegației române, de a păstra Silistra și Balcicul a rămas fără rezultat. Negocierile au condus la soluția unei noi frontiere care, pornind de la Dunăre, imediat în aval de Silistra, ajungea la Marea Neagră la 8 km sud de Mangalia. În numele guvernului, delegația română a acceptat inserarea unei clauze prin care se dădea Bulgariei "asigurări formale că această graniță va fi definitivă și pe vecie" (Ibidem, fond 71/1939, Eg 1940-1944, vol. 234 referitor la 71/1939 Eg, XIII/1, vol. 237, f. 69-71). Totodată, cele două delegații au acceptat ideea că schimbul de populație trebuia să fie o condiție de bază a tratativelor ulterioare. În același timp, partea bulgară a declarat că, odată cu încorporarea sudului Dobrogei, Bulgaria "nu va mai formula niciodată nici o pretenție contra României, considerând chestiunea Dobrogei ca fiind tranșată pentru vecie" (Ibidem, f. 165).

La 7 septembrie 1940 Alex. Cretzeanu și G. Meitani din partea delegației române, J. Pomenov și T. Papazoff în numele celei bulgare, au semnat Tratatul de la Craiova, însoțit de un Protocol și un Acord privind modalitățile de evacuare a teritoriului cedat, schimbul de populație și problemele financiare. În articolul 2 al Tratatului cele două țări declarau solemn că noua frontieră era "definitivă și perpetuă", și se angajau "să nu mai formuleze niciodată vreo pretenție de ordin teritorial" una împotriva celeilalte. Părțile semnatare conveneau ca în termen de 3 luni de la predarea instrumentelor de ratificare să procedeze la schimbul obligatoriu de populație în județele Durostor și Caliacra. Cât privește imigrarea locuitorilor din celelalte regiuni ale

României și Bulgariei, se prevedea un termen facultativ de un an dar, pentru respectarea parității, numărul de cetățeni români și bulgari care ar fi trecut benevol dintr-o țară în alta trebuia să fie egal.

Conform datelor statistice, în județele Caliacra și Durostor existau în acel moment 58 000 și, respectiv, 59 000 români, iar în județele Tulcea și Constanța 23 000 și, respectiv, 26 200 bulgari (Arhiva M.A.E., fond 71/1939, Eg. 1940, vol. 235, f. 354). În urma schimbului de populație, aceștia își pierdeau cetățenia inițială. Proprietățile imobiliare rurale ale locuitorilor transferați obligatoriu erau considerate "bunuri abandonate" și intrau în patrimoniul statului respectiv. Proprietatea imobiliară urbană rămânea în posesia deținătorilor, intrând însă sub jurisdicția țării pe al cărui teritoriu se afla. Persoanele care făceau obiectul schimbului aveau dreptul să păstreze și să transfere bunurile mobile, vitele, inventarul agricol etc. Evacuarea Dobrogei de sud de autoritățile române și instalarea celor bulgare urmau să se facă între 20 septembrie - 1 octombrie 1940, cu precizarea datei și orei pentru fiecare etapă, astfel încât să nu se ajungă la contactul direct între trupele celor două țări. Teritoriul preluat de Bulgaria măsura circa 7 700 Km^2.

Se înțelege că cercurile guvernante bulgare nu și-au ascuns satisfacția în legătură cu acest deznodământ. În după amiaza zilei de 7 septembrie 1940 radio Sofia a transmis pe unde "imnul Dobrogei"; primul ministru Filov a salutat anularea Tratatului de la Neuilly, cât și sprijinul acordat în acest sens de Germania, Italia și U.R.S.S. (Arhiva M.A.E., fond 71/1939, Eg. 1940, vol. 237, f. 126; "Dobrogea jună", nr. 4/6 ianuarie 1941).

Starea de spirit a populației românești și turco-tătare, a coloniștilor a îmbrăcat aspecte tragice. Teama de actele de răzbunare ale comitagiilor și iredendiștilor a determinat o evacuare precipitată, cu sacrificarea și abandonarea bunurilor. Conform planului intitulat "Studiul organizării evacuării Dobrogei de sud" elaborat de Cabinetul Rezidenței Regale a ținutului "Marea", întreaga operațiune de evacuare a populației trebuia efectuată cu ajutorul armatei. Perspectivele exodului a răscolit și comunitățile de bulgari din județele Tulcea și Constanța, unde oamenii ridicaseră gospodării și agonisiseră avere, încât cine-și închipuie că aceștia s-au bucurat de plecare se înșeală profund.

Pentru statul român problema reașezării locuitorilor evacuați din Cadrilater s-a dovedit dificilă: o parte din ei au trecut în Dobrogea de nord, alții în satele ialomițene. Așa cum relatau faptele presa locală, "lungi convoaie de căruțe purtând obiecte ale gospodăriilor părăsite" se îndreptau spre aceste noi destine ("Dobrogea jună", nr. 89/13 septembrie 1940). În realitate, și în pofida prevederilor, în județele Durostor și Caliacra au rămas numeroase familii de români, așa cum în județele Tulcea și Constanța mulți bulgari și-au manifestat dorința

de a rămâne.

Așa s-a scris istoria Cadrilaterului în 1940. Un autor bulgar reflecta că Dobrogea a jucat pentru Bulgaria rolul Alsaciei și Lorenei, fiind întotdeauna un obstacol în calea relațiilor normale cu România (I.V. Poppov, **La Dobroudja et les relations bulgaro-roumaines**, Liège, 1935, p. 129). În 1940 cele două state și-au jurat solemn, sub semnătură, închiderea pentru vecie a problemei Cadrilaterului. Numai că unii autori nu uită că acest teritoriu reprezintă numai partea de sud a Dobrogei.

5. APĂRAREA MARITIMĂ

Concluziile și învățămintele prilejuite de primul război mondial au oferit specialiștilor din domeniul militar prilejul de a reflecta asupra locului și rolului marinei în sistemul național de apărare. Când, după o scurtă perioadă pacifistă, orizontul politic internațional a devenit din nou încărcat, o altă cursă a înarmărilor navale prevestea parcă viitoarea confruntare militară.

La întrebarea dacă România trebuia să facă eforturile financiare reclamate de crearea unei marine performante s-a dat un răspuns afirmativ categoric. Extinderea comerțului cât și lansarea pe căile maritime a noi nave sub pavilion național justificau nevoia unei forțe militare navale care să apere vulnerabilul și costisitorul mecanism al marinei comerciale, apărându-l în caz de primejdie. Studiile vremii exprimau axioma că armata de uscat n-ar fi putut lupta cu succes pe frontul dunărean-maritim fără sprijinul direct și indirect al marinei. Aceste glasuri s-au pronunțat pentru elaborarea unui program naval realist și de durată, care să dozeze judicios cele trei componente ale unei flote moderne armonios proporționate: nave de suprafață, submarine și hidroaviația.

Pe această linie s-a înscris Programul Naval al României în variantele sale succesiv optimizate din 1921, 1929 și 1939 care stabileau în detaliu categoriile și tipurile de nave, misiunile forței navale, compunerea și structura ei. La finalul realizării acestui program România ar fi trebuit să dispună de 180 de nave moderne, din care în acvatoriul Mării Negre un crucișător, 8 distrugătoare, 3 torpiloare, 4 canoniere, 6 submarine, 9 vedete torpiloare, 8 dragoare și puitoare de mine, două nave bază pentru vedete și submarine etc. Dar la izbucnirea celui de al doilea război mondial România avusese răgazul și resursele să realizeze doar o parte din acest program ambițios.

După ce, la 3 septembrie 1923 bătrânul crucișător "Elisabeta", fala de altădată a flotei române, cu o escortă formată din canoniere, a făcut ultimul drum de la Constanța la Galați, pentru a fi transformat în

cazarmă, investițiile alocate armatei în conformitate cu programul naval amintit s-au materializat în înzestrarea, pe etape, cu noi unități de luptă. În 1920 fuseseră aduse în țară distrugătoarele "Mărăști" și "Mărășești" construite în Italia. Apoi capacitatea operativă a Diviziei de Mare a crescut simțitor prin intrarea în serviciu a 4 canoniere maritime construite în Franța: "Locotenent-comandor Eugen Stihi", "Căpitan Constantin Dumitrescu", "Locotenent Remus Lepri" și "Sublocotenent Ion Ghiculescu". Ele aveau să cinstească, potrivit tradiției, memoria unor ofițeri eroi căzuți în războiul pentru reîntregire. Din Italia au fost cumpărate 4 vedete rapide antisubmarine dotate cu torpile, bombe antisubmarine, mitraliere grele și ușoare, tunuri antiaeriene cu funcționare automată. De asemenea, potrivit tratatului încheiat cu Austria, România a primit în contul despăgubirilor de război 6 torpiloare care au primit numele de "Viforul", "Vârtej", "Vijelia", "Sborul", "Smeul" și "Năluca", din generația construită în 1913-1914.

În anii 1930-1931 Divizia de Mare și-a sporit capacitatea de luptă prin intrarea în serviciu a încă două distrugătoare - "Regele Ferdinand" și "Regina Maria" -, cât și a modernei nave-bază "Constanța", construită în șantierele navale din Napoli și Fiume. Tot la Fiume, în 1935, a avut loc solemnitatea ridicării pavilionului românesc pe primul submarin din istoria marinei noastre, denumit "Delfinul". Puitorul de mine "Amiral Murgescu", lansat la apă la Galați, a intrat în compunerea aceleiași unități în anul 1939. După această performanță a industriei naționale de apărare a urmat o alta: în șantierele navale românești s-au bătut primele nituri la cele dintâi submarine montate în țară - "Rechinul", "Marsuinul", ale căror subansamble proveneau din Germania. În sfârșit, o ultimă sporire a forței maritime s-a produs în 1940 când au sosit din Marea Britanie trei vedete torpiloare cărora li s-au dat numele torpiloarelor clasate în 1927" "Vijelia", "Viforul" și "Viscolul".

Mijloacele pentru pregătirea cadrelor au făcut, de asemenea, obiectul preocupării forurilor militare. În 1938 la șantierele navale din Hamburg era lansat la apă un grațios velier, noua navă-școală "Mircea", vrednicul urmaș al bricului din veacul trecut, la bordul căruia s-au format până în zilele noastre alte zeci de promoții de marinari.

Concepția potrivit căreia apărarea litoralului maritim și a Gurilor Dunării trebuia făcută de pe apă, din aer și de pe uscat a inspirat și alte măsuri, care au privit aviația, artileria de coastă și construirea unei baze navale complexe. Încă din 1920 s-a constituit escadrila de hidroaviație de pe lacul Siut-Ghiol, iar în 1938 - târziu, deci - au început lucrările unei puternice baze navale care în final trebuia să

cuprindă un port militar de 2590 ha (față de cele 74 ha ale portului comercial Constanța), lucrări sistate o dată cu izbucnirea războiului. De asemenea, apărarea litoralului maritim s-a întărit considerabil prin construirea sistemului de artilerie ce cuprindea bateriile de coastă de la Tataia, Agigea, Midia și Viile Noi dotate cu piese grele de artilerie.

Subordonată Ministerului de Război, marina militară avea în compunere: Comandamentul Diviziei de Mare, cu garnizoana la Constanța (din 1936 Comandamentul Flotelor Maritime); Comandamentul Diviziei de Dunăre, cu reședința la Galați; Comandamentul Școalelor de Marină din Constanța, căruia i se subordonau Școala Navală, fondată în 1920, Școala de specialități și Institutul Maritim; Arsenalul Marinei de la Galați.

Un rol proeminent în propaganda pentru marină a revenit Ligii Navale Române, slujită de ofițeri și amirali din multe generații. În revistele vremii - "România maritimă și fluvială", "Revista Marinei", "Marea Noastră" ș.a. - au apărut lucrări de valoare consacrate istoriei marinei, studii de strategie și tactică navală, creații științifice și literare semnate de Corneliu Buholtzer, August Roman, Horia Măcellariu, Constantin Bălescu, Eustațiu Sebastian, Ion Bălănescu, Petre Bărbuneanu, Aurel Negulescu, Mihai Negru, Ioan Coandă, George Koslinschi, Pavel Popovăț -, multe intrate în patrimoniul național de creație.

6. VIAȚA CULTURAL-ȘTIINȚIFICĂ ȘI SPIRITUALĂ

Desăvârșirea unității de stat a lărgit cadrul de manifestare a puterii de creație națională, unind, în același timp, energiile spirituale din toate colțurile țării în făurirea unei culturi unitare prin mesajul ei umanist. Organic integrată în fertila creație din perioada interbelică, Dobrogea a impus pe harta culturală a țării certe repere valorice. Principalul său centru de creație, Constanța s-a arătat hotărât să se distanțeze de sordida "Kiustendje", deși cultura autentică - creația - își făcea loc cu greu într-o metropolă - este adevărat în plină expansiune - dar mercantilă, dominată de mentalitatea negustorească întreținută de importatori, exportatori, armatori și oameni de afaceri - clanurile Antoniadis, Lascaridis, Frangopol, Șapira - indiferente la fenomenul cultural.

Războiul, în care intelectualitatea dobrogeană s-a comportat cu înalt patriotism, a rupt efortul constructiv pe planul culturii dar a îndemnat pe oamenii școlii, cultelor, ai științei și artei să reflecteze mai adânc la legăturile lor sufletești cu pământul natal amenințat, găsind în aceasta îndemnuri superioare de creație și devotament.

Biserica ortodoxă română și-a reluat rolul său duhovnicesc și de

îndrumare spirituală. Prin Decretul Regal din 8 martie 1923 s-a reînființat la Constanța Episcopia Tomisului, având sub jurisdicția sa eparhială județele Constanța, Ialomița, Durostor și Caliacra, în timp ce județul Tulcea rămânea eparhiei Dunării de Jos. Ilarie Teodorescu a fost numit episcop al noii eparhii. O primă preocupare a fost, de asemenea, hirotonisirea de noi preoți pentru județele Dobrogei de Sud care resimțeau o mare lipsă de preoți români. Crearea în anul anterior a primului seminar otodox "Sfinții Împărați" de la Constanța era, de altfel, destinată acestei misiuni, și avea să dea promoții indestulătoare de preoți pentru așezările dobrogene. Totodată, la demersul unei delegații a comunităților germană, turcă și evreiască, I.G. Duca a comunicat hotărârea guvernului național-liberal de a recunoaște școlile confesionale ale minorităților din Dobrogea ca școli publice și de a le subvenționa de la bugetul de stat ("Liberalul", nr. 42/23 februarie 1922).

Se poate spune că datorită pierderilor suferite școala începea din nou drumul de la capăt. În anii războiului 55 de învățători dobrogeni, și-au jerfit viața pentru apărarea ei, lăsând goluri dureroase și multă vreme resimțite.

Importanta reformă a învățământului din 1924 a stimulat dezvoltarea școlii sub toate aspectele. Nu numai orașele Constanța și Tulcea, care dispuneau de câte două licee complete fiecare, școli normale de băieți și fete, școli comerciale și industriale elementare și superioare, dotate cu localuri noi, dar și alte localități au beneficiat de atenția acordată școlii în perioadele de ascensiune economică. Gimnazii și licee mixte au fost create la Sulina, Adamclisi, Medgidia, Cernavodă și Hârșova. Din 1924, la Murfatlar a început să funcționeze o școală de agricultură, concepută ca unitate productivă, oglindind preocupările pentru crearea unui învățământ practic, aplicativ.

Dat fiind numărul mare al neștiutorilor de carte, atenția cea mai însemnată a continuat să se acorde învățământului primar. În 1928 în județul Constanța existau 223 de școli, întrecând cu mult numărul acestora dinainte de război. Construcția de localuri a continuat și după criza economică: numai în anii 1933-1936 în județul Tulcea s-au deschis 32 școli noi iar numărul învățătorilor a crescut considerabil în toate județele. Roadele abnegației și patriotismului slujitorilor școlii n-au întârziat să se arate: într-o perioadă scurtă de timp, de la vechea Dobroge cufundată în ignoranță, județul Tulcea se clasa al 5-lea, între județele vechii Românii, sub raportul știutorilor de carte, iar Constanța pe locul al 3-lea.

Guvernele României s-au îngrijit cu deosebire de dezvoltarea învățământului în Dobrogea de Sud. Aici au funcționat aproape 400 școli primare cu circa 1000 învățători, peste 180 grădinițe, 6 gimnazii românești, bulgărești și mixte, 4 licee românești, 4 licee bulgărești, școli

profesionale și comerciale. Dintre acestea Liceul de băieți "N. Filipescu" din Bazargic, urmat de fiii funcționarilor români, turci, bulgari, armeni și greci, liceul "Durostor" din Silistra, școlile secundare de fete din Bazargic și Silistra, transformate în licee de fete, gimnaziile mixte din Cavarna și Balcic, gimnaziul mixt "Regele Carol" din Turtucaia, Școala superioarăă de comerț din Bazargic.

Știința a cunoscut, de asemenea, modalități superioare de manifestare prin crearea unor institute specializate, a căror activitate de cercetare a fost legată de numele unor savanți și oameni de știință binecunoscuți în țară și peste hotare.

Grigore Antipa a fondat în 1932 la Constanța Institutul biooceanografic (devenit în 1945, Stațiunea de cercetări marine), și a elaborat lucrări de răsunet internațional privind Delta Dunării și Marea Neagră, în timp ce profesorul Ion Borcea, pionier al oceanografiei românești, înființa în 1926 Stațiunea zoologică marină de la Agigea, importantă instituție pentru studierea faunei Mării, care a contribuit la creșterea prestigiului științei românești.

După război și-a refăcut baza de cercetare și efectivele Oieria și Laboratorul de cercetări zootehnice de la Palas-Constanța; studiind cu mijloace moderne problemele eredității, specialiștii laboratorului au obținut rezultate remarcabile în ameliorarea raselor, omogenizarea efectivului și creșterea performanțelor economice, lucrările acestei instituții începând să fie cunoscute în cercurile de specialitate din întreaga Europă

În deceniul al treilea, dr. Victor Climescu, directorul Sanatoriului T.B.C. din Eforie, a pus bazele la noi în țară a specialității "chirurgia tuberculozei osteoarticulare", fiind un pionier îndrăzneț în domeniul ortopediei chiar pe plan mondial.

Istoriografia a căpătat suporturi noi prin concluziile ce se desprindeau din descoperirile arheologice. După 1918, deși hărțuiți de penuria de fonduri și dezinteresul clasei politice, Vasile Pârvan, Grigore Florescu, profesorii Teofil Sauciuc-Săveanu și Oreste Tafrali au continuat cu asiduitate și îndârjire campaniile de săpături ale căror rezultate erau tot atâtea dovezi despre romanitatea Dobrogei.

În această perioadă și-a continuat activitatea prof. Constantin Moisil originar din Tulcea, întemeietorul numismaticii moderne din România căruia i-a fost încredințată conducerea Cabinetului numismatic al Academiei Române (al cărui membru a devenit în 1938). Alături de el marele dobrogean Constantin Brătescu a parcurs drumul de la profesiunea de dascăl al Școlii Normale din Constanța, la catedrele universităților din Cernăuți și București. Membru titular al Academiei Române din 1935, s-a impus prin studiile sale de geografie și etnografie a Dobrogei ca un savant de reputație națională și inter-

națională. Reține atenția, de asemenea, opera științifică a lui Ioan Georgescu, autor a numeroase studii demografice, de etnografie, istorie și cultură, de o excepțională valoare informativă.

O pleiadă de slujitori ai condeiului au contribuit la îmbogățirea literaturii naționale cu pagini originale, scrise cu autentic talent și cu credință față de misiunea artistului. Dintre poeți, publicul căuta cu plăcere sonetele lui Al Gherghel, versurile cu conținut patriotic sau liric ale lui Cruțiu Delasăliște, armonia și delicatețea poeziei mării lui Grigore Sălceanu, primul câștigător al premiului literar "I.N. Roman", instituit în anul 1934. Se cuvine menționat numele lui Ioan Micu, poet și traducător istoric și arheolog, custode al Muzeului Regional al Dobrogei, între 1935-1948.

Cunoscuți prozatori, proveniți din Dobrogea sau atașați de ea, au dat literaturii românești lucrări de valoare, unele mult îndrăgite prin inefabilul care însoțește întotdeauna marea și meleagurile sale: "Constanța pitorească" a scriitorului Ioan Adam, "Pânza de păianjen" a scriitoarei Cella Serghi sau romanul "Europolis" al lui Jean Bart, în care destinul eroilor împrumută, mai întotdeauna, ceva din zbuciumul nedomolit al mării.

O seamă de reviste și gazete literare au polarizat pentru aproape două decenii un număr important de dobrogeni cu preocupări literare sau reprezentanți de prestigiu ai scrisului românesc. Este vorba despre "Dobrogea literară", prima de după război, "Marea noastră", intitulată și "organ național închinat culturii dobrogene" (1929-1935), "România de la Mare" (1933-1940) sau "Pontice", apărută în 1938. Tot aici a apărut "Revista dobrogeană", în paginile căreia au semnat, printre alții, Ion Marin Sadoveanu și Mircea Eliade. O mențiune specială se cade a fi făcută pentru revista "Analele Dobrogei". Apărută la Constanța în 1920 sub egida Societății Culturale Dobrogene și sub direcțiunea lui C. Brătescu, ea a fost cea mai de seamă publicație cultural-științifică existentă vreodată în spațiul pontic. De-a lungul a 19 ani de activitate "Analele Dobrogei" a dialogat de la egal la egal cu prestigioasele reviste de cultură "Viața Românească" și "Convorbiri Literare".

În perioada interbelică circa 70 de ziare și reviste cultural-literare au apărut numai în județele Durostor și Caliacra: "Coasta de Argint", "Cuvântul Dobrogei", "Dobrogea culturală", "Dobrogea de sud" ș.a. O inestimabilă valoare prezintă cele trei volume din lucrarea "Cadrilaterul 1914-1938", editată ca număr jubiliar de revista "Analele Dobrogei", bogat ilustrată, cuprinzând tabele, hărți, planșe cât și semnăturile unor prestigioși cercetători.

Viața artistică dobrogeană a cunoscut, la rândul ei, noi dimensiuni, diversificându-se și îmbogățindu-se. La Constanța existau 4 săli de teatru: cea a Cazinoului comunal, Sala "Elpis", unde evoluau toate tru-

pele mari din țară aflate în turneu pe litoral, "Izvor" și "Ayax" ale comunităților bulgară și armeană. Este perioada când programele unor spectacole de înaltă ținută au continuat să fie semnate cu numele unor mari actori și interpreți: C. Nottara, George Enescu, Marioara Ventura, Elvira Popescu, Constantin Tănase ș.a. O bogată activitate teatrală s-a desfășurat și în cadrul comunităților naționalităților conlocuitoare: în diferite orașe s-a jucat teatru în limba greacă, armeană, bulgară, turcă și albaneză.

Istoria artelor plastice românești pune în evidență faptul că numeroși artiști (Tonitza, Iser, Șirato, Ștefan Dimitrescu, Dărăscu, Jean Steriadi, Boris Caragea, Oscar Han ș.a.) fascinați de frumusețile mării - izvor inepuizabil de inspirație - datoresc în mare parte realizările lor prezenței pe litoralul românesc. În această pleiadă, Dobrogea a fost reprezentată de pictorii originari din pământul ei: Marius Bunescu, cel care expunea în salonul Tuileries, cel mai sever din Europa, și în salonul din Veneția, pânzele "Constanța" și "Colț din vechiul port", Stavru Tarasov, Lucian Grigorescu și D. Florian, Alexandru Ciucurencu din Tulcea, adevărat liric al culorii, sculptorii Cristea Grosu și Ion Jalea, a cărui valoroasă donație constituie fondul expozitiv al muzeului din Constanța care-i poartă numele. Litoralul sudic situat între Balcic și Cavarna, atât de sugestiv numit "Coasta de Argint", a reprezentat locul de referință a împărăției scriitorilor și plasticienilor; mai toți pictorii formați în perioada interbelică au cutreierat cu șevaletele lor Dobrogea meridională.

Pentru Constanța și Dobrogea un eveniment cultural memorabil l-a reprezentat ridicarea statuii lui Mihail Eminescu, în imediata apropiere a mării, potrivit testamentului literar al marelui poet. În toamna anului 1931, la inițiativa unor cunoscuți intelectuali constănțeni, printre care scriitorul Ioan Roman și Gh. Coriolan, directorul Liceului "Mircea cel Bătrân", s-a constituit Societatea "Pro Eminescu". O campanie de acțiuni culturale de durată, la care și-au dat contribuția personalități proeminente, a furnizat fondurile necesare. Statuia, operă a sculptorului Oscar Han, a fost dezvelită în cadrul unei solemnități deosebite.

Ceea ce merită să fie, în sfârșit, remarcat, este lărgirea mișcării sportive, până la război un apanaj al cercurilor înstărite. Numeroase asociații și cluburi au luat ființă la Constanța ("Tricolor", "Venus", "Boxing-Club", "Iacht club" ș.a.), Tulcea ("Unirea"), Sulina, Babadag, Cernavodă, Medgidia etc. în care se practicau cele mai variate sporturi.

CAP. XVII. DOBROGEA CONTEMPORANĂ (1941 - 1989) REGIMUL TOTALITARIST

1. EVENIMENTELE MILITARE 1941 - 1945. ÎNCEPUTUL OCUPAȚIEI SOVIETICE.

Prin poziția sa geografică Dobrogea a ocupat un loc strategic important în planurile militare germane, Marea Neagră și Dunărea oferind cele mai bune posibilități de legătură cu țările din zona mediteraneană de operații, cât și cu frontul din partea de sud a U.R.S.S.

După intrarea în război alături de Axă, la 22 iunie 1941, s-a trecut la militarizarea principalelor intreprinderi, reprofilate pe producție de război, în funcție de nevoile armatei, cât și la exploatarea intensă a resurselor materiale. Încă din 1939, pe baza tratatului economic cu Germania, s-a creat în Dobrogea o societatea mixtă româno-germană pentru exploatarea cuprului. Mai târziu, prin decretul din 25 iunie 1941, între cele 52 intreprinderi militarizate, figurau Direcția Porturilor Maritime, Serviciul Maritim Român și Șantierul Naval Constanța.

Odată cu declanșarea luptelor, întreaga regiune cu Delta Dunării a fost declarată zonă de operații, iar în porturile Sulina, Constanța și Tulcea au fost staționate trupe germane. Primele confruntări armate au implicat, se înțelege, marina militară. La 21 iunie 1941 Divizia de Mare cuprindea: Forța navală maritimă compusă din distrugătoare, torpiloare, canoniere, un submarin și vedete torpiloare; apărarea portului și zonei Constanța; grupurile de artilerie de coastă Constanța (și apoi Mangalia); flotila de hidroaviație cu 20 hidroavioane. Alături de acestea, acționau ca forțe navale operative care interesau zona Dobrogei, Escadra de monitoare și vedete fluviale și gruparea tactică Tulcea din Divizia de Dunăre, precum și detașamentul maritim Sulina, având misiunea de apărare a Deltei Dunării.

În momentul intrării în război, Marina Militară dispunea, în total, de 39 nave de luptă mai importante, raportul de forțe cu potențialul naval al U.R.S.S. din acest sector al frontului fiind defavorabil la navele maritime și superior la cele fluviale. Drept urmare, ordinul de operații din 21 iunie 1941 al Comandamentului Marinei Militare stabilea ca atitudinea generală a Diviziei de Mare să rămână defensivă până la noi dispoziții. O primă misiune executată a fost operația de minare a zonei de larg a portului Constanța.

Chiar în primele zile ale războiului, mizând pe superioritatea lor, flota și aviația sovietică au întreprins acțiuni ofensive de scurtă durată, întrucât frontul s-a deplasat cu repeziciune spre răsărit. La 26 iunie s-a produs un atac sprijinit pe aviație asupra portului Constanța, executat de navele "Harkov" și "Moskva", ultima scufundându-se prin

lovirea unei mine. La 9 iulie torpilorul "Năluca" și vedetele torpiloare au atacat două submarine în zona Tuzla, iar la 1 decembrie distrugătorul "Regina Maria" a lovit în zona Şabla un alt submarin; distrugătorul "Regele Ferdinand" a scufundat la 17 decembrie un submarin în zona Burgaz.

Pe Dunăre, în sectorul Chilia-Vâlcov, după o intensă pregătire de artilerie, trupele sovietice susținute de opt vedete fluviale, au reușit să debarce în ziua de 26 iunie și să rămână vremelnic pe malul dobrogean, iar escadra fluvială să forțeze dispozitivul românesc și să se retragă pe calea mării spre porturile rusești. Și marina română a suferit pierderi; până la 29 iulie, când s-a încheiat prima etapă a războiului pe Dunăre, nava puitor de mine "Aurora" a fost atacată de aviația sovietică și scufundată.

În continuare, o bună perioadă a războiului, navele militare și comerciale românești au cooperat cu Comandamentul naval german "Admiral Schwartzes Meer" în misiuni de escortă a convoaielor în bazinul de vest al Mării Negre și în transporturile pentru aprovizionarea frontului spre coastele Crimeii.

De la sfârșitul anului 1942 și începutul anului 1943, balanța victoriei a început să se încline pe toate fronturile în favoarea Puterilor Aliate. După 8 aprilie 1944, când trupele sovietice din Frontul 4 Ucrainean au trecut la eliberarea peninsulei Crimeea, Marele Stat Major a decis retragerile trupelor române din această regiune. Ca urmare, Comandamentul Marinei Militare s-a anganjat într-o vastă acțiune, cunoscută sub numele codificat de "Operația 60 000". În conformitate cu acest plan, între 14-24 aprilie 1944 Marina Militară a organizat cu toate forțele sale, într-o aspră confruntare cu navele de suprafață, submarinele și aviația sovietică, 25 de convoaie escortate, reușind să evacueze spre Constanța un total de 20 779 ofițeri, subofițeri și soldați români și 28 394 militari germani. A doua etapă a operațiunii s-a desfășurat între 9-13 mai, dar pierderile au fost mult mai mari decât în cea dintâi: circa 4000 de militari au dispărut în apele Mării Negre ca urmare a scufundării unor nave românești comerciale destinate transportului de trupe: "România", "Danubius" și "Durostor" și a altor nave germane.

Așa s-a ajuns la data de 23 august 1944, moment de răscruce în orientarea politicii externe a României. În acel moment Dobrogea era apărată de Divizia 9 infanterie comandată de generalul Costin Ionașcu și Divizia 10 infanterie de sub conducerea generalului Costin Trestioreanu, cărora li se alăturau forțele de uscat ale Marinei Militare, alte unități de artilerie, pontonieri și grăniceri.

În seara zilei de 23 august cele 25 de nave militare românești: distrugătoare, submarine, canoniere, torpiloare, puitoare de mine și

vânătoare de submarine, alte nave auxiliare se aflau grupate în rada portului Constanța sub comanda contraamiralului Horia Măcellariu.

"Ne aflam pe mare și în porturi cu navele și unitățile, împletiți cu navele și unitățile de uscat ale germanilor - relatează în memoriile sale amiralul Măcellariu. Efectuam împreună o operație de salvare peste mare a trupelor generalului Leoveanu, care luptau cu ultimele resurse pe coasta Basarabiei". Iată de ce desprinderea dispozitivului românesc de cel german era o operație gingașă și plină de riscuri. Cât privește forțele germane, ele însumau în aria geografică a litoralului și sectorului fluvial dobrogean aproximativ 100 nave de luptă și auxiliare și un divizon de artilerie de coastă în care rolul principal îl deținea nodul fortificat Tirpitz cu piese de calibru greu. În total, efectivele navale, terestre și de aviație germane din Dobrogea se ridicau la 35 000 de militari. Forțele navale germane erau subordonate Comandamentului Superior "Amiralul Mării Negre" cu sediul la Eforie, având în frunte pe viceamiralul Helmuth Brinkmann. Eșalonul superior al acestui comandament era Grupul de Marină "Sud" cu sediul la Sofia. La hotelul Carlton din Constanța amiralul "Mării Negre" dispunea de un organ de legătură cu comandamentul forțelor navale maritime denumit "Admiral Schwartzes Meer".

În momentul schimbării orientării militare, generalul Costin Ionașcu a cerut amiralului Brinkmann să ordone evacuarea Dobrogei prin punctul de frontieră Negru Vodă pentru armata de uscat și pe mare pentru flota de război, cu obligația de a lăsa intacte instalațiile portuare și amenajările aeroporturilor. La 25 august comandamentul german a primit un al doilea ultimatum, de 2 ore, cu alternativa nimicirii complete a trupelor sale. Se pare că la decizia comandamentului german de a nu da curs ordinelor eșaloanelor superioare (acelea de a lovi și distruge portul și orașul) a contribuit întâlnirea cu generalii și amiralii români. Vechile relații de caramaderie și onoarea militară pe care acești înalți ofițeri puneau mare preț au condus la următorul episod descris de însuși contraamiralul Măcellariu: "Iar atunci când navele germane s-au retras din portul Constanța, au salutat navele române, marca mea de comandant, pavilionul României. Navele române au răspuns la acest salut cu același salut al echipajelor la front. Amiralul Brinkmann a trimis un semnal navelor sale din larg care însemna "Nici un act de agresiune împotriva românilor!" Mai târziu, în fața Tribunalului Poporului, acuzat de încălcarea prevederilor armistițiului și de pactizare cu inamicul, contraamiralul Horia Măcellariu a argumentat decizia sa de a nu angaja lupte cu flota germană la ieșirea din port pentru a o nimici sau captura prin: insuficiența mijloacelor necesare urmăririi, primejdia ca bateria Tirpitz, încă activă, să lovească portul, orașul și trupele române. De altfel, încheia autorul

"flota germană a fost distrusă de marea rea. Flota noastră, portul, orașul și populația au rămas în ființă. Noi am câștigat, fără să fi pierdut nimic" (Contraamiralul Horia Măcellariu, **În plin uragan**, p. 31).

La uscat precum și pe Dunăre însă, deși retragerea a fost ordonată, unii ofițeri fie că nu s-au conformat, fie că au refuzat să se predea trupelor române, astfel încât în perioada 24-28 august s-au purtat lupte, uneori îndârjite, împotriva unor unități, subunități și nave de război germane care au opus rezistență, în zona Cișmea din Constanța, Valul lui Traian, Cernavodă, Hârșova, Sinoe, Mihai Viteazul etc. În după amiaza zilei de 28 august, cu aproape 24 de ore înaintea sosirii avangărzii trupelor sovietice în județul Constanța, rezistența germană era definitiv înfrântă. Armata română capturase în întreaga Dobroge circa 10 500 prizonieri și o însemnată cantitate de armament și muniție.

De la această dată ar fi trebuit să înceapă și cooperarea militară româno-sovietică. La 29 august o vedetă și două canoniere românești au condus spre Constanța prin câmpul de mine convoiul navelor sovietice, iar la Tulcea, în zilele imediat următoare, navele fluviale ale Marinei Militare române au acționat în folosul trecerii peste Dunăre a trupelor Armatei Roșii în marș spre Bulgaria. Numai că întreruperea ostilităților a fost aplicată unilateral, întrucât forțele armate ale U.R.S.S. au continuat acțiunile de război împotriva românilor și după 23 august 1944.

Planul operațional al comandamentului Frontului 3 Ucrainean privind operațiunea de debarcare în zona Gurilor Dunării și Dobrogea fusese minuțios pregătit, implicând atacarea cu forțele aeriene și nave ale Flotei Mării Negre, începând cu 20 august, a pozițiilor germane și românești din Constanța și Sulina. În Constanța efectele bombardamentelor au fost, într-adevăr, considerabile. Dar în seara de 23 august Marele Stat Major român a difuzat cunoscutul ordin de încetare a ostilităților cu trupele sovietice. Acest fapt a provocat, probabil, furia șefilor militari sovietici, animați de setea revanșei împotriva românilor chiar la ei acasă. Numai astfel se explică faptul că în zilele de 23-25 august, când forțele românești erau puternic angajate în anihilarea trupelor germane la Cernavodă, Medgidia, Mircea Vodă, aviația sovietică a bombardat din nou Sulina și Constanța. Au fost capturate nave românești pe Dunărea maritimă și au fost luați prizonieri mii de ostași români, creându-se o situație singulară în istoria războaielor lumii.

La 27 august când trupele sovietice au intrat în Tulcea, iar la 29 august în Constanța, Comandantul Militar al Dobrogei și autoritățile locale au oferit o recepție pentru ofițerii superiori sovietici, mari amatori de astfel de ceremonii care le satisfăcea orgoliul. Cu atât mai straniu este faptul că ziarul "Pravda" anunța cucerirea prin lupte - se înțelege, eroice - a acestor orașe, precum și a altora. Ceea ce rămâne

perfect adevărat este regimul efectiv de ocupație instituit de Armata Roșie în întreaga Dobroge ca, de altfel, în întreaga țară.

Din momentul sosirii escadrei sovietice în Constanța, orice mișcare a navelor de război românești a fost interzisă. Mai mult decât atât, în urma incidentului torpilării de către un submarin german a unui dragor sovietic ce se îndrepta spre Constanța - episod în legătură cu care autoritățile militare române au fost acuzate de "sabotaj și complicitate" -, la 5 septembrie 1944 navele militare românești au fost arestate. Dar acestea nu au fost singurele manifestări ostile. Încă din 2 septembrie Comandamentul sovietic a întrerupt legăturile telefonice și telegrafice dintre Constanța, Tulcea și București. A doua zi generalul sovietic Morgunov, numit comandant al bazei navale Constanța a dispus ocuparea porților de intrare în port, obligând grănicerii români să-și părăsească obiectivul.

După 5 septembrie toate navele de război de la Dunăre și Mare (31 de unități de luptă și 93 auxiliare) au fost însușite de comandamentul sovietic, iar 608 vase de comerț aparținând societăților de stat și particulare au fost blocate la dispoziția aceluiași comandament. Începea, astfel, procesul de lichidare a flotei maritime militare și comerciale române.

Abuzurile, rechizițiile și confiscările au marcat și itinerariul coloanelor tereste sovietice. Astfel, raportul prefectului de Constanța, colonelul Alexandru Ignătescu, vorbea despre rechiziții masive de cereale și vite (Arhivele Stat .Constanța, fond Prefectură, dosar 18/1944, f. 5). La acestea se adăugau dezarmarea forțelor de ordine (la Sulina, Babadag, Tulcea, Hârșova, Medgidia, Cernavodă, Mangalia), prestațiile silnice cu mijloacele de transport, devastarea stațiunilor balneo-climaterice de pe litoral, jafurile militarilor în timpul nopții. Trupele sovietice au fost incartiruite în cele mai bune imobile, evacuate de autoritățile române: Prefectura, Tribunalul, Curtea de Apel, Poliția,. Banca Națională, 15 licee și școli, hotelurile Carol, Grand, Bristol, Splendid, Carlton, sanatorii, zeci de vile particulare din Eforie, Mamaia, Techirghiol și stațiunea Carmen Silva. Primul ministru însuși, generalul Constantin Sănătescu, recunoștea la 1 septembrie 1944 că "pe motivul că suntem încă în război, rușii pradă peste tot. Cea mai rea purtare o dovedesc marinarii ruși care au debarcat la Constanța. Au băgat groaza în oraș; lumea fuge în toate părțile" (Ibidem).

Este adevărat că după semnarea armistițiului din 12 septembrie fenomenul a intrat în reflux, deși comportamentul de ocupant a continuat până prin 1947. De altfel, pentru mai mult timp, în Constanța a existat cea mai mare garnizoană sovietică din România, unde funcționau comandamentele superioare pentru întregul sector de sud-

est. Evacuarea poliției portuare, a căpităniilor și vămii - situație ce a durat până în primăvara anului 1947, a favorizat imensa contrabandă și scurgerea frauduloasă de mărfuri românești peste graniță. Cheltuielile ocazionate de punerea la dispoziție a porturilor și instalațiilor lor (23 august 1944-31 martie 1947) către Înaltul Comandament Sovietic s-au ridicat la peste 12 miliarde lei.

Pe măsură ce anumite zone ale Dobrogei erau definitiv degajate de germani, Divizia 9 infanterie de sub comanda generalului de brigadă Costin Ionașcu s-a îmbarcat cu întregul său efectiv îndreptându-se spre fronturile din Transilvania. Din primele zile ostașii dobrogeni aparținând Regimentelor 34, 36 și 40 infanterie au angajat lupte grele pentru stăvilirea ofensivei inamice în zona Târnavei Mici, apoi au participat în cooperare cu trupele sovietice la forțarea Mureșului și Someșului, la eliberarea orașelor Carei și Satu Mare.

Dintre sutele de eroi, memoriile comandanților vorbesc cu admirație despre căpitanul Gheorghe Călin, sublocotenentul M. Constantinescu, fruntașul gornist Gh. Lupu, caporalul Marin Lungu de 9 ani, copil de trupă al Diviziei încă din Dobrogea, în trei rânduri decorat pentru merite deosebite. Divizia 9 infanterie a luptat până în ultimele clipe ale războiului antihitlerist din Europa. La 9 mai 1945, după capitularea Germaniei, această mare unitate a luat cu asalt pozițiile inamice ale postului de radio Donau și a urmărit, pe direcția Brno-Praga, trupele germane care depuneau ultima rezistență. De la Constanța la Praga, Divizia a parcurs peste 1300 km, în condițiile unei ierni asupre, trecând prin Ungaria și Cehoslovacia peste munți și ape, dând 111 lupte, dintre care 32 mari și grele.

2. DEMOCRAȚIA ÎN AGONIE

După 23 august 1944 sistemul pluripartidist și-a găsit legitimitatea în prevederile Constituției din 1923 repusă în vigoare parțial prin Decretul regal din 31 august 1944. În realitate funcționarea sa în formula democratică interbelică a fost puternic perturbată de prevederile Convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944 referitoare la dizolvarea organizațiilor de tip fascist și a celor al căror program propaga idei ostile Națiunilor Unite și U.R.S.S. Aceste stipulații au permis comuniștilor să asimileze în mod tendențios partidele istorice, P.N.Ț. și P.N.L., în categoria incriminată. Astfel, regimul sovietic de ocupație - garant al unor clauze pe care democrațiile occidentale le-au acceptat cu nepăsare, crea premise pentru lichidarea democrației și a netezit calea pentru acapararea întregii puteri politice de către Partidul Comunist și pentru sovietizarea României.

Rolul pe care îl jucaseră în negocierile cu Puterile Aliate pentru

scoaterea României din război a dat partidelor istorice, îndeosebi Partidului Național Țărănesc, încredințarea că vor fi chemate și în viitor să-și spună un cuvânt hotărâtor în destinele României. Cât de scurtă și de amară s-a dovedit această iluzie va rezulta din cronica evenimentelor care urmează.

Îndată după lovitura de stat, reactivarea organizațiilor **Partidului Național Țărănesc** din întreaga țară a avut loc în urma circularei semnată la 28 august de Iuliu Maniu. În intervalul octombrie-decembrie 1944 în urma ședințelor comitetelor județene Constanța și Tulcea au fost completate structurile conducătoare și s-au constituit Delegațiile Permanente din cele două județe, sub președenția vechilor fruntași locali, Vasile Lepădatu și N. Georgescu-Tulcea, fost senator de drept. La 26 noiembrie a fost inaugurată Casa de sfat "Ion Mihalache" din Constanța și au început să apară ziarele oficioase "Ogorul" și "Țăranul Dobrogean". ("Ogorul", nr. 2/9 octombrie 1944; "Țăranul Dobrogean", nr. 1 / 5 ianuarie 1945).

În martie 1945 a avut loc congresul organizației municipale Constanța, una din ultimele manifestări publice de P.N.Ț., situație impusă de măsurile restrictive cât și de atmosfera de intimidare instaurată după venirea la putere a guvernelor Frontului Național Democrat. Un scurt reviriment s-a produs după hotărârea Conferinței de la Moscova a miniștrilor de externe ai Marilor Puteri privind lărgirea guvernului cu reprezentanți ai P.N.Ț. și P.N.L. Atunci a reapărut ziarul "Ogorul", suspendat de autorități în baza legii cenzurii preventive, iar efectivele au sporit cu noi adeziuni (unele de marcă, așa cum a fost aceea a lui N. I. Teodorescu Valahu, fost decan al baroului și primar al Constanței, ajungând la 4000 membri activi, în mediul rural și chiar muncitoresc.

Curând însă cauze felurite au condus spre stingerea treptată a activității. Una dintre ele au fost acțiunile de intimidare și violență ale stângii procomuniste. La 31 martie 1946 congresul P.N.Ț. din Constanța a fost atacat de 200 de provocatori înarmați cu bare de fier și ciomege, care au agresat pe delegați, rănind 30 dintre ei, au confiscat și au ars ziarele "Ogorul" și "Țărănistul" ("Ogorul", nr. 5/9 aprilie 1946). În acest climat politic s-a participat la alegerile parlamentare din 1946. Lipsite de posibilitatea de a se exprima public în mod nestingherit, cu presa cenzurată sau suspendată, organizațiile țărăniste au fost constrânse să recurgă la procedee de semilegalitate: propaganda clandestină și afișarea de manifeste în timpul nopții, dar tocmai această tactică a convenit comuniștilor, care le-au acuzat de acțiuni dușmănoase ordinii democratice și subminarea legalității. Potrivit datelor oficiale, lista P.N.Ț. Constanța având în frunte pe Vasile Lepădatu, a obținut 7056 voturi față de cele 120 000 ale Blocului

Partidelor Democrate (B.P.D.).

La începutul anului 1947 documentele înregistrează ultimele încercări de supraviețuire: la 10 ianuarie N. Georgescu - Tulcea a solicitat organizațiilor din județul de nord al Dobrogei să pregătească lucrările Congresului județean, manifestare care însă n-a mai avut loc. După arestarea, judecarea și condamnarea principalilor lideri din conducerea centrală a partidului, represaliile s-au extins și asupra fruntașilor locali. Ca urmare, mulți membri ai partidului au renunțat la activitatea politică militantă, iar alții s-au încadrat fie în P.N.Ț. - Anton Alexandrescu, fie în Partidul Național Popular, asociat pe atunci la guvernare.

Acțiunea persuasivă a stângii pentru atragerea în guvern a unor disidențe țărăniste și liberale care să sugereze străinătății reprezentarea întregului spectru politic și social nu a rămas fără rezultate. Redusă ca efective și forță de exprimare (în 1946 număra circa 100 de membri), organizația din județul Constanța a **P.N.Ț.- Anton Alexandrescu**, având ca președinte pe Mircea Marinescu, era formată din membri țărăniști excluși pentru acțiuni nestatutare sau disidenți. Presa locală reținea faptul că la congresul din 19 mai 1946 a participat însuși Anton Alexandrescu. În 1948 această formațiune a fuzionat cu Frontul Plugarilor.

Și mai grave s-au dovedit defecțiunile din interiorul **Partidului Național Liberal**, unde desprinderea grupării tătărăsciene a antrenat în județul Constanța plecarea unor cadre de valoare, cum au fost partizanii avocatului Radu Roșculeț. De aceea organizațiile liberale și-au reluat anevoios activitatea, prin reactivarea vechilor structuri urbane, prin încercări de refacere a resorturilor organizatorice la sate și apariția organului național-liberal de presă "Voința Dobrogei".

După 6 martie 1945 P.N.L. a devenit obiectul atacurilor guvernului și măsurilor polițienești: Vasile Bellu, membru al Comitetului județean Constanța a fost arestat și reținut fără probe pentru "propagandă antiguvernamentală". În alegerile parlamentare din 1946 lista liberală a cuprins la Constanța pe Vasile P. Sassu, Vasile Bellu, preot Alexandru Nicolae, Gh. Mușat, Nicolae Luscan ș.a. , iar la Tulcea pe Corneliu Dimitriu, Ion Nade, Anton Șerbu, Gh. Frigioiu ș.a. Potrivit rezultatelor oficiale, la Constanța liberalii au obținut abia 3933 voturi ("Cuget Liber", nr. 490/21 noiembrie 1946). Ca și în cazul P.N.Ț., activitatea organizațiilor liberale s-a stins treptat, după perioada de prigoană postelectorală, pentru a înceta cu desăvârșire după arestarea lui Dinu și Gh. Brătianu.

O grea lovitură interioară a primit P.N.L. în urma disidenței din decembrie 1944 a grupării Gh. Tătărăscu. Făcând jocul Partidului Comunist, **P.N.L. - Gh. Tătărescu** a intrat în guvernul dr. Petru Groza

și a participat la alegerile din 1946 pe listele B.P.D. La Constanța, în fruntea organizației județene se numărau președintele Radu Roșculeț, viitorul ministru al Cultelor, și Traian Berberianu, cunoscuți încă din perioada interbelică. Congresul local din 18 mai 1947, cu participarea unor membri ai guvernului a continuat spiritul de colaborare în cadrul B.P.D. Imediat însă disponibilitățile de cooperare s-au epuizat, pornind de la divergențele doctrinare și programatice care au prevalat asupra calculelor tactice. Precum se va vedea, opunându-se măsurilor etatiste în economie, partenerul de conjunctură a trăit și el - este adevărat, mai târziu - momentele sale de agonie.

Un senior scăpătat în perioada interbelică, Partidul Social Democrat a beneficiat după 23 august 1944 de indiscutabila deplasare spre stânga a societății, fenomen comun perioadelor care au urmat războaielor cu tot cortegiul lor de nenorociri. În scurt timp însă, fie că n-a știut, fie că n-a putut să țină piept stalinizării stângii românești, impusă de ocupantul sovietic, P.S.D. s-a lăsat asociat pe rând la F.N.D., apoi la B.P.D., pentru a fi în final asimilat de Partidul Comunist, în 1948.

În ianuarie 1945 și-au reluat ori și-au inceput activitatea Comitetul județean Constanța al P.S.D. (președinte Ion Popescu, secretar Gh. Olteanu), cercul de studii socialiste, organizația Tineretului Socialist, redacția ziarului "Dobrogea Muncitoare", Școala de cadre a partidului. Congresul din 3 martie 1946 al acestei organizații s-a pronunțat pentru participarea la alegeri pe liste comune cu Partidul Comunist, poziția delegației dobrogene la congresul general al P.S.D. din 10 martie contribuind la victoria aripii procomuniste și la izolarea lui Constantin Titel Petrescu, președintele partidului.

După modelul structurii organizatorice a P.C.R., în urma hotărârii Comitetului Central al partidului a luat ființă Regionala Dobrogea a P.S.D., în care intrau organizațiile județene Constanța și Tulcea, și pe care Ștefan Voitec o socotea ca una din cele mai puternice organizații ale partidului. Printre liderii cei mai importanți se numărau Mihai Moraru, numit subsecretar de stat la Ministerul Industriei, Gh. Olteanu, numit apoi primar al Constanței, Iosif Naumov, deputat de Tulcea. Se afirmă că în 1947 Regionala cuprindea 10 000 membri de partid. Este de la sine înțeles că la conferința din septembrie 1947 cele două organizații s-au pronunțat pentru unificarea cu P.C.R., eveniment care s-a și produs, de altfel, o lună mai târziu, ceea ce a însemnat dispariția celui de al treilea partid istoric din România.

Se cade, de asemenea, să consemnăm faptul că după ce, eliminat din P.S.D., C. Titel-Petrescu a creat în mai 1946 Partidul Social Democrat Independent, la Constanța biroul electoral județean înregistra pentru alegerile parlamentare o listă cu lideri titeliști în frunte cu

avocatul Pericle Melinte, exclus la rândul său din organizația locală (Arhiva Stat Constanța, font Prefectură, dosar 34/1946, f. 168; "Dobrogea Muncitoare", nr. 58/26 mai 1946). Această efemeră formațiune și-a încetat firava activitate după arestarea lui C. Titel-Petrescu și dizolvarea partidului său.

Stăruințele lui Stalin pe lângă aliații anglo-americani de a asocia **Partidul Comunist** la tratativele pentru ieșirea din război și apoi la exercitarea puterii au avut ca efect activizarea organizațiilor comuniste din întreaga țară și stabilirea unor legături de conlucrare cu partidele istorice, în direcția schimbării politicii externe cât și a cadrului politic intern. Miza războiului a atenuat vremelnic antagonismele ideologice; cum oportunitățile tactice au făcut posibilă colaborarea la scară mondială a S.U.A., Marii Britanii și U.R.S.S., tot astfel se explică și contactele care au condus în 1944 la asocierea comuniștilor, social-democraților, liberalilor și țărăniștilor în Blocul Partidelor Democrate.

Făcându-și un stindard din lupta împotriva războiului Axei, fie în Rezistență în țările ocupate, fie în unele acțiuni de sabotare a mecanismului Wehrmachtului în statele aliate acesteia, comuniștii au reprezentat indiscutabil un tovarăș de drum al democraților și antifasciștilor de pretutindeni. Intuind momentul irepetabil ce-i putea conduce spre puterea imposibil de dobândit prin revoluția proletară concepută de Lenin, ei și-au compus o istorie și merite care, în parte, nu pot fi ignorate. Și astăzi este greu de dat un răspuns corect la întrebarea (ce nu privește doar pe comuniști), dacă acțiunile de sabotaj politic și militar împotriva mareșalului Antonescu corespundeau intereselor României sau erau acte de trădare națională. Așa a fost socotită, bunăoară, activitatea celulei din Regionala Dobrogea a Partidului Comunist din Constanța. Chiar în iunie 1941 Siguranța a arestat în locul Pescărie, pe plajele Mamaiei, pe participanții la o reuniune conspirativă având ca scop, potrivit rechizitoriului de mai târziu, instigații la acte de sabotaj împotriva ordinei de stat. Printre aceștia se numără și tânărul Filimon Sârbu, strungar la Șantierele Navale Constanța. Judecat de Curtea Marțială a Comandamentului teritorial București, el a fost condamnat la moarte și executat la închisoarea Jilava în conformitate cu legea marțială, dar măsura, de bună seamă barbară și inutilă, a fost una din puținele de acest fel împotriva civililor din toată perioada războiului.

Istoriografia oficială a perioadei comuniste a compus o imagine deformată evenimentelor de acest fel, asimilând toate defecțiunile de producție din industria de război și nemulțumirile inerente ale muncitorilor unei mișcări de rezistență organizată de comuniști. În Dobrogea astfel de acțiuni s-au produs cu o mai mare intensitate în Delta Dunării, în rândurile populației rusofone din considerente lesne de

înțeles, din care s-au recrutat mulți agenți ai N. K. V. D.

Nu este mai puțin adevărat că în cadrul politicii de Front Popular Antifascist, Regionala Dobrogea a P.C.R. s-a adresat și altor forțe politice care, din diferite motive, doreau înlăturarea regimului militar, încetarea războiului împotriva Națiunilor Unite și revenirea la alianțele tradiționale ale României. Astfel, Comitetul Central a cerut Regionalei să aplice programul său de măsuri vizând constituirea unor "comitete patriotice" în intreprinderi și armată, intensificarea propagandei antihitleriste, instruirea activiștilor din Dobrogea în tehnica sabotajului militar. Se înțelege că, informate de organele abilitate, autoritățile militare și serviciile de Gestapo germane au reacționat în mod adecvat. În 1943 peste 80 de comuniști și antifasciști au fost deferiți Curții Marțiale a Corpului II Armată Constanța care a pronunțat condamnări la moarte, comutate apoi la pedepse cu închisoarea.

În condițiile nou create de deplasarea frontului de răsărit spre hotarele României, Regionala Dobrogea și-a intensificat prezența în desfășurarea evenimentelor politice și militare. La scurtă vreme după realizarea pe plan central a Frontului Unic Muncitoresc, la Constanța s-au întâlnit delegații celor două partide - Mihai Dumitru și Tudor Șerban din partea P.C.R., Vasile Covacu și Mihai Moraru din partea P.S.D. în vederea stabilirii modalităților de conducere. De asemenea, după 20 iunie 1944 în județele Constanța și Tulcea s-au constituit nuclee ale Blocului Național Democrat alcătuite din reprezentanți ai partidelor componente: comuniști, social-democrați, național-țărăniști și național-liberali. Agitatori comuniști și simpatizanți ai partidului, mai ales rezerviști, acționau și în unitățile de uscat și de marină din Dobrogea.

Imediat după arestarea guvernului Antonescu și difuzarea prin radio a comunicatului regal, Regionala a chemat populația prin manifeste răspândite pe străzi precum și în unitățile militare să sprijine noua putere și guvernul B.N.D. prezidat de generalul C. Sănătescu. Dar afirmația că așa zisele "formațiuni de luptă patriotică" au jucat un rol principal, iar comandamentul lor regional a coordonat acțiunile militare împotriva trupelor germane nu are nici un fundament real.

Simțind insă gustul puterii Partidul Comunist a trecut la o temeinică reorganizare a structurilor sale, adaptate anterior luptei clandestine. Regionala Dobrogea și organizațiile județene și-au completat efectivele cu militanți eliberați din lagăre și inchisori sau cu domiciliu forțat în regimul anterior. La 4-5 septembrie 1944 a avut loc ședința de reorganizare a Comitetelor județene ale P.C.R. Constanța și Tulcea, având ca secretari pe Victor Dușa și Dumitru Olteanu - până la numirea lor ca prefecți -, și apoi pe Nicolae Cioroiu și, respectiv,

Vasile Vâlcu. În aceeași lună s-a constituit organizația regională a Uniunii Tineretului Comunist și redacția ziarului "Cuget Liber". În spiritul colaborării dintre comuniști și social-democrați, în octombrie au luat ființă consilii județene și locale ale sindicatelor organizate pe baza Frontului Unic Muncitoresc. Manipulând categoriile sărace ale țărănimii ori săteni lipsiți de spirit gospodăresc cu toate insatisfacțiile lor, cărora li s-a făgăduit perspectiva tentantă a preluării administrației de la sate și pământul moșierilor și "chiaburilor", comuniști au încercat să constituie pretutindeni "comitete țărănești" îndrumate spre încadrarea în Frontul Plugarilor, una din formațiunile satelite ale partidului lor.

În zilele de 13-14 august 1945 s-au desfășurat lucrările Conferinței Regionalei Dobrogea cu participarea delegațiilor județene, urmată de primele întruniri publice comuniste în cele două reședințe de județ, la Medgidia, Mangalia, Măcin etc. ("Cuget Liber", nr. 312 / 10 octombrie 1945) și de creșterea constantă a numărului de membri, mai ales în mediile muncitorești. La sate însă Partidul Comunist era slab reprezentat, cu excepția unor zone din județul Tulcea cu populație rusă și lipovenească.

După 6 martie 1945, dispunând practic de întreaga putere locală, concomitent cu măsurile vizind redresarea economiei, a început și comunizarea acesteia: crearea oficiilor industriale, regimul colectării forțate a cerealelor, apoi cooperativizarea de tip stalinist.

Eliminând prin violență opoziția, P.C.R. și-a netezit drumul spre partidul unic de guvernământ, ultimul pas fiind fuziunea - de fapt absorția forțată - cu P.S.D. condus din 1946 de aripa procomunistă. În ianuarie 1947 au început la Constanța și Tulcea alegerea delegaților pentru congresul de unificare: colonel Gh. Stoica și Mihai Moraru, deputați, Anton Nițescu, Gh. Hosu, Gh. Iuga ș.a., iar la 1 februarie a fost alese primele comitete județene ale Partidului Unic Muncitoresc (Partidul Muncitoresc Român; "Cuget Liber, nr. 633 / 3 februarie 1948).

În această perioadă și-au jucat rolurile distribuite și o seamă de organizații înfeudate Partidului Comunist, cum au fost Frontul Plugarilor și Partidului Național Popular.

În februarie 1945 organizațiile de plasă din **Frontul Plugarilor**, care până atunci avuseseră o prezență anonimă, au ales la Constanța un comitet județean sub președenția lui D. Iordache ("Cuget Liber", nr. 125 / 8 februarie 1945). După venirea în fruntea guvernului a lui Petru Groza, fondatorul acestui partid, activitatea sa a căpătat mai multă consistență. Din toamna anului 1945 a funcționat Regionala Dobrogea a Frontului Plugarilor, cu organizații județene la Tulcea și Constanța. Forța sa de influențare și presiune rezulta din faptul că deținea majori-

tatea funcțiilor de primari numiți în comunele rurale ca interpuși ai Partidului Comunist. După acapararea întregii puteri, Frontul Plugarilor a fost menținut o scurtă vreme ca detaliu de decor politic, până la autodizolvarea din 1953.

Și mai nesemnificativ avea să fie **Partidul Național Popular**, rezultat din transformarea Uniunii Patrioților, organizație ce grupa intelectuali cu vederi de stânga - unii proeminenți - și profesiuni din clasa mijlocie: comercianți, meseriași neînregimentați în partidele existente și dornici de manifestare publică. La 2 iunie 1946 a avut loc la Constanța primul său congres județean, prezidat de dr. Mihail Atanasiu. Această organizație a participat la alegerile din noiembrie 1946 ca membră a B.P.D., a absorbit apoi o parte din membrii P.N.Ț., după interzicerea acestuia, și a funcționat impersonal până în 1949 când s-a autodizolvat.

După 23 august 1944 un fenomen interesant s-a dovedit a fi difuziunea membrilor **Gărzii de Fier** atât în rândurile partidelor istorice, cât a celor cuprinse în F.N.D. (Partidul Comunist și Partidul Social Democrat). O sinteză informativă a Inspectoratului de Jandarmi Constanța din martie 1945 nu lasă nici o îndoială în această privință. Raportul surprinde și motivația acestei migrări tactice: pentru conservarea cadrelor și reluarea activității legionare în condiții mai prielnice sau, pur și simplu, pentru a scăpa de sub urmărirea polițienească și pentru a evita internarea în lagăre. (Arhivele Stat Constanța, fond Inspectoratul Jandarmeriei Constanța, dosar 7/1944-1945, f. 475-472). Din aceeași sursă rezultă că în județul amintit, din 9446 legionari cunoscuți, peste 2000 s-au înscris: 45 în P.N.Ț., 41 în P.N.L., 67 în P.N.L.-Gh. Tătărescu, 175 în P.S.D., 532 în P.C.R., 92 în Frontul Plugarilor. În județul Tulcea, de asemenea, din 1995 de membri ai Gărzii de Fier, 1710 s-au înscris: 14 în P.N.Ț., 15 în P.N.L., 40 în P.S.D. iar 64 în P.C.R. Orientarea cu precădere a legionarilor către Partidul Comunist își are logica sa: în afară de faptul că metodele folosite în marșul spre putere le erau pe plac, întrucât ei nu s-au încurcat niciodată în "prejudecăți" cum erau legalitatea și democrația, legionarii au calculat exact că apartenența la P.C.R. le oferea siguranța puterii, în timp ce încadrarea în partidele opoziției implica infinite primejdii o dată cu instaurarea sistemului stalinist și a represiunilor din anii 1946-1947.

Numeroasele minorități din Dobrogea au căutat să se adapteze realităților în schimbare, având ca reper principiul sprijinirii noilor autorități, conduită de la care așteptau apărarea intereselor lor specifice.

Minoritatea turco-tătară, organizată în **Blocul Musulmanilor Democrați** (Uniunea Democrată a Musulmanilor) și-a exprimat loiali-

tatea față de guvernul Petru Groza cât și sprijinul pentru B.P.D. **Frontul Armeniei** de sub președenția lui Aram Malhasian, grupa în 1946 circa 700 de aderenți, din care 160 erau membri ai Partidului Comunist, a adoptat aceeași atitudine. Armenii din Dobrogea au încadrat presa comunistă locală, manifestând o orientare prosovietică. Grecii erau organizați în **Uniunea Patriotică Greacă**, al cărui președinte era N. Dalderini. Izvoarele vremii menționează un **Partid Muncitoresc Sionist Socialist** reprezentând pe evreii preocupați de crearea statului evreesc independent și emigrarea lor în Palestina. O altă organizație, **Frontul Unic Evreesc**, care susținea cu fervoare noua putere, cuprindea numeroși comuniști notorii. Colonia albaneză avea în frunte un comitet având ca președinte pe Arghir Nicolau. Rușii și lipovenii din județul Tulcea au creat și ei un **Comitet de Eliberare Națională Rusă** care alimenta curentul de emigrare în U.R.S.S. (Arhiva Star Constanța, fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 133/1945-1947, p. 27); o delegație a acestei comunități a cerut chiar împuternicitului sovietic din Tulcea al Comisiei Aliate de Control anexarea Dobrogei la U.R.S.S.

3. TRAGICA ALIANȚĂ. LICHIDAREA OPOZIȚIEI NECOMUNISTE.

Am explicat deja rațiunile și resorturile alianței, nefirești în fond, acceptată de partidele istorice cu Partidul Comunist. Constituirea în septembrie 1944 a Frontului Național Democrat, compus din sateliții acestuia dar având drept axă înțelegerea dintre P.C.R. și P.S.D., a insemnat sfârșitul Blocului Partidelor Democrate. După ce Consiliul Național al F.N.D. a notificat Partidului Național Țărănesc și Partidului Național Liberal încetarea colaborării în vechiul cadru, la Constanța consiliul județean a adus la cunoștința lui Vasile Lepădatu (P.N.Ț.) și Vasile Bellu (P.N.L.) dizolvarea Blocului și le-au adresat invitația formală de a adera la F.N.D. ("Cuget Liber", nr. 36/15 octombrie 1944). Numai că de data aceasta nu mai era vorba de combinații la masa de jocuri politice. Începea lupta brutală și nemiloasă pentru putere care a debordat din cabinete în stradă și piețe cu antrenarea maselor necăjite și amăgite de iluzoria lor chemare la conducerea țării.

Tactica Partidului Comunist a fost aceea de a se folosi, în numele democratizării aparatului de stat, de forțele populare ca masă de manevră, încât instalarea consiliilor județene ale F.N.D. s-a realizat pe fondul unor repetate manifestații, în cadrul cărora conducătorii partidelor istorice, socotite până mai ieri aliate, erau prezentați ca autori ai sabotajului economic, speculei și penuriei de bunuri. Pe acest fond

"democratizarea" administrației a constat, în localități importante cum erau Mangalia, Negru Vodă, Cobadin, Mihai Viteazul, Izvoru Mare, Corbu, Ghindărești, Tuzla, Pecineaga în județul Constanța, Dăieni, Ciucurova, Beidaud, Dunavățul de Jos, Rahmanu din județele Tulcea - în schimbarea cu forța a primarilor "reacționari" cu membri abia înregimentați în Partidul Comunist, adeseori lipsiți de carte, ca să nu mai vorbim de pricepere administrativă.

În lunile octombrie-noiembrie acest proces s-a generalizat, culminând - în condițiile ocupației efective a Armatei Roșii - cu asaltul prefecturilor și primăriilor din cele două reședințe de județ, unele din primele instituții locale din întreaga țară trecute sub controlul activiștilor comuniști. Vorbind, spre pildă, în fața unei adunări populare, Nicolae Cioroiu, secretarul organizației județene Constanța incita la înlocuirea prin presiunea maselor a prefectului, chestorului de poliție și a altor autorități. În decembrie 1989 un țigan lăutar, Lazăr Cercel, trăgea de cravată spre balconul Casei Albe din Constanța pe primul-secretar Mihai Marina pentru a-l arăta, ca trofeu, unor îndoielnice forțe revoluționare; și în toamna anului 1944 un soi de lumpenproletariat a luat cu asalt Primăria și Prefectura Constanța, în pofida rezistenței cordoanelor de militari timorați de furia mulțimii.

După ce autoritatea comunală a fost astfel instalată în palatul municipal din Constanța, a venit rândul prefecturii, în subordinea căreia se aflau jandarmeria, poliția, precum și organele de stat orășenești și comunale. La 4 noiembrie 1944 gărzile muncitorești sprijinite de membri și simpatizanți ai Partidului Comunist din municipiu și comunele învecinate au luat cu asalt prefectura județului. Prin aceleași mijloace, la 7 noiembrie și 3 decembrie au fost instalați la Tulcea primarul, prefectul și chestorul poliției. Aceasta a fost atmosfera în care au fost impuși prefecții Victor Dușa și avocatul Dumitru Olteanu, ca și primarul Constanței, avocatul Alexandru Șteflea, recrutați din clasa burgheză și intelectuală.

"Dobrogenii au schimbat primarii și prefecții" - exulta ziarul "Scânteia" în numărul său din 12 noiembrie 1944. "Dobrogea, în frunte cu Constanța - considera organul de presă comunist - poate servi ca exemplu". Eficiența acestor prime tentative de manipulare a maselor a determinat pe liderii F.N.D. să organizeze noi și noi manifestații publice antiguvernamentale în toate localitățile mai importante. Campania viza, deopotrivă, și discreditarea partidelor opoziției, îndeosebi a P.N.Ț. și personal a lui Iuliu Maniu, puse de presa comunistă locală laolaltă cu "rămășițele legionare și antonesciene" ("Cuget Liber", nr. 304/29 septembrie 1945).

Încă din toamna anului 1944 așadar, cadrului legal i s-a substituit arbitrajul și bunul plac al noilor veniți, inclusiv sub aspectul încălcării

grave a dreptului de proprietate. Nu faptul că o nouă reformă a fost făgăduită țăranilor, cu exproprierea proprietății funciare mai mari de 50 ha, era condamnabilă, ci felul în care s-a trecut la înfăptuirea ei. La 25 decembrie 1944 printr-o circulară a Prefecturii Constanța se ordona pretorilor ca, prin comitetele sătești să rezolve pe loc cererile depuse, "indiferent de cadrul legal, chiar fără forme, nefiind uman ca cel ce nu a avut pământ să nu aibă niciodată" (**Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța**, p. 176). Deși primul ministru Nicolae Rădescu a amenințat printr-un ordin telegrafic cu destituirea și arestarea imediată a prefectului Victor Dușa în caz că nu oprește abuzurile de la sate, guvernul scăpase situația de sub control. Cu sprijinul noilor primari, și în prezența cominatorie a delegațiilor de muncitori comuniști trimise anume în comune, "comitetele locale de expropriere și împroprietărire" au trecut la împărțirea pământului fără nici o formă legală, încât legea din 23 martie 1945 promulgată după formarea guvernului Petru Groza nu făcea decât să dea expresie juridică unui fapt împlinit.

Potrivit legii, în această parte a țării erau declarate expropriate 62 377 ha din care 83,6% reveneau unui număr de 18 000 familii de țărani, iar 16,4% deveneau proprietate a statului.

Îndată după aducerea la cârma țării a guvernului amintit, s-a accelerat procesul de comunizare a aparatului de stat prin înlocuirea masivă a primarilor, pretorilor și funcționarilor locali cu membri ai Partidului Comunist sau ai formațiunilor politice satelite. În cursul anilor 1945 și 1946 spre exemplu, în județul Tulcea au fost instalați circa 50 de primari, în majoritate comuniști, social-democrați și aderenți ai Frontului Plugarilor. Au fost operate schimbări la comanda Regimentului 40 infanterie, la Tribunalul județean și Camerele Agricole, la Administrația pescăriilor statului și a altor instituții administrative și economice. La începutul anului 1946 Comitetul Central a trimis în Dobrogea cu misiuni incerte pe Nicolae Ceaușescu, a cărui prezență a fost cu totul vremelnică și lipsită de urmări.

Având însă în vedere legenda țesută în jurul viitorului secretar general al P.C.R., orice relație din afara literaturii oficiale a vremii poate deveni istorie. Marin Ciocan, activist comunist local, nonconformist și fără funcții înalte, dar aflat în acei ani în epicentrul evenimentelor evocă remarcabil de vioi pentru anii săi următorul episod relatat de Victor Dușa. În timpul acțiunii provocatoare din martie 1946 împotriva congresului P.N.Ț. din Constanța, desfășurat în sala "Majestic" din strada Cuza-Vodă, în fruntea celor mai zeloși bătăuși se afla impetuosul instructor trimis de la București. "Nu te băga - l-a temperat prefectul și el de față, scoțându-l din busculadă - o să primești o bară în cap. Îmi pare rău că nu l-am lăsat", ar fi adăugat Victor Dușa

după 1965, când foștii demnitari ai partidului comunist au început să se trezească la realitate. Cine susține astăzi că Nicolae Ceaușescu a îndeplinit funcția de secretar al Regionalei Dobrogea a P.C.R., ori minte, ori se înșeală, mai susține Marin Ciocan.

Între timp Partidul Comunist a manevrat cu remarcabilă abilitate pentru a lărgi fisura creată anterior în frontul opoziției. Inițial s-a părut că înțelegea dintre forțele de stânga și P.N.L. - Gh. Tătărescu funcționa bine pe planul guvernării; la 4 ianuarie 1946 a fost instalat la Tulcea noul prefect, tătărăscianul Mihai Gioga, prilej pentru Dionisie Procop, secretarul organizației județene a P.C.R. de a-l asigura de sprijinul partidului său în actul administrativ. În realitate, cultivând iluzia partenerilor de moment în posibilitatea de a se menține la guvernare, comuniștii au urmărit să treacă, având concursul acestora, de primele alegeri parlamentare postbelice pentru a se apropia de cucerirea întregii puteri politice. Din această idee s-a născut Blocul Partidelor Democrate.

Pentru a amăgi electoratul, în fruntea comitetelor electorale județene Tulcea și Constanța au fost numiți de la început Radu Roșculeț și Mihai Gioga, șefii organizațiilor P.N.L.-Gh. Tătărescu ("Cuget Liber". nr. 432 / 6 iulie 1946; "Dobrogea Muncitoare" nr. 61 / 24 iunie 1946). Derutante s-au dovedit pentru un anumit segment de alegători, declarațiile unor oameni politici cunoscuți ca aparținând vechilor partide de guvernământ, încadrați acum în B.P.D. "Partidul Comunist - spunea în acest sens Radu Roșculeț - deși are o altă ideologie, luptă pentru realizarea platformei [electorale a B.N.D.], care prevede monarhia constituțională, respectul bisericii, proprietatea individuală și independența națională. Prin aceasta Partidul Comunist dovedește că este un partid patriotic, pus în slujba neamului" ("Cuget Liber", nr. 430 / 2 iulie 1946). Naivitatea acestei convingeri avea să rezulte mult mai degrabă decât s-ar fi așteptat, prin demontarea de către istorie, punct cu punct, a acestei ipocrite subscrieri.

Beneficiind de concursul noilor autorități, comuniștii au desfășurat o intensă propagandă în cele mai îndepărtate comune, adresându-se plugarilor cu lozinci populiste; aici avertismentele P.N.Ţ. cu privire la confiscarea pământurilor și asocierea silită în colhozuri după modelul sovietic pătrundeau cu mare greutate, campania electorală a opoziției fiind aspru reprimată. În județul Tulcea avocatul Dumitru R. Corneliu, cap de listă P.N.L. a fost arestat, deși eliberat apoi, pentru propagandă "tendențioasă". În această ordine de idei Inspectoratul de jandarmi Constanța a primit directive "pentru a se asigura reușită deplină a B.P.D." (Arhivele stat. Constanța, fond Inspectoratul Regional de Poliție, dosar 133 / 1945- 1947, f. 243).

Lista acesteia cuprindea la Constanța nume cunoscute din toate

partidele asociate: Radu Roșculeț (P.N.L. - Gh. Tătărescu), Vasile Vâlcu și Nicolae Cioroiu (P.C.R.), Mihail Moraru (P.S.D.), Alexandru Șteflea (Partidul Național Popular), Mircea Marinescu (P.N.Ț.-Anton Alexandru) ș.a. În județul Tulcea reținem numele lui Dumitru Olteanu (P.C.R.), Iosif Naumov (P.S.D.), Florica Bagdasar (P.N.P.), I.N. Drăghici (P.N.L. - Gh. Tătărescu). Potrivit datelor oficiale, din cele 226 658 voturi exprimate, B.P.D. a obținut în Dobrogea 189 460, P.N.Ț. -31 513, P.N.L. - 1758, rezultatele fiind în concordanță cu cele generale. Dar ideea falsificării alegerilor, afirmată astăzi cu atâta tărie, se înscria pe linia tradiției românești din perioada interbelică, fiind doar cu mult mai brutală și având consecințe cu mult mai adânci. Denaturarea rezultatelor se întemeiază mai mult pe logică decât pe dovezi, pe care guvernul Petru Groza se va fi îngrijit desigur să le elimine.

Preocupate să se ajungă mai degrabă la încheierea tratatelor de pace, democrațiile occidentale au trecut cu vederea falsificarea alegerilor din România, iar regele Mihai a validat prin înalta sa sancționare noul Parlament constituit prin fraudă. Acest fapt a conferit legitimitatea formală organelor administrative ale Blocului cât și platformei sale program prezentată în alegeri. Rezultatul a fost accelerarea lichidării opoziției politice și deceniile de tragice încercări prin care a trecut țara noastră.

Se știe astăzi că planul de comunizare a României, convenit între conducătorii sovietici și liderii comuniști români a prevăzut de la bun început supravegherea și urmărirea partidelor politice de opoziție și chiar a celor aliate. Așa cum rezultă din sintezele informative aflate în arhive, astfel de misiuni reveneau Inspectoratului legiunii de jandarmi, Chesturii poliției, Serviciului Special de Informații.

La începultul anului 1947 au apărut primele fisuri majore între Partidul Comunist și aliații săi care se lăsaseră seduși de iluzii. Principalul oponent la măsurile economice adoptate în numele Platformei B.N.D. din care răzbat cele dintâi semne de etatizare a proprietății private -, a fost P.N.L. - Gh. Tătărescu. Într-o ședință tensionată a Comitetului de Coordinare a B.P.D, din județul Constanța, primarul municipiului, Voicu Roșculeț, a denunțat colectările silite de cereale, rechizițiile care lezau dreptul de proprietate, încălcarea legalității (Ibidem, f. 11-12). Reacția a fost promptă, în sensul că prefectul Victor Dușa a solicitat imediata sa revocare din funcție. Ruptura, dorită și mai mult de comuniști care așteptau numai pretextul necesar, la indicațiile venite de la Moscova, a sfâșiat de jos până sus efemera coaliție. Din acest moment a început ofensiva generalizată de lichidare prin forță a opoziției și de eliminare din structurile puterii a "ultimilor reprezentanți ai burgheziei", întotdeauna motivată de "acțiunile dușmănoase" ale acestora. Rapoarte ale organelor de ordine vorbesc,

spre pildă, de "răzmerițe" organizate de liberali și țărăniști la Techirghiol, Ovidiu, Basarabi, Poarta Albă, Mangalia, Mihai Viteazu etc., la care s-ar fi asociat și elemente tătăresciene. (Arhivele stat Constanța, fond Prefectură, dosar 34/1947, f. 7-8).

După eliminarea cadrelor liberal-tătăresciene din Parlament și din guvern, Gh. Tătăresu a demisionat din conducerea partidului său pentru a-i salva in extremis poziția din structurile puterii; noul președinte al Comitetului de conducere, Petre Bejan și-a afirmat sprijinul față de B.P.D. Unul din liderii constănțeni, Radu Roșculeț a subscris la noul program de stânga, obținând un mandat de deputat în alegerile din februarie 1948, până la încetarea activității organizate a partidului său, în 1949. Recunoștința pentru acest sprijin a fost aceea că mai toți acești oameni politici și-au găsit sfârșitul în temnițele noului regim pe care l-au sprijinit.

Sugrumarea presei partidelor de opoziție și independente a permis guvernanților comuniști să manevreze opinia publică prin monopolul informației și prin aparatul său de propagandă. Așa a fost prezentată abdicarea prin constrângere a regelui Mihai I și schimbarea formei de stat. Mari afișe ale prefecturii Constanța au fost expuse pretutindeni, în orașe și sate. O telegramă a unuia din primele mitinguri servile de la Tulcea își exprima de acum binecunoscuta adeziune.

În scopul sovietizării rapide a estului european, Uniunea Sovietică avea nevoie de consolidarea imediată a partidelor comuniste din țările aservite. Cum acestea n-ar fi putut să dobândească puterea în liberă competiție cu alte partide, soluția s-a dovedit a fi lichidarea pluralismului politic. În România absorția P.S.D. a încheiat acest violent proces istoric, implicând forme de presiune și șantaj astăzi cunoscute. După ce în decembrie 1947 la Tulcea și Constanța s-au constituit comisiile județene pentru pregătirea unificării, în ianuarie anul următor au avut loc alegeri pentru comitetele unice ale organizațiilor provinciale și, de asemenea, a delegaților la Congresul fixat pentru data de 21-23 februarie 1948.

În urma fuziunii la nivel local, cele două județe au trimis delegații comune de activiști comuniști și social-democrați în componența cărora au intrat Vasile Vâlcu, Florea Diaconu, Victor Dușa, Dionisie Danilov, Gheorghe Stoica, Nicolae Cioroiu și alții. După congres s-au constituit noile comitete județene ale Partidului Muncitoresc Român, având ca secretari pe Anton Nițescu la Constanța și Mihai Nicolae la Tulcea.

În crearea propriilor structuri de putere regimul comunist a mai făcut un pas înainte prin organizarea alegerilor de deputați pentru Marea Adunare Națională din martie 1948, în care s-au manifestat, pentru salvarea aparențelor, ultimile semne ale unui simulacru de

democrație. În Dobrogea, 130 000 de cetățeni cu drept de vot au fost chemați să aleagă între cele patru liste electorale, dintre care două ale partidelor conduse de dr. Nicolae Gh. Lupu și Gh. Bejan, în jurul cărora se grupaseră cadre disidente țărăniste și liberale. Rezultatele alegerilor au fost ușor de anticipat: Frontul Democrației Populare (P.D.P.) - alianța electorală care în județele Dobrogei a reunit pe lista nr. 1 P.C.R., sindicatele și Frontul Plugarilor - a obținut 112 713 voturi, având aleși 7 deputați, în timp ce P.N.L. (Gh. Bejan), obținea 13 693 voturi și un mandat, iar partidul Țărănesc Democrat (dr. N. Gh. Lupu) 4 066.

Un an după această dată, în baza legii privind crearea consiliilor populare, organe locale ale puterii de stat, în cele 119 comune rurale ale județului Constanța și 76 din județul Tulcea s-au constituit comitete provizorii ale Sfaturilor Populare, care au funcționat până în 1950, la primele alegeri de deputați pentru aceste Sfaturi.

După dizolvarea partidelor politice ale Opoziției, represiunea s-a deplasat de la organele colective la individualități și chiar la membri ai comunității care aparțineau, pur și simplu, așa numitei "clase exploatatoare". Ei trebuiau lichidați sau reduși la tăcere. Pentru realizarea acestui scop stătea la dispoziție neprețuita experiență a bolșevicilor lui Lenin și Stalin.

4. CANALUL - TĂRÂM AL SUFERINȚEI. MANIFESTĂRI DE REZISTENȚĂ ÎMPOTRIVA TOTALITARISMULUI.

Printre marile drame consumate în spatele "Cortinei de fier" s-a numărat, neîndoielnic, și șantierul destinat exterminării a sute de oameni, numit Canalul Dunăre - Marea Neagră. Prin decizia din 1949 a autorităților comuniste, o lucrare cutezătoare și necesară statului român a devenit un mijloc de lichidare a vechii clase politice din România, sub pretextul perfid al "reeducării prin muncă" a acesteia.

În temeiul Decretului nr. 16/13 ianuarie 1950 al Prezidiului Marii Adunări Naționale cu privire la "reeducarea elementelor dușmănoase", de-a lungul albiei viitorului canal au luat ființă coloniile de muncă și detenție de la Capul Midia, Năvodari, Peninsula, Poarta Albă, Km. 31 și Km 4, Ovidiu, Medgidia, Cernavodă etc. Conceput ca "un pas hotărâtor în construirea socialismului în țara noastră", Canalul a fost, de la bun început, un eșec tehnic, dominat de haos, risipă și neputință, dar prezentat de presa vremii ca o mare realizare, "cu concursul prețios, zi de zi, a tovarășilor consilieri sovietici" (Marian Cojoc, **Canalul Dunăre-Marea Neagră 1949-1953 și obiectivele politice ale guvernanților României**).

Prețurile acestui eșec vor preocupa, probabil, pentru multă vreme pe istorici și specialiști. Unul din cele mai tragice și mai dureroase a fost regimul de muncă urmărind nimicirea fizică a oponenților politici sau, pur și simplu, a unor oameni a căror apartenență socială era clasificată de Partidul Comunist în rândul "dușmanului de clasă". Astfel, alături de forța de muncă "liberă" și retribuită, mobilizată pe șantiere și de deținuți de drept comun, au fost aduși de pretutindeni așa numiții "chiaburi" - fruntași ai satelor - proprietari expropriați, ofițeri deblocați, foști funcționari din aparatul de stat -, într-un cuvânt "dușmani ai poporului", cu "origine nesănătoasă".

Dintre aceștia Securitatea a operat arestări rapide, iar justiția a uzat de proceduri sumare pentru acoperirea necesarului de forță de muncă pentru Canal. În aprilie 1953 Procuratura Constanța releva că în coloniile Peninsula, Castelu, Galeșu, Midia, Cernavodă, "marea majoritate a deținuților este formată din deținuți pentru infracțiuni politice". Ei au reprezentat cam jumătate din constructorii Canalului, numărul lor oscilând între 5000 în 1950 și 22 000 în toamna anului 1952.

Cum se pare că însuși I. V. Stalin a sugerat lui Gheorghe Gheorghiu Dej această metodă de suprimare a "dușmanilor de clasă", este de înțeles imixtiunea directă a consilierilor sovietici care transmiteau directive inginerului șef al Canalului, M. Grunberg, cu privire la utilizarea mai eficientă a "efectivului de contingent special". Din spatele conjurației tăcerii, și în pofida ștergerii urmelor răzbat, totuși, informații referitoare la regimul de exterminare fizică din colonii, cât și despre manifestări de revoltă ale deținuților aduși în stare de disperare. Astfel, potrivit unui raport al Procuraturii, numai în luna februarie 1953 numărul celor decedați din epuizare, bătăi și alte cauze se ridică la 128. În urma acestui tratament, la 23 aprilie deținuții politici de la Poarta Albă au organizat o manifestație în timpul căreia s-a strigat "trăiască Maniu și guvernul anglo-american", demonstranții fiind bătuți grav de brigadierii-deținuți.

În iulie 1949 a acționat din afară și un grup condus de Gogu Puiu, vechi legionar, ucis de altfel într-o luptă cu Securitatea din Constanța, desfășurată la Cobadin. Din mărturiile celor arestați și condamnați, grupul urma să elibereze pe deținuții aduși, probabil, chiar atunci, și ulterior să-i înarmeze. În condițiile consolidării aparatului represiv, astfel de acțiuni erau lipsite de orice șansă de izbândă. Pe de altă parte, moartea lui Stalin nu este străină de oprirea lucrărilor la acest drum al suferinței. De altfel, o parte din deținuții politici aveau să fie eliberați progresiv. Cei ce au avut șansa să supraviețuiască.

În aceeași perioadă documentele vorbesc despre alte manifestări de rezistență împotriva regimului totalitar recent instaurat, lesne

descoperite și anihilate de organele represive, ca urmare a condițiilor neprielnice în care s-au desfășurat.

La 19 aprilie 1948 a fost arestat, apoi judecat și întemnițat contraamiralul Horia Măcellariu, fost comandant militar al regiunii Dobrogea, după 23 august 1944, acuzat așa cum s-a relevat deja de complicitate cu germanii și încălcarea Convenției de armistițiu ! El a fost condamnat la muncă silnică pe viață, pedeapsă comutată în 1963 la 25 ani muncă silnică, cu puțin înainte de eliberarea sa, laolaltă cu alți numeroși deținuți politici, măsură menită să schimbe în exterior imaginea regimului de la București. Acest episod s-a desfășurat în același timp cu acțiunile armate împotriva autorităților a grupului Gogu Puiu, frații Fudulea, Vasile Baciu, reprimate de trupele de securitate. Faptul că între 1949-1953 în Dobrogea existau cele mai multe spații de detenție din întreaga țară, a făcut ca în această imensă închisoare să erupă un spirit de revoltă implicând momente izolate, lipsite de coordonare dar și de consistență și durată.

La sfârșitul anului 1949 organele Securității Constanța prezentau Direcției Generale a Securității Poporului dosarul organizației " subversive" a Regionalei Marea, dirijată de Aurel Negulescu, fost deputat și lider al sindicatelor reformiste ale muncitorilor portuari din Constanța, cunoscut pentru legăturile sale cu fruntași ai partidelor istorice, cum au fost D. Rizescu, avocații Fiacescu, precum și cu ofițeri superiori deblocați din marină și armata de uscat. Grupul său prezenta o compoziție eterogenă, mulți în mod evident inapți unei acțiuni armate: pe lângă foști membri ai jandarmeriei, unii proveneau din rândul comercianților, țăranilor înstăriți ("chiaburi"), clerului ortodox. Arestați, în mai multe etape, ei au fost acuzați de "complot contra siguranței interne a Republicii Populare Române".

Desigur prin procedee violente, anchetatorii Securității au smuls de la Aurel Negulescu mărturia că a încercat să constituie la Constanța "o organizație subversivă compusă din elemente liberale, maniste și legionare" (însăși formularea era, în mod evident impusă de torționari - n.a.), al cărei centru se afla la București, sub conducerea fostului ministru liberal, Vasile P. Sassu. Scopul urmărit ar fi fost înlăturarea prin forță a regimului comunist în cazul unui război (al occidentului) împotriva U.R.S.S. (Marian Cojoc, **Regionala Marea**, p.79). Se pare că membrii grupului își găsiseră aderenți și la sate. În finalul procesului Aurel Negulescu a fost condamnat la 20 ani temniță grea. Ani grei de închisoare au primit și ceilalți membri ai grupului: 23 în primul lot de condamnați și alți 12 în anii 1950-1952, după noi cercetări ale Securității.

Nici una din aceste acțiuni n-a avut vreo șansă de izbândă. Lipsite de un suport politic, de sprijin extern, de mijloace materiale, de

neputința unei populații terorizate, aceste manifestări au rămas fapte singulare, în pofida încercării unor istorici de a le conferi o altă dimensiune.

5. REGIMUL COMUNIST. UTOPIA "CONSTRUIRII SOCIALISMULUI".

Atâta vreme cât au acuzat cu vehemență capitalismul, opunându-i imaginea unei alte societăți mai echitabile, comuniștii români rămâneau pe terenul teoriei lui Marx și Elgels, aducând drept argumente realizările - este adevărat, indiscutabile - ale regimului comunist din U.R.S.S. Opinia publică din România și, mai cu seamă, masele neinstruite, nu aveau însă cum să cunoască la vremea schimbărilor din anii 1944-1945 ororile stalinismului, prețul plătit pentru industrializarea și sovhovizarea din fosta Rusie.

Odată cu preluarea progresivă a puterii, Partidul Comunist a trebuit să-și asume și răspunderea principalului obiectiv care viza interesul vital al refacerii economice. Oricine ar fi fost chemat să o facă, s-ar fi confruntat nu numai cu starea unei economii devastate de război, ci și cu clauzele înrobitoare ale Acordului de armistițiu, în speță cu uriașele despăgubiri de război și obligația întreținerii Armatei Roșii. Instrumente obediente ale regimului stalinist, conducătorii comuniști ai vremii au făcut din redresarea potențialului productiv al economiei nu numai un capital politic, dar și o sursă de alimentare a nesățioaselor exigențe sovietice.

Premisele redresării erau însă sumbre. În preajma izbucnirii războiului în județele Constanța și Tulcea erau înregistrate circa 40 de întreprinderi industriale mai importante. Cele mai multe dintre acestea au suferit distrugeri și avarii, acuzau o pronunțată uzură tehnică, nu-și puteau reînoi utilajele și nu dispuneau de materii prime. În această situație se găseau fabrica "Getta", profilată pe materiale de război care, lucrând până la 29 august 1944 cu 260 de muncitori, rămăsese la începutul anului 1945 cu 8 funcționari, un maistru și 3 ucenici; fabrica de ciment Cernavodă, lucrând doar cu un singur cuptor, dădea mai puțin de o treime din capacitatea sa de producție; fabrica de pielărie "Talpa" din Tulcea era închisă de patroni încă din septembrie 1944.

Activitatea economică a portului Constanța a încetat în mod efectiv: cala de lansare era arsă, hala mecanică și clădirile atelierelor erau avariate, în timp ce cheiurile și bazinele se aflau blocate de epavele navelor scufundate. Bombardamentele aeriene din 1944 au provocat instalațiilor petroliere și rezervoarelor pierderi în valoare de peste 300 milioane lei. Atelierele C.F.R. Palas lucrau doar parțial, deși parcul

mijloacelor rulante ale căilor ferate cerea reparații de mare amploare. Cu nu număr redus de muncitori și cu o producție scăzută lucrau, de asemenea, mina Altân-Tepe, carierele de piatră și morile din județul Tulcea.

Deși literatura istorică anterioară schimbărilor din 1989 atribuie Partidului Comunist meritul de a fi declanșat redresarea economiei, mulți ani după 1944 starea producției a rămas critică, fiind marcată de lipsa capitalurilor, de neîncrederea patronatului în investiții pe fondul politic ce derapa în mod evident spre etatizarea proprietății. Conferința Regionalei Dobrogea a P.C.R. din august 1945 a adoptat un plan de măsuri și s-a adresat muncitorilor portuari și feroviari pentru repararea instalațiilor și reluarea traficului dar rezultatele, inclusiv în agricultură, nu anunțau o relansare semnificativă; pentru sfârșitul anului 1947 cele două comitete județene își propuneau doar atingerea a 60-70% din nivelul producției antebelice.

Începând cu 11 iunie 1948 și până în 1950 Marea Adunare Națională a adaptat cunoscutele legi privind "naționalitatea" unor bunuri particulare, o adevărată confiscare fără nici o despăgubire. Imediat după publicarea legii, comisiile județene de naționalizare au procedat la inventarierea și trecerea în patrimoniul statului a 30 de întreprinderi în județul Constanța și 27 în județul Tulcea aparținând industriei metalurgice, textile, alimentare, miniere și materialelor de construcție, în afara celor câtorva zeci de mori, prese de ulei și brutării. După etatizare caracterul dirijist al economiei a permis statului să coordoneze oarecum producția industrială, deși înlocuirea conducătorilor calificați cu directori nu după criterii profesionale ci după apartenența de clasă a creat o stare de dezordine în întreruperi cum erau "Energia", "Danubiana", Fabrica de șuruburi și Fabrica de ciment Cernavodă.

O situație deosebit de grea s-a înregistrat în agricultură. Autoritățile au trebuit să lupte din greu împotriva efectelor dezastruoase ale secetei prelungite din anii 1945-1947 însoțită de o foamete ce nu mai cunoscuse țara de multă vreme. În județul Tulcea, spre pildă, pământul n-a mai fost capabil să dea, în 1946, decât 150 kg grâu în medie la hectar și 96 kg porumb. Din cauza subnutriției, agravată de ravagiile malariei, mortalitatea infantilă depășea în acest județ media pe țară, fiind mai mare decât în Moldova, regiunea cea mai greu lovită de secetă.

În momentul când se aștern aceste rânduri, ca după orice schimbare de regim politic, istoria n-a reintrat complet în matcă. Asemenea anilor de după preluarea puterii de comuniști, care au negat sau au minimalizat opera burgheziei române, se manifestă astăzi un nihilism primitiv, constând în deformarea realizărilor acumulate în cele câteva

decenii de comunism, uitându-se că acestea încorporează creația, sacrificiile și, de ce nu, speranțele unei națiuni abandonate dincolo de Cortina de Fier. Adevărul este că, mai ales după 1965 când pentru o scurtă perioadă a intervenit o relativă liberalizare a regimului, o nouă generație de activiști de partid, mai instruită și experimentată a luat locul activiștilor și politrucilor inculți și brutali de până atunci. Deoarece până târziu în 1989 puțini au întrevăzut prăbușirea regimului lui Nicolae Ceaușescu, majoritatea valorilor tehnice și culturale ale țării s-a înregistrat formal în P.C.R. sau, pur și simplu, a pus umărul la realizarea programelor elaborate de organele specializate ale partidului și statului, adică la progresul general.

Din 1950 România a intrat în era planurilor cincinale, străbătute de concepția strategică axială a industrializării în ritm susținut și cu forțe proprii, socotită drept condiția însăși a independenței și suveranității țării. După principiul ridicării regiunilor mai slab dezvoltate din punct de vedere industrial, ritmul mediu anual de creștere al Dobrogei era în anul 1960 de 17% ceea ce o situa, ca dinamică, pe locul al doilea după regiunea Iași; în 1977 volumul producției industriale din județul Constanța era de 40 de ori mai mare față de 1950.

Cea mai alertă dezvoltare a avut-o însuși municipiul Constanța, împreună cu localitățile sale satelit. În urma unui vast program de construcții capitale, de-a lungul mai multor planuri cincinale, s-au ridicat din temelii: platformele industriale Constanța, Năvodari și Mangalia; Șantierele navale Constanța și Mangalia, care au construit mineraliere de 55 000 și 65 000 tdw și petroliere de 150 000 tdw; Combinatul de îngrășăminte chimice Năvodari; Intreprinderea de celuloză și hârtie Palas; Intreprinderile de prefabricate și materiale de construcții cât și de beton celular autoclavizat; Intreprinderea integrată de lână; Intreprinderea de industrializare a cărnii, a laptelui, de morărit și panificație "Dobrogea"; Fabrica de uleiuri comestibile "Argus" și Fabrica "Munca" Ovidiu pentru conserve de legume și fructe; Intreprinderea de bere și Intreprinderea viei și vinului Constanța; Intreprinderea de prelucrare a lemnului, care producea și marfă pentru export. De altfel, cantități însemnate din producția tuturor acestor intreprinderi erau destinate exportului, realizând acumulări valutare. În acești ani au fost construite, de asemenea, Centrala termoelectrică Ovidiu și Centrala electrică de termoficare Palas. Din 1960 rețelele electrice din Dobrogea au fost racordate la sistemul energetic național.

Un caz aparte îl reprezintă Combinatul petrochimic Midia, al cărui amplasament a fost ales de Nicolae Ceaușescu însuși. Poate fi desigur o întâmplare, dar unele din "ctitoriile" de care cei doi despoți și-au legat numele după modelul voievodal, au avut o soartă tristă. Proiectată imprudent la parametri care depindeau de petrolul impor-

tat, deși modernă și performantă chiar la nivel european, "Petromidia" a intrat în colaps după criza petrolului și căderea regimului șahului din Iran, care furniza României materie primă la prețuri scăzute. În luna mai 1977 a avut loc la Constanța un eveniment intens mediatizat: lansarea la apă a modernului petrolier de 150 000 tone, "Independența", destinat să devină nava amiral a flotei comerciale românești. Botezată în cadrul ceremonialului tradițional de Elena Ceaușescu, nava a ars în Bosfor ca o torță, puțin mai târziu, împreună cu o parte din echipaj.

Alte obiective industriale importante din județul Constanța sunt Intreprinderea metalurgică de utilaj (I.M.U.M.) și Fabrica de ciment din Medgidia. În timpul regimului comunist a început și construcția Centralei atomo-electrice de la Cernavodă, obiectiv de mare importanță națională.

În județul Tulcea cele mai importante obiective sunt Combinatul metalurgic cu Intreprinderea de alumină și Uzina de feroaliaje, mari consumatoare de energie; fabricile de conserve de pește din Tulcea și Sulina, dotate cu hale frigorifice; exploatările miniere de la Mahmudia, Altân-Tepe și Măcin. Intreprinderea de pescuit oceanic creată în municipiul reședință de județ dispunea de o flotă modernă și productivă, una din cele mai bune din lume, astăzi distrusă cu desăvârșire. În scopul exploatării stufului s-au amenajat în Delta Dunării 650 km canale, 100 km diguri cât și unități stuficole în suprafață de 40 000 ha, creându-se un trust de valorificare dotat cu utilaje corespunzătoare. În noul orășel Maliuc, pe brațul Sulina, a luat ființă un centru de cercetări consacrat punerii în valoare a resurselor Deltei. Intruziunea omului în acest paradis a subminat însă armonia naturii, fiind categoric un preț prea greu pentru minimul câștig material realizat.

O direcție bine gândită de specialiști și însușită de conducătorii partidului și statului a vizat dezvoltarea și modernizarea portului Constanța de care s-a legat organic întreaga propășire a flotei maritime românești. În urma unor ample lucrări de extindere și sistematizare, la începutul anilor '80 suprafața interioară a portului era de 722 ha. Ca urmare a creșterii treptate a relațiilor comerciale ale României, traficul portuar a atins în 1953 nivelul anului 1938, continuând să crească în medie cu 350 000 tone anual.

Istoria făuririi flotei maritime a fost impresionantă. După război, cu numai două nave comerciale, România nu mai deținea, practic, o astfel de flotă. Constituirea, în 1945, a societății "Savromtransport" care a funcționat aproape nouă ani doar cu zece nave ce nu satisfăceau necesitățile de transport, a fost pe deasupra o formă de control sovietic asupra economiei românești.

După 1960 planuri succesive privind transporturile maritime au

impulsionat creșterea necontenită a flotei și a capacității de trafic prin porturile românești. Un indiciu al afirmării pe mări putea fi și faptul, romantic oarecum, că în 1963 cargoul "București", având la comandă pe căpitanul de cursă lungă Liviu Neguț a făcut înconjurul pământului navigând spre vest.

Apoi, ca urmare a înzestrării ritmice cu nave noi, cu cele mai variate destinații, construite fie în șantierele din țară fie în străinătate, încă în cincinalul 1970-1975 societatea NAVROM a asigurat 27% din volumul transportului maritim al României. Este și vremea când tonajul general a cunoscut un spor de 500% față de perioada anterioară, ajungând la 1 711 000 tdw. La 31 decembrie 1989 flota de transport maritim se compunea din 311 nave cu peste 6 milioane tdw urmând ca, potrivit previziunilor, să ajungă spre sfârșitul mileniului la circa 10 milioane tdw - cifră care, asemenea celor din alte domenii, sfidau realitatea și posibilitățile, vădind grandoarea artificială a programelor inspirate din megalomania lui Nicolae Ceaușescu. Făcând abstracție de aceste aspecte, rămâne o realitate de necontestat faptul că România se înscria la această vreme printre puterile maritime ale lumii; în 1989 navele românești au făcut escale în circa 1200 porturi de pe toate continentele. Astăzi această flotă nu mai există, iar distrugerea sa reprezintă o crimă pe care o clasă politică putredă nu se grăbește să o sancționeze.

La sfârșitul deceniului nouă, se conturaseră cinci direcții de legătură cu diverse zone maritime, și anume: bazinul Mării Mediterane; Coasta de vest a Europei, Marea Britanie și Peninsula Scandinavă; Coasta de vest a Africii; Coasta de răsărit a celor două Americi; țările Orientului Mijlociu, Asia Meridională și Extremul Orient. Conducerea activităților portuare a revenit după 1950 Direcției de Navigație Maritimă - NAVROM, iar din 1978 unui Comandant Unic al Portului Constanța. În materie de transporturi se cade amintită construirea portului Constanța sud-Agigea și înzestrarea municipiului Constanța, începând din anul 1980, cu linii de tramvai.

O lucrare remarcabilă, căreia doar cunoscătorii ocazionali i-au constatat necesitatea, a fost construcția Canalului navigabil Dunărea-Marea Neagră, gândită încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea de un număr surprinzător de mare de specialiști, inclusiv români. A rezultat deja în ce împrejurimi au fost oprite în 1955 lucrările de excavare începute în a doua jumătate a anului 1949, legate de rațiuni politice scelerate și întrecute de posibilitățile tehnice și financiare ale țării. În 1975 lucrările au fost reluate în baza altui proiect. Dat în folosință la 26 mai 1984, Canalul are o lungime de 64,2 km. Unind porturile Cernavodă, Medgidia, Basarabi și Agigea, este prevăzut la extremități cu ecluze care asigură navigația în ambele sensuri. Șapte

poduri rutiere și feroviare îl traversează. Unind fluviul cu Marea, canalul scurtează drumul navelor spre Constanța cu circa 400 km, asigurând, totodată, irigarea a peste 200 000 ha teren agricol. Volumul de trafic pe care îl poate prelua anual este de circa 75 milioane tone mărfuri, constituind o importantă cale navigabilă europeană, ce permite o legătură mai directă între Marea Neagră și Marea Nordului, prin Canalul Rin-Main-Dunăre, precum și cu Marea Baltică prin Canalul Oder-Elba.

Treptat însă expansiunea forțată a economiei, expusă indicațiilor arbitrare ale cuplului Ceaușescu a implicat măsuri nefundamentate științific, începând să-și arate urmările nefaste, după aproximativ un deceniu de relativă dar reală prosperitate. Transferul artificial al forței de muncă din agricultură în industrie s-a reflectat în statisticile vremii în sensul că, încă din 1977, în mediul urban trăia 67,3% din populația județului Constanța (față de 41% în 1960, iar în mediul rural 32,7% (față de 59% în 1960). Urmările au fost cât se poate de nefericite. În afară de distrugerea atașamentului față de pământ al clasei țărănești, pe care regimul o simțea ostilă și tânjind după glia aparținând acum cooperativelor silnic constituite, industrializarea s-a bizuit pe o muncitorime de ocazie, sumar calificată, în timp ce strângerea recoltelor se executa prin munca silită a mii de elevi, studenți, militari și funcționari ai statului reduși la statutul de clăcași.

În același timp însă afluența populației spre centrele industriale a creat probleme deosebite de urbanism. S-a extins enorm construcția de locuințe; în Constanța cartiere noi și întinse se adaugă vechiului oraș: Tomis I-V, Inel II, Obor etc. Proiectanților și inginerilor li s-a cerut însă să construiască repede și ieftin, dispoziție din care a rezultat un urbanism dezolant prin arhitectura uniformă, lipsită de inspirație. Cu puține excepții, în cele două mari orașe ale Dobrogei, ca să nu mai vorbim de celelalte, în pofida ritmului intens și prelungit de construcții edilitare, puține sunt edificiile cu adevărat reprezentative care să confere acestor urbe o personalitate distinctă.

Prima regiune a țării care a cunoscut calvarul colectivizării forțate a agriculturii a fost Dobrogea. Aici fie că zelul activiștilor care conduceau brigăzile de "lămurire" în cele mai izolate comune a fost mai mare, fie că simțul proprietății s-a format mai recent - pentru că măsurile coercitive au fost la fel de brutale pretutindeni - tot mai mulți țărani au semnat adeziuni pentru înscrierea în Gospodăriile Agricole de Producție (G.A.C.), pentru a scăpa de cotele insuportabile de colectare a produselor lor, de arestări și de bătăi, influențați și de propaganda regimului.

La 31 iulie 1949 în comuna Ciamurlia de Jos, județul Tulcea - locul de naștere al viitorului prim-secretar Vasile Vâlcu - lua ființă G.A.C.

"Răsăritul", iar la 15 august se crea în comuna Ion Corvin din județul Constanța o gospodărie asemănătoare. Din acest moment presiunile au devenit de neîndurat: în 1950 ritmul cooperativizării după modelul stalinist s-a accelerat; în comunele Lanurile, Săcele, Izvoru Mare, Viișoara, Târgușor, Casimcea, Negureni, Vadu, Bărăgan etc. s-au înființat noi cooperative agricole de producție. Peste șapte ani, la 19 octombrie 1957, Comitetul regional Dobrogea al P.C.R. raporta "cu mândrie" Comitetului Central că directivele faimoasei Rezoluții din 3-5 martie 1949 au fost îndeplinite, regiunea fiind în întregime cooperativizată: existau 320 de cooperative, cuprinzând 104 000 familii asociate cu 600 000 ha pământ.

Statul numit socialist - deși socialismul, așa cum fusese definit, se îndepărta paradoxal ca obiectiv odată cu fiecare cincinal, devenind în mod evident o himeră - a gospodărit o vreme cu oarecare eficiență resursele materiale, a alocat agriculturii fonduri însemnate în direcția dotării cu utilaje, chimizării și irigării. La sfârșitul deceniului al optulea sistemul de irigație Carasu, cu un volum de apă egal cu debitul Oltului la vărsare - ceea ce-l plasa.printre cele mai importante din Europa la această dată -, împreună cu sistemele Mahmudia - Sarinasuf, Dunavăț și Babadag asigurau irigarea a peste 350 000 ha. Statisticile oficiale scoteau în evidentă aspecte cum era acela că numai județul Constanța dispunea de aproape 7000 de tractoare, cu mult mai mult decât în întreaga Românie antebelică. Alături de unitățile cooperatiste s-au creat și au dat producții însemnate, dar cu cheltuieli disproporționate, întreprinderi agricole de stat (I.A.S.), stațiuni de mecanizare a agriculturii, complexe de creștere a porcinelor, ovinelor, bovinelor și păsărilor. Rezultate remarcabile pe linia crecetării, a ameliorării soiurilor de plante și raselor de animale - uneori la nivel mondial - au obținut stațiunile de cercetări Palas, Valul lui Traian și Murfatlar, încadrate cu specialiști de excepție.

S-au extins suprafețele cultivate cu pomi fructiferi și suprafața viticolă aparținând I.A.S. Murfatlar, Ostrov, Mangalia, Medgidia, Sarica-Niculițel, Nazarcea. Lucrat cu mijloace evoluate, pământul Dobrogei a dat cantități însemnate de cereale (aproape 6000 kg grâu la hectar, raportate în 1975), deși în ultimul deceniu al "epocii Ceaușescu", media la hectar a fost în mod oficial supraevaluată, pentru a justifica exportul sălbatec de produse agricole destinat să alimenteze plata uriașei datorii externe, în timp ce populația era subalimentată. Acest aspect nu poate umbri faptul că, la această vreme, Dobrogea devenise unul din grânarele cele mai importante ale României, cu o agricultură prosperă și încadrată cu specialiști de valoare.

În istoria unor națiuni există momente de cumpănă când, la chemarea clasei politice, milioane de oameni acceptă în mod voluntar

privațiuni, atunci când suferind azi li se oferă certitudinea de a se bucura mâine. Majoritatea românilor au crezut o vreme că se află în fața unui astfel de moment. Cu timpul însă în mod instinctiv omul de rând, victimă a cartelelor și cozilor la alimente, cât și pătura cultă prin semnale superioare au încetat să mai nutrească iluzii. Deși la începutul anilor '80 apăruseră primele semne ale crizei economice hipercentralizate, cincinalul 1971-1975 a menținut o rată înaltă și nerealistă a acumulării. În conformitate cu hotărârile Congresului al XI-lea al P.C.R., Tulcea figura, de exemplu, printre județele care, pornind de la o producție industrială globală de 2,5 milioane lei în 1975, trebuia să ajungă în 1980 la o producție de cel puțin 10 miliarde lei.

O deosebită realizare a României a fost crearea unui turism eficient. Într-un timp relativ scurt, alimentat de investiții consistente, litoralul Mării Negre, nativ înzestrat de o natură generoasă, și-a schimbat înfățișarea, creându-și o bază de agrement marin și activități curative de care au beneficiat milioane de români și turiști străini din țările C.A.E.R. sau occidentali din clasele de jos, ceea ce i-a adus o oarecare faimă internațională, și un izvor de beneficii. Modernizarea, începută în mod deosebit de la sfârșitul deceniului al șaselea, a continuat cu o amploare care a atras atenția industriei turistice din țări cu vechi tradiții din Europa și alte continente; până în deceniul al noulea de la Năvodari la Mangalia a apărut o constelație de stațiuni - Mamaia, Eforie Nord, Olimp, Neptun, Saturn, Jupiter, Venus, Cap Aurora - rivalizând cu alte stațiuni din lume sub aspectul confortului popular și accesibilitățile lor.

Localitățile mai vechi - Techirghiol, Agigea, Eforie, Mangalia - de mult consacrate pentru apele minerale și nămolurile cu însușiri terapeutice și-au consolidat reputația prin unitățile de tratament balnear cu funcționare permanentă și personal medical de înaltă competență, frecventate și de mulți turiști străini. Încă la mijlocul deceniului al optulea prin aeroportul Mihail Kogălniceanu - el însuși o însemnată realizare - stațiunile românești erau legate pe calea aerului cu 25 de capitale ale lumii. Concomitent cu amenajarea turistică a litoralului a început valorificarea, în aceeași direcție, a Deltei Dunării, rezervație naturală unică în Europa. Numeroasele puncte turistice - Maliuc, Letea, Mila 23, Sulina, Murighiol, Jurilovca - din vasta împărăție a apelor, nuferilor și coloniilor de pelicani și egrete, au atras, de asemenea, numeroși turiști autohtoni și străini. La dispoziția acestora a fost pus și uriașul muzeu în aer liber constând din vestigiile cetăților grecoromane presărate pretutindeni în Dobrogea. La sporirea interesului pentru acest colț al României precum și la mai buna sa cunoaștere au contribuit: Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța, unul din marile depozite de istorie antică din Europa, cu secțiile sale

din Mangalia, Adamclisi (unde Monumentul triumfal roman a fost complet restaurat, la 1900 de ani de la construirea sa) și Histria; Muzeul de artă, cu secții în comuna Topalu și în Medgidia; Muzeul Marinei Române cât și Muzeul "Delta Dunării" din Tulcea.

Mijloace materiale însemnate au fost investite în învățământ. Expansiunea economică și ritmurile accelerate de industrializare au acutizat necesitatea calificării forței de muncă. Astfel școlile profesionale și de ucenici la locul de muncă precum și liceele de specialitate , îndeosebi cu profil industrial și agricol, au devenit calea principală de formare a cadrelor medii, în detrimentul școlii umaniste, polivalente. S-a construit mult, iar școlile de toate gradele s-au bucurat de o bună înzestrare. La sfârșitul anilor '80 în județul Constața funcționau, de exemplu, 283 de grădinițe, 288 școli primare și gimnaziale, 2 școli generale de artă, 14 licee industriale, 8 licee agroindustriale, 2 licee economice, 2 licee de matematică-fizică, câte un liceu pedagocic, sanitar și de științe ale naturii.

Din motive greu de înțeles, organele de partid locale nu au încurajat învățământul superior. După ce Institutul piscicol a fost transferat cu ușurință la Galați, un modest Institut pedagogic de 3 ani a luat ființă la Constanța, dezvoltat apoi ca Institut de învățământ superior cu 6 profile. Tot la Constanța s-a înființat Institutul de marină "Mircea cel Bătrân", dotat cu o puternică bază de instruire și cu nave-școală, destinat să formeze corpul de ofițeri ai marinei militare și ai flotei comerciale - instituție care și-a creat un bun renume printre academiile de marină ale lumii, prin competența absolvenților săi.

Regimul comunist a dat dovadă, de bună seamă, de abilitate atunci când, în mod sistematic, a încurajat cultura și știința pentru a atrage clasa inteligentă prin afirmare profesională și siguranța locului de muncă. Reorientarea culturii spre matricea sa tradițională - tendință dominantă începând cu mijlocul deceniului al șaptelea - a fost pentru slujitorii literaturii, artelor și științei o mângâiere vremelnică și un indiciu înșelător că lucrurile s-ar fi putut înscrie pe traiectoria unui reviriment liberal al creației naționale.

Credința că spiritul creator se situează deasupra regimurilor politice trecătoare a dat unor remarcabili artiști puterea de a imprima continuitate actului de creație. Au ajuns astfel, la anii împlinirii compozitorul Ioan D. Chirescu din Cernavodă, dirijorul de renume mondial George Georgescu, născut la Sulina, conducătorul pentru patru decenii a Orchestrei Filarmonice din București, pictorul Alexandru Ciucurencu, născut la Tulcea, ale cărui expoziții au făcut înconjurul marilor orașe ale Europei, Asiei și Africii. Sala delegaților din Palatul Națiunilor Unite din New-York este și astăzi împodobită cu imensul panou vizual "Cântarea omului", inspirată creație a artistului dobro-

gean Ion Nicodim, născut la Constanța.

Metropola de la malul mării a ambiționat, și a reușit o vreme, să devină capitala estivală a artei românești. Pe lângă cele trei teatre cu stagiune permanentă - Teatrul Dramatic, Teatrul Liric, Teatrul de revistă "Fantazio" cu celebra trupă de balet condusă de ilustrul Oleg Danovski - s-au organizat activități de acum consacrate cu participarea unor valori naționale: Festivalul de muzică ușoară Mamaia, festivalului de folclor, tabere de creație ale artiștilor plastici etc.

O linie ascendentă a cunoscut cercetarea științifică, desfășurată într-un cadru instituțional bine conturat. Directivele congreselor IX-XIII ale P.C.R. au axat cercetarea științifică, printre altele, în direcția forajului marin, a lărgirii bazei de materii prime pentru industria aluminiului, valorificarea complexă a resurselor Deltei Dunării, crearea de noi hibrizi și rase de animale - direcții legate de profilul economiei dobrogene. Pe fondul unor valoroase tradiții și-au lărgit aria investigațiilor Stațiunea centrală de cercetare pentru creșterea ovinelor Palas, Stațiunile experimentale și de cercetare horticolă, pomicolă și pentru culturi irigate Murfatlar și Valul lui Traian, Institutul român de cercetări marine cu secțiile biologie și piscicultură. În vederea ocrotirii mediului natural în județul Constanța au fost crate 15 rezervații naturale, dintre care cele de la Agigea, pădurea Hagieni, Fântânița-Murfatlar și peșterile de la Gura Dobrogei, ca și pădurea Letea, pădurea "Valea Fagilor" Luncavița și, în general, fascinanta Deltă a Dunării, în județul Tulcea.

O remarcabilă extindere, organizare și dotare a cunoscut sectorul sănătății publice. Malaria, maladie tradițional dobrogeană, a fost eradicată. Spre sfârșitul anilor '80 statisticile redau pentru județul Constanța o rețea sanitară alcătuită din 10 spitale, 81 circumscripții sanitare, 51 dispensare medicale, 12 policlinici, case de nașteri, două sanatorii balneare ce dispuneau de circa 800 cadre medicale. Spitale noi s-au construit în municipiul Tulcea și în Medgidia.

În sfârșit, sportul de performanță și de masă și-a găsit exprimarea atât în baza materială necesară practicării diverselor discipline cât și în pregătirea unor sportivi capabili să reprezinte România în competițiile internaționale. Din zeci de asociații, având în frunte cluburile "Farul" din Constanța și "Delta" din Tulcea s-au ridicat campionii balcanici, europeni, mondiali și olimpici ai celebrtei "flotile de aur" de canotaj, cât și în sporturi cum sunt boxul, gimnastica, atletismul, rugbiul și luptele și fotbalul, care a dat pe deja legendarul Gheorghe Hagi.

*

Istoricul onest și cititorul de bună credință nu pot ignora toate aceste realizări fără a păcătui față de adevăr. Dacă, în raport cu adevărul, aceste rânduri exprimă mai mult sau mai puțin decât s-a făcut în rea-

litate, ar fi încă o dovadă că niciodată istoria nu s-a scris în întregime.

"Dacă ajungi la mijlocul drumului nu te întoarce niciodată din cale, chiar dacă aceasta nu duce nicăieri" - a reflectat cândva un înțelept al lumii. Această cugetare șade frumos în orice dicționar de aforisme, dar atunci când este vorba de destinul a milioane de oameni aplicarea ei cere răspunderi uriașe. Așadar, drumul nu era cel bun. El nu ducea nicăieri. Uitând să consulte cartea de înțelepciune a omenirii, clasa conducătoare românească a făcut după 1989 pasul cel greșit: întoarcerea spre trecut. Puține din țările vecine, foste comuniste, au ales această opțiune. Ele s-au orientat spre o a treia cale: plecând de la punctul în care le-a surprins schimbarea, și-au croit un alt drum, spre înainte și nu spre înapoi. Sub cuvântul că sunt plăsmuiri comuniste, în Dobrogea, ca de altfel în întreaga țară, au fost distruse sau aduse în stare de faliment flota comercială și de pescuit oceanic, rafinării, fabrici, grajduri, ferme de păsări, livezi, sistemul de irigații, hergheliile de cai de rasă - mai tot ceea ce se putea sfărâma.

Când omenirea pregătește bilanțul sfârșitului de mileniu, locuitorii ținutului dintre Dunăre și Mare privesc confuz spre viitor punându-și eterna întrebare: Qvo vadis? Dar a fi mai rău este împotriva firii. Deci, cândva va fi mai bine.

DOBROGEA
HARTA ADMINISTRATIVĂ
UCRAINA
Grindu
23 August
Smîrdan
Luncavița
ISACCEA
MĂCIN
Greci
Niculițel
Somova
Cărcaliu
TULCEA
Hamcearca
Frecăței
Turcoaia
Nufăru
Mahmudia
Izvoarele
M.Kogălniceanu
Cerna
Horia
Nalbant
V.Nucarilor
Peceneaga
Mihai Bravu
Sarichioi
Dorobanțu
Topolog
Ciucurova
Ostrov
Slava Cercheză
BABADAG
Dăeni
Stejaru
Ceamurlia de Jos
Jurilovca
Gîrliciu
Casimcea
Saraiu
Baia
Ciobanu
Beidaut
HÎRȘOVA
M.Viteazu
Horia
Istria
Cruceа
Cogealac
Pantelimon
Topalu
Tîrgușor
Săcele
Siliștea
N.Bălcescu
Corbu
Seimeni
M.Kogălniceanu
CERNAVODĂ
NĂVODARI
Castelu
Ovidiu
Mircea Vodă
MEDGIDIA
Rasova
Poarta Albă
CONSTANȚA
Peștera
Murfatlar
Valu lui Traian
Aliman
Deleni
Ciocârlia
Oltina
Adamclisi
Cumpăna
TECHIRGHIOL
Ion Corvin
Mereni
EFORIE
Ostrov
Lipnița
Băneasa
Cobadin
Tuzla
Topraisar
Dobromir
Independența
Comana
23 August
Chirnogeni
Pecineaga
Cerchezu
Albești
MANGALIA
Negru Vodă
Limanu
Județul BRĂILA
Județul IALOMIȚA
BULGARIA
Chilia Veche
C.A.Rosetti
Paradina
Ceatalchioi
Maliuc
Crișan
Sulina
Murighiol
Sfîntu Gheorghe
RAZIM
ZĂTOACE
MAREA NEAGRĂ
LEGENDA
MUNICIPIU-REȘEDINȚĂ
REȘEDINȚĂ COMUNALĂ
ORAȘE
LIMITĂ COMUNALĂ
LIMITĂ DE JUDEȚ
FRONTIERĂ DE STAT
SCARA
0 10 20 30 40 50Km.

BIBLIOGRAFIE

CAP. I

- Păunescu Al., Le tardenoisien d'Est et du Sud-Est de la Roumanie, în Dacia, NS, I, 1957;
- Păunescu Al., **Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României**, 1970;
- Cârciumaru M., Mogoșanu Fl., Păunescu Al., **Unele considerații asupra paleoliticului mijlociu în Dobrogea**, Pontica, 5, 1972, p. 11-28;
- Cârciumaru M., Păunescu Al., **Paleografia paleoliticului mijlociu din podișul Dobrogei**, în SCIVA, 27, 1976, p. 331-345;
- Păunescu Al., **Scurtă privire asupra paleoliticului și mezoliticului din Dobrogea**, în SCIVA, 41, 1990, 3-4, p. 215-234;
- Borisovski, P.I., **Problemele paleoliticului superior și mezoliticului pe coasta de nord-est a Mării Negre**, în SCIV, 15, 1, 1964, p. 5 și urm.;
- **La génése et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie**, Iași, 1987;
- **Le Paléolithique et le Nólithique de la Roumanie en contexte éuropéen**, Iași, 1991.

CAP. II

- Berciu D., Preda C., **Tariverde**, Materiale, IV, 1957;
- Berciu D., **Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre**, Buc. 1966;
- Berciu D. , **Cultura Hamangia**, Buc., 1966;
- Galbenu D., **Așezarea neolitică de la Hârșova**, în SCIV, 13, 1962, p. 185-306;
- Galbenu D., **Așezarea și cimitirul de la Limanu**, Materiale, IX, 1970, p. 76-86;
- Galbenu D., **Așezarea neolitică de la Costinești**, Pontica 4, 1971, p. 237-246;
- Volski V, Irimia M., **Descoperiri arheologice de la Mangalia și Limanu, aparținând culturii Hamangia**, Pontice I, 1968, p.45-87;
- Morintz S., Roman P., **Aspekte des Aneolithikums und der Uberganngsstufe zur Bronzezeit in Raum der Niederdonau**, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 45-128;
- Roman P., **Așezări cu ceramică șnurată din Thracia, Macedonia, Tesalia și raporturile lor cu evoluția culturală în regiunile carpato-**

danubiene, în Thraco-Dacica, 7, 1986, p. 14-30;
- Comșa E., **Neoliticul județului Tulcea**, Peuce 2, 1971, p. 11-18;
- Comșa E., **Culturile neolitice în zona Dunării inferioare**, în Apulum 11, 1973, p. 15-23;
- Comșa E., **Rolul Dunării inferioare în cursul epocii neolitice**, în Pontica 24, 1991, p. 23-28;
- Dumitrescu Vl., **Arta culturii Cucuteni**, Buc. 1979;
- **La civilisation de Cucuteni en contexte européen**, Iași, 1987;
- Hașotti P., Popovici D., **Cultura Cernavoda I în contextul descoperirilor de la Hârșova**, în Pontica 25, 1992, p. 15-44;
- Hașotti P., **Observații privind cultura Gumelnița în Dobrogea**, în Pontica 21-22, 1988-1989, p. 7-22.

CAP. III

- Pârvan V., **Le "statue menhir" de Hamangia**, Dacia II, 1925, p. 422-429;
- Nestor I., **Dépôt (?) de bronzes de Medgidia (Dobrogea)**, în Dacia, 5-6, 1935-1938, p. 175-189;
- Irimia M., **Un depozit de bronzuri din Constanța**, în Pontice I, 1968, p. 89-105;
- Irimia M., Dumitrașcu A., **Sabia de bronz miceniană descoperită la Medgidia**, în Pontice 2, 1969, p. 137-147;
- Irimia M., **Observații privind epoca bronzului în Dobrogea în lumina unor cercetări recente**, în SCIVA, 32, 1981, 3, p. 347-369;
- Berciu D., **Sur les débuts du bronze au Bas-Danube**, Dacia, N.S., VIII, 1964, p. 313-318;
- Popescu D., **Câteva considerații asupra perioadei a II-a a epocii bronzului în România**, SCIV, XX, 4, 1969, p. 575-586;
- Morintz S., Angelescu N., **O nouă cultură a epocii bronzului în Estul României, Cultura de tip Coslogeni**, SCIV, XXI, 3, 1970, p. 373-415;
- Morintz S., **Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)** în Thraco-Dacica, VIII, 1987, p. 39-71;
- Aricescu A., **Depozitele de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea**, în Pontica, 3, 1970, p. 25-76;
- Petrescu Dâmbovița M., **Unele considerații privitoare la funcția secerilor de bronz la tracii din spațiul carpato-ponto-dunărean**, în Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 125-132;
- Comșa E., **Despre statuia menhir de la Hamangia**, în SCIVA, 37, 1986, 4, p. 285-295;

- Roman P., **Fenomenul indoeuropenizării și constituirea neamului tracic la Dunărea inferioară în lumina cercetărilor arheologice,** Symposia Thracologica, VII, Tulcea, 1989, p. 49-55;
- Florescu A. C., **Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole,** în **Cultură și civilizație la Dunărea de Jos,** 9, Călărași, 1991.

CAP. IV

- Kazarov G., **Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker,** Sarajevo, 1916;
- Pârvan V., **La pénetration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube,** Bulletin de la section historique de l'Academie Romaine, 10, Buc., 1923, p. 23-47;
- Alexandrescu A. D., **Două statui traco-scitice din Dobrogea,** SCIV, IX, 1958, p. 291-302;
- Berciu D., **Arta traco-getică,** Buc. 1969;
- Morintz S., **Probleme ale Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag,** Peuce, 2, 1971, p. 19-26.

CAP. V

- Vulpe R., **L'âge du fer dans les régions Thraces de la Péninsule Balcanique,** Paris, 1930;
- Canarache V., **Monedele sciților în Dobrogea,** în SCIV, I, 1950, p. 213-258;
- Canarache V., **Importul amforelor ștampilate la Istria,** Buc., 1957;
- Georgiev Vl., **La langue Thrace,** Sofia, 1957;
- Mihailov G., **La Thrace aux IV et III-e siècle a.n.è.,** în Athenaeum 39, 1961, p. 33-44;
- Pippidi D.M., **Sur la diffusion des cultes égypthiens en Scythie Mineure,** în St. Cl., 6, 1964, p. 103-118;
- Pippidi D.M., **Gétes et Grecs dans l'histoire de la Scythie Mineure à l'époque de Burebista,** în Dacia N.S., 25, 1981, p. 255-262;
- Pippidi D.M., **Inscripțiile din Scythia Minor, I, Histria și împrejurimi,** Buc., 1983;
- Pippidi D.M., **Parerga. Écrits de Philologie, d'Épigraphie et d'Histoire Ancienne,** Buc., Paris, 1984;
- Pippidi D.M., **Studii de istorie și epigrafie,** Buc., 1988;
- Condurachi Em., **Problema apariției ceramicii La Tène în regiunea**

Dunării de Jos, în SCIV, XVI, 1, 1965, p. 43-45;;
- Daicoviciu H., Dacii, Buc., 1965, p. 66-68;
- Berciu D., Arta traco-getică, Buc., 1969, p. 18-76;
- Avram Al., Nistor Vl., Apărarea teritoriului în cetățile grecești și problemele zonei pontice, în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 365-376;
- Avram Al., Untersuchungen zur geschichte des Territoriums von Kallatis in griechischer zeit, Dacia, N.S., 35, 1991, p. 103-137;
- Suceveanu Al., Burebista et la Dobroudja, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 45-58;
- Suceveanu Al., Alexandru cel Mare, Buc., 1993;
- Irimia M., Morminte plane și tumulare în zona litorală a Dobrogei (sec. IV-II a.H.) și problema apartenenței lor etnice, în Thraco-Dacica, 5, 1984, 1-2, p. 64-83;
- Irimia M., Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului, Pontica, XIII, 1986, p. 66-113;
- Georgescu N., Bărbulescu M., Fazele constructive ale fortificației de la Albești (jud. Constanța), în Symposia Thracologica, 3, 1985, p. 78-80;
- Alexandrescu P., Aristotel despre Constituția Histriei, în St. Cl., 24, 1986, p. 63-70;
- Alexandrescu P., Histria în epoca arhaică I, Pontica 18, 1985, p. 41-54; II, Pontica XIX, 1986, p. 19-32;
- Doruțiu-Boilă Em., Relațiile externe ale cetății Callatis în epoca elenistică, în SCIVA, 39, 1989, 3, p. 243-249.

CAP. VI

- Daicoviciu H., Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Cluj, 1972, p. 30-47;
- Pippidi D.M., În jurul datei tratatului Roma-Callatis, în St. Cl., 15, 1973, p. 57-67;
- Suceveanu Al., À propos de Argedava à la lumière d'une inscriptuon inédite, RRH, 1975, 1, p. 111-118.

CAP. VII

- Stein A., Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia, Sarajevo, 1920;
- Pârvan V., Gerusia din Callatis, Buc., 1920, în ARMSI, S.2, t.39, p. 51-90;
- Pârvan V., Municipium Aurelium Durostorum, în Revista di Filologia e di Instruzione clasica, 2, 1924, p. 322;

- Chapot V., Le monde romain, Paris, 1927;
- Ferri S., **Arte Romana sut Danubio**, Milano, 1933;
- Russu I.I., **Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor**, în SCIV, VI, 1955, 1-2, p. 75-86;
- Russu I.I., **Le décret de Callatis en l'honneure d'Isagoras**, in Dacia, N.S., I, 1957, p. 179-190;
- Lascu N., **Pământul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu**, în Publius Ovidius Naso, Buc., 1957, p. 119-191;
- Stoian I., **Tomitana: contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis**, Buc., 1962;
- ISM, II: Stoian I., **Inscriptiones Scythiae Minoris, II, Tomis et territorium**, Buc., 1987;
- Canarache V., Aricescu A., Barbu V., Rădulescu A., **Tezaurul de sculpturi de la Tomis**, Buc. 1963;
- Vulpe R., **Dio Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure**, în St. Cl., 6, 1964, p. 205-232;
- Popescu Em., **Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani**, in St. Cl., 6, 1964, p. 185-205;
- Rădulescu A., **Ateliere meșteșugărești pentru ars materiale de construcție din lut**, Pontica 2, 1969, p. 333-353;
- Rădulescu A., Bărbulescu M., **De nouveau sur les légats de Trajan en Mésie Inférieure entre 103 et 108 de n.e.**, în Dacia N.S., 25, 1981, p. 353-357;
- Bordenache G., **Sculpture greche e romane**, I, Buc., 1969;
- Doruțiu-Boilă Em., **Triburile la Tomis în epocă romană**, în St. Cl., XII, 1970, p. 117-126;
- ISM V: Doruțiu-Boilă Em., **Inscriptiones Scythiae Minoris, V. Capidava-Troesmis-Noviodunum**, Buc., 1980;
- Suceveanu Al., **Din nou despre CIL III, 13447**, Peuce II, 1971, p. 155-166;
- Suceveanu Al., Barnea Al., **La Dobroudja romaine**, Buc., 1991;
- Barbu V., **Tomis, orașul poetului exilat**, Buc., 1972;
- Florescu R., **Adamclisi**, Buc., 1973;
- Aricescu A., **Drumul militar de la Noviodum la Callatis în lumina itinerariilor antice**, în Pontica 8, 1975, p. 315-327;
- Aricescu A., **Armata în Dobrogea romană**, Buc., 1977, p. 79 și urm.; p. 134-178;
- Pippidi D.M., Doruțiu-Boilă Em., Ștefan Al., **Les villes grecques de Scythie Mineure à l'époque romaine**, în Dacia 19, N.S., 1975, p. 141-172;
- ISM I : Pippidi D.M., **Inscriptiones Scythiae Minoris, I, Inscriptiones**

Histriae et vicinae, Buc., 1983;
- Barnea I., Rumänien von der Aufgabe Dakiens (271 n. Chr.) bis ins 10 Jahrtunstert, in Handbuch der Europäischen Wirtshafts unt Sozialgeschicht, ed. 2, Stuttgart, 1980;
- Preda C., Callatis. Necropola romano-bizantină, Buc., 1980;
- Ștefan Al., Callatis și artera rutieră litorală în sec. II p.H., în St. Cl., 22, 1984, p. 95-107;
- Zahariade M., Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum, Buc., 1988;
- Petolescu C.C., Câteva observații privitoare la legăturile provinciilor Moesia Secunda și Scythia, în SCIVA, 40, 1989, 2, p. 165-170.

CAP. VIII

- Teodorescu D.M., Monumente inedite din Tomis, Buc., 1918;
- Barnea I., Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure, în Dacia N.S., 1, 1957, p. 265-288;
- Barnea I., Contributions to Dobrudja history under Anastasius I, în Dacia N.S., 4, 1960, p. 363-374;
- Barnea I., Iliescu O., Niculescu C., Cultura bizantină în România, Buc., 1971;
- Barnea I., Un martyrium descoperit la Niculițel (jud. Tulcea), în SCIV, 24, 1973, 1, p. 126;
- Barnea I., Ștefan Gh., Le limes scythicus dès origines à la fin de l'antiquité´, în Actes du IX-e Congrès International d'études sur les frontières romaines, Mamaia 1972, Buc., 1974, p. 15-25;
- Rădulescu A., Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis, Constanța, 1966;
- Popescu Em., Contributions à la géographie historique de la Peninsule Balkanique aux V-VIII-e, siècle de notre ère, în Dacia, N.S., 13, 1969, p. 403-415;
- Popescu Em., Inscripțiile din sec. IV-XIII descoperite în România, Buc., 1976;
- Bordea Poenaru Gh., Monede bizantine de bronz din sec. V-VII în Dobrogea, în BMI, 40, 1971, 3, p. 51-57;
- Aricescu A., Încecare nouă de înțelegere a știrilor date de Procopius din Caesareea despre teritoriul Dobrogei în vremea împăratului Iustinian, în Pontica V, 1972, p. 329-343;
- Bauman V.H., Nouveaux temoignages chrétiens sur le limes nord-scythique: la basilique à martyrium de base époque romaine décou-

verte à Niculițel (dép. de Tulcea) în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 189-202;
- Diaconu P., Despre data pătimirii lui Zotikos, Athalos, Kamasis și Philippos, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 633-641.

CAP. IX

- Popa Lisseanu G., Izvoarele istoriei Românilor, VII: Cronica lui Nestor, Buc., 1935, p. 71-73;
- Diaconu P., Rolul cetății din insula Păcuiul lui Soare în cadrul situației politice a Dobrogei, în Pontice II, 1969, p. 396-397;
- Popa Radu, La porte nord de la fortresse byzantine de Păcuiul lui Soare, în Dacia, N. S., 11, 1967, p. 371-392.

CAP. X

- Knechtel W., Plumburi bizantine, în BSNR, XII, 1925, nr. 24, p. 1-15;
- Bănescu N., Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos, p. 27-28;
- Bănescu N., La domination byzantine sur les régions du Bas Danube, în BSH, XIII, 1927;
- Bănescu N., Vechiul stat bulgar și Țările Române, în ARMSI, seria 3, t. 29;
- Bănescu N., Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie, Buc., 1946;
- Brătianu G.I., Recherches sur Vicina et Cetatea Albă, Buc., 1935;
- Dujev Ivan, Protobulgares et Slaves, în Seminarium Kandakovianum, 10, Praga, 1938;
- Nestor I., Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain, în RRH, III, 1964;
- Zaharia E., Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român, Buc., 1967;
- Stănescu E., Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în sec. X-XII și sensul lor istoric, în SCIV, 3, 19, 1968, p. 451-469;
- Hendy F.M., Coinage and money in the Byzantine Empire 1081-1261, Dumbarton Oaks, Studies, 12, 1969;
- Iliescu O., L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XI à XV siècle, în RÉSEE, 7, 1969, 1, p. 109-119;
- Rădulescu A., Un document proto-roumain à Capidava, în Dacia, N.S., XIV, 1970, p. 311-323.

CAP. XI

- Iorga N., **Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe**, Buc. 1900;
- Iorga N., **Veneția și Marea Neagră**, I, Dobrotici, în ARMSI, s.2, t.36, 1913-1914, p. 1043-1065;
- Moisil C., **Dobrotici și Mircea cel Bătrân**, în vol. **Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, Buc., 1928;
- Cîmpina B., **Despre rolul genovezilor la Gurile Dunării în sec. XIII-XV**, Studii I, 1953, p. 191-236; 3, 1953, p. 79-119;
- Laonic Chalcocondil, **Expuneri istorice**, Buc., 1958;
- Barnea I., **Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul** Republicii Populare Române, în St. Teologice, 10, 1958, 5-6, p. 605-și urm.;
- Barnea I., **Dinogeția - vile byzantine du Bas-Danube**, Byzantina, 10, 1980, p. 239-287;
- Barnea I., **Noi contribuții la istoria themei Paristrion (Paradunavon)** în SCIVA, 37, 1986, 3, p, 268-274;
- Vătășianu V., **Istoria artei feudale în Țările Române**, 1, Buc., 1959;
- **Documente privind istoria României. B. Țara Românească, veacul** XIV-XV, Buc.;
- Kuzev A., **Contribution à l'histoire des forteresses médievales sur le Bas-Danube, IV, Silistra et Harșova** (bulg. cu rezumat francez) în Izvestiia-Varna, t,5 (20) 1969;
- Diaconu P., **Despre localizarea Vicinei**, Pontica, 3, 1970, p. 275-295;
- Diaconu P., **À propos de la culture materielle byzantine du Bas-Danube aux X-XII-e siècles, Actes du XV e Congrès international d'études byzantines, IV, Histoire**, Athenes, 1980, p. 97-1-2;
- Diaconu P., **Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (III)**, în Rev. Ist., 33,1980, 2, p. 353-361;
- Diaconu P., **Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (IV)**, în Rev. Ist., 33, 1980, 4, p. 767-771;
- Diaconu P., **La Dobroudja et Byzance à l'époque de la genese du peuple romain (VII-XI siècles)**, în Pontica 14, 1981, p. 217-220;
- Diaconu P., **Romani, bizantini, bulgari, pecenegi la Dunărea de Jos**, în Rev. Ist., 33, 1981, 6, p. 119-141;
- Diaconu P., **Extension de premier état bulgare au nord du Danube (VIII-X siècles). La culture materielle**, în Études balkaniques, 1, 1985, Sofia, p. 107-113;
- Diaconu P., **Despre organizarea administrativ-culturală a regiunii**

Dunării de Jos în vremea lui Ioan Tzimiskes, în SCIVA, 37, 1986, 2, p. 167-178;
- Ciobanu Radu Ștefan, **Cetatea Enisala**, în BMI, 1971, 3, p. 21-30;
- Iliescu O., **A stăpânit Dobrotici la Gurile Dunării?**, în Pontica 4, 1971, p. 371-375;
- Ghiață Anca, **Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea**, în Studii istorice sud-est europene, 1, Buc., 1974;
- Conovici N., Lungu R., **Un nou tezaur de monede bizantine descoperit la Păcuiul lui Soare**, în SCIVA, 31, 1980, 3, p. 397-402;
- Baraschi Silvia, **Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV**, în Revista de istorie, 34, 1981, 2, p. 311-345;
- Baraschi Silvia, **Despre civilizația urbană din Dobrogea în secolele XI-XIV**, în SCIVA, 42, 1991, 3-4, p. 132-152;
- Teodor Gh. D., **Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI**, Iași, 1981;
- **Fontes Historiae Daco-Romanae, IV. Scriitori și acte bizantine**, Buc., 1983;
- Comșa M., **Ceramica din pastă caolinoasă din Câmpia Română și unele probleme privind legăturile teritoriului de la nord de Dunăre cu Dobrogea în sec. IX-X**, în Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași, 1985, p. 93-104;
- Florescu R., **Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană și macedoneană**, în Pontica 19, 1986, p. 171-172;
- Custurea G., **Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în sec. VII-X**, în Pontica 19, 1986, p. 273-277;
- Anghelov D., **Dobrudja. Études ethno-culturelles**, Sofia, 1987;
- Chiriac C., **Un monument inedit: complexul rupestru de la Dumbrăveni (jud. Constanța)**, în Pontica 21-22, 1988-1989, p. 249-269;
- Adameșteanu Mănucu Gh., **Tomis-Constanția-Constanța**, în Pontica 24, 1991, p. 299-327.

CAP. XII

- Anghelov, Dimităr, **Obrazuvanete na bălgarskata narodnost**, Sofia, 1971;
- Ali Ekrem, Mehmet, **Din istoria turcilor dobrogeni**, Editura Kriterion, București, 1994;
- Arbore, Al. P., **Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea**, în "Arhiva Dobrogei", nr. 3-4/1919.
- Băcilă, Ioan C., **Stampe și hărți privitoare la trecutul Dobrogei**,

"Analele Dobrogei", 9, 1928, 2;
- Brătescu, C., **Populaţia Dobrogei,** "Analele Dobrogei", 9, 1928, 1;
- Boscovich, R.G., **Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia,** Bassano, 1784;
- Cernovodeanu, Paul, **Ţările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi primele decenii ale celui de-al XVIII-lea),** "Studii şi materiale de istorie medie", vol. 6, Bucureşti, 1973;
- Columbeanu, Sergiu, **Contribuţii privind situaţia internaţională a Ţărilor române între anii 1806-1812,** "Revista de istorie", 29, 1976, 5;
- Dersca Bulgaru, Alexandru, M.M., **Aspecte ale vieţii economice din oraşele şi târgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană (sec. XV-XVII),** "Studii", 26, 1973, 1;
- Dumitraşcu, Gh., Lascu, Stoica, **Dobrogea în timpul stăpânirii otomane,** în "Studii şi articole de istorie", 51-52, / 1958, p. 27-29;
- Gherghel, Al., **Dobrogea în viaţa românească,** Constanţa, 1935;
- Ghiaţă, Anca, **Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea,** "Studii istorice sud-est europene", 1, Bucureşti, 1974;
- Ghiaţă, Anca, **Contribuţii noi privind unele aspecte ale socieăţii româneşti din Dobrogea în secolele XV-XIX,** în Analele Academiei, Memoriile secţiei de ştiinţe istorice, s. IV, t. 1, 1975-1976, Bucureşti, 1978;
- Giurescu, C.C., **Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne,** Constanţa, 1966;
- Guboglu, M., **Catalogul documentelor turceşti,** vol. 1-2, Bucureşti, 1960;
- Ibram, Nuredin, **Comunitatea musulmană din Dobrogea. Repere de viaţă spirituală,** Ex Ponto, Constanţa, 1998;
- Inalçik, Halil, **Dobrudja,** în **Encyclopédie de l'Islam,** vol. II, Leiden-Paris, 1963;
- Iorga, N., **Drepturi naţionale şi politice ale românilor în Dobrogea,** "Analele Dobrogei", 4, 1923, 1;
- Iorga, N., **Istoria românilor prin călători,** vol. 1-2, Bucureşti, 1928;
- Iorga, N., **Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor,** Bucureşti, 1908;
- Işirkov, A., **Les Bulgares en Dobroudje,** Berne, 1919;
- Karadja, **Constantin I., Scrisorile lui Keleman Mikes 1738-1740,** "Analele Dobrogei", 4, 1923;
- Lăpuşan, Aurelia, Lăpuşan Ştefan, **Medgidia Carasu,** Edit. Muntenia, Constanţa, 1996;
- Manuilă, S., **La population de la Dobroudja,** în **La Dobroudja,** Academie Roumaine, Bucarest, 1938;

- Mateescu, T., **Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane**, "Revista arhivelor", 48, 1971;
- Mateescu, Tudor, **Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane**, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol", Iași, X, 17, 1960, p. 609-614;
- Mateescu, Tudor, **Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea**, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1978;
- Mehmed, Mustafa Ali, **Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV-XVII (Mărturiile călătorului Evlya Celebi)**, "Studii", 5, 1965;
Miletici, L., **Staroto bălgarsko naselenie v severoiztocina Bălgaria**, Sofia, 1902;
- Mottraye, La, **Voyage en Europe, Assie et Afrique**, vol. 2, Paris, 1727;
- Mutafcieva, V., Vianu, Al., **Frământări feudale din Bulgaria de Nord la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX**, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor, București, 1971;
- Petrescu-Comnen, N., La Dobrogea (Dobroudja). **Essai historique, économique, ethnographique et politique**, Lausanne, 1918;
- Peyssonel, Ch. de, **Traité sur commerce de la Mer Noire**, 2 vol., Paris, 1787;
- Roman, I. N., **Pagini din istoria culturii românești din Dobrogea înainte de 1877**, Constanța, 1920;
- Rotman Bulgaru, Cristina, **Relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman la începutul secolului al XVII-lea**, "Revista de istorie", 29, 1976, 5;
- Stănescu, Eugen, **Colaborarea militară dintre români și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea**, "Studii, Revista de istorie", 3-4, 1954;
- Todorov, N., **Balkanskiat grad prez XV-XVI vek**, Sofia, 1972;
- Tonev, Velko, **Dobrudja prez văzrajdaneto**, Varna, 1973;
- Țvetkova, Bistra, **Țenen osmanski iztocinik za istoriata na Dobroudja prez XVI vek**, în "Izvestia na Narodnia Muzei", Varna, VIII/ 1972;
- Vakarelski, Hristo, **Etnografia na Bălgaria**, Sofia, 1974;
- Vasilieva, Margarita, **Demografski procesi v Dobruja of kraia na XIV do 40 godini na XIX v.**, Sofia, 1974;
- Vâlsan, G., **Românii în Dobrogea (de pe o hartă din circa 1769-1774)**, "Analele Dobrogei", 3, 1922, 3;
- Vâlsan, G., **Droits bulgares et roumains sur la Dobrogea**, în "La Dobroudja roumaine", Bucarest, 1919.

CAP. XIII

- Allard, Camille, La Dobroutcha, în "L'Illustration, Journal universel", 1856;
- Allard, Camille, Mission médicale dans Tartarie-Dobroutcha, Paris, 1857;
- Arbore, Al. P., Informaţiuni etnografice şi mişcări de populaţiune în Basarabia sudică şi Dobrogea în veacurile XVIII şi XIX, "Analele Dobrogei", 9, 1929, 1-12;
- Arbore, Al. P., Populaţiunea Dobrogei după o hartă rusească, "Analele Dobrogei", 4, 1923;
- Arbore, Al. P., Aşezarea lipovenilor şi ruşilor în Dobrogea, în "Analele Dobrogei", nr. 1/1920;
- Barkley, Henry C., Between the Danube and Black Sea or five years în Bulgaria, London, 1876;
- Bălăşescu, Nifon, Românii din Dobrogea: Şcolile româneşti şi Episcopia română din Dobrogea, în "Biserica şi şcoala", vol. I, Bucureşti, 1877;
- Bitoleanu, I., Dumitraşcu, Gh., Românii din Dobrogea şi manifestări ale conştiinţei lor naţionale la începutul epocii moderne, "Revista de istorie", 29,.1976, 6;
- Bitoleanu, Ion, Heimat für ein Jahrhundert. Die historischen Umstäde der Ansiedlung der Dobrudschadeutschen, în "Die Voche", Sibiu, 17 decembrie, 1982;
- Brătescu, C., Contributions à la question de la Dobrogea, în La Dobroudja Roumaine, Bucureşti, 1919;
- Caston, Alfred de, Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses, Bucarest, 1878;
- *** Cărţile săteanului român, 2-3 (1877-1878) Sibiu (Impresiile cărturarului Nifon Bălăşescu din Dobrogea);
- Cilinghinov, Stelian, Dobrudja i naşeto văzrajdanie, Sofia, 1917;
- Cioroiu, C., Mocanu, Aurel, Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877, Constanţa, 1978;
- Cioroiu, Constantin, Stampe euxine în relatări de călătorie, în "Analele Dobrogei", serie nouă, I, 1, 1995;
- Cioroiu, C., Alexandru Ioan Cuza în Dobrogea, în "Dobrogea nouă", din 4 mai 1977;
- Conea, I., Hector de Béarn, un călător francez prin Dobrogea în 1828, "Analele Dobrogei", 1928, 2;
- Cotovu, Brutus, Cerchezii: un neam dispărut din Dobrogea, "Analele Dobrogei", 2, 1921, 3;

- Dumitrașcu, Gh., **Localități, biserici și mănăstiri românești în Dobrogea, până la 1878**, Edit. Fundației "Andrei Șaguna", Constanța, 1996;
- Dumitrașcu, Gh., **Intelectuali români în Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic**, în "Pontica", 18, 1985, p. 257-269;
- Dumitrașcu, Gh., **Din istoria învățământului românesc în Dobrogea până la 1878, în Colegiul Pedagogic "Constantin Brătescu"**. Valori ale **civilizației românești în Dobrogea**, Constanța, 1993, p. 27-41;
- Dumitrașcu, Gh., **Unele aspecte ale problemei liderilor mișcării naționale românești din Dobrogea până la 1878**, în "Analele Dobrogei", seria nouă, I, 1, 1995.
- Eminescu, Mihail, **Românii din-a-dreapta Dunării**, în **Opera politică**, publicată de I. Crețu, vol. I (1870-1879), București, 1943, p. 94-96;
- Georgescu, I., **Coloniile germane din Dobrogea**, "Analele Dobrogei", 7, 1926;
- Ghiață, Anca, **Les roumains en Dobroudja au milieu du XIX-e siècle d'apres les informations de Ion Ionescu de la Brad**, "Revue des études sud-est européennes", 15, 1977, 1;
- Ghiață Anca, **Noi mărturii de epocă privind administrația orașului Constanța înainte de anul** 1878, în "România de la Mare", I, nr. 1, 1992;
- Helgiu, V., **Școala românească dobrogeană de la înființare până în 1938**, Constanța, 1938;
- d'Hogguer, Baron, **Renseignements sur la Dobroudja. Son état actuel, ses ressources et son avenir**, București, 1879;
- Iankov, B., **Bălgarskoto ucilițe v grad Silistra 1860-1878**, în "Ucilițen pregled", nr. 7-8/1897;
- Ichirkov, A., **Les Bulgares en Dobrudje**, Berne, 1919;
- Ionescu de la Brad, Ion, **Excursion agricole dans la plaine de Dobroudja**, Constantinopole, 1850;
- Ionescu de la Brad, Ion, **Românii din Dobrogea**, "România Literară", Iași, nr. 2, 8 ianuarie, 1855;
- Ionescu, Căpitanul M.D., **Dobrogea în pragul veacului al XIX-lea**, București, 1904;
- Iorga, N., **Ce represintăm în Dobrogea. Idei din Conferința ținută în ziua de 14 ianuarie 1910**, Vălenii de Munte, 1910;
- Iorga, N., **Români și bulgari în Dobrogea. Câteva simple observații nouă, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, Cultura Națională, București, 1928;
- Iorga, Nicolae, **Manuscrisul de la Azaclău**, "Analele Dobrogei", 3, 1922, 3;
- Iorga, Nicolae, **Sate și oameni din Dobrogea românească la 1859**,

"Analele Dobrogei", 3, 1922, 1;
- Iorga, Nicolae, **Cum am căpătat Dobrogea**, în "Neamul Românesc", nr. 268/15 octombrie, 1917;
- Jirecek, C., **Das Fürstenthum Bulgarian**, Wien, 1891;
- Jooris, J., **La situation économique de la Roumanie et de la Dobroudja**, Bruxelles, 1881;
- Kanitz, F., **La Bulgarie danubiene et la Balkan. Études de voyage 1860-1880**, Paris, 1882;
- *** **La Comission Européene du Danube et son oeuvre 1856-1931**, Paris, f.a.;
- Lejean, G., **L'Étnographie de la Turquie d'Europe**, Paris, 1861;
- Mateescu, T., **Ţăranii din Moldova şi Ţara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVIII-lea - prima jumătate a sec. al XIX-lea)**, "Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" A. D. Xenopol", 9, 1977;
- Mateescu, Tudor, **Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)**, Bucureşti, 1975;
- *** **Memoriile regelui Carol I al României**, vol. XIII, Bucureşti, 1909-1912;
- Miletici, Lj., **Staroto bălgarsco naselenie vă Săveroiztocina Bălgaria**, Sofia, 1902, p. 166-170;
- Moltke, Marechal de, **Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829**, deux volumes, Paris, 1854;
- Moltke, Marechal de, **Lettre sur l'Orient**, ed. a II-a, Paris, 1859;
- Panaitescu, P.P., **O statistică a Dobrogei din 1849**, "Graiul românesc", 2, 1928;
- Pariano, Constantin D., **Dobrogea şi dobrogenii**, Constanţa, 1905;
- Peters, Karl F., **Grundlinen zur Geographie und Geologie der Dobrodcha**, I, Geographicher Theil, Wien, 1867;
- Platon, G., **Informaţii noi privind teritoriul şi populaţia Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, "Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", 5, 1968;
- Romanescu, Marcel, **Andersen în România**, Revista Fundaţiilor Regale, 8, 1941, 1;
- Sofronie, George, **Dobrogea, consideraţiuni istorice**, Oradea, 1928;
- Stoienescu-Dunăre, J., **Canalul navigabil Cernavodă-Constanţa. Putinţa de a realiza această lucrare**, în "Analele Dobrogei", III, 3, 1922;
- Tonev, Velko, **Dobrudja prez văzrajdaneto**, Dărjavna izdatelstvo, Varna, 1973;
- Tepolov, V., **Materială dlea statistiki Bolgarii, Trakii i Makedonii**, Petersburg, 1877;

- Velichi, N., **Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812,** în "Romanoslavica", VIII, București, 1963.

CAP. XIV

- *** **Acte și documente relative la istoria renașterii României**, vol. 1, București, 1888;
- Alessi, A.P., Massimu Popu, **Resbelulu orientale ilustratu**, Graz, 1878, p. 639-701;
- Bitoleanu, I., Dumitrașcu, Gh., **Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne**, "Revista de istorie", 29, 1976, 6;
- Boboc, Iorgu C., **Aspecte privind prezența Dobrogei în preocupările istoriografiei bulgare**, în "România de la Mare", nr. 3-4, 1994, p. 57-59;
- Bossy, P., **Politica externă a României între anii 1873-1880 privită de la Agenția diplomatică din Roma**, București, 1928, p. 56;
- Brătianu, Ion C., **Acte și cuvântări**, vol. 4, (1 mai 1878 - 30 aprilie 1879), Cartea românească, București, 1932, p. 362-366;
- Carol I, Regele, **Cuvântări și scrisori**, vol. 3, București, f.a.;
- Carol I, Regele, **Memorii**, vol. 15, București, 1912;
- *** **Cuvântările Regelui Carol I**, 1866-1914, vol. I, 1866-1886, ediție îngrijită de C.C. Giurescu, București, 1939;
- Ceachir, N., **Contribuții la istoria Dobrogei (aprilie 1877 - noiembrie 1878)**, "Revista arhivelor", V, V, nr. 1, 1962, p. 160-175;
- Ceachir, N., **Războiul pentru independența României în contextul european**, București, 1977;
- Ceachir, Nicolae, Ciobanu, Radu Ștefan, **Revenirea Dobrogei la aria de viață a statului român, consecință a permanenței populației românești pe pământul dobrogean (1878), în Din lupta poporului român pentru independență**, Universitatea București, 1977, p. 157-169;
- Cotovu, Brutus, **Dobrogea în preajma războiului pentru neatârnare**, "Analele Dobrogei", 9, 1928;
- Dimitrov, S., Jecev, N., Tonev, V., **Istoria na Dobrudja**, Sofia, 1988;
- Fălcoianu, G-ral C.I., **Istoria războiului din 1877-1878**, București, 1895;
- Gărdescu, Lt. col. I., **Războiul Ruso-Turc din 1877-78** (Traducere după textul rusesc), București, 1902;
- Ghiață, Anca, **L'activité culturelle et politique des Roumains en Dobroudja a l'année de l'Independence**, în "Analele Universității

București. Istorie", XXXVII, 1988, p. 31-40;
- Grigorescu, P., **Pădurile Dobrogei**, Constanța, 1907;
- Herjeu, G-ral N., **Operațiile fluviale și maritime din războiul ruso-româno-turc (1877-1878)**, 1, "Războiul pe Dunăre", f.1, 1905;
- Ilinoiu, G., **Cultele în Dobrogea, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, "Cultura Națională", București, 1928;
- Kogălniceanu, V. M., **Dobrogea 1878-1908. Drepturi politice fără libertăți**, București, 1909;
- Markoff, Milan G., **Le sort politique de la Dobroudja après le Congrés de Berlin 1877-1916**, Sofia, 1917,
- Neagoe, Stelian, **Istoria unirii românilor**, vol. II, Edit. Diogene, București, 1993;
- Opreanu, Remus, **Dare de seamă asupra situației județului Constanța între 1878-1879**, "Farul Constanței", ianuarie-februarie, 1880;
- Petrescu, Gh. D., **Războiul pentru independență și anexarea Dobrogei, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, București, 1928, 340-356;
- *** **Raportul șefului Statului Major al Armatei Active din 19 octombrie 1878 către Dl. Ministru al Afacerilor Străine privitoare la studiile de recunoaștere generală făcute în Dobrogea** (Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, Arh. D. A. Sturza, XVI, Varia, doc. 150);
- Roman, Ioan N., **Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea. Condițiunea ei juridică în legislația otomană, românească și bulgară, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, Cultura Națională, București, 1928;
- Roman, Ioan N., **Studii asupra proprietății rurale din Dobrogea**, Constanța, 1907;
- Rotaru, C.P., **Luptătorii independenței și pământul Dobrogei**, "Dobrogea Jună", 29, 1933, nr. 49 din 26 aprilie, nr. 50 din 28 aprilie, nr. 56 din 12 mai.
- Sarry, Constantin N., **Regele Carol I, Dobrogea și Dobrogenii**, București, 1915;
- *** **Statistica din România**, Indicele comunelor din Dobrogea, București, 1879;

CAP. XV

- Adăniloaie, N., Lungu, Georgeta, **Instalarea administrației românești în Dobrogea după războiul de independență**, în "Studii și articole de istorie", XXXIII-XXXIV, 1977;

- Baboianu Drole, N.S., **Dobrogea față cu partidele politice**, Tipografia "Speranța", București, 1907;
- Dănuț, A. P., **Ion Bănescu - un progresist dobrogean**, Brașov, 1962;
- Benderli, C-tin. C., **Legea pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea, din 19 aprilie 1908 cu modificările aduse prin Legea din 14 aprilie 1910 urmată de Regulamentul Ministerului de Justiție, pentru aplicarea și dezbaterile parlamentare**, București, 1910;
- Benderli, C-tin. C., **Un dobrogean de baștină despre Dobrogea**, București, 1903;
- Brătescu, C., **Acte din timpul ocupației germane în Dobrogea**, "Analele Dobrogei", 1, 1920, 2;
- Brătescu, C., **Amintiri și documente din anii frământărilor sufletești din 1918**, în "Analele Dobrogei", III, 1922;
- Brătescu, C., **De sub ocupația germană în Dobrogea**, în "Arhivele Dobrogei", vol. II, 1919;
- Brătescu, C., **Noi contribuții la chestia Dobrogei**, în "Neamul Românesc", nr. 61, 3 martie, 1918;
- Brătescu, C., **Populația Cadrilaterului între 1878-1938**, în "Analele Dobrogei", XIX, 2, 1938;
- Burada, Teodor, **Însemnări din Dobrogea**, Iași, 1880;
- Burada, Teodor, **O călătorie în Dobrogea la 1880**, Editura Tineretului, București, 1962;
- Cancicov, V. Th., **Impresiuni și păreri personale. Din timpul războiului României. Jurnal zilnic, 13 august 1916-31 decembrie 1918**, 3, București, 1921;
- Carol I al României, Regele, **Cuvântări și scrisori**, tom III, 1887-1909, București, 1909;
- Călinescu, Constanța, **Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească. Contribuții la bibliografia Dobrogei**, Constanța, 1969.
- Ciochină, A., Dobrogea în scrierile politice ale lui Mihai Eminescu, în "Lucrări științifice. Științe sociale. Filologie", Institutul de învățământ Superior Constanța, 1978, p. 57-62.
- Codrescu, Th., **Uricariul sau colecție de diferite acte care pot servi la istoria României**, vol. XV, ianuarie 1880.
- Conea, Ion, **Luptele din Dobrogea în războiul pentru unitatea neamului, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, București, 1928;
-Cotovu, Brutus, **Însemnări din timpul refugiului**, "Analele Dobrogei", 10, 1929, 1-12;
- Covacef, Z., **Pionieri ai culturii românești în Dobrogea: Ioan Cotovu**

şi Vasile I. Cotovu, în "Analele Dobrogei", Seria nouă, I, 1, 1995, p. 84-86;
- *** **Kratka istoria na Dobrudja**, Varna, 1986;
- Culicea, Gelu, **Marin Ionescu-Dobrogianu**, în "Analele Dobrogei", Seria nouă, I, 1, 1995;
- *** Documente diplomatice, **Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acţiunea României, 20 septembrie 1912-1 august 1913**, Bucureşti, 1913, Bucureşti, 1913;
- Dabija, G.A., **Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria, 1910-1913**, Bucureşti, 1936;
- Deac, Augustin, **Sprijinul acordat în România marinarilor ruşi de pe crucişătorul "Potemkin"**, "Anale de istorie", 21, 1975, 6;
- *** **Discursurile lui Ion I.C. Brătianu**, publicate de G. Fotino, vol. IV (1913-1918), Editura Cartea Românească, 1940;
- Drăghicescu, Virgiliu N., **707 zile sub cultura pumnului german**, Bucureşti, 1920;
- Dumitraşcu, Gh., **Aspecte ale situaţiei Dobrogei în 1878 - mai 1883. Activitatea primului prefect de Constanţa, Remus Opreanu**, în "Analele Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XVIII, 1981, p. 293-304;
- Dumitraşcu, Gh., **Un document privitor la "Situaţiunea" judeţului Tulcea în 1879**, "Peuce", 4, 1973-1975;
- Dumitraşcu, Gh., Lupu, M., **Documente privind istoria Dobrogei în 1877-1878 şi pregătirea reunirii cu România**, în "Muzeul Naţional", IV, 1978;
- Ganev, G., **Dobrujanskoto naţionalno osvoboditelno dvijenie v perioada 1914-1919 g.**, în "Godişnik na Sofiiskia Universitet", nr. 56, 1961, p. 85-165, nr. 57, 1962, p. 87-166;
- Ghica, George, **Chestiunea proprietăţii în Dobrogea**, Bucureşti, 1881;
- Helgiu, V., **În preajma noului regim politic din Dobrogea**, "Dobrogea Jună", 7, 1911, 12 din 20 martie;
- Helgiu, V., **Şcoala primară în Dobrogea în curs de 40 de ani (1879-1919)**, "Analele Dobrogei", I, 2/1920;
- Ionescu Dobrogeanu, colonel, **Invazia barbară din 1916-1918 în judeţul Tulcea**, în "Arhiva Dobrogei", vol. II, 1919, p. 185-186;
- Ionescu, Toma, **Asupra proprietăţii şi colonizărilor din Dobrogea**, în **Dobrogea, cincizeci de ani de viaţă românească**, Cultura Naţională, Bucureşti, 1928;
- Iordache, Anastasie, **Viaţa politică în România 1910-1914**, Bucureşti, 1972, p. 151-237;
- Ischirkoff, A., **La Dobroudja et la revendication de la Roumanie**, în

"Annales des Nationalités", 7 années, nr. 5/1 mars 1918, Lausanne.
- *** **La Dobrogea roumaine. Études et documents**, București, 1919.
- Marcu, Liviu P., **Reforma agrară din Dobrogea în context sud-est european**, în "Comunicări de istorie a Dobrogei", 2, 1982, p. 86-122;
- *** **Memoriile regelui Carol I al României**, vol. XIII, București, 1909-1912;
- Mihăilescu, V., **Progresele economice și culturale realizate în Dobrogea sub stăpânirea românească**, București, 1949;
- Mihordea, V., **Câteva date privitoare la situația țărănimii din Dobrogea în 1878**, în "Studii. Revista de istorie", 10, 1957, 3;
- *** **Mișcarea muncitorească din România 1893-1900**, București, 1965;
- *** **Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța**, Comitetul pentru cultură și artă al județului Constanța, 1971;
- Nacian, I., **Dobrogea. Reformele economice și sociale ce le reclamă**, București, 1892;
- Napoleon, locotenent Ath., **Dobrogea și Gurile Dunării din punct de vedere fizic-militar și politico-administrativ**, București, 1896;
- Nedelceanu, Ion, **Legi și regulamente privitoare la proprietatea imobiliară din Dobrogea**, București, 1922;
- Negulescu, N., **Administrația în Dobrogea Veche, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească**, Cultură Națională, București, 1928, p. 719-724;
- Nistor, Ion I., **Recuperarea Cadrilaterului**, în "Analele Dobrogei", IX, vol. II, 1928, p. 138-158;
- Opreanu, Remus, **Raport asupra stării județului Constanța**, în "Farul Constanței", 6, 8 ian. 1881;
- Panaitescu, P. P., **Originea populației din Dobrogea nouă**, București, 1940;
- Panaiotov, G., Iujna Dobrudja prez Balkanskite voini 1912-1913, în "Voiennoistoriceski sbornik", 2, 1982, p. 3-18;
- Poppov, I. V., **La Dobroudja et les relations bulgaro-roumaines**, Liège, 1935;
- Popov, Jeco, **Bălgarite v Severna Dobrudja, 1878-1913**, Sofia, 1991;
- Roman, I. N., **Amintiri și documente privitoare la Dobrogea din anul frământărilor sufletești 1918**, "Analele Dobrogei", 3, 1922, 1;
- Roman, I. N., **Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei**, Constanța, 1905;
- Roman, I. N., **Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea față de pretențiile bulgarilor**, Iași, 1918;
- Roman, I. N., Brătescu, C., **Probleme actuale dobrogene. Colonizare,**

toponimie, proprietatea rurală, Constanța f.a.;
- Roman, I. N., Propaganda pentru "Bulgaria Mare" și "Dobrogea bulgărească", în "Arhiva Dobrogei", II, 1919.
- Rosetti, Radu, Corespondența generalului Iancu Ghica, 2 aprilie 1877-8 aprilie 1878, București, 1930;
- Roșculeț, Mircea, Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui, București, 1939;
- Stanciu, Marin, Din viața politică dobrogeană. Legea pentru recunoașterea drepturilor politice depline locuitorilor provinciei, în Colegiul pedagogic "Constantin Brătescu". Valori ale civilizației românești în Dobrogea, Constanța, p. 333-342;
- Stoicescu, D., Justiția românească în Dobrogea, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească, Cultura națională, București, 1928;
- Stoicescu, D., Regimul bunurilor imobiliare rurale, în Dobrogea Nouă, "Analele Dobrogei", 4, 1923, 2;
- Tafrali, Orest, Apărarea României transdanubiene în străinătate, "Analele Dobrogei", 2, 1921, 1;
- Tafrali, Orest, La Roumanie transdanubiene (La Dobroudja), Paris, 1918;
- Tafrali, Orest, Propaganda românească în străinătate, Editura Ramuri, Craiova, f.a.;
- Teodorescu, Gh., Priveliști din Dobrogea cotropită de dușmani, "Dobrogea Jună", 13, 1918, 3 din 30 noiembrie;
- *** 3 decenii de dobrogenism, Institutul de Arte Grafice "Dobrogea Jună", Constanța, f.a;
- Vârnav, Scarlat, Marina de comerciu, București, 1897;
- Vârnav, Scarlat, Situația județului Constanța la începutul anului 1903, Constanța, 1904;
- Vernescu, G.G., Delimitările și parcelările din județul Constanța de la 1882-1902, Constanța, 1907;
- Vicol, Marian, Doi socialiști dobrogeni de la începutul veacului al XX-lea: Gh. Panaitescu-Pălărieru și Aristide Karatzali, în "Comunicări de istorie a Dobrogei", 3, 1980, p. 193-201;
- Zaharia, P., 100 de ani de presă tulceană, 1879-1979, Tulcea, 1978;
- Zaharia, P., Gherasim, Lenuța, Situația economică a județului Tulcea în anii 1878-1916, în "Peuce", IX, 1984.

CAP. XVI

- *** Absoluta necesitate ca România să-și creeze o marină, în "România Militară", nr. 3-5/1921;

- *** Arhivele centrale de stat București, fond Ministerul de Interne, 1919-1924;
- *** Arhivele statului Constanța, fond Prefectură 1919-1938; fond Primăria Constanța 1919-1944; fond Parchetul general al Curții de apel Constanța, 1942-1944; fond Inspectoratul general administrativ 1941-1943; font Inspectoratul muncii 1940-1943; fond Căpitănia port Constanța 1941-1944;
- *** Arhivele statului Tulcea, fond Prefectură, 1919-1933;
- Andronescu, V., **Spre reînnoirea liberalismului românesc**, Constanța, f.a.;
- Ardeleanu, I., **Din activitatea organizației regionale P.C.R. Dobrogea (1943-1944)**, în "Peuce", 2/1971;
- Bardu, Nistor, **Preocupările statului român, ale slujitorilor școlii privind dezvoltarea învățământului în județul Durostor și Caliacra**, în "România de la Mare", III, 3-4/1994;
- Bitoleanu, Ion, **Situația economică și socială a județului Constanța la sfârșitul primului război mondial**, în "Studii și cercetări dobrogene", Constanța, 1971;
- Budeanu, C., Petrescu, Alexandru, **Realizări tehnice și economice în Cadrilaterul dobrogean**, în "Analele Dobrogei", XIX, vol. III/1938;
- Călinescu, Constanța, **Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească. Contribuții la biblioteca Dobrogei**, Constanța, 1969;
- Călinescu, C., Faiter, I., **Dimensiunile unor vocații. Contribuții la bibliografia Dobrogei**, Constanța, 1979;
- Ciorbea, Valentin, **Aspecte ale situației Dobrogei la sfârșitul primul război mondial**, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol", Iași, XXIV, 1/1987;
- Ciorbea, Valentin, **Flota Maritimă Comercială Română. Un veac de istorie modernă 1889-1995**, Editura Fundației "Andrei Șaguna", Constanța, 1995;
- Ciorbea Valentin, **Portul Constanța de la antichitate la mileniul III**, Editura "Europolis", Constanța, 1994;
- Cioroiu, Constantin, **Dobrogea de Sud - repere spirituale**, în "România de la Mare", III, 3-4/1944;
- Corcheș, Victor, **Din istoricul publicațiilor culturale sud-dobrogene**, în "România de la Mare", III, 3-4/1944;
- Cușa, Nicolae, **Aromânii (macedonenii) în România**, Editura "Muntenia", 1996;
- Cotovu, V., **Portul Constanța, după cincizeci de ani de stăpânire românească**, "Analele Dobrogei", IX, 2/1928;
- Daia, Alexandru, **Pescăriile Dobrogei**, în Dobrogea, cincizeci de ani

de viață românească, Constanța, 1928;
- Dobrogeanu, I., [Lascu, Stoica], Statul nostru și politica de întărire a românismului în Dobrogea de Sud, în "România de la Mare", nr. 3-4/1994;
- *** Documente arhivistice privind atacurilor comitagiilor în părțile de sud ale Dobrogei (1919-1925), în "România de la Mare", III, 3-4/1994;
- Dușa, Victor, Din activitatea Regionalei Dobrogea a P.C.R. în timpul celui de-al doilea război mondial, în "Anale de istorie", nr. 4/1971;
- Dușa, Victor, Memorii, Biblioteca Județeană Constanța, mss. D5;
- Faiter, Ion, Călinescu, Constanța, Reviste dobrogene. Arhiva Dobrogei, Analele Dobrogei, Biblioteca Municipală Constanța, 1972;
- Faiter, Ion, Monografia Liceului Mircea cel Bătrân, Constanța, 1996;
- Filipescu, C., Dobrogea agricolă, în Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească, Constanța, 1928;
- Ganev, G., Deinosta na Dobrujanskoto revoluționa organizația (D.R.O.) v perioda 1933-1940 g, în "Godișnikna Sofiiskia Universitet", nr. 59/1966, p. 1-75.
- Gheorghiev, Ivan, Dobrudja v borbata za svoboda 1913-1940, Sofia, 1962;
- Giurescu, C.C., Din istoria nouă a Dobrogei, "Cartea Românească", București, 1928;
- Hagi Gogu, Steriu, Emigrarea aromânilor, București, 1927;
- Helgiu, Vasile, Școala românească dobrogeană de la înființare până la 1938, Constanța, 1938;
- Iacoș, E., Lupta oamenilor muncii din Dobrogea împotriva dictaturii militare-fasciste (1941-1944), în "Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.R.M., nr.6/1964;
- Ioniță, Gh. I., Acțiuni patriotice desfășurate în Delta Dunării în 1941-1944, împotriva dictaturii militare fasciste și a războiului hitlerist, în "Peuce", Tulcea, nr. 2/1975;
- Kuzmanova, Ana, Dobrujanskiat vâpros na Parijskata mirna konferenția prez 1919, în "Istoriceski pregled", nr. 6/1983, p. 19-34;
- Kuzmanova, Ana, Ot Nioi do Craiova. Vaprosât za Iujna Dobrudja v mejdunarodnite otnoșenia (1919-1940), Sofia, 1989;
- Kuzmanova, Ana, Sur le problème de la restitution de la Dobroudja de Sud à Bulgarie (septembrie 1939-septembre 1940), în "Etudes balkaniques", nr. 2/1984;
- Lascu, Stoica, Date istorice privind stadiul dezvoltării industriei românești transdunărene (1919-1944), în "Studii și articole de istorie", LV-LVI/1988;

- Lascu, Stoica, **Dobrogea de Sud în contextul istoriei poporului și Statului Român (1913-1940)**, în "România de la Mare", nr. 3-4/1994;
- Moisil, Constantin, **Lupta pentru apărarea drepturilor românești asupra Dobrogei**, în "Arhiva Dobrogei", nr. 3/1919;
- *** **Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța**, Constanța, 1971;
- Mușі, Vasile Th., **Un deceniu de colonizare în Dobrogea nouă 1925-1935**, București, 1935;
- Năsturaș, ing. N., **Industria în Dobrogea**, în "Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța", Constanța, 1928;
- Petre, contraamiralul George, Bitoleanu, Ion, **Tradiții navale românești**, Editura Militară, București, 1991;
- Puiu, Enache, **Constantin Brătescu și "Analele Dobrogei"**, în "Analele Dobrogei", seria nouă, I, nr.1/1995;
- Roman, I. N., **Iridenta bulgară în Dobrogea**, în "Analele Dobrogei", XVI/1935;
- Sima, Horia, **Istoria mișcării legionare**, Editura Gordian, Timișoara, 1994;
- Todorov, Petăr, **Etnodemografski proțesi v Iujna Dobrudja 1913-1940**, în "Dobrudja", nr. 1/1984;
- *** **Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă 1925-1935**, București, 1935;
- Vlădeanu, Octav, Ionescu, I.M., **Dobrogea economică, politică, socială**, București, 1925;
- Zamfir, Dumitru Constantin, Georgescu, Octavian, **Presa dobrogeană. Bibliografie comentată și adnotată**, Constanța, 1985;
- Zamfir, Dumitru Constantin, **Un templu al cărții la Pontul Euxin**, în "Analele Dobrogei", serie nouă, I, 1/1995.

CAP. XVII

- Ceaușescu, Nicolae, **Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al X-lea și Congresul al XI-lea și sarcinile de viitor ale partidului**, în **Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român**, București, 1975;
- Ceaușescu, Nicolae, **Cuvântare la întâlnirea cu activul județean de partid Constanța. Cu prilejul vizitei de lucru în județul Constanța, 23 iulie 1971**, în **România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate**, vol. 6, București, 1972, p. 262-277;
- Ceaușescu, Nicolae, **Cuvântare la marea adunare populară din Tulcea cu prilejul vizitei de lucru în județul Tulcea, 15 mai 1975**, în

România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, vol. 11, București, 1975, p. 612-616;
- Ceaușescu, Nicolae, **Raportul cu privire la realizarea hotărârilor Congresului al XI-lea, a Programului Partidului Comunist Român și la sarcinile de viitor**, prezentat la Conferința Națională a P.C.R., 7 decembrie 1977, op. cit., vol. 15, București, 1978, p. 249-333.
- Cojoc, Marian, **Canalul Dunăre-Marea Neagră 1949-1953 și obiectivele politice ale guvernanților României**, în "Independentul", Iași, II, nr. 329/9 iulie 1996;
- Cojoc, Marian, **Episod al rezistenței anticomuniste din Dobrogea (1948-1952)**, în "Buletin. A XV-a sesiune de comunicări științifice a cadrelor didactice", Academia Navală "Mircea cel Bătrân", vol. VI, Constanța, 1997.
- *** **Constanța, județ în plină dezvoltare**, Comitetul județean al P.C.R., Constanța, 1971;
- Dulea, M., Harția, S., **Constanța, prima regiune colectivizată**, București, 1960;
- Ionașcu, Costin, General-colonel în rezervă, **Mărturia documentelor. Memorii de război**, București, 1968;
- *** **Județul Constanța. Documentar**, Consiliul județean Constanța al Frontului Unității Socialiste, 1977;
- *** **Județul Tulcea, împliniri și perspective**, Consiliul Județean Tulcea al Frontului Unității Socialiste, 1977;
- Măcellariu, Contraamiral Horia, **În plin uragan**, București, 1998;
- *** **Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța**, 1971;
- Pană, colonel, Ion, Gheorghe, **În coloana eroilor dobrogeni. Divizia activă Dobrogea**, Editura Militară, București, 1974;
- Plopeanu, Emanuel, **Sistemul partidelor politice din România (1944-1947). Privire specială asupra Dobrogei**, Lucrare de diplomă, Universitatea "Ovidius", Constanța, 1988;
- *** **Programul privind măsurile suplimentare de dezvoltare economico-socială a României până în 1980**, adoptat la Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1977, București, 1977;
- Stoian, Ion, **Județul Constanța în contextul istoriei patriei**, în "Anale de istorie", XXV, I/1975;
- Tudor, Ion, Mihalache, Dimitriu, Guju, Ion, **Localitățile județului Constanța**, Constanța, 1972.

INDEX DE NUME

B

D

G

H

I

J

K

L

M

N

O

S

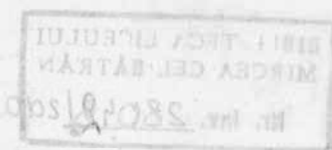
Ș

T

Ț

U

V

Tiparul : **S.C. INFCON S.A.** Constanța
str. Prof Murgoci nr.1, tel./ fax : 041/ 585627, 580527

Bun de tipar : 22.11.1998. Apărut : 1998.
Hârtie offset : 60g/ m².
Format : 16 / 70x100. Coli tipar 34.

"Dintre țările care alcătuiesc România de azi, Dobrogea este cea mai veche țară romană. Cu mult timp înainte ca dacii din Dacia să se facă romani, dacii din Dobrogea au început să vorbească latinește, să se închine ca romanii și să-și facă orașe și sate romane".

VASILE PÂRVAN

"Aici în Dobrogea n-am răsărit pe nepregătite, într-un ceas de noroc războinic, sau de chibzuială diplomatică ... România a putut să nu ceară această întindere teritorială; poporul românesc, mocanul, cojanul au pretins-o prin dezvoltarea însăși a necesităților istorice".

NICOLAE IORGA

" Pe pământul Dobrogei s-a produs o adevărată sinteză etnică românească: aici s-au amestecat românii autohtoni – așa-zișii dicieni – cu cei veniți de pe malul stâng al Dunării, atât din Țara Românească sau Muntenia cât și din Moldova, și cu păstorii transilvăneni sau mocanii coborâți cu turmele".

C.C. GIURESCU

ISBN: 973-9385-32-X